Margraten, Mheer en Noorbeek

A.G. Schulte

bron
A.G. Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist / Waanders Uitgevers, Zwolle 1991

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/schu211marg01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

De Stallestraat in Mheer, opname 1990.

Voorwoord

De Monumentenzorg in Nederland is volop in beweging. De belangstelling groeit in steeds bredere lagen van de bevolking. Dat is verheugend, juist in een tijd waarin Monumentenzorg meer dan ooit onder de snel toenemende druk en overbelasting van nieuwe ontwikkelingen zich naar vorm en inhoud moet staande houden.

Behoud is voor een belangrijk deel afhankelijk van de daartoe strekkende financiële middelen, maar dat is niet de enige en meest beslissende factor in het krachtenspel.

Behoud is in de eerste plaats te danken aan de wil daartoe. Deze wordt gevoed door kennis van en waardering voor de overblijfselen van materiële cultuur, die deel uitmaken van de ons dagelijks omringende leefomgeving.

Monumentenzorg heeft bij uitstek de taak om de nog letterlijk 'zichtbaar en tastbaar gebleven geschiedenis' in geestelijke en materiële zin te conserveren in woord en daad.

Al van meet af aan is het 'kennis'-aspect als een wezenlijk bestanddeel van een zich ontwikkelende Monumentenzorg door de rijksoverheid onderkend.

Zij beschouwt het doen vervaardigen van officiële monumentenbeschrijvingen tot haar plicht. Hieraan ontleent de gestaag groeiende reeks 'De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst' haar bestaan. De Geïllustreerde Beschrijving is en blijft een niet te onderschatten bron van kennis voor het onroerend en roerend openbaar kunstbezit die de meest markante plaats inneemt in de Nederlandse monumentenliteratuur.

Een zich snel veranderende wereld heeft ook zijn weerslag op het beschrijvings-métier. Steeds meer monumenten dienen zich aan, om zo niet beschermd, dan toch gezien, onderkend en op zijn minst gedocumenteerd te worden. Voor grote delen van ons historisch erfgoed zal de documentatie uiteindelijk de hoogste vorm van belangstellende aandacht zijn. De tijd verslindt het verleden en dringt aan op het maken van keuzes.

De Geïllustreerde Beschrijving vormt als het ware de menu-kaart waaruit in één overzicht kwaliteit en kwantiteit inzichtelijk worden gemaakt.

Met de jaren '90 is een periode aangebroken, waarin de aanpak van de monumentenbeschrijving, zowel van buiten de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, alsook van binnenuit, vanaf de werkvloer, een fundamentele discussie over vorm en inhoud, over omvang en haalbaarheid en de daarmee verbonden accentverschuivingen is onderworpen.

De beschrijving van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst heeft in de provincie Limburg al een lange geschiedenis achter zich. De vele veranderingen als gevolg van steeds verschuivende grenzen heeft het er niet gemakkelijker op gemaakt om tot een zinvollke en evenwichtige gebiedsafronding te komen. Bij het samenstellen van deze aflevering van de monumentenbeschrijving werden de door verleden en heden getrokken grenzen en de daaruit voortkomende beperkingen door de auteur aan den lijve ondervonden.

De auteur, drs. A.G. Schulte, als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, heeft zich vanuit de gegeven omstandigheden een middenweg gebaand.

Dat resulteerde in een breed opgezette algemene inleiding op het beschreven gebied, die vooraf gaat aan de object-gerichte monumentenbeschrijving.

Met deze aflevering in de Geïllustreerde Beschrijving is feitelijk een eindfase bereikt die meteen de opstap geeft voor een nieuwe étappe.

De subcommissie voor de Monumentenbeschrijving, vanuit de Rijkscommissie voor de Monumenten belast met het toezicht op de beschrijving, heeft de auteur bewust de nodige ruimte gelaten. In toekomstige delen zal de beschrijving veel meer zijn toegespitst op een algemeen catagorale en typologische behandeling van de stof.

De diepteboring op een betrekkelijk klein territoir komt de kennis erover ten goede en heeft ook een voorbeeldfunctie voor de aanpak van andere gebieden. De aanpak van de hier behandelde Zuidlimburse dorpen, waarin de typische, landelijke identiteit van Margraten, Mheer en Noorbeek onder de loep wordt genomen, moge inspirerend werken. Monumentenzorg vergt constante betrokkenheid, het is een voortdurend ‘bij’ blijven met kennis en daadwerkelijk zorg. Moge deze uitgave daartoe een bijdrage leveren.

De directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Jhr. ir. L.L.M. van Nispen tot Sevenaer

Ten geleide

Deze aflevering in de serie ‘De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst’ is een nieuwe, kleine loot aan een oude stam. Weliswaar plantte de bij Koninklijk Besluit van 10 mei 1918 nr. 66 ingestelde afdeling A van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg de boom, maar in de provincie Limburg had men al decennia lang de bodem voorbereid en allerlei stekken en stekjes getrokken.

De Rijkscommissie beoogde in 1918 het uitgeven van - zoals dit officieel werd geformuleerd - een ‘handboek, waarin men over de aanwezigheid, de artistieke of historische waarde en den toestand der monumenten van geschiedenis en kunst uitvoerige inlichtingen kan vinden en tegelijkertijd een volledige en betrouwbare bron voor de Nederlandse kunstgeschiedenis’.

Het voorbereidende werk voor het Limburgse gedeelte is verricht in de periode 1918-1923 door de in Maastricht woonachtige leden van de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving, Dr. J.W.H. Goossens, Ir. L.A.J. Keuller en J.H.A. Mialaret, bijgestaan door derden. Het vond zijn eerste neerslag in de omvangrijke ‘Voorloopige Lijst van de provincie Limburg’, die overigens pas in 1926 bij de Landsdrukkerij van de pers rolde.

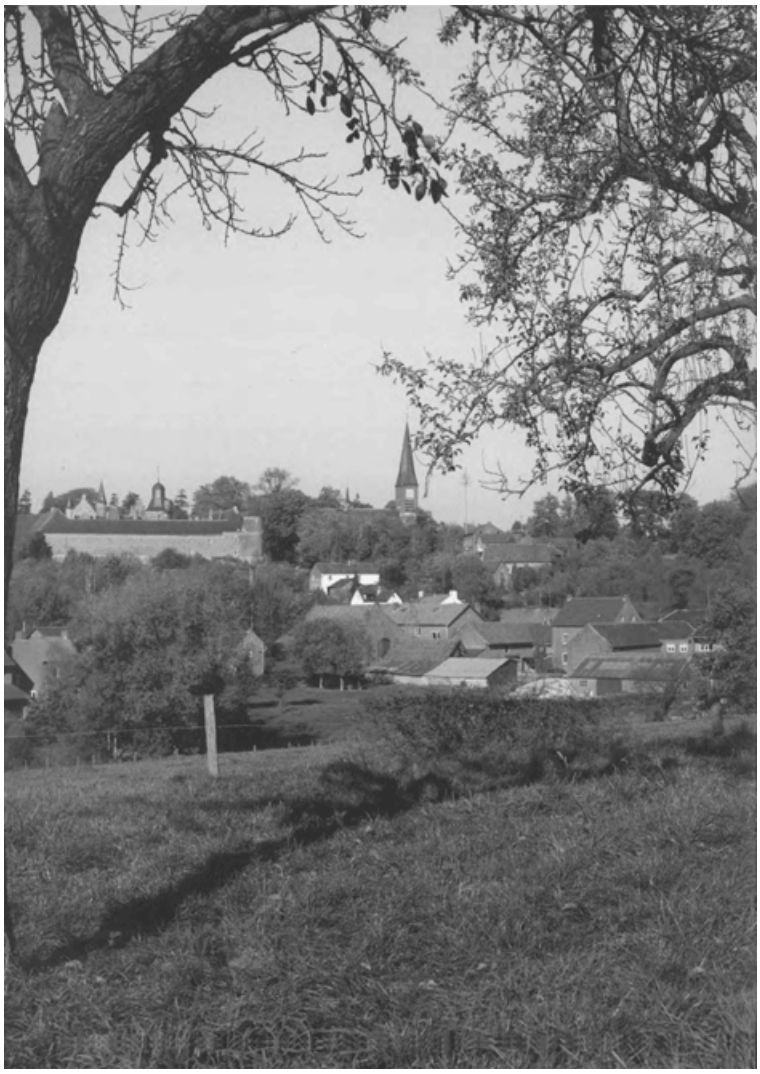
De heer Mialaret gaf ook persoonlijk uitvoering aan de publicatie van de beschrijving in de beoogde, meer definitieve, geïllustreerde vorm, met het deel over Noord-Limburg aan weerszijden van de Maas van Venlo tot en met Mook, dat verscheen in 1937.

Aan de gemeente Maastricht werd door Jhr. dr. E.O.M. van Nispen tot Sevenaer een afzonderlijk deel gewijd, dat in vijf afleveringen tot stand kwam in de jaren 1926-1938, voltooid met een afsluitend deel over de Maastrichtse woonhuizen in 1953.

Inmiddels was opdracht verleend aan ir. W. Marres om de officiële publicatie van Zuid-Limburg voor te bereiden. Hij kreeg daarbij assistentie van drs. J.J.F.W. van Agt en onder beider verantwoordelijkheid verscheen in 1962 de aflevering van de alfabetisch gerangschikte, toenmalige Zuidlimburgse gemeenten van Amby t.e.m. Klimmen.

De omvangrijke werkzaamheden in verband met de voordracht en aanwijzing van objecten voor bescherming op grond van de in 1961 van kracht geworden monumentenwet, heeft de voortgang van het project Geïllustreerde Beschrijving sterk vertraagd. Beide auteurs kwamen tot een verdeling van de nog te beschrijven gemeentes. Ir. Marres heeft tot 1968 regelmatig conceptbeschrijvingen vervaardigd van diverse gemeenten, nog steeds in alfabetische volgorde van L - V. De resultaten daarvan zijn gedeponeerd in de collectie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Drs. Van Agt nam de arbeidsintensieve gemeentes in de zuidoosthoek voor zijn rekening. Hij brak met de alfabetische ordening van de plaatsen en bood met zijn in 1982 verschenen aflevering over het gebied ‘Vaals, Wittem en Slenaken’ een aaneensluitend cultuurlandschap aan, dat zich overigens nog wel grotendeels liet omschrijven binnen de gemeentegrenzen van 1840.

In 1982 is ten gevolge van de ingrijpende gemeentelijke herindeling een patroon ontstaan, dat ‘nieuwe grenzen’ toevoegde aan het gebied, dat men zo graag karakteriseert als ‘land zonder grenzen’.

Gezicht op Mheer: kasteel, kerk en boerderijen, opname 1990.

Vergelijking van de Geïllustreerde Beschrijving van 1962 en 1982 - ofschoon geschreven op basis van een gelijkluidende leidraad - tonen duidelijk een ontwikkeling in het beschrijvings-métier zowel qua aanpak als inhoud. Hieraan ligt een drietal factoren ten grondslag:

1. Verbreding van het monumenten-spectrum als gevolg van de vrij intensieve inventarisatie ten behoeve van bescherming op grond van de monumentenwet van 1961.
2. Vergroting en verdieping van de kennis van de monumenten door doelgericht bouwhistorisch onderzoek.
3. Verandering in de appreciatie van het begrip monument, niet in het minst als gevolg van de grote, soms drastische veranderingen in het vertrouwde beeld van de dagelijkse leefomgeving. Een vaak verbeten en krampachtige strijd voor ‘survival’ van een historisch gewortelde, of door anciënniteit ‘sacro-sanct’ verklaarde structuur, object of detail.

In de in 1983 verschenen nieuwe leidraad voor de beschrijving van monumenten van geschiedenis en kunst werd door de Rijkscommissie meer waarde toegekend aan het aangeven van de grote ontwikkelingslijnen dan aan minutieuze object-beschrijving. Dat houdt een grensverlegging in, maar vergt ook een werkterrein met voldoende ruimte om de materie in de breedte te kunnen behandelen.

Ten aanzien van het nog te beschrijven deel van Zuid-Limburg stuit dat op een aantal bezwaren die een rechtstreeks gevolg zijn van de in de uitgaven van 1962 en 1982 behandelde stof. Een nieuwe moeilijkheid heeft zich aangediend door de gemeentelijke herindeling die in 1982 haar beslag kreeg. Het nog open liggende werkterrein vormt op zichzelf een lappendeken. Dit beeld wordt nog eens vetroebeld doordat de nog niet beschreven gemeenten thans voor een deel zijn samengevoegd met reeds beschreven stukken. Het is vrijwel onmogelijk om, ook in de historische ontwikkeling van het toch al uit grote versnippering samengestelde landschap enige logica te brengen.

Het oostelijk gedeelte van de in 1982 ‘nieuw’ geformeerde gemeente Margraten omvat naast de in 1962 beschreven ‘oude’ gemeenten Bemelen, Cadier en Keer, St. Geertruid en Gronsveld de in de Geïllustreerde Beschrijving nog niet behandelde drie voormalige of ‘oude’ gemeenten Margraten, Mheer en Noorbeek. Dit nog te bewerken gebied vormt een appendix die ligt tussen de beschrijvingen van 1962 en 1982. Aan dit gebied is bovendien toegevoegd de smalle landengte van de in 1982 opgeheven gemeente Wylre, waarin het dorp Scheulder en het gehucht Wofshuis zijn gelegen.

Het uiteengezette scala aan beperkingen heeft zijn weerslag op de onderhavige beschrijving.

Het probleem is, dat de nieuwe gemeente Margraten in deze op twee niveaus aan bod komt: een beknopt overzicht voor het gehele gebied en een meer diepgaande behandeling van de dorpsgebieden van het oostelijke territoir: Margraten, inclusief delen van Wylre; Mheer met het dorp Banholt; Noorbeek.

Ofschoon de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving zich heeft uitgesproken voor een meer typologische behandeling van de stof in plaats van een nauwgezette objectbeschrijving, levert dit uitgangspunt moeilijkheden voor een beschrijving van het onderhavige gebied, dat zich min of meer als een restgebied tussen de reeds verschenen studies presenteert. De beperkte omvang van het gebied, het subjectieve karakter van de kerkelijke monumenten en de zorg om een gaaf en bruikbaar display te maken van de ontwikkeling op het gebied van de

landelijke bouwkunst, hebben ertoe genoopt om, naast een breed inleidend verhaal, toch aan het afzonderlijk object nog vrij diepgaand aandacht te besteden.

De behandelde stof beperkt zich tot de gebouwde objecten en de daarbij behorende inventarissen. De onder de verantwoordelijkheid van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek vallende Pre- en Protohistorische monumenten in de vorm van vondsten en terreinen vallen buiten

het kader van de beschrijving. De ‘terminus post quem’ ligt voor de monumenten-beschrijving bij het jaar 1000.

Bij het schrijven van de tekst ondervond de auteur de steun van verschillende specialisten. Allereerst op historisch-geografisch terrein van drs. L. Prins, als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Hij nam in de algemene inleiding de capita over de bodem-, landschaps- en bewoningsgeschiedenis voor zijn rekening.

Bij de beschrijving van het kerkelijk kunstbezit werd de zeer gewaardeerde steun ontvangen van drs. P.J. te Poel, wetenschappelijk medewerker bij de ‘Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland’ in Utrecht, tevens als inventarisator verbonden aan het Bisschoppelijk Bouwbureau in Roermond.

De kerkinventarissen werden aan contrôle onderworpen en nieuwe gegevens, verkregen uit archivalisch onderzoek en nauwkeuriger bestudering, toegevoegd.

Voorts werd medewerking verleend door drs. H. Tromp, specialist op het gebied van historische tuinen en buitenplaatsen i.v.m. de oude aanleg rond Kasteel Mheer.

Tot de inhoudelijke kwaliteit van de beschrijving van de bouwkundige objecten heeft de heer A.A.M. Warffemius naast het leeuwenaandeel in het afgebeelde opmetingsmateriaal een schat aan gegevens bijgedragen. Hij was voor de auteur een niet genoeg te waarderen ‘trait d'union’ bij het veldwerk. Als bouwhistoricus, verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, heeft hij zeer veel waardevolle gegevens aangedragen die in nauw overleg met de auteur zijn verwerkt.

De Geïllustreerde Beschrijving ontleent veel van haar betekenis aan het kaartmateriaal, de opmetingstekeningen en fotografische afbeeldingen. Hiervoor stonden de aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg verbonden bouwhistorici en fotografen garant.

Het kaartmateriaal is getekend door de heer T. Brouwer, bouwhistorisch medewerker bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, een gedreven en geïnspireerde collega, die ons tijdens het werk helaas te vroeg ontviel. Alle kadastrale bladen werden door hem verzameld en bewerkt. Naast de kadastrale minuutplans zijn voor het eerst ook categorisch recente plattegronden afgedrukt, zodat er d.m.v. vergelijking meer partij getrokken wordt uit de aangeboden situaties.

Hoe belangrijk dat is, blijkt wel uit een aantal kaartdetails, waarop de veranderingsprocessen zijn gevisualiseerd. De overzichtskaarten zijn afgedrukt op schaal 1:7500. De heer Brouwer verbeeldde ook de kerkhofplattegronden en enige kleine objecten.

De opmetingstekeningen van de kerken, boerderijen en woonhuizen, schuurcomplexen en van het Kasteel Mheer zijn van de hand van de heer A.A.M. Warffemius. Uiterst nauwgezet bracht hij het grootste gedeelte van de getekende objecten voor het eerst in beeld. Een gedeelte is bewerkt op basis van bestaande opmetingstekeningen van zeer verschillend gehalte. Naast enige erfstukken van de tot 1979 aan de Rijksdienst verbonden bouwkundige, de heer H. van de Wal, geldt het hier voornamelijk architectentekeningen bestemd voor restauratieplannen. Bij een aantal objecten kreeg hij daarbij assistentie van de heren J.J. Jehee, en B.H.J.N. Kooij, eveneens als bouwhistorici verbonden aan de Rijksdienst. Van eerstgenoemde is ook nog enig vroeger vervaardigd materiaal toegevoegd.

Een waardevolle aanvulling leveren de in opdracht van de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek gemaakte tekeningen, waarvan de documentaire waarde door het verdwijnen van de objecten inmiddels alleen maar is toegenomen. Foto's van vroeger zijn al even onmisbaar. De collectie van de Rijksdienst blijkt telkens weer kostelijk materiaal te bevatten.

Het belang van het documentair vastleggen behoeft dan ook geen betoog. De zorg voor de foto-opnamen voor deze aflevering van de Geïllustreerde Beschrijving lag in handen van de heren L. Tangel en P. van Galen. De start werd gemaakt door de heer Tangel, die tot 1988 het project verzorgde.

De heer Van Galen, die aanvankelijk tussentijds af en toe even bijsprong, nam

in de cruciale eindfase in 1989 de voltooiing van het werk op zich. Hun kundige en enthousiaste inbreng laat zich bij het doorbladeren direkt aflezen. Voorts kon gebruik worden gemaakt van foto's uit de collecties van de Restauratiestichting Limburg, waarvan afdrukken zich bevinden in de fotocollectie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, en van de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek.

Zonder de medewerking van velen op wie soms langdurig, soms maar voor even een beroep moest worden gedaan, was het werk niet in deze aard en omvang gerealiseerd. Bijzondere erkentelijkheid gaat dan ook uit naar eigenaars c.q. bewoners en gebruikers van het bouwkundig erfgoed voor de medewerking en het gestelde vertrouwen, natuurlijk ook naar overheidsfunctionarissen, kerkbesturen, geestelijken en medewerkers van bibliotheken en archieven.

Van degenen die direct of indirect bouwstenen aandroegen dienen met name te worden genoemd: D. baron de Loë te Mheer, ir. J. Beijer te Mheer, C. Eggen te Sittard, J. Simonis te Heer-Maastricht, ir. H.M.J. Palmen te Sittard.

Daadwerkelijke steun bij het kritisch beoordelen en corrigeren van de teksten werd verleend door mevrouw drs. C.J.M. Schulte- van Wersch te Arnhem. Aan al degenen die het beschrijvingsteam op enigerlei wijze hebben gesteund, past een woord van oprechte dank.

A.G. Schulte

Inleiding op het beschreven gebied

De gemeente Margraten bestaat uit een overwegend agrarisch gebied, met dorpen die dit karakter ook nog duidelijk vertonen, ondanks de moderne verdichting langs de historische wegpatronen en de bouw van jonge woonwijken die in en nabij de hoofdkernen worden aangetroffen.

In tegenstelling met het zuid-oostelijk deel van Zuid-Limburg is de druk van het toerisme in de grensgemeente Margraten minder voelbaar, wat de authenticiteitswaarde van het architectuurbeeld ten goede komt. Er is evenwel een duidelijk verschil te bespeuren in het bouwbestand tussen het oostelijk en westelijk gedeelte van het Zuidlimburgse cultuurlandschap, met name op het terrein van de landelijke bouwkunst. Ondanks de snel om zich heen grijpende veranderingen, die de laatste decennia de gaafheid en identiteit van de dorpen en kleine gehuchten hebben beïnvloed en gezien vanuit een historiografisch gevormd blikveld ook wel hebben aangetast, is er net voldoende authentiek materiaal over.

Doel van de Geïllustreerde Beschrijving is het ‘kenbaar’ en ‘zichtbaar’ maken van die waarden, die in de gebouwde omgeving van essentieel belang zijn om het verleden te doen begrijpen en als zodanig pleitbezorger te zijn voor een respectvol omgaan met dit waardevolle materiaal. Hier ligt de mentale basis voor overdracht en behoud.

Het onderhavige cultuurlandschap wordt voor een belangrijk deel beheerst door de relicten van een ‘voorbije’ agrarische maatschappij. Het boet echter jaarlijks in aan bewijsmateriaal, ook al weten diezelfde historisch interessante en monumentale objecten zich geruggesteund door een administratieve bescherming op basis van de monumentenwet en plaatselijke verordeningen. De boerderij van vroeger moet zich uit pure noodzaak aanpassen aan nieuwe bestemmingsdoeleinden, ofwel het object verdwijnt. Het is een ‘struggle for live’, die uiteindelijk zal leiden tot een drastische afname van het aantal cultuurhistorisch waardevolle objecten.

Deze factoren rechtvaardigen een op sommige plaatsen wat diepgaander behandeling van de stof. Voor een naar verhouding klein gebied als dat van Margraten, Mheer en Noorbeek is betrekkelijk veel materiaal op haar bouwkunstige en bouwhistorische waarde geschat, beschreven en vooral ook in beeld gebracht.

Het onderzoek is primair gericht op het door beschrijving aanduiden en door kaartmateriaal en opmetingstekeningen visualiseren van de ruimtelijke en bouwkundige ontwikkeling in dit gebied. Het werk wil naast feitelijke gegevens ook een onderzoeksmethode aanreiken die evenzeer van nut is voor en toepasbaar in andere gebieden.

De essentiële opgave is het blootleggen van de wortels van de nog aanwezige materie, niet alleen per object, maar ook in bredere samenhang.

Wat sterk naar voren komt, is de grote gedifferentieerdheid in de bebouwing, zowel qua vormgeving, als in constructie, techniek en materiaalgebruik.

De ligging van het studiegebied in geografische zin als grensgebied en uitloper van het cultuurlandschap van Eifel en Ardennen heeft geleid tot syncretisme. Een en ander komt duidelijk tot zijn recht in het hoofdbestanddeel van deze Geïllustreerde Beschrijving, dat wordt gevormd door de landelijke bouwkunst.

1 Gedeelte uit de kaart van het gebied tussen Maas en Rijn naar 'Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und Von Mueffling' (facsimile van de uitgave uit 1803-1820), blad 84, Margraten. De kaartuitsnede correspondeert met die van afb. 4 en 5.

Minutieuze kaartvergelijking van de oudste betrouwbare en maatvaste gegevens, zoals die op het kadastraal minuutplan zijn vastgelegd met recente kadastrale opnamen, brengt aan het licht, hoe weinig statisch, daarentegen beweeglijk, de bebouwing in het Zuidlimburgse landschap is als gevolg van sociale en economische factoren.

Visueel is die grote verscheidenheid zichtbaar te maken door middel van foto's en bouwkundige tekeningen. Zij geven echter slechts één moment weer in een voortdurend veranderingsproces. Ontwikkeling in de zin van groei en uitbouw, maar ook van afbraak en het verleggen van de hoofdonderdelen. De ontwikkeling van het boerderijbestand zou beter met een lopend filmbeeld kunnen worden verklaard dan met een wat statische momentopname, eigen aan de foto en meer nog aan de opmeting, die daarentegen weer het onovertroffen voordeel biedt het onzichtbare in één oogopslag zichtbaar te maken.

2 Overzichtskaart van het beschreven gebied van de gemeente Margraten. Van de omkaderde gedeelten zijn bewerkte afbeeldingen opgenomen, gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830 en een vergelijkbare recente kadastrale weergave. Inzet: kaart van Nederland met het beschreven gedeelte. Tekening door T. Brouwer.

Begrenzing en samenstelling van het gebied

3 Kaart van de sedert 1-1-1982 tot de gemeente Margraten behorende dorpsgebieden. Hierop zijn ook de grenzen van de voordien zelfstandige gemeenten Margraten, Mheer, Noorbeek, St. Geertruid en Bemelen aangegeven. De overige, meest kleine gebieden, zijn toegevoegd als afsplitsing van Wylre, Gulpen en Gronsveld. Tekening door T. Brouwer.

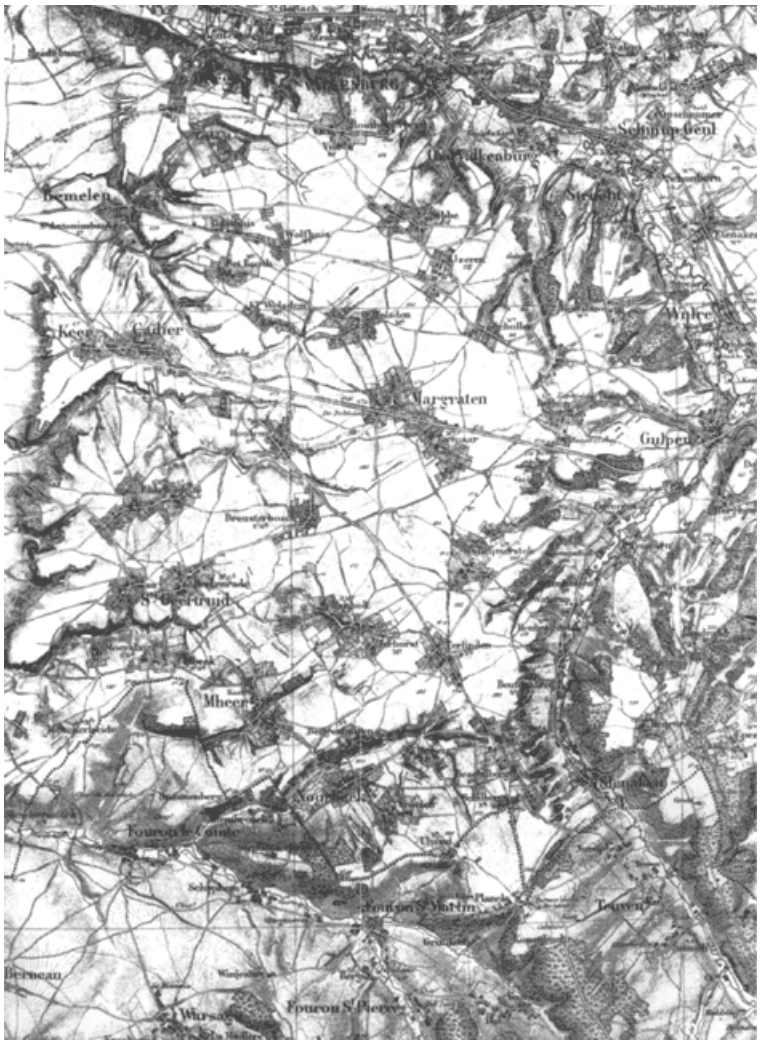
De gemeente Margraten is een grensgemeente, die haar huidige omvang kreeg op 1 januari 1982. Zij kwam tot stand bij wet van 21 mei 1981 tot gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg. De nieuwe gemeente Margraten is een samenvoeging van de voormalige gemeenten Bemelen, Cadier en Keer, St. Geertruid, Margraten, Mheer en Noorbeek. Door grenscorrectie met aangrenzende gemeentes zijn daaraan nog toegevoegd een paar kleine woonkernen en randgebieden van de gemeenten Eijsden (Mesch), Gronsveld (een gedeelte van Eckelrade en Honthem), Gulpen (gedeelte van Terlinden), Slenaken (voormalig klooster Hoogcruts) en Wijlre (Scheulder). Zie afb. 1-5. De gemeente Margraten wordt aan de zuidzijde afgebakend door de Rijksgrens met België, waarvan de hoofdpunten worden gemarkeerd door gietijzeren grenspalen. De palen zijn voorzien van de wapens van het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk België en het jaartal 1843. De Rijksgrens langs het Margratense deel wordt afgebakend door de palen genummerd 20 (bij Ulvend) tot en met nr. 32 (bij Moerslag/Mesch). De westelijke begrenzing wordt gevormd met het grondgebied van de gemeente Eijsden (Gronsveld) en Maastricht (Heer). Aan de noordkant vormt de in 1982 gecorrigeerde grens met Berg en Terblijt en de gemeente Valkenburg de limiet. Aan de oostzijde liggen de gemeenten Gulpen en Wittem (Slenaken) (afb. 3).
De samenstelling van de huidige gemeente Margraten ziet er meer gedetailleerd naar dorpen en woonkernen als volgt uit:

Westelijk gedeelte:		***Oostelijk gedeelte:***	
Vrm gemeenten:	**dorpen en gehuchten:**	**Vrm gemeenten:**	**dorpen en gehuchten:**
BEMELEN	- Bemelen	MARGRATEN	- Margraten
	- Gasthuis		- Groot-Welsden
			- Klein-Welsden
CADIER EN KEER	- Cadier		- 't Rooth
	- Keer		- Scheulder
			- Termaar
GRONSVELD	- Eckelrade (deels)		- Wolfshuis

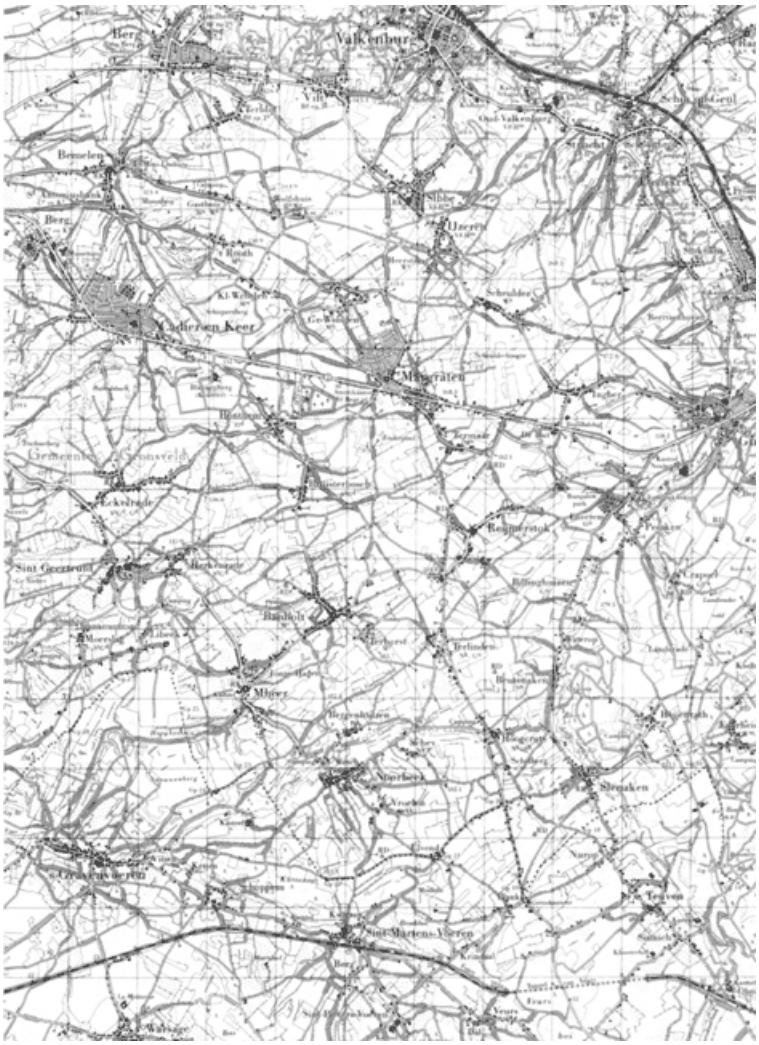
ST. GEERTRUID	- St. Geertruid	MHEER	- Banholt
	- Breusterbosch		- Mheer
	- Eckelrade (deels)		- Terhorst
	- Herkenrade		
	- Libeek	NOORBEEK	- Noorbeek
	- Moerslag		- Bergenhuizen
			- Schey
			- Schilberg
			- Terlinden
			- Ulvend
			- Vroelen
			- Wesch

Zuid-Limburg wordt vaak gekarakteriseerd als het ‘land zonder grenzen’ ofschoon er geen gebied in Nederland is aan te wijzen, dat zo intensief is geconfronteerd met het verschijnsel ‘grens’. Het zijn de onder invloed van de historische processen in de loop der eeuwen deels statische en deels verschuivende grenzen van rijk, provincie en gemeenten, landschappen en heerlijkheden, van parochies en jurisdictiegebieden, die zelfs in een betrekkelijk klein gebied een heel gecompliceerd beeld opleveren.

Uitgangspunt bij de beschrijving is de huidige begrenzing, die alleen is te begrijpen als er enig inzicht bestaat over de oudere situaties. Op afb. 1-5 is de status quo in verschillende periodes af te lezen, geprojecteerd op een kaartbeeld, dat omvangrijker is dan de exclusief in de onderhavige

4 Op blz. 18 en 19: Topografische en Militaire Kaart van het Koningrijk der Nederlanden, schaal origineel 1:50.000, blad 62, verkend 1842, fragment.

5 Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal origineel 1:50.000, blad 62 west, verkend 1975, fragment.

monumentenbeschrijving behandelde dorpsgebieden van het oostelijk territoir: *Margraten,* inclusief delen van Wylre; *Mheer* met het dorp Banholt; en *Noorbeek*. Afgebeeld zijn de voormalige - tot 1982 geldende - grenzen binnen de huidige gemeentegrens van Groot-Margraten. De staatkundige, kerkelijke en juridisdictie-grenzen vallen grotendeels samen met de oude gemeentegrenzen. Daarenboven zijn er grenzen te trekken rondom de bezitscomplexen van kerkelijke instellingen, wereldlijke heren, het grondgebied van de laathoven, die binnen de verschillende gebieden hebben gelegen en soms over de gemeentegrenzen heen lopen. Een en ander komt aan de orde bij de behandeling van de beknopte geschiedenis van het beschrijvingsgebied. Eén kaartbeeld is derhalve onvoldoende. Ter vergelijking zijn hier bij elkaar afgedrukt gedeeltes van de kartering die is verricht door Tranchot en Von Mueffling in 1803-1820 (afb. 1), en de Topografische en Militaire kaart van het Koningrijk der Nederlanden uit 1842 (afb. 4), die is gebaseerd op de verzamelbladen van de eerste kadastrale opmetingen, verricht in de jaren dertig van de 19de eeuw. Het kaartbeeld van 1842 geeft een uitstekende ondergrond voor vergelijking met de huidige situatie zoals die is weergegeven op de meest recente Topografische kaart (afb. 5). Meer details zijn te vinden op de kaartfragmenten die zijn afgedrukt bij de verschillende dorpen en gehuchten (zie overzichtskaart, afb. 2). Ook hier weer vergelijkende beelden, waardoor het mogelijk is een periode van anderhalve eeuw tamelijk maatvast te ‘doorgronden’ en ook de bewonings- en bebouwingsgeschiedenis dieper en hechter te funderen. Vooral door de kaartbeelden over elkaar heen te leggen komen nieuwe en vaak onvermoede details en ontwikkelingen aan het licht. Zie hiervoor blz. 108.

Historisch-geografische inleiding

De bodem

Het heuvellandschap van Zuid-Limburg wordt in geologische zin beschouwd als een uitloper van de Ardennen en van het Eifelgebergte. De vorming tot het huidige landschap vond plaats via enkele hierna te noemen hoofdlijnen. In het Vroeg-Pleistoceen kende de Maas een meer noordoostelijke stroomrichting door de huidige provincie Limburg, gerekend vanaf de plaats waar de rivier het land binnenstroomt. Met het omhoogkomen van het oostelijk gedeelte van de Ardennen werd de Maas tot een meer westelijke stroomrichting gedwongen. Omdat het stroombed van de rivier zich enkele malen verlegde en de rivier met zijbeken zich in de omhooggekomen kalksteenbodem insneden, is het oorspronkelijk veel gelijkmatiger in noorwestelijke richting afhellende terrein reliëfrijker geworden.

De contouren van dit reliëf werden gedurende de laatste IJstijd enigszins verzacht door de afzetting van löss. Deze grondsoort, bestaande uit zeer fijne klei-achtige bodemdeeltjes werd door de wind als een laag van verschillende dikte over het land afgezet. Op de hoogste punten in Zuid-Limburg, in het zuidoosten van de provincie, is mogelijk in het geheel geen löss terecht gekomen. In de beek- en rivierdalen en op de steilste hellingen is dit materiaal later verspoeld.

Langs de steilste hellingen komt het oorspronkelijke gesteente, vooral bestaande uit verschillende soorten kalksteen, dan ook dicht aan de oppervlakte voor. Voor het overige is de bodem nog steeds bedekt met een laag löss, variërend van enkele decimeters tot een dikte van twintig meter. Behoudens de hier gemelde erosie

onderging het gebied in geologische zin geen fundamentele veranderingen meer na de laatste IJstijd, die ca. 12.000 jaar geleden ten einde liep.

Het te beschrijven deel van de gemeente Margraten ligt op het gelijknamige plateau. De benaming plateau voor de door beek- en rivierdalen begrensde

6 Ligging van het plateau van Margraten, gemarkeerd door hellingbossen. Tekening door T. Brouwer.

hoger gelegen gebiedsdelen is strikt geologisch gezien onjuist, maar zodanig ingeburgerd dat het begrip hier verder gehanteerd zal worden.

De Zuidlimburgse plateaus zijn, zoals vermeld, opgebouwd uit met een lösslaag bedekte rivierterrassen en bestaan niet zozeer uit een massief en vlak gelegen gedeelte van een gebergte, waar het begrip plateau eigenlijk betrekking op heeft (Felder, 15). Niettemin bestaat er een opmerkelijk hoogteverschil tussen de rivier- of beekdalen en de daaraan grenzende heuvelachtige hoogvlakte, een verschil dat vermoedelijk tot de aanduiding plateau voor het laatstgenoemde landschapsonderdeel heeft geleid.

Het plateau van Margraten wordt begrensd door het dal van de Geul in het noorden, dat van de Gulp in het oosten, dat van de Voer in het zuiden en door het Maasdal in het westen. Aan de zuidoostzijde loopt het plateau over in het Belgische heuvelland, zonder door een beekdal te worden begrensd.

De overgang van de dalen naar het plateau vindt veelal via steile hellingen plaats. De steilste gedeelten van de hellingen zijn nooit in cultuur gebracht en bestonden rond 1800 uit bossen en kreupelhout en tegenwoordig alleen uit bossen. Deze hellingbossen vormen zowel in het landschap als op het kaartbeeld de markante overgang van dal naar plateau (afb. 6). De op kaart ingetekende hellingbossen liggen in een grillig patroon, met plaatselijk diepe insnijdingen vanaf de rand van het plateau naar het centrum toe. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de insnijding van de Noorbeek, waar een deel van de noordelijke dalwand gemarkeerd wordt door een hellingbos.

De overige insnijdingen betreffen zogenaamde droogdalen, dalen die tegenwoordig bij normale omstandigheden geen water afvoeren, maar

7 Omgeving van 't Rooth / Groot Welsden. Open en relatief vlak gedeelte van het plateau van Margraten, opname 1989.

8 Omgeving van Noorbeek. Reliëfrijk gedeelte van het plateau, opname 1989.

overblijfselen zijn uit periodes met grotere waterafvoer (IJstijden).

Een belangrijke insnijding in de vorm van een droogdal betreft de grotendeels op Belgisch grondgebied gelegen terreinverlaging ten zuidwesten van Mheer, die evenals het dal van de Noorbeek, uitkomt in het dal van de Voer.

In de hoogteligging van het gebied komt de algemene afhelling in noordwestelijke richting, ondanks de wisselingen in terreinhoogte op het plateau zelf, duidelijk tot uitdrukking: de noordwestelijke punt van het plateau ligt ca. 100 m + NAP; het zuidoostelijke deel, bij Ulvend langs de grens met België op ca. 210 m + NAP. Het hoogteverschil tussen het plateau en het aangrenzende beek- of rivierdal bedraagt steeds enkele tientallen meters. De aanwezigheid van hoogteverschillen op het plateau zelf komt, behalve

zichtbaar in het landschap (afb. 7, 8), onder meer tot uitdrukking in de namen van de Scheulderhoogte bij Scheulder en van de Schiepersberg bij Klein Welsden, namen die op de huidige topografische kaart vermeld staan. De Tranchotkaart uit het begin van de 19de eeuw (afb. 1) laat nog vele andere zien zoals de Wolfsberg bij Bergenhuizen, de Krikelberg bij Banholt en de Koeyberg bij 't Rooth. Als ‘dal’-naam vermeldt deze kaart ondermeer ‘In den wolfsdell’ bij Wolfhuis. Voorts komt een oude vorm van Welsden in aanmerking, namelijk Welsdal, een naam die betrekking zal hebben op het droogdal waarnaast de nederzetting is gelegen.

Bewoningsgeschiedenis

Ouderdom en ligging van de nederzettingen

De invloed van prehistorische bewoning op het huidige landschap en de daarin gelegen nederzettingen lijkt afwezig of in ieder geval gering te zijn. Het grondgebied van het huidige Zuid-Limburg was gedurende de Romeinse Tijd grotendeels in cultuur gebracht. Na het verminderen van de Romeinse invloed in de tweede helft van de 3de eeuw, zijn grote delen van het gebied ontvolkt en weer bebost geraakt. Alleen in de rivier- en beekdalen is in enkele gevallen een permanente bewoning sinds de Romeinse Tijd aanwezig geweest, althans zo mag worden afgeleid uit de overleving van enkele oude plaatsnamen (Blok, 132). De dalen boden ten opzichte van de plateaus het voordeel van de vrijwel permanente aanwezigheid van oppervlaktewater. De naamkundige aanwijzingen voor de bewoningscontinuïteit kunnen, met uitzondering van Maastricht, overigens nog niet met archeologische gegevens worden ondersteund.

Over het tijdstip en de omvang van de hernieuwde occupatie in de Middeleeuwen verschillen de opvattingen enigszins. Voor het juist buiten het hier beschreven gebied gelegen St. Geertruid stelde Hartmann de stichting op ca. 1100 (Hartmann 1986, 76). Anderen sluiten een hogere ouderdom van deze stichting echter niet uit (Borger, 246). Ook de aanwezigheid van een enkele plaatsnaam met romaanstalige elementen aan de rand van het plateau of in ieder geval buiten de reeds langer bewoonde dalen geeft ruimte voor de opvatting dat al voor 1100 delen van de plateaus bewoond waren. Naar algemeen wordt aangenomen vond, wat oppervlakte betreft, de grootste ontginningsactiviteit echter plaats in de 13de eeuw. Aan het eind van die periode waren de plateaus voor het grootste deel weer ontbost en in cultuur gebracht.

De occupatie van de plateaus gedurende de Middeleeuwen vond plaats vanuit dorpen in de aangrenzende rivier- en beekdalen. Op het plateau van Margraten is voor verscheidene nederzettingen een relatie met het moederdorp in het dal aanwijsbaar. Deze relatie kan in de (oude) naam van de nederzetting tot uitdrukking komen. Een dergelijk verband bestaat tussen Breust en St. Geertruid, dat in het verleden ook bekend stond als ‘Breust op den Berg’, tussen Breust en Bruisterbosch, tussen Eijsden en Herkenrade, Gronsveld en Eckelrade en tenslotte tussen Gulpen en Margraten, dat in het verleden ook ‘Gulpen op den Berg’ werd genoemd. De relatie tussen plateaudorp en dorp in het dal kwam soms ook tot uitdrukking op kerkelijk gebied: de kerk van St. Geertruid was een dochter van die te Breust en die

van Margraten een dochter van Gulpen. De dorpen Noorbeek en Mheer kenden een dergelijke relatie met 's-Gravenvoeren (Munsters, 463).

In het geval van Noorbeek gaat het weliswaar niet om een stichting boven op het plateau, gelijk dat bij de andere voorbeelden wel het geval was, maar aan de bovenloop van een zijriviertje van de Voer, dus tussen hoofddal en plateau in.

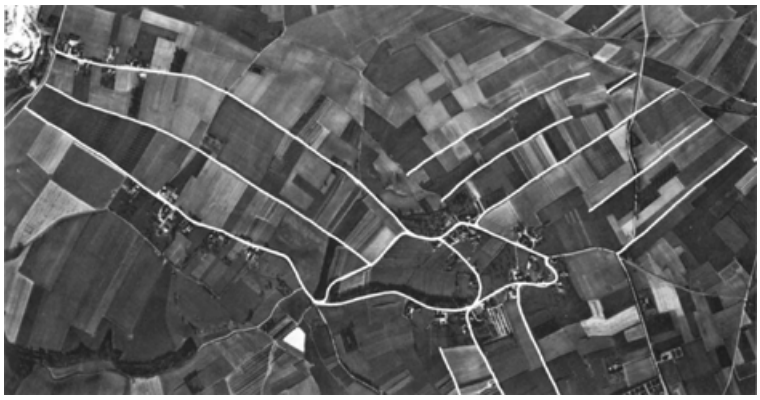
Zoals de namen van de afzonderlijke dorpen iets kunnen zeggen over de oorsprong van de bewoning ter plekke, zo weerspiegelt de verspreiding van naamtypen de hoofdlijnen van de bewoningsgeschiedenis van Zuid-Limburg. In de dalen treft men de oudste namen aan, welke soms nog Romeinse bestanddelen bezitten. Een iets ruimere verspreiding hebben de namen die in hun oude vorm Romaanstalige elementen bezitten. Tot die categorie behoren op het plateau van Margraten: Cadier en Keer, Noorbeek en de oostelijk daarvan gelegen Schilberg, namen die alle voorkomen aan de rand van het plateau of daar net buiten, gelet op wat hiervoor over Noorbeek is gezegd (Tummers, 1962, 84). Buiten de dalen liggen de plaatsnamen eindigend op -dorp, -huizen, -hoven, die volgens Tummers in de 8ste eeuw en later zijn ontstaan, terwijl op de plateaus de nederzettingen eindigend op -rode en -rade, -hout en -holt zijn gelegen. Deze laatste categorie namen, waarvan enkele tientallen in Zuid-Limburg voorkomen, kunnen worden verbonden met de 11de- tot 13de-eeuwse ontginningen, in het bijzonder die van beboste gebieden (Tummers, 1967, 71).

Ook in het hier beschreven gebied komen namen van deze typen voor, zoals Berghuizen en Banholt. Als rode-naam kunnen worden genoemd: 't Rooth, Hackenroth (het gebied tussen Mheer en Berghuizen op de Tranchot-kaart) en Kalten- of Kattenrot onder Noorbeek op de grens met België. Voorts komt in aanmerking Margraten, dat als Sante Marien Rod in 1248 wordt vermeld. De vermelding in het bezit van het Mariastift te Aken van een bunder land onder Margraten ‘dat vroeger bos was’ in 1257, past naar aard en tijdstip van de ontginning geheel in dit beeld (Nolden, 126).

Voor wat betreft de organisatie van de vroegste ontginningen kan op het volgende worden gewezen: delen van het huidige Zuid-Limburg, onder andere voor Mheer is dat bekend, behoorden tot de Karolingische en Post-Karolingische koningsgoederen. Al voor het jaar 1000 werden delen daarvan door de Keizer afgescheiden en aan derden geschonken, bijvoorbeeld aan het zojuist genoemde Akense Mariastift, dat op meer plaatsen in Zuid-Limburg bezit heeft verworven (Hartmann 1986, 305-307). Bij de ontginning van gronden lijken twee hoofdvormen aanwezig te zijn geweest: één waarbij sprake was van een collectieve stichting door een groep personen en een tweede waarbij een hof namens het adellijk of kerkelijk grootgrondbezit de basis vormde (Hartmann 1986, 174, 175). Beide vormen kenden een zekere regionale spreiding: de collectieve stichtingen bevonden zich met name op het plateau, de hoven met name in het Maasdal. Deze oorspronkelijke opzet heeft zich verder ontwikkeld door veranderingen in beheer en exploitatie van het grondbezit, waarbij de vorming van leen- en laathoven kenmerkend is, als ook door de veranderingen in de loop van de tijd wat betreft status, omvang en ligging van de hoven. Om nog eenmaal op het Akense Mariastift terug te komen, de hof van deze instelling te Mheer is in de 15de eeuw verloren gegaan, het grondbezit van het Stift bleef aldaar tot aan het eind van de 18de eeuw in stand. Te Klein Welsden ging de hof van het Stift aan het eind van de 17de eeuw ten onder, terwijl hier tot aan de Franse Tijd grond in handen bleef van het Stift (Nolden, 127, 203).

Bij de kolonisatie van het plateau lijkt een kleine kern met een geringe oppervlakte ontgonnen grond de oudste fase te vertegenwoordigen, gevolgd door een grootscheepse ontginning van de resterende grond. Bij de opdeling daarvan lijkt een zekere systematiek aanwezig te zijn geweest, althans Hartmann heeft voor enkele dorpen op het westelijk gedeelte van het plateau van Margraten een zekere regelmaat in het verkavelingspatroon ontdekt in de vorm van lange stroken. Ook rond sommige andere dorpen lijkt een dergelijke regelmaat in het verkavelingspatroon

te herkennen, onder meer rond Groot Welsden (Renes, 70; afb. 9). De aanwezigheid daarvan hangt behalve met een zekere organisatiegraad bij de ontginning ook samen met de aard van het terrein. Sommige delen waren reliëfrijker dan andere en waar sprake was van een uitgestrekt, slechts licht glooiend terrein kon een groot aaneengesloten akkergebied enigszins systematisch tot ontginning worden gebracht, waarbij

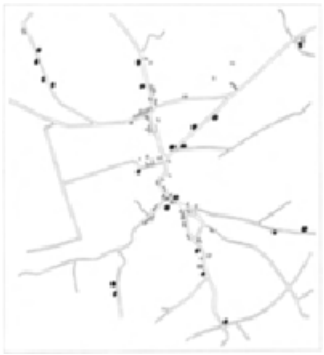
9 Ontginning rond Groot Welsden: globale opdeling van de grond in stroken; bewerkte luchtfoto, opname 1989.

de nederzettingen aan de rand van het akkercomplex kwamen te liggen. De omvang van deze aaneengesloten complexen lijkt voorts samen te hangen met de landbouwkundige kwaliteit van de bodem (Hartmann 1987, 18).

Met de kolonisatiegolf in de 13de eeuw was het overgrote deel van het Limburgse grondgebied in cultuur gebracht. De oppervlakte aan woeste grond is al vroeg veel geringer geweest dan bijvoorbeeld in Noord-Limburg, waardoor later nauwelijks nog ontginningen van enige omvang hebben plaatsgevonden. Door de hoge natuurlijke vruchtbaarheid van de lössgrond kon het areaal woeste grond voor beweiding, met als doel mestvoorziening, kleiner dan elders blijven. Blijkens de Tranchotkaart beperkte de ligging van de voornaamste niet in cultuur gebrachte gronden zich in 1803/06 tot de steilste hellingen tussen de dalen en het plateau van Margraten. Voorts lag destijds hier en daar nog een restant heide, zoals westelijk van Banholt. De zeer beperkte omvang van nieuwe ontginningen na de 13de eeuw had tot gevolg dat nadien nauwelijks nog nieuwe dorpen en gehuchten zijn ontstaan; op het plateau van Margraten zijn daar althans geen aanwijzingen voor.

In de beschouwing over de ouderdom van de nederzettingen kwam de daarmee verbonden ligging in het landschap steeds aan de orde: nederzettingen die op naamkundige of op andere gronden tot de oudste op het plateau behoren zijn alle aan de rand daarvan gelegen (Noorbeek, St. Geertruid, Cadier en Keer; zie voor ander voorbeelden op het plateau: Renes, 69). Voorts geldt ten aanzien van het reliëf dat de steilste hellingen langs de randen van het plateau altijd als woonplaats zijn vermeden. De toegang vanuit de beekdalen naar het plateau vond plaats via de droogdalen; veel van de oudste nederzettingen liggen aan het eind van zo'n droogdal. Ook voor ogenschijnlijk midden op het plateau gelegen dorpen kan dit kenmerk gelden, zoals voor Groot Welsden, waarvan de oude naam Welsdal of Welpsdal luidt en dat naast een droogdal gesitueerd is.

Ook het reliëf en de uitgestrektheid van aaneengesloten complexen bouwland die hierboven aan de orde kwamen, lijken van invloed te zijn geweest: ten noorden van Banholt en rond Groot Welsden, waar sprake is van een dergelijke landschappelijke situatie, is de dichtheid aan nederzettingen iets geringer dan bij voorbeeld rond Noorbeek. Volgens Renes is het gebied rond Groot Welsden in brede stroken opgedeeld en in cultuur gebracht, waarbij pas

10 Poelen in en rond Mheer volgens de Topografische kaart, schaal 1:25.000, verkend 1935. Tekening door T. Brouwer.

later op de grenzen van de oorspronkelijke stroken de bewoning van 't Rooth en Klein Welsden ontstond, die daarmee een secundaire ontwikkeling vertegenwoordigen (Renes, 71, 84).

Door de hoge ligging en de in het algemeen goed water doorlatende bodem ontbrak van nature het oppervlaktewater op het plateau, dat daarmee in het nadeel was ten opzichte van het dal. Men zou dan ook verwachten dat het ontbreken van oppervlaktewater de dichtheid, ligging en de verspreiding van nederzettingen op het plateau heeft beïnvloed, maar dat is niet gemakkelijk aantoonbaar. Tot aan de aanleg van de waterleiding in de jaren '30 van de 20ste eeuw was men voor drink- en waswater op het plateau aangewezen op opgevangen hemelwater, of op water uit gegraven putten, die door de diepe ligging van het grondwater een diepte van meer dan 50 m konden bereiken. Im Margraten en Welsden, waren rond 1930 maar liefst elf putten aanwezig, waarvan er drie in de 20ste eeuw waren gegraven. (Heidendal, 173, 174). Alleen bij langdurige droogte kwam de watervoorziening op het plateau in gevaar en moest een beroep worden gedaan op de beken in de dalen of op bronnen aan de voet van het plateau. Voor de vroegste geschiedenis is de situatie minder duidelijk: de techniek voor het slaan van zeer diepe putten was mogelijk nog niet zo ver gevorderd en men was meer afhankelijk van de beken in de dalen of van plekken op het plateau waar hemelwater zich makkelijk verzamelde, maar dit water zal door menging met bodemmateriaal en stof van mindere kwaliteit zijn geweest. In de nabijgelegen Moerslag en Bruisterbosch lijkt de oudste vestigingsplaats mede te zijn bepaald door de aanwezigheid van water (Hartmann 1986, 97, 110). In laatstgenoemd dorp is de naam van het pleintje De Maar van belang, een naam die evenals Mheer en Termaar, betrekking heeft op het oppervlaktewater dat daar van oorsprong te vinden was.

11 De poel ‘In gen Bauerkoel’ te Termaar, opname 1963.

Hét voorbeeld van een bron is de bij het gelijknamige dorp aanwezige oorsprong van de Noorbeek, waarvan het gebruik als wasplaats in deze eeuw heeft geleid tot de naam 'Wesch' voor deze plek. Mogelijk werd het water van de bron niet zo zeer voor het wassen van textiel zelf gebruikt, maar meer voor het naspoelen daarvan. Het kalkhoudende harde water leent zich immers slecht voor het wassen. Uit Margraten is bekend dat met regenwater werd gewassen en met putwater werd nagespoeld. (Heidendal, 174).

Voor vormen van watergebruik waar minder hoge kwaliteitseisen aan gesteld hoefden te worden zoals drinkwater voor het vee of bluswater, werd voorzien door poelen, die waren aangelegd op punten waar het hemelwater zich kon verzamelen. Door het aanstampen van de bodem werd deze verdicht en kon het wegzakken van het verzamelde water worden tegengaan.

Kon voor de putten reeds worden gesteld dat deze in meer recente tijden veelvuldig voorkwamen, ook waterpoelen waren volop aanwezig op het plateau van Margraten en konden bij wijze van spreken overal worden aangelegd. De topografische kaarten van het gebied, schaal 1:25.000, opname 1935, laten zien dat bij elke bewoningskern in ieder geval één, maar gewoonlijk meer waterpoelen aanwezig waren (afb. 10). In en direct rond de tot het beschrijvingsgebied te rekenen kernen worden op deze topografische kaarten meer dan vijftig poelen aangegeven.

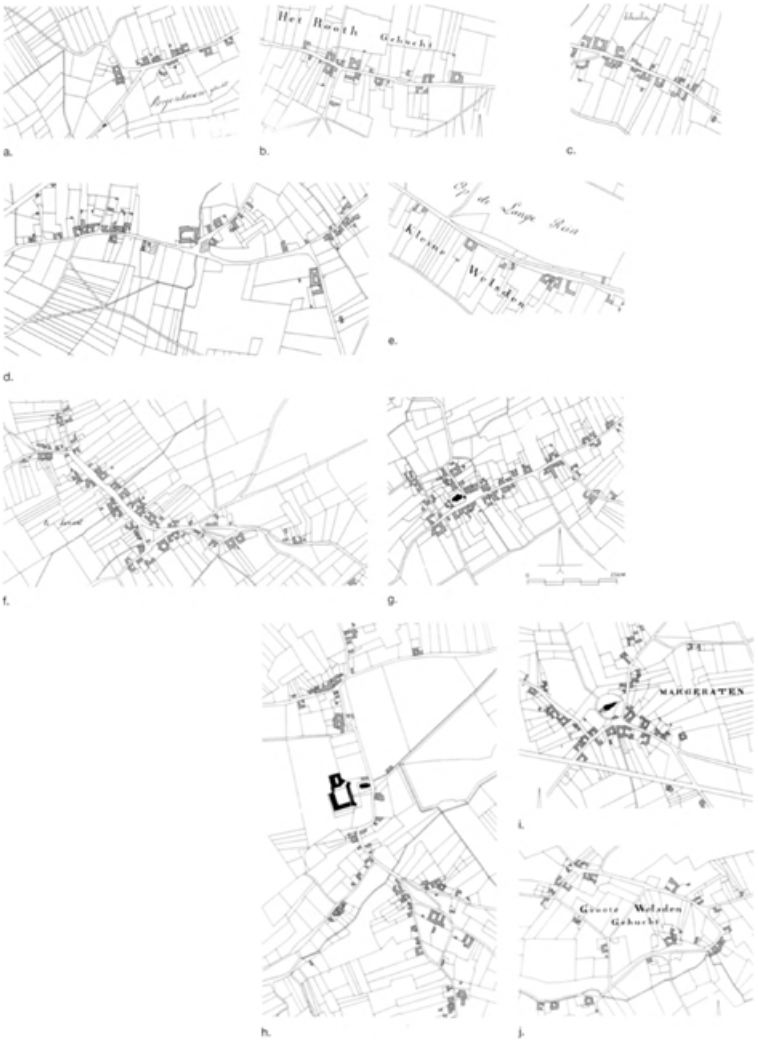
In de ligging van de poelen is duidelijk de verbondenheid met de veeteelt zichtbaar: ze liggen alle bij het op de kaart als weiland ingekleurde gebied. De aanleg van het waterleidingnet zal ook hier een snelle afname van het aantal poelen hebben bevorderd. In de bewoningskernen zijn, ze met uitzondering van één van de poelen te Termaar, alle verdwenen (afb. 11). De cultuurhistorische inventarisatie van Renes geeft aan dat hier en daar nog een enkele poel in de weilanden op het plateau ligt. Bij de in gang zijnde herinrichting van het gebied wordt gestreefd naar handhaving van de nog aanwezige poelen.

Nederzettingstypen

Kenmerkend voor de bewoningsvormen zoals die in het begin van de 19de eeuw in Zuid-Limburg nog bestonden, zijn het gering aantal steden, de vele dorpen en gehuchten en de beperkte aanwezigheid van verspreide bewoning. Door de verregaande politieke en territoriale versnippering sinds de Middeleeuwen was er sprake van een groot aantal kleine dorpen en heeft slechts Valkenburg zich als enige stad in het gebied ontwikkeld. Maastricht, als knooppunt voor de internationale handel stond feitelijk buiten de economische organisatie van het Zuidlimburgse heuvelland.

Verspreide bebouwing in de zin van solitair staande huizen of boerderijen kwam weinig voor blijkens de Tranchotkaart. Beziet men het kaartmateriaal uit de eerste helft van de 19e eeuw, dan blijkt in een wat groter geografisch verband in die tijd een opvallende overeenkomst te bestaan tussen bewoningstype enerzijds en grondsoort in combinatie met bodemgebruik anderzijds. De aan Limburg grenzende lössgebieden in België en West-Duitsland worden eveneens gekenmerkt door een in dorpskernen en gehuchten geconcentreerde bewoning in een licht glooiend, overwegend als akkerland gebruikt gebied. De verspreide bewoningsvorm daarentegen blijkt veel meer in combinatie met een overwegend grondgebruik als grasland in reliëfrijkere gebieden voor te komen. Dit laatste doet zich voor in het zuidelijk van Limburg aan de Voerstreek grenzende Land van Herve. Aldaar is de sterke gerichtbaarheid op de veeteelt sinds de 17de eeuw bekend (Philips 1965,

64). Zonder de achtergrond van deze relaties hier uitgebreid aan de orde te stellen, kan de volgende omstandigheid een rol hebben gespeeld: het actieve grondgebruik van een veeteeltbedrijf, met regelmatig terugkerende activiteiten als beweiding en hooiwinning kan de vestiging temidden van de landerijen gestimuleerd hebben. Bij akkerbouwbedrijven is een dergelijke bedrijfsmatige binding met het land minder groot waardoor zo'n stimulans ontbrak.

12 Overzicht van verschillende dorpsstructuren. - Voorbeelden van ‘straatdorp’ in de gemeente Margraten: a. Bergenhuizen, b. 't Rooth, c. Scheulder; - Idem, met grotendeels eenzijdig bebouwde straat: d. Termaar, e. Klein Welsden; - Idem, uitgegroeid langs zijstraat: f. Banholt, g. Noorbeek; - Voorbeelden van meer complexe dorpsstructuur: h. Mheer, i. Margraten, j. Groot Welsden.

De verspreide bewoning op het plateau van Margraten neemt in de loop van de 19de en 20ste eeuw wel enigszins toe, maar concentratie van de bewoning in dorpskernen blijft het beeld bepalen. Bij de sinds de jaren '80 in uitvoering zijnde herinrichting van het plateau van Margraten is dit landschappelijk kenmerk onderkend, waardoor de verplaatsing van boerderijen buiten de dorpskommen beperkt zal blijven.

Op de begroting voor de landinrichting is met de verplaatsing van veertien bedrijven op het plateau rekening gehouden (Rapport ruilverkaveling, 46).

Aan de hand van de Tranchotkaart en verschillende edities van de topografische kaart is de ontwikkeling van de dorpsvormen op het plateau van Margraten sinds het begin van de 19de eeuw duidelijk te volgen. Voor de periode daaraan voorafgaand is dit veel minder goed het geval.

Het onderzoek van Hartmann naar de ruimtelijke ontwikkeling van enkele dorpen op dit plateau heeft aangetoond, dat daarbij in enkele gevallen van een grote dynamiek sprake is geweest. De omvang van de nederzettingen gedurende de middeleeuwse ontstaansperiode is in een enkel geval enigszins kwantificeerbaar: St. Geertruid en Bruisterbosch beginnen met een zeer gering aantal personen, de omvang van Moerslag en Libeek bedroeg aanvankelijk misschien maar een enkel huis (Hartmann 1986, 72, 94, 116). Voor de groei tussen 1619 en 1827 van het nabijgelegen St. Geertruid en Herkenrade komt Hartmann tot de conclusie dat hier sprake is geweest van bijna een verdubbeling van de bebouwing (Hartmann, 1986, 69, 90).

Noorbeek daarentegen laat, volgens een andere bron, een ander beeld zien: van dit dorp is de omvang in 1662 bekend, het dorp zelf telde in dat jaar 36 huizen, de overige 45 huizen lagen verspreid over de zeven daartoe behorende gehuchten (Van der Venne, 10). Vergelijking met de situatie van de kadastrale minuut laat zien dat deze aantallen in 1827 slechts in geringe mate zijn toegenomen. Deze uiteenlopende ontwikkelingen stemmen overeen met de bevindingen van Philips over de bevolkingsontwikkeling van Zuid-Limburg in de tweede helft van de 18de eeuw: sommige plaatsen gaan sterk vooruit, elders is er sprake van stagnatie (Philips 1975, 46).

Gegevens over de nederzettingen in het studiegebied uit de periode vóór de 17de eeuw zijn voor dit onderzoek niet beschikbaar. De indruk bestaat dat de vorming van enkele kleiner gebleven nederzettingen zoals Scheij en Terhorst vergelijkbaar is met het hierboven genoemde naburige Moerslag en Libeek, waar één hoeve mogelijk het uitgangspunt voor de ruimtelijke ontwikkeling is geweest. In beide gevallen is de aanwezigheid van een hof bekend.

Toename van de bebouwing vond plaats in de vorm van nieuwbouw en in de vorm van splitsing van bestaande bedrijven in meer eenheden en het dientengevolge uitbreiden van de boerderij met een of meer vleugels (Hekker 1981, 27-30).

Het splitsen van bedrijven was in algemene zin een methode om een hoeve in nalatenschap te verdelen. Nieuwbouw en splitsing waren voorts een gevolg van een groeiende bevolking onder gunstige economische en maatschappelijke omstandigheden. Splitsing van een bedrijf kon echter ook in perioden van laagconjunctuur plaats vinden om zodoende de kosten te verlagen.

Door deze ontwikkelingen zijn de min of meer aaneengesloten gevelwanden in sommige dorpen op de vruchtbare hoogvlakten ontstaan, en heeft het als straatdorp bekend staande dorpstype zich in Limburg kunnen ontwikkelen. De vorming daarvan is sinds in 16de eeuw op gang gekomen en kreeg in veel gevallen pas in de loop van de 19de eeuw het markante karakter: vergelijking tussen het kadastrale

minuutplan en de recente plattegronden laat zien dat in bijna alle gevallen een verdere verdichting van straatwanden heeft plaatsgevonden.

Bij de grotere pachthoeves ontbrak dit proces soms: het direct rond deze bedrijven gelegen en daartoe behorende land was minder gevoelig voor versnippering en bedrijfssplitsing, vergeleken met de grond die tot de meer marginale bedrijven behoorde. Deze omstandigheid is dan ook mede verantwoordelijk voor het voorkomen van de verschillende

13 Klein Welsden. Voorbeeld van een weinig verdicht straatdorp, opname 1989.

bebouwingsdichtheden en de aanwezigheid van forse onbebouwde plekken zoals die nog op het 19de-eeuwse kaartmateriaal zichtbaar zijn.

Afhankelijk van de plaats waar de uitbreidingen zich voordeden kon het zwaartepunt van de bebouwing in het dorp zich verleggen. Als extreem voorbeeld hiervan mag het door Hartmann onderzochte en juist buiten het onderzoeksgebied gelegen Bruisterbosch gelden. Deze in 1157 ontstane stichting vanuit Breust bestond in oorsprong uit een rijtje aan de noordzijde van de weg naar Eckelrade, dus in een oost-west richting gelegen hoeven (Hartmann 1986, 105). Latere ontwikkelingen hebben geleid tot het vrijwel verlaten van deze oudste as en het onstaan van een dwars daarop staande as: de oost-west oriëntatie van de bebouwingsreeks heeft plaats gemaakt voor een noord-zuid georiënteerde. Deze ontwikkeling heeft zich al voor 1600 afgespeeld.

Dit gegeven, in combinatie met de algehele toename van de dorpsbebouwing, maakt dat de interpretatie van dorpsvormen in situaties van (ver) voor ca. 1800 met de nodige voorzichtigheid dient plaats te vinden.

Ondanks deze beperking kunnen aan de hand van het gedetailleerde kaartmateriaal dat sinds het begin van de 19de eeuw bekend is, een aantal plattegrondkenmerken nader worden toegelicht.

Naar hun vorm kunnen de dorpsplattegronden in de 19de eeuw worden onderscheiden in die met een meer complexe structuur en die met een eenvoudige structuur (afb. 12). Bij de laatste categorie ligt het overgrote deel van de bebouwing aan één weg of straat. De bebouwingsdichtheid kan sterk variëren en waar een redelijk grote dichtheid aan beide zijden van de straat is bereikt, kan van een straatdorp worden gesproken; dit gaat op voor 't Rooth, Scheulder, Schey, Terhorst en Bergenhuizen. Termaar, Wolfshuis en Klein Welsden zijn gebaseerd op hetzelfde principe, maar minder dicht bebouwd geraakt (afb. 13). Vernoemde nederzettingen behoren alle tot de kleinere en hebben tot op heden overwegend een agrarisch karakter.

Bij Noorbeek en Banholt ligt het zwaartepunt van de bebouwing ook op één hoofdas, maar bestaat de plattegrond daarnaast uit enkele bebouwde zijstraten. De situatie te Banholt laat echter de betrekkelijkheid van het

vaststellen van het type zien: de zijstraten van de hoofdas zijn zo sterk bebouwd geraakt, dat de aanduiding straatdorp al nauwelijks meer opgaat en er eerder over een stervormige structuur gesproken moet worden. Voor Noorbeek geldt in mindere mate hetzelfde. Beide dorpen, die in de 19de eeuw tot de grotere behoren, zijn in de afgelopen decennia vrij sterk gegroeid, mede waardoor het agrarisch karakter afnam.

Bij enkele van de tot nog toe genoemde voorbeelden doet zich bij de huiserven een zekere regelmaat aan één zijde van de hoofdas voor. De kadastrale minuutplans van Bergenhuizen, Klein Welsden, Scheulder, Banholt en 't Rooth laten min of meer duidelijk een aaneengesloten groep strookvormige huiserven met een vaste achtergrens zien.

Tot het type met een complexer structuur kunnen Mheer, Margraten, Groot Welsden en Vroelen worden gerekend op grond van vormkenmerken uit het begin van de 19de eeuw. Te Groot Welsden en Vroelen ligt de bebouwing tamelijk verspreid aan een stelsel van wegen waar niet direct een regelmatig patroon in te ontdekken is. Margraten bezit ogenschijnlijk een stervormige plattegrond met de kerk als middelpunt, Mheer bestaat uit twee clusters van bebouwing ten noorden en ten zuiden van het kasteel. In het geval van Margraten lijkt één dominante bebouwingsas aanwezig te zijn: de gebogen as Dobbelsteinstraat - Pastoor Brouwersstraat - Sprinkstraat - Burgemeester Ronckersplein vormt het zwaartepunt in de plattegrond met het oudste bouwbestand in het dorp (afb. 14). In de loop van de 19de eeuw onderging het bebouwingspatroon in dit dorp nog een aanzienlijke verandering doordat de Maastrichterstraatweg van 1824 veel bebouwing naar zich toe trok.

De toename van de dorpsbebouwing zet zich in de loop van de 20ste eeuw voort. Na de Tweede Wereldoorlog en meestal pas in de jaren '60 vindt

14 Margraten. Pastoor Brouwersstraat, voorbeeld van een sterk verdicht straatdorp, opname 1989.

uitbreiding niet meer plaats door verdichting van de bebouwing binnen de bestaande structuur, maar worden nieuwe woonwijken aangelegd. Hiervan is sprake in Margraten, Mheer, Noorbeek en Banholt. De oppervlakte aan naoorlogse nieuwbouwwijken is in deze gevallen bescheiden gebleven, vergeleken met elders in Zuid-Limburg (afb. 20). De ‘uitstraling’ van Maastricht en de voormalige mijnbouwsteden op de omringende dorpen heef er voor gezorgd dat het gebied als geheel sterk van karakter is veranderd. Het plateau van Margraten vormt een van de weinige uitzonderingen en heeft nog tamelijk goed het landelijke karakter behouden. Binnen de dorpen zelf is het agrarisch karakter niettemin afgenomen: toename van de bebouwing betrof vrijwel nooit de bouw van nieuwe boerderijen maar van woonhuizen en van het aanwezige bestand zijn met name veel kleine bedrijven verdwenen, al dan niet met behulp van saneringsmaatregelen uit de jaren '50 en '60. In andere gevallen, met name in Margraten en in de dorpen langs de Belgische grens werd na de Tweede Wereldoorlog bedrijfsruimte op de boerderij aangewend voor toeristische bestemmingen.

15 Banholt. Loverixplein, driehoekig pleintje op wegsplitsing, opname 1989.

Een wegsplitsing of kruispunt vormde in de plattegrond de plaats waar een verscheidenheid aan openbare functies aanwezig kon zijn. Vrijwel elke nederzetting kende een dergelijke ruimte, die in sommige gevallen onder de naam dries bekend stond. In een enkel geval was deze ruimte met gras begroeid; de dries te Banholt komt op de kadastrale minuut voor als schaapsweide. Behalve deze dries, die later geheel van aanzien veranderde, laat de kadastrale minuut van Banholt nog zo'n ruimte zien, welke in de huidige situatie binnen het door de rijbanen gevormde terrein nog met gras begroeid is en door een heg omgeven wordt (afb. 15).

In veel gevallen bood de vergrote openbare ruimte ook plaats aan een van de

waterpoelen van het dorp. Dergelijke situaties waren bekend in 't Rooth, Margraten, Termaar, Bergenhuizen en Noorbeek (in laatstgenoemd geval vermeld en afgebeeld bij: Franquinet, 113, 115). Met uitzondering van de poel of ‘koel’ te Termaar zijn de overige verdwenen. In veel gevallen zal dit sinds de jaren '30 van deze eeuw hebben plaatsgevonden, toen een waterleidingnet in de dorpen op het plateau werd aangelegd. Van de koel te Margraten is bekend dat deze werd gedempt bij vergroting van de kerk in 1921. Ook een openbare drinkwaterput lag vaak op of aan een dergelijke verbrede ruimte, een situatie die in Margraten, Mheer en Terhorst zichtbaar gebleven is.

Voorts lag de dorpskerk in sommige gevallen aan de pleinachtige ruimte, zoals te Margraten, Noorbeek en Banholt. In het laatste geval werd het bedehuis in de 19de eeuw, vanwege de dichte bebouwing niet aan maar op het plein verplaatst. Van recente oorsprong is de plaatsing van een kapel aan een dergelijke splitsing in 't Rooth, op een plek die door de afbraak van het voormalige Herengoed was ontstaan.

Te Mheer wijkt de situering van de kerk af van de hiervoor genoemde dorpen. De aanwezigheid van een kasteel waarvan de bewoners in nauwe relatie stonden met de kerk, heeft ook in ruimtelijk opzicht een relatie tussen beide elementen veroorzaakt, waarbij kerk en kasteel in de onmiddellijke omgeving van elkaar zijn gesitueerd.

De plattegrond van Mheer heeft verder als bijzonderheid de wat geïsoleerde ligging van het kasteel ten opzichte van de overige bebouwing in het dorp. Hier speelt hetzelfde als wat eerder over de grond rond grote pachthoeves werd vermeld, namelijk dat die vaak weinig gevoelig was voor versnippering en gevrijwaard bleef van bebouwing.

Infrastructuur

Landwegen

Een gebied als Zuid-Limburg waar waterwegen vrijwel ontbreken en waar sprake is van een grote dichtheid aan nederzettingen kent tevens een grote dichtheid aan landwegen. Zoals op het plateau van Margraten de nederzettingen met een zekere regelmaat verspreid liggen, kenmerkt ook het wegenpatroon zich door een zekere regelmaat. Dit uit zich in een min of meer gelijkmatige dichtheid van het net en het licht-bochtige beloop van de verschillende tracés. Het landschappelijk reliëf, alsook de ouderdom en de functie van de wegen kunnen van invloed zijn geweest op het beloop van de verschillende tracés en daarmee op het patroon als geheel.

Invloed van geomorfologische kenmerken op het wegenpatroon is aanwijsbaar in die gevallen waarbij de weg het rivier- of beekdal volgt, wat bij de dalen die het plateau begrenzen en in het dal van de Noorbeek zichtbaar is. Het reliëf speelde voorts een rol bij het ontstaan van de holle wegen in Zuid-Limburg, die voor Nederlandse begrippen uniek zijn. Steile weggedeeltes waren in vergelijking met vlak lopende gedeeltes in verhevigde mate aan slijtage onderhevig: losgelopen of losgereden materiaal van het onverharde wegdek kwam, door hemelwater afgevoerd, onderaan de helling terecht. Aldus sleet de weg op de helling in en kwam na verloop van tijd ‘hol’ te liggen ten opzichte van de grond aan weerszijden daarvan (afb. 16). In extreme situaties kwam het voor dat een weg om die reden moest worden

opgegeven en een nieuw, makkelijker begaanbaar tracé gevonden moest worden. In de huidige landschappelijke situatie komen rond vrijwel elk dorp of gehucht op het plateau holle weggedeelten voor.

Wat betreft de ouderdom van de wegen heeft de geschiedschrijving in de provincie Limburg zich vooral gericht op de Romeinse wegen. Daarbij werd vrij algemeen verondersteld dat verscheidene van in de 19de en 20ste eeuw bestaande doorgaande wegen van Romeinse oorsprong zijn. Een recent overzicht inzake dit onderwerp maakt duidelijk, dat aan de hand van

16 Mheer. De Dorpsstraat als holle weg vòòr de aanleg van de Mergellandroute, opname ca. 1950.

archeologisch onderzoek slechts een klein aantal wegen aantoonbaar die oorsprong heeft. Zo kan van de over het plateau van Margraten lopende verbindingen Maastricht-Heerlen en Maastricht-Aken wel een romeinse oorsprong worden vermoed, maar van de veronderstelde tracé's is dit nooit aangetoond (Willems, 9; Ort, 110).

Blijkens de inventarisatie van Renes mag het grootste deel van de wegen in het gebied ouder dan of even oud als de middeleeuwse verkaveling worden verondersteld (Renes, kaart 2, blad 3). Door dit middeleeuwse stelsel waren de meeste dorpen onderling verbonden. Latere uitbreidingen hebben de bereikbaarheid van de dorpen onderling nog wat verbeterd, maar lijken vooral bedoeld te zijn om het agrarisch cultuurland rond de dorpen toegankelijker te maken, noodzakelijk door de toenemende versnippering en verspreide ligging van de tot één bedrijf behorende grond. Bij de in uitvoering zijnde landinrichting zal ten gevolge van een verbeterde grootte en spreiding van de tot één bedrijf horende kavels een deel van deze veldwegen weer komen te vervallen (Rapport ruilverkaveling, 21).

Blijkens 17de- en 18de-eeuwse regels tot onderhoud van de openbare wegen, werden verschillende soorten wegen onderscheiden. Als meest eenvoudige het voetpad, met een breedte van 1.12 à 1.18 m. Bovenin de hiërarchie stond de heerstraat of heerbaan met een breedte die het tienvoudige van het voetpad bedroeg (Harmsen, 385, 386). Tussen deze twee uitersten lagen ondermeer de kerkweg, de lijkenweg, de molenweg, de buurtweg, de veldweg en de straat van dorp tot dorp.

Een aantal wegen dat plaatsen op groter afstand met elkaar verbond, liep over het plateau van Margraten. De Tranchotkaart geeft als zodanig de weg Luik-Aken, de huidige Voerenstraat, de weg Maastricht-Aken via Cadier en Keer en Terlinden en de weg Maastricht-Aken via Cadier en Keer en Margraten aan. Geheel duidelijk is de situatie in het laatste geval niet. De route van Maastricht naar Aken is voorts bekend via Bemelen, Gasthuis en Scheulder. Even ten westen van laatstgenoemd dorp ligt het gehucht Heerstraat dat voornoemd is naar de nabij gelegen weg. De verschillende edities van de topografische kaart geven als Maastrichter weg een deel van deze route weer anders aan, namelijk noordelijker via Sibbe. Voorts worden de Heerenweg van 's-Gravenvoeren via Ulvend en een enkel kort traject met de naam van een op grotere afstand gelegen plaats aangegeven (afb. 18).

Deze wegen hadden vaak geen zichtbare lokale functie, want ze liepen

17 Mheer. De Dorpsstraat, fors verbreed o.m. ten behoeve van de Mergellandroute, opname 1989.

grotendeels buiten de dorpskommen om. De weg Luik-Aken bij voorbeeld loopt vlak langs Mheer en Bergenhuizen, maar niet via een van beide dorpen, en laat verder in noordoostelijke richting ook Reijmerstok letterlijk links liggen. Wel loopt deze weg door het gehucht Terlinden, waar hij, volgens de Tranchotkaart, een verbinding tussen Maastricht en Aken kruist.

De wegenkruising ter plaatse van het gehucht Terlinden wordt daarmee geheel bepaald door doorgaande wegen en het is verleidelijk te veronderstellen dat Terlinden zijn bestaan (mede) aan de verkeersfunctie bij dit kruispunt te danken heeft.

Dat de verkeersfunctie de ontwikkeling van een nederzetting kon bevorderen is in ieder geval in Scheulder en de net buiten het onderzoeksgebied gelegen dorpen Gasthuis en Bemelen het geval. Op deze drie plaatsen langs de route was een gasthuis gelegen; dat te Scheulder werd mogelijk rond 1631 gebouwd. In het patroon van overwegend licht-gebogen wegen is een opvallende uitzondering aanwezig, de uit kaarsrechte onderdelen bestaande straatweg Maastricht - Gulpen - Aken, die in het onderzoeksgebied door de dorpskom van Margraten loopt. Deze weg werd vanaf 1824 aangelegd nadat in de Franse Tijd in 1813 daartoe al plannen waren gemaakt, ter vervanging van de bestaande bochtige en smalle route via Berg, Terblijt en Valkenburg.

Een stelsel van verharde, rechte wegen werd door de Fransen van groot belang geacht voor de troepenverplaatsing en daarmee voor de controle over het rijk, waarbij de brug over de Maas te Maastricht een cruciale rol vervulde als enige brug stroomafwaarts na Luik (Corten, 3, 8, 10, 26).

De topografische kaarten van het gebied met opnamedatum 1935 laten een gedeeltelijk verhard wegennet zien. Verharding van wegen was, met als vroege uitzondering de nieuwe verbinding van Maastricht naar Aken, in de laatste decennia van de 19de eeuw op gang gekomen en heeft, zo mag uit voornoemde kaart worden afgeleid, in eerste instantie plaats gevonden in de dorpen en bij de lokale verbindingen tussen de dorpen.

Door de aanleg van een nieuwe verharde verbinding van Maastricht naar Aken en de verharding van de directe verbindingen tussen nabijgelegen dorpen, hebben de verkeersstromen veranderingen ondergaan en verloren de oude lange-afstandsverbindingen vrijwel elke verkeersfunctie: tot op heden zijn gedeeltes van de eerder genoemde verbindingen over grote afstand dan ook onverhard gebleven.

In de 20ste eeuw heeft de opkomst van het gemotoriseerde toerisme tot aanpassingen van het wegennet geleid. De van oorsprong smalle, deels als

18 Verbindingen over grote afstand volgens de benaming op de Tranchot-kaart en verschillende edities van de Topografische Kaart. Tekening door T. Brouwer.

holle weg bestaande oost-west verbinding tussen Gronsveld en Vaals vormde over enige afstand onderdeel van de zogenaamde Mergellandroute, een in 1963 door de ANWB uitgezette toeristische route door Zuid-Limburg. Dit had een grote toename van het gemotoriseerde verkeer via deze weg tot gevolg, die daar niet op berekend was. Ter betere afwikkeling van de verkeersstromen werd een reconstructieplan voor de route uitgevoerd. Dit leidde plaatselijk tot aanmerkelijke verbreding van de rijbaan, waarbij het eventueel nog aanwezige holle karakter van de weg teniet werd gedaan en daarlangs gelegen bebouwing werd verwijderd. Dit heeft zich onder andere te Mheer voorgedaan (afb. 17). Bij later uitgevoerde en meer oostelijke gelegen delen van het traject werd door druk van buiten af een minder rigoureuze reconstructie toegepast. Zo raakte te Noorbeek de aanleg van een geheel nieuw tracé door het Noorbeekdal van de baan maar werd de bestaande route door het dorp gehandhaafd, waarbij rekening gehouden werd met de bestaande situatie en zonodig werd afgeweken van de standaardbreedte voor tertiaire wegen (en 5,2 in plaats van 7 meter werd gehanteerd).

Spoorwegen

Gedurende korte tijd liep door het onderzoeksgebied de tramlijn tussen Maastricht en Gulpen/Vaals. Aangelegd in 1925, werd deze lijn in 1937 al weer

opgeheven, waarna de verbinding met autobusdiensten werd onderhouden. De rails zijn op een onbekend tijdstip verwijderd. De lijn liep vanaf 3 km westelijk van de dorpskom van Margraten tot ca. 1 km ten oosten daarvan langs de zuidzijde van de Maastrichterstraatweg. Buiten het hier aangegeven deel van het traject liep de lijn via een veelal apart daarvoor in het glooiend terrein ingegraven baanvak. Ten oosten van Margraten, nog juist binnen de geografische grenzen van het studiegebied, is de aanzet tot een dergelijk verdiept gelegen, thans door bomen overgroeid geraakt baanvak zichtbaar.

Grondgebruik

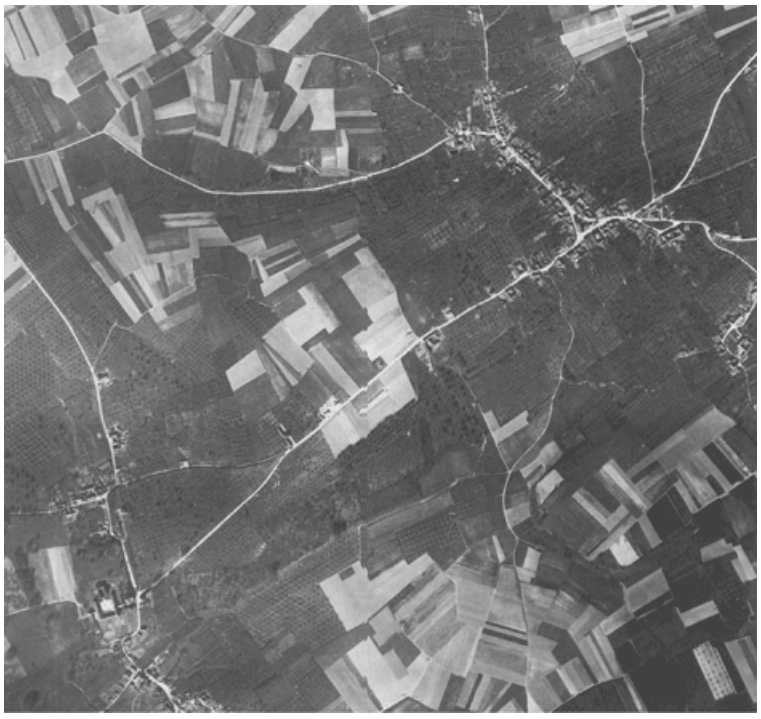
Landbouw

Rond 1300 was het overgrote deel van het plateau van Margraten in cultuur gebracht. Verondersteld wordt, dat het vroegste grondgebruik dat van akkerland was, waartoe de lössbodem zich goed leende. Uit wat latere periodes is, ondermeer aan de hand van opgaven over te betalen tienden en cijnsen het gebruik als akkerland aantoonbaar; een vermelding van het drieslagstelsel is uit het einde van de 14de eeuw bekend (Hartmann 1986, 29). Een zeer duidelijk beeld van het grondgebruik, wat betreft de verschillende verbouwde gewassen en de daarbij behorende oppervlakten, is tot aan de 19de eeuw echter moeilijk voor het gehele gebied te krijgen. Onder invloed van zich wijzigende sociale en economische omstandigheden zullen regelmatig verschuivingen in het grondgebruik hebben plaatsgevonden, evenals dit elders is aangetoond; duidelijk echter lijkt de nadruk altijd op akkerbouw te hebben gelegen.

Deze situatie is in het begin van de 19de eeuw nog aanwezig, zoals onmiskenbaar uit het ingekleurde kaartbeeld van de Tranchotkaart kan worden afgeleid: binnen de krans van hellingbossen die de rand van het plateau markeert is de bodem overwegend als licht ingekleurd akkerland in gebruik, waar de dorpsbebouwing met aangrenzende huisweiden als donker gekleurde eilanden in gelegen zijn (afb. 1). In de eerste helft van de 19e eeuw bestond driekwart van de verbouwde gewassen uit graan, voornamelijk rogge, tarwe en haver. De geringe gemiddelde bedrijfsgrootte in combinatie met een grote bevolkingsdruk dwong tot verbouw van voedingsgewassen voor de eigen bevolking en beperkte de mogelijkheden voor verbouw van handelsgewassen (Philips 1967, 14, 24). De veehouderij stond voor de mestvoorziening ten dienste van de akkerbouw. Typerend voor de Zuidlimburgse dorpen waren de hoogstamfruitbomen waar de huisweiden mee beplant waren. De produkten van de fruitcultuur waren voor lokaal gebruik bestemd. Het complex huisweiden was door heggen, die als veekering dienden, van de omringende akkers afgesloten. De toegangswegen tot de dorpen konden om die reden vaak ook worden afgesloten.

De goedkope import van buitenlands graan sinds ca. 1820 en het wegvallen van de Belgische markt na de afscheiding in 1839 deden de positie van de boeren verslechteren. Na ca. 1850 nam de belangstelling voor de veehouderij toe, en na ca. 1880, toen ten gevolge van buitenlandse graanimport een crisis uitbrak, schakelde de Zuidlimburgse boer in veel gevallen over van akkerbouw naar veeteelt, door de

verbouw van voedergewassen en door het omzetten van bouwland in grasland (Philips 1965, 116, 189, 209-211). De omschakeling naar veeteelt wordt door de cijfers geïllustreerd: in de gemeente Noorbeek nam het percentage grasland van 23 in 1896 tot 41 in 1910 toe (Philips 1965, 251). Ook de topografische kaarten laten, over een wat grotere tijdsspanne, deze verschuiving zien: het beeld van de als eilanden temidden van de akkers gelegen complexen huisweiden op de oudste topografische kaart van 1842 is op de editie van 1935 verdwenen. Ruwweg de helft van de grond is dan niet

19 Luchtfoto uit 1949 van het gebied Banholt-Mheer. De bebouwde kom van Banholt bevindt zich rechts boven; die van Mheer links onder. Zie opmerkingen bij afb. 20.

meer als bouwland in gebruik en de akkers vormen niet meer aaneengesloten oppervlakten, zeker niet in de meest reliëfrijke delen, zoals rond Noorbeek. De uitbreiding van het oppervlakte aan weiland ging gepaard met de uitbreiding van het aantal boomgaarden.

Na 1935 breidde de omzetting van akkers in weiden zich verder uit: de aanwezigheid van graanvelden bleef echter, zeker in visueel opzicht een markant gegeven, getuige de beschrijving van ‘eindeloos deinende rogge- en tarweakkers’, naast boomgaarden en bergweiden, voor de gebieden aan weerszijden van de Geul in een reisboek uit 1949 (Leclerq, 223).

De oorspronkelijke ontginning van het plateau heeft waarschijnlijk in grote blokken of - en daarvan zijn eerder voorbeelden ter sprake gekomen - in brede stroken plaatsgevonden (Renes, 82). Na de middeleeuwse ontginning is in de loop der eeuwen onder invloed van erfdeling, koop en verkoop van land een aanzienlijke versnippering opgetreden, waarbij de oorspronkelijke eenheden uiteindelijk in smalle stroken werden opgedeeld. Tot ver in deze eeuw is dit beeld van het kleinschalig verkavelde land aanwezig geweest (afb. 19).

Het bedrijven van akkerbouw in een glooiend gebied, op een erosiegevoelige

20 Luchtfoto uit 1989 van het gebied Banholt-Mheer. Vergelijk afbeelding 19. De belangrijkste veranderingen in 40 jaar zijn:
- het grotendeels verdwijnen van de boomgaarden rond beide kernen (de gestippelde donkere vlakken op de opname uit 1949).
- de schaalvergroting in de percelering, b.v. noordwestelijk van Banholt.
- uitbreiding van de dorpsplattegronden met een enkele nieuwbouwwijk.

grondsoort als löss noopte tot enkele specifieke maatregelen, wilde de aarde niet voor een deel van de helling wegspoelen. Op hellingen werd zoveel mogelijk evenwijdig aan de hoogtelijnen geploegd, van onder aan de helling naar boven. Voorts waren sommige hellingen tot een terras-achtige vorm veranderd, waarbij de overgang naar een volgende laag van het terras werd gevormd door een graft, een met opgaand hout begroeide hellingtrede, die het afspoelen of naar beneden kruipen van hellingmateriaal vertraagde.

Met name in de afgelopen twee decennia is het hierboven geschetste grondgebruik en bijbehorende landschapsbeeld versneld aan verandering onderhevig geweest: suikerbiet en snijmais namen grotendeels de plaats van de granen in, terwijl ook de omzetting van akkers in grasland voort bleef gaan. Hoogstamboomgaarden werden op grote schaal gerooid en voor een klein deel vervangen door makkelijker bewerkbare, maar in landschappelijk-visueel opzicht veel minder markante laagstamboomgaarden. Door het samenvoegen van bedrijven in de afgelopen decennia en meer recent door de invloed van de ruilverkaveling heeft zich een schaalvergroting in de percelering voorgedaan (afb. 19, 20). Traditionele en voor Zuid-Limburg kenmerkende

landschappelijke elementen als meidoornheggen en graften gingen mede door deze ontwikkelingen sterk in aantal achteruit. De heggen werden vervangen door prikkeldraad en de graften werden vooral bij het vergroten van percelen verwijderd. Onderzoek in het gebied Mergelland-Oost heeft uitgewezen dat tussen 1975 en 1985 een derde van de totale, vòòr 1975 nog bestaande graftlengte is verdwenen (Atlas van Nederland, 7). Het verwijderen van graften op de bouwlanden heeft hier en daar tot een rampzalige toename van erosieverschijnselen op de lösshellingen geleid.

In het beschreven gebied komen vooral rond Noorbeek en langs de dalwanden van het droogdal bij Mheer nog graften voor. In het bij de herinrichting van het gebied behorende landschapsplan is uitgegaan van het behoud van het grootste deel van de nog bestaande graften.

Delfstoffen

De bodem van Zuid-Limburg, die direct onder de lösslaag overwegend uit verschillende soorten kalksteen bestaat, leverde reeds in de Romeinse Tijd delfstof op in de vorm van bouwsteen.

Kalksteen is de meest correcte benaming voor deze steensoort. Het veelvuldig gehanteerde begrip ‘mergel’ geldt in de geologische nomenclatuur voor een kalkhoudend gesteente met een aanzienlijke hoeveelheid klei, waarvan in de Zuidlimburgse situatie zelden sprake van is. Een tweede, vrij gebruikelijke aanduiding van het materiaal als ‘krijt’ is evenmin geheel correct: de Limburgse kalksteen is te grofkorrelig om als krijt aangeduid te worden (Engelen 1972, 191).

De kalksteen komt in de bodem van het plateau van Margraten in twee vormen voor: als Maastrichtse kalksteen, die ruwweg in het noordwestelijk deel van het plateau wordt gevonden en als Gulpense kalksteen die in het zuidoostelijk deel voorkomt. De eerst genoemde soort is zacht, maar waterbestendig en staat als goed bouwmateriaal bekend. De tweede soort kalksteen is als bouwmateriaal minder geschikt; alleen de hardere banken (lagen) van deze steen zijn waterbestendig (Engelen 1975, 39). Als bouwmateriaal is de toepassing van kalksteen tot op heden blijven bestaan, zij het nu nog slechts in sporadische gevallen. In een wat andere vorm als bouwmateriaal werd vanaf het eind van de 19de eeuw de kalksteen als grondstof voor de cementindustrie gebruikt. Een laatste hier te noemen gebruik van kalksteen is die in gemalen vorm als meststof voor akkerbouwgrond, een gebruik dat sedert eeuwen bekend is. Met hetzelfde doel werd kalksteen sedert ca. 1930 als grondstof door het stikstofbindingsbedrijf (kunstmest) van de Staatsmijnen gebruikt.

De winning van de Maastrichtse kalksteen vond zowel in groeven aan de oppervlakte als in onderaardse groeven plaats; de Gulpener kalksteen werd vrijwel uitsluitend aan de oppervlakte gewonnen. Zet men het totaal aantal bekende groeven uit op een kaart van het gebied, dan tekenen randen van het plateau zich vrij duidelijk af: de steile dalwanden, waar de lössbedekking nagenoeg ontbrak, boden het beste toegang tot de steensoort. Maar ook in de dalwanden van de droogdalen die diep in het plateau doordrongen, waren soms groeven aangelegd, onder andere oostelijk van het dorp Noorbeek (Engelen 1975, 59).

Aan het eind van de jaren '30 van de 20ste eeuw werd de natuur- en landschapsbescherming door de overheid een factor die de aanleg en uitbreiding van groeven beïnvloedde: in 1938 vond het eerste overheidsingrijpen uit dien hoofde plaats (Geschiedenis mergelwinning, 2). Dergelijke ingrepen betroffen vooral de

groeven in steile dalwanden van beekdalen. Groeven op het plateau werden wat dat betreft minder schadelijk geacht, aangezien, volgens een rapport daarover uit 1942-43, ‘het natuurschoon op het plateau geen bijzondere betekenis had’ (Geschiedenis mergelwinning, 6).

Door schaalvergroting, het grotendeels wegvallen van mergel als bouwmateriaal en door het overheidsingrijpen is het overgrote deel van de tientallen groeven, dat aan het begin van de 20ste eeuw in het plateau van

Margraten aanwezig was, opgegeven. Veel van de open groeven zijn vervolgens met bomen en struikgewas begroeid geraakt en meestal niet meer of met moeite nog in het landschap herkenbaar. Een van de uitzonderingen op dit algemene beeld vormt de groeve 't Rooth westelijk van het gelijknamige gehucht op het plateau, een groeve die mogelijk mede onder invloed van vroegere houding ten aanzien van het natuurschoon op het plateau is blijven bestaan en is uitgegroeid tot een huidige oppervlakte van 40 ha, bij een diepte van enkele tientallen meters. De kalksteen uit deze groeve wordt in gemalen vorm als kalkmeststof op de markt gebracht. Een in 1976 ingediende concessie-aanvraag van de Eerste Nederlandse Cement Industrie (ENCI) om oostelijk van deze groeve nog eens 400 ha van het plateau af te graven, is recent uiteindelijk afgewezen.

De Zuidlimburgse bodem leverde voorts de leem, die vermengd met gehakselde stro en een enkele andere toevoeging, werd en in spaarzame gevallen ook nog wordt gebruikt voor het dichten van de wanden van huizen en boerderijen opgetrokken in vakwerkbouw. De lössgrond zelf, in Limburg vaak ook al leem genoemd, vormde de grondstof waarbij eerst de bovenste teellaag werd verwijderd. Bij nieuw geconstrueerde vakwerkbouw van de leem vermoedelijk afkomstig uit de put die werd gegraven voor het aanleggen van de kelder van het te bouwen pand (Eggen, 106).

Met het versneld op gang komen van de mijnbouw in de vorige eeuw werden ook buiten de daartoe meest geëigende delen van de provincie pogingen tot steenkoolwinning ondernomen. Tussen Mheer en Banholt werden in de jaren '50 van de 19de eeuw enige barakken geplaatst en een mijnschacht gegraven. Deze poging leverde weliswaar een ‘band’ steenkoolhoudend materiaal op, maar deze was van slechte kwaliteit, waarop de onderneming na enige tijd werd gestaakt (Lemmens, 115, 151).

Beknopte geschiedenis van het gebied

Een beknopte geschiedenis van de staatkundige en juridische ontwikkelingen van de dorpen Margraten, Banholt-Mheer en Noorbeek met de daartoe behorende gehuchten is zowel begrensd als grensoverschrijdend.

De vroegste geschiedenis van het gebied in de na-Romeinse periode is tamelijk duister. Het land maakte deel uit van de Luikergouw, waar de macht van de Duitse keizer betrekkelijk gering bleef door de positie die de plaatselijke machthebbers zich wisten te verwerven.

Tot in het begin van de 11de eeuw schonken de keizers belangrijke goederen aan de kapittels van de kerken in Maastricht, Aken en Luik, waardoor omvangrijke gebieden los werden gemaakt uit het gouwverband. Voorts ontstonden er in de Luikergouw en de aangrenzende Maasgouw vrije rijksheerlijkheden.

Tijdens de landsheerlijke periode hebben de leenmannen van een viertal bezitskernen de gelegenheid gegrepen om hun invloed en grondgebied uit te breiden door een gerichte verwervingspolitiek, via aankoop, door huwelijk en door het verkrijgen van voogdijschappen over kerkelijke bezittingen.

Zij hebben daardoor voor de komende eeuwen de staatkundige verhoudingen bepaald, die in gestabiliseerde vorm uitmondden in vier grote gebieden met als

hoofdkernen: de burchten in Limburg aan de Vesdre, Daelhem, 's-Hertogenrade en Valkenburg. Margraten bevond zich binnen de invloedssfeer van het land van 's-Hertogenrade; Noorbeek en Mheer lagen binnen het gebied van de koningshof in 's-Gravenvoeren. De heren van 's-Gravenvoeren verplaatsten hun zetel naar een strategischer punt in hun gebied, de burcht van Daelhem, waarna hun verspreide grondgebied gemeenlijk wordt aangeduid als het Land van Daelhem.

In 1288 na de slag bij Woeringen kwamen alle gebieden onder het gezag van de hertogen van Brabant, die op hun beurt als leenheer optraden.

Margraten

Margraten ging als onderdeel van het Land van Rode een andere weg dan de Daelhemse gebieden. Na verschillende verpandingen aan de heren van Heinsberg en de hertogen van Gulik kwam er onder keizer Karel V een einde aan de landsheerlijke periode. Onder koning Philips II, die door de opstand in de Noordelijke Nederlanden in financiële problemen was geraakt, werd het kerkdorp Margraten voor de som van 4783 Carolusgulden verkocht als heerlijkheid met de bevoegdheid tot rechtspraak aan Jonker Gilles van Eynatten, tevens heer van de aangrenzende heerlijkheid Gulpen en drossaard van 's-Hertogenrade, zetelend op kasteel Neubourg. Margraten werd evenwel een zelfstandige heerlijkheid met een eigen schepenbank die in de plaats kwam van de vroegere landsheerlijke laatbank.

Na Gilles van Eynatten volgde diens zoon Frans hem op, die de door de troebelen van de Tachtig-jarige oorlog verwoeste kerken van Margraten en Gulpen liet herstellen. Bij het Partage Tractaat van 1661, waarbij de souvereiniteit over de tijdens de Vrede van Munster buiten verdeling gebleven gebieden werd geregeld, is de heerlijkheid Margraten toegewezen aan de Republiek. De Daelhemse gebieden Noorbeek en Mheer kwamen echter onder Spaans gezag.

In Margraten werd drie jaar later Frans Winand van Eynatten uit zijn rechten ontzet. De heerlijkheid werd verpacht aan Johan Maximiliaan de Bonhomme, vrijbaron van Ryckholt, zich later noemend Bonnam. De nieuwe pandheer bezat tevens het recht tot benoeming van de schout en van de secretaris van de halve schepenstoel.

Na Bonnams overlijden wist Frans Winand van Eynatten volgens het recht van terugkoop zich opnieuw het pandheerschap van Gulpen en Margraten te verwerven. Diens zoon Jean Philippe verkocht in 1716 beide heerlijkheden aan de Akense lakenkoopman Johann Adam von Clermont, wiens weduwe Catharina Barbara van der Weyden de heerlijkheden met het kasteel Neubourg voor 56000 pattacons op haar beurt verkocht aan Ferdinand Adolf graaf van Plettenberg, heer van Wittem. Financiële problemen dwongen tenslotte diens zoon Franz Jozef, die vanaf 1738 met de heerlijkheden was beleend, om deze af te stoten. De nieuwe eigenaar werd de Luikse burgemeester Leonard Baron de Hayme de Houffalize, die overleed in 1795, het jaar waarin de Fransen zich meester maakten van het Maasland.

Mheer en Noorbeek bezitten als *Daelhemse gebieden* historisch gezien onderling een nauwere relatie dan met Margraten. Beide dorpsgebieden maakten weliswaar gedeeltelijk een gescheiden ontwikkeling door, maar er zijn ook opmerkelijke parallellen. Dat blijkt o.m. uit het feit, dat grote delen van de grond en de daaraan gepaarde rechten al vroeg in handen zijn geraakt van kerkelijke instellingen.

Mheer

In Mheer is al heel vroeg in de 13de eeuw duidelijk de feodale invloed aanwijsbaar van plaatselijke heren. In Noorbeek speelt de dorpsgemeenschap een veel opvallender rol. Van essentiële betekenis voor de ontwikkeling van de dorpen en gehuchten zijn de laathoven geweest, waarvan de namen bekend zijn en waarvan het bestaan archivalisch een eind weegs kan worden gevolgd, maar waarvan de werkelijke standplaats in veel gevallen niet meer is aan te wijzen.

E.C.M.H. Vrijdag heeft over de laathoven in Mheer en het naburige Banholt en Terhorst belangrijke gegevens gepubliceerd in de Maasgouw van 1950. In het begin

van de 11de eeuw ontving het O.L. Vrouwe Munster te Aken van keizer Hendrik II ‘de Heilige’, de dorpen Gulpen en Mheer. Zij vormden een allodiale heerlijkheid, bestaande uit landerijen, tienden, een tiendhof en een feodale hof. Juridisch was men aangewezen op Aken. Het kapittel van de Akense Domkerk geraakte in de 14de eeuw in moeilijkheden. Een plaatselijk geslacht, namelijk dat van de heren van Libeek, verwierf de erfvoogdij over die

Akense landerijen en tienden. In 1459 verklaarden de schout en schepenen van de hof in Mheer, dat de deken en het kapittel hadden bevestigd, dat zij en niemand anders de schout en schepenen van de hof in Mheer zouden kunnen benoemen. De functie werd vervuld door de familie Van Libeek en later door het hen opvolgende geslacht Van Imstenraedt.

Tot 1617 bleef het Akense kapittel in het bezit van de goederen en rechten. De Jezuïeten uit Maastricht namen de goederen van het kapittel over, hetgeen uitliep op een conflict met de heren van Mheer. In 1670 is dat geschil tussen de paters Jezuïeten en de weduwe van de laatste Van Imstenraedt, Christina Sophia de Loë, bijgelegd.

Gedeelten van Mheer en van Noorbeek behoorden in de 11de eeuw tot het thans op Belgisch grondgebied gelegen erfleen 's-Gravenvoeren. Het leen was eigendom van graaf Conrad I van Luxemburg, die in 1083 de tienden van Noorbeek schonk aan de kort tevoren gestichte Benedictijner Abdij van O.L. Vrouw in Luxemburg (stad). In 1538 sloot de abt een overeenkomst over het innen van de tienden met de heer van Mheer (Russel 1860, 141).

Laatstgenoemde ontving van de abt dezelfde rechten en vrijheden als zijn overleden vader had genoten. Voor elke 100 balen stro die de abt ontving, kreeg de heer van Mheer er 200; bovendien ontving hij naast andere voorrechten 200 bossen stro om daarmee de tiendschuur te dekken. Alles werd tot in de details geregeld. Over heel het grondgebied ontving zowel de abt als de heer van Mheer twee vaten scheidkoren. Zelfs bij het dorsen golden regels ten aanzien van het aantal slagen met de dorsvlegel op de twee gebonden en ongebonden schoven die voor de heer op de dorsvloer werden geworpen.

Evenals het kapittel van de Akense Domkerk verkocht ook de Luxemburgse abdij de haar toebehorende tienden aan de Jezuïeten in Maastricht. Dit gaf mede aanleiding tot het bovengenoemde conflict tussen de Van Imstenraedts in Mheer en de Maastrichtse kloosterheren. De overeenkomst die tenslotte werd bereikt hield in, dat de Vrouwe van Mheer het volledige collatierecht van de naast het kasteel gelegen kerk kreeg en dat de Jezuïeten afzagen van bepaalde tienden. Daarentegen zou de ingang van de tiendschuur in het kasteelcomplex van Mheer weer beter toegankelijk worden gemaakt om er de aan de paters behorende tienden in op te slaan. Helemaal opgelost werden die moeilijkheden echter niet, want uiteindelijk werd een proces, gevoerd voor de Raad van Brabant in Brussel, pas aan het einde van de 18de eeuw beëindigd. Behoudens de al vermelde connecties met de Munsters in Aken en Luxemburg was de heerlijkheid Mheer een leen van het graafschap van Daelhem en bestond er een leenverband voor het huis met het hertogdom Limburg. De heren van Mheer wisten uiteindelijk alle belangrijke posten en veel grondbezit in handen te krijgen.

Noorbeek

Noorbeek was in 1083 eveneens in bezit van graaf Conrad van Luxemburg. Het was als parochie en voor het hoge gerecht afhankelijk van 's-Gravenvoeren. In 1144 schonk de weduwe van Herman van Noorbeek drie hoeven land gelegen in Noorbeek aan de abdij van Kloosterrade (Rolduc), terwijl zij zelf het ordekleed aannam.

Vanaf 1614 was het kapittel van de kathedraal van Saint-Lambert in Luik in bezit van de heerlijkheid. Het kapittel bezat in Noorbeek een laatbank, de Lambertshof of St. Lammerichshof. De meeste goederen in Noorbeek waren cijnsgoederen,

zodat de laathof de naam van ‘Bancke van Noorbeeck’ kreeg. De rest van de gronden behoorde onder de laathoven van Schey en de hof Joppil of Jupille. De hoofdbank was gevestigd te 's-Gravenvoeren, hoewel de heren van het Luikse kapittel zich tevergeefs inspanden om de bank los te maken en er Luiks recht te spreken. Omstreeks het jaar 1600 is de laatbank uitgegroeid tot een schepenbank. In 1658 werd de hoge heerlijkheid verpand, maar de middelste en lage jurisdictie bleef in bezit van het kapittel, dat tot aan de Franse tijd de heerlijkheid behield.

In 1626 verpandde de koning van Spanje de hoge jurisdictie over Noorbeek aan Jan Berghe van Trips als Daelhems leen. Zijn zoon Adam Christophe volgde zijn vader op en bleef in functie tot zijn dood in 1652.

In 1658 boden de gemeentenaren van Noorbeek de Spaanse koning Philips IV aan om de pandsom van 1000 gulden te verhogen, op voorwaarde dat de gemeente gerechtigd zou zijn om het verschuldigde bedrag aan de tegenwoordige pandheer af te lossen. In 1694 zag de gemeente zich genoodzaakt het hoge gericht te verkopen aan ridder Johan de Winckel. In 1696 kocht Jean de Sarolea, heer van Cheratte, de heerlijkheid van De Winckel, welke overeenkomst in 1714 ongeldig werd verklaard, zodat de heerlijkheid terugviel aan de familie De Winckel. Jean Henri de Winckel en zijn zwager Pierre Ch.E. de Weide verkochten op 23 november 1740 de heerlijkheid aan Jacques Erard de Foulon, wiens nakomeling Jacques Francois baron de Foulon in 1794 overleed.

De inval van de Fransen onder leiding van generaal Pichegru maakte een einde aan het oude bestel. Er kwam een departementale en kantonnale indeling voor in de plaats, waarbij de dorpsgebieden kwamen te liggen in het departement van de Nedermaas.

Tengevolge van de door de Fransen ingevoerde administratieve indeling werd de voormalige heerlijkheid Margraten aanvankelijk bij het kanton Wittem en later administratief bij Gulpen gevoegd. In 1800 kreeg Margraten evenwel bestuurlijke zelfstandigheid.

Voor Banholt-Mheer en Noorbeek bracht de inval van de Fransen het einde van de band met die delen van de Zuidelijke Nederlanden, die eerst onder Daelhemse en vervolgens onder Brabantse, Spaanse en - vanaf de Vrede van Utrecht in 1713 - onder Oostenrijkse heerschappij hadden gestaan. Mheer en Noorbeek gingen deel uitmaken van het kanton Eijsden. Ook deze plaatsen werden in 1800 zelfstandige gemeenten.

Na het Wener Congres van 1815 is Mheer gevoegd bij het Koninkrijk der Nederlanden onder koning Willem I. Noorbeek, werd pas in 1839 Nederlands grondgebied. Margraten maakte reeds sedert het Partagetractaat van 1661 deel uit van de Republiek.

In het jonge Koninkrijk der Nederlanden werd de aangepaste bestuursvorm van de gemeenten bepaald bij Koninklijk Besluit van 14 februari 1818. Als gevolg van de afscheiding van België stonden de Limburgse gemeenten tussen 1830 en 1839 onder Belgisch gouvernementaal bestuur.

In 1839 werd het gebied door het Londens Tractaat van 19 april 1839 toegewezen aan koning Willem I. Limburg was eerst nog tot 1867 lid van de Duitse Bond, welke status bij het uiteenvallen van die federatie verviel, waardoor de Limburgse gemeenten deel gingen uitmaken van Nederlands elfde provincie. In het onderhavige gebied zijn de gemeentegrenzen vrijwel gelijk gebleven aan die van de voor 1795 bestaande historisch bepaalde territoirs.

Aan de zelfstandigheid van de kleine gemeenten is als gevolg van de op 1 januari 1982 ingevoerde gemeentelijke herindeling een einde gekomen (zie blz. 17).

Margraten, Banholt-Mheer en Noorbeek maken sindsdien samen met de vroeger zelfstandige gemeenten Bemelen, Cadier en Keer, Sint Geertruid, Gronsveld en gedeeltes van Wylre deel uit van de nieuwe gemeente ‘groot’-Margraten.

Kerkelijke indeling

Naast de staatkundige en juridische indeling neemt de kerkelijke indeling een aparte plaats in. Hoe verhielden zich de parochies? Tot welke dekenaten en diocesen behoorden zij? Lang niet alle oude kerken hebben van meet af aan hiërarchisch de status van parochiekerk gehad. Men kende tot in deze eeuw tal van succursale kapellen, bediend door een rector of kapelaan. In de kapellen werden wel regelmatig de kerkelijke diensten gehouden, maar voor de

toediening van de sacramenten van het doopsel en huwelijk en ook voor uitvaartdiensten was men toch op de parochiekerk aangewezen. Naar die parochiekerk vloeiden in eerste lijn ook de inkomsten toe. Dit was o.a. het geval met de kerken van Noorbeek, Mheer en Banholt, die trapsgewijs van elkaar afhankelijk waren. Zo waren de parochiekerken in Noorbeek en Mheer aanvankelijk ondergeschikt aan de kerk van 's-Gravenvoeren. De uit de 17de eeuw daterende kerk nabij het kasteel, die de voorgangster was van het huidige in 1870 door P.J.H. Cuypers gebouwde bedehuis, bleef - hoewel sterk door de heren van kasteel Mheer geprotectioneerd - in rangorde tot in het begin van de 17de eeuw ondergeschikt aan de moederkerk. In 1670 kreeg de vrouwe van Mheer na het bijleggen van een conflict met de Jezuïeten het volledige collatierecht toegewezen.

Dezelfde verhouding moeder-dochter hadden ook de kerken van Mheer en Banholt, waarbij dient te worden aangetekend dat deze relatie een tijdlang een zeer gespannen karakter heeft gekend. Het kerkgebouw in Mheer was bestemd voor de gelovigen van zowel Banholt als Mheer. Toen in het derde kwart van de 19de eeuw het gebouw aan vervanging toe was en er onenigheid ontstond over de plaats waar de nieuwe kerk moest verrijzen, namen de dorpelingen van Banholt het initiatief tot de bouw van een eigen kerk in de kom van het dorp. De slepende kerkbouw-kwestie leidde zelfs tot een enige jaren durend schisma, dat in 1881 tot een oplossing werd gebracht. Toch bleef de kerk in Banholt in hiërarchische zin nog jaren lang afhankelijk van de parochie Mheer. Pas in 1937 werd Banholt een zelfstandige parochie.

De kerk van Scheulder is ook een betrekkelijk jong gebouw uit 1850. Zij is de opvolgster van een Gasthuiskapel, waar al vanaf de 17de eeuw met regelmaat H. Missen werden opgedragen. Zij kreeg echter pas bij de nieuwbouw in 1850, als een van de moederkerk in Wylre afhankelijke rectoraatskapel, een meer volwaardige bediening, om tenslotte in 1869 de status van zelfstandige parochie te verwerven.

Hoe ingewikkeld de oude partronen en hiërarchische lijnen lopen is dan ook nauwelijks te begrijpen als een en ander niet in een groter verband wordt geplaatst.

De kerken in het gehele Zuidlimburgse gebied hebben gedurende de middeleeuwen behoord tot het bisdom Luik. Zij ressorteerden onder het dekenaat Maastricht, dat weer een onderdeel vormde van het aartsdekenaat Hespengouw. De kerkelijke gebiedsindeling in die tijd en de relatie tussen parochiekerken en kapellen zijn evenals gegevens over patronaatsrechten, altaren en vicariestichtingen af te leiden uit bronnen als het ‘Registrum Absentiarum’ uit 1533. Het geeft een eerste blik in de toenmalige verhoudingen.

Na de oprichting van het bisdom Roermond als gevolg van de onder koning Philips II doorgevoerde kerkelijke herindeling van 1559 bleven de meeste Zuidlimburgse kerkdorpen als vanouds onder de bisschop van Luik ressorteren, maar in de dekenaatsindeling werden wijzigingen aangebracht. Zo behoorden Noorbeek en Mheer, alsmede Slenaken voortaan tot het dekenaat Herve. Dit houdt mede verband met het feit dat het Daelhemse gebieden waren.

De Reformatie heeft geen vaste voet gekregen, het gebied bleef overwegend Rooms-Katholiek.

In de Napoleontische periode kwam het hele gebied weer bij het bisdom Luik en vielen de parochies van Margraten, Noorbeek en Mheer onder het nieuw gestichte dekenaat Gulpen. Deze situatie duurde voort tot 1821.

Na de afscheiding van België werd het Nederlandse deel van de provincie Limburg geplaatst onder het kerkelijk gezag van de bisschop van Roermond, waarin met het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie in 1853 geen verandering is gekomen.

De kerkgebouwen zelf vormen ondanks aanwijsbare historische banden onderling toch weinig overeenkomst in bouwkunstige zin. Zij bezitten elk voor zich zoveel

individualiteit, dat er van een samenhang in bouwkunstig opzicht nauwelijks sprake is.

De monumenten

Openbare gebouwen

Het aantal openbare gebouwen is niet alleen gering, maar ook gezien wijziging in functie of functieverlies wat onbestemd. Tot deze categorie behoren gemeentehuizen en schoolgebouwen.

Gemeentehuizen

De dorpen Margraten, Banholt-Mheer en Noorbeek hebben tot aan de gemeentelijke herindeling van 1982 eigen gemeentehuizen gehad. Sommige hebben een nog aanwijsbare voorganger. Dit laatste is het geval in Noorbeek, waar het huis met klokketorentje, Pley nr. 4, als gemeentehuis heeft dienst gedaan (afb. 21). Het is in de naoorlogse periode vervangen door Dorpstraat nr. 19-21.

In Banholt-Mheer heeft de woning van de kasteelheer onderdak verschaft aan de gemeentelijke bestuurders. In 1950 is op de grens van beide dorpsgebieden een eenvoudig raadhuis gebouwd in de stijl van de Delftse school, met als bijzonderheid een op de beide dorpen toepasselijke, eenvoudige beglazing. In Margraten is het uit 1880 daterende, oorspronkelijke schoolmeesterhuis met aanpalend schoolgebouw aan de Hoenderstraat nr. 2 in gebruik geweest als gemeentehuis. Het doet thans nog dienst als bureau voor de Dienst Gemeentewerken van Groot-Margraten. De gevel met natuurstenen decoraties bezit een representatief karakter (afb. 22). De zetel van het gemeentebestuur is sedert de gemeentelijke herindeling van 1982 gevestigd in Cadier en Keer.

21 Het voormalige Gemeentehuis aan de Pley nr. 4 te Noorbeek, opname 1989.

22 Het voormalige Gemeentehuis aan de Hoenderstraat nr. 2 in Margraten, oorspronkelijk gebouwd als school met onderwijzerswoning, opname 1989.

Schoolgebouwen

Naast het oorspronkelijk als schoolcomplex gebouwde voormalige gemeentehuis aan de Hoenderstraat nr. 2 in Margraten, verdient vooral het voormalig schoolgebouw van het zusterklooster aan de Rijksweg nr. 32 vermelding. Deze meisjesschool St. Julia kwam kort na de bouw van het zusterhuis (1911 - eerste steenlegging) in 1913 gereed.

Voorts staat in Mheer aan de weg naar Banholt het voormalige schoolgebouw nabij de grens van beide dorpen.

Straatmeubilair

Gedenktekens

In Noorbeek werd in 1923 aan de zuidzijde van de Pley bij gelegenheid van het zilveren regeringsjublileum van koningin Wilhelmina een eenvoudig gedenkteken opgericht met een bronzen buste van de vorstin (afb. 23). De overige gedenktekens in de dorpen hebben betrekking op de Tweede Wereldoorlog. Vanuit België trokken de Geallieerden op 12 september 1944

23 Wilhelmina-monument, opgericht bij gelegenheid van het zilveren jubileum van de kroning (1898-1923) aan de Pley te Noorbeek, opname 1989.

door Noorbeek, Mheer, Banholt en Margraten naar het noorden. Noorbeek was de eerste Nederlandse gemeente die van de Duitse bezetting werd bevrijd. De herinnering aan oorlog en bevrijding wordt bewaard in een bescheiden monument in Noorbeek aan de Pley en met een gedenksteen in het voormalige raadhuis aan de Dorpstraat. Voorts staat op de grens van Mheer en Banholt een gedenkzuil bekroond met een sculptuur van Charles Eyk.

Beelden

24 Wegkruis bij Groot Welsden nr. 116-118, opname 1989.

Naast wegkruisen en kapellen staan verspreid in de dorpen op vitale punten beelden met een voor de overwegend Rooms- Katholieke bevolking religieuze betekenis. Het zijn meest levensgrote beelden ter ere van het H. Hart en van O.L. Vrouw. H. Hartbeelden worden aangetroffen bij de kerken van Margraten (links van het kerkportaal), Noorbeek (kerkhof; afb. 27), Mheer (in plantsoen tegenover de St. Lambertuskerk), Banholt (aan de Bredeweg) en Scheulder (aan de Scheulderdorpsstraat). Een groot Mariabeeld staat in Banholt aan de Bredeweg.

Voorts staat er een aardig beeldje van een jonge boerin door Sjef Eymael in Mheer bij Duivenstraat nr. 1.

Wegkruisen

Dankzij de toenemende belangstelling voor de geschiedenis van de eigen streek is de aandacht voor het wegkruis, in vrije setting of als gevelkruis sterk toegenomen. Naast tal van 18de- en vooral 19de-eeuwse kruisen, die al sedert jaar en dag op straathoeken stonden of gevels sierden, is ook de 20ste eeuw met goede voorbeelden present. In wezen zet men een traditie voort. Het aantal wegkruisen, waaraan monument-waarde mag worden toegekend op grond van cultuur-historisch kwaliteit is veel geringer.

Het eenvoudige smeedijzeren kruis waarvan de uiteinden meestal zijn bewerkt met een eenvoudig ornament, krul, of bol, en waarvan het crucifix vaak betrekkelijk klein is, komt in de dorpen en bij wegkruisingen geregeld voor. Zij zijn moeilijk exact te dateren.

Een tweede belangrijke categorie is die van de gietijzeren kruisen. Zij vertonen

25 Overzichtskaart van de verschillende wegkruisen in Margraten, Mheer en Noorbeek en de daartoe behorende gehuchten. Opname en tekening door T. Brouwer. Legende

1- 4	Wolfshuis
5- 7	't Rooth
8- 9	Klein Welsden
10-13	Groot Welden
14-15	Scheulder
16-30	Margraten
31-35	Termaar
36-45	Banholt
46	Terhorst
47-57	Mheer
58-62	Terlinden
63-66	Bergenhuizen
67-69	Wesch
70-80	Noorbeek
81-86	Vroelen
87-88	Ulvend
89-96	Schey
97-98	Hoogcruts

26 Ongelukskruis in Margraten. Tekening door T. Brouwer.

overeenkomst met de kruisen die voor funeraire doeleinden zijn vervaardigd. Zij zijn iconografisch interessant, vanwege de verscheidenheid in symboliek en voorstelling. Het gaat hier in wezen om in serieproduktie vervaardigde exemplaren (Groot Welsden nr. 118 (afb. 24); Termaar, hoek Sterre der Zeestraat).

Voorts komen hardstenen kruisen voor, vaak met een gegoten metalen corpus. Niet onbelangrijk is de categorie van de vrij recent in hout gesneden (Groot Welsden, 't Kuulke) of in terracotta gebakken kruisen (Noorbeek, Vroelenstraat), waarvan sommige artistieke kwaliteiten bezitten.

Kruisen opgehangen aan de gevels van woonhuizen (Mheer, Duivenstraat nr. 2) of boerderijen (Mheer: Stallestraat nrs. 12 en 34, Duivenstraat nr. 2), dan wel tegen bomen gespijkerd (Bergenhuizen, Bovenschey) vervullen, al naar gelang de locatie, ook de functie van wegkruis. Men treft voorbeelden aan uit alle hierboven genoemde categorieën.

Aparte vermelding verdient het smeedijzeren kruis afkomstig van de koorpartij van de St. Brigidakerk in Noorbeek, dat in Onderschey staat opgesteld als wegkruis (afb. 383). De locale verspreiding van de kruisen is met aanduiding van materiaal weergegeven op afb. 25.

Kerken

De dorpskerken in de huidige gemeente Margraten vertonen onderling een zeer geschakeerd beeld. Van de negen kerken gaat de geschiedenis van zes gebouwen terug tot in de middeleeuwen, maar dat wil niet zeggen dat zij veel substantieels uit hun vroege bestaansperiode hebben bewaard. Dat geldt feitelijk alleen voor de kerken van Noorbeek, Sint-Geertruid en Eckelrade, waaraan heel wat bouwperiodes zijn af te lezen. Elders is die continuïteit onderbroken, sterk verstoord of weggevaagd. Een verkenning levert het volgende beeld op.

In Bemelen trotseerde alleen de middeleeuwse kerktoren de tijd en werd in 1845 het kerkgebouw, toegewijd aan de H. Laurentius vervangen door een nieuw gebouw. Hetzelfde geldt min of meer voor de kerk van Margraten, waarvan de middeleeuwse toren en koorpartij gespaard bleven. Hier moest het overigens jongere kerkschip plaats maken voor een geheel nieuwe kerk, die naar plannen van architect A. Boosten in de jaren '20 dwars door de oude dispostie heen is gebouwd.

Een andere, verwante variant hiervan staat in Cadier, waar op het kerkhof de oude toren als een soort gedachteniskapel in stand gehouden wordt, naast een in 1958 door de architect J.H.A. Huysmans gebouwde nieuwe kerk. Er zijn plannen geweest om de oude kerk veel direkter bij de nieuwbouw te betrekken en ermee te verbinden. In feite is het de zoveelste variant op het in Zuid-Limburg dikwijls toegepaste kerkvergrotings-principe. Het is letterlijk een ‘kruising’ van oude en nieuwe ruimtes, met het doel om althans zo mogelijk iets van het oude te bewaren en te integreren in het totaalbeeld. Niet overal zijn die oplossingen even geslaagd te noemen. Zij zijn in hoge mate karakteristiek voor het oplossen van een nijpend ruimtegebrek.

De kerkelijke bestuursstructuur heeft geen grote invloed gehad op de vormgeving. De kortere lijnen tussen kerk en collator, zijn ongetwijfeld van meer betekenis geweest, omdat zij in sommige gevallen leidden naar kapittels, kloosterorden, particuliere heren, die invloed konden uitoefenen of hun stempel konden drukken op het gebouw. Dat is duidelijk het geval geweest in Margraten, waar jonker Frans

van Eynatten, als heer van Gulpen en Margraten, in het midden van de 17de eeuw op eigen kosten schip en toren liet herbouwen. Evenzo hebben de heren van Mheer, de Van Imstenraedts en De Loës hun stempel gedrukt, de eerstgenoemden in het oude barokke kerkje vlak voor de hofpoort van hun kasteel. Verschillende generaties Van Imstenraedt hebben de kerk als grafkerk gebruikt. Als dat gebouw rond 1870 veel te klein wordt voor de aanwassende bevolking van Mheer en het naburige Banholt, legt Otto Napoleon baron de Loë alle gewicht in de schaal om een

nieuwe kerk te bouwen op een plek die hij, als grootste subsidiënt, persoonlijk verkoos. Niet halverwege beide dorpen, maar op de oude plek naast het kasteel. De kerk had evengoed elders gebouwd kunnen worden en dat was al eens bedacht. Een groots opgezet parkplan van de tuinarchitect L. Fuchs, dat in het huisarchief van Kasteel Mheer wordt bewaard, laat zien dat ook de locatie op het terrein van de z.g. Jonge Hagen, een paar honderd meter oostelijk van het kasteel, werd overwogen (afb. 42). Hoewel parochiekerk, was het kerkgebouw in de visie van de kasteelheer-collator een ‘eigenkerk’. Het zijn de hiërarchische lijnen en machtsverhoudingen die van beslissende invloed zijn geweest, niet alleen op de plaats, maar ook op de vormgeving en de daarin gestalte gekregen ideeën en smaak.

De op zich zo droevige geschiedenis van het ‘Banholter Schisma’ is daar een schokkend gevolg van. De boeren van Banholt, die zich bewust zijn geworden van hun eigenwaarde zien anno 1870 niet in, waarom zij, hun vrouwen, kinderen en ouden van dagen in zomerhitte en winterkou verder zouden moeten lopen als het ook anders kan. Dan maar behelpen met een uit eigen middelen opgetrokken pretentieloos bouwsel, bescheiden opgeluisterd met een dankzij gulle schenkingen en door geldelijke offers bijeengespaarde inventaris. Uit de pas lopen, maar tegelijkertijd in de pas, omdat ook de dorpelingen in Banholt goed meubilair willen bezitten, gepast vaatwerk, en niet te vergeten kleurige glastapijten voor de vensters, gelijk aan die in Mheer en Noorbeek, in Bemelen en Margraten.

Ondanks alle verschillen is er de overeenkomst en vooral een doelgericht streven, om de parochiekerk - of zij nu een nog tastbare respectabele ouderdom bezit, zoals in Noorbeek, of een jong gebouw is zonder pretenties - een voor de eredienst passende inventaris en uitmonstering te geven.

De kerkgebouwen in het beschreven gebied

Om enig inzicht te krijgen in de bouwbedrijvigheid in de loop der eeuwen is het goed de verschillende kerkgebouwen in een min of meer chronologische volgorde de revue te laten passeren en om vervolgens aan te geven, wat de gemeenschappelijke hoofdlijnen zijn in de ontwikkeling, met name op het gebied van uitmonstering, bemeubeling en inventaris.

De St. Brigidakerk in Noorbeek

De kerk in Noorbeek is een van de weinige kerkgebouwen met een grotendeels authentiek middeleeuwse substantie (afb. 27). Zij is een kleine dorpskerk met een naar verhouding hoge ouderdom, zeker voor wat betreft de 12de-eeuwse torenvoet, gebouwd in breuksteen en mergel. De kerk bezit mergelstenen netgewelven over schip, koor en zuiderzijbeuk. De zuilen met Maaskapitelen in het schip dateren het kerkgebouw in zijn huidige vorm in de 15de eeuw. De kleine, dichtgezette, rondbogige lichtbeukvensters in het schip zijn nog een laatste overblijfsel van een ouder driebeukig schip, dat in de 15de eeuw diverse veranderingen heeft ondergaan. Dat niet alles bij het bouwen even gemakkelijk is gerealiseerd, blijkt wel uit de wat rommelig en onervaren uitgevoerde, onhandige bouwkundige oplossingen zoals bij de aansluiting van gordelbogen en ribben.

Een kerk, die grotendeels is opgetrokken uit moeilijk dateerbare breuksteen en uit mergel, een materiaal dat door het gemakkelijk wegschaven van de onooglijk

geworden huid vaak geen duidelijk te interpreteren bouwsporen nalaat, geeft haar bouwgeschiedenis niet zo gemakkelijk prijs. Toch zijn aan het gebouw nog diverse fases afleesbaar, die door middel van een bouwkundige analyse duidelijk aan het licht komen. Een belangrijk hulpmiddel is daarbij ook de gelukkig nog intact gelaten constructie van de torenspits en van de kappen boven de schip- en koorpartij. Het resultaat daarvan is beschreven op blz. 312-324 en de uit het onderzoek voortkomende beredeneerde periodisering is in beeld gebracht op afb. 314.

In Noorbeek is nog veel van het authentieke middeleeuwse materiaal bewaard gebleven. Hierbij moet echter wel worden bedacht, dat de restauratie die het

27 De St. Brigidakerk op het kerkhof in Noorbeek met links van de trappartij het H. Hartbeeld van Auguste Falise, opname 1989.

gebouw in de jaren 1904-1913 heeft ondergaan toch een duidelijk stempel heeft gedrukt op het beeld zoals de kerk zich thans vertoont. De hand van de restauratie-architect W. Sprenger, die samen met de toenmalige parochieherder, pastoor C. Eygelshoven onder supervisie van rijksarchitect Adolf Mulder het herstelplan uitvoerde, heeft niet alleen sporen nagelaten in de neogotische raamtraceringen, maar ook in het als schoon werk behandelde interieur. Toch heeft het kerkgebouw van Noorbeek als een van de weinige dorpskerken in het Zuidlimburgse land nog iets van de middeleeuwse sfeer bewaard en zijn de hoofdvormen behouden. De kerk ontkwam aan het gevaar van de vergroting, waarbij andere middeleeuwse kerken half werden afgebroken of geheel geamoveerd. Het is ongetwijfeld mede te danken aan de geringe groei van het dorp. In St. Geertruid onderging de middeleeuwse kerk een veel ingrijpender verandering.

Architect W. Sprenger ging in Noorbeek bewust consoliderend te werk, verbeterde het gebouw in technische zin en voegde er ondergeschikte onderdelen aan toe, maar hield het oorspronkelijke beeld zo gaaf mogelijk.

De St. Margarethakerk in Margraten

In Margraten is de toren van de St. Margarethakerk het oudste onderdeel van het gebouw (afb. 31). De onderbouw van de toren gaat zeker terug tot de 14de eeuw. Over het oorspronkelijke schip van de middeleeuwse dorpskerk is bekend, dat het een eenbeukige ruimte moet zijn geweest. In het begin van de 19de eeuw is het schip uitgebreid met zijbeuken. Het staat wel vast, dat deze ingreep zo goed als nieuwbouw van het hele schip heeft betekend. Wat gespaard bleef, is het priesterkoor dat qua overwelving enige overeenkomst vertoont met de kerk te Noorbeek. In het priesterkoor treft men op de wanden en enige gewelfvelden nog resten van 16de-eeuwse schilderingen aan, waarvan de leesbaarheid sterk was teruggelopen, maar die in 1989 zijn gerestaureerd. Het koor draagt overigens duidelijk de sporen van de restauratie, die in 1928/29 is uitgevoerd door architect A. Boosten. Al in 1922 heeft het neogotische schip plaats moeten maken voor de nieuwbouw van architect A. Boosten. De beide ‘historische bouwlichamen’ - toren en priesterkoor - hebben een bewust gewilde plaats gekregen in Boostens plan, waarover aan het slot van dit hoofdstuk meer.

De St. Lambertuskerk te Mheer

De kerk in Mheer (afb. 28) was samen met die van Noorbeek afhankelijk van de moederkerk in 's-Gravenvoeren. Nadat de parochies in 1641 waren

28 De St. Lambertuskerk in Mheer, gezien vanuit de Duivenstraat, opname 1988.

29 De St. Barbarakerk in Scheulder, gezien vanaf het kerkhof, opname 1988.

30 De St. Gerlachuskerk in Banholt, gezien vanaf de Dalestraat, opname 1989.

afgescheiden, werden de beide dorpen bediend door één pastoor, te weten Willem van der Hallen. Zijn grafsteen is ooit in stukken teruggevonden op het erf van een boer en hij heeft door toedoen van pastoor Ad Welters piëteitvol buiten de kerk een plaatsje gekregen. De voorganger van het tegenwoordige godshuis in Mheer is echter van veel jonger datum dan de St. Brigidakerk in Noorbeek. Joshua de Grave maakte de oudste en zeer globale voorstelling die van het kerkje bekend is. De 18de-eeuwse kerk werd afgebeeld door de tekenaar Ph. Van Gulpen op een aquarel van kasteel Mheer en de daarbij behorende tuinen (afb. 252).

De kerk komt ook nog voor op het kadastraal minuutplan.

Uit die gegevens is vast te stellen, dat het een eenbeukig gebouwtje met een wat ingesnoerd koor is geweest. De toren stond aan de westzijde, met de ingang naar het kasteel gericht. Het moet een klein en sober, wat vroeg-barok kerkje met een zwierig bekroonde, slanke toren zijn geweest, te oordelen naar de summiere tekening. De band tussen kerk en kasteel zal zeer hecht zijn geweest. Hiervòòr is al gewezen op de functie van grafkerk voor de kasteelbewoners. De plattegrond van het oude gebouw is ook nog te bepalen aan de hand van gegevens die daarover zijn opgetekend in de schetsontwerpen van een nieuwe kerk die in 1870 en volgende jaren zijn ingediend door architect P.J.H. Cuypers (afb. 228). Voordat in 1876 met de nieuwbouw werd begonnen, die gedeeltelijk op de oude grondslagen is gezet,

zijn ook andere ontwerpen voorgelegd (afb. 229). Het naar Cuypers' plannen uitgevoerde ontwerp is een tussenoplossing. Een eenbeukig kruiskerkje met houten tongewelven in het schip en stenen overwelving in het koor en de zijbeuken kwam in de plaats van een eerder ingediend ontwerp met een driebeukig schip. De uiteindelijk gerealiseerde kerk is gebouwd in neogotische stijl. Zij bezit een tamelijk gaaf interieur met een boeiend glas-ensemble en meubilair uit de bouwtijd.

De St. Barbarakerk te Scheulder

Nog iets ouder dan de neogotische kerk in Mheer is de St. Barbarakerk in Scheulder (afb. 29). Zij gaat terug op een gasthuiskapel die aan de overzijde

van het huidige gebouw aan de Scheulderdorpstraat moet hebben gestaan. Omstreeks 1850 werd gestart met de bouw van het rectoraatskerkje, dat nu nog het oudste gedeelte van het schip vormt. De toren is pas in 1903-1904 voor de kerk gezet. Het 19de-eeuwse kerkje sluit aan in de rij van tal van neoclassicistische dorpskerkjes met rondgesloten koorpartij, gestuct tongewelf boven een met vlakke muurpilasters en kooflijst gelede wand, zoals architecten als M. Soiron, J. Dumoulin e.a. kwistig over het Zuidlimburgse land hebben gestrooid, maar waarvan er al weer vele zijn verdwenen.

De St. Gerlachuskerk in Banholt

De kerk in Banholt is in feite een heel late en dorpse telg die voortkomt uit de classicistische traditie (afb. 30). Zij werd gebouwd, naar voorhanden voorbeelden, - het net over de grens gelegen Berneau - zonder een bewindvoerend architect, onder leiding van de aannemer die het karwei met de door teleurstelling verbeten inwoners van Banholt en Terhorst realiseerde. Een uiterst sober godshuis, maar wel driebeukig en gebouwd binnen de mogelijkheden van de regionale bouwtraditie. Wie realiseert zich, dat de zuilen ompleisterde boomstammen zijn? En wie goed kijkt, ziet, dat de kapconstructie niet verschilt van die van een flinke boerderijschuur.

Dit dankzij een conflict met de kasteelheer van Mheer (‘Banholter Schisma’) geboren gebouw heeft een maatvoering die gelijk is aan de westvleugel van de bouwhoeve van kasteel Mheer. Als er tenslotte iets aan de uitmonstering van de kerk kan worden gedaan, kiest men voor een serie glas-in-loodvensters met episodes uit het leven van de kerkpatroon Gerlachus.

In 1922 kreeg Banholt een kerktoren, die aan het tot dan toe wat amorfe dorpssilhouet een duidelijk herkenningsteken gaf. Qua soberheid in vormgeving wedijvert de toren met het kerkje uit de moeilijke jaren '70 van de vorige eeuw.

De 20ste eeuw

Nog even terug naar Margraten. Werden de kerken van Scheulder en Banholt aan de ingangszijde van torens voorzien, respectievelijk in neogotische stijl en in eigentijdse vormen van het begin van de 20ste eeuw, in Margraten was door de aanwas van parochianen in de jaren '20 een heel ingrijpende oplossing

31 De St. Margarethakerk in Margraten, opname 1989.

32 Het interieur van de St. Brigidakerk in Noorbeek, opname 1989.

geboden. De bouwopdracht viel daar toe aan de nog jonge architect A. Boosten die eerst alleen en later geassisteerd door diens medewerker Ritzen met een zeer rigoureuze verbouwing kwam, die feitelijk diametraal staat tegenover het werk van W. Sprenger in Noorbeek tien jaar eerder, waar overigens het ruimtegebrek veel minder in het geding was.

De ‘kruising van oud en nieuw’ als vergroting van een te klein geworden kerkgebouw is de architectonische oplossing die een variant te zien geeft van Boosten's iets eerder ontworpen plan voor de kerk van Eygelshoven. De kerk werd gebouwd volgens een betonskelet-systeem en bekleed met streekeigen materialen als Kunrader zandsteen, die aan de hoge sokkels is verwerkt, en gladgeschuurde mergel voor de gevelvelden. Het meest opmerkelijke is de half-konische koorpartij van het nieuwbouw-gedeelte, waaraan Boosten een heel eigen karakter heeft gegeven, terwijl het in hoogte ondergeschikt blijft aan het kerksilhouet gezien vanuit het noorden (afb. 31 en 113).

De historisch gezien belangrijkste onderdelen van de middeleeuwse kerk bleven gespaard en werden zelfs gerestaureerd, waaruit blijkt dat er wel degelijk respect voor was. Aan de nieuwbouw werden echter eisen gesteld die voldeden aan de moderne inzichten over liturgie. Boosten bouwde dan ook een kerk met onbelemmerd zicht op de koorpartij. Het hoogaltaar is omringd door een even modern als archaïsch aandoende zuilenarkade en een kooromgang die wordt verlicht door kleine beglaasde rondboogvensters. De toren werd aanvankelijk gedacht als doopkapel, maar werd in werkelijkheid een bijruimte. Het oude koor kreeg een bestemming als kinderkapel. De nieuwe kerk kwam in twee snel achter elkaar volgende bouwfases tot stand. Toen de ingrijpende bouwoperatie in 1928 klaar was, had het dorp Margraten vrijwel een heel nieuw hart.

Kerkinterieur

Het kerkinterieur wordt niet alleen bepaald door de ruimtelijke conceptie van het gebouw, maar vooral ook door de uitmonstering ervan en het daarin aanwezige meubilair. Een en ander kan niet los van elkaar worden gezien. In theorie loopt de geschiedenis van het gebouw parallel met die van de inventaris, maar in de praktijk is de uitkomst anders. Het gebouw gaat zijn eigen weg en de uitmonstering en inventaris ook, want zij zijn veel flexibeler en veel meer ‘smaak’-gebonden en ‘mode’-gevoelig. In de St. Brigidakerk in Noorbeek (afb. 32) treft men een voornamelijk neobarok aandoende kerkbemeubeling aan, waarvan bij nauwkeuriger beschouwing duidelijk is, dat hier uitgaande van het sobere barokke hoogaltaar het overige meubilair is bijgemaakt. Toch vertoont de Noorbeekse kerk nog heel duidelijk de smaak van de late 18de eeuw, die ook nog afleesbaar is van communiebank (deels vertimmerd tot dagaltaar), biechtstoelen en orgelkas. Al die kerkmeubels staan in een kerkruimte die haar huidige gestalte voornamelijk in de 15de/16de eeuw kreeg. Een zwaar stempel op het Noorbeekse interieur drukt de monumentale beglazing in de vorm van neogotische plaatjesvensters. De hele cyclus doet 19de-eeuws aan, maar dateert in werkelijkheid uit de periode van de restauratie onder pastoor Eijgelshoven en architect Sprenger. Laagsgewijs schuiven overblijfselen uit diverse periodes over elkaar heen.

De neobarokke vormgeving heeft een lange en diepgewortelde traditie. In Scheulder is het neobarokke element in het hoogaltaar en de beide overhoekse zijaltaren nog duidelijk aanwezig. Voor de grootscheepse verbouwing van de

parochiekerk van Margraten stond in het priesterkoor een, de gehele koorsluiting vullend, barok altaar (afb. 33), naar men aanneemt afkomstig uit het klooster in Hoog-Cruts. Het deed dienst tot 1922, maar keerde in de nieuwbouw van Boosten niet terug. Alleen het beeldje van St. Margaretha bleef deel uitmaken van de kerkinventaris. Een ouder gotisch altaar heeft eveneens Margraten verlaten, en bevindt zich thans in de collectie van het Bonnefantenmuseum in Maastricht.

Een stijlzuiver gebouw en dito aangepaste inventaris komt niet of nauwelijks

33 Het voormalige neobarokke hoogaltaar in de St. Margarethakerk van Margraten in de middeleeuwse koorpartij, opname 1920.

voor. Op het terrein van kerkbemeubeling en aankleding bleef voortdurend beweging. De kerk van Mheer toont in haar meublilair (altaren, preekstoel, biechtstoelen) en koorbeglazing nog een zekere eenheid voor zover het hier produkten van neogotische makelij zijn. De latere neogotische beglazing in het schip uit 1928-1929 van het atelier Nicolas, artistiek en technisch van betere kwaliteit, sluit goed bij de koorbeglazing aan. De glazenier H.J. Pieters maakte het beeld compleet in 1946, zodat Mheer een heel goed voorbeeld is van de continuïteit in de uitmonstering gedurende driekwart eeuw.

De inrichting van het nieuwbouwgedeelte van de kerk in Margraten werd voor een belangrijk deel overgelaten aan architect Boosten. Hij heeft zijn stempel gedrukt op de vormgeving van kerkbanken, biechtstoelen, portaaldeuren en een wijwaterbak. Verder werd voor de monumentale uitmonstering van zijn architectuur een beroep gedaan op de schilder en glazenier Harry Schoonbrood, een markante vertegenwoordiger van een generatie jonge Limburgse kunstenaars, die tussen de beide wereldoorlogen van grote invloed zijn geweest bij de vernieuwing van de kerkelijke kunst. Hij vervaardigde de kartons voor de gebrandschilderde vensters in schip en koor. Hij decoreerde de absiskalet en maakte vier monumentale muurschilderingen in het nieuwe schip op de wanden boven de triomfboog en achter het zangkoor, alsmede boven de doorgang naar het oude koor en op een blinde travee.

De ‘kleine’ inventarisstukken

De meeste kerken bezitten nog enig ‘oud kunstbezit’ dat door de eeuwen heen ter plaatse bewaard is gebleven, maar minder zijn stempel drukt op het aanzien van het kerkinterieur dan de monumentale onderdelen. Tot de kleine en niet nagelvaste inventarisstukken behoren de beelden, schilderijen en het kerkelijk vaatwerk. Kleine stukken die vaak heel duidelijk door middel van inscripties hun oude en heel nauwe relatie met het kerkgebouw tonen. Veelal vormen zij, hoewel uit hun oorspronkelijke verband gerukt, de enige tastbare bewijsstukken die iets vertellen over de kerk in een oudere gedaante.

Zo zijn er nogal wat houten beelden bewaard gebleven, waarvan goede voorbeelden aanwezig zijn in Noorbeek (kruisgroep), Mheer (neobarokke beelden en een St. Lambertus-buste), Margraten (kruisbeelden en een St. Margaretha) en Scheulder (een gotisch beeld van St. Barbara, toegeschreven aan Jan van Steffensweert).

Daarnaast is er nogal wat beeldenbezit dat afkomstig is uit ateliers voor kerkelijke kunst. Vertegenwoordigd zijn de Roermondse kunstwerkplaatsen van Cuypers en Stoltzenberg en van Jos. Thissen.

Tot het oude kunstbezit behoren ook enige schilderijen en kruiswegstaties. Voorts is vrij veel liturgisch vaatwerk bewaard, waaronder diverse importante 17de- en 18de-eeuwse werken van Maastrichtse en Luikse zilversmeden.

Zowel in Mheer als in Scheulder zijn helaas ten gevolge van diefstal in de jaren '80 de belangrijkste stukken verloren gegaan.

In de collectie van het Bisschoppelijk Museum, dat een plaats heeft in het Bonnefantenmuseum in Maastricht, zijn enige zeer representatieve stukken uit het bezit van de parochiekerk van Margraten in bruikleen gegeven.

Voor de verschillende stukken zij verwezen naar bij de kerkbeschrijvingen opgenomen kerkinventarissen.

Kapellen

Onder de devotiekapellen neemt de St. Brigidakapel aan de Pley in Noorbeek de eerste en de voornaamste plaats in.

De kapel is toegewijd aan de heilige op wier voorspraak Noorbeek in 1634 van een veepest verlost werd. Als bouwkunstig fenomeen is de kapel qua vormgeving uniek in het studiegebied. De kapel functioneert nog altijd als biden dagkapel. Als bijzonderheid geldt de naast de kerk opgestelde Meiboom, de Brigida-den, die jaarlijks door de Jonkheid van het dorp wordt opgezet.

Er staan in de dorpen nog verschillende jongere en zelfs (quasi-)moderne kapellen, die vanuit architectonisch oogpunt nauwelijks vermelding verdienen, maar gezien in de traditie van de volksdevotie een bepaalde waarde vertegenwoordigen. Sommige kapellen vervangen oudere exemplaren die ter plekke of in de omgeving hebben gestaan. Zo is een aardig mergelstenen kapelletje, dat in Margraten op de hoek van de Eykerweg bij de afslag naar IJzeren heeft gestaan in 1949 overgebracht naar het terrein van het Rijksmuseum voor Volkenkunde ‘Het Nederlands Openluchtmuseum’ in Arnhem (afb. 104) en staat een tweede wegkapel in het Openluchtmuseum in Bokrijk. Moderne wegkapellen, alle toegewijd aan Maria, zijn te vinden in Mheer (Dorpsstraat/hoek Stallestraat), 't Rooth (naast het mergelwinningsgebied), in Terlinden (bij de Kütersteenweg) en in Terhorst.

Een andere belangrijke kapel is de grafkapel van de familie De Loë op het kerkhof in Mheer (afb. 35). Het gebouw dateert uit 1864 en is gebouwd naar ontwerp van C. Weber uit Roermond. Het mausoleum is ondanks het door het wegnemen van oorspronkelijke onderdelen wat vereenvoudigde exterieur een bijzonder voorbeeld van een grafkapel.

Kerkhoven en begraafplaatsen

In de dorpen Margraten, Mheer, Noorbeek en Scheulder liggen de begraafplaatsen rondom of in de onmiddellijke nabijheid van de kerkgebouwen als kerkhoven. In Banholt en Noorbeek zijn jongere begraafplaatsen in gebruik. Dat neemt niet weg, dat er in alle gevallen herinrichting en uitbreiding heeft plaats gevonden. Dat heeft consequenties voor de opstelling van de oudere grafmonumenten en hardstenen grafkruisen, die met name in Margraten, Noorbeek en Mheer worden aangetroffen. Zij staan thans voor het overgrote deel op een willekeurige plaats en zijn gevoegd in het patroon van de huidige aanleg.

In Noorbeek staan op het ommuurde en hoge kerkhofplateau circa 23 grafkruisen, daterend uit de 17de en 18de eeuw, gegroepeerd langs het toegangspad (afb. 34).

In Mheer zijn de oudere stenen en grafkruisen rondom de kerk geplaatst. Het kerkhof zelf ligt aan de noordzijde, gedeeltelijk op een perceel dat eertijds een onderdeel vormde van de kasteeltuin (afb. 35). De grafkapel van de familie De Loë en een houten kerkhofkruis vormen de markante elementen. In Margraten zijn de oudere monumenten eveneens in de nabijheid van het

34 Grafkruisen op het kerkhof in Noorbeek, opname 1989.

35 Het kerkhof bij de St. Lambertuskerk in Mheer, opname 1988.

middeleeuwse koor te vinden, alwaar ook twee aan twee de hardstenen grafkruisen zijn geplaatst die voor 1928 stonden opgesteld in het kerkhofgedeelte voor de pastorietuin.

In Scheulder ligt het kerkhof achter het koor van de kerk. Het bevat, afgezien van een enkel gietijzeren grafkruis, geen monumenten van betekenis. Banholt bezit een aan de rand van het dorp gelegen begraafplaats, die de opvolger is van de voormalige dodenakker aan de Mheerderweg op de grens van Banholt en Mheer, die overgens is verdwenen.

Een heel aparte plaats neemt de Amerikaanse Militaire Erebegraafplaats aan de rand van Margraten in, die in 1944 in gebruik werd genomen, maar pas in 1948 definitief de huidige vorm kreeg. Een groot monument in de vorm van een 30 m hoge toren met gedachteniskapel en voorafgegaan door een ereplein met museum en receptiegebouw, markeren het immense grafveld waar meer dan 8300, voornamelijk jonge mensen die in Duitsland en tijdens het Ardennen Offensief sneuvelden, hun laatste rustplaats vonden.

Het kerkhof is aangelegd naar plannen van vier Amerikaanse architecten uit Boston (Massachusetts): Scheply, Bulfinch, Richardson en Abbot; de tuinarchitectuur is van Clarke, Rupuano en Halleran uit New York.

Kasteel Mheer

Ofschoon Zuid-Limburg in castellologisch opzicht als ‘el dorado’ kan gelden, is het gedeelte van het plateau van Margraten, dat binnen het bestek van de in deze Geïllustreerde Beschrijving behandelde gemeente wordt behandeld, met adellijke huizen dun bezaaid.

Zo mogen in de directe omgeving, in de voormalige gemeente Bemelen ‘de Scheyffartshof’, in Cadier en Keer het tot klooster verbouwde kasteel ‘Blankenberg’ en de herenhofstede ‘Sint Antoniusbank’ worden genoemd, en in Sint Geertruid het ‘Huis Libeek’ en het ‘Stenen Huis’. Voorts kan hier gewezen worden op het boven op het plateau gelegen ‘Sibberhuuske’, maar veel talrijker zijn de kastelen en buitenhuizen in de stroomgebieden van Maas en Geul, Gulp en Eyserbeek. Binnen het beschrijvingsgebied ligt evenwel een zeer markant en bouwhistorisch zeer interessant complex: Kasteel Mheer (afb. 36-42).

Het kasteel van Mheer dat half verscholen ligt achter kerkhof en tuinmuur, even westelijk van de weg van St. Geertruid naar Noorbeek, behoort tot de indrukwekkendste kasteelcomplexen van het Zuidlimburgse heuvelland. Benadert men het kasteel vanuit het zuiden, dan rijst de gesloten burchthoeve op de heuvelkam als een machtig blok op voor het hoofdgebouw met zijn gearticuleerde silhouet van trapgevels, dakpartijen en torens. De ronde middeleeuwse verdedigingstoren op de zuidoosthoek van het hoofdgebouw met zijn door een uitzichtkoepel bekroonde dakconstructie is hierbij een markant gegeven. Maar dat geldt ook voor de slanke traptoren en de arkeltoren die het resultaat zijn van een kort na de Eerste Wereldoorlog begonnen, maar al spoedig gestrand plan, dat van droom- tot luchtkasteel werd. Het zijn juist de onhaalbaar gebleken verbouwingsplannen, die de mogelijkheid bieden om de beoogde metamorfose van middeleeuws kasteel tot een gerieflijke en vooral representatieve ‘Adelssitz’ op papier te volgen.

36 Gezicht op kasteel Mheer en de St. Lambertuskerk vanuit het zuidoosten, opname 1989.

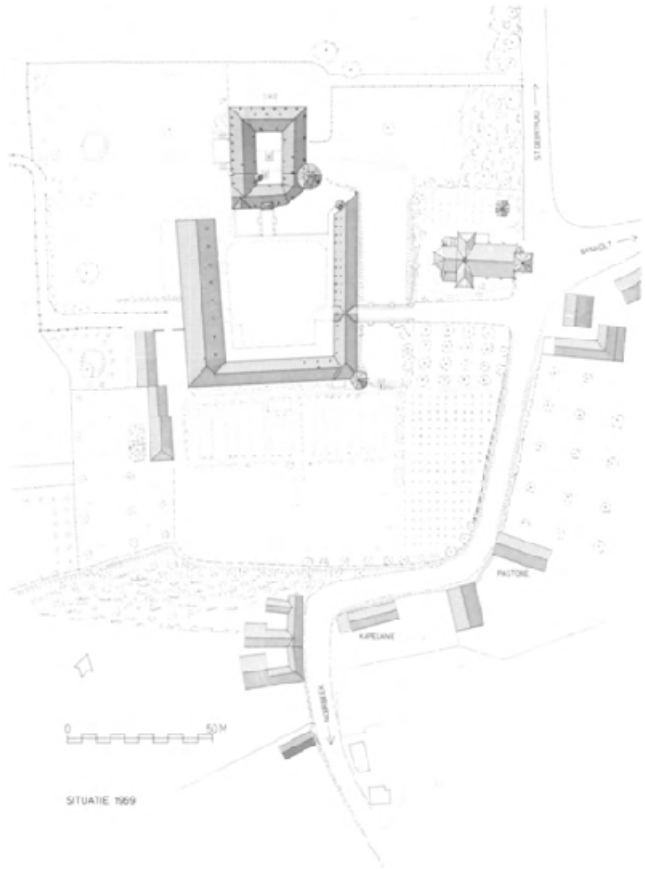
Daaraan ging een lange geschiedenis vooraf die bouwkundig tot een aantal hoogtepunten heeft geleid.

De ontwikkeling van kasteel Mheer is globaal samen te vatten in een vijftal hoofdperioden:

1. de middeleeuwse periode, 14de tot en met 16de eeuw
2. verbouwingen en toevoegingen in de 17de-18de eeuw
3. niet verwerkelijkte plannen uit de 2de helft 19de eeuw
4. de verbouwing van 1918 en volgende jaren
5. consolidatie en herstel in 4de kwart 20ste eeuw.

(Zie voor gedetailleerde beschrijving blz. 244-269).

De vroegste schriftelijke gegevens omtrent Mheer stammen uit het begin van de 14de eeuw, wanneer gesproken wordt over het ‘Stenen Huis’, dat in bezit

37 Kasteel Mheer en omgeving. Tekening door H. van der Wal.

was van Wilhelmus de Meere. Het hoge gedeelte van de westelijke vleugel kan hiermee wellicht worden geïdentificeerd.

Vergelijkbare stenen huizen zijn te vinden in het naburige St. Geertruid en in de oude huiskern van de even verder op gelegen Hoeve Libeek.

Het stenen huis is in fases uitgebreid, van een in plattegrond L-vormige tot een U-vormige woning met kelders en verdieping.

Het is echter de vraag of dit stenen huis wel het oudste onderdeel van het complex is. De grote ronde toren met het aan de pleinzijde aansluitend muurwerk lijkt het restant te zijn van een verder onbekende aanleg, die verwantschap vertoont met op onregelmatige grondslag aangelegde

38 Kasteel Mheer. Het hoofdgebouw gezien vanaf de binnenplaats van de bouwhoeve, opname 1989.

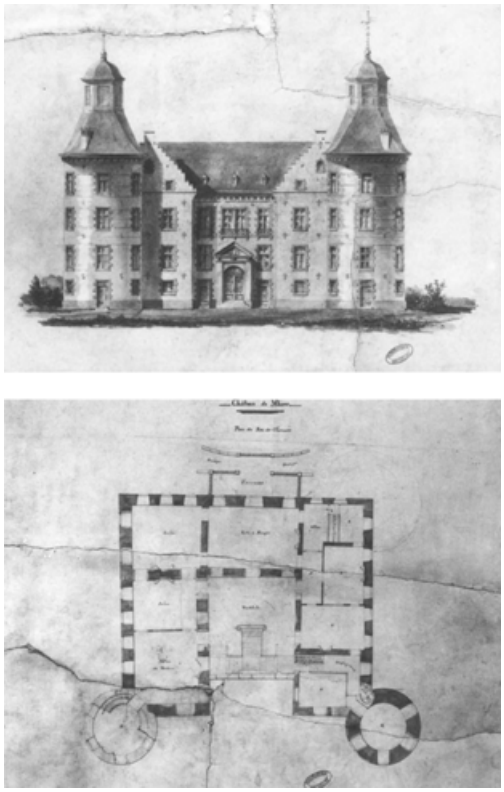
ringburchten zoals b.v. de burcht van het naburige Gronsveld. Er zijn echter onvoldoende aanknopingspunten.

Na het geslacht De Meere komt de familie Van Libeek in bezit van goed en rechten. Daarna is het vooral het geslacht Van Imstenraedt geweest dat het stempel heeft gedrukt op het huidige complex. Johan I van Imstenraedt was gehuwd met erfdochter Berbe van Libeek die in 1487 in het bezit kwam van de goederen die de families Van Libeek in Mheer en omgeving bezaten. Wat de verschillende telgen uit het geslacht Imstenraedt in de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw aan huis en bouwhoeve hebben gedaan is voornamelijk op het conto van respectievelijk Gerard, Winand en Hans Adolf van Imstenraedt te schrijven. De waarschijnlijk oorspronkelijk aan de voorzijde meer open U-vormige burcht, kreeg in het midden van de 17de eeuw een afsluiting, die nog bekend is van foto's uit het einde van de 19de eeuw. De veel lagere voorbouw van het kasteel, waarin zich nu de hoofdingang bevindt, is ondanks het huidige laat-19de-eeuwse karakter, in eerste aanleg 17de-eeuws werk.

De bouwhoeve en het poortgebouw op het voorplein dateren ook uit de 17de eeuw, zoals uit diverse jaartalstenen en andere gevelstenen blijkt.

De toenmalige bezitters, leden van de familie Van Imstenraedt brachten in die periode het kasteel economisch tot grote bloei. Door vererving ging het kasteel in 1693 over op het geslacht De Loë van Wissen. De belangstelling voor het gebouwencomplex is door het onregelmatig bewonen niet groot, zodat er in de 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw geen grote veranderingen plaats vonden. Kasteel Mheer was toen primair een groot boerenbedrijf, waarvan de eigenaar op het kasteel Wissen bij Kevelaer (Dld.) woonde. Hierin kwam verandering aan het einde van de 19de eeuw.

Baron Otto Napoleon de Loë, zelf op Huis Mheer geboren, liet allerlei

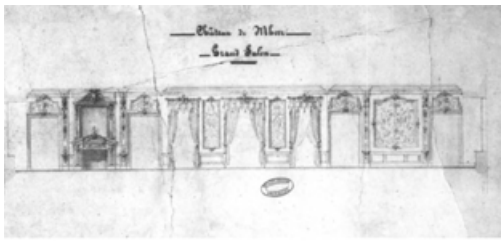
39a-b Kasteel Mheer. Een niet uitgevoerd ontwerp van ca. 1862 voor een verbouwing door architect Eug. Flanneau: a. de zuidgevel van het hoofdgebouw aan de binnenplaats; b. plattegrond. Tekening in Huisarchief Mheer.

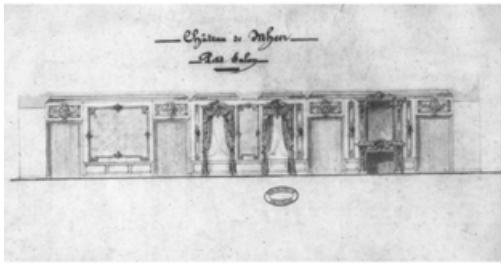
plannen maken voor het kasteel en de omgeving. De oudste plannen voor de verbouwing van het huis zijn gemaakt door Eugène Flanneau uit Brussel omstreeks 1862. Er is een tekening voor deze ‘travaux d'amélioration’ bewaard gebleven, waarop de 17de-eeuwse zuidvleugel is afgebroken, zodat de cour aan de pleinzijde zou worden opengelegd. Voorts werd er een tweede toren als westelijke pendant van de grote ronde toren aan de zuidzijde gedacht. Het is een op effectbejag gemaakt symmetrisch ontwerp (afb. 39).

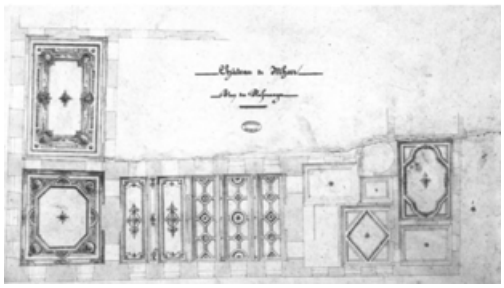
Flanneau leverde ook verschillende fraai geaquarelleerde ontwerpen voor plafonds en kamerinterieurs. Helaas zijn van de ontwerpserie niet alle bladen bewaard gebleven (afb. 40). Dit geldt overigens ook voor de latere plannen, die door een zekere Ghyssels zijn gemaakt (afb. 41) voor een grootscheepse verbouwing van het huis, waarbij de binnenplaats van het hoofdgebouw werd voorzien van een brede trappartij met dubbel bordes. De noordvleugel zou volgens deze plannen worden verbreed en inwendig van een representatieve

dubbele trap worden voorzien. De noordgevel zou ook een ingang krijgen die met rijtuigen was te bereiken. De hal werd een hoofdelement in het plan Ghijssels. Nog grotere veranderingen zouden de aan weerszijden gelegen noordwest- en noordoosthoek ondergaan, waar een grote en kleine vierkante hoektoren waren geprojecteerd. Ofschoon dit plan geen werkelijkheid is geworden, blijkt het toch van belang, omdat het preludeert op de ontwerptekeningen van Albert Martens die tussen 1914 en 1918 zijn ontstaan (afb. 263).

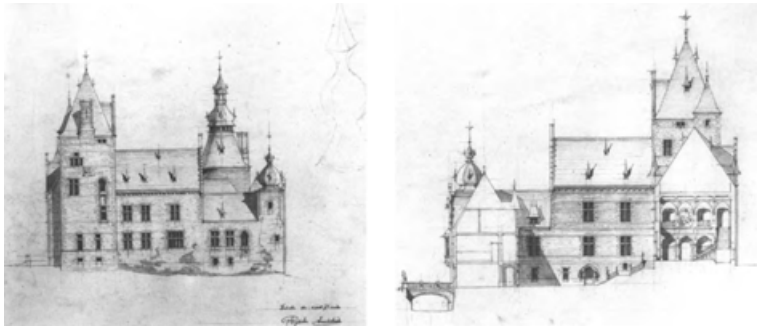
Ook voor de omgeving van het huis zijn verschillende plannen getekend door J. Gindra, tuinbaas op Kasteel Amstenrade, en door de tuinarchitecten L. Fuchs uit Brussel en P. Custodis en J. Creten uit Hasselt (afb. 42). Op zich zelf is het niet verwonderlijk, dat baron Otto Napoleon de Loë zich op België richtte. Verwanten van de kasteelheer op andere Zuidlimburgse kastelen, als

40a-c Kasteel Mheer. Niet uitgevoerde ontwerpen voor de interieurs van de grote en kleine salon en enige plafonds door Eug. Flanneau. Tekeningen in Huisarchief Mheer.

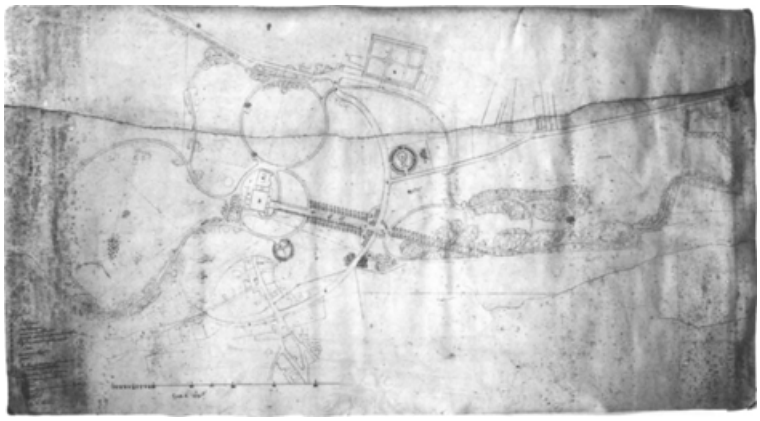

41a-b Kasteel Mheer. Ontwerptekeningen voor een verbouwing van het hoofdgebouw door architect Ghijssels: a. de westgevel, b. een doorsnede over de binnenplaats, gezien naar de westvleugel. Tekeningen in Huisarchief Mheer.

Neubourg en Ter Worm maakten, respektievellijk in 1856 en 1862, gebruik van de diensten van Fuchs.

Het plan Flanneau moet volgens een erbij behorende kostenraming worden gedateerd in 1862. Het plan van Ghijssels is van later datum. Het ligt voor de hand, dat beide in opdracht van baron Otto Napoleon de Loë zijn gemaakt. Waarschijnlijk heeft het overlijden van zijn echtgenote, Johanna Gräfin Wolff-Metternich, op kasteel Mheer op 25 februari 1864 de grootscheepse plannen voorlopig verdrongen. De baron heeft in de jaren nadien meer aandacht besteed aan de bouw van de kerk die, gezien de kwestie over de gewenste locatie en het daaruit voortvloeiende ‘Banholts Schisma’, alle aandacht vergde. Baron Otto Napoleon overleed in 1897.

Zijn tweede zoon Levinus (1861-1925), die Mheer erfde, bezat al een even grote bouwlust als zijn vader. Hij begon met verbeteringen aan de bouwhuizen en het hoofdgebouw. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden grootscheepse plannen gemaakt voor de vergroting van het hoofdgebouw en modernisering

42 Ontwerp voor een nieuwe parkaanleg bij kasteel Mheer, met de hoofd-as gericht van west (Belgische grens) naar oost (richting Banholt). Tekening waarschijnlijk van de tuinarchitect L. Fuchs, 1861. Tekening in Huisarchief Mheer.

van de bouwhuizen. Het zijn de Akense architect prof. J. Buchkremer en de zich architect noemende aannemer A. Martens uit Venray, die plannen leveren, welke voor een klein gedeelte zijn gerealiseerd in de jaren 1917-1924. Buchkremer werkte aan de bouwhuizen (afb. 268) en voerde de verbouwing uit van de zuidvleugel aan de pleinzijde en van de westvleugel met de bibliotheek (afb. 38). Naar zijn ontwerp zijn ook de bruggen voor de poorten van bouwhoeve en kasteel gemaakt. De vormgeving was duidelijk geïnspireerd op voorbeelden van de Engelse kastelen en buitenplaatsen.

De economische depressie en de dood van baron Levinus in 1925 maakten een voortijdig einde aan de uitvoering van de grootscheepse plannen. Deze bestonden volgens de bewaard gebleven blauwdrukken van Martens uit bijna een verdubbeling van de inhoud van het bestaande hoofdgebouw (afb. 263). Het plan voorzag in een extra verdieping en een overdekte binnenplaats, die waarschijnlijk was geïnspireerd op de in kasteel Neubourg te Gulpen gekozen oplossing. Voorts zou de ronde toren aanzienlijk worden verhoogd en als watertoren dienst gaan doen (afb. 261). Ook aan het wooncomfort werd gedacht door het aanbrengen van een omvangrijk centraal verwarmingssysteem. Al met al een zeer ambitieus plan.

Het omringend landschap en de tuinen behoorden eveneens dienovereenkomstig te worden aangepast, waartoe de tuinarchitect Leonard Springer werd geconsulteerd. Het kasteel en de bouwhoeve vertonen nog overal de sporen van deze ingreep, die nu aan het huis de opmerkelijke tweeslachtigheid geeft en de charme van een ‘Unvollendete’.

Na 1925 is er in wezen weinig meer aan de vormgeving van kasteel Mheer veranderd. Het is vooral de huidige eigenaar die zich inspant om voor het voortbestaan van het kasteel doeltreffende maatregelen te treffen, welke zich voornamelijk beperken tot consolidatie en restauratie van de aanwezige historische waarden.

Boerderijen en woonhuizen

De landelijke bouwkunst in Zuid-Limburg neemt binnen het Nederlandse architectuurbeeld een geheel eigen plaats in. Zij wordt niet alleen als buitenlands ervaren, maar doorgaans ook als zodanig behandeld en gewaardeerd.

Een beoordeling van het architectuurlandschap vanuit een Noordnederlands kennispatroon stuit onherroepelijk op problemen, die vaak onvoldoende worden onderkend. De verschillen met de rest van Nederland werden en worden nog altijd gecultiveerd.

Zo schreef de Dordtse predikant C.E. van Koetsveld in zijn reisverslag van een in 1828 ondernomen voettocht door Zuid-Limburg en de Belgische Ardennen over de dorpen tussen Maastricht en Aken: ‘De huizen zijn hier meest ruw van voorkomen en teekenen geenen rijkdom, ofschoon wij geenen spooren van eigenlijk gebrek bespeurden. De meesten zijn gebouwd van Pietersteen en geeven een vrij goed en vrolijk oog. Anderen als ook de schuren, bestaan uit houten stijlen, welker tussenruimten met klei en koemest zijn aangevuld. Men meene dus niet, hier de rijke en nette Hollandsche en Zeeuwsche boerderijen te vinden; tevergeefs zou men die in deze provinciën zoeken’.

De teneur is duidelijk. Er is waardering voor de stenen huizen en boerderijen, maar de vakwerkbouw wordt naar het tweede plan geschoven. En dat is ook wel enigszins te begrijpen, als men - gewend aan rechtlijnigheid en duurzaam metselwerk

- die voor uiterlijk vertoon zo kwetsbare en schijnbaar warrig geconstrueerde, aaneen gegroeide bouworganismen ziet (afb. 43-44). Een totaal andere bouwwereld!

De eigen aard komt tot uitdrukking in de verschijningsvorm, de constructiewijze en de toegepaste materialen, alsmede in de schaal van de bebouwing. Tezamen levert dat een beeld op van immens grote hoeven tot piepkleine woningen en keuterijen. Dit zeer gedifferentieerde beeld wordt nog eens extra geprononceerd door het bodemreliëf.

43 Binnenplaats van de hoeve Stallestraat nr. 18 in Mheer, opname 1963.

Andere factoren, die mede bepalend zijn voor dit beeld, liggen op het terrein van de sociale verhoudingen en de conjunctuur.

Wie nù, anno 1990, door het zoveel dichter bebouwde Zuidlimburgse heuvelland trekt, ziet in de dorpen en langs de wegen over het algemeen een beeld van een zowel letterlijk als figuurlijk ‘schone’ en vaak fleurige, schilderachtige architectuur. De vakwerkbouw, maar ook de toepassing van natuursteen naast baksteen draagt daaraan veel bij. Maar dat was ooit anders. Nog lang na 1945 bepaalden de dampende bruin-zwarte mesthoop op de binnencour van de hoeves, de scharrelkippen en vrijpostig rondwroetend kleinvee het beeld. Dat zo tot de romantische verbeelding sprekende actieplaatje bestaat niet meer. Wat wel bestaat zijn de vele lege hulzen, die hun bestemming verloren of voorzover mogelijk werden aangepast.

Het zijn vooral die herkenbare, picturale elementen, welke bewust en onbewust van veel betekenis zijn voor de visie die in het streven van de monumentenzorg besloten ligt.

In optimale vorm verwezenlijkt zou deze visie leiden tot integraal behoud.

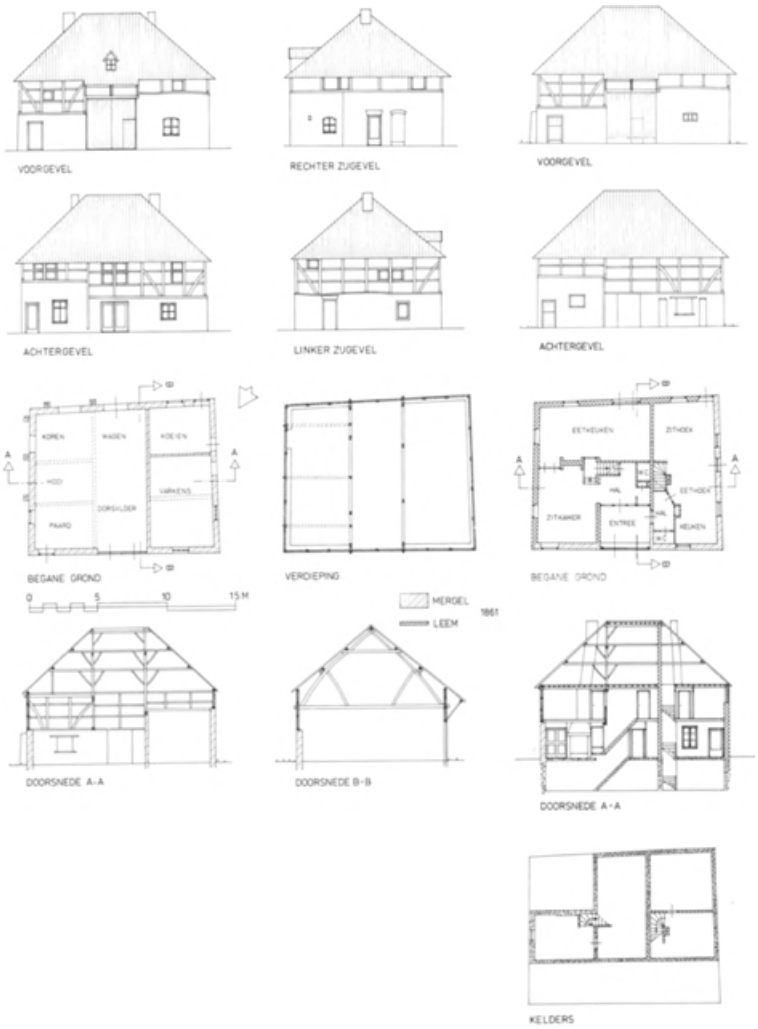
44 Gezicht op de bebouwing aan de Steegstraat in Mheer, gezien aan de veldzijde, opname 1971.

45 Groot Welsden. Gezicht op de ‘Dreeshof’ en Groot Welsden nr. 38, opname 1988

De werkelijkheid is echter anders. De landelijke bouwkunst is onder druk van de zich in steeds sneller tempo veranderende bedrijfsontwikkeling aan zeer ingrijpende wijzigingen onderhevig.

Twee voorbeelden ter illustratie van functiewijziging en gebruikscontinuïteit. Wie van Margraten naar Groot Welsden gaat wordt getroffen door het ensemble, gevormd door de ‘Dreeshof’, de statige bakstenen hoeve nr. 9 met mergelstenen hekposten aan de ingang van de weide bij het ‘Kuulke’ (afb. 45). Links daarvan staat Groot Welsden nr. 38. Het is een dubbele woning van baksteen en mergel, onder een met rode pannen gedekt schilddak. De vorm verraadt de oorspronkelijke bestemming van het gebouw: een ruime schuur met stallen en opslagruimten aan weerszijden van de deelvloer. Het was een

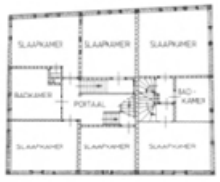
46 Groot Welsden nrs. 38-40. Opmetingstekeningen, schaal 1:300, van de oorspronkelijke schuur en van de in 1979-1981 tot twee woningen omgebouwde schuur, schaal 1:300, naar globale opmetingstekening van Laugs & Laugs uit 1977 en eigen waarneming door A. Warffemius, 1988.

RECHTER ZIJGEVEL

LINKER ZIJGEVEL

VERDIEPING

DOORSNEDE B - B

oud en schilderachtig complex, dat ondanks de bouwkundig zeer bedenkelijke staat in 1963 een plaats op de monumentenlijst verwierf. De tand des tijds knaagde verder en dat duurde tot 1977. Op de eerste lentedag van dat jaar zakte de schuur uitgeput en ondermijnd in elkaar, met als resultaat een beeld van puin, pannen en gebinten. De liefde voor de plek deed de eigenaars besluiten om de schuur te herbouwen als woonhuis. Wat hier nu staat, is een dubbele woning in de huls van het gereconstrueerde schuurmodel (afb. 46-48).

Een ander voorbeeld van functiewijziging. Aan de Kempestraat nr. 2 in Noorbeek staat een middelgrote vakwerkboerderij, heel charmant en uitnodigend op de hoek van een in het groene beekdal uitlopende onverharde landweg (afb. 350-351). In de flank staat een al even schilderachtig ogend complex aan het Martele Höfke. Zo maar een typisch stukje Zuid-Limburg. Een kijkje door de poort van Kempestraat nr. 2 levert zicht op de onregelmatig gevormde binnenplaats. Achter op de cour staat de woning. Haaks sluiten aan de rechterzijde de stallen en de schuur daarop aan, en links van de poort wat bijruimten. Aan de zijde van het Martele Höfke is de buitenkant goed te

47 Schuur in Groot Welsden, huidige nr. 38, opname 1963.

48 Groot Welsden nr. 38, tot woonhuis verbouwde schuur, opname 1988.

bemonsteren: vakwerk met telmerken en kleine vensters, opgenomen binnen stijl- en regelwerk. Alle ruimtelijke elementen die de kleine hoeve vormen, zijn hier aanwezig; zelfs de bakoven achter de woning lijkt een gespaard gebleven relict. Ten onrechte, want zij is 'nieuw oud'. Het vertrouwde beeld lijkt intact. Alleen de mestvaalt die vroeger op de half open hof lag is, door niemand betreurd, verdwenen. In plaats van daarvan is keibestrating en de uitbundige fleur van bloeiende plantenbakken gekomen.

Maar toch, er is zoveel meer veranderd.

Ofschoon de boer en zijn gezin, zijn vee en vruchten zijn verdwenen, worden huis, schuur en stallen nog regelmatig bevolkt. De hoeve biedt plaats aan een reeks vacantieappartementen. De nieuwe bestemming is waarschijnlijk de redding van het complex geweest.

Er zijn tal van voorbeelden te noemen van aangepaste boerderijen, waar de nieuwe gebruikseisen bepalend zijn geweest voor de uiteindelijke indeling en vormgeving. Toch is die ontwikkeling ook weer niet zo vreemd. Zij past feitelijk binnen de traditie van verregaande aanpassing van het bestaande aan nieuw gestelde eisen. Alleen vanuit de monumentenoptiek levert de teloorgang van 'wat was' ten faveure van 'wat komt' een cultuurhistorische caesuur en daarmee een onontkoombaar breukvlak op.

Een werkelijk structureel probleem ten aanzien van het behoud is het ontbreken van overlevingskansen. Waar die wel aanwezig zijn, wordt de bestemming bepaald door nieuwe en veelal aan de oorspronkelijke functie van het gebouw wezensvreemde eisen, die zijn doorgevoerd op basis van een compromis.

Het zijn vooral verlies en verandering van functie die de objecten van landelijke bouwkunst op een dood spoor hebben gezet, dan wel in een geheel nieuwe fase hebben gebracht. Bezien binnen het kader van de in historisch opzicht vooral retrospectief gerichte, traditionele opvatting van monumentenzorg is de nieuwe fase voor cultuur-historisch geïnteresseerde vakmensen en liefhebbers over het algemeen nog moeilijk te aanvaarden, ervaart men dit proces als afbrokkeling van het vertrouwde beeld en als materieel verlies.

Ziet men de ontwikkeling in een continue lijn, dan zijn ook de aan een andere of nieuwe functie aangepaste vorm en de daarmee samenhangende wijzigingen rationeel aanvaardbaar. Maar het verlies en de schade aan het gefixeerde 'historische beeld' zijn blijvend en gevoelsmatig onherstelbaar. Eens te meer blijkt, hoe belangrijk het is om te komen tot een analyse en verklaring, waardebepaling, waardering en zonodig herwaardering van de nog bestaande objecten en resten. Dat dient zowel objectsgewijs als in onderlinge samenhang te worden gedaan.

Landelijke bouwkunst in de gemeente Margraten

Ondanks overeenkomst met het omliggende gebied, met name oostelijk Zuid-Limburg en Belgisch Limburg, vertoont de landelijke bouwkunst in de tot de gemeente Margraten behorende dorpen, zij het op beperkte schaal, een aantal eigen kenmerken. Zo is er een voorkeur voor het 'woonhuis met middengang' boven de woning van het 'tweekamer-type' en is in de vakwerkbouw als gevolg van het verwerkte hout - men gebruikte veel essehout - optisch het onderscheid tussen hoofdstijlen en tussenstijlen veel geringer.

Individualiteit en flexabiliteit zijn de voornaamste kenmerken van de Zuidlimburgse hoeve. Door de toepassing van tal van variaties in de groepering van woonhuis, stallen en schuren is een bebouwing ontstaan, die in de grondvorm wel een bepaalde

basisstructuur en ordeningsprincipe vertoont, maar in de uitwerking steeds primair beantwoordt aan de op een bepaald moment bestaande behoefte. Eenheid in verscheidenheid.

Een woning is even gemakkelijk tot stal te bestemmen als een stal tot woning. Het wisselen van functies en voortdurende aanpassing aan bestaande behoeftes bemoeilijkt dan ook een scherp toegesneden categoriebeschrijving. Er staat niet wat er staat.

Een bijzonderheid vormt het verschijnsel van bedrijfs-splitsing en/of bedrijfsvergroting door samenvoeging, wat vooral sedert de tweede helft van de 18de eeuw als gevolg van grote wijzigingen in de bezitsverhoudingen en de ontwikkeling in de landbouw op grote schaal heeft plaats gevonden (afb. 49). Dat leidde niet alleen tot gronddeling, maar noodzakelijkerwijs ook tot verdeling van de opstallen en herinrichting van bestaande ruimtes en zo nodig tot aanbouw van nieuwe woon- en bedrijfsgebouwen (zie blz. 108-110).

Om dat proces van 'beweging' goed te kunnen volgen is men in de eerste plaats aangewezen op de bewoningsgeschiedenis van een pand of complex. Daarin vindt men de aanknopingspunten of mogelijke bewijzen die van dienst kunnen zijn bij een bouwkundige analyse van een boerderij met geschiedenis.

Er zijn legio voorbeelden van splitsing, samenvoeging, afbraak en verschuiving te geven. Ze zijn echter stuk voor stuk anders. Elk object vertelt zijn eigen verhaal, ondanks de overeenkomsten die in grote lijnen zijn aan te geven. Samenvattend zijn als redenen voor het bijna organische groei- en veranderingsproces aan te geven:

- De eenbeukige grondvorm van woning, stal en schuur maken het mogelijk om gemakkelijk tot functieverandering van de ruimtes over te gaan. Aanpassing naar behoefte.
- Bij vakwerkbouw is het verplaatsen van stallen en schuren en het hergebruik van bestaande geraamtes mogelijk.
- Aan de bouwgrond wordt vaak meer waarde toegekend dan aan de opstallen.

Ligging en groepering van de woon- en bedrijfsgebouwen

Vanouds is het Zuidlimburgse boerenbedrijf een overwegend gemengd bedrijf geweest waar, naast een rijk geschakeerde akkerbouw, veeteelt en tuinbouw alsmede de fruitteelt een belangrijke plaats innemen.

Groepering, aard en omvang van de bedrijfsonderdelen zijn afhankelijk van economische factoren, mate van bruikbaarheid c.q. vruchtbaarheid van de grond en van het type bedrijf dat wordt uitgeoefend.

Naast de woning voor de boer en zijn gezin zijn de belangrijkste onderdelen de stallen en de schuren. Verder treft men bijgebouwen aan, al dan niet aan de hoofdgebouwen gekoppeld. Voorts een meestal op veilige afstand van de hoeve gebouwd bakhuis. Voor wagens die niet in de schuur of op de hof konden worden ondergebracht, werd een stalling onder een afdak op palen gemaakt, meestal geplaatst tegen een schuur- of stalgebouw of als vrijstaand bouwsel.

De groepering van de diverse bedrijfsonderdelen is al naar gelang de situatie ter plaatse verschillend, waarbij ook bodemreliëf en terreinsgesteldheid een rol spelen. De afbeeldingen 50-63 laten die grote gevarieerdheid in oplossingen zien. Aan de hand van schematische boerderijplattegronden - steeds vanaf de weg gezien - zijn verschillende functies uitgesplitst en geven de bijbehorende foto's een goede indruk van de bouwmassa's.

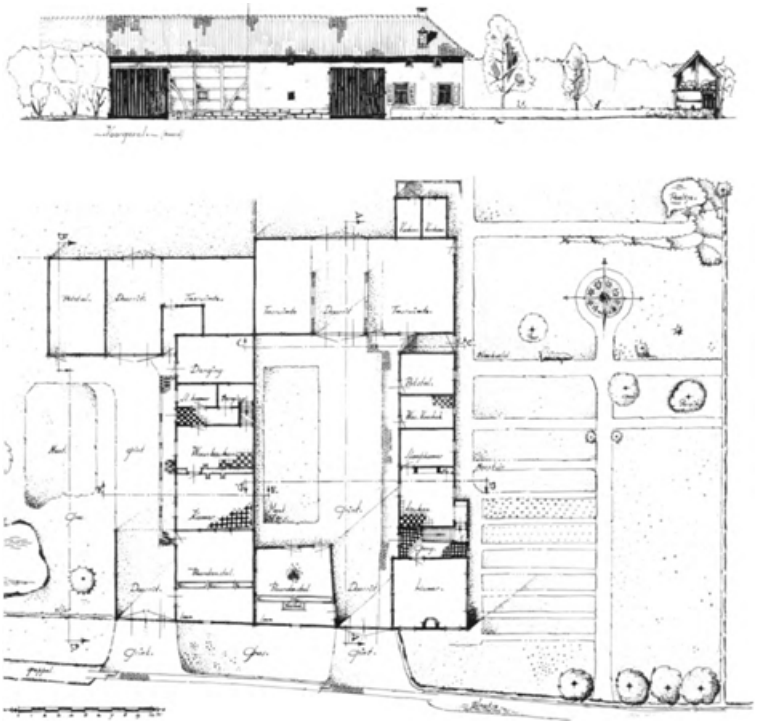
De bodemgesteldheid is voorts van invloed geweest op de toepassing van bepaalde materialen: natuursteen of baksteen, een combinatie van beiden of alleen vakwerk.

Plattegronden. De z.g. gesloten hoeve die als de meest karakteristieke vorm geldt voor de Zuidlimburgse boerderij is het eindresultaat van een ontwikkeling, waarbij

de groepering van woonhuis, stallen en schuren evenwijdig of haakvormig ten opzichte van elkaar zijn geplaatst.

De meest eenvoudige vorm is het woonhuis, dat met zijn korte zijde aan de straat staat, dwars ten opzichte van de weg, met een achter aan de korte zijde aansluitend bedrijfsgedeelte.

Bij een te grote lengte van het complex wordt de schuur ofwel haaks, ofwel evenwijdig aan het woonhuis geplaatst, wat een half open hof of cour oplevert. De winkelhaakvormige groepering kan tal van variaties opleveren, al naar gelang het bedrijfsgedeelte voor of achter, links dan wel rechts tegen de woonvleugel aansluit.

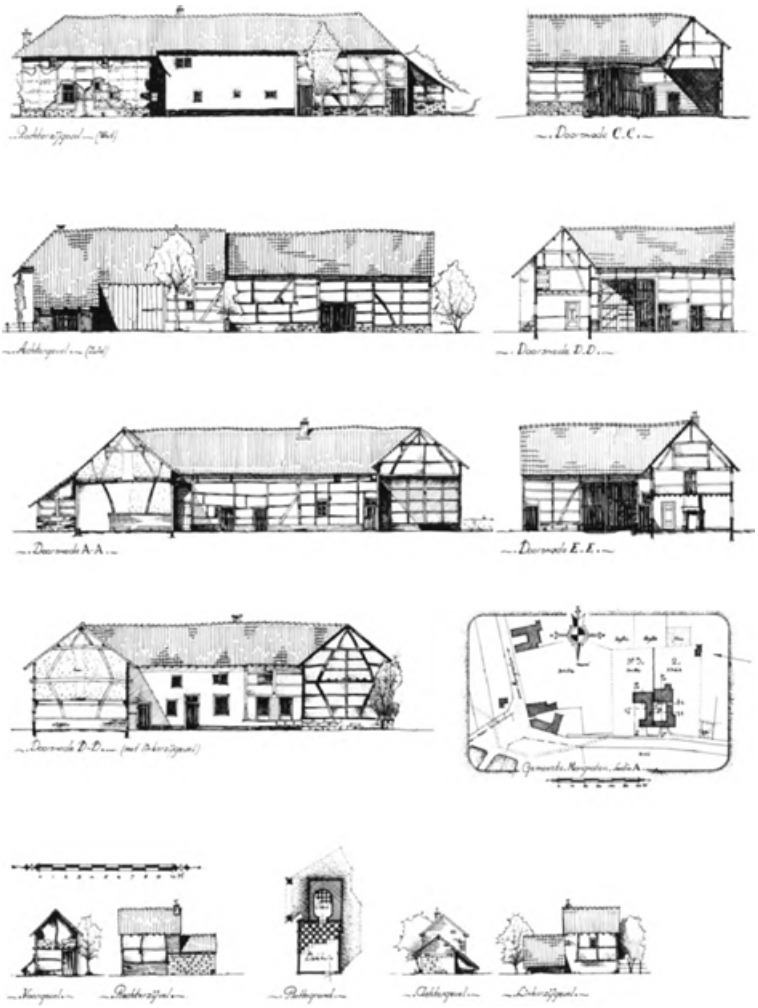
49 Opmetingstekening van een uit twee boerderijen bestaand hoevecomplex in Groot Welsden, ter plaatse van de huidige nrs. 12 en 14. Opmetingstekening van de situatie in 1949, tekening door G. Post (1953) naar opmeting van A.J. Aanstoot en L. de Jong (1949), Coll. N.O.M. Arnhem nr. 28-29.

Wanneer de hoeve dankzij een derde vleugel een U-vormige plattegrond bezit, zijn er ook weer tal van variaties mogelijk. Nog altijd is er dan een open cour, die naar de straat, maar ook naar links, rechts of achter ‘open’ is.

Een volgende stap is de toevoeging van een vierde vleugel, zodat er een gesloten cour ontstaat.

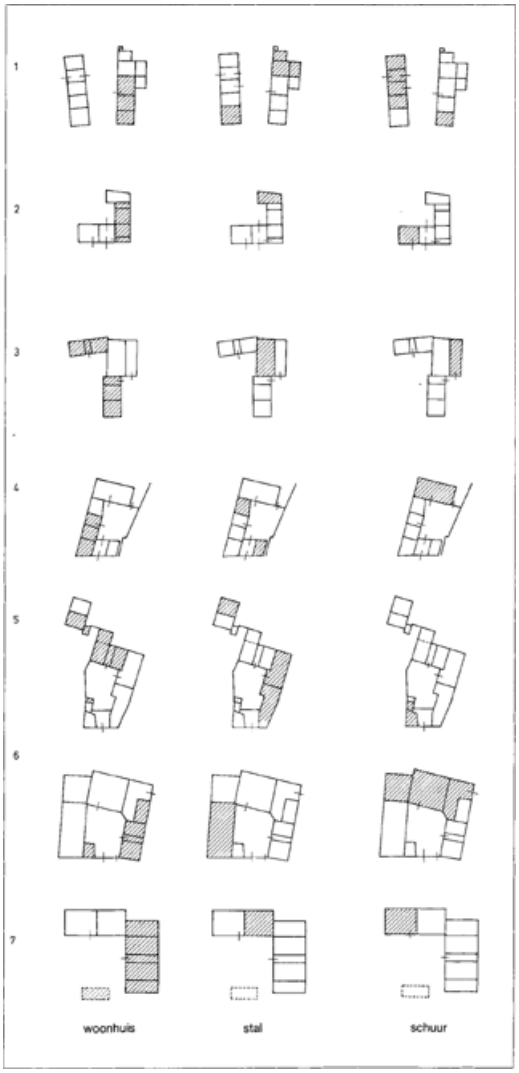
Hoe deze theorie in de praktijk kan uitpakken is te zien op afb. 50. Op basis van bestaande plattegronden in het studiegebied Margraten is de theorie aan de praktijk te toetsen. In de plattegrondschema's is per object aangegeven waar de drie hoofdelementen als woning, stal en schuur zich bevinden. Uitzonderingen bevestigen de regel.

Het hierboven geschetste theoretische model geeft in grove lijnen een raster voor typologie. In werkelijkheid is het aantal variaties op het typologische thema legio, door de grote mate van individualiteit, die van elke boerderij iets unieks maakt, zeker wanneer zij een langdurig groeiproces heeft doorgemaakt.

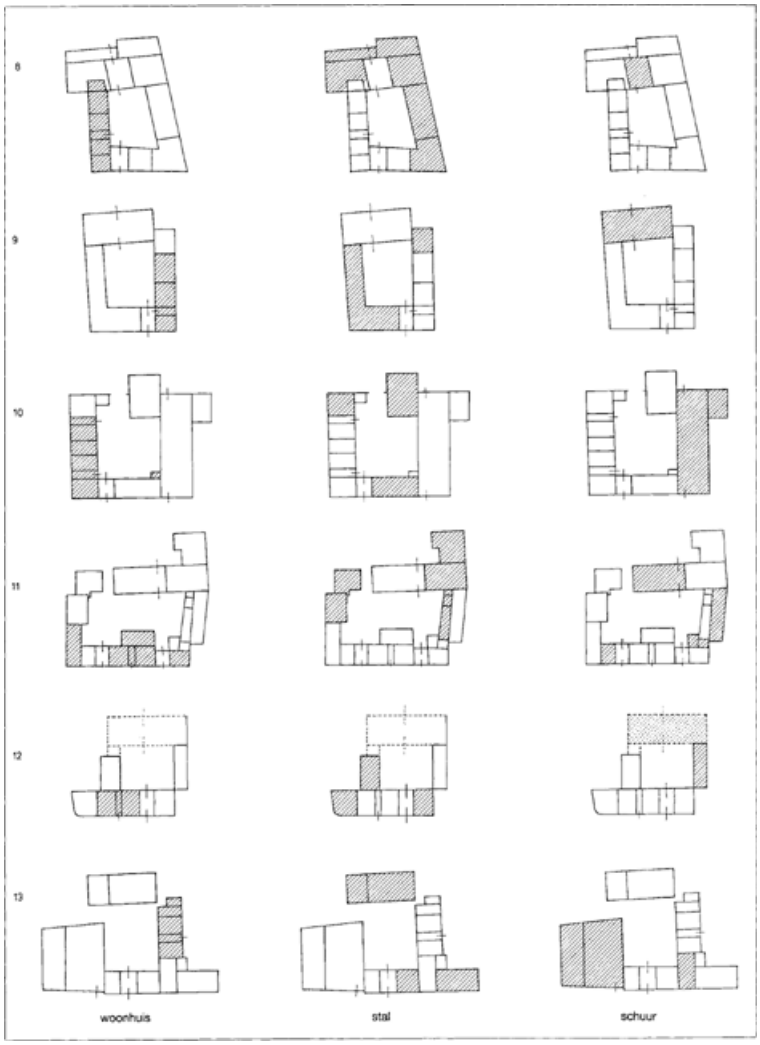

50 Schematische weergave van enige boerderijplattegronden, waarbij de ligging van woonhuis, stallen en schuren per groep afzonderlijk zijn weergegeven. Tekening door A. Warffemius. Zie voor de verschillende objecten en complexen de afb. 52-63.

1 Noorbeek, Martelehöfke 1
2 Banholt, Bredeweg 14
3 Mheer, Papenweg 3
4 Noorbeek, Vroelenstraat 14
5 Noorbeek, Kempenstraat 2
6 Margraten, Past. Brouwersstraat 5
7 Ulvend 3

8 Mheer, Stallestraat 34
9 Banholt, Bredeweg 2
10 Scheulder 99
11 Banholt, Loverixplein 7-8
12 Mheer, Duivenstraat 1
13 Banholt, Mheerderweg 65

51 Noorbeek. Martele Höfke, opname 1988.

52 Banholt, Bredeweg nr. 14, opname 1988.

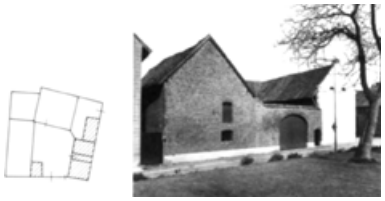
53 Mheer, Papenweg nr. 3, opname 1988.

54 Noorbeek, Vroelenstraat nr. 14, opname 1988.

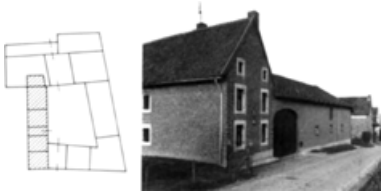
55 Noorbeek, Kempestraat nr. 2, opname 1989.

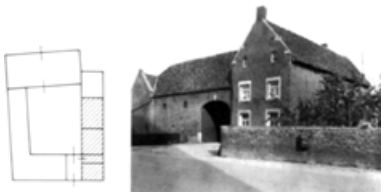
56 Margraten, Pastoor Brouwersstraat nr. 5, opname 1989.

57 Ulvend nr. 3, opname 1988.

58 Mheer, Stallestraat nr. 34, opname 1988.

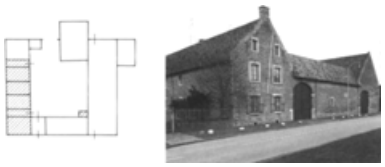
59 Banholt, Bredeweg nr. 2, opname 1963.

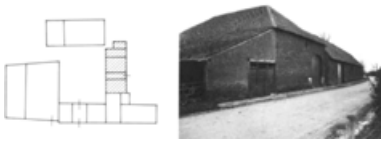
60 Mheer, Duivenstraat nr. 1, opname 1987.

61 Banholt, Loverixplein nrs. 7-8, opname 1989.

62 Scheulder, Scheulderdorpsstraat nr. 99, opname 1988.

63 Banholt, Mheerderweg nr. 65, opname 1989.

Een korte karakteristiek van de verschillende gebouwen

Woning. Bij de Zuidlimburgse hoeve staat de woning overwegend ‘dwars’ aan de straat. Achter het woongedeelte en daarmee onder hetzelfde dak sluit dikwijls een bijruimte aan, die als bijkeuken of stal wordt gebruikt. In de tweede helft van de 19de eeuw bestaat bij nieuwbouw de tendens om het woongedeelte langs de straat te bouwen. In navolging van die nieuwbouw zet die tendens zich ook voort bij verbouwing van bestaande boerderijen. Met name in Banholt zijn hiervan verschillende voorbeelden te vinden. *Stallen*. De stallen voor het vee zijn vanouds aansluitend aan de korte zijde van de woning of tegenover de woning gebouwd. Beide vleugels staan, gescheiden door een binnenplaats, dwars ten opzichte van de straat.

Op deze regel zijn echter uitzonderingen. Het komt ook voor, dat de stal haaks aansluit bij de woning. Deze oplossing wordt doorgaans aangetroffen op locaties waar een schuur de plaats tegenover de woning inneemt. Bij de huizen die met hun lange zijden aan de straat of achter op de hof zijn gelegen, staan de stallen meestal haaks ten opzichte van de woning of sluiten zij aan een van beide korte zijden aan.

Schuren. De plaats en het type van de schuur hangen nauw samen met de bereikbaarheid vanaf de weg en/of de cour. De twee hoofdtypen zijn de ‘dwarsdeelschuur’ en de ‘langsdeelschuur’. Het type dwarsdeelschuur, waarbij paard en wagen via de in het middelste schuurvak opgenomen deel vanaf de

64 Dorpsgezicht in Mheer. Wegkruising van de Duivenstraat en de Leemweg, gezien vanaf de Rondelenstraat, 1989.

65 De Klompestraat in Noorbeek, de oplopende straat tussen de Wesch en de Pley, opname 1989.

cour naar het veld kunnen doorrijden, ligt vrijwel altijd achter op de cour.

De jongere, tweebeukige doorrijschuur met langsdeel in de ene beuk en opslagruimte in de andere beuk is direct vanaf de straat toegankelijk.

Poort. De inrijpoort aan de straat, al dan niet geflankeerd door een klein poortje voor personenverkeer kan zowel een rondom gesloten hof als een naar achter of naar terzijde open hof afsluiten. De poort is opgenomen in een afsluitmuur of in de straatgevel van een afzonderlijke vleugel, waarvan de ruimtes diverse bestemmingen kunnen hebben, waaronder die van stal, schuur of opslagruimte.

Bakhuis. Indien aanwezig heeft het bakhuis in verband met brandgevaar een plaats op veilige afstand achter of naast de boerderij.

Schop. Voor bescherming van een zich uitbreidend aantal boerenwagens en landbouwwerktuigen zag men zich genoodzaakt een open wagenschuur te bouwen. Deze meestal op houten stijlen of bakstenen kolommen rustende dakconstructies komen voor als zelfstandig bouwsel, of in de vorm van een groot afdak tegen de buitenmuur van een stalgebouw of schuur.

66 Gesloten bebouwing langs de Hoenderstraat in Margraten, opname 1989.

Vrijstaande gebouwen. Tot deze categorie kan behoudens het bakhuis met name de veldschuur worden gerekend, die op een afzonderlijk perceel vrij van de hoeve staat. Nabij de hoeve komen ook wel andere, kleine vrijstaande gebouwen voor, maar meestal wordt zo'n kleinere latere toevoeging als een appendix aan het grotere complex geschakeld.

Put. Voor de watervoorziening was men aangewezen op het slaan van putten. Over het algemeen is het bezit van een put op privé terrein uitzonderlijk. Dat komt alleen voor bij grote hoeves (zie blz. 145). Hoeve Dobbelstein in Margraten is zo'n voorbeeld. Meestal is op een wat centraal gelegen punt een put geslagen voor gemeenschappelijk gebruik.

Vaalt. De mestvaalt lag zowel bij de gesloten hoeve als de niet-gesloten boerderijen op de hof, enigszins verdiept en zonodig door een keermuur of een verhoogd gelegen perron van de woning gescheiden.

Bouwmaterialen en constructies

In het gebied van de tot de gemeente Margraten behorende dorpen en gehuchten zijn de woonhuizen en boerderijen voornamelijk opgetrokken in vakwerk, mergel en baksteen.

De toepassing van de diverse soorten natuursteen, uit de bodem gehaald of aangevoerd uit het grensgebied, maken het beeld nog gevarieerder.

De verschillende materialen worden naast elkaar, vaak zelfs binnen eenzelfde gebouwencomplex gebruikt. Daarnaast neemt de vakwerkbouw een heel belangrijke plaats in.

67 Margraten, Sprinkstraat nr. 12. Gevel opgetrokken in grote veldkeien, opname 1988.

68 Vroelen, St. Maartensweg nr. 35. Kopgevel in breuksteen, opname 1988.

69 Scheulder, Scheulderdorpsstraat nr. 99. Gevel opgetrokken in baksteen met hardstenen vensteromlijstingen, opname 1988.

Bouwen in natuursteen

Van de natuursteensoorten die in Zuid-Limburg worden verwerkt neemt de mergel en met name het Gulpener krijt de belangrijkste plaats in. Voorts treft men kolenzandsteen aan in oudere gebouwen zoals in kasteel Mheer, als breuksteen verwerkte vuursteen, en vanuit België aangevoerde hardsteen. De mergel is voornamelijk afkomstig uit de naburige groeven in Sibbe en Valkenburg. Hij is voornamelijk gebruikt voor gevels van woonhuizen en in mindere mate voor

bijgebouwen (afb. 71). Volledig in mergel opgetrokken gevels zijn eerder uitzondering dan regel. Mergel wordt ook dikwijls in combinatie met baksteen verwerkt.

70 Termaar, ‘Termaarhof’. Toepassing van baksteen en mergel in speklagen, opname 1989.

71 Scheulder, Scheulderdorpsstraat 62-64. Gevels uitgevoerd in mergel, opname 1988.

De afstand tussen bouwplaats en groeve is een factor die de toepassing mede bepaalt. Bij de 18de-eeuwse boerderijen is die toepassing nog tamelijk terughoudend. De indruk bestaat dat met name in de tweede helft van de 19de eeuw de mergelbouw door een ruimere winning haar grootste expansie bereikte. Het dorpsbeeld van Scheulder b.v. toont meer mergelbouw dan Margraten, maar in Banholt, Mheer en Noorbeek komt het materiaal nog spaarzamer voor. De mergel wordt in kantrecht gezaagde blokken verwerkt. Hoewel uitermate geschikt voor het aanbrengen van profileringen en decoraties is van die mogelijkheid in het landelijke gebied maar zeer beperkt gebruik gemaakt.

Een wat hardere soort mergel, die rijker is aan fossielen, is de Tauwsteen. Deze harde variant kan in staand leger worden verwerkt. De steen is soms gebruikt voor vensteromlijstingen.

Het mergelstenen muurwerk werd en wordt nog veelal afgewerkt met een witte kalklaag, die fel afsteekt tegen de meestal donker geverfde plint.

Naast mergel is ook regelmatig andere natuursteen voor het optrekken van het muurwerk of partieel voor funderingen en ondermuren toegepast: gladde veldkeien, bruut verwerkte vuursteen en Kunrader zandsteen, die eveneens uit eigen bodem komen, en uit België ingevoerde hardsteen of blauwe steen.

De blauwe of Naamse steen is voornamelijk toegepast in bewerkte vorm voor deur- en vensteromlijstingen, sluitstenen, stoepen, vloertegels, traptreden buitens- en binnenshuis (vooral in kelders) en voer- en drinkbakken.

De bodemgesteldheid is mede van invloed op de aanwezigheid van muurwerk dat is opgetrokken uit veldkeien en bruut materiaal. Veel keistenen zijn gewonnen bij het bewerken van de akkers. De uit dit type materiaal opgetrokken gevels (afb. 67) maken een veel archaïscher indruk dan de speklaagmuren (afb. 70).

De onregelmatige blokken en brokken vuursteen, hardsteen of veldkeien zijn gestapeld tussen driehoekige bakstenen beitels. Zij vormen de dammen op de hoeken van de gevels en bij de muuruitsparingen ten behoeve van vensters of deuren. Dit type muren is als het ware opgebouwd in horizontale stroken.

Soms is dit heel duidelijk te zien in de manier waarop grover materiaal door kleine keitjes en brokken worden geëgaliseerd, z.g. varkens in het metselwerk (afb. 68).

Gevels van dit type komen in het beschrijvingsgebied verspreid voor. Een heel bijzonder voorbeeld is de kopgevel van Sprinkstraat nr. 12/14 in Margraten, een 17de-eeuwse gevel met resten van een houten kozijn, waarin opmerkelijk grote zwerfstenen zijn verwerkt (afb. 67). Een veel jongere toepassing is te vinden in Terlinden nr. 16, maar de vensteropeningen in baksteen zijn omkaderd volgens een systeem, dat veel is toegepast in het winningsgebied van de Kunrader zandsteen (Voerendaal, Eys en Simpelveld).

In het gebied van Margraten wordt voor deur- en vensteromlijstingen voornamelijk hardsteen gebruikt. De vorm van de omlijsting, met name van de bovendorpel kan een indicatie geven voor de datering, maar ook dat gaat niet zonder meer op. De bovendorpels zijn eenvoudige lateien, maar kunnen ook zijn samengesteld uit twee, al dan niet gebogen lateistukken met een sluitsteen. Vanaf het derde kwart van de 19de eeuw reduceert de vensteromlijsting eerst tot boven- en onderdorpel en vervolgens tot vensterbank.

Bouwen in baksteen

Baksteen vormt het meest toegepaste harde bouwmateriaal. De leem was als grondstof voldoende aanwezig om bij het bouwen van een woning of hoeve door brikkenbakkers stenen van ‘eigen bodem’ in veldovens te laten bakken. Ofschoon de vakwerkbouw een onafgebroken traditie kent tot na de eeuwwisseling, heeft het bouwen in steen vanaf de tweede helft van de 18de eeuw enorm aan betekenis gewonnen, niet alleen bij de bouw van nieuwe boerderijen, maar ook bij de vervanging of de verstening van onderdelen is baksteen het belangrijkste en meest toegepaste bouwmateriaal (afb. 69). Zo is baksteen ook toegepast als meer duurzame vulling van vakwerkgeraamtes.

Soms levert dat zelfs decoratief gemetselde steenverbanden op (afb. 68).

Het formaat van de brikken is gemiddeld 22/23 × 11/11,5 × 5,5/6 cm, 10 lagen 65-70 cm met weinig varianten. Zie het lijstje met steenformaten op blz. 85.

In het algemeen wordt de baksteen in staand verband gemetseld. Door de eeuwen heen ziet men hierin geen wijziging optreden. Het metselverband levert dan ook geen hulp bij datering van gebouwen. De baksteen wordt ook toegepast in combinatie met mergel (afb. 70). Drie tot vijf lagen baksteen wisselen af met een laag mergel, een z.g. speklaag. Dit verschijnsel hoeft niet per se te duiden op een bijzonder hoge ouderdom. Bij het dateren bestaat daartoe vaak wel de neiging.

Baksteenformaten

Margraten

Pastoor Brouwersstraat, oude Pastorie

22 × 11 × 6 cm — 10 lagen = 70 cm

Pastoor Brouwersstraat nr. 5, schuur

23/24 × 11/11,8 × 5,5 cm — 10 lagen = 70 cm

Rijksweg nrs. 6-8, Hoeve Dobbelstein:

- woonhuis, 1781

23 × 11 × 5,3 cm — 10 lagen = 61 cm

- woonhuis, linker gedeelte

22 × 11/11,5 × 5,3 cm — 10 lagen = 70 cm

- woonhuis, rechter gedeelte, XVII

23/24 × 11,5 × 5,7 cm — 10 lagen = 68,5 cm

- de z.g. kapel

23 × 11,2 × 6 cm — 10 lagen = 75 cm

- doorrijschuur, 1826

22/23 × 6 × 11 cm — 10 lagen = 68 cm

Noorbeek

Dorpstraat nr. 11

22 × 10,5 × 5,5 cm — 10 lagen = 68 cm

Brigidakapel

22 × 10,5 × 5,5 cm — 10 lagen = 67 cm

Kerkportaal St. Brigidakerk

23,5 × 11 × 6 cm — 10 lagen = 70 cm

Mheer

Dorpsstraat 44, Hoeve

- woongedeelte

23,5 × 11 × 6 cm

- aanbouw naar de straat

	23 × 11 × 6 cm	10 lagen = 70 cm
Stallestraat nr. 34, voorgevel		
	23 × 11,5 × 6 cm	10 lagen = 70 cm
Kasteelpoort, XVII a		
	25 × 11,5 × 5,5 cm	10 lagen = 66 cm
R.K. St. Lambertuskerk, 1876		
	23,5 × 11 × 5,5 cm	10 lagen = 70 cm.

Bouwen in hout

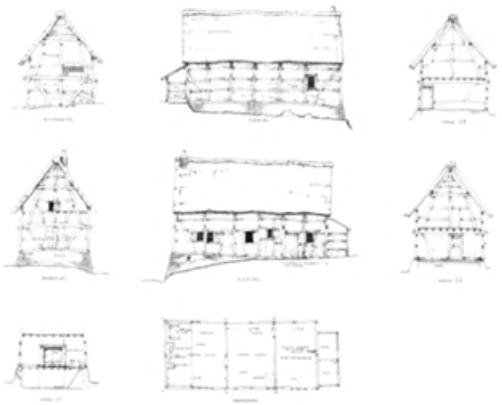
De vakwerkbouw vormt een zeer belangrijk bestanddeel van de historische bebouwing in het beschrijvingsgebied.

De traditionele vakwerkbouw loopt zeker door tot rond de eeuwwisseling. Daarna komt er nauwelijks nieuwbouw in vakwerk bij. Afgezien van vakwerkbouw in de zin van onderhoud, herstelwerk, restauratie en reconstructie behoort de beoefening van de traditionele, ambachtelijke vakwerkbouw tot de verleden tijd. Waar nieuwe materialen en technieken aan belang wonnen, ging de vakwerkbouw op zijn retour (afb. 72). Niettemin zijn er nog prachtige voorbeelden bewaard gebleven.

Er dient wel onderscheid te worden gemaakt tussen gave constructies in min of meer originele staat enerzijds en de sterk gewijzigde c.q. aangepaste objecten, die geheel of gedeeltelijk werden versteend, maar veel van de oorspronkelijke materie bewaard hebben anderzijds.

Voor het maken van houtskeletten (afb. 73) in de vakwerkbouw is door de timmerlieden naast eikehout vooral essehout en olmehout gebruikt.

De afwezigheid van bosgebied met zwaar hout in de onmiddellijke omgeving van de dorpen in westelijk Zuid-Limburg is van invloed geweest op de architectuur. Men pastte in het algemeen veel dunner en lichter hout toe dan in het bosrijker oostelijk gebied tussen Slenaken en Vaals. In westelijk Zuid-Limburg

72 Vakwerkhuis in Mheer. Opmetingstekening, schaal 1:300, door P.A. Schols, 1949, Coll. N.O.M., Arnhem.

73 Vakwerkgeraamte met dubbel ankerbalkgebint van een schuur bij Terhorst nr. 23, opname 1989.

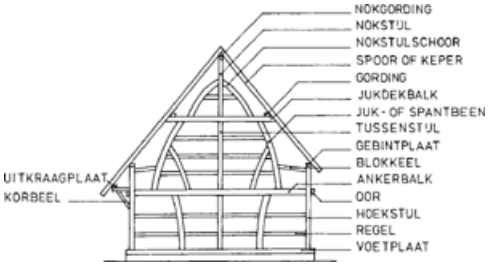
ziet men dan ook een frequent gebruik van vrij dicht bijeen geplaatste gebinten en tussenstijlen. Voor het vlechtwerk van de vakvullingen is vooral populier en wilgehout gebruikt.

Houtconstructies in de vakwerkbouw

In elk vakwerkbouwsel is de hoofdconstructie af te lezen uit gebinten en gevels. Wezenlijk bij de bouw in vakwerk zijn de gebinten, hun onderlinge

verbinding en de afwerking van de wand. De constructies zijn in hoofdopzet te herleiden tot een beperkt aantal principes van stapeling en verankering. De hoofdvorm is de eenbeukige ruimte onder zadeldak tussen topgevels, waarvan de breedte wordt bepaald door de maat van het gebint.

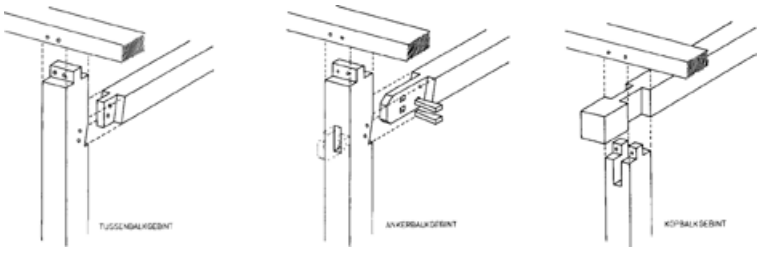
De overspanning kan variëren van ca. 4 tot 7 m. Op het gebint, dat een of twee etages kan hebben, staat doorgaans een tweede gebint of jukspant, dat op zijn beurt de drager is van het schaarspant of de nokstijl, die bepalend is voor de hoogte en de helling van de kap.

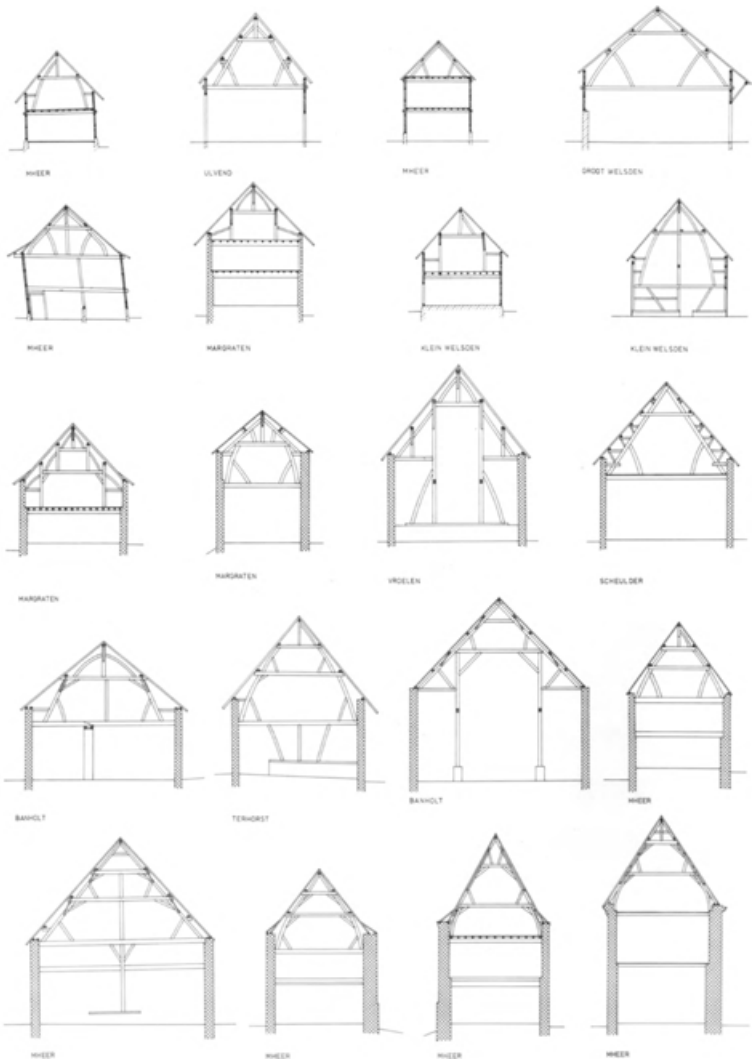
74 Schematische weergave van een vakwerkgevel met benaming van de constructie-onderdelen. Tekening door A. Warffemius.

De constructie van de vrij in de ruimte staande, travee- gebinten kan worden herhaald in de kopgevels, maar dat is geen vaste regel. Het is zelfs mogelijk, dat de gebinten in eenzelfde bouwvolume onderling verschillend zijn. De twee types hoofdgebinten die in Zuid-Limburg voorkomen zijn het ankerbalkgebint en het kopbalkgebint.

Het meest gangbaar is het ankerbalkgebint, waarbij de gebintbalk met een pen aan het uiteinde door een gat in de verticale stijl heensteekt en wordt verankerd door middel van een of twee houten wiggen (afb. 75). De hoofdgebinten worden slechts bij uitzondering geschoord door korbelen. Bij het ankerbalkgebint lopen de stijlen boven de horizontale balk vaak een eind door, zodat er een borstwering ontstaat die de verdiepingshoogte ten goede komt. Het gebint heeft in dat geval de vorm van de hoofdletter H. Als er een volledige verdieping in de hoofdconstructie wordt opgenomen, komt de verdiepingsbalk ofwel voor als tussenbalk, ofwel als ankerbalk. Bij het kopbalkgebint is de horizontale gebintbalk ingelaten in de spantpoten, zodat de aan de uiteinden versmalde kopbalk in de stijlen verzinkt (afb. 75). De stijl steekt met pennen ter weerszijden van de balkversmalling in de gebintplaat. De kopbalk loopt soms nog een heel eind buiten de gevel als overstek door (afb. 75). Het kopbalkgebint is een constructie, die behalve in Zuid-Limburg, verder in Nederland alleen voorkomt in de Achterhoek en Twenthe.

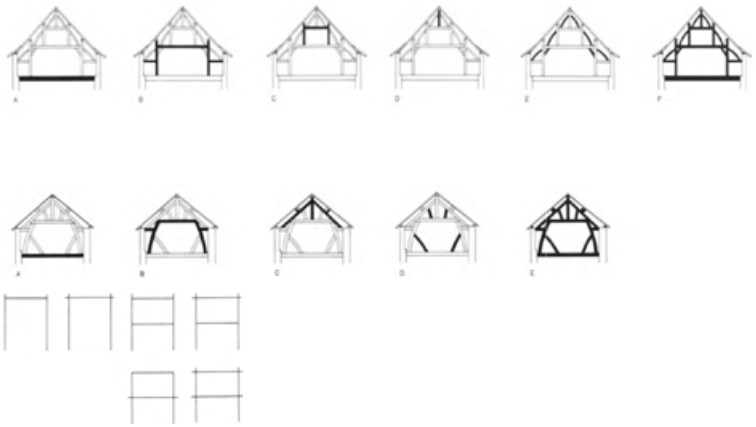

75 Houtverbindingen in de spantconstructie, respectievelijk van ankerkbalk- en kopbalkgebint. Tekening door A. Warffemius.

77 Gebintconstructies, voorkomend in diverse gebouwen in het studiegebied. Afgebeeld zijn constructies in vakwerkgebouwen (a-h): a. Papenweg nr. 3, Mheer - b. Ulvend nr. 3 - c. Stallestraat nr. 14, Mheer - d. Groot Welsden nrs. 38-40 - e. Steegstraat 23, Mheer - f. Sprinkstraat nr. 12, Margraten - g. Klein Welsden nr. 21 (woning) - h. Klein Welsden nr. 23 (schuur).
Kapconstructies in gebouwen met stenen muren (i-p): i. Rijksweg nr. 8, Margraten (zuidvleugel van de linker woning) - j. idem, oostvleugel - k. Vroelen nr. 29 (grote schuur) - l. Scheulder nr. 99 (grote schuur) - m. Mheerderweg nr. 65 - n. Banholt (grote schuur), Terhorst nr. 33 (schuur) - o. Banholt (kerkschip) - p. Duivenstraat nr. 1, Mheer (woongedeelte, reconstructie).

Kapconstructies in de bouwhuizen en het hoofdgebouw van kasteel Mheer (q-t): q. oostelijk bouwhuis - r. zuidelijk bouwhuis - s. westelijk bouwhuis - t. noordvleugel van het kasteel. Tekening, schaal 1:300, door A. Warffemius.

76 Schematische tekening van de twee hoofdtypen in de spantopbouw. Tekening door A. Warffemius.

De hoofdgebinten hebben schematisch gezien de volgende samenstelling:

a	*b*	*c1*	*d1*
kopbalkgebint	*ankerbalkgebint*	*kopbalkgebint*	*ankerbalkgebint*
		+ *tussenbalk*	+ *tussenbalk*
		c2	*d2*
		kopbalkgebint	*ankerbalkgebint*
		+ *ankerbalk*	+ *ankerbalk*

De meest eenvoudige manier om een verdiepingloze ruimte te creëren is het vormen van de kap met behulp van een nokstijl die wordt gesteund door een of twee voetschoren. Voor een gebouw met een grotere breedte wordt op de verdiepingsbalk (een anker- of kopbalk) een jukspant gezet. Dit jukspant wordt aan weerszijden geschoord door voetschoren die op de trekbalk staan. Een andere wijze van versteviging is het verbinden van de jukspantbenen met de doorschietende stijlen van het hoofdspant door middel van blokkelen.

Boven op het jukspant staat dan nog een geschoorde nokstijl.

De verschillende onderdelen zijn weergegeven op afb. 77.

la. hoofdgebint met kopbalk
1b. hoofdgebint met ankerbalk
2a. jukspant met schoren
2b. jukspant met blokkelen
3. geschoorde nokstijl

De stijlen van het jukspant kunnen behalve loodrecht ook schuin staan of een van nature kromme vorm hebben. Dit doet niets af aan het wezen van de constructie.

In de Duitse terminologie wordt wel gesproken van ‘stehender Stuhl’. Bij een grotere overspanning komt de stapeling van twee jukspanten voor.

De keuze van de constructie is voor een belangrijk deel afhankelijk van het voorhanden zijnde hout en van het inzicht van de timmerman. Naast elkaar komen verschillende constructies voor, ook in eenzelfde object. Bovendien zijn er min of

meer unieke oplossingen, zoals het inbrengen van een hoog opgaand jukspant dat met twee blokkelen naar de buitenwand toe wordt vast gehouden (afb. 77).

Een andere hoofdconstructie is het gordingspant, dat respectievelijk is verankerd aan de stijlen van de ankerbalk, aan de uiteinden van de jukdekbalk en aan de kop van de nokstijl.

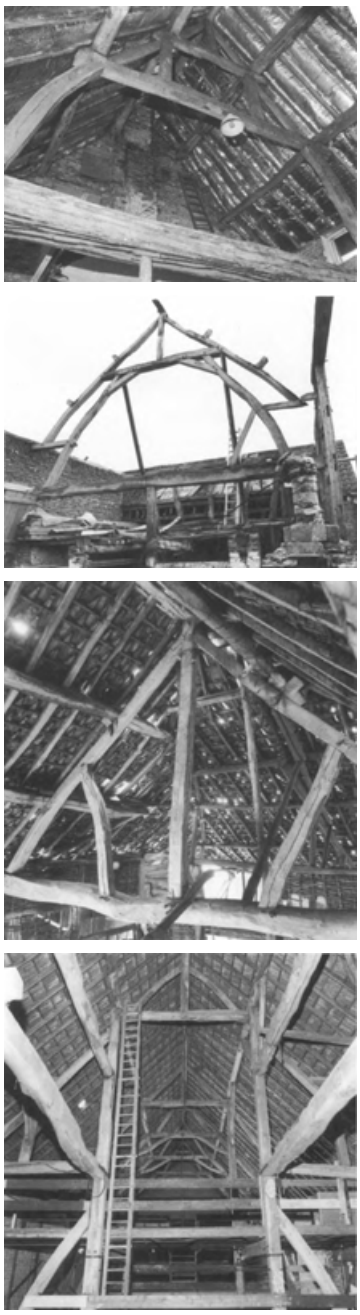
Op de kop- of ankerbalk en bij stenen huizen op de trekbalk staat de volgende kapconstructie:

een jukspant, bestaande uit een op schuin staande jukbenen (1) geplaatste jukdekbalk (2), al of niet aan de voet geschoord (3) of met een blokkeel

verankerd in de hoofdstijl of in de muur (4). Op de jukdekbalk staat een nokstijl (5), die geschoord wordt door ongeveer evenwijdig aan de dakhelling lopende spantbenen (6), die rusten op het blokkeel en verankerd zijn met de uiteinden van de jukdekbalk (afb. 77).

De langsverbanden worden gevormd door de gebintplaat en de nokgording en door de gordingen die rusten op klossen, welke op de dakspantbenen zijn aangebracht.

Op deze wijze is er een zeer hecht verband gemaakt tussen hoofdgebint c.q. muurwerk en het dakgespan, dat als het ware een ‘tweede paar’ benen vormt.

78a-d Gebintconstructies. a. Rijksweg nr. 6-8, Margraten - b. Ulvend (Belgische zijde, gesloopt in 1988) - c. Mheerderweg 1, Banholt - d. ‘De Grote Peul’, Vroelen (opnames 1988 en 1989).

Gevels in vakwerk

Kopgevels

De kopgevels van de vakwerkgebouwen vertonen soms, maar lang niet altijd in hoofdopzet de binnen het gebouw toegepaste vorm van gebint- en dakconstructie (afb. 79). Meestal zijn er tussenstijlen of schoren en een aantal horizontale regels toegevoegd, waartussen het vlechtwerk van fitsels en twijgen als wapening van de lemen wand wordt ingebracht. Verder zijn er de uitsparingen voor vensters.

De kopgevel kan echter ook een geheel afwijkende constructievorm bezitten. Verder speelt ook de verstening een rol. Het vakwerkgeraamte staat altijd op een stenen fundering. Soms loopt het muurwerk in de kopgevel tot aan de verdieping door. Dit is met name het geval als achter de gevel een stenen kelder is gelegen.

Naast partiële verstening komt ook de volledig versteende kopgevel voor, die een oudere vakwerkwand vervangt of al van meet af aan in steen is opgetrokken.

Krom gegroeid hout is in kopgevels meestal in gespiegelde vorm verwerkt vanaf het midden van de 19de eeuw.

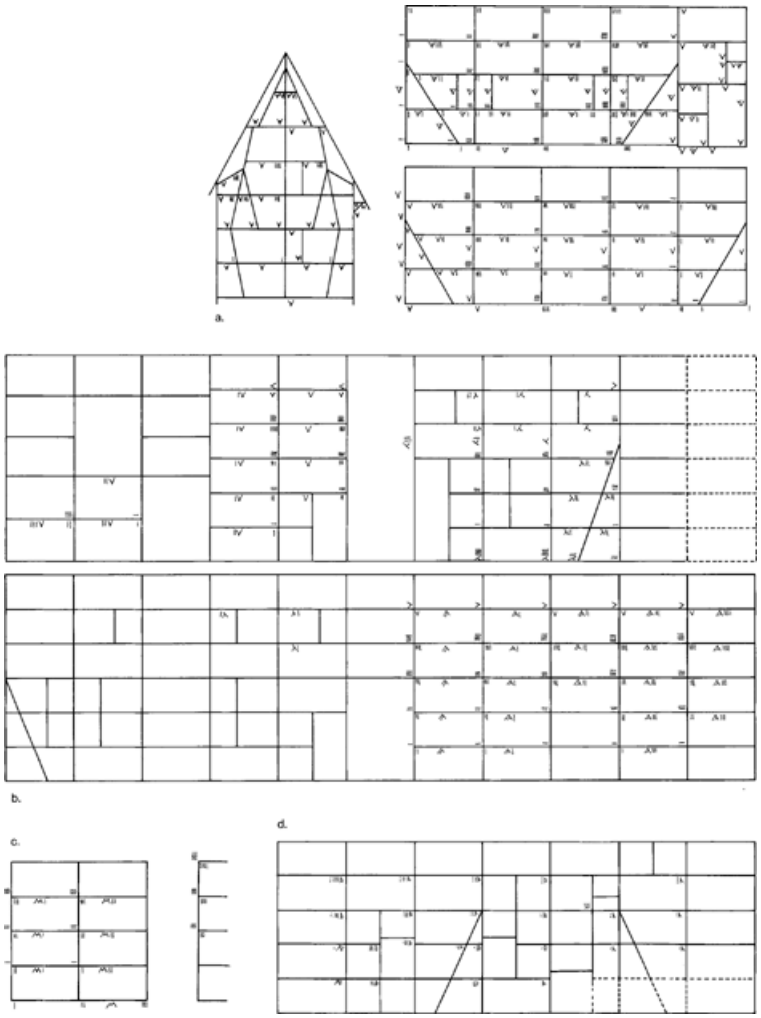
79 Kopgevels van diverse vakwerk gebouwen: a. Vroelenstraat nr. 14, Noorbeek (woning) - b. Dorpsstraat nr. 44, Mheer (kopgevel schuur) - c. Terhorst nr. 23 (schuur) - d. Steegstraat nr. 23, Mheer (achtergevel) - e. Terlinden nr. 16 (stal). Opmetingstekening, schaal 1:300, door A. Warffemius.

Langsgevels

De langsgevels worden gevormd door de stijlen van de hoofdgebinten, die onderling zijn verbonden door middel van voetplaten en gebintplaten. De voetplaten die op de stenen fundering rusten en de gebintplaten op de stijlen zijn door middel van een pen- en gatverbinding met de stijlen verbonden. Essentieel is verder het tegen het schranken toegepaste windverband, verkregen door het plaatsen van schoren, die vanuit de voetplaat schuin oplopen tot halverwege of zelfs tot bovenin de stijl. Primair worden de schoren verankerd met de kopgevelgebinten en de gebinten naast de grote gevelopeningen, waarin de deeldeuren en de huis- en staldeuren worden geplaatst.

Een belangrijk gevolg van het toepassen van lichter en dunner materiaal is voor de vakwerkconstructie het dichter bijeen plaatsen van de gebinten of het toepassen van een of twee tussenstijlen per gebintvak. De vrij gelijkmatige stijldikte laat van ver af niet meteen de hoofdgebinten van de tussenstijlen onderscheiden, maar bij ankerbalkgebinten geven de ‘uit’stekende oren aan hoe die gebintvak-verdeling is. De dicht bijeen staande stijlen zijn doorgaans alleen door horizontale regels met elkaar verbonden. Zo gezien is de verschijningsvorm van het vakwerk in de langswanden vaak een eenvoudig lijnenspel van verticale stijlen en horizontale regels. Aangezien een vakwerkconstructie betrekkelijk gemakkelijk uiteengenomen en verplaatst kan worden is het een normaal verschijnsel om secundair verwerkt materiaal aan te treffen. Het is aan de inventiviteit van de timmerlieden om zo'n eerder gebruikt onderdeel een passende plaats te geven in het nieuwe geheel of om het passend te maken. Het werk laat zich niet in regels vatten. Alles is mogelijk. Veel vakwerkhuizen in het studiegebied zijn van betrekkelijk jonge datum. In het begin van de 19de eeuw en ook nog na 1850 nam het vakwerk een belangrijke plaats in op de toenmalige bouwmarkt. Bij verbouwing of vergroting van een bestaand pand werden er nieuwe ruimten bijgebouwd, vaak door verlenging, maar ook door verhoging van het huis met een verdieping.

De vlakke dakhelling van een huis met verdieping geeft vaak al van verre aan, dat de wooncapaciteit is vergroot door het opwippen van de dakvlakken. Aan het houtskelet van de kopgevels of aan niet met de onderbouw corresponderende vakken in de langsgevels is dat vaak duidelijk af te lezen (afb. 81).

80 Telmerken op schematisch weergegeven vakwerkgevels. Afgebeelde reeks: a. Papenweg nr. 3, Mheer - b. Dorpsstraat nr. 40, Mheer - c. Dorpstraat nr. 29, Noorbeek - d. Terlinden nr. 16. Tekening door A. Warffemius.

Timmermansmerken of telmerken

Een heel belangrijk hulpmiddel om bij het gereed maken en het in elkaar zetten van vakwerkgeraamtes de diverse delen van gebinten en langsverbanden uit elkaar te kunnen houden is het aanbrengen van timmermansmerken (afb. 80).

Alle onderdelen, zoals de verticale stijlen en de bijbehorende schorende delen, alsmede de horizontale verbindingen en het kleinere hout van regels en tussenstijlen werden gemerkt met guts of beitel. Het telsysteem is aan de buitenzijde goed waar te nemen.

Dankzij de timmermansmerken is het ook mogelijk om binnen één constructie verschillende bouwfases of wijzigingen te onderkennen. De merken bieden niet zonder meer een waarborg voor een betrouwbare datering van het gebouw.

Bij het merken van de onderdelen wordt onderscheid gemaakt tussen links en rechts, respectievelijk aangegeven met de merktekens v en. De spantpoten worden onderaan genummerd. Verder wordt genummerd bij de pengaten die dienen voor het inlaten van de schuine schoren en de regels. Op de voetplaat en op de gebintplaat is bij de pengaten het nummer van het spant aangegeven. Op de schoren staat het nummer dat overeenkomt met het corresponderende gat in spantpoot en voetplaat.

Ook op kleinere onderdelen, zoals de horizontale regels en het raamhout voor venster- en deuropeningen, is het telsysteem doorgevoerd. Het volledig merken van een vakwerkconstructie is eerder uitzondering dan regel. Een heel mooi voorbeeld van een compleet systeem van telmerken is het huis Papenweg nr. 3 in Mheer (afb. 80a).

Andere goede voorbeelden zijn Dorpsstraat nr. 40 in Mheer (afb. 80b), Bredeweg nr. 14 in Banholt en Terlinden nr. 16 (afb. 80d).

Gevelafwerking

In de vakken tussen de verticale stijlen, schuin geplaatste schoren en de horizontale regels zijn z.g. fitsels (staken) klem geslagen in een holte aan de bovenkant en een groef aan de onderkant. Door die verticale staken wordt vlechtwerk aangebracht van buigzame takken, twijgen of tenen, al naar gelang in de omgeving voorhanden.

Het vlechtwerk wordt vervolgens beworpen met een brij van leem en water, vermengd met toeslagmiddelen als koemest, stro, koehaar, materialen die er samen voor zorgen, dat de leem enigszins een wapening krijgt en die tegelijkertijd krimpen tegengaan. Zijn de eerste lagen nogal grof van samenstelling, de bovenlaag, in een of twee keer aangebracht, wordt zo glad mogelijk afgestreken.

De vakwerkvulling heeft een sterk isolerende werking, door de lucht in de leemwanden.

Voor de afwerking wordt een laagje kalk of fijnpleister aangebracht, waardoor de leemwand een waterafstotend vermogen krijgt. Het was en is uiteraard zaak om de in wezen kwetsbare lemen vakwerkwand regelmatig te onderhouden. De afwerklaag is meestal wit en werd ook over het houten geraamte heen aangebracht en verdoezelde de houtconstructie. Deze afwerking is mettertijd grotendeels verdwenen ten gunste van een in het zicht gehouden constructie, waartoe het houtwerk met een conserveringsmiddel wordt afgewerkt.

De gevlochten, met leem beklede vakwerkvulling is op veel plaatsen vervangen door baksteen. Aan de wijze van invulling is doorgaans te zien of het een originele

of latere vakvulling is. Het voordeel van de baksteenvulling is de grotere duurzaamheid van de versteende wand, waardoor men ontkomt aan het regelmatig, jaarlijks nalopen en bijsmeren van de wand.

Alle bovengenoemde materialen passen binnen het historisch patroon. Ofschoon de leemvulling nog wel incidenteel wordt toegepast met name bij restauratie, winnen moderne vul- en afdekkingsmaterialen in ras tempo steeds meer terrein.

Met moderne materialen wordt echter een wezenlijk ander resultaat bereikt. Ofschoon men het historische beeld beoogt te bewaren of zelfs nadrukkelijk te

81 Papenweg nr. 3, Mheer, met verhoogde verdieping, opname ca. 1925.

manifesteren, gaat ondanks een oud geraamte het levendige aspect van de wand doorgaans verloren.

Kapconstructies in stenen gebouwen

De beschreven dakstoelconstructies van eenbeukige vakwerkgebouwen zijn ook toegepast bij in baksteen of mergel opgetrokken huizen en schuren, meestal in een wat vereenvoudigde vorm. Bij grote objecten nemen een houten tussenstijl (Mheerderweg nr. 1, Banholt) of stenen kolommen (Mheerderweg nr. 65, Banholt), soms zelfs brandmuren of scheidingswanden van steen (Rijksweg nrs. 6-8, Margraten) een deel van de draagfunctie over. Naast en binnen de hierboven op blz. 89 genoemde, algemeen gangbare constructiesystemen, zijn er diverse varianten te vinden, waaronder min of meer unieke oplossingen. Een mooi voorbeeld hiervan is een zeer hoog zoldergebint met extra korbeel in Klein Welsden nr. 23 (afb. 77h).

82 Papenweg nr. 3, Mheer. Het dak heeft bij de restauratie weer zijn oorspronkelijke helling gekregen, opname 1988.

De mogelijkheid om de dakconstructie te verbeteren of daarin varianten uit te proberen is duidelijk waar te nemen in de stenen één- of tweebeukige schuren (afb. 77i-o). Een uitzonderlijk voorbeeld is de kapitale schuur van hoeve 'De Grote Peul' in Vroelen (afb. 77k). Ook bij de tweebeukige bakstenen schuren die vooral in de tweede helft van de 19de eeuw werden gebouwd, zoals Mheerderweg nr. 65 in Banholt (afb. 77m), is geëxperimenteerd om te komen tot een constructieverbetering.

Huis en hoeve nader bezien

Het traditionele Zuidlimburgse woonhuis is te onderscheiden in twee hoofdtypes, met als indeling:

- kamer en woonkeuken naast elkaar gelegen, al dan niet met een gang aan de kopse zijde.
- woonvertrekken aan weerszijden van een middengang.

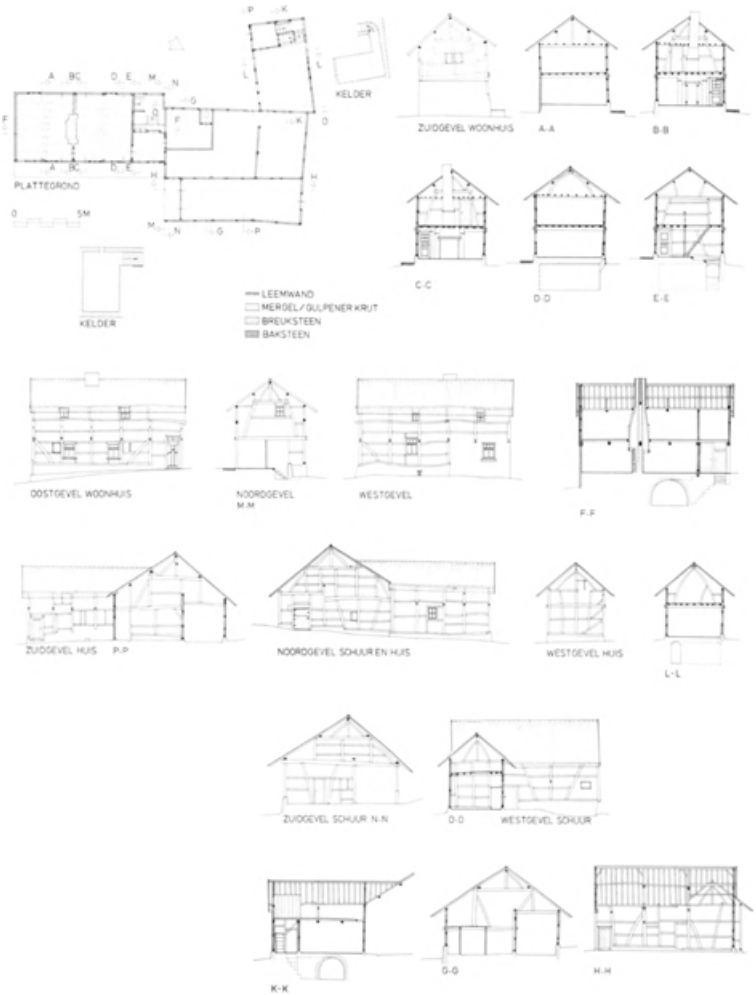
De hoofdindeling treft men zowel bij grote als kleine woonhuizen aan, ongeacht of zij zijn verbonden aan een bedrijf. Uitgangspunt is steeds het eenbeukige bouwlichaam, dat al dan niet is voorzien van een kelder en een verdieping met daarboven een zolder. Bij de woonkeuken sluit een stal of bijkeuken aan, die met het woongedeelte onder dezelfde kap ligt. De plaats van de woning ten opzichte van de straat is van evident belang voor de verschijningsvorm van de boerderijcomplexen (zie blz. 76-79).

Twee-kamer-type

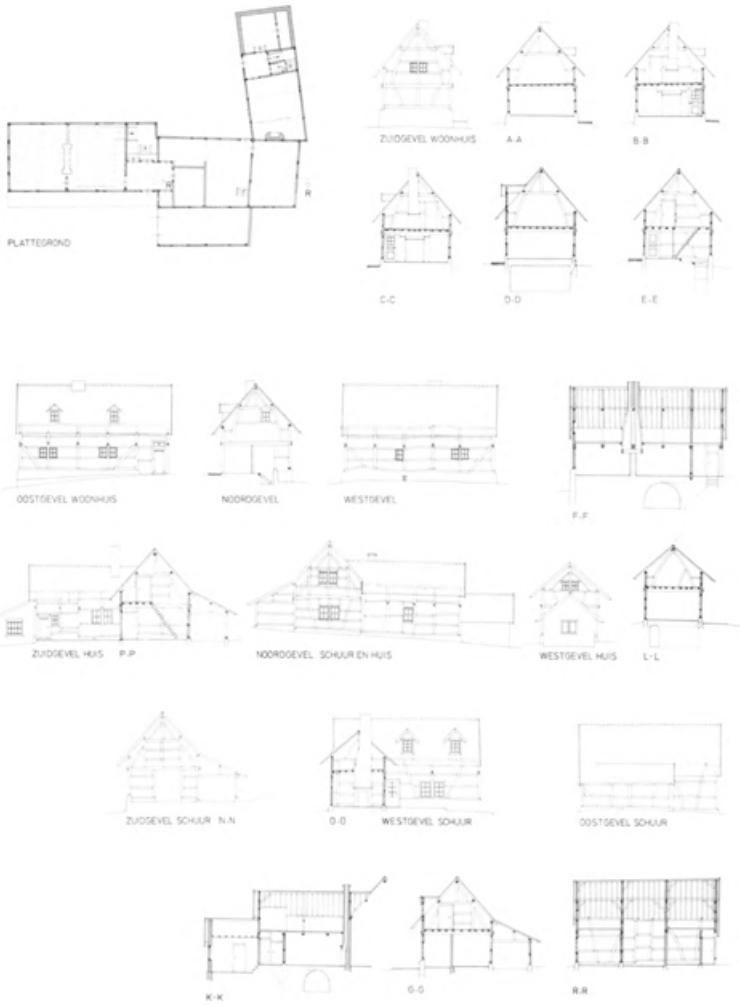
In zijn eenvoudigste vorm is het huis verdeeld in twee vertrekken:

woonkeuken en woonkamer (go-kamer). Tegen een eindmuur en/of tegen de scheidingswand bevindt zich doorgaans de plaats van de haard. De toegang is meestal gelegen bij de buitenhoek van de woonkeuken. Soms is de gang van de keukenruimte afgescheiden door een wand. Het komt ook voor dat de toegang zich bevindt in een extra gebintvak, een echte gang, waarin zonodig ook de trappen naar

de kelder en de verdieping zijn opgenomen. Voorbeelden hiervan zijn Papenweg nr. 3 (afb. 83) en Dorpsstraat nr. 16 in Mheer (afb.

83 Papenweg 3, Mheer. Woonhuis in vakwerk, voordien twee woningen. Serie opmetingstekeningen met plattegrond, doorsneden en gevelaanzichten.
a. Toestand voor de restauratie op blz. 96.
b. Huidige toestand, na restauratie en reconstructie op blz. 97.
Tekeningen, schaal 1:300, naar opmeting van Ir. J.A.M. Beijer te Mheer uit 1972-1973, bewerkt door A. Warffemius, 1988.

PLATTEGROND
ZUIDGEVEL WOONHUIS
A-A
B-B
C-C
D-D
E-E
OOSTGEVEL WOONHUIS
NOORDGEVEL
WESTGEVEL
F-F
ZUIDGEVEL HUIS
P-P
NOORDGEVEL SCHUUR EN HUIS
WESTGEVEL HUIS
L-L
ZUIDGEVEL SCHUUR
N-N
O-O
WESTGEVEL SCHUUR
OOSTGEVEL SCHUUR
K-K
G-G
R-R

84 Pastoor Brouwersstraat 5, Margraten. Woonhuisgevel aan de binnenplaats, opname 1989.

273), Bredeweg nr. 14 (afb. 209) en Bergstraat nr. 16 in Banholt (afb. 205).

Binnen die twee vertrekken kan nog een onderverdeling van de ruimte plaats vinden ten behoeve van een slaapgelegenheid. Een mooi voorbeeld hiervan is het woongedeelte van Klein Welsden nr. 23 (afb. 160) en Schilberg nr. 36 (afb. 390).

Huistype met middengang

Bij het grootste gedeelte van de Zuidlimburgse woningen neemt de middengang een heel belangrijke plaats in. Zij ligt tussen de hoofdvertrekken en loopt over de gehele breedte - of gezien vanuit de voorgevel - 'diepte' van het pand in de as van de woningplattegrond. De gang loopt uit op een trappartij, in de vorm van een rechte steektrap of, bij iets bredere gangen op een bordestrap. Onder de houten trap naar de verdieping c.q. zolder bevindt zich de stenen trap naar de kelder.

In de eenvoudigste vorm gaat het om twee kamers op de begane grond, waarvan er meestal een is onderkelderd.

Soms is er een derde kamer aan de straatkant bijgebouwd, maar deze huizen met asymmetrische plattegrond vormen geen afzonderlijk type. Voorbeelden zijn Klein Welsden nr. 23 (afb. 160) en Stallestraat nr. 34 in Mheer (afb. 300). De breedte van het woonhuis varieert van ca. 6 tot 8 m, afhankelijk van de reikwijdte van het spant of van de lengte van de trekbalk. Bij voldoende breedte is het mogelijk om achter de aan de courzijde gelegen kamers kleine vertrekken af te scheiden, die bij verdiepingloze huizen vaak dienst doen als slaapvertrek. Voorbeelden hiervan zijn Dorpsstraat nr. 48 in Mheer (afb. 281) en 'De Grote Peul' in Vroelen. Die vertrekken zijn vanuit de kamers toegankelijk en niet vanuit de gang.

Dit verschijnsel komt ook voor bij huizen die niet met de korte zijde aan de straat staan, maar een kwartslag gedraaid met hun lange zijde evenwijdig aan of direkt langs de weg zijn geplaatst. Een 17de -eeuws voorbeeld is Duivenstraat nr. 1 in Mheer. De woning met de ingangszijde evenwijdig aan de weg komt tot ca. 1850 veel minder voor dan het huis dat in de dwarsrichting is geplaatst.

85 In gen Bauerkoel nr. 5, Termaar. Woonhuisgevel aan de binnenplaats, opname 1989.

86 Kelder met gordelbogen en troggewelven, onder de woonvleugel van Vroelen nr. 30, hoeve ‘De Kleine Peul’, opname 1988.

Vanaf het midden van de 19de eeuw neemt echter de behoefte toe om de lange ingangsgevel naar de straat te verleggen, zodat de voorgevel en de daarachter gelegen hoofdvertrekken niet meer aan de cour, maar aan de straat komen te liggen. Met name aan de Mheerderweg in Banholt zijn verschillende voorbeelden te vinden van na 1850, in baksteen gebouwde hoeves, waarbij dit type woonhuis voorkomt.

Ook in de vakwerkbouw bestaat in de tweede helft van de 19de eeuw de tendens om kleine huizen met de lange ingangsgevel naar de weg te richten, b.v. aan de Duivenstraat, Rondelenstraat en Papenweg in Mheer.

Bij oudere boerderijen treft men dit verschijnsel echter ook aan, maar dan als gevolg van een verbouwing. Voorbeelden hiervan zijn te vinden aan de Dalestraat in Banholt en aan de Hoenderstraat in Margraten.

De indeling van die op de straat gerichte woonhuizen is feitelijk identiek aan die van het huis met de middengang.

Een variant is het woonhuis achter op de cour, met de ingangsgevel evenwijdig aan de weg of aan de poortvleugel. Stallestraat nr. 18 in Mheer (afb. 295) is hiervan een voorbeeld, zij het dat het hier gaat om een fase binnen een veel gecompliceerdere ontwikkelingsgeschiedenis. Een ander voorbeeld is Kempestraat nr. 2 in Noorbeek (afb. 350).

In huizen met een verdieping wordt de indeling van de begane grond meestal op de eerste etage herhaald. De plaats van de trap, terzijde of achter in de bovengang, is bepalend voor de indeling. De zolders zijn bij kleinere woningen meestal niet onderverdeeld, mede omdat zij voornamelijk voor opslag dienden. Bij een groter woonhuis zoals Dorpstraat nr. 11 in Noorbeek, lopen de scheidingsmuren van de kelders door tot de nok van het huis (afb. 346). De plaats van de kelder ligt niet vast in de plattegrond.

Bij huizen die dwars ten opzichte van de straat staan is de kelder meestal aan de straatkant opgenomen, maar dat is bepaald geen regel. Doorgaans bevindt hij zich onder een van de woonvertrekken of onder de gang en is hij door een vloerluik of ruimte onder een gangtrap toegankelijk.

De kelders zijn in het algemeen opgetrokken in mergel, soms met breukstenen wanden en een mergelstenen gewelf, in een combinatie van mergel voor de wanden en baksteen voor het gewelf, of geheel in baksteen.

Er komen twee types voor: ruimtes gedekt met een doorlopend tongewelf en kelders met brede bakstenen gordelbogen, waar tussen troggewelfjes zijn geslagen. De kruin van het gewelf kan zowel evenwijdig aan, als haaks ten opzichte van de korte gevels lopen. De kelders zijn door het naast elkaar gebruiken van diverse materialen en de vaak primitieve vorm moeilijk te dateren.

Er bestaat niet altijd een relatie in verticale zin tussen de kelder en de bovenliggende ruimte. Vooral bij oudere complexen is het huis door vernieuwing of verbouwing, b.v. als gevolg van huis- en erfdeling, menigmaal verschoven. Een voorbeeld hiervan is de ligging van de kelder in het woonhuis Klein Welsden nr. 21, waar de kelder half onder de doorrit van de poortvleugel ligt (afb. 160). Bij Terlinden nr. 16 staat de buitengevel van de woonvleugel op het keldergewelf. De kelder kan ook onder de gang zijn gesitueerd, zoals bij de oude pastorie van Margraten (afb. 132). Bij hoeve ‘De Kleine Peul’ in Vroelen ligt de hardstenen toegangstrap naar de kelders buiten het oorspronkelijk woonblok (afb. 86). Hoeve ‘Dobbelstein’ in Margraten heeft een indrukwekkende kelderpartij onder het oudste woongedeelte, maar ook hier is de verticale relatie alleen verklaarbaar bij een reconstructie van de bouwgeschiedenis (afb. 143).

87 Stal met haaks aansluitende schuur van Vroelen nr. 30, ‘De Kleine Peul’, opname 1988.

Interieurs

Het interieur van de Zuidlimburgse boerderij-woning wordt gekenmerkt door lage ruimtes, gedekt met troggewelfjes tussen de balklagen, betrekkelijk kleine vensters en weinig opvallende interieur-onderdelen. Hooguit een schoorsteenmantel waarboven een gedrukte schoorsteenboezem. Voorts een kastenwand naast de schoorsteen en kleine bergkastjes in de doorgaans dikke muren. Soms heeft een schouw gebeeldhouwde wangen (afb. 146), maar meestal is het een eenvoudige houten betimmering (afb. 417).

Uit het interieur straalt een zekere robuustheid, waartoe met name de dikke muren en de massale vensteromlijstingen bijdragen in het geval van een in baksteen of natuursteen opgetrokken gebouw. De verhoudingen van lengte en breedte van de vertrekken dragen eveneens bij tot dit bijzondere karakter. Ook de gepaneelde binnendeuren zijn soms breed ten opzichte van de hoogte en lijken hierdoor naar verhouding laag. Al die verschijnselen geven samen een heel specifiek karakter aan het Zuidlimburgse binnenhuis. De lage zoldering bestaat uit trekbalken, waartussen troggewelfjes van gebogen plankjes zijn gespalkt die samen zijn betengeld en vervolgens samen zijn gestuct.

Het interieur weerspiegelt in zijn afwerking een voorkeur voor het gebruik van de streekeigen materialen. De precisie legt het bij de uitvoering en de toegepaste oplossingen af tegen de creativiteit en gemoedelijkheid.

Stallen

De stal lag aanvankelijk naast het woongedeelte, waarmee hij ook onder een kap was gebracht. Het vee stond naast elkaar met de kop naar de achtermuur gericht. Daar stond tegen de muur een grote stenen, gemeenschappelijke

88 Gezicht vanaf de Papenweg op het boerderijencomplex Dorpsstraat 40-44 in Mheer, opname 1966.

89 Stal achter de ‘Bovenste Hof’, aan de Rondelenstraat 2-6, opname 1989.

voerbak. Bij de betrekkelijk smalle, eenbeukige bouwvolumes bleef alleen nog ruimte over voor een meststrook en giergoot, waarlangs aan de ingangszijde een z.g. kruipad liep. Deze primitieve situatie is verbeterd bij stalgebouwen die wat breder werden opgezet. Dat leverde wat extra ruimte op voor een voerpad, dat bereikbaar was via een verbinding tussen het kruipad en het voerpad.

Bij bredere stallen wordt deze opstelling nog eens geheel of gedeeltelijk gespiegeld. De stalgebouwen zijn over het algemeen veel lager dan het woonhuis, tenzij de zolderruimte is ingericht voor opslag. Veestallen met een oorspronkelijke inrichting zijn niet of nauwelijks meer aan te wijzen. De boeren hebben de oude stallen grotendeels buiten gebruik gesteld, afgeschreven dan wel omgebouwd t.b.v. een nieuwe functie. De ligstal met moderne apparatuur neemt hand over hand de plaats van het oude bedrijf in. In veel gevallen is de oorspronkelijke indeling al niet meer bekend, ook al omdat er zo vaak wisselingen in het gebruik plaats vonden. Van Dorpsstraat nr. 40 in Mheer is de situatie nog wel bekend. Voor paarden is er meestal een aparte stal dichtbij het woonhuis of naast de poort. Een nog volledig ingerichte paardenstal bevindt zich in hoeve ‘De Grote Peul’ te Vroelen (afb. 416) en een wat jonger exemplaar met paardenboxen naast de poort van Stallestraat 34 in Mheer (afb. 300).

Bouwconstructie en materiaal verschillen niet met hetgeen hierover ten aanzien van de woning en de schuren is beschreven.

Schuren

De schuren zijn in te delen in twee types doorrijschuren:

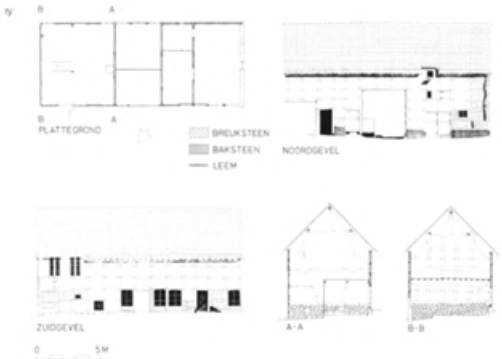
- eenbeukige dwarsdeelschuren
- tweebeukige langsdeelschuren

De dwarsdeelschuur komt zowel voor in vakwerk als in baksteen.

Het langsdeeltype is een jongere ontwikkeling die voornamelijk in baksteen is gebouwd. Dit type, dat afkomstig is uit de Kempen en Wallonië, won vanaf de tweede helft van de 18de eeuw steeds meer terrein.

Dwarsdeelschuren

De eenbeukige dwarsdeelschuur bestaat uit drie of meer gebint- of balkvakken met de toegang aan de lange zijde (afb. 90). Aan de veldzijde zitten de wat

90 Dwarsdeelschuur in vakwerk achter Pley nr. 5 te Noorbeek. Plattegrond, twee gevelaanzichten en twee doorsneden. Schaal 1:300. Opmetingstekening door J. Jehee, 1969.

91 Dwarsdeelschuur van Klein Welsden nrs. 21-23, gezien naar de lage deuren aan de veldzijde, opname 1988.

lagere deuren van de uitrit (afb. 91). Een asymmetrische opzet komt ook voor. De doorrijschuur staat meestal achter op de cour, met de lange zijde evenwijdig aan de straat. Hierdoor kunnen de beladen wagens vanaf de cour zonder te draaien naar binnen de deel oprijden. Aan weerszijden zijn er ruimtes voor de opslag beganegronds en op de zolders. De gebinten zijn vaak in een gemetselde lage ondermuur opgenomen. Het was niet ongebruikelijk om ook vee in de schuur te stallen. De indeling van dit type schuur is zowel in vakwerkbouw als in steen nagenoeg gelijk, maar qua uitvoering zijn er verschillen. Voorbeelden: Dorpsstraat nrs. 40 en 44 (afb. 278) en Stallestraat nr. 34 in Mheer (afb. 300), Klein Welsden nr. 21-23. In het geval dat de schuur dwars ten opzichte van de weg staat, verschuift de deel naar de straatkant, zodat ook hier de wagens zonder te draaien naar binnen kunnen rijden, zoals

bijvoorbeeld het geval was bij de schuur van Rondelenstraat nr. 8 in Mheer (afb. 291).

Dwarsdeelschuren hebben als eenbeukige ruimtes, qua constructie en materiaalbehandeling, ook veel overeenkomst met het woonhuis. Bij de in vakwerk uitgevoerde schuren berust de hoofdopzet eveneens op dezelfde gangbare constructieprincipes. Dat geldt ook voor de afwerking. In wezen wordt het huisschema met de middengang ook in de schuur herhaald. Het verschil tussen woonhuis en schuur is dat de schuren over het algemeen een veel forser volume hebben. Ook bij de bouw van de schuren zijn tal van creatieve oplossingen aan te wijzen, die variaties vormen op bekende thema's. Bij de bouw van stenen schuren nemen de buitenmuren de functie van het bij de vakwerkbouw toegepaste stijl- en regelwerk over. De zolder- en kapconstructies sluiten over het algemeen aan bij die van de vakwerkbouw. De dakpartij van de in plattegrond rechthoekige schuren heeft ofwel de vorm van een zadeldak met topgevels of die van een schilddak. De dekking bestaat uit rode of zwarte golfpannen. Heel opmerkelijk is het verschijnsel om dakvlakken door middel van aankapping door te laten lopen over aanpalende ruimtes. Dat maakt het vaak moeilijk om van buiten gezien de inwendige indeling te onderkennen.

Langsdeelschuren

De tweede groep is die van de tweebeukige langsdeelschuren. Deze schuren staan met de korte zijde aan de weg en zijn in een beuk over de hele lengte doorrijdbaar. Via een meestal rond- of korfbogige poort, aangebracht in de aan de zijde van de cour gelegen beuk, rijden de wagens naar binnen.

Zij verlaten de schuur weer via de in de achtergevel opgenomen deeldeuren. De andere beuk en de zolders zijn volledig beschikbaar voor de opslag van koren en andere veldvruchten.

Dit schuurtype komt echter voornamelijk voor in baksteen. In doorsnee vierkante stenen pijlers vangen de balklagen op. Door die reeks pijlers kan de breedte van de schuur enorm toenemen. In de kapconstructie wordt die breedte ondervangen door het stapelen van meer gebinten en de creatie van

92 Tweebeukige doorrijschuur bij hoeve ‘Dobbelstein’, Rijksweg nrs. 6-8 in Margraten, opname 1988.

de kapspantconstructie met het dakgespan, zoals beschreven op blz. 89.

Het type van de langsdeelschuur komt in de tweede helft van de 19de eeuw op en heeft allengs bij nieuwbouw het dwarsdeeltype wat verdrongen.

Voorbeelden van dit type zijn Mheerderweg nr. 65 in Banholt (afb. 93), Rondelenstraat nr. 6 en Dorpsstraat nr. 24 in Mheer, Groot Welsden nr. 9, Rijksweg nr. 6 in Margraten (grote schuur, afb. 92).

93 Tweebeukige langsdeelschuur aan de Mheerderweg nr. 65 in Banholt, opname 1988.

Poorten en poortvleugels

Bij de gesloten hoeves wordt de binnenplaats van de weg afgesloten door een poortmuur (afb. 298), al dan niet door een zadeldakje afgedekt, of door een volledige poortvleugel (afb. 160). Naast de grote openslaande deuren kan ook een klein toegangspoortje voor personenverkeer voorkomen. De poortdoorgangen komen in verschillende vormen voor: met een rechte latei, maar ook met een rondboog of ellipsboog als afdekking. Een jaartalsteen of ankers geven soms een indicatie over de ouderdom van dit onderdeel of hebben betrekking op een verbouwing. Tegen de afsluitmuur is dikwijls een hele vleugel gebouwd, waarvan de kap over de inrit doorloopt en waarbij de ruimte boven de poortdoorgang is overzolderd met planken of slieten.

De ruimte naast de poort diende dikwijls als paardenstal.

Bakhuizen

De bakhuizen zijn met het oog op brandpreventie op afstand van de boerderij gebouwd. Het bakhuis bestaat uit de eigenlijke gemetselde oven met een werkruimte, die 's winters kon worden gebruikt om er bij voldoende warmte huisnijverheid te bedrijven. Om die reden waren de bakhuizen tamelijk ruim. Tegenwoordig zijn zelfs de bakhuizen voor bewoning geschikt gemaakt.

Voorbeelden van bakhuizen zijn te vinden bij Dorpsstraat nr. 40 in Mheer (afb. 278), Bredeweg nr. 2 in Banholt, Rijksweg nr. 6 in Margraten (afb. 94), bij hoeve ‘De Savelsberg’ te Vroelen.

Een kleine variant op het volledige bakhuis is de kleine gemetselde oven die onder een afdak is geplaatst. Een niet oud voorbeeld daarvan staat bij Kempestraat nr. 2 in Noorbeek.

94 Bakhuis bij de hoeve ‘Dobbelstein’, Rijksweg nrs. 6-8 in Margraten, opname 1988.

Er zijn oorspronkelijk veel meer van dit soort gebouwtjes geweest. Dat blijkt ook uit het wat oudere kaartmateriaal, waarop zij in groten getale voorkomen. Veel is vervallen en vervolgens opgeruimd.

Putten en poelen

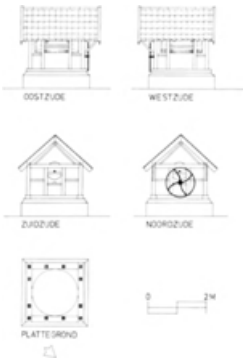
Voor de watervoorziening (zie ook blz. 26-27) waren de bewoners van de dorpen en gehuchten in de eerste plaats aangewezen op de openbare putten die vaak tot grote diepte moesten worden geslagen.

Zij zijn nog te vinden in Margraten aan de Sprinkstraat (afb. 97) en aan de Rijksweg, in Termaar (afb. 96), in Mheer, Terhorst en Klein Weldsden. Het particulier bezit van een put is vrij uniek en duidt op een bijzondere positie van het huis. Kasteel Mheer bezit nog een waterput in de kasteelkelder. Hoeve Dobbelstein in Margraten bezat eveneens een eigen watervoorziening; deze laatste put is overigens dichtgestort. Een voorbeeld van een put bij een kleinere boerderij is Vroelenstraat nr. 14 in Noorbeek (afb. 372).

Ten behoeve van het vee werd het water opgevangen in poelen bij de hoeve, waartoe meestal een inspringende buitenhoek van het complex diende. Voorbeelden daarvan zijn de hoek tussen stal en schuur bij de Termaarhof aan In gen Bauerkoel te Termaar, maar ook de hoeve Pley nr. 3-3a in Noorbeek.

95 Poel in Groot Welsden, tegenover nrs. 116-118, opname 1988.

96 Put bij Termaar. Opmetingstekening door A. Warffemius.

97 Het puthuis voor de R.K. kerk bij de samenkomst van Sprinkstraat, Pastoor Brouwersstraat en Eijkerweg, opname 1989.

Daarnaast zijn er verzamelplaatsen in het veld en langs de wegen. Een heel mooi voorbeeld is de in mergel en breuksteen opgemetselde poel in Groot Welsden, een bekken dat heel hoog ligt aan de rand van een vrij steil aflopende holle weg (afb. 95).

Wagenstalling of schop

Om werktuigen en wagens de nodige bescherming te bieden zijn er open wagenschuren gebouwd. Zij komen voor als vrijstaande bouwsels, maar ook in de vorm van een groot afdak tegen de buitenmuur van een hoeve. Het zijn heel eenvoudige constructies die bestaan uit een aantal, meestal bakstenen

98 Schop voor stalling van wagens en werktuigen aan de Scheulderdorpsstraat in Scheulder, opname 1988.

99 Kaart van het dorp Mheer, waarop in arcering de huidige bebouwing is aangegeven en in toon de situatie zoals weergegeven op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

pijlers met een flauw hellende dakconstructie, die afwatert naar een of twee zijden. Het schop is de voorloper van de ‘carport’.

Originele voorbeelden worden zeldzaam. Vermelding verdienen het schop tegenover Genhöf nr. 12, een exemplaar bij ‘De Grote Peul’ te Vroelen, Mheerderweg nr. 65 te Banholt en in Scheulder (afb. 97). Een heel karakteristiek, inmiddels verdwenen exemplaar, stond tegen de schuur van Klein Welsden nr. 31.

Het kaartbeeld als bron voor bouwhistorisch onderzoek

Vergelijking van het oudste kadastrale kaartmateriaal met de huidige situatie maakt het mogelijk een paar ijkpunten vast te stellen, die van cruciale

100a-d Vergelijking van bebouwde oppervlakten van boerderijcomplexen anno 1989 met die op het kadastrale minuutplan van ca. 1830. Afgebeeld zijn: a: Pley 3/3a, Noorbeek; b. Dorpsstraat 40-42-44, Mheer; c. Duivenstraat 1 en 3, Mheer; d. Kempestraat 2 en Martele Höfke.

betekenis zijn bij de bestudering van de ontwikkeling van de ruimtelijke ordening in het algemeen en van de objecten in het bijzonder.

Als voorbeeld moge dienen een recente kadastrale kaart van het dorp Mheer, met als ondergrond in raster de bebouwing van het dorp omstreeks 1830 (afb. 99).

Het wegenpatroon is in hoofdlijnen ongewijzigd. De huidige bebouwing dekt voor een belangrijk deel de bouwsubstantie die ook al op het kadastraal minuutplan voorkomt. Uit de kaart blijkt, dat ter plekke van de niet omlijnde en slechts in een grijstoon aangegeven plekken bebouwing heeft gestaan die is verdwenen. Tenslotte geven de gearceerde en omlijnde delen de locaties aan die tussen ca. 1830 en heden in gebruik zijn genomen. Er ligt een tijdsbestek van ruim anderhalve eeuw tussen de opgetekende gegevens. Dankzij de tamelijk grote betrouwbaarheid van het kadastrale materiaal wordt het mogelijk om in een oogopslag en met meer houvast iets over de anciënniteit van de bouwlocaties en bouwmassa's te concluderen. Een paar voorbeelden ter verduidelijking.

Ten noorden van de kasteeltuin staat de boerderijgroep Duivenstraat nr. 1 en 3 (afb. 284). Van Duivenstraat nr. 1 is thans nog alleen het hoofdhuis over met aan weerszijden respectievelijk de overdekte toegangspoort met paardenstal (rechts)

en de voormalige koestal (links); tegen de achterzijde van de woning sluit nog een achterhuis aan met stallen en schuur, blijkens de merkwaardige aansluiting los van het hoofdhuis opgezet. Het huidige beeld van de bebouwing is echter onvolledig, want oorspronkelijk werd de nu open hof afgesloten door een grote doorrijschuur. Achter de rechts van de poort aanwezige paardenstal liep een smalle stalvleugel. Een brand was er ongelukkigerwijs de oorzaak van, dat de hoeve zo drastisch werd verkleind. Voor de bouwgeschiedenis van het complex geven de beide kaartbeelden dus belangrijke aanwijzingen (afb. 100c).

Gaat het hier om een voorbeeld van boerderij-verkleining, het omgekeerde komt ook voor.

Een mooi voorbeeld is Stallestraat nr. 12-14 (afb. 293). In oorsprong stond hier een kleine, gesloten vakwerkhoeve met het woongedeelte, het huidige nr. 14, haaks op de straat gericht. Links van dit woonhuis en evenwijdig daaraan stond een vakwerkschuur aan de (nog open) hof. Bij splitsing van het complex is die schuur als zelfstandige woning in gebruik genomen, als het huidige pand nr. 14, waarbij ook de achtervleugel werd betrokken en de poortvleugel aan de straat. Het huis nr. 12 onderging ook wat wijzigingen en breidde uit met een nieuwe bedrijfsruimte aan de rechter zijde, zodat nr. 12 een haakvormig grondplan kreeg.

Een dergelijke ontwikkeling maakte ook Stallestraat nrs. 18-20 mee (afb. 294, 295).

Boven aan de Stallestraat staat een tweetal boerderijen, de nrs. 32 en 34 (afb. 298, 300). Stallestraat nr. 34 is thans nog volledig als bedrijf in gebruik en bestaat uit de 18de-eeuwse hoeve en recentere aanbouwsels, alsmede vrij recente opstallen achter de hoeve, vrijstaand op het veld.

Stallestraat nr. 32 is een gesloten hoeve, waarvan het woonhuis de sporen van de hoogste ouderdom in zich bergt. Tegenover het woonhuis, nu in gebruik als tweede woning, staat een grote vakwerkschuur, die bij de in 1985 uitgevoerde restauratie weer is voorzien van een topgevel. Tussen beide hoeves in ligt een open terrein. Op het kadastraal minuutplan is een wezenlijk andere situatie in kaart gebracht: een serie aaneengesloten bouwmassa's, feitelijk drie hoeves. Hiervan is het woonhuis van nr. 34 met de bijbehorende dwarsdeelschuur thans nog aanwezig.

Dat geldt ook voor de bouwmassa die is gesitueerd ter plekke van het woonhuis van nr. 32. Het verschil tussen beide kaartbeelden is, dat het woonhuis van 32 één geheel vormde met een thans niet meer bestaande bebouwing aan de linkerzijde. Sterker nog, het woonhuis behoorde tot een volledig zelfstandige hoeve van het gesloten type. Die hoeve is echter verdwenen. Alleen het woonhuis, nu onderdeel van nr. 32, is blijven staan en heeft zich zelfstandig ontwikkeld tot een gesloten hoeve, die uitbreidde naar de rechter zijde. Stallestraat nr. 34 breidde ook uit, namelijk op het terrein van de ‘verdwenen’ hoeve. Er heeft dus een heel opmerkelijk verschuivingsproces plaats gevonden.

In het dal van de Dorpsstraat in Mheer, vlak voor de afslag naar de Stallestraat staat een woonhuis, deels van vakwerk, met het huisnummer 32 (afb. 276). Ofschoon de Dorpsstraat hier aanmerkelijk is verbreed, ligt het pand op ruime afstand van de straat. De kadastrale situatie van circa 1830 geeft de oplossing. Het huis is een aangepaste achterhelft van een voormalige gesloten hoeve. Niet alleen in Mheer vindt men dit soort verschijnselen, maar evengoed in Banholt, Margraten, Bergenhuizen en Noorbeek. Het is een algemeen verschijnsel, waarmee bij de beoordeling van het architectuurbestand rekening dient te worden gehouden.

Een heel mooi voorbeeld is Sprinkstraat nr. 12/14 in Margraten, waarvan het woongedeelte in het oog springt door de in grote keien opgetrokken kopgevel aan de straat. Het huidige huis heeft aan de linker zijde de ingangsgevel en aan dezelfde kant sluit ook achter de schuurpartij aan. Hoe anders was de oorspronkelijke situatie, waarbij het huis deel uitmaakte van een gesloten hoeve, die de ingang aan de rechter zijde had en een grote schuur langs de straat en achter aan de hof, ter plaatse van het huidige van de straat af gelegen pand nr. 10 (afb. 149).

Een en ander houdt nauw verband met de bewoningsgeschiedenis, die strikt genomen voor dit soort situaties zou moeten worden doorgelicht, om ook vanuit de bezitsverhouding inzicht te krijgen op de ‘levensloop’ van het gebouwde object. Een dergelijke studie geeft echter ook nog maar partieel antwoord op de vragen over het geschiedverhaal van een gebouw. Er blijven altijd lacunes.

Hoewel voor de beeldvorming in de vormgeving continuïteit wordt gesuggereerd en met moderne middelen nagestreefd, bestaat de werkelijkheid uit het voortdurend spel van schuivende panelen: er staat niet wat er staat.

A.G. Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*

Molens

Monumenten van bedrijf en techniek zijn in het voornamelijk agrarisch georiënteerde plateau van Margraten niet aanwezig. Een uitzondering vormt de korenmolen in Wolfshuis, de Mr. dr. Van Tienhovenmolen (afb. 101 en 172).

In Banholt staat nog de rest van een molenromp aan de noordzijde van het dorp bij de Banholter Grub. Deze molen had elders in het dorp een voorganger.

Bij gebrek aan stromend beekwater zijn er in het behandelde gebied geen watermolens.

101 De Mr. dr. Van Tienhovenmolen in Wolfshuis, opname 1989.

Schutterszilver

In de hoofddorpen - Margraten, Mheer en Noorbeek - zijn schuttersgilden actief, die kunnen bogen op papieren van een eerbiedwaardige ouderdom: St. Sebastiaansgilde in Margraten 1541; St. Sebastiaansgilde in Mheer XVIIa; St. Brigidagilde in Noorbeek 1622.

Alle drie de schuttersgilden zijn in het bezit van oud gildezilver met massief zilveren vogel en tal van koningsschilden, die op enige 18de-eeuwse uitzonderingen na, dateren uit de 19de en 20ste eeuw.

Zie beschrijving onder schutterszilver op blz. 147 (Margraten), 308 (Mheer) en 356 (Noorbeek).

Margraten

Margraten, dat vroeger ook wel met de benamingen Sint-Margareten, Hoogland of Gulpen op den Berg werd aangeduid, maakte oudtijds deel uit van Gulpen. Na de slag bij Woeringen in 1288 kwam het samen met het Wassenbergs-Limburgse deel van Gulpen aan het hertogdom Brabant. In 1557 verpandde koning Philips II dit deel van Gulpen aan het geslacht Van Eynatten, dat ook al het huis Neubourg en het daarbij behorende gebied bezat, zodat Margraten en Gulpen voortaan in een hand waren. Het hele gebied ressorteerde onder de leenbank van 's-Hertogenrade. Wel vormden Margraten en Gulpen sinds 1612 twee afzonderlijke heerlijkheden onder dezelfde heer en met Neubourg als gemeenschappelijke zetel. Bij het Partage-Tractaat van 1661 werd Margraten evenals Gulpen Staats. De gemeente Margraten werd opgericht na de inlijving bij Frankrijk in 1795. Onder de gemeente ressorteerden sedertdien de gehuchten Groot- en Klein-Welsden, 't Rooth en Termaar. Bij de gemeentelijke herindeling van 1982 zijn aan de noordrand daaraan toegevoegd het gehucht Wolfshuis en het dorp Scheulder, die voordien deel uitmaakten van de voormalige gemeente Wylre. De tot 1-1-1982 nog zelfstandige gemeenten Bemelen, St. Geertruid, Mheer en Noorbeek zijn eveneens bestuurlijk samengevoegd met Margraten.

De oude dorpsbebouwing van Margraten bevindt zich ten noorden van de Rijksweg van Maastricht naar Aken. Deze weg snijdt in een rechte lijn het dorp af van het het gehucht Termaar. De bebouwing langs de Rijksweg is, afgezien van de de markante 'Dobbelsteinhoeve', aan de Rijksweg nr. 6-8 (afb. 144), overwegend van na 1823, toen de weg werd aangelegd. De straat heeft zich toen letterlijk een weg gebaand door de gesloten hoeve, die hierdoor haar merkwaardige driehoekige plattegrond met uitlopers heeft gekregen. Hoewel

102 De kern van het dorp Margraten volgens het kadastraal minuutplan van omstreeks 1830. Tekening door T. Brouwer.

103 De kern van het dorp Margraten volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

de Rijksweg thans voor een belangrijk deel het gezicht bepaalt van Margraten, ligt het zwaartepunt van de oude structuur en de daarbij behorende historische bebouwing in de omgeving van de kerk. Daar bevindt zich de feitelijke dorpskern (afb. 103).

De oude bebouwing concentreerde zich volgens het kadastraal minuutplan voornamelijk aan de west-, zuid- en oostzijde van de op een natuurlijke verhoging gebouwde kerk (afb. 102). De hoeves c.q. de daaruit voortgekomen woonhuizen staan nabij de kruising van de oude verbindingsweg oost-west (Maastricht-Gulpen) en de belangrijkste noord-zuid verbinding (Valkenburg-Eijsden).

De oost-west verbinding, vroeger ‘de oude Baan’ genaamd, volgt het traject Hoenderstraat, Pastoor Brouwersstraat (noordelijk gedeelte) en Sprinkstraat. Van de Sprinkstraat takt de weg naar Termaar af als secundaire verbinding. Noord-zuid is de belangrijkste route de op de Pastoor Brouwersstraat uitkomende Eijkerstraat, die voorbij de Rijksweg overgaat in de Dobbelsteinstraat die naar Breusterbosch leidt. De verbindingswegen met Groot-Welsden waren smalle landwegen zonder aanliggende bebouwing en als zodanig van secundaire betekenis.

Straatmeubilair

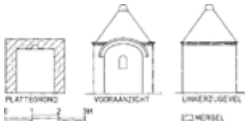
Wegkruisen

Verspreid in en rond de dorpskern van Margraten staan 15 wegkruisen. Zie inleiding en overzichtskaart (afb. 25) op blz. 49.

- Literatuur. J.M.G. Sluijsmans, ‘Kruisen langs de wegen in Margraten’, in: Heidendal 1983, 176-181; Egelie 1983, passim.

Wegkapel

Op de hoek van de Eykerweg op de splitsing met de weg naar IJzeren/Heiligerweg staat een veldkapel, gebouwd naar ontwerp van J.R. Smeets uit

104 Tekening van de vroegere veldkapel aan de Eykerweg op de afslag naar IJzeren, naar opmeting van J.R. Smeets uit Merkelbeek, 1949. Overgebracht naar het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Tekening door A. Warffemius.

Merkelbeek. Deze kapel vervangt een oudere, mergelstenen kapel die in 1949 is afgebroken en is overgebracht naar het Rijksmuseum voor Volkenkunde ‘Het Nederlands Openluchtmuseum’ te Arnhem (afb. 104).

- Opmetingstekening. Plattegrond en aanzicht, 1947, door architekt J.R. Smeets (Merkelbeek), afdruk en bewerkte versie door A. Warffemius (afb. 104), in Coll. RDMZ.

Putten

De openbare putten bestaan over het algemeen uit een boven de putschacht gebouwd lattenhuis op een bakstenen of natuurstenen voet, al dan niet voorzien

van een afvoer-gootsteen. Boven de put een windas en ijzeren zwengel. Het lattenhuis onder pannendak dient ter beveiliging en voor de beluchting.

De nog bestaande putten in het dorp Margraten zijn te vinden op de volgende locaties:

Sprinkstraat, tegenover de R.K. kerk (afb. 96).

Rijksweg, zuidzijde nabij nr. 90.

- Literatuur. J.M.G. Sluijsmans, ‘De koele en waterputten van Margraten’, in: Heidendal 1983, 169-176.

R.K. kerk

De R.K. kerk, toegewijd aan de H. Margaretha, is gelegen aan de Pastoor Brouwersstraat nr. 21. Het gebouw bestaat uit een in 1921 begonnen en in

105 De R.K. kerk van St. Margaretha. Overzicht vanaf de Pastoor Brouwersstraat, opname 1989.

106 Gezicht op de R.K. kerk en pastorie vanaf de 'Kirrekkoel', opname 1895.

twee fases opgetrokken kerk, gebouwd naar ontwerp van architect A.J.N. Boosten uit Maastricht, met handhaving van de toren en het priesterkoor van de middeleeuwse kerk (afb. 105-118).

Literatuur

Kalf 1906, 530; Voorloopige Lijst 1926, 301-302; W. Goossens, in: Maasgouw 1920, 14; Ch. Genders, Langs oude Limburgse kerken, Baarn 1974, 83 en afb. 91; C. Bertrand, Margraten in oude ansichten, Zaltbommel 1975, afb. 1-6; K.J.J. Heijers, 'De historie van het kerkgebouw van de H. Margareta', in: Heidendal 1983, 90-108.

Archivalia

107 De R.K. kerk, gezien vanuit het noordwesten, opname 1920.

Kerkarchief Margraten, Register van Deliberatiën en Notulen I (1840).
Gemeentearchief Margraten (Cadier en Keer): Archief Kerkfabriek Margraten, 1825-1866.

Afbeeldingen

Kerk vanuit het noordwesten, aquarel door A. Boosten, Coll. RDMZ (nr. 17767).

Foto's van het kerkgebouw voor, tijdens en na de nieuwbouw van 1921, Fotoarchief RDMZ.

Bouwkundige tekeningen

Serie ontwerptekeningen door architect A.J.N. Boosten en architectenbureau Boosten en Ritzen, Collectie RDMZ (nrs. 17750-17766).

Oude kerk - 'R.K. kerk te Margraten. Bestaande toestand op 15 april 1920', plattegrond en aanzichten van zuid- en oostgevel, blauwdrukken, schaal 1:100; geperiodiseerde versie, door A. Warffemius, 1987, naar opmeting van A. Boosten (afb. 111).

'Vergrooting R.K. kerk te Margraten', schaal 1:100, plattegrond, gevelaanzichten en twee doorsneden, in Coll. RDMZ (nrs. 17751-17766).

Opmetingstekeningen van de huidige toestand, plattegrond, dwarsdoorsnede, schaal 1:100, door A. Warffemius 1988, naar ontwerptekeningen van A. Boosten en eigen waarneming, Coll. RDMZ (afb. 112).

Geschiedenis

De oudste schriftelijke vermelding van een kapel in Margraten komt voor in een charter uit 1262, waarin de 'ecclesia' in Margraten wordt genoemd als

dochter van de kerk in Gulpen. Het is niet precies bekend, wanneer Margraten een zelfstandige parochie is geworden. Wel staat vast, dat dit in de tweede helft van de 13de eeuw een feit is. De pastoor van Gulpen bezat het patronaatsrecht tot 1428, en nadien de plaatselijke heer. Kerkrechterlijk ressorteerde Margraten tot 1839 onder de bisschop van Luik; daarna onder het vicariaat en het in 1853 herstelde bisdom Roermond.

Over de oudste gedaante van de kerk is niets bekend en over de lotgevallen al evenmin, behoudens berichten over toegebrachte schade tijdens het beleg van Maastricht. Een gedenksteen in de zuidmuur van de toren herinnert aan het onder Frans van Eynatten, pandheer van Neubourg, in 1617 uitgevoerde herstel (zie tekst op blz. 118). Margraten kwam als gevolg van het Partage-Tractaat van 1661 definitief aan de Verenigde Nederlanden. Voor de uitoefening van de godsdienst nam de pastoor zijn toevlucht tot de op Spaans grondgebied gelegen kapel in Scheulder, met uitzondering van de korte tussenperiode 1672-1678.

108 R.K. kerk. Interieur voor de kerkvergroting van 1922, gezien naar het priesterkoor, opname 1920.

109 R.K. kerk. Interieur van schip en zuiderzijbeuk, gezien naar het westen, opname 1920.

Bouwgeschiedenis

De kerk zal in haar oudste gedaante een zaalkerk zijn geweest, waaraan successievelijk een toren en een laat-gotisch koor zijn toegevoegd. In de eerste helft van de 19de eeuw is het eenbeukige schip vervangen door een driebeukige aanleg op ronde kolommen en met neogotische stucgewelven. Volgens een mededeling in het Stokregister van de kerk zouden respectievelijk in 1817 en 1836 de noord- en zuidbeuk zijn toegevoegd. Zij kunnen bezwaarlijk betrekking hebben op de in 1922 afgebroken, doch van foto's bekende schippartij, die in één bouwcampagne tot stand moet zijn gekomen. Op het kadastraal minuutplan is alleen aan de noordkant van het schip een zijbeuk waar te nemen en een nog wat bredere aanbouw tegen de noordkant van de toren. Tegen de westzijde van de toren staat de pastorie reeds afgebeeld. Aan de zuidkant ontbreekt de aanbouw nog.

De mededeling dat de pastoor voor de bouw van de pastorie in de toren heeft gewoond, slaat mogelijk op de aanbouw met verdieping die tot 1921 aan de noordzijde van de toren heeft gestaan.

De vrij dunne zijbeuksmuren, opgetrokken in mergel en voorzien van grote rondbogige vensters, zijn waarschijnlijk gelijktijdig gebouwd. Een en ander blijkt uit foto's genomen vòòr en tijdens de afbraak van het oude schip.

Een van de opnames vertoont de dakmoet tegen de westmuur van het koor (Heijers 1983, afb. op blz. 99) van de lagere kap die bij het eenbeukige schip behoorde.

De dakschilden van de kap boven het schip werden bij deze vroeg 19de-eeuwse verbouwing opgelicht en doorgetrokken over de zijbeuken. Het koor behield zijn oorspronkelijke kap, die met de nok iets boven de oude schipkap uitkwam.

110 De R.K. kerk tijdens de bouw van de vergroting, met links tegen de toren de pastorie en rechts de kapelanie, opname 1922.

Inwendig werden de wanden van het eenbeukige schip doorbroken dan wel vervangen door nieuw gebouwde arkaden. Deze kwamen te rusten op ronde pijlers. Schip en zijbeuken werden verdeeld in drie traveeën en overwelfd met reeds genoemde gestucte kruisribgewelven. Uit de bovenvermelde foto van de afbraak van het schip blijkt duidelijk dat de gewelven voornamelijk in hout en stuc uitgevoerd zijn geweest, aangezien bij de afbraak de arcadebogen van het middenschip zonder muurwerk in de boogzwikken bleven staan. Het oudste gedeelte van het schip is de westmuur in breuksteen, waarop de oostmuur van de toren is gebouwd.

De toren is opgetrokken in mergel. De oostmuur van de toren laat aan de kerkzijde een stapeling van onbewerkte natuursteen zien. Bij de bouw van de nieuwe kerk heeft Boosten dit muurvlak ontpleisterd en als ruw werk in het zicht gebracht. De toegang tot de toren is als rondbogig poortje uitgevoerd. De muur is als een bouwkundig bewijsstuk geëtaleerd. Zij zal de westmuur hebben gevormd van het eenbeukige middeleeuwse kerkje.

Over de ouderdom van de toren bestaat geen zekerheid. Hij vertoont uitwendig in zijn huidige gedaante een gesloten karakter zonder specifieke stijlkenmerken, behoudens het gotische gewelf. In oorsprong gaat het bouwwerk terug tot het vierde kwart van de 15de eeuw. Aan het muurwerk is de exacte ouderdom echter heel moeilijk af te lezen. Het herstel van 1617 heeft wel sporen nagelaten en met name de opmerkelijke torenspitsconstructie opgeleverd. Voorts wordt beweerd dat de toren pas in het midden van de 19de

eeuw is ommanteld en dat hij voordien uit ruw bouwmateriaal was opgetrokken. Dit is o.i. onwaarschijnlijk, gezien het feit dat het muurwerk daarvoor te dun is en in het mergelstenen muurwerk ter hoogte van de klokkeverdieping diverse inscripties en krasteksten voorkomen die wijzen op een hogere ouderdom.

In de hoek tussen toren en zuiderzijbeuk heeft een 19de-eeuws toegangsportaal gestaan, dat op de foto's van voor 1921 nog is te zien. Aan de noordzijde van de toren stond een aanbouw, de sacristie, die het verbindingslid vormde tussen de noorderzijbeuk en de omstreeks 1840 westelijk tegen de toren gebouwde pastorie.

De koorpartij die uit de tweede helft van de 15de eeuw kan dateren is waarschijnlijk pas in de eerste helft van de 16de eeuw overwelfd. De schilderingen op de koorwanden en op het gewelf dateren mogelijk uit twee perioden. Van het gebouw zijn in 1920 opnamen gemaakt, zodat er een vrij compleet beeld bestaat van zowel het exterieur als het interieur. De kerk heeft in haar driebeukige gedaante gefunctioneerd tot 1921, maar kon inmiddels geen onderdak meer bieden aan de groeiende parochie van Margraten.

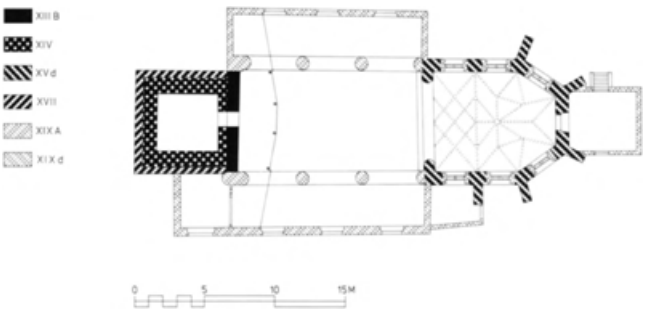
Tijdens het korte pastoraat van J.H. Hangx werd naar plannen van de 29-jarige Alphons Boosten uit Maastricht de rigoureuze oplossing gevonden. Men sloopte het 19de-eeuwse schip en de aanbouwsels aan weerszijden van de toren en aan de oostzijde van het koor. Met behoud van de toren en het gotische koor werd dwars op de oude as een nieuwe kerk gebouwd. Aanvankelijk werd een schip met een lengte van drie traveeën gerealiseerd. De sluitmuur van het schip had geen toegang, maar slechts een groot venster. Dit hield verband met de kapelanie die op ongeveer een traveebreedte voor het nieuwe schip stond. De toegangen bevonden zich aanvankelijk alleen aan weerszijden van de kerk. In 1926 werd het kerkschip met een vierde travee en een ingangspartij verlengd, waarvoor de in de weg staande kapelanie bij de ‘kirrekkoel’ moest worden afgebroken.

Het kerkgebouw - de middeleeuwse gedeelten

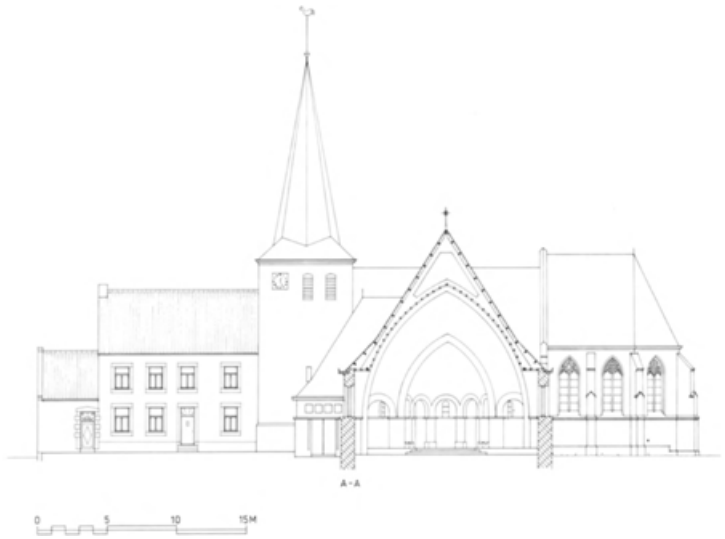
Toren

De toren (afb. 114) is gebouwd op een bijna vierkante grondslag met een uitwendige maat van 6,70 × 7,30 m en inwendig een overwelfde portaalruimte van 4 × 4,30 m.

Het torenlichaam is grotendeels in mergelsteen opgetrokken, met aan de kerkzijde breuksteen in de oostmuur tot een hoogte van circa 5 m. De toren is uitwendig vrijwel ongeleed, afgezien van het plint aan de voet en de waterlijst, die naar oorspronkelijk model in 1928-1929 is gerestaureerd. Hij wordt

111 Plattegrond van de R.K. kerk voor de verbouwing, naar opmetingstekening van A.J.N. Boosten, Maastricht (april 1920). Geperiodiseerde weergave, schaal 1:300, getekend en bewerkt door A. Warffemius, 1987.

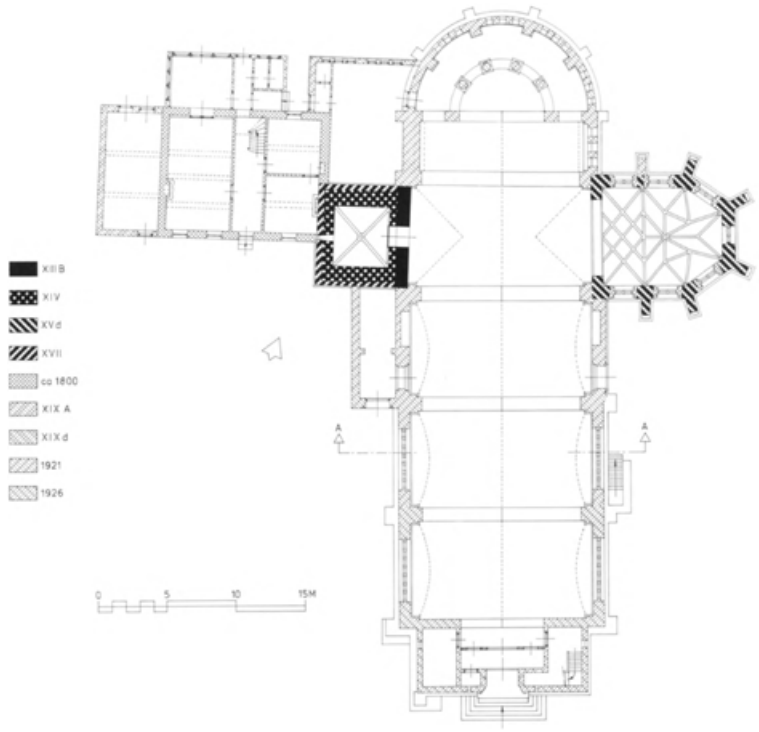
112 R.K. kerk. Dwarsdoorsnede over het schip van de kerk, met aanzicht van de middeleeuwse toren en koorpartij en de westelijk tegen de toren aansluitende pastorie. Op blz. 119: Plattegrond van de door A. Boosten gebouwde kerk met de middeleeuwse toren en koorpartij.
Schaal 1:300. Opmeting door A. Warffemius vervaardigd naar bouwtekening van architect A. Boosten en eigen waarneming, 1987.

gedekt door een achtzijdige, ingesnoerde spits met torenkruis en haan. Aan de noord- en zuidzijde worden de in de as van de torenmuur opgenomen galmgaten nog geflankeerd door een tweede galmgat aan de kant van het kerkschip.

Inwendig was de toren overkluisd met een tongewelf dat is uitgebroken. Dit verklaart waarom het aanwezige, hoog ingezette mergelstenen kruisribgewelf met geprofileerde ribben die in de hoeken teniet lopen, zich op zo grote hoogte bevindt. Het is feitelijk de overkluizing van de eerste verdieping. Het portaal is slechts toegankelijk vanuit de kerk. In de breukstenen oostmuur is een kleine rondbogige doorgang opgenomen, die de toegang tot het torenportaal vormt. De wand draagt sterk het stempel van de restauratie. In de zuidwand van de toren is ter hoogte van de goot van de aansluitende moderne Mariakapel een steen ingemetseld met een tekst die herinnert aan het herstel van de toren in 1617. De steen duidt op twee calamiteiten: oorlogsschade die vooral het schip van de kerk trof en een blikseminslag in de toren.

De tekst luidt:

> AUSS DIRECTION DES WOL EDELEN FRANTZEN VON EYNA TTEN HERN ZU NEWERBURG ETZWEILER GULPEN UND MARGRATEN IST DISS IM BELECH MAESTRICHT DESTRUERTES SCHIFF UND VON UNWEDTER ABGE SCHLAGEN TORN ZU DER EHREN GOTTES ANNO 1617 ERBAWET UND VOLMACHT. BIDT GOTT VOR SEIN SEEL.

Torenspits

De constructie van de torenspits sluit aan bij het bovengenoemde torenherstel van 1617. De eigenlijke spits wordt gedragen door trekbalken op korbeelstellen, die rusten op de verjonging van de torenmuur bij de galmgaten.

In doorsnede ziet de hoofdconstructie er als volgt uit (afb. 115).

Op de trekbalken staat de uit acht hoekkepers samengestelde spits, die horizontaal wordt versterkt door drie tafelmenten, waarvan het onderste op de trekbalken rust. Vanuit dit basistafelment lopen voetschoren naar de hoekkepers. Het tweede tafelment wordt geschoord door korbelen vanuit de hoekkepers. Vanuit het tweede tafelment lopen schoorbalken naar de tegenoverliggende hoekkepers tot vlak onder het derde tafelment. Dit tafelment draagt een korte koningstijl.

Aan de buitenzijde zijn per dakvlak op regelmatige afstanden gordingen in de hoekkepers opgenomen. De gordingen zijn tussen het eerste en tweede

tafelment versterkt door korte schoren die vanuit de hoekkepers naar de gordingen lopen.

Per dakvlak zijn voorts tussen alle hoekkepers drie sporen opgenomen die in de gordingen zijn ingelaten, zodat hoekkepers, gordingen en sporen met hun buitenzijde ten behoeve van het met leien gedekte beschot in een vlak liggen.

Zonnewijzers

In de torenmuur zijn de resten van een viertal z.g. kraszonnewijzers aanwezig waarvan er een nog middeleeuws kan zijn.

Op de westmuur van de toren:

1. Linkergedeelte van een moderne zonnewijzer (cijfers VI, VII en VIII), verstoord door de moet van een vroegere aanbouw.

Op de zuidmuur:

2. Ruwe lijnen en de cijfers XII tot V, met III (voor de gnomon); op dezelfde hoogte als nr. 1.
3. Kleine zonnewijzer met cirkel en 24 uurpunten, alsmede de cijfers XII tot V en III met gat voor horizontale gnomon; iets onder nr. 2. Mogelijk middeleeuws werk; vergelijkbare zonnewijzer aan het koor van de St. Salviuskerk in Limbricht.
4. Cirkel, zonder verdere toevoegingen.

- Literatuur. J.G. van Cittert-Eymers en M.J. Hagen, Zonnewijzers aan en bij gebouwen in Nederland, Zutphen 1984, 186.

Grafsteen

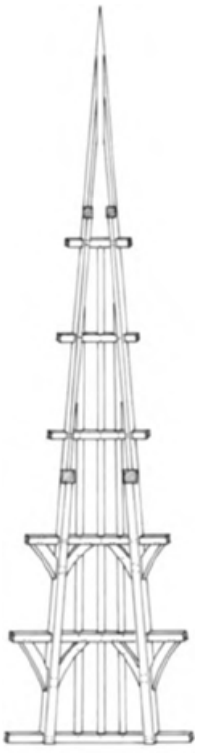
Grafsteen voor echtpaar Engelen-Roosen tegen de zuidmuur van de toren (zie blz. 133).

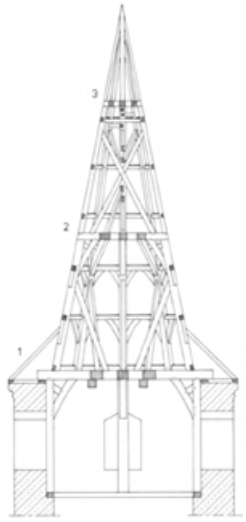
113 De R.K. kerk, gezien vanuit het noorden, opname 1988.

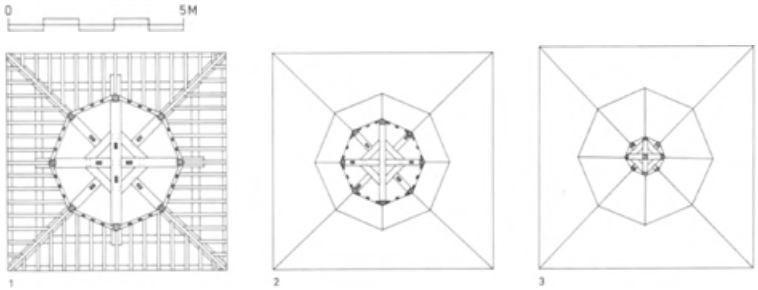
114 De middeleeuwse toren van de R.K. kerk, belend door de oude pastorie aan de westzijde en de Mariakapel aan de zuidkant. In de pastorietuin staan de grafmonumenten en kruisen opgesteld, opname 1961.

ÉÉN ZIJDE VAN DE ACHTKANT

DOORSNEDE NAAR HET WESTEN MET WEGLATING VAN DE SPOREN

115 De constructie van de 17de-eeuwse torenspits. Opmetingstekening, schaal 1:150, door A. Warffemius, 1988.

Latei

Boven de toegangsdeur in de aanbouw van de pastorie is een latei met het jaartal 1572 opgenomen. De steen heeft zeer waarschijnlijk dienst gedaan als latei boven de kerkdeur in het voormalige schip (zie blz. 135).

Oude koor

Het middeleeuwse koor (afb. 116-117), staat als een kapel dwars tegen de vierde travee van de in 1921-1922 gebouwde kerk.

De koorpartij bestaat uit een ondiepe koortravee met een 5/8ste sluiting, uitwendig geschoord door driemaal versneden steunberen. Het koor is

116 De middeleeuwse koorpartij na de restauratie van 1929, waarbij de steunberen de huidige vorm kregen, opname 1961.

117 Het interieur van de middeleeuwse koorpartij, opname 1990.

opgetrokken in mergel. Het wordt verlicht door lancetvensters met middenstijl en getraceerde vensterkop, gevat binnen een geprofileerde omlijsting.

Het touw, dat de steenhouwer aan de zuidzijde om een van de vensterkoptraceringen heeft aangebracht, is waarschijnlijk geïnspireerd op het pandhofvenster naast de Utrechtse Domkerk. De venstertraceringen vertonen een sterk 19de-eeuws karakter. Het middelste venster dateert van de bij de bouw van de nieuwe kerk in 1928-1929 uitgevoerde restauratie.

Inwendig heeft het koor een net- en stergewelf, waarvan de ribben ontspringen op korte muurcolonnetten. Deze bestaan uit kraagsteentjes, gegroefde schachten en kapitelen, die onderling verschillende vormen bezitten (16de-eeuws karakter).

Op de wanden van het koor zijn resten van muurschilderingen aanwezig, die zowel door de vensters als door de gewelfaanzetten voor een deel worden oversneden. Een en ander wijst erop, dat de opstand wat ouder moet zijn dan de overwelving van het koor. Zie voor muur- en gewelfschilderingen blz. 126.

De kerk van 1922-1928

De kerk die architect A. Boosten ontwierp bestaat in plattegrond uit een breed eenbeukig schip met een halfrond gesloten koorpartij (afb. 112).

Het schip wordt voorafgegaan door een iets smaller en lager portaal met nevenruimtes. Het heeft een lengte van vier traveeën. De vierde travee wordt aan de linkerzijde geflankeerd door de toren en aan de rechterzijde door de middeleeuwse koorpartij. Tegen de derde travee sluit aan de linkerzijde, in de hoek tussen schip en toren, een portaal met Mariakapel aan. Het priesterkoor bestaat uit een ondiepe koortravee, die wordt afgesloten door een halfronde absis met een lage kooromgang (afb. 113).

De eenbeukige schipruimte heeft als breedte de lengte van het vroegere kerkschip. Boosten paste een betonskelet-constructie toe, waardoor hij een

grote, ongedeelde ruimte kon creëren met onbelemmerd zicht op het altaar. De schipbreedte is overspannen door een geraamte van in beton uitgevoerde gordelbogen, die samen met de aangegoten kapspanten een geheel vormen. Het schip is overdekt met een gestuct tongewelf dat is opgenomen tussen de gordelbogen.

In hoofdmassa wordt het exterieur van de kerk gekenmerkt door in twee zônes opgetrokken muurwerk en gedomineerd door massale met leien beklede kappen.

De ondermuur is uitwendig bekleed met rusticablokken in Kunrader steen, die een zeer robuste sokkel vormt. Deze vrij hoge sokkel, die slechts door de toegangsdeuren wordt onderbroken, vormt optisch de basis voor het gehele bouwwerk. Hierdoor wordt ook het hoogteverschil van het naar de Pastoor Brouwersstraat aflopende bouwterrein overbrugd. Alleen bij het grote portiek aan de straatkant loopt een lage plint. Onder de tweede schiptravee is een stookkelder aangelegd.

118 R.K. kerk. Overzicht naar het priesterkoor. Op de triomfboog schildering van H. Schoonbrood, opname 1990.

De vensterzône boven de met een plaat afgedekte sokkel van Kunradersteen is uitgevoerd in vlak bewerkte mergelsteen. De schiptraveeën worden verlicht door brede rondboogvensters (halve cirkels) en de koorpartij heeft in de omgang per vak drie smalle rondboogvensters. Hierboven wordt de eenbeukige ruimte vooral door de kap gedomineerd.

De vormgeving van het exterieur van de koorpartij wordt beheerst door de horizontale rusticale sokkel- en vensterzone, waarop een massale conische kap rust, die even verspringt boven de absis. Aan de noordzijde heeft het hoogkoor dankzij deze vorm het silhouet van de oude kerk herkenbaar gelaten.

Het priesterkoor bestaat inwendig gezien uit een door middel van een triomfboog afgesloten, ondiepe travee, iets minder breed dan het schip, waartegen de door een colonnade omgeven absis aansluit. De arcadebogen vormen samen met de door lage rondbogen geflankeerde spitsbogige triomfboog de architectonische omlijsting van het hoogaltaar en de niet meer aanwezige zijaltaren.

De koorpartij wordt beheerst door de triomfboogmuur, die door Schoonbrood is beschilderd (afb. 118). De wand vormt als het ware een scherm waarachter de arcadebogen van de door kleine vensters verlichte omgang schuil gaan. De bogen verhogen bovendien de perspectiefwerking en accentueren het verschil tussen het kerkschip en het priesterkoor. De kooromgang versterkt het sanctuarium-karakter van de altaarplaats, maar heeft feitelijk geen practische functie. Door de venster-tritsen in de buitenmuur wordt de absis indirect verlicht. De smalle koortravee wordt verlicht door drie rechthoekige vensters.

Aan de westzijde van het koor is de sacristie gebouwd. Zij beslaat de ruimte ten noorden van de toren.

Inwendig wordt in het schip de overgang tussen gewelfvlak en buitenmuur boven de vensters overbrugd door rondbogige, korte steekgewelfjes. Bij de vierde travee steken de spitsbogige dwarskappen bij de toren en het oude koor veel hoger in het schipgewelf. De triomfboog van het oude koor is gespaard gebleven.

De schipvensters worden door stijlen verticaal in zeven vakken gedeeld. De vensters zijn al vrij kort na het gereedkomen van het kerkgebouw in 1934 en 1935 beglaasd (zie blz. 128-130). De blinde boog in de derde travee is voorzien van een muurschildering (zie blz. 128).

Inventaris

Een gedeelte van de inventaris van de oude kerk heeft een plaats in de nieuwbouw gekregen. Het barokke hoogaltaar verdween. Van het kerkzilver zijn enkele belangrijke stukken in bruikleen gegeven aan het Bisschoppelijk Museum, waarvan de collectie is opgenomen in het Bonnefantenmuseum in Maastricht.

Preekstoel

Zeszijdige kuip op voetstuk, eikehout, vervaardigd door J.E. Hacking, 1872; neogotiek.

119a R.K. kerk. Beeld van de H. Margaretha, ca. 1600, opname 1989.

Rijk gesneden kuip op een voetstuk in de vorm van een omgekeerd kapiteel. Op de kuip tal van motieven die op een zeer persoonlijke wijze zijn ontleend aan en vormgegeven in de neogotische stijl. Op de zijden, wat boers gesneden, de vier evangelisten met hun attributen. Van links naar rechts: Johannes, Lucas, Marcus en Mattheus, deur met inscriptie en vlakke zijde.

Rechte steektrap met gesneden leuning waarop twee draken en bewerkte stootborden.

Op de deur de namen van de kerkbestuurders en van de meestermeubelmaker plus het jaar van vervaardiging:

N: E. MEYNS Pasr / C: CAENEN Prt / S: HAESEN Scs / A: HARTMANS - H: HENDRICKS / N: BEMELMANS / FECIT J:E: HACKING / 1872. Bij de kuip behoort een ruggeschot met voorstelling van het Lam Gods en wetstafelen aan weerszijden; voorts een klankbord met de Geestesduif.

- Literatuur. Archeologische wandelingen door Limburg, in: Maasgouw 1884, 981; Heidendal 1983, 82.

Lezenaar

Lesstandaard, hoogte 162 cm, hout, 1840-1850.

Lezenaar in de vorm van een adelaar die een slang bedwingt, op drievoet. Op zolder van pastorie.

Doopvont

Hardstenen vont, rond bekken, hoogte 25 cm en diameter 44 cm op dito voetstuk, waarvan de hoogte 81 cm en de basis 58,5 cm in het vierkant is; afgedekt met een geel koperen deksel, dat is geprofileerd met ringen, torus en kruisje. Hoogte van het deksel 51 cm, diameter 45 cm. Deksel, mogelijk afkomstig van oudere doopvont, midden XIX.

De doopvont staat in de koorabsis. Volgens de bouwplannen van Boosten was de toren tot doopkapel bestemd.

Wijwaterbak

Cylindervormig, gepolijst bekken op hoge vierkante, gefrijnde voet, hoogte 106 cm, hardsteen, 1922.

Orgel

Instrument, gebouwd in 1879 door de orgelmakers Willem Th.P.H. Pereboom en Jan Leyser, ‘fabt d'orgues à Maastricht’, sedert 1850.

Eikehouten kast met vijf pijpenvelden in het eenvoudig quasi-neorenaissance front, dat is versierd met vlakke pilasters en bekroningen in de vorm van een koof en twee driehoekige tympanen. Het orgel is in 1926 verplaatst naar het zangkoor in het juist gereed gekomen kerkschip; voordien stond het tegen de oostmuur van de toren. De dispositie luidt:

Manuaal I Positif:	Manuel II, Grand Orgue:
Bourdon 8'	Montre 8'
Salicional 8'	Prestant 4'
Flute 4'	Bourdon 16'
Manuel II, Grand Orgue:	Bourdon 8'
	Mélophone 8'
	Doublette 2'
	Trompette 8'

Het instrument is het tweede in successie. Het eerste orgel in de kerk van Margraten, een bescheiden instrument, gemaakt door de in Tegelen werkzame orgelmaker Petrus Franciscus van Dinter (1785-1853) en/of diens zoon Petrus Adamus van Dinter (1808-1887), werd in 1841 geplaatst, nadat op 1 december 1840 een commissie voor de aanschaf van een orgel was ingesteld. - Archivalia. Register der Deliberatiën of Notulen I, 1840-1847.

- Literatuur. H. van der Harst, in: Heidendal 1983, 87-89.

Orgelgalerij

119b Beeld van de H. Sebastiaan, 18de eeuw, opname 1989.

Balustrade in Lodewijk XVI-trant, herbruikt materiaal, 1841. Materiaal afkomstig van de oude tribune tegen de torenmuur, waarschijnlijk al in gebruik bij het Van Dinter-orgel van 1841.

Credenstafels

Twee credenstafels, hout, beschilderd, met marmeren blad, XVIIId. Verguld snijwerk in Régence stijl.

Beelden

Margaretha (afb. 119a), hoogte 87 cm, hout, met rest van polychromie, circa 1600, barok. Staande figuur, fijn gesneden kopje met snoer en voile in het haar, gekleed in tuniek met losse mantel, staande op geketende draak. Staat: hand vernieuwd, keten toegevoegd. Oorspronkelijk een zelfstandig beeld, dat later boven in het het barokke hoogaltaar is geplaatst (zie afb. 33) als patroonheilige van de kerk.

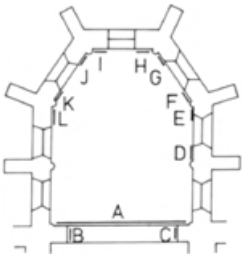
Sebastiaan (afb. 119b), gepolychromeerd hout, XVIII. Sebastiaan, met pijlen doorboord, vastgebonden aan boomstam.

Serie van vijf beelden, bruin gebeitst hout, atelier W.H. Houtermans, Roermond, 1890. Verspreid opgesteld in de kerk en ten dele opgeborgen.

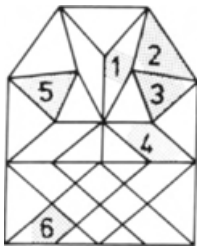
- Literatuur. A. Houtermans, De beeldhouwer W.H. Houtermans en zijn atelier in Roermond, in: Maasgouw 108, 1989, kol. 55.

1. *H. Hart,* hoogte 142 cm. Staande figuur van het type ‘Bon Dieu’.
2. *Maria met Kind,* hoogte 147 cm, gepolychromeerd hout; XIXd. Staande, gekroonde madonna met Christuskind op de linkerarm en scepter in de rechterhand. Stond oorspronkelijk op Maria-altaar.

3. *Jozef met Kind,* hoogte 132 cm.
   Staande figuur met Christus aan de linker zijde.
4. *Andreas,* hoogte 131 cm.
   Staande figuur met boek in linkerhand en andreaskruis achter zich. Andreas wordt in Margraten speciaal vereerd als patroon tegen de kinkhoest en andere kinderziekten.
   Dit beeld stond voor 1922 op het zijaltaar in de zuidbeuk van de oude kerk; in de nieuwe kerk op het linker zijaltaar (afb. 108); thans naast het ingangsportaal.
   Zie ook onder gebrandschilderd glas, blz. 129.
5. *Margaretha,* hoogte 134 cm.
   Staande gestalte met draak als attribuut aan haar voeten.

MUURSCHILDERINGEN OUDE KOOR

GEWELFSCHILDERINGEN OUDE KOOR
120 Schematische weergave van de koorpartij met aanduiding van de plaats van de middeleeuwse muur- en gewelfschilderingen. Tekening A. Warffemius.

Barbara, hoogte 125 cm, hardsteen, rechts op voetstuk gesigneerd: Sjef Eymal 1956.

Gestyleerde gestalte in middeleeuws gewaad met platte, gesluierde huif als hoofddeksel, palmtak aan de voet en een toren als vast attribuut in de rechterhand, alsmede een mijnlamp als patrones van de mijnwerkers.

Kruisbeelden

Kruis, bijna levensgroot, corpus 166 cm, hout gepolychromeerd, XIX c. Geplaatst tegen de torenwand in de kerk, d.w.z. tegen de westmuur van het schip van de middeleeuwse kerk. Oud triomfkruis.

Kruis, afmeting 108 × 96 cm, hout, afgeloogd, XIX c; neobarok. Het kruis hing vroeger buiten tegen de zuidmuur van de toren als kerkhofkruis (afb. 106); aanwezig in oude pastorie.

Muurschilderingen

In het middeleeuwse koor zijn belangrijke fragmenten van muur- en gewelfschilderingen aanwezig tegen de oostzijde van de triomfboog, tussen de vensters van zuidmuur en koorsluiting, en op enige gewelfvakken (zie schematische weergave op afb. 120). De schilderingen op de wanden dateren uit XV b/c; de gewelfvelden zijn van ca. 1500.

De schilderingen zijn in 1928 blootgelegd door de uitvoerder van de restauratiewerkzaamheden en geconserveerd door de restauratieschilder Gerhard Jansen. Hij heeft van de werkzaamheden een rapport opgemaakt, gedateerd 19 december 1929. Zij bestonden voornamelijk uit het ophalen van de te voorschijn gekomen taferelen en het fixeren daarvan.

In 1979 is er van wege de Rijksdienst voor de Monumentenzorg door H. Kurvers opnieuw een onderzoek ingesteld naar de toestand van de wand- en gewelfschilderingen. De bevindingen zijn vastgelegd in een uitvoerig rapport. Een en ander resulteerde in een partiële restauratie, namelijk van de schildering tegen de zuidwand met de ‘Pater Noster’-tekst, door Kurvers uitgevoerd in 1983.

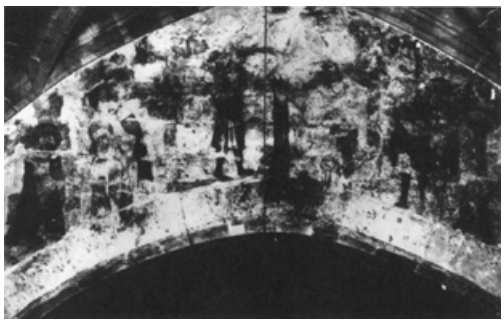
Triomfboog van het middeleeuwse koor

A. Centraal het kruis op de Calvarieberg, omgeven door Romeinse soldaten. De Christusfiguur is niet (meer) zichtbaar. Tegen het kruis staat een ladder. Waarschijnlijk betreft het hier de scène van de kruisafname (afb. 121).

Links: de kruisdraging (zeer vaag) en de Moeder Gods, die in de armen van de evangelist Johannes bezwijmt en Maria Magdalena.

Rechts: de Piëta, met Maria Magdalena als bijfiguur (afb. 122).

Tegen de onderzijde van de triomfboog zijn staande heiligenfiguren afgebeeld.

121 Schildering tegen de triomfboogmuur aan de binnenzijde van het koor. Kruisafname en bewening (repro)

122 Schilderingen op triomfboog en gewelf, respectievelijk van onder naar boven: heilige op dagkant; bewening op de triomfboog; figuur op gewelfveld (repro).

123 Schildering tegen de zuidmuur van het koor. Twee mansfiguren en tekst van het Pater Noster, opname 1989.

B. Noordzijde: een vrouwelijke heilige met met zwaard in hart (Zeven Smarten van Maria?).

C. Zuidzijde: een bisschop met boek.

Koorwanden

Tussen de vensters in het koor zijn boven colonnet-hoogte nog belangrijke fragmenten aanwezig van muurschilderingen Zij zijn opgehaald in 1929, en door hun fragmentarisch karakter deels moeilijk te identificeren.

De taferelen aan weerszijden van de vensters vormen telkens een geheel: D + E; F + G; H + I; J + K; L + vide (afb. 120).

Alle schilderingen in de koorsluiting (F-L) zijn beschadigd door kapsporen. Vermeld dienen de volgende framenten:

D Zuidwand, fragment 230 × 70 cm, rechts van het tweede venster: Twee mansfiguren in laatmiddeleeuws of renaissance gewaad, staande op een tegelvloer. Daaronder een geschilderde tekst van het ‘Pater Noster’ (afb. 123). De tekst is door de dagkant van het venster oversneden, waaruit blijkt, dat het koor oorspronkelijk kleinere vensters heeft gehad. Er zijn twee teksten, over elkaar heen geschilderd.

E Zuidwand, fragment 150 × 30 cm, links van het tweede venster: een strook met een niet te identificeren figuur, eveneens staande op een tegelvloer, aansluitend bij fragment F.
F. Zuidoostwand van de koorsluiting, fragment 150 × 70 cm, rechts van het venster: rest van een breder tafereel, waarop twee staande mansfiguren. Mogelijk Pontius Pilatus of Schriftgeleerden
G Zuidoostwand van de koorsluiting, fragment 150 × 60 cm, links van het venster: Ecce Homo, de gegeselde Christus met mantel om de schouders en twee Romeinse soldaten. Aan de voeten van Christus een geselroede.
H Oostwand koorsluiting, fragment 150 × 90 cm, rechts van venster: Hellescène uit het Laatste Oordeel. Afgebeeld zijn de monsterlijke kop van Leviathan, waarnaar de verdoemden door duivels met vogelpoten worden toegesleept.
I. Oostwand koorsluiting, fragment 150 × 90 cm, links van het venster: Engelen en uitverkorenen aan de hemelpoort, scène uit het Laatste Oordeel.
J. Noordoostwand, fragment 150 × 65 cm, rechts van het venster: onduidelijke voorstelling.
K Noordoostwand, fragment 140 × 70 cm, links van het venster.
L Noordwand, fragment 150 × 50 cm, rechts van het venster: onduidelijke voorstelling.

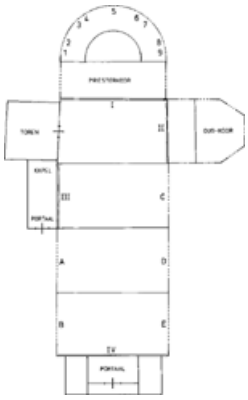
Gewelfvelden

Fragmentarisch bewaard gebleven voorstellingen (zie schema afb. 120, nrs. 1-5):
1. Geknielde Maria uit een Annunciatie, waarvan de bijbehorende engel Gabriël die op het links aansluitende gewelfveld moet hebben bevonden, verloren is gegaan.
2. Niet geïdentificeerde figuur met rankenwerk.
3. Putto binnen rankenmotief.
4. Bladrankenmotief.
5. Onduidelijk fragment.
6. Figuur met onduidelijk atttribuut geplaatst in groene bladranken.

- Literatuur. Margraten, Muurschilderingen in de R.K. kerk, in: Limburger Koerier 12-3-1932, 5; K.J.J. Heijers, in: Heidendal 1983, 102-105.
- Archivalia. Rapport door H. Kurvers, 1979, stafafdeling O & D nr. 79/15, en vervolgadvies 1986, in pandsdossier RDMZ.

Kerkschip

De in 1921-1928 gebouwde kerk is in 1934 en 1936 voorzien van een viertal monumentale schilderingen door H. Schoonbrood, die in het eerstgenoemde jaar ook de beglazing van het schip uitvoerde.
Zie schema, afb. 124, nrs I-IV.

124 Schematische kerkplattegrond met aanduiding van de plaats van het gebrandschilderd glas, naar ontwerp van H. Schoonbrood (1-9 en A-E) en de door hem vervaardigde muurschilderingen (I-IV). Tekening door A. Warffemius.

I. *Triomfboog 1936*. De bevolking van Margraten biedt producten aan van de oogst aan de Drieënheid, die is afgebeeld in de vorm van de Genadestoel. Gesigneerd l.o.: 'H. Schoonbrood 1936' (afb. 118).
Tot de oorspronkelijke conceptie behoorde ook de beschildering van de absiskalot met een voorstelling van 'engelen rondom het sacrament feestelijk en beweeglijk van kleur en vormgeving' (Limburger Koerier van 3 oktober 1936).
II. *Triomfboog bij het oude koor*. Christus temidden van kinderen ('Laat de kleinen tot mij komen'). Het oude koor is als kinderkapel gedacht en als zodanig gebruikt.
III. *Derde travee schip* (westzijde, naast de toren). De terugkeer van de Verloren zoon. Gesigneerd r.o.: 'H. Schoonbrood 1934'.
IV. *Sluitmuur schip*. Laatste Oordeel met hemel en hel met eigentijdse figuranten.

- Literatuur. Kerkelijke Kunst van een jongen Limburger. Ramen en muurschilderingen van Henri Schoonbrood in de kerk van Margraten, in: Limburger Koerier 3-10-1936.

Kruiswegstaties

Serie van 14 staties, afm. 69 × 91 cm; olieverf op doek, in eikehouten lijst geleverd door Atelier Stoltzenberg, Roermond, 1850; neogotiek.

De staties zijn geschonken door een zekere Becker uit Wyck bij Maastricht en door Godefridus Willems, kosten 286 Ned. guldens. De staties zijn opgehangen in het oude koor.

- Literatuur. Register van Deliberatiën of Notulen I, april en juli 1850.

Schilderij

Kruisiging met Maria Magdalena, afm. 282 × 190 cm, olieverf op doek, gedateerd 1737. barok. Afkomstig van het voormalige hoogaltaar (afb. 33), dat oorspronkelijk in het Sepulchrijnenklooster te Hoogcruts schijnt te hebben gestaan; aan de onderzijde een uitsparing voor het tabernakel. Niet meer in de kerk aanwezig.

Gebrandschilderd glas

De kerk is in 1934 en 1935 grotendeels beglaasd met een door
H. Schoonbrood ontworpen serie vensters in de kooromgang
De uitvoering lag in handen van glasatelier van G. Mesterom en Zonen in Bunde.
Zie voor de plaats van de verschillende vensters het schema afb. 124, nrs. 1-9 en A-E.
- Literatuur. Van Oldenburgh Ermke, Moderne religieuze glazenierskunst, in: Het Gildeboek XX (1937), 145 en 141, afb. 7 (Isidoor en Hubertus);
K.J.J. Heijers, in: Heidendal 1983, 98.

Kooromgang

De figuraal beglaasde vensters in de kooromgang, die dateren uit 1935, zijn geplaatst in de drie middelste traveeën in groepen van drie (afb. 124, 1-9).

1. Caecilia met orgeltje.
2. Gertrudis als abdis met boek en staf, waartegen een muis opkruipt.
3. Catharina met zwaard en rad.
4. O.L. Vrouw van Lourdes verschijnt aan de H. Bernadette Soubirous; opschrift: O.L.V.B.V.O.
5. Christus Koning, tronend op zetel met kroon, scepter en wereldbol, type middeleeuwse Pantokrator.
6. Jozef staande met het Kind Jezus.
7. Hubertus, met hert, jachthoorn en duif.
8. Servatius met staf en sleutel en de St. Servaaskerk te Maastricht.
9. Isidoor, met ploeg, rund en op de achtergrond een devotiekapel.

De overige vensters in het koor zijn ornamentaal beglaasd met secundair gebruikt glas, dat afkomstig moet zijn van de oude kerk.

125 R.K. kerk. O.L. Vrouwe-venster met signatuur van H. Schoonbrood en G. Mesterom, opname 1989.

Schip

De vijf in het schip aangebrachte vensters (afb. 124, A-E) zijn vervaardigd naar ontwerp van H. Schoonbrood in 1934.

Op de zolder van de oude pastorie zijn de kartons bewaard met de kleuraanduiding en de cijfers. De uitvoering van het ensemble lag in handen van G. Mesterom en Zonen in Bunde.

A. Maria met Kind Jezus op haar schoot, waarboven twee engelen binnen hemelsfeer (afb. 125); aan weerszijden een gezin waarvan de kinderen speelgoed aanbieden aan het Kind. Links de moeder met drie dochters, rechts vader met twee zonen; geportretteerde figuren. Tussen de hoofdgroepen de tekst:

‘H. MARIA / MOEDER - VAN GOD / BID VOOR / ONS’.

Schenkeropschrift r.o.: ‘gift van Maria Aussems-Meertens’.

Signatuur l.o.: ‘H. Schoonbrood '34 / uitgevoerd door de ateliers / G. Mesterom & Zonen / Bunde’.

B. Andreas, apostel, staande met netten in de hand voor het X-vormige kruis. Aan weerszijden een staande en knielende figuur, waarvan de knielende als negers zijn afgebeeld.

Naast Andreas de tekst: ‘VOLG MIJ / EN IK ZAL U - MENSCHEN / VISSCHERS / MAKEN’.

Geen schenkersopschrift.

C. Margareta, patrones van de kerk (afb. 126) Het levensverhaal van de heilige is weergegeven in drie scènes. In het midden Margareta, met naam in nimbus,

126 R.K. kerk. Margaretha-venster met signatuur van H. Schoonbrood, opname 1989.

127 R.K. kerk. Stralenmonstrans, zilver, door J.N. Gilissen, Maastricht, 1779, opname 1989.

staande en met palmtak in de hand, doorboort met een kruisstaf de draak aan haar voeten (de verleider Olybrius, stadsprefect van Antiochië). Links:

Margareta wordt onthoofd. Rechts: Margareta bedwingt de draak met het kruisteken. Aan weerszijden van de middenfiguur de tekst:

'KOM BRUID / VAN CHRISTUS / ONTVANG DE / KRONE - DIE DE HEER / U BEREID / HEEFT VOOR / EEUWIG'

Schenkersopschrift r.o.: 'Gift van Maria / Catharina Caenen';

l.o.: H. Schoonbrood '34'

D. St. Jozef op zijn sterfbed. Links aan het hoofdeinde Maria en rechts aan het voeteneinde een engel; als centrale figuur Christus. Midden onder de tekst:

'H. JOSEPH PATROON VAN DE STERVENDEN / BID VOOR ONS'.

Schenkersopschrift r.o.: 'gift van Maria Anna / Brouwers-Caenen'.

E. Pastoor van Ars. Centraal de heilige biechtvader met de physionomie van Jean Vianney, pastoor van Ars; aan zijn voeten twee duivels en boven zijn hoofd twee engelen. Links en rechts twee groepen met respectievelijk vier en vijf biechtelingen. Het betreft hier duidelijk portretten in eigentijds costuum. De bijbehorende tekst luidt: 'VERTROUW ZOON / UW ZONDEN - WORDEN U VERGEVEN / MATTH IX 2' en onder de knielende biechtelinge links: 'H. PASTOOR VAN ARS B.V.O.'.

Schenkersopschrift r.o.: 'Gift van M.C.H.A.'

Middeleeuwse koor

In het oostvenster van de oude koorpartij zijn in een verder geheel ornamentaal behandelde beglazing twee figurale panelen opgenomen met afbeeldingen: Pelikaan die drie jongen voedt (links);

Lam Gods op het boek met de zeven zegels (rechts).

Liturgisch vaatwerk en gerei

Stralenmonstrans (afb. 127), hoogte 66 cm, zilver en gedeeltelijk verguld zilver; merken: vijfpuntige ster met I aaneen (= stadsteken Maastricht en jaarletter 1778-1780), ING in rechthoek (= meesterteken: Johannes Nicolaes Gilissen

1747-1813); volgens inscriptie gedateerd: 1779; barok. Inscriptie onder de voet: ‘Confici iussiT REV Dnus Jos. Brandt hic pastor Ao 1779’.

In- en uitgezwenkte voet met drijfwerk, peervormige nodus; wolken en stralenkrans geflankeerd door knielende engelen en afhangende guirlandes;

128 R.K. kerk. Ciborie, zilver, door Johannes Wery, Maastricht, 1741, opname 1989.

boven de Geestesduif in stralenkrans een kroon, gedragen door engelen op voluten.

- Literatuur. Heidendal, 84.

Ciborie (afb. 128), hoogte 34 cm, zilver; merk op voetrand: slechts één keur: I boven W in geschulpte contour (= meesterteken: Johannes Wery, Maastricht 1695-1750); 1741; barok. Inscriptie onder de voet: ‘H. EMONTS DD 1741’ Ronde voet met op de welvingen voluten en netmotief; vaasvormige stam; tegencuppa en lage gewelfde deksel met versieringsmotieven als op de voet, kruisje op het deksel.

- Literatuur. Heidendal, 84.

Kelk met pateen (afb. 129), hoogte 28 cm, verguld zilver; merken op de voetrand en bovenzijde manchet: 3 andreaskruisjes onder elkaar en gekroond (= stadsteken Amsterdam), V (= jaarletter 1651), een gedeeltelijk afgeslagen keur TG (zie hieronder) en een niet leesbaar tweemaal overgeslagen teken (vroeger meesterteken Thomas Bogaert?). Voet en nodus toegeschreven aan Thomas Bogaert, Amsterdam (werkzaam ca. 1650) - voorts op tegencuppa: meesterteken TG waarboven een kroon, eronder een ster (= Theodoor Ghijssen, Maastricht, werkzaam vanaf 1790), barok.

Zeslobbige voet met op de welving zes cherubijnenkopjes, waartussen voorstellingen van Geboorte, Kruisgroep en Verrijzenis; vaasvormige nodus met cherubs en bladwerk; tegencuppa met cherubskopjes en bladfestoen.

- Literatuur. Heidendal, 83, alwaar abusievelijk genoemd als Johannes Nicolaes Gilissen (1747-1813).

Kelk, hoogte 23 cm, zilver, merken: adelaar (= stadsteken Aken), meesterteken CG in rechthoek, waarboven kroon (= meesterteken: Johannes Cornelius Graf

129 R.K. kerk. Kelk, verguld zilver, door Thomas Bogaert, Amsterdam, ca. 1650, en Theodoor Ghijssen, Maastricht, na 1790, opname 1989.

I, gehuwd 1766), ACH waarboven T (= jaarletter 1769). Bruikleen Bonnefantenmuseum, inv. nr. B.M. 470. Kelk op in- en uitgezwenkte voet, versierd met vlechtwerk en schijvenmotief. De kelk is mogelijk afkomstig uit het Sepulchrijnenklooster in Hoog Cruts.

Ampullen met schaal, hoogte ampullen 12,5 cm; afm. schaal 34 × 24,7 cm, zilver; merken onder blad en voet: N (= jaarletter 1707), stadsteken Luik (het wapen van prins-bisschop Joseph Clément de Bavière, 1694-1723), LM (= meesterteken: Lambert Mottet, 1652-1719). Ampullen gedecoreerd met een palmettenrand; op de schaal een gegraveerde voorstelling van St. Andreas (afb. 130). Onder de schaal staat de volgende inscriptie: 'Sr. Elisabeth. De Werixhas.at Payé La Fason Ao 1709'.

- Literatuur. Heidendal, 85.

Wierookvat, hoogte 28 cm, zilver; merken: FD onder rad in (= Francois Drion, Luik), Januskop + 2 (= 2de gehalte teken voor België, 1831-1868), 1845. Geschonken in 1845 door Stephanus Jacobsen en deszelfs huisvrouw M.A. Bemelmans.

- Archivlia. Register II der Deliberatiën en correspondentieregister der Kerk-Fabrijk van Margraten juli 1847-juni 1961.

Missaal met beslag. Missaal, gedrukt bij Plantijn in Antwerpen, 1773, in rood lederen band met zilverbeslag, merken: vijfpuntige ster (= stadskeur Maastricht), FW (= meesterteken: Fredericus Wery, 1656-1727), N (= jaarletter 1694-1696). Beslag bestaande uit twee plaquettes: St. Elisabeth geeft een aalmoes aan een bedelaar en de apostel Andreas.

Op een van de sloten de inscriptie: 'SOEVR ELITH FASSIN 1695'.

Waarschijnlijk afkomstig uit het klooster te Hoog Cruts.

Canonborden. Drie canonborden, afm. 45,5 × 35,5 cm (lx) en en 30 × 24,5 cm, zilver; merken: vijfpuntige ster (= stadskeur Maastricht), TG met kroon en ster (= meesterteken: Thomas T Gijsen, werkzaam vanaf 1790), O (= jaarletter 1790-1792). Lijsten met ajour bandwerk. Als bruikleen in het Bonnefantenmuseum, Maastricht, inv. nr. B.M. 473.

- Literatuur. Tent. Catalogus Maastrichts Zilver, 1978, nr. 304.

Votiefzilver

Kroontje, diameter 10 cm, zilver, XVII B?.

Inscriptie: FRERE GUILLAUME MICHOTIER. Kroontje versierd met schelpmotief en acanthusranken.

Twee kroontjes, diameter 10 en 8 cm, zilver, merk: Januskop in vierkant (= 2de gehalteteken voor België 1831-1868); XIX b. Behorend bij Madonnabeeld.

Godslamp

Cylindische godslamp, diameter 40 cm, koper, 1841. Opschrift: 'R. Brand koperslager te Maastricht'. Meandervormige hengsels. Behoort bij serie van zes grote kandelaars. Op pastoriezolder.

Kandelaars

Zes ronde kandelaars, hoogte 88 cm, koper, XIX A. Op voet meandermotief.

Paramenten

130 R.K. kerk. Schaal met gegraveerde beeltenis van St. Andreas, zilver, opname 1989.

Kazuifel. Goudbrokaat met medaillonmotieven, waarop banen borduurwerk in zijde, volgens etiket door atelier 'A.E. Grossé, Place Simon Stevin 19, Bruges', circa 1870, neogotiek (afb. 131).

Voorzijde: Verticale baan met de taferelen in gotische omlijsting: Christus als Goede Herder samen met de knielende Petrus (sleutelovergave) en Johannes; daaronder de kruisdood van Petrus binnen gotische omlijsting.

Rugzijde: Christus aan het kruis, geflankeerd door koning David (op banderol de tekst: 'Foderunt manus meas' en de profeet Isaias met de tekst (Is. 53-7):

'Oblatus est quia ipse voluit'. Op het kruis een pelikaan met jongen; aan de vier uiteinden van de kruisboom de schrijversportretten van de evangelisten samen met hun symbolen; bij de dwarsbalk afgesloten door engelen als tenanten.

Op de kruisboom een familiewapen (gevierendeeld: a en d - keper beladen

131 R.K. kerk. Kazuifel, door A.E. Grossé, Brugge, 2de helft 19de eeuw - a. voorzijde, b. rugzijde, opname 1989.

met 5 kruisen, waarboven 2 en onder 1 ster; b en c - staande hond) met het devies: 'DEFENDE IN ARMATOS'.

Koorkap. Met bloemen geborduurde moiré-zijde, atelier Stoltzenberg, Roermond, 1848. Op het rugschild fijn gouden en zilveren applicatie met voorstelling van de H. Harten met doornenkroon en rozen. Rest van vierstel. - Archivalia. Register van Deliberatiën etc. II, 1847-1861.

Torenuurwerk

In de toren staat een torenuurwerk, geplaatst door de firma Eysbouts uit Asten in 1931.

Klok

In de toren een eikehouten klokkestoel met twee bokken, XVIII.

1. Luidklok, diameter 105 cm, brons, gegoten door I. Perrin Drouot, met het opschrift: JEZUS MARIA JOSEPH 1817. DOOR DE GEMEENTE VAN MARGRATEN BEN IK GEMAKT GEWORDEN DAEROM WIL IK MARGARITA GENOEMT WORDEN'.
   Op het lijf twee kleine voorstellingen: Christus aan het kruis met Maria Magdalena; aan de andere kant de Madonna, met daaronder een ornament met schild, waarop een klokje en de naam van de gieter: 'J. PERRIN DROUOT'.
2. Luidklok, diameter 95 cm, brons, gegoten door Van Bergen Jongerius Heiligerlee/Amersfoort. Opschrift op het lijf: 'IK BEN EEN GESCHENK VAN MARGRATEN - NOVEMBER 1948'.
3. Versmolten luidklok. In de toren bevond zich voor 1943 een bronzen luidklok, diameter 96 cm, die van voor 1774 dateerde (Heijers, blz. 105). Hij is door de Duitse bezetter afgevoerd onder nr. 5-183 H. Van deze klok wordt door Mialaret en Voorloopige Lijst geen melding gemaakt.

- Literatuur. Mialaret, in: PSHAL LX (1924), 26; Voorl. Lijst, 1926, 302; K.J.J. Heijers, in: Heidendal 1983, 105-106.

Kerkhof

Aan de oost en noordzijde van de kerk ligt het kerkhof, dat wordt begrensd door de Eykerstraat, de Van Eynattenstraat en President Kennedyweg.

Rond het koor en oostelijk van de middeleeuwse koorpartij bevinden zich de oudere graven en staan vier hardstenen grafkruisen opgesteld.

Grafkruisen

Aan de noorzijde van het oude koor staan de volgende hardstenen grafkruisen, die eertijds langs de muur voor de pastorie stonden. Zij zijn onderling van verschillend model. Chronologisch naar datum van overlijden gerangschikt betreft het kruisen uit:

1. 1615 - Chr. Caenen, formaat 133 × 55 cm, hardsteen.
   Inscriptie: + / I.H.S. / Christian Canen Iamerlic / Vermort Den 8 Febrvari / Ao 1615 Bid God Vor De / Siele'.
2. 1645 - Anna Heyssen, vrouw van Ian Massin, formaat 125 × 63 cm, hardsteen.

   Inscriptie: 'Hier ligt / begraven Anna Heyssen Hvisvrov / van Ian Massin Starf / Den 26 Dach December / 1645 Bid voor de Ziele'.
3. 1647 - Steven Mewwen Cherin en diens vrouw Da Lemmens, formaat 120 × 52 cm, hardsteen.
   Inscriptie: + / I.H.S. / Hier Ligt / Begraven / Steven / Mewwen / Cherin sterf 1647 / Den 25 Avgvsti Ende / Da Lemmens Sine Hvswrouwe Bidt Godt / Voer de / Ziele'.
4. 1660 - Lambert Cremers, man van Catharina Giliisen, formaat 110 × 54 cm, hardsteen.
   Inscriptie: + / I.H.S. (drie nagels) 'Aô 1660 - Den / 26 Sep - Ist In Godt / Entschlaeffen Den - Eersamen - Lambert / Cremers - Man - Van - Catharina Gilissen / Godt - Troost - Die / Siele Amen'.

Grafstenen

Aan de zuidzijde van de kerkingang de navolgende zerken:

1816 - Zerk ter nagedachtenis van J.N. Gilissen, overleden in 1813, en pastoor L. Gilissen, overleden in 1816.

- Literatuur. Belonje, in: PSHAL XCVI-XCVII (1960-1961), 199.

Zerk

Tegen de zuidmuur van de toren staat een zerk, formaat 180 × 90 cm ter nagedachtenis aan J.A.C.W. Engelen, eigenaar van de Dobbelsteynhof, overleden in 1843, en diens vrouw Isabella Roosen, overleden in 1838. De graftekst luidt:

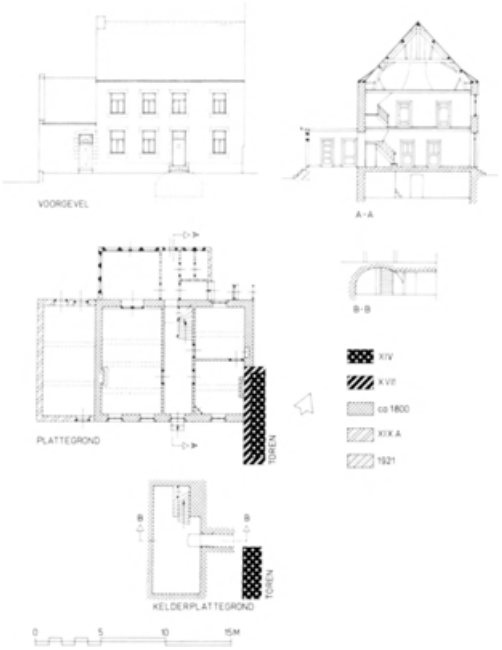
HIER LIGGEN BEGRAVEN / DEN WELEDELEN ACHTBAREN HEER / JOANNES ALOUISIUS CHRISTIANUS / WILHELMUS ENGELEN / RIDDER DER ORDE / VAN DEN / NEDERLANDSCHEN LEEUW / LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG / SCHEPEN DER STAD MAASTRICHT / ALDAAR OVERLEDEN DEN 7 MAART 1843 / IN DEN OUDERDOM VAN 58 JAREN / ALSMEDE DESZELFS ECHTGENOOT / VROUW ISABELLA ARNOLDA ROOSEN / OVERLEDEN TE MAASTRICHT / DEN 21 OCTOBER 1838 / IN DEN OUDERDOM VAN 60 JAREN / BID VOOR DE ZIELEN / DER BEIDE AFGESTORVENEN - Literatuur. Belonje, in: PSHAL XCVI-XCVII (1960-1961), 199.

Ongelukskruis

Aan de Rijksweg staat een z.g. ongelukskruis (afb. 26) met de tekst:
I.H.S. / .D.O.M. / Bidt tot Troost der Ziel / van Franciscus Huinen / Hier Dood Gebleven / In den Jeugdigen Ouderdom / van / 17 Jaren / Den / 24 Juni / 1858. - Literatuur. Belonje, in: PSHAL XCVI-XCVII (1960-1961), 199-200.

R.K. Pastorie

Aan de pastoor Brouwersstraat nr. 19 staat de oude pastorie, thans als parochiecentrum in gebruik. Het huis staat in het verlengde van de oorspronkelijke kerk-as aangebouwd tegen de toren van de parochiekerk. Volgens het Stokregister werd de pastorie omstreeks 1800 gebouwd en in 1836 verhoogd (afb. 104, 105, 113, 114).
Het gedeeltelijk onderkelderde gebouw is vier traveeën breed. In de

132 De pastorie aan de Pastoor Brouwersstraat nr. 19. Voorgevel, plattegronden van kelder en belétage, dwarsdoorsneden over huis en kelder. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

bakstenen voorgevel van de pastoorswoning zijn beganegronds en op de verdieping rechthoekvensters in hardstenen omlijsting opgenomen.

Het vrijliggende gedeelte van de oostgevel, ten noorden van de kerktoren is van mergel. Aan de achterzijde is de pastorie omstreeks 1925 uitgebreid met verdiepingloze uitbouw. Het zadeldak tussen zijtopgevels is gedekt met zwarte pannen.

De pastorie heeft een a-symmetrische plattegrond (afb. 132). Onder de gang ligt een tongewelfde kelder van mergelsteen. Haaks op de lange zijde van de kelder staat een smalle, doodlopende gang. Uit de opmeting van de kelderplattegrond blijkt dat deze gang langs de noordzijde van de kerktoren loopt. In de noordmuur van het gangetje is een jaartal gekrast: ‘1758’ (of 1756?). Het gangetje zal tot 1922 dienst hebben gedaan als toegang tot de kelder vanuit de ruimte die tussen pastorie en noorderzijbeuk tegen de kerktoren was aangebouwd (afb. 107).

In de gang eikehouten deuren met twee smalle bovenpanelen en een breed onderpaneel, allen voorzien van een brede deuromlijsting en oorspronkelijk sluitwerk. Links van de gang ligt de uit twee vertrekken samengetrokken zaal met eenvoudige marmeren schoorsteenmantel; rechts van de gang een kleine

kamer en de keuken. In de rechter voorkamer een hoekkastje met eikehouten paneeldeuren en eenvoudige houten schoorsteenmantel.

Trappartij met fraaie houten leuning, waarin platte met de trap oplopende balusters zijn verwerkt; gekromde trappaal met festoen en rankwerk.

Op de verdieping sluit de indeling nagenoeg aan op die van de begane grond. De kapconstructie van de pastoriezolder is gemaakt van secundair verwerkt materiaal: eiken kapspanten met voetschoren en korbelen en een geschoorde nokstijl.

Tegen de westzijde van de pastorie staat een lagere mergelstenen schuur (nu garage), toegevoegd na 1835, waarin een toegangsdeur met geblokte harstenen omlijsting en secundair verwerkte kepervormige latei, waarin een schildje met het jaartal 1572. De latei heeft wellicht oorspronkelijk een plaats gehad boven de zuidelijke ingang van het schip, voordat deze verviel door de uitbreiding van de kerk met een zuidbeuk en de bouw van het voormalige zuidportaal.

- Opmeting. Pastorie Sprinkstraat nr. 19, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1987. Voor- en achtergevel, plattegronden van kelder en begane grond, dwarsdoorsnede (afb. 132).

Boerderijen

De belangrijkste hoeve is ‘Dobbelstein’, die oorspronkelijk op de Dobbelsteinstraat zal zijn georiënteerd. Deze straat loopt feitelijk door in de Pastoor Brouwersstraat, waar met name nr. 5, een boerderij op de zuidwesthoek van de Hoenderstraat, als goed voorbeeld van een middelgrote gesloten hoeve geldt. Ook de aan de andere zijde van de Hoenderstraat staande, in twee woningen gedeelde boerderij nr. 7, sluit bij dit beeld aan en laat zien hoe gecompliceerd en gedifferentieerd de ontwikkelingsgang van een hoeve kan zijn.

Dit laatste geldt ook voor de bebouwing aan de zuidzijde van de Pastoor Brouwersstraat, voor de nrs. 10-18 alsmede de nrs. 20-22 en de daarnaast gelegen panden aan de Sprinkstraat nr. 2-4.

Aan de Hoenderstraat nrs. 9-17 staat een zeer karakteristieke rij van aan elkaar gekoppelde woonhuizen en boerderijen (afb. 135).

Voorts treft men aan de Sprinkstraat een aantal hoeven aan, waarvan de

133 Eijkerstraat nr. 11, opname 1963.

bouwhistorische ontwikkeling alleen met behulp van kaartanalyse volledig is te duiden. Dit geldt met name voor het aan de zuidzijde van de Sprinkstraat gelegen woonhuis nr. 12-14, met zijn opmerkelijke natuurstenen gevel (afb. 148-149). Aan

de noordzijde van de Sprinkstraat verdienen vooral de nrs. 9 (1749) en 15 (1899) de aandacht (afb. 147). Aan de Eijkerstraat is weinig bewaard gebleven, behoudens nr. 11 met mergelstenen kopgevel (afb. 133) en de daartegenover liggende gesloten hoeve nr. 12.

Dobbelsteinstraat

Dobbelsteinstraat nr. 2

Zie Rijksweg nr. 6-8, Hoeve ‘Dobbelstein’ (blz. 140).

Eijkerstraat

Eijkerstraat nr. 11

Boerderij (afb. 133), verbouwd tot woonhuis, met onderkelderde woonvleugel haaks op de straat gericht. Datering XVIII A en XIX A.

Oorspronkelijk geheel in vakwerk, waarvan de linker gevel met luifel aanwezig is. Aan de straat een mergelstenen puntgevel met kleine keldervensters en hardstenen lateiboog-vensters, afgedekt door een gestrekte boog in mergel met vooruitspringende sluitsteen. Op de verdieping kleine

segmentboogvensters in mergel. De woning is aan de rechterzijde met een zijbeuk verbreed.

Eijkerstraat nr. 6

Gevelbeeld (afb. 134), zie Sprinkstraat nr. 8 (blz. 146).

Eijkerstraat nr. 12

Wit gepleisterde boerderij bestaande uit woongedeelte en poort aan de straat en een schuur achter op de cour, die aan weerszijden is belend door de buurpanden nrs. 10 en 14. Datering: XVIIIB, gedeelte aan de straat; schuur en stallen aan de cour XIX B. In de straatwand opgenomen woongedeelte met verdieping en poortdoorgang onder een evenwijdig aan de straat lopend zadeldak.

Eijkerstraat nr. 14

134 Eijkerstraat nr. 6. Napoleontisch soldaat, houten beeld tegen de gevel, oorspronkelijk een tuinbeeld, opname 1963.

Boerderij in baksteen, bestaande uit een haaks op de straat staande woonvleugel met verdieping, waarachter de stal en schuur. Datering ca. 1800. Het woongedeelte is later naar de straatzijde verlengd, waarbij tevens de ruimte tot aan nr. 12 is opgevuld.

Hoenderstraat

Hoenderstraat nrs. 9-17

Het complex Hoenderstraat nrs. 9 tot en met 17 (afb. 135) vormt een zeer karakteristiek voorbeeld van een rij aaneengeschakelde boerderijen en kleine woningen. De gevels aan de straat verspringen ten opzichte van elkaar en de poortdoorgangen verlenen het complex een heel afwisselend aspect. Dit laatste wordt nog versterkt, doordat de op zichzelf al gerende percelen waarop de bebouwing

staat, niet haaks maar onder een schuine hoek aan de Hoenderstraat grenzen. Projectie van de huidige panden op het kadastraal minuutplan toont aan, dat er verschuivingen hebben plaats gevonden.

Hoenderstraat nr. 9

Woonhuis met verdieping onder zadeldak, met de nok haaks op de straat.

Datering: XIX c.

Restant van een oudere hoeve, die op het kadastraal minuutplan voorkomt als nr. 2224, maar na een brand in het midden van de vorige eeuw als klein woonhuis is herbouwd. Het perceel geeft nog de oorspronkelijke omvang van de C-vormige hoeve aan, met de cour rechts van de woning.

Hoenderstraat nrs. 11-13

Boerderij (afb. 135) met woonvleugel links van de cour, die aan de achterzijde wordt afgesloten door een doorrijschuur. Datering: XVIII B, met jongere wijzigingen.

Het complex wordt aan de rechter zijde begrensd door nr. 15 en aan de straat afgesloten door een poortmuur met rondbogige doorgang. De kamers aan de straat zijn in het midden van de 19de eeuw verbouwd en van een nieuwe verdieping tussen zijtopgevels voorzien. Oorspronkelijk zal de woonvleugel met de daarachter aansluitende stal die tot een woning (nr. 13) is omgebouwd, een topgevel aan de straat hebben gehad. In de mergelstenen straatgevel drie lateiboogvensters van hardsteen op de hoofdverdieping.

De poortdoorgang is blijkens de toepassing van baksteen in de rondboog en de rechter flank, verhoogd en naar rechts verbreed.

Hoenderstraat nr. 15

Boerderijwoning (afb. 135), bestaande uit woning met verdieping links van een lagere poortvleugel, waarin een tot winkel omgebouwde stal. Datering: XVIII en XIX B.

De beide bouwvolumes onder zadeldak met zijtopgevels sluiten aan de straat

135 Hoenderstraat, overzicht van de nrs. 11/13-17, opname 1989.

136 Hoenderstraat nr. 17, opname 1989.

de binnenhof af. De cour wordt aan weerszijden begrensd door de perceelsscheiding met de nrs. 11/13 en 17. Het voorhuis is aan de straat onderkelderd; het tongewelf loopt evenwijdig aan de straatwand.

Aan de achterzijde wordt de hof afgesloten door een grote schuur. Op het kadastraal minuutplan wordt een veel minder diep woongedeelte aangegeven dan thans aanwezig is. Het woonhuis is later naar achter toe vergroot, wat ook blijkt uit de plaats van de schoorsteen.

Hoenderstraat nr. 17

Boerderij om gesloten binnenplaats (afb. 135-136), hoofdzakelijk in mergel en baksteen. Het woonhuis met verdieping is met de lange zijde naar de straat gericht. Links sluit de poortvleugel met stal aan. Het woonhuis is opgetrokken in mergel. In de drie traveeën brede voorgevel rechthoekige vensters met hardstenen boven- en onderdorpels en een dito deuromlijsting. Op de bovendorpel van de voordeur staat een chronogram, dat het jaartal 1845 aangeeft: ‘goD WIJ zIJn U aLLe WeLVaart VersChULDIgD’.

De rondboog van de poortdoorgang is van baksteen, evenals de verhoogde bovenmuur.

Pastoor Brouwersstraat

Pastoor Brouwersstraat nr. 5

Hoeve om gesloten binnenplaats (afb. 137-139), met het woonhuis rechts van de poort, gelegen op de hoek van de Pastoor Brouwersstraat en de Hoenderstraat. Datering: XVIIIa, met resten van een oudere hoeve.

De hoeve is grotendeels opgetrokken in baksteen en mergel. Het woonhuis met kelder op oude keifundering in de noordoost-hoek, heeft een verdieping en zolder. Opmerkelijk is de vrijwel gesloten, mergelstenen puntgevel aan de Pastoor Brouwersstraat, voorzien van een cordonlijst, waarboven twee halfronde zoldervensters en een omlijste top.

De lange woonhuisgevel aan de Hoenderstraat heeft zowel beganegronds als op de verdieping vensters met een hardstenen lateiboog-omlijsting. Achter het woongedeelte een aansluitende schuur met vakwerk.

Links van de cour een eenbeukige, bakstenen schuur, waarvan de oorspronklijke toegang aan de straat is dichtgezet.

Achter op de cour een schuur in mergel, waarin een gevelsteen met de inscriptie ‘ANNO 16(?)75 LVL’ is opgenomen.

Aan de Hoenderstraat achter de boerderij staat nog een vrijstaande, tweebeukige doorrijschuur in vakwerk. Opmerkelijke constructie van vier ongelijke vakken op een hoge mergelstenen plint, aan een zijde vergroot met een zijbeuk rustend op halve spanten (afb. 138).

137 Pastoor Brouwersstraat nr. 5. Poortgevel, opname 1989.

138 Pastoor Brouwersstraat nr. 5. Gevel en schuur aan de Hoenderstraat, opname 1989.

139 Pastoor Brouwersstraat nr. 5. Boerderij met vrijstaande schuur aan de Hoenderstraat. Plattegrond van begane grond en woonhuiskelder. Schaal 1:300.
Opmetingstekening door A. Warffemius, naar gegevens uit 1971 en 1975 en eigen waarneming, 1988.

De boerderij vertoont de volgende ontwikkeling.

Het woongedeelte met de aansluitende stal is van oorsprong een vakwerkhuis, dat in het eerste kwart van de 19de eeuw is versteend. Links daarvan is de hoeve uitgebreid met een stal in vakwerk en een mergelstenen muur aan de veldzijde, waarin het steentje met het jaartal 1675. De stal had een breedte van drie vakken en een topgevel aan de zijde van de inspringende hoek met de woonvleugel.

De open hoek aan de Hoenderstraat is gevuld met een vakwerkbouw, de stalling voor de klaverkar. Omstreeks 1800 is de schuur met poortmuur gebouwd in baksteen met vakwerk aan de courzijde. De inspringende hoek tussen de stal en de schuur is de plaats van de poel.

- Literatuur. Margraten 1983, 210.

- Opmetingstekening. Plattegronden, gevelaanzichten en doorsneden (bestaande toestand), schaal 1:100, gedateerd 1-5 en 21-6-1971; witdruk in archief RDMZ.

Plattegrondtekening, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, Coll. RDMZ (afb. 139).

Pastoor Brouwersstraat nr. 7

Gesloten hoeve, staande op de noordoosthoek van de Pastoor Brouwersstraat en de Hoenderstraat. Woonhuis in baksteen en mergel rechts van de cour, die door een poortmuur aan de Pastoor Brouwersstraat wordt afgesloten.

Bakstenen schuur op haakvormige plattegrond op de hoek van de Hoenderstraat. Datering: XVIII B, met wijzigingen van woonhuis en schuur XIX B en XXa.

De woonvleugel heeft aan de kant van de binnenplaats een mergelstenen gevel; de kopgevel aan de straat is gepleisterd; de oorspronkelijke buitengevel is in baksteen uitgevoerd en door het verleggen van de toegang naar de pleinzijde bij de kerk tot hoofdgevel van het huis geworden. Het achterste gedeelte van de woonvleugel is op dezelfde wijze tot een zelfstandig woonhuis ontwikkeld.

Van het bedrijfsgebouw is het haaks op de Pastoor Brouwersstraat gerichte gedeelte blijkens het kadastraal minuutplan jonger dan het gedeelte haaks op de Hoenderstraat.

Pastoor Brouwersstraat nrs. 10-12

Boerderij, bestaande uit twee woonhuizen, nr. 10 in baksteen (rechts) en nr. 12 met gecementeerde gevel (links), waartegen ter linkerzijde een lagere poortvleugel aansluit. Datering: circa 1860-1870.

Drie traveeën brede woningen met verdieping en toegang aan de straat. Muurafwerking van nr. 12 in de vorm van in Portlandcement gecementeerde blokken en lijstwerk. Poortvleugel met rondbogige doorgang en stal onder zadeldak in het verlengde naast de woning; muurafwerking van de poort in de vorm van een eenvoudiger blokversiering.

Pastoor Brouwersstraat nrs. 14-18

In drie panden opgedeeld boerderijcomplex, in oorsprong een gesloten hoeve, die na een brand in het midden van de 19de eeuw wijzigingen heeft ondergaan en is uitgebreid aan de achterzijde langs het Kerkpad. Datering: XVIII en midden XIX, met oudere tongewelfde mergelstenen kelders onder de nrs. 16 en 18 (afb. 140).

De omvang van de oorspronkelijke hoeve is weergegeven op het kadastraal minuutplan. Het woongedeelte en de poort van de oudere hoeve lagen oorspronkelijk links van de huidige poort (de nrs. 16 en 18). Rechts van de poort stond een schuur, eveneens met poort aan de straat (thans winkelpand nr. 14). Na de voormelde brand zijn de aan de straatkant gelegen bouwvolumes als een huizenrij onder zadeldak met zijtopgevels in mergel herbouwd. De vensters in de voorgevel kregen hardstenen dorpels en lateien; de deuren een dito omlijsting; de poorten korfbogen in baksteen.

Nr. 18, links op de hoek, is een latere afscheiding die verband houdt met de

140 Pastoor Brouwersstraat nrs. 16-22, links nr. 20 en 22, opname 1981.

141 Rijksweg nrs. 6-8. Hoofdhuis vanuit de tuin, opname 1987.

bestemming tot dorpscafé. Achter het hoekpand sluit nog een aan het Kerkpad gelegen, zelfstandige woning aan. De opdeling is een gevolg van noodzakelijke wisselingen in de economische bedrijvigheid.

Pastoor Brouwersstraat nrs. 20-22

Groep huizen, bestaande uit een woning (nr. 20) en een winkelpand (nr. 22) aan de oostzijde van het Kerkpad, ontstaan uit een hoeve (afb. 140). De panden hebben dezelfde ontwikkeling doorgemaakt als het ernaast gelegen blok aan de westzijde van het Kerkpad, Pastoor Brouwerstraat nrs. 14-18. Het oorspronkelijk karakter is in deze rij ondanks het behoud van de bouwvolumes en enkele details wat minder sterk herkenbaar door intensievere verbouwingen.

Nr. 20 is een voormalige burgemeesterswoning met geschilderde, bakstenen voorgevel en gecementeerde mergelstenen zijgevel. Achter nr. 20 in een voormalige stalvleugel is een woning, Kerkpad nr. 1, opgenomen.

Ter plaatse van nr. 22 bevond zich oorspronkelijk een poort.

Rijksweg

Rijksweg nrs. 6-8

Hoeve ‘Dobbelstein’, hoek Dobbelsteinstraat nr. 2 (afb. 141-146). Voormalige landsheerlijke Laathof, waarvan de oudste schriftelijke gegevens teruggaan tot het midden van de 15de eeuw, toen de hoeve in het bezit was van het geslacht Dobbelsteyn van Doenrade.

Vanaf 1620 zijn de elkaar opvolgende bezitters c.q. ‘stadhouders’ en de namen van de daarop wonende laten bekend. ‘Dobbelsteynshoeve’ omvatte toen 68 bunders en 12 roeden land.

De hoeve. De hoeve Dobbelstein is een boerderijcomplex, waarvan de woon- en bedrijfsgebouwen zijn gegroepeerd rondom een nagenoeg gesloten, driehoekige binnenplaats met een grote schuur aan de westzijde. Achter de woonvleugel een ommuurde moestuin die aan de westzijde wordt afgesloten door een put- en bakhuis en een buiten de tuinmuur aangebouwde schuur. Datering: XVII-XIX.

De opmerkelijke plattegrond (afb. 143) van het complex is ontstaan na de aanleg van de Rijksweg van Maastricht naar Vaals in 1823. Van de oorspronkelijk rond een vierkante cour gegroepeerde hoeve is toen het gedeelte dat in het kaarsrechte wegtracé lag afgebroken, wat neerkwam op een diagonale doorsnijding van de bestaande gesloten hoeve. De oude situatie is nog globaal terug te vinden op de kaart van Tranchot en Von Mueffling. De zuidelijke woonvleugel en de oostelijke vleugel langs de Dobbelsteinstraat bleven bestaan.

Langs de straatweg werden een nieuwe poortmuur en stalvleugel en de kapitale, tweebeukige doorrijschuur gebouwd (afb. 144). De lange zijde van de

stalvleugel en de schuur kwamen in elkaars verlengde te liggen. De hoeve vertoont door die gedwongen wijziging uit 1823 een naar de straatweg toe imposant gesloten front met een lengte van ca. 80 m, dat slechts wordt doorbroken door de rondbogige toegangspoort, die op de sluitsteen is gedateerd ‘1825’.

Zuidelijke vleugel. Aan de zuidkant van de cour, tegenover de toegangspoort is de woonvleugel gelegen (afb. 142). Het is een in baksteen opgetrokken en uit drie delen samengesteld, rechthoekig blok onder zadeldaken met zijtopgevels. De verdieping van het middengedeelte is hoger opgetrokken dan die van de belendende zijvleugels.

De verdeling van de zuidvleugel in drie woonhuizen correspondeert niet met de respektievelijke lage delen en de hogere middenpartij, maar is inwendig verschoven. De lage linker vleugel maakt deel uit van de woning aan de Dobbelsteinstraat nr. 2, waartoe ook het zuidelijke gedeelte van de lange oostvleugel behoort, links van de poort. Aan de westzijde van de

142 Rijksweg nrs. 6-8. Het woonhuis aan de binnenplaats, de zuidelijke vleugel, opname 1987.

scheidingsmuur van het bij Dobbelsteinstraat nr. 2 behorende woonhuis zijn bij een restauratie in 1982 resten gevonden van een 4 m brede schouw met kaarsnis.

Het hoge middengedeelte (nr. 8) en de kleinste helft van de lage rechter aanbouw (nr. 6) vormen het hoofdhuis van de hoeve, Rijksweg nr 6-8. De woonvleugel is in origine 17de-eeuws; de kelders zullen stellig veel ouder zijn. In het middengedeelte zijn vensters van groter formaat en met hardstenen omlijstingen, 18de-eeuwse gebogen lateivensters met sluitsteen, op de begane grond en de verdieping aangebracht. De rechter zijgevel van het hoger opgetrokken middengedeelte vertoont mergelstenen hoekblokken en speklagen en ook een klein rond venster in de westelijke zijtopgevel op zolderhoogte. Het is kennelijk de bedoeling geweest om de lage oostelijke vleugel tot aan de Dobbelsteinstraat eveneens op een dergelijke wijze te verhogen, maar tot uitvoering hiervan is het niet meer gekomen. Alleen het middengedeelte is voltooid, hetgeen ook blijkt uit de gevel aan de tuinzijde, waarin de hardstenen vensters eveneens voorkomen. Een windvaantje met het jaartal 1780 bekroont de schoorsteen.

Het niet verhoogde oostelijke gedeelte, waarvan de doorsnede C-D is weergegeven op afb. 143, maakt constructief één geheel uit met het ‘verhoogde’ gedeelte. Hoewel door een inwendige herindeling hiervan niet veel meer is waar te nemen, blijkt toch uit de vakkenindeling van de balkenzoldering, dat beide delen samen een woonblok van zes balkvakken hebben gevormd.

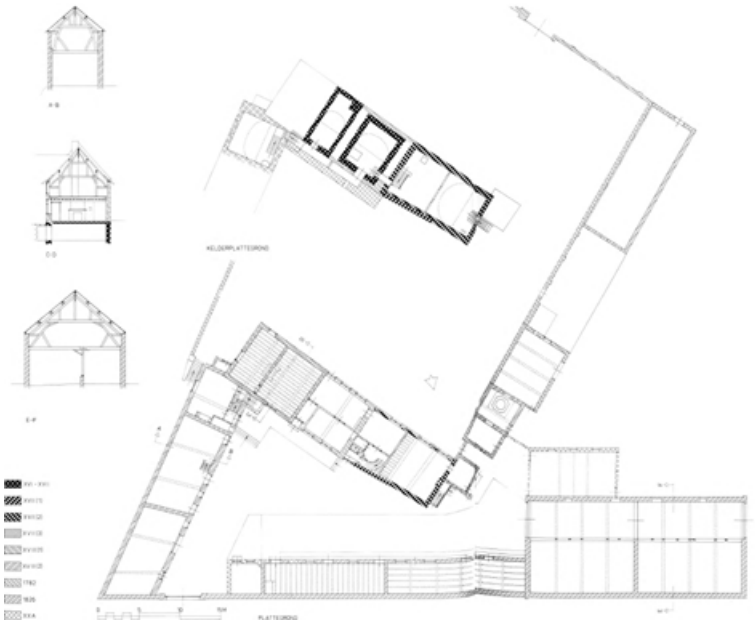
Zowel onder het hoge als het lage gedeelte bevinden zich gewelfde kelders, waarvan de mergelstenen tongewelven zich met de kruin loodrecht op de lange gevels onder het derde en vijfde balkvak bevinden. Beide kelders zijn later onderling door een gang verbonden, die buiten de zuidmuur van de woonvleugel is gelegen en loopt tussen de keldermuur en een speciaal daartoe gebouwde keermuur. Deze gang verbindt ook de huiskelders met de kelder onder de woning in de oostvleugel

aan de Dobbelsteinstraat. De ondergrondse ‘buitengang’ is halverwege met een scheidingsmuurtje gedicht, wat verband houdt met de verdeling van het huis in afzonderlijke woningen.

Het lage westelijke gedeelte vertoont aan de hofzijde een gesloten aanzien met alleen een in hardsteen omlijste deurpartij en kleine getraliede vensters beganegronds en op de verdieping. Aan de tuinzijde zijn twee vensters en een deur opgenomen met hardstenen omlijstingen, die identiek zijn aan die in het hoge woongedeelte, waaruit blijkt dat het in de bedoeling lag ook in dit blok de 18de-eeuwse verbouwing door te zetten.

De lage westvleugel is verdeeld in een portaal en keuken die beide behoren bij het hoge huis. In het portaal bevindt zich een ronde trap uit XIXb naar de verdieping.

De westelijke helft van deze vleugel met een omvang van twee en een halve travee vormt een afzonderlijke kamer, die toegankelijk is via een kleine, ‘kapel’ genoemde aanbouw tegen de westelijke kopgevel. Deze wellicht nog 17de-eeuwse ruimte werd in de 19de eeuw bewoond door een geestelijke, die de

143 Rijksweg nrs. 6-8. Hoeve ‘Dobbelstein’. Boerderijcomplex op de hoek van de Rijksweg en de Dobbelsteinstraat. Plattegrond van het hoevecomplex en de tuin: dwarsdoorsneden over het lage gedeelte van het woonhuis, over de oostelijke schuur aan de Dobbelsteinstraat en over de grote doorrijschuur aan de Rijksweg.
Opmetingstekening, schaal 1:300, door A. Warffemius, 1987-1988.

144 Rijksweg nrs. 6-8. Hoeve ‘Dobbelstein’, gezien vanaf de straatweg, opname 1987.

145 Rijksweg nrs. 6-8. De binnenplaats, gezien in oostelijke richting, opname 1987.

kleine aanbouw als oratoire heeft benut. De ruimte wordt verlicht door twee kleine vensters met hardstenen omlijsting waarin diefijzers zijn aangebracht. De westvleugel is over zijn gehele lengte onderkelderd en overwelfd met een bakstenen tongewelf. De kelder met een oppervlakte van 11 × 5,5 m is halverwege door een tussenmuur in tweeën gedeeld. Het westelijk gedeelte is toegankelijk via een trap in de kopse eindmuur naast de ‘kapel’. De oostelijke kelder is te betreden via een stenen steektrap in het woonhuisportaal. Vanuit deze kelderruimte is recent een doorsteek gebroken naar de mergelstenen kelder onder het hoge huis.

De kap boven het woonhuis bestaat uit twee op elkaar gestapelde ‘staande stoelen’ (stapelgebinten) met daarop een geschoorde nokstijl. De stijlen van de bovenste stoel zijn geschoord in de trekbalk van de onderste, die weer wordt geschoord door in de muur opgenomen blokkelen. Alleen de onderste stoel bezit korbelen.

Oostelijke vleugel. Deze vleugel (afb. 145) bestaat uit twee bedrijfsruimtes en een tegen de zuidvleugel aansluitende woning die in elkaars verlengde liggen.

De lengterichting ten opzichte van het hoofdwoonblok is in sterke mate bepaald door de loop van de Dobbelsteinstraat. Aan de straatzijde is de gevel geheel voorzien van een baksteenbeklamping en een verhoging in dat materiaal, die in 1825 zijn aangebracht bij de grootscheepse verbouwing van de hoeve in verband met de aanleg van de Rijksweg. Aan de courzijde is de oostvleugel voornamelijk opgetrokken uit mergelsteen, maar deze muur is eveneens verhoogd. Opmerkelijk in de plattegrond is het uitwaaieren van de moerbalken, waarop de kapspanten staan. Doorsnede A-B op afb. 143 geeft de constructie van de zolderbalken met de daarop gebrachte, overigens in 1825 ingebrachte gordingdragende nokstijlspanten, die van secundair gebruikt materiaal zijn gemaakt.

Afgezien van het uitwaaieren van de moerbalken in de richting van de aan de Rijksweg grenzende kopse frontmuur, zit er toch een - zij het een ‘ongebonden’ - regelmaat of vakverdeling in deze bedrijfsruimten die vooral als koestal hebben gefunctioneerd: tweemaal drie traveeën voor de stallen en anderhalf balkvak voor de woning, die overigens in verbinding staat met de lage oostpartij van de zuidelijke woonvleugel.

Onder het woongedeelte, dat tamelijk hoog ligt ten opzichte van de aflopende Dobbelsteinstraat bevindt zich een kelder met een segmentboogvormig tongewelf.

146 Rijksweg nrs. 6-8. Gebeeldhouwde wangstukken van schoorsteen in het pand Dobbelsteinstraat nr. 2, opname 1987.

Schouw. In de ruimte daarboven staat tegen de scheidingsmuur met de stal een schouw (afb. 146) met gebeeldhouwde wangen, XVII A, bestaande uit pilasters met maskers en vruchtfestoenen, waarboven vooruitspringende kraagstenen met respectievelijk een man en een vrouw, wier bovenlijf overgaat in het lichaam van een fabeldier (chimaera); de voluten op hun hoofden zijn de dragers van de houten schoorsteenbalk.

Noordvleugel. Langs de Rijksweg zijn in 1823 stallen voor kleinvee en een grote schuur gebouwd, aan de straatzijde afgesloten door een hoge muur. Boven de stallen die respectievelijk een lengte hebben van 12 en 15 m en een breedte van 3,75 m, zijn zolders onder een lessenaarsdak. Aan de oostkant, rechts naast de poort, staat nog een kleinere latere aanbouw, het z.g. kantoortje.

Bij herbouw na een brand in het begin van deze eeuw zijn de muren aan de hofzijde verhoogd en is tevens het kantoortje gebouwd, waardoor het lessenaarsdak van de noordvleugel wat minder steil werd.

Grote schuur. De omvangrijkste toevoeging omstreeks 1825 is de grote tweebeukige, bakstenen schuur onder een met pannen belegd zadeldak (afb. 144). Dit kapitale bedrijfsgebouw bezit een uitwendige lengte van ca. 27 m bij een breedte van 12,40 m. De schuur is inwendig verdeeld in een smalle beuk, de doorrit, die aan de courzijde uitkomt op de vaalt en aan de veldzijde vanaf de weg toegankelijk is. De ruimte bestaat uit twee maal vier vakken, gescheiden door een muur met doorgang in de brede beuk, die oorspronkelijk voorzien was van deuren om het ritme bij het dorsen niet te verstoren. De uit twee delen bestaande moerbalken worden onder de liplas door standvinken ondersteund.

De constructie is afgebeeld als doorsnede E-F op afb. 143. Ten zuiden van de grote schuur is een koestal gebouwd in XX a.

Puthuis. Ten zuiden van het woonhuis staat het puthuis, waarin zich de thans gedempte, doch oorspronkelijk 68 m diepe put bevindt, die geheel met mergel is bekleed.

Bakhuis. Bij het puthuis staat het bakhuis, dat bestaat uit een in baksteen opgetrokken gebouwtje van vier balkvakken. De oven heeft aan de oostzijde tegen de tuinmuur gestaan (afb. 94).

Tegen de tuinmuur zijn nog wat secundaire bouwsels ontstaan, met name een schuur bij de zuidwesthoek.

Tuinmuur. De achter het huis gelegen tuin wordt begrensd door een uit veldkeien en brokken natuursteen opgetrokken tuinmuur. Aan de oostzijde langs de sterk aflopende Dobbelsteinstraat is het meer een keermuur met tuinmuur. Op de zuidoost-hoek is een steen ingemetseld met het jaartal: '1780' Aan de zuidzijde vertoont de tuinmuur kleine muurdammetjes en de resten van de posten van een toegangshek, dat min of meer in de as van het hoge woonhuis ligt. De westelijke tuinmuur bezit eveneens muurdammetje tot aan het bakhuis.

- Literatuur. Heidendal 1983, 143-146.

Sprinkstraat

Sprinkstraat nrs. 7 en 9

147 Sprinkstraat nrs. 7-9, opname 1989.

Gesloten hoevecomplex (afb. 147), grotendeels versteend vakwerkhuis, oorspronkelijk bestaande uit twee woonhuizen met verdieping in elkaars verlengde, waarvan nr. 9 nog als zodanig fungeert en nr. 7 tot stal is gedegradeerd. Datering XVIII A en XIX B.

Op het kadastraal minuutplan is het complex verdeeld in twee zelfstandige bedrijven (nrs. 1457 en 1461).

Het onderkelderde woongedeelte van nr. 9 staat met de korte mergelstenen gevel aan de straat. In de puntgevel is een steen opgenomen met de inscriptie: 'W:X:B / ANNO 1749'. De venstervorm met hardstenen lateibalken en dorpels wijst op een wijziging omstreeks 1860.

Rechts van de woonvleugel ligt achter de poortvleugel de bij nr. 9 behorende cour, met de schuur aan de achterzijde van de hof. Bij een omstreeks 1985 uitgevoerd herstel is de vormgeving van de poortvleugel drastisch gewijzigd, waarbij de laat 19de-eeuwse verdieping boven de poort is komen te vervallen. Het woonhuis van nr. 7 grenst met de blinde rechterzijde aan de cour van nr. 9, maar is uitgegroeid tot een boerderij op haakvormige plattegrond door de aanbouw van een schuur links achter het woongedeelte. De woonfunctie bij nr. 7 is vervallen en daartoe is een modern huis gebouwd aan de straat, links van de oprit.

Sprinkstraat nrs. 15-17

Boerderij om gesloten binnenplaats; drie traveeën breed ouder woongedeelte met verdieping onder verhoogd schilddak, evenwijdig aan de straat rechts van de rondbogige toegangspoort. Boven de poort in de wit gesausde bakstenen frontmuur een jaartalsteen, gedateerd ‘1899’.

Het jaartal wijst op een omvangrijke vernieuwing van het complex, dat bestaat uit een samenvoeging van verschillende op de kadastrale minuut nog als zelfstandige bedrijven bestaande panden. Zo staat de schuur links van de poort ter plaatse van een in het eerste kwart van de 19de eeuw nog zelfstandige hoeve (kadastraal minuutplan nr. 1455). Het woongedeelte rechts aan de straat komt daarop ook voor (kadastraal minuutplan nr. 1448), met een bedrijfsgebouw ter plekke van de huidige binnenplaats. Dit laatste onderdeel is vervangen door de grote bakstenen schuur die thans de hof afsluit.

Achter het aan de straat gelegen woonhuis sluit haaks een jongere uitbreiding van de woning aan, Sprinkstraat nr. 17, die eveneens een ouder gedeelte vervangt (kadastrale minuut nr. 2239).

Sprinkstraat nr. 21

Boerderij met woonhuis en bedrijfsvleugel onder afzonderlijke zadeldaken evenwijdig aan de straat. Datering: eind XIX, waarschijnlijk evenals het buurpand nr. 19 uit 1899.

Woonhuis met verdieping links van het bedrijfsgedeelte, dat twee rondbogige poordoorgangen bezit respectievelijk voor de doorrit en voor de schuur die eerst naar rechts is uitgebreid en vervolgens met een haaks aansluitende vleugel is uitgebreid, die het complex aan de rechter zijde flankeert. Goed voorbeeld van een laat 19de-eeuwse boerderij, gebouwd ter vervanging van een oudere hoeve die schuin achter het huidige complex heeft gestaan en waarvan alleen nog een fragment over is in de vorm van een vrijstaande bergplaats.

De hoeve is gebouwd op een op de kadastrale minuut nog onbebouwd perceel nr. 1444; de oudere hoeve komt hierop voor als nr. 2355 of 2348 (niet goed leesbaar).

Sprinkstraat nr 8

Voor Sprinkstraat nr. 8 staat langs de weg een uit mergel opgetrokken tuinmuur met hekposten, die zijn bekroond met een vaas en een bol, beide versierd met een eenvoudig bladmotief. Op een foto uit 1963 heeft de muur drie posten met vazen. Zij stonden op hekposten bij de toegang van de tuin voor nr. 10. Volgens een plan van wijziging uit 1969 zou de muur, die schade had geleden, meer naar rechts worden verplaatst. Daarna is de muur voor nr. 10 afgebroken en verplaatst naar de tuin van nr. 8.

In de tuin heeft het houten beeld van de Franse soldaat gestaan, dat thans als gevelversiering dienst doet bij een aan de Eijkerstraat nr. 6 gevestigd garagebedrijf (afb. 134).

Sprinkstraat nrs. 12-14

148 Sprinkstraat nrs. 12-14, opname 1988.

Woonhuis met schuur (afb. 148-149) op winkelhaakvormig grondplan, met een in grote veldkeien en mergel opgetrokken woonhuisgevel aan de straat. Datering: woonhuis, XVII; schuur, midden XIX.

Het woonhuis bestaat uit een vakwerkconstructie, die in fasen een versteningsproces heeft ondergaan. Het meest in het oog lopende onderdeel is de kopgevel aan de straat die bestaat uit grote veldkeien tussen natuurstenen hoekblokken, waarin beganegronds twee dichtgezette houten bolkozijnen en op de verdieping twee kleine houten kozijnen, die met baksteen zijn dichtgezet. Van de beide langsgevels is de linker gevel voorzien van de entree en van vensters; de rechter is een geheel gesloten vakwerkgevel op hoge stenen plint. De oorspronkelijke

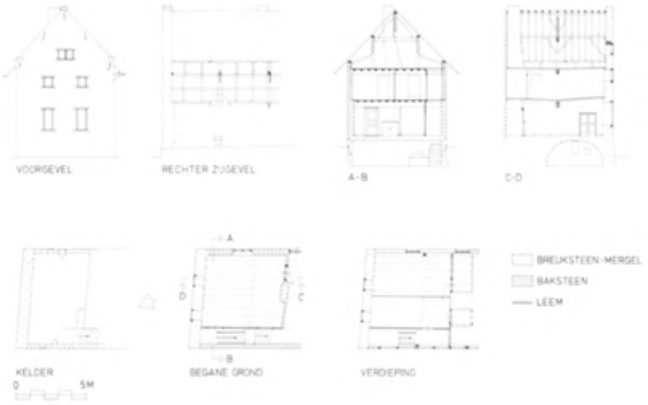
balkvakindeling is nog af te lezen: vier vakken behorend bij het woonhuis en een latere verlenging met twee vakken.

De tussenstijltjes en horizontale regels zijn in de vakwerkwand secundair toegepast. Het woongedeelte heeft in eerste aanleg bestaan uit een onderkelderde kamer aan de straat en een tweede vertrek daarachter, gescheiden door een tussenmuur met stookplaatsen. Het huidige gangportaal is een latere invulling. De kelder bezit een mergelstenen tongewelf en is net iets breder dan één balkvak. De kelder is waarschijnlijk pas in een later stadium ingebracht, gelijk met de verstening van het vakwerk, aangezien een stijl net ter plaatse van het keldervenstertje in de rechter zijmuur staat.

Heel opmerkelijk is de constructie van de kap achter de stenen topgevel. Op de trekbalken staat een staande stoel met een geschoorde nokstijl en een schuine blokkeel- verbinding tussen de spantbenen en de wandstijlen.

De woning is het restant van een grote niet meer bestaande hoeve, die rechts van het huis heeft gestaan ter plaatse van het perceel, waarop thans Sprinkstraat nr. 10 staat.

Op het kadastraal minuutplan staat die vroegere situatie weergegeven als een woonvleugel haaks op de straat met een aansluitend bedrijfsgebouw ter plekke van het huidige pand nr. 10; voorts moet aan de straat rechts van de woning in de voortuin van nr. 6 en nr. 8 een grote schuur hebben gestaan. Dat nr. 12 de aan de hof gelegen woning van de grote hoeve is geweest, is ook nog af te lezen

149 Sprinkstraat nrs. 12-14. Woonhuis van voormalige boerderij. Plattegrond van begane grond, kelder en verdieping van het woongedeelte aan de straat; aanzicht van de kopgevel en van de twee voorste vakken van de rechter zijgevel. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1988.

uit de vakwerkwand en blijkt bovendien uit de dakoverstek aan de rechterzijde. De woning is dus afgesplitst van de bedrijfsgebouwen, die deels zijn afgebroken, zoals de schuur aan de straat, en deels zijn vervangen door een nieuwe woning. Dit laatste is het geval met het gedeelte waar Sprinkstraat nr. 10 is gebouwd; een en ander is af te lezen uit de ankers aan de voorgevel: ‘A M C M’. De letters zouden de initialen zijn van Anna Maria Caenen Meertens, die het pand in het midden van de vorige eeuw heeft laten bouwen. - Literatuur. Voskuil 1979, 111, afb. 109; Boerderijen bekijken, 90, afb. 109.

Schutterszilver

De schutterij van het St. Sebastianusgilde bezit een in zilver gedreven en gegraveerde vogel op een takje, waarvan de snavel, het kroontje en de festoenring om de hals zijn verguld. Het hoofdsieraad dateert uit XVIId - XVIIIa.

De vogel hield oorspronkelijk een schildje in de bek met het wapen van het geslacht van Eynatten, heer van Gulpen en Margraten (1690-1716).

Voorts bezit het sieraad een twintigtal koningsschilden van voor het jaar 1900. Nadien is dit aantal met ruim vijftig platen vermeerderd; zij zijn allen met jaartal en naam vermeld door C.M.C. Jeurissen.

Vermeldenswaardige oude koningsplaten zijn:

1713 (ovaal met wapen van Johan Frederich van Eynatten en van diens vader Johann Philip van Eynatten); 1805; 1806; 1807; 1808 (gemerkt: WH in ruit); 1810; 1818; 1830; 1841; 1843; 1848.

- Literatuur. Jolles, in: PSHAL 72 (1936), 129-134; C.M.C. Jeurissen, in: Heidendal 1983, 188-195.

Groot Welsden

Het gehucht Groot Welsden is gelegen op een afstand van 1,5 km ten noorden van de dorpskern van Margraten, westelijk van de verbindingsweg over Sibbe naar Valkenburg en op circa een 0,5 kilometer oostelijk van de Trichterweg. De wegenstructuur van het gehucht vertoont een tamelijk grillig patroon in vergelijking met de naburige gehuchten Klein Welsden, 't Rooth, Gasthuis en Scheulder, die alle aan een min of meer recht wegtracé zijn gelegen.

Waarschijnlijk is Groot Welsden een ontginning van veel ouder datum. Een oudere naam voor Welsden is ‘Wippelsdaal’, die volgens J. Habets duidt op een prehistorische begraafplaats. De naam wordt thans nog in ere gehouden in het plaatstelijke horecabedrijf, gevestigd op Groot Welsden nr. 13.

Het hoofdpatroon van de wegen in Groot Welsden is kransvormig met aan de zuidzijde aansluitende wegen naar Margraten (afb. 150-151). Het grillige patroon en de aanmerkelijke hoogteverschillen maken het bijzonder moeilijk om de structuur in haar geheel te overzien en snel te doorgronden. Groot Welsden levert diverse verrassende en wisselende ‘gezichten’ op, die de bezoeker in eerste instantie volledig desoriënteren.

De hoofdweg die vanaf de Musscheput, op de grens met Klein Welsden, in oostelijke richting loopt, buigt voorbij hotel Wippelsdaal, dat met de ‘Dreeshof’ (nr. 9-11) in de zicht-as van de weg naar Margraten is gelegen, ongeveer met een hoek van 250° om in noordwestelijke richting. Op de buitenbocht is de bebouwing wat verdicht bij de nrs 46. tot 52. Belangrijker is echter het voorbij de Eijkerweg gelegen boerderijcomplex ‘Welsderhof’. Westelijk van deze hoeve ligt een groep huizen en boerderijen, een conglomeraat van ten dele nog 18de- en 19de-eeuwse bouwvolumes, uitgebreid met of ten dele vervangen door jongere toevoegingen. Belangrijk zijn in dit verband de nrs. 35, 41, 43, 94 en 98.

150 Groot Welsden, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

151 Groot Welsden, volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

Het gebied binnen de grote kransweg wordt doorsneden door drie secundaire landwegen, die samenkomen bij de hoeves Groot Welsden nrs. 116-118.

Straatmeublilair

Wegkruisen

In Groot Welsden staat een drietal wegkruisen op de volgende locaties:

1. Op de wegsplitsing bij Groot Welsden nr. 5. Gietijzeren kruis met neogotisch corpus; opengewerkt model met voluten en franse lelies en stralenkrans in de hoeken van de kruisboom; XIX d.
2. Op de driesprong bij Groot Welsden nr. 116, rechts van de inrijpoort in een wandnis van de poortmuur (afb. 24). Gietijzeren kruis; opengewerkt model met neogotische vierpas uitsparingen en stralenbundels; figuren op de kruisarmen. Op de stam een staande Maria als Immaculata, op de kruising God de Vader, omgeven door engelenkopjes; XIX d.
3. Bij de T-kruising met de Eykerweg. Wegkruis met houten kruisboom onder afdak en gesneden houten corpus, ca. 1950; waarschijnlijk gesneden door de beeldhouwer Weerts uit Maastricht. Het kruis is ter plaatse van een vroegere poel, ook wel 't Kuulke genaamd, geplaatst uit dankbaarheid na de terugkeer van de dienstplichtigen uit het voormalig Nederlands Indië (afb. 152).

Drinkkoelen

Tegenover Groot Welsden nr. 116-118 ligt aan de overzijde van de weg een drenkplaats met een mergelstenen keermuur in de helling van de holle weg. Opmerkelijk is de locatie van dit kleine spaarbekken boven aan de vrij steil aflopende landweg (afb. 95).

Tegenover Groot Welsden nr. 12-14 bevindt zich nog een tweede drinkkoel. Dichtgestorte koelen zijn ‘het Kuulke’ op het driehoekige terrein voor de Dreeshof, en bij Groot Welsden nr. 92, ‘de Viekoel’.

Boerderijen

Groot Welsden vertoont een overwegend agrarisch karakter. De bebouwing dateert in haar huidige vorm vooral uit het midden en de tweede helft van de 19de eeuw.

Uitzondering hierop vormt het woongedeelte van Groot Welsden nr. 70-72, ‘De Welsderhof’, en mogelijk het oudste gedeelte van nr. 14, waarvan de vroegere situatie in tekening is gedocumenteerd ten behoeve van de collectie van het Rijksmuseum voor Volkenkunde ‘Het Nederlands Openluchtmuseum’ te Arnhem (afb. 49).

Een markante plaats neemt het hoevecomplex Groot Welsden nrs. 9-11 in, dat ‘gezicht bepalend’ is voor het gehucht als entree vanaf Margraten. Aandacht verdient de oorspronkelijke vorm van de tot twee woonhuizen omgebouwde schuur Groot Welsden nr. 38. Karakteristiek is verder het bij de centrale driesprong gelegen complex, bekend als de nrs. 116 en 118, voortgekomen uit een grote hoeve en in

de huidige vorm voor een belangrijk deel uit 1847. Verspreid treft men kleinere huizen aan met vakwerk onderdelen in het zicht (nrs. 5-7, 46, 48) of schuilgaand onder cementpleister (nr. 52).

Eijkerweg

Eykerweg nrs. 120-122

Boerderij, geheel opgetrokken in baksteen, bestaande uit dubbel woonhuis met verdieping en gebroken zadeldak tussen brede topgevels, gebouwd in 1890.

Vier traveeën brede lange zijde met middenrisaliet, waarin de toegang tot nr. 120, en drie traveeën brede kopgevel met frontonbekroning. Schuur uit de bouwtijd, evenwijdig aan het woongedeelte en daarmee verbonden door een lage poortvleugel. Tweede schuur van omstreeks 1930 aansluitend tegen de als trapgevel uitgevoerde rechter zijtopgevel.

Groot Welsden

Groot Welsden nrs. 5-7

Kleine vakwerkwoning met ankerbalkgebint, karakteristiek gelegen op de splitsing van de hoofdweg en de hoge weg naar het veld bij nr. 118. Datering: XIX B met latere aanbouwsels.

Groot Welsden nrs. 9-11

De ‘Dreeshof’ (afb. 45, 152), kapitale hoeve met zeer breed front. Dubbel complex op U-vormige plattegrond gebouwd in baksteen, met vier venstertraveeën breed woongedeelte (nr. 9), waarnaast rechts twee grote ellipsbogige poorten, waarvan de schuurpoort in de sluitsteen is gedateerd ‘1859’. Datering: XVIIIB, verbouwd in 1859.

Het woongedeelte staat evenwijdig aan de straat, vier traveeën breed met zesen achtruits vensters en een verdieping die doorloopt over de doorrit.

De linker poort leidt naar de cour en de rechter boog vormt de toegang tot de tweebeukige schuur, die bij nr. 11 behoort. Aan de weg links voor de woning een mergelstenen schuur, toegankelijk vanaf het terrein voor de woning, ca. 1850 (afb. 153).

Twee paar mergelstenen hekposten markeren de toegang tot een weide tegenover de hoeve en een perceel links van nr. 9; dito posten met keermuren staan tegenover nr. 38-40.

Volgens het kadastraal minuutplan bestond het complex vanouds uit twee bedrijven, waarbij het woongedeelte van nr. 9 haaks op de straat was gericht. Ook het voorste gedeelte van de grote schuur behoorde in eerste aanleg tot deze boerderij, waarvan de toenmaals veel kleinere cour aan de achterzijde werd afgesloten door een schuur, die later is vervangen door de huidige vrijstaande schuur achter op de cour, die na de verbouwing van 1859 moet zijn opgetrokken. Bij de midden 19de-eeuwse verbouwing is het woongedeelte van nr. 9 langs de weg komen te liggen. De voormalige woonvleugel is toen als bedrijfsruimte naar achter toe verlengd.

Groot Welsden nr. 35

Woonhuis met zolderverdieping; langgeveltype, evenwijdig aan de straat. Grotendeels in breuksteen opgetrokken gebouw, met het woongedeelte en de aangebouwde bedrijfsruimte in elkaars verlengde. Datering: XVIII B.

152 Groot Welsden nrs. 9-11. ‘De Dreeshof’, opname 1988.

153 Groot Welsden. Mergelstenen hekposten, keermuren en schuur bij nrs. 9-11, opname 1988.

154 Groot Welsden nr. 41, opname 1989.

155 Groot Welsden nrs. 70-72, 'Welsderhof', opname 1989.

Volgens het kadastraal minuutplan heeft schuin achter het huis een schuur gestaan en sloot rechts van de woning nog een zelfstandige hoeve op C-vormig grondplan aan. Deze is in 1924 vervangen door een nieuwe boerderij. Daarvan rest nog een vrijstaande schuur, die thans overigens bij het even oude buurpand nr. 39 behoort. De bakstenen schuur is van hetzelfde model, zij het van een groter formaat als Groot Welsden nr. 38-40 vòòr de verbouwing tot woonhuis.

Groot Welsden nr. 41

Boerderij (afb. 154) van het gesloten type, met woonhuis rechts van de cour, een grote dwarsdeelschuur achter op de hof en twee aaneensluitende schuren onder schilddaken links daarvan; voorts poortmuur aan de straat. Datering XVIII en XIX.

De woning bestaat uit een vakwerkbouw met een lengte van vijf balkvakken en een mergelstenen kopgevel aan de straat. De afsluiting van de cour met een overkapte poortmuur en de bakstenen schuur met deeldeur aan de straat verspringen ten opzichte van het woonhuis.

Groot Welsden nrs. 12-14

Achter de twee moderne woningen staan twee schuren, die deel hebben uitgemaakt van twee boerderijen, die in 1949 uitgebreid zijn gedocumenteerd (zie blz. 74-75).

Dankzij deze opmetingstekening (afb. 49), uitgewerkt in 1953, is de bouwontwikkeling nog te reconstrueren. Het is een prachtig voorbeeld van een oorspronkelijk gesloten 18de-eeuwse hoeve, waarvan de linker vleugel is afgesplitst in de 19de eeuw, waarna deze aan voor- en achterzijde tegen de linkerflank is vergroot.

- Opmeting. 'Limburgsche boerderijen te Groot Welsden' twee bladen, schaal 1:100, door A.J. Aanstoot en L. de Jong (1949) en getekend door G. Post (1953), Coll. Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem (NOM LI 28/29).

Groot Welsden nrs. 38-40

Tot twee woonhuizen verbouwde schuur (afb. 46-48). In de oorspronkelijke gedaante een goed voorbeeld van een zelfstandig bedrijfsgebouw op een rechthoekig, bijna vierkant grondplan en onder een met pannen gedekt schilddak. Datering: 1848 volgens bewaard gebleven fragment van het oorspronkelijk houtskelet. Ondermuren in breuksteen en mergel, opbouw in vakwerk; na een totale ineenstorting op 21 maart 1977 vond in 1979-1981 de wederopbouw plaats als huls voor twee woonhuizen (zie blz. 69-71).

Groot Welsden nr. 48

Boerderij op L-vormig grondplan met onderkelderd woonhuis van vier traveeën en een uit drie vakken bestaande dwarsdeelschuur, die met een kort vak is verlengd. Datering: XVIII B.

Groot Welsden. nr. 52

Boerderij op L-vormig grondplan met onderkelderd, laag mergelstenen woonhuis van vier balkvakken, dat is verbonden met een oorspronkelijk vrijstaande dwarsdeelschuur, waarvan het vakwerk is gepleisterd. Datering: XVIII B.

Groot Welsden nrs. 70-72

'De Welsderhof' (afb. 155), gesloten complex bestaande uit twee bedrijven. Waarschijnlijk een laathof. Datering: XVII. De oudste kern bestaat uit het woongedeelte en de achterbouw aan de cour; vergroting woonhuis 1911; schuren uit 1857 en 1911-1913.

Het uit twee woningen bestaande woongedeelte ligt rechts van de gesloten cour, evenwijdig aan de weg. Een poortmuur met jaartalsteen '1857' in de poortdoorgang sluit de cour aan de straatzijde af. Links van de cour grote schuur, met rondboogvensters, eveneens XIX c en een haaks daarop aansluitend bedrijfsgebouw. Achter de hoeve een vrijstaande schuur uit 1911 met een lengte van zes vakken en gemetselde vertandingen onder de gootlijst. 'Welsderhof' is een goed voorbeeld van een in de tweede helft van de vorige eeuw expansief vergroot bedrijf.

Het woongdeelte is blijkens het kadastrale minuutplan oorspronkelijk een dwarshuis geweest met een kleine voetgangerspoort links van de woning, waarboven een gedenksteen was opgenomen met de inscriptie: 'TANDEM BONA CAUSA TRIUMPHAT' (Uiteindelijk zegeviert de goede zaak). De steen viel in 1985 uit de kleine poort in stukken en is na twee jaar afgevoerd. Het oude woongedeelte en de daarbij behorende poortmuur zijn witgekalkt. Inwendig heeft het huis trekbalken. Rechts daarvan sluit de circa 1911 gebouwde, onderkelderde en van een verdieping voorziene vergroting aan, thans nr. 70.

Dit gedeelte is opgetrokken in rode baksteen en heeft aan de straatzijde een gevelbreedte van vier traveeën. De woning, nr. 70, met bordesstoep aan de straat dateert evenals de grote schuur uit XIX c. Bij de bouw van de jongere woning is de kap met de nokrichting evenwijdig aan de straat doorgetrokken over het reeds bestaande oude woonhuis (nr. 72).

De grote schuur uit 1859 sluit de oorspronkelijk aan die zijde open hof af en vervangt een kleiner bouwsel dat met de nokrichting evenwijdig aan de straat in het verlengde van de poortmuur heeft gestaan.

Groot Welsden nr. 94

Woonhuis met verdieping, ontstaan uit een hoeven op een bijna gesloten grondplan. Datering: XVIII B en moderisering ca. 1900.

Het woongedeelte is opgetrokken uit verschillende materialen. Mergel in de lange gevel aan de veldzijde; de gevel aan de tuinzijde, de voormalige cour, is opgetrokken in baksteen met mergelbanden. De gesloten, kopse straatgevel is bepleisterd. De omvang van het pand is in plattegrond gelijk aan het woonhuis en de haaks aansluitende stallen zoals die voorkomen op het kadstraal minuutplan; de daarop afgebeelde bijna vierkante schuur is verdwenen. Aan de straat een tuinhek met posten waarop een vaas is geplaatst.

Groot Welden nrs. 116-118

Het boerderijcomplex nrs. 116-118 (afb. 156) bestaat uit de deels vernieuwde onderdelen van een omstreeks 1847 gesplitste hoeve uit XVIII B. Naar uit het kadastraal minuutplan blijkt, bezat de boerderij in haar oorspronkelijke opzet een naar de weg open C-vormige plattegrond.

Groot Welsden nr. 116

Half gesloten hoeve, bestaande uit het rechter gedeelte van de nog ongedeelde hoeve, waarvan het woonhuis is verbouwd in 1847 blijkens de jaarankers in de gevel aan de cour, die door een poortmuur van de weg is afgesloten. Het woongedeelte bestaat uit een vakwerkbouw die naar de straat toe is verlengd en versteend in mergel en baksteen. Hierachter een hoger gedeelte met

156 Groot Welsden nrs. 116-118, opname 1988.

zijtopgevel aan de linker zijde. In de poortmuur, links van de grote poort, een kleine poort en rechts een nis waarin een gietijzeren wegkruis. De hof wordt aan de achterzijde afgesloten door een jonge vakwerkvleugel.

Rechts stond oorspronkelijk een korte schuur, in baksteen en vakwerk onder zadeldak met de schuurdeur aan de straat.

Groot Welsden nr. 118

Woonhuis van mergel dwars op de straat gericht, met de ingang aan de rechterzijde, aan de oorspronkelijke cour. Deze woning maakte samen met het aan de achterzijde aansluitende bedrijfsgedeelte deel uit van de oorspronkelijk ongedeelde boerderij. In de puntgevel van de in mergel opgetrokken woning is een steentje opgenomen met de initialen en het jaartal rond het IHS-monogram:

W:A + M:S
18 H 47
JS

Klein Welsden

Het gehucht Klein Welsden bestaat uit enige, voornamelijk aan de zuidzijde van de Klein Welsderweg gelegen boerderijen en woonhuizen. Deze weg vormde tot in het begin van de 19de eeuw, evenals de in het verlengde gelegen Trichterweg een onderdeel van de verbinding van Maastricht naar Aken. Aan de noordzijde lag een groot onverkaveld gebied ‘Op de lange Rein’ geheten, oostelijk van het Roother Veld.

Het gebied ten zuiden van de weg had volgens het kadastraal minuutplan (afb. 157) een perceelsindeling, waarbij de kavels liepen tot aan de grens met het grondgebied van Cadier en Keer. De grenslijn werd gevormd door de landweg langs de Schiepersberg. Dit beeld is in grote lijnen nog terug te vinden in het recente kaartbeeld (afb. 158).

157 Klein Welsden, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

158 Klein Welsden, volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

Bij nauwkeurige vergelijking blijkt echter, dat de bebouwing die in omvang en spreiding vrijwel gelijk is gebleven, toch veel verschuivingen heeft ondergaan. Van bijzondere historische waarde zijn de hoeves Klein Welsden nrs. 21-21a en Klein Welsden nr. 31.

Opmerkelijk is verder pand nr. 19, een op een zeer smalle kavel gelegen hoeve, waarvan de verschillende bouwdelen als woonhuis, stallen en schuur achter elkaar in een lijn liggen. Van de groep woningen Klein Welsden nrs. 5-7-9, komt nr. 9 reeds op het kadastraal minuutplan voor als een haakvormige boerderij. Dit geldt ook voor onderdelen van het aan de overzijde gelegen pand nr. 6, met name het gewitte in mergel opgetrokken restant van een grotere, in 1934 afgebroken hoeve en eveneens voor nr. 37 aan het westeinde van het gehucht.

Straatmeubilair

Wegkruis

Aan de westzijde van het gehucht aan de Musscheput staat een smeedijzeren wegkruis met gegoten ijzeren corpus, neo-barok type, circa 1900.

Put

Bij nr. 21a staat een zwengelput met mergelstenen wand en lattenhuis op een vernieuwde rechthoekige voet van baksteen en mergel.

Boerderijen

Klein Welsden

Klein Welsden nrs. 21-21a en 23

Gesloten gebouwencomplex (afb. 159-161) thans gesplitst in drie atelierwoningen, maar tot 1970 bestaande uit twee boerderijen, waarvan de woningen en bedrijfsgebouwen zijn gegroepeerd rondom een gemeenschappelijke binnenplaats, die toegankelijk is via afzonderlijke poorten. De grensscheiding liep midden over de cour. De hoeves zijn opgetrokken in vakwerk, baksteen en mergel. Datering XVIII A en XIX b-c.

Klein Welsden nrs. 21-21a

Linker gedeelte van de gesloten hoeve bestaande uit een woning met poort achter de mergelstenen gevel aan de straat. Hiertegen sluit een woon- en werkvleugel aan (oostvleugel), waartegen aan de achterzijde een haaks aansluitende schuur. De woning is van ca. 1860; de mergelstenen oostvleugel is in 1952 vernieuwd en naar de cour toe verbreed ter plekke van de oorspronkelijk smallere vakwerkstal.

Klein Welsden nr. 23

Westelijk gedeelte van de gesloten hoeve, met de poort links van de woonvleugel. Het woongedeelte bestaat uit een mergelstenen hoekkamer en een oudere vakwerkwoning met stal, waartegen aan de achterzijde (zuidzijde) een vakwerkschuur aansluit, die de breedte bezit van het gehele complex. Het kadastraal minuutplan van ca. 1830 toont het complex als een groep van drie bouwlichamen (afb. 160): een vleugel evenwijdig aan de straat (noordvleugel); een bijgebouw links achter de woning (oostvleugel); een winkelhaakvormig gebouw rechts van de woning (west- en zuidvleugel), waarin

159 Klein Welsden nrs. 21/21a-23, gezien vanaf de straat, opname 1989.

160 Klein Welsden nrs. 21/21a-23. Hoevecomplex, vanouds twee zelfstandige boederijen. Plattegrond van het gehele complex en van de kelders onder de woningen; dwarsdoorsneden met gevels aan de binnenplaats. Tekening, schaal 1:300, naar opmeting van ir. H.M.J. Palmen (1983), bewerkt door A. Warffemius, 1988.

eveneens een woning is opgenomen. Tezamen zijn de bouwvolumes zodanig gegroepeerd, dat er een gesloten complex met binnenplaats is ontstaan. De noordwesthoek en de zuidoosthoek van het complex springen in, waaruit blijkt, dat de invullingen dateren van na 1830.

Het gehele complex is volgens het minuutplan nog een ongedeelde hoeve met als kadastrale aanduiding, nr. 408. Op het achter de hoeve gelegen terrein (nr. 407) staat een bakhuis (nr. 406).

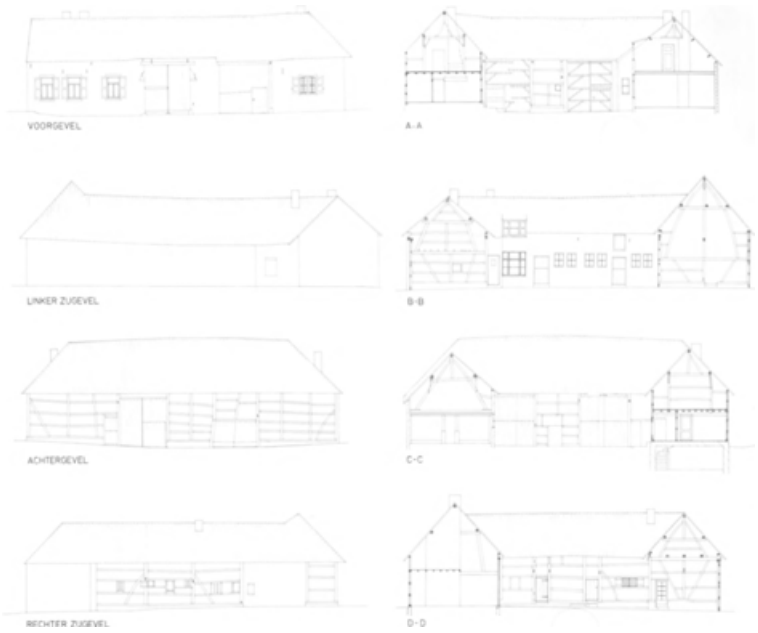
Het is opmerkelijk, dat zowel in de noordelijke vleugel (nr. 21) als in de westelijke (21a) zich een kelder bevindt. De kelder aan de straatkant, die is opgetrokken in mergel en een tongewelf bezit, is gelegen half onder de doorrit en half onder de keuken van nr. 21. De bovenbouw sluit hierop niet logisch aan. Waarschijnlijk is dit een gevolg van een verbouwing, waarbij de straatgevel van het gehele complex in mergel is opgetrokken of vernieuwd. De linkerzijgevel van nr. 21 is in baksteen uitgevoerd.

Tijdens die bouwcampagne of later is de voordien inspringende onbebouwde noordwesthoek opgevuld. Daar ontstond een woonkamer, behorende als vergroting bij de vakwerkwoning in de westvleugel. Een en ander moet het gevolg zijn van een verdeling van de hoeve in twee afzonderlijke bedrijven. Hierop duidt niet alleen de overzolderde dubbele inrit, maar ook het zelfstandige tweede woonhuis, dat haaks ten opzichte van de straatvleugel ligt. De hoekvulling was een uitbreiding van een oude woonkern, waar zich eveneens onder de keuken een tongewelfde kelder bevindt.

Op de kadastrale minuut sluit tegen dit in plattegrond uit drie vakken bestaande woonhuis haaks een schuur aan.

De schuur heeft op de minuut al de omvang die de gehele breedte van de cour omvat plus het gedeelte achter de woning. Zij is, te oordelen naar de gebintconstructie, in twee fases ontstaan. De spanten 3 en 4 vertonen onderling overeenkomst en de spanten 1 en 2 eveneens. Dit laatste spanttype treft men ook aan bij de stal en de werkplaats in de oostvleugel. De poort is gedateerd op de lateibalk ‘17..’.

Het is heel goed mogelijk dat de schuur pas in een later stadium, maar wel na 1827 achter de woning is uitgebreid. De op het minuutplan nog inspringende zuidoosthoek is ook volgebouwd, nadat in het eerste kwart van de 19de eeuw

161 Klein Welsden nrs. 21/21a-23. Poorten van de samengetrokken, dubbele binnencour, opname 1989.

162 Klein Welsden nr. 31. Gesloten hoeve, gezien aan de straatzijde, opname 1989.

163 Klein Welsden nr. 31. Binnenplaats, gezien naar woonhuis en stalvleugel, opname 1981.

de oostvleugel is vernieuwd. Waarschijnlijk is toen ook de aansluiting gemaakt tussen het woonhuis van nr. 21 en de stal in de oostvleugel.

- Bouwtekeningen. Serie opmetingstekeningen, 3 bladen, schaal 1:100, door A.J. Jeurissen, niet gedateerd, witdruk in archief RDMZ.

Serie opmetingstekeningen en restauratieplan, 14 bladen, schaal 1:50 en schaal 1:100, door architectenbureau H.J. Palmen (Sittard) en P.G. Segers (Eindhoven), 1983.

Plattegrond, doorsneden en aanzichten, schaal 1:50, door A. Warffemius, 1988 (afb. 160).

Klein Welsden nr. 31

Hoeve om gesloten binnenplaats (afb. 162-163, grotendeels opgetrokken in wit gesausde baksteen en mergel, bestaande uit een woonvleugel en schuur als hoofdblokken onder een zadeldak, een tegen de woonvleugel aansluitende stalvleugel en een naast de hoofdpoort tegen de sluitmuur aangebouwde bijruimte onder lessenaarsdak. Datering: midden XVIII; steentje met het jaartal ‘1741’ in de schuurgevel aan de straat.

Woonhuis met verdieping en eenvoudige puntgevel met vensters in de midden-as naar de straat en muurankers. Gesloten van karakter aan de veldzijde. In de gevel aan de cour brede rondboogvensters beganegronds en vergrote ramen op de verdieping. Het stalgedeelte in de vleugel aan de achterzijde heeft op de verdieping rondbogige tasluiken.

De evenwijdig aan de woning staande schuur met jaartalsteen 1741 is aan de linkerzijde en achter aanmerkelijk vergroot, maar laat in haar uitwendig aspect de oorspronkelijke omvang in hoofdvolume nog volledig zien.

De schuur heeft een grote inrijpoort, gelegen naast de nog iets bredere hoofdtoegang. De hoofdpoort in de hoge met steunberen geschoorde afsluitmuur is niet, als doorgaans gebruikelijk naast het woongedeelte gesitueerd, maar aan de overzijde naast de schuur.

Tot in de jaren '60 stond tegen de puntgevel van de schuur een wagenschop onder een met pannen gedekt schilddak. De grotere afstand van de hoeve ten opzichte van de weg is een gevolg van een verlegging van het tracé. Op het kadastraal minuutplan staat de hoeve direct aan de straat.

't Rooth

Het gehucht 't Rooth is gelegen op het plateau van Margraten op een hoogte van 140-150 m boven N.A.P. De bebouwing bevindt zich aan de beide zijden van de oude Roother weg, die in oostelijke richting naar Groot Welsden leidt. Naar het westen toe is de verbinding met het onder Bemelen behorende gehucht St. Antoniusbank als gevolg van de mergelwinning in de NEKAMI volledig afgesneden. De kern van het gehucht lag oorspronkelijk bij de kruising van de Rootherweg met de veel smallere noord-zuid verbinding naar Cadier en Keer, die in de kern van 't Rooth iets versprong (afb. 164 en 165). De bebouwing westelijk van deze kruising is volledig opgeofferd aan het NEKAMI-mergelwinningsproject. Daartoe behoorde onder meer een groep van twee boerderijen op de zuidwesthoek van de wegkruising, gelegen in de zicht-as van de weg naar Gasthuis, op de kadastrale minuut bekend onder de nrs. 168 en 169. De laatstgenoemde boerderij was gedateerd in de topgevel met de jaartalsteen ‘1761’.

Het gehucht is ten oosten van het kruispunt ook sterk onder druk komen te staan. Een zeer karakteristiek gebouw ‘Het Herengoed’ (zie blz. 160) viel ten offer aan de slopershamer. Uit afbraakmateriaal is als pleister op de wonde een moderne devotiekapel gebouwd op de zuidoosthoek van de kruising. Qua structuur schaart 't Rooth zich in de rij van gehuchten als Gasthuis, Wolfshuis, Klein Welsden en het dorp Scheulder, zij het dat laatstgenoemde een grotere verdichting laat zien. De boerderijen staan aan weerszijden van de straat op tamelijk brede kavels, die aan de noordzijde in twee zônes achter elkaar liggen tot aan de zuidgrens van het tot het gehucht Wolfshuis behorende gebied, dat ligt in de ‘slurf’ van de voormalige gemeente Wylre. Aan de zuidzijde lopen de kavels door tot aan het z.g. Roother Veld, dat een natuurlijke buffer vormt tussen 't Rooth en Klein Welsden.

Ofschoon 't Rooth ten gevolge van de de sloop van ‘Het Herengoed’ en de boerderijen aan de westzijde van de wegkruising bijna is gehalveerd, zijn de boerderijen 't Rooth nr. 6 en nr. 24 aan de noordzijde van de straat van monumentaal belang. Aan de zuidzijde van de weg zijn vermeldenswaard: nr. 9, gedateerd 1858 op de sluitsteen boven de poort, en nr. 11 met de ankers ‘1851’ in de mergelstenen topgevel van het woongedeelte.

164 't Rooth, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

165 't Rooth, volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

Straatmeubilair

Kapel

Aan de rand van de mergelafgraving, op de zuidoosthoek van de wegkruising is in 1970 een devotiekapel gebouwd. In deze Mariakapel is afbraakmateriaal secundair verwerkt.

In de zijwand links achter het altaar is een neogotisch, glas-in-lood paneel opgenomen met een voorstelling van St. Hubertus met het hert en drie kleine scènes.

Een gedenksteen vermeldt de volgende stichtingstekst:

‘1e STEEN IS GELEGD / D. DE Z. EERW. PASTOORS / WOLFS EN COLEN / 5-4-1970 / GESCH. D.B.L.B. MARGRATEN’.

Wegkruisen

1. Houten kruis met gegoten corpus, neobarok type, ca. 1930, onder een lindeboom bij de kruising van 't Rooth met het pad van Wolfshuis naar Klein Welsden.
2. Kruis aan de westzijde van 't Rooth bij de zandafgraving.
3. Kruis ter herinnering aan vertrek van missionaris, aan de weg naar Cadier en Keer.

Het herengoed

Ten zuidoosten van de wegkruising bevinden zich de muurresten van de tuin van het na 1965 afgebroken huis, bekend onder de naam ‘Het Herengoed’ (afb. 166).

Datering XVIII B.

Het huis was opmerkelijk vanwege zijn vorm, namelijk een vijf traveeën breed, ondiep huis, geflankeerd door iets lagere en ten opzichte van de gevel terugspringende zijvleugels. Het huis was opgetrokken in baksteen met mergelstenen hoekblokken en hardstenen deur- en raamkozijnen. Het verdiepingloze middengedeelte bezat een mansarde-dak tussen geblokte zijtopgevels met schoorstenen en een sierschoorsteen met smeedijzeren bekroning op het dak. Inwendig bezat het huis een houten schoorsteenmantel met gestucte boezem, XIX a.

166 't Rooth. ‘Het Herengoed’, gesloopt, opname 1963.

Boerderijen

't Rooth nr. 6

Aan het oosteinde van 't Rooth gelegen kapitale hoeve (afb. 167), opgetrokken in mergel op U-vormig grondplan. Oorspronkelijk rond een gesloten binnenplaats, maar na een brand aan de achterzijde open. Datering: XVIII b. Het woonhuis, links van de cour, met de puntgevel aan de straat, dat het oudste deel van het complex vormt en mogelijk nog uit XVII B dateert, is aan de straatzijde onderkelderd en heeft beganegronds twee grote en twee kleine vensters met hardstenen omlijsting. Op de verdieping bevinden zich drie kleine vensters en in de top kleine lichtopeningen en dichtgezette oculi. In de gevel zit voorts een steen waarop het het hart-symbool onder het IHS-monogram. Inwendig is een moerbalkenzoldering aanwezig.

Mergelstenen poortvleugel met rechthoekig huispoortje en hoge, rondbogige inrijpoort in de overkapte doorrit, waarvan de gevel niet in verband is gemetseld met de woonvleugel.

167 't Rooth nr. 6, opname 1989.

Boven de kleine poort met geprofileerde vellingkanten zijn de sporen te zien van een vrij steil oplopend driehoekig fronton. De sluitsteen van de rondbogige poort met mergelstenen rollaag draagt de inscriptie:

‘GOEDEFRIDVS VILVOY 1729’

In de langsdeelschuur, rechts van de cour, een tweede ellipsbogige poort met bakstenen rollaag.

't Rooth nr. 24

168 't Rooth nr. 24, opname 1981.

Gesloten hoeve (afb. 168), gelegen bij de noordoosthoek van de wegkruising, grotendeels opgetrokken in mergel. Datering: 1858, op plaats van oudere voorganger.

Het woonhuis, links van de cour, is bij een modernisering aan de achterzijde ingekort, waarbij het afgebroken gedeelte is vervangen door een lagere aanbouw. De deuromlijsting van de woning is rondbogig.

Aan de straat een langgerekte ingangsvleugel, gedekt door een lessenaarsdak, dat afloopt naar de binnenplaats. Brede, ellipsboogvormige toegangspoort met een door hardstenen blokken afgewisselde bakstenen omlijsting naast de woning. De tweebeukige langsdeelschuur rechts van de cour heeft een dito poort in de straatgevel en bezit een opmerkelijk vlak hellend zadeldak.

Ofschoon de hoeve van origine een hogere ouderdom heeft, vertoont het huidig aanzien voornamelijk een 19de-eeuws karakter.

Wolfshuis

Het gehucht Wolfshuis is gelegen aan de weg van Bemelen naar Scheulder op de ca. 1 km brede strook grond, die de meest westelijke uitloper vormde van de voormalige gemeente Wylre, tussen Margraten en Berg en Terblijt.

Bij de gemeentelijke herindeling die op 1 januari 1982 van kracht werd, is dit gebied (kadastraal bekend als Sectie F van Blad 1) gevoegd bij Margraten. Het sluit aan bij het grondgebied van Klein Welsden. De nieuwe noordgrens ligt aan de zuidzijde van de weg die van Bemelen over Gasthuis naar Wolfshuis loopt. De hoeves onder Gasthuis maken deel uit van de kadastrale gemeente Bemelen. Het even oostwaarts aan de zuidkant van de weg gelegen Wolfshuis is feitelijk een uitloper van het zo markant op het plateau van Margraten gelegen Gasthuis, waarvan de beschrijving is opgenomen in de door W. Marres en J.J.F.W. van Agt in 1962 gepubliceerde aflevering van de Geïllustreerde Beschrijving van Zuid-Limburg I, 1962, 56.

Wolfshuis is van betekenis door het opmerkelijke hoevecomplex Wolfshuis nrs. 5 en 6-7 en de oostelijk daarvan gelegen Mr. Dr. van Tienhovenmolen.

169 Wolfshuis. Overzichtsfoto vanaf nrs. 5-6/7 naar de ‘Mr. dr. van Tienhovenmolen’, opname 1988.

Straatmeubilair

Wegkruis

Tegenover Wolfshuis nr. 6-7 staat een eenvoudig smeedijzeren wegkruis met gietijzeren corpus (neobarok type), XIX d. Bordje met de tekst ‘De St. Pietersberg kon ik / niet beschermen / maar over het plateau / zal ik me ontfermen’.

Boerderijen

Wolfshuis nrs. 5 en 6-7

Hoevecomplex (afb. 169), bestaande uit twee aaneensluitende boerderijen, waarvan de rechter boerderij nr. 6-7 het oudste onderdeel is.

Wolfshuis nr. 5

Kleine gesloten hoeve, opgetrokken in witgesausde baksteen, links van Wolfshuis nr. 6-7 en daarmee een complex vormend. Datering XIX B. Woonhuis met verdieping rechts van de cour met vensters in de kopgevel aan de straat; ellipsboogvormige toegangspoort ter breedte van de hof. Links een lage schuur. Belangrijk in samenhang met de aangrenzende grote hoeve.

Wolfshuis nr. 6-7

Kapitale gesloten hoeve (afb. 170-171), bestaande uit een wit gepleisterde mergelstenen woonvleugel met verdieping aan de straat en een haaks daarop aansluitend, in baksteen opgetrokken woongedeelte als rechter vleugel van het complex. Datering: XVIII a en XIX B.

170 Wolfshuis nrs. 6/7, opname 1988.

171 Wolfshuis. Deurpartij van nrs. 6/7, opname 1988.

In de voorgevel de nog originele toegangsdeur binnen een hardstenen omlijsting waarboven een driehoekig tympaan als bekroning (afb. 171); voorts gevelankers.

Links van de woning een lagere vleugel met rondbogige toegangspoort.

Opmerkelijk zijn de verschillen in hoogte van de afzonderlijke dakpartijen, die aan het complex een boeiend silhouet verlenen. Hiertoe draagt ook de grote schuur bij die het complex aan de achterzijde afsluit.

In het weiland achter het complex een bakhuis.

172 Wolfshuis. De ‘Mr. dr. Van Tienhovenmolen’, opname 1988.

Korenmolen

Mr. dr. van Tienhovenmolen

Op een belt aan de noordzijde van de straat ten oosten van het boerderijcomplex nrs. 5-6/7 staat de naar de natuurbeschermer P. van Tienhoven genoemde korenmolen (afb. 172). De molen vormt een markant punt in het landschap van het plateau van Margraten. De beltmolen werd gebouwd in 1855. Hij bestaat uit een in mergelsteen opgetrokken konisch gemetselde romp, die in baksteen is verhoogd. Boven de in de belt opgenomen begane grond bevinden zich twee werkzolders. De molen is gebouwd in opdracht van Jan Meijs, naar wie de molen nog lang werd vernoemd. Na een brand in 1922 volgde het jaar daarop herstel, waarbij de verloren gegane houten as vervangen werd door een gietijzeren exemplaar, dat als nr. 847 is gegoten in de ijzergieterij 'De Prins van Oranje' in Den Haag. Ook de roeden zijn toen vervangen. Omdat de secundair toegepaste nieuwe roeden, afkomstig uit een molen in Amsterdam te lang waren, moest de romp in baksteen 1,25 m worden verhoogd. Tot 1938 is de molen in gebruik geweest. Nadien verwisselde hij regelmatig van eigenaar. In 1956 werd de stichting 'Het Limburgs Landschap' eigenaar, die de naam van de molen in 1957 omdoopte als posthuum eerbewijs aan Pieter Gerbrand van Tienhoven (1875-1953), voorzitter van de 'Verenigigng tot Behoud van Natuurmonumenten' en oprichter en eerste voorzitter van de vereniging 'De Hollandse Molen'. De molen werd in 1971-1972 gerestaureerd.

- Literatuur. E. Boere, De Mr. Dr. van Tienhovenmolen, Molenstichting Limburg 8 (1979), nrs. 1 en 2.

Moordkruis.

In de molenromp is, links van de ingang, een hardstenen grafkruis ingemetseld. In gotische letters is in het kruis de volgende inscriptie gebeiteld:

....oer
.ie: ziele
in den jaer: m:cccc:xvii: op sent
iohûs daech: baptistê wart h.. claes
goltsmet ermoert vû sinê gestê

Het kruis heeft oorspronkelijk gestaan voor een hoeve in het gehucht Gasthuis.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 557; G.C.M. Egelie, Wegkruisen in Limburg, Zutphen 1980, 15-17; Molenstichting Limburg 8 (1979), 9-10.

Scheulder

Het kerkdorp Scheulder is gelegen aan de oude verbindingsweg van Maastricht naar Aken, een reeds in de Romeinse tijd bestaande heerbaan, die het traject volgt over Bemelen, Gasthuis en Wolfshuis naar Ingber en Gulpen. Vòòr de gemeentelijke herindeling van 1982 maakte Scheulder deel uit van de burgerlijke gemeente Wylre. Het grondgebied van de voormalige gemeente Wylre liep aan de westzijde uit in een smal, tamelijk langgerekt gebied. Dit tussen de kadastrale gemeenten van Valkenburg en Margraten gelegen grondgebied, kadastraal bekend als sectie F, bestond uit drie gedeelten: het westelijk stuk, genaamd Wolfshuis (Sectie F 1ste blad); het middengedeelte, IJzeren en Heerstraat (2de blad); het oostelijk gedeelte, genaamd Scheulder (3de blad). Het middelste gedeelte is op 1 januari 1982 bij de gemeente Valkenburg gevoegd. Wolfshuis en Scheulder maken sindsdien deel uit van de gemeente Margraten.

173 Het dorp Scheulder, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan, ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

174 Het dorp Scheulder volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

Scheulder is zo'n typisch, in oost-west richting lopend straatdorp, dat aan de noordzijde wordt begrensd door het Gerendal en aan de zuidzijde door de Scheulderhoogte (afb. 173-174). Het dorp ligt op een hoogte van 160-170 m + N.A.P.

Aan de westzijde van de dorpsbebouwing takt de verbindingsweg met Margraten, de Scheuldersteeg, in zuidwestelijke richting af. Noordwestelijk loopt de weg naar Heerstraat (oude heerbaan) en naar IJzeren en Sibbe. Aan de oostzijde loopt de hoofdweg naar Gulpen. De verbinding met Wylre is steeds van secundaire betekenis geweest.

175 Gezicht in de Scheulderdorpsstraat westelijke richting, opname 1987.

Aan de Scheulderdorpsstraat staan verschillende grote boerderijen en de uit 1850 en later daterende R.K. kerk (afb. 175).

De verkaveling vertoont een patroon van tamelijk langgerekte, meer dan huisbrede kavels, die aan de zuidzijde opstrekken tot aan de onverharde weg, die de grens vormt met het grondgebied van de vroegere kadastrale gemeente Margraten.

Rooms Katholieke kerk

Aan de Dorpsstraat nr. 68 staat de R.K. kerk, toegewijd aan de H. Barbara. Het is een eenbeukig gebouw met een halfrond gesloten koorpartij en een toren. Het sobere, in mergel opgetrokken gebouw dateert in eerste aanleg uit 1850 en is in 1903-1904 vergroot met de neogotische torenpartij. De oorspronkelijke vormgeving in een sobere classicistische trant is deels verdrongen door neogotische elementen (afb. 176-179).

Literatuur

Habets 1875, I, 346-347; W.A. Kusters, in: Wielderboek 1982, 266-268; Sjeulderklökske 3 maart 1969.

Archivalia

G.A.M, Kerkarchief Scheulder S. Barbara, inv. nr. 1, Register der Deliberatiën 1866-1982.

Afbeeldingen

In de Coll. RDMZ fotokarton met vier oude opnamen, ongedateerd, vermoedelijk ca. 1930; voorts foto's uit 1971, 1977, 1985 en 1987.

Geschiedenis

Het kerkdorp Scheulder dankt zijn naam aan het gasthuis ten behoeve van de z.g.H. Geest-armen, behoeftige vreemdelingen die niet tot de gemeente behoorden. Het eerste bericht over het gasthuis, waar de armen konden

176 De R.K. kerk van St. Barbara, gezien uit het zuidoosten vanaf de Scheulderdorpsstraat, opname. 1987.

'schoelen', m.a.w. een schuilplaats vonden, dateert uit het begin van de 17de eeuw.

Gasthuiskapel. Op 8 april 1631 heeft Anna Nesselrode 'aan' het Gasthuis van Scheulder gebouwd, waaruit is af te leiden, dat het toen reeds bestond. Het Register van Deliberatiën vermeldt onder het jaar 1879 de opmerking: 'De oude kapel schijnt opgericht te zijn door de grafelijke familie De Merey van Argenteau'.

Het gasthuis stond tegenover de huidige parochiekerk. Aan het gasthuis was een kapel verbonden, voor het eerst vermeld in 1645. Deze kapel was toegewijd aan de H. Barbara. Haar beeltenis, een uit de kapel afkomstige laatmiddeleeuwse houtsculptuur heeft nog altijd een ereplaats op het aan de heilige toegewijde zijaltaar in de parochiekerk (zie blz. 170).

De kapel was begiftigd met verschillende beneficies. In 1694 schonk Florimond van der Veeken bij testament een benificie, dat kort nadien in verval raakte. In 1772 volgde er een fundatie gesticht door Johannes Christinus Houtermans als 'beneficium familiare'. Beide stichtingen hadden onder meer ten doel om op zon- en feestdagen in de kapel de H. Mis te lezen. De bediening geschiedde vanuit Wittem, eerst door de paters Jezuïeten en vervolgens door de Capucijnen. De oude kapel werd in 1803 tot rectoraatskapel verheven. In 1850 is vervolgens grond geschonken ten behoeve van de bouw van een nieuwe kapel.

Op de plek van gasthuis en kapel staat thans een moderne woning. Op het kadastraal minuutplan komen beide bescheiden bouwsels nog voor, aan de noordzijde van de straat, aangeduid als sectie F nrs. 781 en 783.

Kerkgebouw. Op 15 april 1850 schonk het echtpaar Theodoor Ploumen en Brigitta Jacobs hun aan de Scheulderdorpsstraat gelegen boomgaard, groot 'zes roeden en vijftien ellen in het vierkant' ten behoeve van de bouw van een nieuwe kapel en een daarbij aan te leggen kerkhof aan het kerkbestuur van de parochie in Wylre, waartoe Scheulder behoorde. Een cruciale voorwaarde was, dat het perceel 'niet aan de kerkfabriek van Wylre, maar wel aan het eventueel kerkfabriek van gezegd Scheulder behoren' zou. In wezen wilde men zich van Wylre losmaken, waartegen zowel van gemeentelijke als van parochiële kant verzet rees.

Vanaf 1803 vormde Scheulder een van de parochie Wylre afhankelijk rectoraat. De Barbarakapel bij het Gasthuis diende als godshuis voor zon- en feestdagen.

In 1850 werd tijdens het rectoraat van Joh. Peter Keesmeker door de firma Lemmens uit Beek een nieuwe kapel gebouwd op door het echtpaar Ploumen-Jacobs geschonken terrein. Men maakte gebruik van afbraakmateriaal van de Gasthuiskapel. De bemeubeling werd door het kerkbestuur van Wijlre aangebracht, met name het hoogaltaar, een zijaltaar, de biechtstoel en de communiebank.

Bij Koninklijk Besluit van 19 juli 1865 werd door koning Willem III het recht verleend om een eigen kerkbestuur te vormen, dat op 23 januari 1866 werd geïnstalleerd.

Drie jaar later verhief de bisschop van Roermond, mgr. J.A. Paredis, op 28 januari 1869 Scheulder tot zelfstandige parochie.

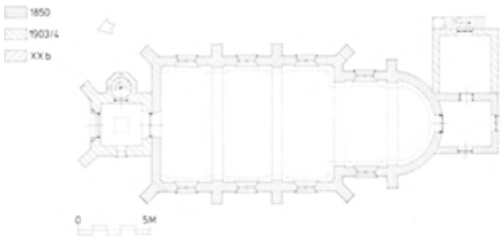
Het huidige gebouw dateert in zijn hoofdvorm uit 1850, maar heeft wel met de bouw van de toren en het zangersoxaal in 1903-1904 wijzigingen ondergaan, waarbij met name neogotische vormen zijn toegevoegd. Hieraan is in 1904 een som groot fl. 4.500,- uitgegeven.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog richtte een bombardement in de nacht van 28 op 29 juni 1944 schade aan de kerk en de omliggende boerderijen aan.

Het kerkgebouw

Plattegrond

De kerk bestaat uit een eenbeukig schip met een lengte van drie traveeën, waartegen aan de zuidzijde een koortravee met een halfronde absis aansluit (afb. 177). De lengte-as van het gebouw loopt noord-zuid. Aan de noordzijde

177 R.K. Kerk. Plattegrond van het kerkgebouw. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

met de ingang aan de straat bevindt zich de op een vierkante grondslag gebouwde toren, die wordt geflankeerd door een polygonale traptoren tegen het midden van de oostmuur. Voor de toreningang ligt een bordestrap. Achter de absis is in de as van het kerkgebouw de sacristie aangebouwd met een jongere uitbouw aan de oostzijde.

Materiaal

Kerk en toren zijn opgetrokken uit mergel (Sibbersteen); de toren en het kerkdak zijn gedekt met leien.

Exterieur

De toren bestaat uit vier geledingen, waarvan de twee onderste, waarin portaalruimte en zangkoor, aan de straatzijde zijn voorzien van overhoekse steunberen (afb. 176). Als horizontale verdeling zijn cordonlijsten aangebracht in het overigens vlakke muurwerk.

De torenbekroning wordt gevormd door een ingesnoerde naaldspits. Het venster boven de hoofdingang is spitsbogig en gevuld met een zespastracering. De galmgaten, twee stuks aan elke zijde, zijn recht uitgesneden lancetten. Het kerkschip wordt verlicht door gotische vensters met middenmontant en drie- of vierpas koptracering, die in de vlakke mergelstenen muren zijn aangebracht boven schuin aflopende vensterbanken. Waarschijnlijk zijn de vensters pas bij de bouw van de toren in 1903-1904 aangebracht in plaats van rondboogvensters, die meer bij het interieur van 1850 passen.

Het priesterkoor wordt alleen aan weerszijden door een venster in de rechte koortravee verlicht. De halfronde sluiting is geheel blind. Schip en koor worden tot even boven de vensters geschraagd door steunberen met een zadeldakvormige afdekking.

178 R.K. kerk. Het interieur ca. 1925.

Interieur

Het kerkgebouw vertoont inwendig gepleisterde wanden met een traveeaanduiding door vlakke pilasters (afb. 179). De ruimte is overkluisd door een gestuct tongewelf met platte ribben als voortzetting van de wandpilasters; voorts een eenvoudig geprofileerde kooflijst op de overgang van muurvlak naar gewelf. De koorruimte achter de rondbogige triomfboog bezit een tongewelf en een kalot.

De vloer van het schip en het een trede hoger liggende koor is gedekt met licht- en donkergrijze hardstenen tegels.

Op oude, niet gedateerde foto's, aanwezig in het foto-archief van RDMZ is het interieur beschilderd met een lambris en daarboven een in staand verband ingedeeld steenpatroon op de pilasters en de muurvlakken tussen vensterbanken en kooflijst. In de vensterneggen en boven het lambris waren ornamentale decoraties aangebracht. Op de kooflijst in de absis stond in gotische letters de tekst: ‘Dit is de Woonplaats van God by de Menschen’ (afb. 178).

De ruimte van het zangkoor boven het torenportaal wordt verlicht door een breed gotisch venster en is gedekt met een stenen kruisribgewelf met

klokkering. De ruimte staat door middel van een brede spitsboogopening in verbinding met het schip, waarin de houten zangerstribune is uitgebouwd.

Inventaris

Tot de kerkinventaris behoort een drietal altaren die, gezien hun neobarokke vormgeving, al tot het vroegste bezit van kort na 1850 lijken te behoren.

De schuin tegen de triomfboog geplaatste zijaltaren zijn toegewijd aan Maria (links) en Barbara (rechts). Blijkens een van de bovengenoemde oude foto's bezat de kerk ook nog een oude kansel, die thans niet meer aanwezig is. Tot de inventaris behoren voorts een biechtstoel en een serie beelden.

Altaren

Hoogaltaar (afb. 180). Eikehout, donkerbruin gebeitst; neobarok, midden XIX. Op twee altaartreden geplaatste sarcofaagvormige tombe met gesneden acanthusblad op de hoeken en tegen de voorzijde een clipeus met twee harten, respectievelijk met vlam en roos.

Retabel bestaande uit een met snijwerk versierd stylobaat, waarin het tabernakel is opgenomen, met op het convex gebogen deurtje een afbeelding van een kelk met hostie in gedreven koper; daarboven een draaitabernakel als expositorium, met in gesloten toestand een gesneden beeltenis van Christus als de Goede Herder, staande met een lam op zijn schouders.

Rondom het draaitabernakel als omlijsting een rand van gesneden druiventrossen en aan weerszijden twee paar gesneden voluten, die een uit vier voluten bestaand paviljoen dragen, dat door een crucifix wordt bekroond. Aan weerszijden van het altaar op postamenten geplaatste beelden van op een wolk knielende engelen.

Zijaltaren (afb. 179). Hout, neobarok; XIX c.

Twee vrijwel identieke altaren met daarop geplaatst de beelden van Maria met het Kind en van Barbara (zie blz. 172). De altaren staan overhoeks tegen de triomfboog en de zijwanden van het schip. Houten sarcofaagvormige tombe (vergelijk hoogaltaar) waartegen een clipeus met de monogrammen S.M. (Sancta Maria) en S.B. (Sancta Barbara); retabel bestaande uit een door een schelp bekroonde nis, geflankeerd door met gesneden rozen versierde voluutpilasters, waarboven een kroonlijst, die boven de beeldnis overgaat in een kap met lambrequins; als bekroning een zwevende duif.

179 R.K. kerk. Het interieur, gezien naar het priesterkoor, opname 1987.

180 R.K. kerk. Hoogaltaar, opname 1987.

Communiebank

Communiebank (afb. 180). Hout, donkerbruin gebeitst; neobarok; XIXc. Houten balustrade geplaatst op de concaaf naar het kerkschip toebuigende stenen trede van het priesterkoor, die tevens de knielbank vormt.

Geprofileerde onder- en bovenregel, waartussen slanke gedraaide balusters, aan weerszijden afgesloten door met druiventros-festoen versierde hoekpilasters; als middenmotief een door een parellijst omrand medaillon, waarin een barokke kelk met hostie en stralenkrans.

Doopvont

Marmeren vont met koperen deksel; XIX c.

Vont met vierkant voetstuk, ronde balustervormige stam, waarop geprofileerd rond bekken. Het ronde, geprofileerde deksel is bekroond met bol en kruisje.

Preekstoel

Op een foto van omstreeks 1935 (afb. 178) staat tegen de rechter zijmuur van het schip de thans niet meer aanwezige preekstoel met klankbord. Zeskante kuip op balustervoet met gesneden boven- en onderregel en getoogde panelen tussen vlakke gecanneleerde hoekpilasters. Rechte trap met gedraaide spijlen in de leuning. Klankbord met lambrequins en Geestesduif tegen de hemel.

Biechtstoel

Biechtstoel, hout, gebeitst, XIX c.

Driedelig houten front met een boven de pilasters verkropte kroonlijst; rondbogige deuren omgeven door een eierlijst en engelenkopjes boven de middelste pilasters. Verwant model in de kerk van het Redemptoristenklooster in Wittem.

Orgel

Instrument gebouwd in een tweedelige kast, geleverd door de Fa. Nöhren, 1877; neogotisch. Oksaal uit 1904.

Het instrument is gebouwd in een kast met een neogotisch front met gescheiden pijpentorens, die zijn bekroond door wimbergen met hogels en kruisbloemen en pinakels boven de stijlen. De torens zijn geplaatst aan weerszijden van de boogopening naar het zangkoor.

- Literatuur. Quaedvlied 1975, 16; idem 1982, 102.

Banken

Kerkbanken, hout, ca. 1910; neogotisch.

Gesneden zijwangen met uitgespaarde tracering en kruisbloemvormige bekroning; voorfront met briefpanelen.

181 R.K. kerk. St. Barbara, gepolychromeerd houten beeld, toegeschreven aan Jan van Steffensweert, opname 1987.

Beelden

Barbara (afb. 181), hoogte 112 cm.; hout, gepolychromeerd; omgeving Jan van Steffensweert, ca. 1525; polychromie XIX. Staande heilige in geplooid gewaad en mantel, hoofd gedekt met een tulbandachtige tooi, waaronder over de schouders vallend golvend haar. Op de linkerhand een gebedenboek. Rechts naast haar als attribuut de toren. Het beeld zou afkomstig zijn uit de voormalige Gasthuiskapel, toegewijd aan de H. Barbara.

Maria met Kind. Deels gepolychromeerd hout (kop en handen); neogotisch; XIXd. Alleen de kopjes en handen zijn gesneden, voor het overige één blok hout (afb. 179).

Moeder en Kind zijn bekleed met gewaden en voorzien van votiefzilver. Het beeld is in 1960 op het linker zijaltaar geplaatst, nadat het van de kerkzolder was gehaald.

In de kerk staat verder op consoles een aantal gepolychromeerde beelden: *Odilia*, hoogte 116 cm, gepolychromeerd gips; L.Nijs, Luik, gekocht in 1887 voor f 38,-. Odilia werd de tweede patrones van Scheulder.

Jozef met kind, hoogte 115 cm, gepolychromeerd gips; geleverd door L.Nijs, Luik, 1887.

Franciscus van Assisi, hoogte 115 cm.

Gerardus Majella, hoogte 115 cm, XIX d.

Kruiswegstaties.

Serie van 14 staties, afmeting 71 × 51 cm; olieverf op paneel, door Gebr. Windhausen, Roermond, 1915-1916. Gevat in houten lijst met kruisje in uitgebogen bovenregel.

Liturgisch vaatwerk

Cylindermonstrans, hoogte 54 cm, zilver, XVII, voet XIX. Geprofileerde voet met knorrenrand, peervormige nodus en cylinderglas met lunula, waaraan edelstenen hangen; aan weerszijden van de cylinder getordeerde zuiltjes waartussen beeldjes van Petrus en een heilige abdis (Odilia?);

middenbekroning met paviljoen op zuiltjes waarin beeltenis van Maria met Kind in stralenkrans; voluutversieringen met engelenkopjes omkransen de hoofdopbouw. De monstrans is op 15 december 1982 ontvreemd.

Ciborie, hoogte 36 cm, verguld zilver (gestanst); in voetrand: TERMOTA, XIX c.

Zeslobbige voet, met geprofileerde rand, op welving voet rankwerk; nodus met engelenkopjes in driepas; tegencuppa met bladwerk. Op de deksel zes ribben waartussen bladwerk, bolletje en kruisje.

Ciborie, hoogte 30 cm, verguld zilver; merken: gekroonde V (= vreemd werk 1853-1906).

Zeslobbige voet met Lam Gods - Pelikaan - Lijdenswerktuigen, voorts druivenranken. Op cuppa gegraveerd: ‘Ecce panis angelorum factus cibus viatorum’.

Kelk, hoogte 23 cm, zilver met vergulde cuppa; merken: op voetrand V in gekroond schild (= vreemd werk 1813-1893); 1874, neogotisch.

Op medaillon op de voet: Christus aan het kruis, Maria in stralenkrans en de vier evangelistensymbolen. Nodus met op de knoppen de letters ‘IHESVS’; tegencuppa met gestyleerde bladmotieven.

Ampul, hoogte 12 cm, zilver; merken op deksel: Januskop + 2 (= 2de gehalteteken voor België 1830-1868), Minervakop (= waarborgteken voor België 1830-1868) op voetrand: meesterteken D waaronder sterretje (= meesterteken: G. Drion, Luik?). Slechts een ampul aanwezig.

Blad, afm. 26,7 × 17,5 cm, zilver, geen merken, XIX?

Godslamp

Godslamp, hoogte 180 cm, geel koper, XIXd; neogotisch.

Kroonluchter

Lichtkroon (afb. 179), koper; neogotisch, XIXd. Geëlectrificeerde twaalf-lichts kroon in twee vluchten; voluutvormige armen waaraan wingerdmotieven ontspruiten. De luchter hangt in het schip.

Kandelaars

Twee kandelaars, hoogte 34,2 cm. geel koper, XVIIId-XIX a.

Kandelaar, hoogte 26,2 cm, licht rood koper, XIX b.

Bedieningslantaarn, hoogte 37 cm, koper, XIX b.

Wijwatersbak

In muur naast de ingang gemetselde bak van rood en wit geaderd marmer, afmeting 14 × 20 cm, ingekrast: ‘1788’ en ‘PTA’.

H. Hartbeeld

Aan de westzijde van de Dorpsstraat, hoek Scheuldersteeg staat een levensgroot H. Hartbeeld, uitgevoerd in Euville, een Franse kalksteen, op een bakstenen sokkel met daarop geschroefde hardstenen plaat met inscriptie: ‘Venite ad me omnes’, en ‘Aan zijne koning en verlosser. Het vrome volk van Scheulder’. Het beeld, dat eerder voor de pastorie naast de kerk stond, is hierheen verplaatst in 1969.

Kerkhof

Het kerkhof, dat achter het koor van de R.K. kerk is gelegen, werd ingezegend op 23 mei 1871. Het bezit behoudens een enkel gietijzeren grafkruis geen monumenten van bijzondere betekenis.

R.K. Pastorie

Aan de Dorpsstraat nr. 70 staat, rechts van de R.K. Kerk, voorafgegaan door een diepe tuin, de voormalige pastorie. Datering: gebouwd in 1871-1872; gerestaureerd in 1967. Woonhuis met verdieping en drie traveeën brede voorgevel, onder zadeldak met zijtopgevels. Het huis, van het type met middengang, is opgetrokken in baksteen met deuromlijsting in hardsteen en vensters met een in cementpleister uitgevoerde omlijsting. Ter hoogte van de zolderverdieping ruitvormige gevelversiering, waarvan een met luchtgat. Houten daklijst met klossen. Tot 1872 woonde de pastoor van Scheulder in het aan de overzijde van de straat gelegen gasthuis.

- Literatuur. Kusters 1982, 274-276.

Boerderijen

De dorpsbebouwing van Scheulder strekt zich aan weerszijden van de Scheulderdorpsstraat uit over een lengte van circa een halve kilometer. Dat was in 1830 zo en is in wezen nu nog het geval, zij het dat er verdichting heeft

plaats gevonden. Daarnaast is er ook het bekende beeld van splitsing en van verschuiving van de bouwbestanden waar te nemen. Een vergelijking van het kadastraal minuutplan en het recent nette plan maakt dit duidelijk (afb. 173-174). De belangrijkste hoeves aan de noordzijde van de straat zijn nr. 95 en vooral nr. 99, een kapitale, bijna gesloten hoeve. Aan de zuidzijde van de straat verdienen de nrs. 54 en 56 aandacht. Nr. 60 is een voorbeeld van het gesloten type.

De nrs. 60 en 62 alsmede de nrs. 72 en 74 zijn goede voorbeelden van twee zelfstandig ontwikkelde bedrijven, die voortkomen uit een gesplitste hoeve. Er is nog meer oude bouwsubstantie aanwezig, o.a. in nr. 61 met mergelstenen zijgevel, nr. 67 in mergel opgetrokken huis met bakstenen topgevels en nr. 77, oorspronkelijk een haakvormig complex, waarvan alleen het mergelstenen woongedeelte over is.

Nr. 101 is eveneens geheel gerenoveerd, met behoud van het oorspronkelijke bouwvolume.

Scheulderdorpsstraat nr. 95

Gesloten hoeve (afb. 182), gebouwd op C-vormig grondplan, aan de rechterzijde afgesloten door een muur. Hoeve grotendeels opgetrokken in mergel en gedeeltelijk gepleisterd met Portlandcement. Datering: XVIII B. Goed voorbeeld van een onafgebroken in bedrijf gebleven boerderij, waaraan successievelijk aanpassingen zijn uitgevoerd.

182 Scheulderdorpsstraat nr. 95, opname 1989.

Het onderkelderde woongedeelte met verdieping en zolder, links van de hof, staat haaks op de straat. Aan de straatkant sluit hierop een poortvleugel aan met korfbogige toegangspoort. Aan de achterzijde een grote, in fases gebouwde schuur, die aan de veldzijde met een wagenschop is uitgebreid.

Scheulderdorpsstraat nr. 99

Kapitale boerderij (afb. 183-184), gelegen nabij de splitsing van Dorpsstraat en Scheuldersteeg. Woongedeelte en schuur staan evenwijdig aan elkaar, haaks ten opzichte van de weg, onderling verbonden door een poortvleugel; aan de achterzijde sluiten een voormalig bakhuis en een schuur, waartussen een doorgang naar het veld, de binnenhof af. Datering: jaartalstenen 1805 en 1806, woongedeelte waarschijnlijk ouder.

Woonhuis met twee kleine kelders, verdieping en zolder, grotendeels opgetrokken in baksteen met mergelstenen hoekblokken en dito afdekblokken met dekplaten op de puntgevel aan de straatzijde. In de topgevel met schoorsteenbekroning hardstenen

vensteromlijstingen op begane grond en verdieping en lateiboogvensters op de zolderverdieping. De woon- en bedrijfsvleugel vertonen een regelmatige vakverdeling met balklagen en

binnenmuren. De oorspronkelijk lengte omvatte tien vakken, maar is in een later stadium door de aanbouw van een stal vergroot tot dertien vakken. De eigenlijke woning vertoont het gangbare schema van een vertrek aan weerszijden van de middengang. Onder de kamer aan de straatzijde ligt een kelder met tussen mergelstenen gordelbogen geslagen bakstenen troggewelfjes. In het achterhuis bevindt zich een tweede kelder met tongewelf en geheel van mergel, gelegen onder de balkvakken 8 t.e.m. 10.

Aan de courzijde omvat een hardstenen omlijsting de toegangsdeur. Op de sluitsteen van de deurlatei staan jaartal en initialen: ‘1805 / W.B. / B.V.’ De vensters aan de cour bezitten houten dorpels en gebogen bakstenen rollagen. De woning is in tweeën bewoond geweest.

De poortvleugel bestaat uit stallen en een overkapte doorrit rechts van het woongedeelte.

183 Scheulderdorpsstraat nr. 99, opname 1989.

De tweebeukige doorrijschuur met een lengte van zes balkvakken, is opgetrokken in baksteen en mergel met een puntgevel aan de straat en een schilddak aan de achterzijde. De linkerbeuk heeft korfbogige toegangspoorten, waarvan die in de mergelstenen achtergevel in de sluitsteen is gedateerd. De steen vertoont de inscriptie: ‘I H S / 1806’. De puntgevel aan de straat bezit eveneens mergelstenen blokken op de hoeken en langs de puntgevel. Opmerkelijk is de toepassing van mergelsteen op zolderhoogte in de lange schuurgevel aan de veldzijde. Aan de achterzijde wordt het complex afgesloten door een lage, tegen de schuur aansluitende stal en een tegen de woonhuisvleugel aangebouwd bakhuis, dat tot paardestal is verbouwd. Tegen beide bouwlichamen staan hekposten, die de doorgang naar het veld markeren.

- Afbeeldingen. Opmetingstekeningen van de bestaande toestand (twee bladen) en ontwerp voor verbouwing (twee bladen), schaal 1:100, door architectenbureau J.H.L. Theunissen, Brunssum, 1978, witdruk in coll. RDMZ.

Plattegrondtekening, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1987, Coll. RDMZ (afb. 184).

184 Scheulderdorpsstraat nr. 99.
Plattegrond van de hoeve met doorsnede en aanzicht van de poortvleugel. Schaal 1:300. Opmetingstekening gebaseerd op gegevens van architectenbureau Ir. J.H.L. Theunissen, Brunssum (1972) en eigen waarneming door A. Warffemius, 1987.

Scheulderdorpsstraat nr. 54

Boerderij, bestaande uit een haaks op de straat gerichte, oorspronkelijke woonvleugel met verdieping onder met pannen belegd zadeldak. Het onderkelderde voorste gedeelte, met mergelstenen puntgevel aan de straat, is over een lengte van drie balkvakken uitgevoerd in vakwerk waarop een bakstenen bedrijfsgedeelte aansluit.

Datering: XIX a, mergelgevel ca. 1890.

De mergelstenen gevel aan de straat is aan de onderzijde blind en bezit op de verdieping vensters boven een cordonlijst. De toegang is in het derde vak aan de rechter zijde. Tegen de oude vakwerkwoning, waarvan het dak ten behoeve van de verdieping is opgelicht, is aan de linker zijde in het eerste kwart van de

185 Scheulderdorpsstraat nr. 56, opname 1987.

186 Scheulderdorpsstraat nr. 60. Gesloten hoeve, opname 1987.

20ste eeuw een bescheiden nieuwe woning gebouwd met een drie traveeën brede voorgevel evenwijdig aan de straat

Scheulderdorpsstraat nr. 56

Boerderij (afb. 185), L-vormig complex bestaande uit woon- en bedrijfsvleugel haaks op de straat gericht en een vrijstaande schuur rechts van het stalgedeelte. Datering: woning 1816, schuur 1868.

Woonhuis met verdieping, opgetrokken in mergel en aansluitend bedrijfsgedeelte in baksteen, samen onder met pannen belegd zadeldak. Lateiboogvensters in de straatgevel en twee oculi voor de zolderverdieping. Vensters van de woning met houten kozijnen en een deurpartij met hardstenen omlijsting en steentje met jaartal en initialen: ‘ABP/1816’. Personenpoortje rechts naast de straatgevel; bedrijfstoegang tussen mergelstenen hekposten.

Mergelstenen schuur met verdieping tussen zijtopgevels met vaasbekroning en in de sluitsteen van de schuurdeuren gedateerd: ‘1868 / M.S’.

Scheulderdorpsstraat nr. 58

Boerderij (afb. 185, rechts), bestaande uit woonhuis met verdieping onder zadeldak met zijtopgevels, evenwijdig aan de straat. Geheel opgetrokken in mergel. Datering: midden XIX.

De deur- en vensteromlijstingen van de drie traveeën brede woning zijn door een wat vooruitspringende zetting in de mergelsteen geaccentueerd. Achter de woning sluit het lagere bedrijfsgedeelte aan als bij een T-boerderij. Rechts van de woning aan de straat een mergelstenen schuur zonder verdieping in het verlengde van de woning.

Goed voorbeeld van een boerderij met woonconcentratie gericht op de straat.

Scheulderdorpsstraat nr. 60

Boerderij (afb. 186), gesloten hoeve, waarvan het woonhuis en de parallel daaraan liggende stal zijn gebouwd in mergel en baksteen; de hoeve is grotendeels wit gekalkt. Datering: 1800 volgens jaartalsteen.

Woongedeelte met kelder en verdieping rechts van de binnenplaats. Topgevel in mergel aan de straat, waarin hardstenen kozijnen. Boven de vensters steen met initialen en jaartal: 'N.P 1800 / W.P I.P'. Tussen de vensters een nisje met madonnabeeldje. Aan de straat een lage poortvleugel met steen in de rondboog boven de doorrit, waarop de inscriptie: I IHS W / ... (verder onleesbaar). De aan de binnenplaats grenzende schuur is in vakwerk opgetrokken.

Scheulderdorpsstraat nr. 62

Boerderij (afb. 187), opgetrokken in mergel op haakvormig grondplan, maar oorspronkelijk één geheel vormend met het rechts aangrenzende woongedeelte van nr. 64.

Datering: XVIII B.

Woonhuis links van de binnenplaats met zorgvuldig afgewerkte puntgevel met hardstenen vensteromlijstingen op de begane grond; mergelstenen cordonlijsten als horizontale geleding onder de vensters van de verdieping en de halfronde raampjes voor de zolder. De binnenhof is aan de straatzijde afgesloten door een poortmuur. Aan de achterzijde van de cour staat een schuur. Het woonhuis wordt links aan de straat belend door een lage aanbouw die is gerealiseerd nadat de oorspronkelijke hoeve is gesplitst in de huidige nrs. 62 en 64.

Scheulderdorpsstraat nr. 64

Boerderij 'De Wingerd' (afb. 187), waarvan het woonhuis en de achter aan de hof gelegen schuur zijn gebouwd in mergel. Datering: XVIII B.

Het geheel onderkelderde woonhuis heeft oorspronkelijk deel uitgemaakt van een hoeve, die in ongedeelde staat ook de huidige woonvleugel van nr. 62 omvatte. De vormgeving van woning, schuur en poortmuur is opvallend door de zorgvuldige geveldetaillering.

187 Scheulderdorpsstraat nrs. 62 en 64. 'De Wingerd', detail vensteromlijsting, opname 1988.

Het woonhuis links van de cour is geheel in mergel opgetrokken, waarschijnlijk het resultaat van een grondige verbouwing, die plaats heeft gevonden na de splitsing van het complex. De gevel aan de straatzijde met hardstenen vensteromlijstingen is bijzonder verzorgd gedetailleerd. Opmerkelijk zijn ook de rondboogvensters met uitstekende impost en sluitstenen aan de courzijde, en de uitkragende daklijst die wordt voortgezet in de topgevel. Bijzonder is de zuilvormige schoorsteen met cannelures boven de afgewolfde geveltop, die in tegenstelling tot de rest van de bedaking van woonvleugel en schuren met leien is bedekt.

In de linker langsgevel is nog een dichtgezet venster te zien, dat oorspronkelijk uitkeek op de cour van nr. 62.

De schuur, rechts achter de woonvleugel, is pas tot stand gekomen na splitsing van de oorspronkelijke hoeve. Van de later vergrote schuur is een groot gedeelte in 1972 afgebroken. Aan de straat een mergelstenen sluitmuur met een grote ellipsbogige poort, waarachter een bijgebouw is opgetrokken.

Scheulderdorpsstraat nr. 72

Boerderij (afb. 188) op haakvormige plattegrond, waarvan het dwars op de straat gerichte gedeelte heeft behoord bij een gesloten hoeve, gevormd door de nrs. 72 en 74.

188 Scheulderdorpsstraat nrs. 72 en 74. Overzicht, opname 1988.

De huidige woning is oorspronkelijk een bedrijfsgebouw van de hoeve geweest dat na splitsing is verhoogd en verbouwd tot zelfstandige hoeve, waartoe zij werd uitgebreid met een nieuwe schuur, haaks ten opzichte van de woonvleugel achter op de hof. De woonvleugel met verdieping en zolder bezit een in mergel opgetrokken topgevel aan de straat. Links daarvan sluit de poort aan met lage bakstenen bijgebouwen.

Scheulderdorpsstraat nr. 74

Boerderij ‘De Trepkes’ (afb. 188) op haakvormige plattegrond, met het woonhuis dwars op de straat gericht, rechts van de cour, die wordt afgesloten met een poortmuur, waarin een klein korfbogig poortje en een grote ellipsbogige wagenpoort zijn opgenomen. Achter op de cour een tot woonhuis omgebouwde schuur. Datering: op de poort ‘1828’.

Oorspronkelijk hebben het woonhuis en de schuur een geheel gevormd met nr. 72, dat is afgesplitst.

Mergelstenen gevel met gecementeerde topgevel aan de straat. In de grote poortboog een steen met initialen en jaartal: ‘ANNO / 1828 / T × P / B (hart) I’. Rechts van het woongedeelte is een uitbreiding ontstaan, het huidige buurpand, dat overigens op zijn beurt als café weer een zelfstandig geheel is geworden. De aaneenschakeling van de diverse bouwlichamen levert een afwisselend en boeiend dorpsbeeld op.

Termaar

Het gehucht Termaar is gelegen ten zuidoosten van de dorpskern van Margraten en daarvan afgesneden door de Rijksweg van Maastricht naar Aken. De bebouwing, bestaande uit boerderijen en woonhuizen, is voornamelijk gelegen langs de hoofdstraat, die de benaming ‘Termaar’ draagt. Het is feitelijk de voortzetting van een van de Sprinkstraat aftakkende weg, die aan de Margratense kant het Burgemeester Ronckersplein heet. Langs de hoofdweg zijn enige kleinere concentraties te onderscheiden die nog van historisch belang zijn. Het zijn de hoeves gelegen ‘in gen Bauerkoel’, de kapitale hoeve ‘Termaarhof’ en een tweetal hoeves, de nrs. 3 en 5, aan de vanaf deze hoeve in de velden doodlopende zijweg. Nr. 3 is in 1987-'88 ingrijpend

189 Termaar en Genhöf, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

gewijzigd, waardoor de historische elementen verdwenen achter een buitenbeklamping. Een goed beeld van een oude, inmiddels verdwenen keuterij in Termaar aan In gen Bauerkoel geeft de opmetingstekening, gemaakt ten behoeve van de documentatiecollectie van het Nederlands Openluchtmuseum (afb. 193).

De tweede belangrijke concentratie is de boerderijgroep ‘Genhöf’, nrs. 6-14. Voorbij Genhöf loopt de hoofdweg Termaar en een laatste afsplitsing, de Molenweg, uit op de jonge verbindingsweg (1867) die vanaf de Rijksweg naar de grensovergang met België bij De Plank loopt.

De bebouwing ten noorden van de ‘Termaarhof’ bergt voor een deel oude bouwkernen in zich. In vergelijking met het kadastraal minuutplan (afb. 189) vertoont het huidige kaartbeeld (afb. 190) een duidelijke verdichting ten noorden van de Sterre der Zeestraat. De historische bouwsubstantie wordt nog aangetroffen in de panden nrs. 31-33 en 37. Termaar nr. 31 is een dwars aan de straat gelegen woonhuis met mergel kopgevel en een dito rechter zijgevel; de drie traveeën brede voorgevel is uit het eerste kwart van de 20ste eeuw. Het naar de straat toe gesloten karakter komt ook uit in Termaar nr. 33 dat wordt belend door een naar de noordzijde uitgebouwde bakstenen schuur. Het pand nr. 41-43, hoek Sterre der Zeestraat, is nog een belangrijk restant van een middelgrote hoeve; ook de huizen aan de Termaarstraat nrs. 45, 47 en 51 verdienen in dit opzicht de aandacht. Uiteraard treft men nog al wat losse vakwerkrestanten aan, o.m. in de kleine woning Termaar nr. 6. Voorbij Genhöf bezitten de panden Termaar nrs. 108 en 110 nog vakwerkonderdelen, evenals de uit 1886 daterende boerderij, Termaar nr. 115.

190 Termaar en Genhöf volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

Aan de Rijksweg in Termaar zijn verschillende voorbeelden te vinden met pleisterwerkgevels van divers model: Termaar nr. 2-4 en Rijksweg nrs. 87 en 91.

Straatmeubilair

Put

Naast de Termaarhof aan de overzijde van de weg In gen Bauerkoel ligt een natuurlijke drinkpoel. Tegenover het pand nr. 3 staat een zwengelput van het gangbare type. Stenen rechthoekige voet met lattenhuis onder zadeldak, dat boven de zwengel een overstek heeft (afb. 11, 96).

Wegkruisen

In Termaar staan de volgdende wegkruisen, XIX d en XX a:

1. Op de oosthoek van de T-kruising Termaar-Drekstraat staat een gietijzeren kruis met voluten aan de kruisbalken en een gietijzeren corpus, neobarok type, met twee cherubskopjes; staande engel met zwaard aan de voet.
2. Op de hoek Termaar-Sterre der Zeestraat staat een smeedijzeren wegkruis met gegoten corpus, neobarok model.
3. Onder een lindeboom bij Termaar nr. 67, hoek In gen Bauerkoel, hangt een gietijzeren wegkruis met crucifix, opgenomen in het gietwerk en een engel onderaan de kruisboom.
4. Op de T-kruising Termaar-Genhöf staat in een plantsoen een gietijzeren wegkruis met corpus, neobarok model, stralenbundels tussen de kruisarmen en een engelfiguur aan de voet.
5. Nabij de wegkruising met de weg naar De Plank staat een smeedijzeren kruis, lanspuntmodel, met gietijzeren corpus.

Boerderijen

Genhöf

Genhöf nrs. 10-12-14

Omvangrijk complex (afb. 191) bestaande uit drie aaneengeschakelde bedrijven en een vierde, jongere boerderij aan de zijde van de hoofdweg van

191 Genhöf. Overzicht van het complex nrs. 12-14, opname 1989.

Termaar. Markante groep, gelegen aan de landweg Genhöf, die vanaf Termaar loopt naar Op het Look. De woonblokken van de verschillende boerderijen staan haaks ten opzichte van de straat en voor wat betreft de nrs. 10 en 12 met de puntgevels aan de weg. Datering: XVIIIa.

Voor een goed begrip van het complex is het nodig de huidige situatie te vergelijken met die op het kadastraal minuutplan, waarop een drietal hoeves staat afgebeeld. Van oost naar west zijn dat: een gesloten hoeve nr. 10 (kad. minuutplan nr. 1162), de aan de westzijde daartegen aansluitende C-vormige hoeve nr. 12 (minuutplan nr. 703) en de westelijke hoeve op L-vormige plattegrond, nr. 14 (minuutplan nr. 704).

Genhöf nr. 10

De hoeve bestaat uit een woongedeelte rechts van de door een poortvleugel met lessenaarsdak van de weg afgesloten binnenplaats. Woonhuis met verdieping onder zadeldak; vensters in de gepleisterde kopgevel aan de straat. De hoeve heeft nog haar oorspronkelijke omvang behouden met uitzondering van de stalvleugel die is vervangen door de huidige Genhöf nrs. 8-9. Van deze panden is het eerstgenoemde een in 1919 gebouwd woonhuis ter plaatse van een stal van de op het kadastrale minuutplan als nr. 1162 afgebeelde oostelijke hoeve.

Genhöf nr. 12

De hoeve op C-vormig grondplan, heeft dezelfde omvang als op het kadastraal minuutplan. Het woonhuis met hardstenen vensters in de gecementeerde straatgevel met quasi natuurstenen plint staat links van de cour. Inwendig is van de woonvleugel een gedeelte afgesplitst en bij het jongere woonhuis van het buurpand nr. 14 getrokken. Een smalle poortvleugel met rondbogige poort met sluitsteen, waarin het jaartal 1717, sluit de hoeve aan de straatkant af. De cour wordt aan de achterzijde afgesloten door een grote doorrijschuur. Aan de rechterzijde van de cour is een jonger, smal verbindingslid gebouwd tussen poortvleugel en achterschuur.

Tegenover nr. 12 staat een open wagenschuur, XX a.

Genhöf nr. 14

Genhöf nr. 14 bestaat uit een woonhuis met poort evenwijdig aan de straat en een haaks op de straat staande omvangrijke schuur die is opgetrokken in baksteen aan de lange zijde en in mergel aan de straatkant.

Datering: XVIII B.

De poortvleugel en de schuur sloten oorspronkelijk een bij nr. 12 behorende tweede cour af, maar zijn later afgesplitst als een zelfstandig bedrijf, waarbij de woonruimte werd gecreëerd in de poortvleugel rechts van de doorgang. Deze op zichzelf te kleine woning is verruimd door een inpandige verdeling van de woonvleugel van nr. 12, alsmede door de aanbouw van een gedeelte in mergel. Aan de linker zijde loopt de poortvleugel naar achter om. Daarachter volgt een schuur van secundair gebruikte baksteen en mergel. Hiertegen sloot eertijds nog een langere, in mergel opgetrokken schuur aan, waarvan thans slechts een restant

over is. Beide bouwvolumes liggen samen onder een omlopend schilddak. De kapconstructie boven de poort is uit de bouwtijd, die boven de schuurruimtes 20ste-eeuws.

In gen Bauerkoel nr. 3

Hoeve, bestaande uit woongedeelte met verdieping, met de korte zijde naar de straat gericht; aan de achterzijde naar links en rechts uitgebouwd met een schuur. Oorspronkelijk vakwerkhuis dat naar de straat met een travee in baksteen is verlengd, waarbij ook de linker zijmuur is versteend. Het pand is nadien over de volle lengte gedeeld.

Datering: XVIII B en XIXd.

Het opmerkelijke aan deze woning is de zelfstandige ontwikkeling, die de beide delen van het huis hebben doorgemaakt. De langsgevel aan de linkerzijde is opgetrokken in baksteen; in 1987 zijn wijzigingen aangebracht

aan de vensters en deurpartij. De rechter langsgevel in vakwerk is tot dan toe vrijwel ongewijzigd gebleven, maar werd in de zomer van 1988 geheel beklampt.

Bij deze laatste wijzigingen werden de bouwhistorisch interessante elementen volledig aan het oog onttrokken.

In gen Bauerkoel nr. 5

Gesloten hoeve (afb. 192), grotendeels in witgekalkte mergel en vakwerk opgetrokken complex, bestaande uit een woonhuis rechts van de hof, in mergel met bakstenen achterbouw; voorts een evenwijdig aan de woning staande, betrekkelijk lage schuur, een poortvleugel en een doorrijschuur als afsluiting van de cour. Datering: XVIII B en XIX.

Woonhuis met kelder en verdieping (afb. 85). De gevel aan de straatzijde is opgetrokken uit breuksteen en mergel. In de poortvleugel naast de woning een personenpoortje.

192 In gen Bauerkoel nr. 5, opname 1989.

De schuur heeft een mergelstenen kopgevel en een lange vakwerkwand op breukstenen ondermuur aan de veldzijde.

Aan de courzijde zijn schuur en stallen gebouwd in baksteen. Zowel de woning als de schuur aan de straat is gedekt met een tamelijk vlak hellend schilddak. De hoeve vormt een zeer belangrijk en opmerkelijk gaaf element in het dorpsgezicht in de onmiddellijke omgeving van de Termaarhof.

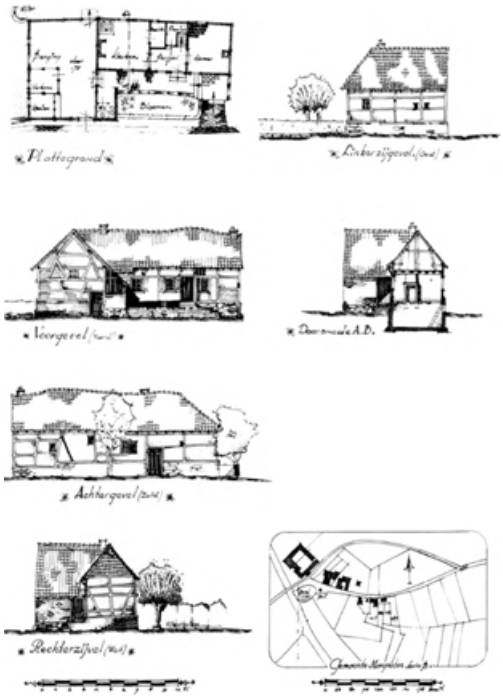
Termaar nrs. 41-43

Woonhuis met verdieping onder zadeldak, staande op de noordoosthoek van de hoofdweg Termaar en de Sterre der Zeestraat. Huis in vakwerk met een lengte van vijf balkvakken en met de lange gevel gericht naar de Sterre der Zeestraat. De gepleisterde puntgevel aan de hoofdstraat is versteend in mergel. Het huis was eertijds aan de achterzijde met een balkvak uitgelegd en dit vormde het verbindingslid met de schuur, waarvan de linkerhelft nog aanwezig is achter het pand Sterre der Zeestraat nr. 1.

Datering: XVIII B.

Oorspronkelijk was het huis de woning van een veel omvangrijkere boerderij, waarvan de stallen en schuren in plattegrond als een T-balk aansloten tegen de huidige rechterzijgevel. De rechterzijde van die poort is als muurdam nog aanwezig.

De toegangspoort lag aan de hoofdstraat. Aan die zijde bezat het complex dankzij een (thans verdwenen) aanpalend buurhuis een binnenhof. Bij een opknapbeurt ca. 1977 is de poortdoorgang weer herbouwd en is het

193 In gen Bauerkoel. Opmetingstekening van een keuterij, schaal 1:300, 1953, Coll. N.O.M, Arnhem, L 27.

huis door het aanbrengen van roedenvensters en bont geschilderde luiken sterk verromantiseerd.

Op de poortpost heeft tijdelijk het beeld van Napoleon gestaan, dat eerder jarenlang een plaats had tegen de gevel van een pand aan de Bredeweg in Banholt.

Termaar nrs. 45 en 47-49

Twee dwars ten opzichte van de weg staande woonhuizen, opgetrokken in baksteen met gesloten, gepleisterde puntgevels aan de straat, die van nr. 45 in mergel. Beide huizen zijn ca. 1900 verbouwd, maar hebben het oorspronkelijke volume en de oude kern van twee versteende vakwerkhuizen in zich bewaard. Het achterhuis van nr. 45 dateert uit 1922.

Termaar nr. 51

Boerderij op L-vormig grondplan, bestaande uit woonhuis haaks op de straat en daarachter aansluitend het bedrijfsgedeelte. De omvang van het complex is gelijk aan die op het kadastraal minuutplan, maar geheel in baksteen vernieuwd in tal van periodes, XIX en XX A.

194 Termaar nrs. 65-71. ‘Termaarhof’, opname 1989.

195 Termaar nrs. 65-71, ‘Termaarhof’, de achtergevel van het woonhuis aan de binnenplaats, opname 1989.

196 Termaar nrs. 69-71. Doorrijschuren achter op de cour, opname 1961.

Termaar nrs. 65-67 en 71 (nr. 69 is vervallen)

‘Termaarhof’ (afb. 194-197), gesloten hoeve bestaande uit vier vleugels rond een zeer ruime binnenplaats. Datering: XVII A of ouder tot XIX B. De omvangrijke hoeve omvat een bedrijf met drie woningen. Zeer markante ligging op de wegsplitsing Termaar-In gen Bauerkoel.

Het linker gedeelte, nr. 65, bestaat uit een naar de straat gerichte woning, in 1935 gebouwd voor een ouder poortgebouw met stalling en overkapte poort, links van nr. 67, dat de oorspronkelijke woonhuiskern vormt van het complex (afb. 195).

Het rechter gedeelte van de woonvleugels, nrs. 67-71, dat is opgetrokken in mergel afgewisseld met telkens drie lagen baksteen, bestaat uit twee ten opzichte van elkaar verspringende, afzonderlijk onderkelderde woonblokken met verdieping onder zadeldak. De lange woonhuisgevel met inpandige poortdoorgang, XVII B, loopt evenwijdig aan de straat. Dit gedeelte staat voor de terugliggende woning, nr. 67, die gezien de vorm van de hardstenen kruisvensters op de begane grond het

oudste onderdeel van het complex vormt, XVII A. De woning is aan de noordzijde onderkelderd (afb. 196). De vooruitstekende poortvleugel is opgedeeld in twee woongedeelten. Het gedeelte links van de poort (oud nr. 69) behoort bij woning nr. 67. Ook dit gedeelte is onderkelderd met een in breuksteen gemetselde tongewelfde ruimte, die zich ook in het muurwerk van de gevels manifesteert.

Het rechter gedeelte van de poortvleugel is de tot woning (nr. 71) verbouwde voormalige maalderij, paardestal, melkkamer en knechtenverblijf. Achter de rechter hoekwoning sluit een stalvleugel aan.

197 Termaar nrs. 65-71, ‘Termaarhof’. Plattegrond van het woonhuis en de poort en doorsnede over de woning in de oorspronkelijke situatie, schaal 1:300. Opmeting door A. Warffemius naar gegevens uit 1956, 1971 en eigen waarneming.

Haaks op de rechter hoekwoning (nr. 71) sluit een zes vakken omvattende vleugel aan met stallen en zolder, XVIII. De kapconstructie bestaat uit een nokstijlspant met schoren die vanuit de nokstijl naar de gording lopen; onder de trekbalk staat een standvink. Alle gebintonderdelen vertonen gehakte telmerken (rechts gebroken).

Parallel aan deze oostvleugel loopt aan de westzijde een lage en veel smallere stalvleugel, opgetrokken uit mergel afgewisseld met twee of drie lagen baksteen.

Aan de noordzijde van de cour staan twee kapitale, in baksteen gebouwde doorrijschuren, XVIII, waarvan de westelijke aan de veldzijde in de sluitsteen boven de doorgang is gedateerd ‘1862’ (afb. 196). De gebinten van de kapconstructie zijn van hetzelfde type als die in de oostelijke stalvleugel. Tussen de schuur en de westvleugel lag oorspronkelijk een koel. De inspringende hoek gevormd door de beide eindgevels is thans bebouwd.

- Literatuur. Margraten 1983, 215; Ms. Korringa (Coll. SHBO), 1948, 148 en afb. 341-342; Voskuil 1979, 112, afb. 112.

- Opmetingstekeningen - Plan voor de verbouwing van de Termaarhof tot drie woningen (met plattegrond van kelders, begane grond en verdieping, geveltekeningen en doorsnede van het woongedeelte) schaal 1:100, door Bouwbureau van de Stichting voor de Landbouw Limburg, Roermond, d.d. 4-4-1950; witdruk in Coll. RDMZ.

Geveltekening, schaal 1:20, door Bouwbureau Stichting voor de Landbouw, 20-9-1950; witdruk in Coll. RDMZ.

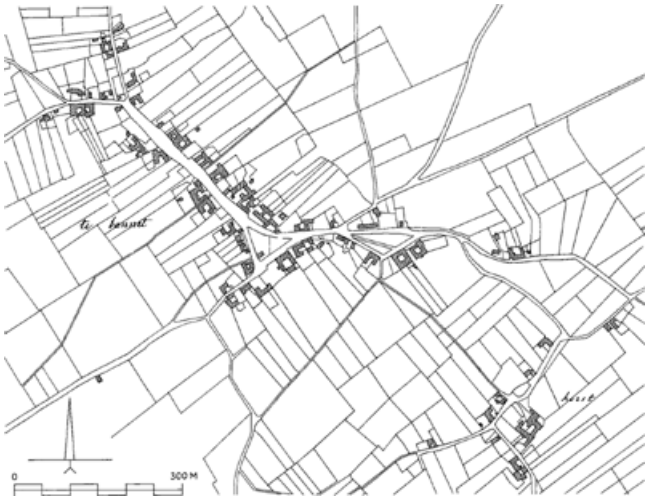
Plan voor verbouwing van het woongedeelte rechts in het woonblok (bestaande en nieuwe toestand), schaal 1:100, niet gesigneerd blad, 21-3-1971; witdruk in Coll. RDMZ.

Plan voor bouw van een nieuwe schuur bij nr. 67-69 (bestaande en nieuwe toestand van plattegrond en gevels), schaal 1:100, niet gesigneerde bladen, d.d. 1-3 en 1-4-1975.

Opmetingstekening van de plattegrond van het woongedeelte, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, Coll. RDMZ (afb. 197).

Banholt

Het dorp Banholt is gelegen ten noordoosten van het dorp Mheer aan de verbindingsweg, die over Reijmerstok naar Gulpen loopt. De kern van het dorp ligt bij het trefpunt met de naar het noorden lopende Dalestraat, die aan het noordeinde vertakt in de richting van Bruisterbosch en Herkenrade. Banholt, dat op oudere kaarten en ook in beschrijvingen te boek staat als ‘Banneth’ of ‘te Bannet’ heeft zich primair ontwikkeld langs de Dalestraat en het verlengde daarvan in zuidoostelijke richting, waar het gehucht Terhorst is ontstaan (afb. 198-199). De belangrijkste boerderijen bevonden zich aan die noordwest-zuidoost lijn. Pas in de 19de eeuw is er, zij het op betrekkelijk geringe schaal, nieuwbouw gepleegd aan de Mheerderweg. Opvallende

198 Het dorp Banholt met het gehucht Terhorst, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

elementen in het wegenpatroon zijn de vorkachtige uiteinden van de Dalestraat. Aan de noordzijde loopt deze opmerkelijk brede weg uit in de Grubbe, vanwaar de Molenweg en de Bergstraat nog eens aftakken. Aan de zuidzijde loopt de weg betrekkelijk hoog op naar het driehoekige pleintje waar sedert 1874 de R.K. kerk staat, maar dat voordien al het centrum van het dorp vormde, het natuurlijke hart van het toenmalige gehucht Bannet. Een tweede

merkwaardige vorm levert het huidige Loverixplein, vroeger Bessemstraat genoemd of ‘Op gen Besseme’. De vorm van dit groene pleintje laat zich veel beter verklaren met behulp van het kadastraal minuutplan dan op grond van de huidige situatie. De voor een deel veel bredere wegen liepen pal langs de huizen, die vrijwel allemaal met de gevels van het woonhuis aan de straat stonden. De ontwikkeling met voortuinen, zoals b.v. bij Bredeweg nr. 2, Loverixplein nrs. 4-5, en diverse huizen aan de Dalestraat is een 19de-eeuwse ontwikkeling die verband houdt met de bestrating van de openbare weg. Met name de Dalestraat heeft door beplanting met hagen een nieuwe ruimtelijke verdeling gekregen die aan het opmerkelijk wijdse karakter van de in het dal lopende straat paal en perk heeft gesteld. De Dalestraat heeft bovendien door gehele of partiële afbraak van de boerenhoeves en door nieuwbouw aan de westzijde van de wijk langs de St. Gerlachusstraat, als voorbeeld van een brede aanleg sterk aan betekenis ingeboet. Desondanks vertoont de ‘rest’ aan structuur en bebouwing nog tal van opmerkelijke elementen, die bovendien de typisch Limburgse continue gebruiks-ontwikkeling goed in beeld brengen. In het algemeen geldt voor Banholt dat het boerderijbestand uit de 18de eeuw en ouder betrekkelijk schaars is. Veel daarvan is door jonger materiaal vervangen. Verder is aan het dateerbare bouwbestand af te lezen, dat in het derde kwart van de 19de eeuw Banholt een belangrijke economische groei heeft beleefd. Dat blijkt uit de nieuw gebouwde boerderijen aan de Mheerderweg nrs. 1 (straatgedeelte), 16, 27, 65 (uitbreiding) en aan de Bredeweg nr. 2 (idem).

199 Het dorp Banholt met het gehucht Terhorst volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

De bloei komt echter ook tot zijn recht in de diverse verbouwingen, waarbij er een duidelijke tendens is om de woning grotendeels aan de straat te situeren en de poort in dat bouwvolume op te nemen. De Dalestraat geeft in dit verband tal van ontwikkelingen te zien, waarbij men vaak verbaasd staat over de verschuivingen van de bouwvolumes. De beschrijvingen en afbeeldingen van de objecten leveren voor dit laatste aspect een duidelijk bewijs.

Voormalig raadhuis

Aan de Mheerderweg staat op de grens van de dorpsgebieden van Banholt en Mheer het raadhuis van de vroegere gemeente Mheer. Het is een door architect L. Fiddelers uit Venlo in 1950 gebouwd gemeentehuis, thans in gebruik als gezondheidscentrum.

Bakstenen huis met verdieping en centrale ingangspartij. In de vensters zijn de patroonheiligen van beide dorpskerken opgenomen en een aantal symbolen die betrekking hebben op de middelen van bestaan en de Tweede Wereldoorlog.

Afgebeeld zijn: Kasteel Mheer
St. Gerlachus - St. Lambertus - Duif - Jachthoorn
Rozenkrans - Eg - IJzeren Kruis - Helm en Zwaard.

Straatmeubilair

Oorlogsmonument

Aan de Mheerderweg, op de de grens van Banholt en Mheer, staat het in 1969 onthuld gedenkteken ter herinnering aan de soldaten van de Royal Air Force. Het monument is ontworpen door Charles Eyck. Het bestaat uit een hardstenen vierkant voetstuk, waarop een ronde zuil staat van hetzelfde materiaal. Hoogte van voetstuk en zuil samen 2.80 m, kolom met een doorsnede van 25 cm. Hierop is een bronzen sculptuur geplaatst, ca. 70 cm hoog, voorstellend een met een speer gewapende krijger zittend op gevleugeld paard, Pegasus, in gevecht met een uil, symbool van het kwaad.

Op de dekplaat van het voetstuk staat de inscriptie:

1940-1945
THANK YOU R.A.F.

Op een metalen plaatje onder tegen het voetstuk staat in kapitalen de volgende informatie:

‘In dankbare herinnering aan de helden van de R.A.F. / die gedurende de oorlog van 1939-1945 streden / voor onze vrijheid.

Onthuld door de Commissaris der Koningin in de provincie Limburg.

Compositie Charles Eyck. Aangeboden door de metaalgieterij Holland / te Weesp ter gelegenhuis van haar 100 jarig bestaan / in 1969’.

Beelden

Beeld van Christus Koning

Aan de Mheerderweg, voor het parochiehuis, staat het beeld van de gekroonde en zegenende Christus Koning, hoogte 1.65 m, trachiet, geplaatst op een hardstenen sokkel, vervaardigd door de beeldhouwer Sjef Eymal, 1956.

- Literatuur. L. Roijen e.a., 79.

Beeld van O.L. Vrouw van Fatima

Madonna, staande met gevouwen handen, ca. 2.40 m hoog, wit en grijs geglazuurd terracotta, geplaatst op bakstenen sokkel met hardstenen dekplaat; links op het voetstuk gesigneerd ‘ASTRA / TON V.V.N.; geplaatst in 1948 op de plek van de gedempte Pleykoel.

- Literatuur. L. Roijen e.a., 1985, 78.

Wegkruisen

In Banholt en Terhorst treft men een tiental locaties aan waar wegkruisen staan, vrijstaand of als gevelkruis.

De meeste daarvan hebben als object geen hoge ouderdom, maar bezetten vaak wel een traditionele plaats. Over het algemeen heeft het corpus een neobarokke gestalte (zie afb. 25). De locaties zijn:

1. Loverixplein; 2. Hondsrugweg-Thelehaagweg; 3. Mosweg-Maastrichterweg; 4. Kerkhof; 5. Dalestraat; 6. Franse Hagen; 7. Fortweg;

8. Lotstraat; 9. Dalestraat- Bergstraat- Banholter grub ‘A gen kruuskes’; 10. Terhorst.
- Literatuur. L. Roijen e.a. 1985, 83-91; Egelie 1983, passim.

Putten en koelen

Toen in 1948 Banholt op het waterleidingnet werd aangesloten verviel de noodzaak om de openbare put- en drinkplaatsen in stand te houden. Zo werd de Pleykoel gedempt in 1948.

Boven aan de Dalestraat ter hoogte van nr. 14 stond een zwengelput.

In Terhorst is de zwingelput nabij de kapel hersteld.

Rooms-Katholieke kerk

Aan de Bredeweg nr. 1, op het aan weerszijden door de Dalestraat begrensde driehoekige terrein, dat vroeger ‘den Schapendries’ en ook wel de Pley was geheten, staat de in 1874 begonnen en in 1876 voltooide R.K. Kerk, toegewijd aan St. Gerlachus. De toren met zijruimten is in 1922 toegevoegd (afb. 200-204).

Literatuur

Kalf 1906, 529; J. Brouwers past., De kerkstrijd te Banholt, in: De Maasgouw 66 (1947), 57-61 en 67 (1948), 16; A.P. Roijen, Kerkgeschiedenis der Banholtenaren, z. pl., z.j. (1969); Gedenkschrift bij het eeuwfeest van de Sint Gerlachuskerk te Banholt, 1979; Documentatie Gerlachuskerk Banholt, samengesteld door J.G.C. Simonis, collectie Bisdom Roermond, 1983; L. Roijen e.a., Van Kloomperoad tot noe, Banholt 1985.

Archivalia

Kerkarchief van de R.K. parochie van St. Gerlachus, pastorie te Banholt.

Afbeeldingen

Oude foto's in: Van Roijen 1985, passim.

Bouwkundige tekeningen

Serie van vier bladen, schaal 1:100, door Frans Royen (Maastricht), 1984. Plattegronden met drie horizontale doorsneden en dakenplan, bestaande situatie en bestektekening; gevelaanzichten en lengte- en dwarsdoorsnede. Plattegrond en

dwarsdoorsnede naar de toren, schaal 1:100, naar F. Roijen 1984) door A. Warffemius, 1986 (afb. 201).

Geschiedenis

De eerste steen voor de R.K. parochiekerk van Banholt werd gelegd in 1874. Dat hij ook meteen een ‘steen des aanstoots’ zou worden kon of wilde niemand op dat ogenblik volledig inzien. De kerkstichting in Banholt heeft in elk geval gezorgd voor een dramatische periode in de kerkgeschiedenis van de parochie Mheer.

Banholt behoorde vanouds tot de parochie Mheer, waar de kerk is gelocaliseerd oostelijk van de kasteelhoeve, noordelijk van de weg naar de brug en toegangspoort (zie blz. 220).

In 1872 was het oude kerkgebouw in Mheer niet alleen technisch in zeer slechte staat, maar ook veel te klein. Pastoor Sieben kreeg de steun voor nieuwbouwplannen van de bisschop van Roermond en de toezegging voor belangrijke financiële steun van de toenmalige kasteelheer Otto Napoleon baron de Loë, die ook burgemeester was. Hij stelde echter als voorwaarde, dat de kerk op de plaats van het oude gebouw zou verrijzen. Aanvankelijk dacht men aan een vergroting van het oude gebouw, pas later bleek de noodzaak van een totale nieuwbouw (zie blz. 55). In Banholt rees protest tegen de plaats van de nieuwe kerk, die men graag halverwege Banholt en Mheer zag verrijzen.

Toen men hierover niet tot overeenstemming kon komen, namen de inwoners van Banholt zelf het initiatief tot het bouwen van een kerkgebouw, bedoeld als een van Mheer afhankelijke rectoraatskapel. Hiervoor maakte met name een groep inwoners van Banholt zich sterk.

In 1874 werd begonnen met de bouw van een kerkje, waarvoor men zelf de brikken bakte van leem, gewonnen op de Banneter heide. Er kwam geen architect aan te pas. De bouwkundige Jonkergouw en aannemer Prevoo uit Margraten bouwden een kerk in een vereenvoudigde classicistische trant, waarvoor de parochiekerk in het Belgische dorp Berneau (Prov. Luik) als voorbeeld diende.

200 De R.K. kerk van St. Gerlachus. Exterieur gezien van de Bredeweg, opname 1987.

De eerste steenlegging, gedaan door de belangrijkste weldoener, Hendrik Bastings, vond plaats op 7 juni 1874. Na hem volgde een grote schare offerende dorpelingen.

Later stagneerde de bouw iets, maar 28 december 1876 werd de kerk ingezegend door deken Scholtis uit Gulpen.

Intussen was als gevolg van hoog oplopende competentie-geschillen het geestelijk klimaat zò verslechterd, dat Mheer en Banholt in twee kampen uiteenvielen. De geestelijke bediening waarop de dorpelingen van Banholt gehoopt en gerekend hadden, bleef uit door de halstarrige houding van de bisschop van Roermond en de kasteelheer c.s. met de pastoor in hun kielzog. Banholt zocht noodgedwongen een uitweg uit de impasse buiten de officiële kerk om. De kerkstrijd liep uit op het z.g. ‘Banholter schisma’, dat officieel duurde tot 1881. Van 1877 tot 1881 werden in het nieuw gebouwde kerkje geen heilige missen gelezen en moest men zich behelpen met lekenbediening en de hulp van een oud-katholiek priester.

In 1881 werd de kwestie bijgelegd en werd Banholt een zelfstandig rectoraat onder de parochie Mheer.

Tot 1922 bleef het eenvoudige kerkgebouwtje met zijn tamelijk onopvallende klokketorentje boven de eerste travee ongewijzigd. In dat jaar werd voor de kerk een bakstenen toren gebouwd tijdens het rectoraat van Jacques Eijck door architect N. Ramakers uit Sittard. De aanbesteding vond plaats op 9 mei en de bouw werd gegund aan N. Roijen uit Banholt.

In 1937 volgde bij bisschoppelijk besluit van 4 maart de verheffing tot zelfstandige parochie onder de achtste rector August J. Rohs, die tot eerste pastoor van Banholt werd benoemd.

Het kerkgebouw

Plattegrond

Het kerkgebouw bestaat uit een driebeukig schip met een lengte van vier traveeën, waartegen een uitwendig driezijdige en inwendig halfronde koorpartij aansloot (afb. 201). Dit is de omvang van het concept uit 1874. Aan weerszijden van het koor zijn sacristie-ruimtes aangebouwd; de kleine bijsacristie, links van het koor, dateert uit 1905 en de sacristie rechts is in 1965 nieuw opgetrokken. De biechtstoeluitbouw in de tweede travee van de rechter zijbeuk is van 1938.

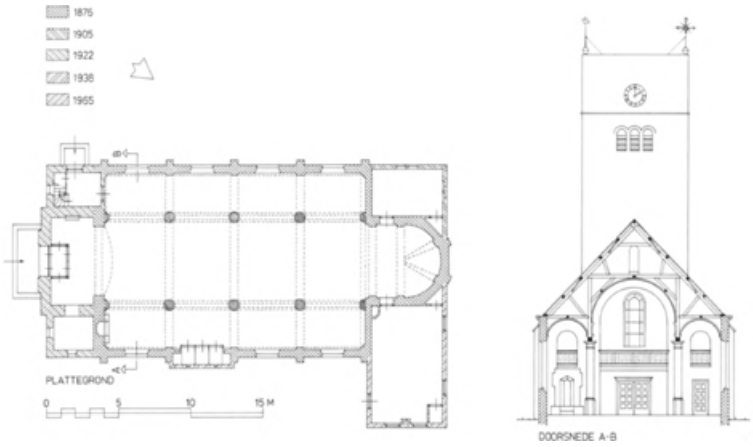
De kerk is aan de ingangszijde in 1922 vergroot met een torenpartij, op een rechthoekige grondslag, die wordt geflankeerd door een ingangsportaal aan de linkerzijde en een doopkapel aan de rechterkant.

Exterieur

De kerk is een in baksteen opgetrokken en met pannen gedekt gebouw. Het exterieur is uiterst sober (afb. 200).

De zijbeuksmuren met ronde boogvensters en de blinde koorsluiting worden geleed door steunberen zonder versnijding. De kap boven hoofd- en zijbeuken heeft de vorm van een breed zadeldak, waarvan de dakvlakken doorlopen over de koorpartij en de ruimtes aan weerszijden van de toren.

De in 1922 gebouwde toren is opgetrokken in baksteen, die zonder geleding oploopt tot aan de klokkeverdieping. Deze wordt bekroond door een zadeldak

201 R.K. kerk. Plattegrond en dwarsdoorsnede naar de toren. Tekening, schaal 1:300, gebaseerd op opmeting van Frans Roijen, Maastricht (1984) en eigen waarneming door A. Warffemius, 1987.

met zijtopgevels, met een uurwerk tegen de gevels en op de schuine, met leien gedekte dakvlakken. Op de toren staat links een kruis en rechts een windhaan. De toreningang en het daarboven aangebrachte venster worden omkaderd door een brede hardstenen omlijsting. Tussen twee voluten op de kroonlijst is een gedenksteen geplaatst met chronogram, waarvan de tekst, met een toewijding aan het H. Hart, als volgt luidt:

CORDI JESV SACRATISSIMO TVRRIS ISTA PIE CONSECRATVR

Interieur

Het driebeukige kerkschip (afb. 203), dat inwendig een lengte heeft van 21,50 m en een breedte van 12 m, bestaat uit vier traveeën, die rusten op gepleisterde zuilen, waarvan de ronde schachten, bestaande uit omklede boomstammen, rusten op achtzijdige voetstukken. Over de zuilenrij ligt een architraaf met kroonlijst. Het middenschip is overdekt met een gestuct tongewelf met platte ribben boven de kolommen. De rechtgesloten zijbeuken zijn eveneens overdekt met dito tongewelven.

Het koor, dat een inwendige lengte heeft van 5,5 m, bestaat uit een ondiepe koortravee met een vensterloze, halfronde sluiting die is geleed met vlakke pilasters en afgedekt met een gestucte absiskalot.

De kapconstructie bestaat uit op de zuilen van de middenbeuk geplaatste geschoorde gebinten, waarin de op de muurplaat gelegde moerbalken boven de zijbeuken zijn gepend. De gordingen rusten op een schaargebint met hanebalk en schoren die op de horizontale balken staan. De gordingen onder horizontale gebintbalken en de gebintschoren vormen de belangrijkste aanhechtingspunten van de gestucte tongewelven.

De toren bestaat inwendig uit vier geledingen. Boven het gesloten torenportaal volgt het met een wijde ronde boog naar het schip geopende zangkoor.

Hierboven bevindt zich een derde ruimte met trappen naar de vierde laag, de klokkeverdieping.

De ruimte links van de toren, een klein portaal met de buitendeur in de

202a-f R.K. kerk. Serie glas-in-lood vensters in de zijbeuken. Episodes uit het leven van St. Gerlachus, opname 1988.

zijgevel, bevat de trap naar het zangkoor en de toegang naar de linkerzijbeuk. Aan de rechterzijde bevindt zich de doopkapel die alleen toegankelijk is vanuit het torenportaal.

Inventaris

Hoogaltaar

Tombe van wit marmer met tabernakel en expositietroon in koper, ontwerp van architect Beurskens uit Sittard, 1926. Op de rechter zijkant van de tombe: ‘DONO DEDIT P. BROUWERS-LACROIX 1926’.

- Literatuur. A.P. Roijen 1969, 42; Limburger Koerier, 30-7-1926.

Oude hoogaltaar

Het in 1878 geplaatste houten hoogaltaar, een werkstuk in neogotische stijl, vervaardigd door Jansen Belboom uit 's-Gravenvoeren, is als rustaltaar naar

Eijsden gegaan t.b.v. de Grote Bronk (jaarlijkse processie op Pinksterzondag). Op het altaar stond de inscriptie: ‘dit autaar is gegeven door Henricus Bastings 1878’.

Beelden

Vier beelden, eikehout, door J. Weerts, Maastricht, 1944.

1. H. Hart van Jezus, hoogte 130 cm.
2. H. Familie, hoogte 130 cm.
3. Maria met Kind, hoogte 136 cm.
4. Jozef met Jezus, hoogte 130 cm.

Gerlachus, hoogte 165 cm, eikehout (oud materiaal), gesneden door pater Jac van der Mey O.S.B., St. Paulusabdij, Oosterhout, 1942. Staande heilige die met beide handen de pelgrimsstaf vasthoudt. Dit beeld vervangt een in 1882 door Henricus Bastings geschonken beeld van St. Gerlachus, dat was gemaakt door een Maastrichtse beeldsnijder.

- Literatuur. A.P. Roijen 1969, 47; L. Roijen e.a. 1985, 37-39 en 75.

Gebrandschilderd glas

In 1911-1912 werd de kerk verrijkt met 10 gebrandschilderde vensters. Zie voor de plaatsing de schematische plattegrond afb. 204. De serie omvat twee kleine ramen in de koorpartij boven de deuren naar de sacristieruimten, en vier in elke zijbeuk. De glazen zijn vervaardigd door de gebroeders Den Rooijen uit Roermond.

Het besluit tot plaatsing werd genomen in 1910 tijdens het rectoraat van August Kengen.

In 1942 volgde de beglazing van de toren en zijruimtes.

Koorvensters

A. Links, O.L. Vrouw van het H. Hart, zittende Maria; in aureool de tekst:
'O.L. Vrouw van het H. Hart Bid voor ons'; schenkster: M.B. (= mejuffrouw Maria Bastings).

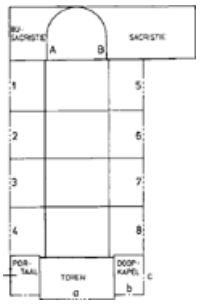
B. Rechts, H. Hart van Jezus, zittende gestalte; in aureool de tekst:
Allerheiligste Hart van Jezus; schenker: N.T (= Nicolaas Teheux).

Zijbeukvensters

Serie van acht vensters met scènes uit het leven van St. Gerlachus, kluizenaar te Houthem (afb. 202 a-f). Nr. 1 werd geplaatst voor Pinksteren 1911, nrs. 2-4 vòòr Kerstmis 1911, en de nrs. 5-8 (in de rechter zijbeuk) in 1912.

203 De R.K. kerk. Interieur naar het priesterkoor, opname 1988.

204 R.K. kerk. Schematische kerkplattegrond met aanduiding van de plaats van de glas-in-lood ramen.

De rondboogvensters zijn door brugstaven verdeeld in twee rechthoekige vakken en een rondboog. Het onderste vak is ornamentaal gevuld en voorzien van de teksten; een omlijsting van ornamentaal gedecoreerd glas rondom de figurale voorstellingen. Op de ramen komen de volgende opschriften voor, die betrekking hebben op de voorstelling en de schenker(s).

Linker zijbeuk van voor naar achter:

1. ‘Ridder Gerlachus komt tot inkeer te Gulik’.
   Schenkers: Familie W. Ernon / C. Thomassen.
2. ‘St. Gerlachus doet boete in 't H. Land’.
   Schenkers: Kinderen: Aegid. Bastings / Maria Roijen.
3. ‘St. Gerlachus predikt de boetvaardigheid’.
   Schenkersopschrift: ‘Tot lafenis der arme zielen H.B.M.C.’ (= Hendrik Bastings - Maria Cremers).
4. ‘St. Gerlachus troost en steunt de armen’.
   Schenkersopschrift: ‘Geeft en U zal gegeven worden MT (= Mathieu Troisfontaine, een jongeman uit Sibbe, wiens vaderlijk erfgoed in Banholt lag).

Rechter zijbeuk van voor naar achter:

5. ‘St. Gerlachus bekoord door den duivel’.
   Schenkers: ‘1881 De inwoners van Banholt en Terhorst 1912’ (1881 is het jaar van de oprichting van het rectoraat, 1912 het jaar van de schenking).
6. ‘St. Gerlachus weigert te drinken het in wijn veranderde water’.
   Schenkers: Gebrs. Peter Kleynen (Peter en Jan) respectievelijk wonende in Terhorst en Berg en Terblijt).
7. ‘St. Servaas brengt de h. teerspijs aan den stervenden St. Gerlachus’.
   Schenker(s): niet vermeld.
8. ‘God verheerlykt St. Gerlachus na zyn dood’.
   Kerkbestuur AK rv, JR s, H.B. p, W.L., P.v.L (= August Kengen rector en voorzitter; Josef Rouwette, secretaris; Hendrik Bastings penningmeester; Willem Lardinois en Peter van Loo, leden.
   R.o.: ‘Gebrs. Den Rooyen / Atelier van Glasschilderkunst / Roermond’.

Zangkoor

a. De Goede Herder, vervaardigd door de firma Mesterom uit Bunde, ontwerp: waarschijnlijk H. Jonas, 1942; geschonken door M. Collen-Steins, 1942. Herinneringsraam aan de oprichting van de parochie in 1939.

Doopkapel

b. St. Augustinus, geschonken door H.E., 1942. c. St. Caecilia, geschonken door M.v.W., 1942.

Klokken

Oude Gerlachusklok (verdwenen), gesigneerd ‘Jn Bte Gaulard fondeur de cloches à Romain sur Meuse Dpt Haute Marne’, door chronogram gedateerd 1826:

‘SUB VAN PELT PAROCHO HOUTHEM PLURI HOC AERE REFUNDOR’

(Onder pastoor Van Pelt ben ik met meer metaal hergoten)

Op de klok een voorstelling van Christus aan het kruis, omhelsd door Maria. N.B. De klok was afkomstig uit de toren van de St. Gerlachuskerk in Houthem en werd door de parochianen van Banholt aangekocht. De in het klokkeopschrift vermelde Petrus Johannes van Pelt is als pastoor te Houthem ingehuldigd op 28 februari 1817 en overleed aldaar op 20 januari 1835 op 63-jarige leeftijd.

De klok werd op 15 februari 1943 op bevel van de Duitse bezetters weggevoerd, maar keerde na een petitie van pastoor Rohs op 6 oktober 1943 in Banholt terug.

Een tweede klok, geschonken door Jacobus en Maria Bastings is na de klokkeroof in 1943 niet meer teruggekeerd.

In 1948 werd naast de Gerlachusklok een nieuwe, tweede luidklok, diameter

93 cm, aangeschaft die echter niet stemde met de gebarsten, oude klok. Op bovenrand gegraveerd gemerkt: D 185 EYSBOUTS LIPS NV ASTEN; S. GERLACO / 1948'.

Verzet tegen het plan van pastoor J.J.M. Brouwers om de historische klok te hergieten, leidde tenslotte tot de aanschaf van een derde exemplaar in 1956, diameter 75 cm, met op de onderrand: 'GERLACUS / 1956 PETIT ET FRITSEN ME FUDERUNT'.

De oude Gerlachusklok heeft aanvankelijk als 'historisch gedenkstuk' en meer nog als 'symbool' een tijd lang in de doopkapel gestaan, maar is tenslotte spoorloos verdwenen, naar men aanneemt richting smeltkroes Aarle-Rixtel. - Literatuur. L. Roijen e.a. 1985, 57-61 en 76-77.

Boerderijen

Bergstraat

Bergstraat nr. 7

Boerderij op U-vormige plattegrond, waarvan de onderkelderde woonhuisvleugel, links van de poort, is voorzien van een verdieping onder een met pannen belegd zadeldak.

Datering: woonhuis deels vòòr 1830; rest van jonger datum. In de aan de straat gelegen, met blokverdeling en pilasters gecementeerde kopgevel van het woonhuis, bevinden zich vensters met hardstenen dorpels en lateien. Langs de Bergstraat een lagere aanbouw met gepleisterde gevel. Evenwijdig hieraan, achter op de half open cour, de schuur.

Bergstraat nr. 10

Woonhuis, haaks op de straat; restant van een kleine hoeve. Datering: midden XIX.

Het aan de zuidzijde gelegen woonhuis met zolderverdieping onder zadeldak is uitgevoerd in vakwerk met witgesausde bakstenen kopgevel. De in vakwerk uitgevoerde lange wanden vertonen een oude kern van vijf balkvakken met ankerbalkgebint en geschoorde hoekstijlen. Dit oude woongedeelte is naar achter is verlengd met een aanbouw ter lengte van drie smalle vakken.

Bergstraat 16

Vakwerkhuis (afb. 205) met zolderverdieping, oorspronkelijk 17de-eeuws houtskelet, afkomstig uit Eijsden, waar het pand als Stiegel nr. 2 bekend was.

205 Bergstraat nr. 16. Woonhuis, overgeplaatst vanuit Eijsden, opname 1988.

De kleine woning op breukstenen kelderpartij is overgeplaatst naar Banholt en daar in 1979 (?) herbouwd en aan de noordkant over de gehele lengte vergroot.

Het huisje, dat bestaat uit vier balkvakken, is een goed voorbeeld van het kleine tweekamertype met stookplaatsen ruggelings tegen de scheidingswand tussen de beide even grote vertrekken. Zowel de langsgevels als de kopgevels zijn geheel uitgevoerd in vakwerk; schuine voetschoren in de buitenste vakken van de langswanden; ankerbalkgebinten deels met korbelen en kapconstructie met twee spantjukken en geschoorde nokstijl. De oorspronkelijke toegangsdeur, die buiten gebruik is gesteld, sluit aan tegen de zuidwesthoek. - Bouwtekening. Gevelaanzichten, doorsneden en plattegronden, schaal 1:50, door Bureau Laugs en Laugs, Reymerstok, 1979, witdruk in archief RDMZ.

Bredeweg

Bredeweg nr. 5-7

Een boerderijcomplex (afb. 207) op U-vormige plattegrond, bestaande uit een lange, betrekkelijk smalle woonvleugel; links daarvan aan de straat een poortvleugel met zolderverdieping en een brede schuur met puntgevel op de linker flank. Datering: XVIIIB - XIX a.

De woonvleugel met verdieping en zolder staat met de kopgevel aan de straat en heeft één venster per verdieping in de as van de gevel. De straatgevel is grotendeels uitgevoerd in mergel met hardsteen voor de vensterbanken en een raamlatei boven het venster op de begane grond.

De kamer aan de straat is onderkelderd. De voormalige stal die achter het woongedeelte ligt, is voor bewoning geschikt gemaakt en de gevelindeling aan de open cour op de begane grond gewijzigd. Ter plaatse van de lage achterbouw heeft volgens het kadastraal minuutplan eertijds een schuur dwars tegen de woonvleugel gestaan.

De links aansluitende ondiepe poortvleugel had oorspronkelijk een gesloten bakstenen gevel aan de straat met rondbogige poortdoorgang, alsmede vakwerkgevels in de poort en aan de courzijde.

De brede schuur links van de poortvleugel is een in vakwerk met baksteenvulling opgetrokken tweebeukige ruimte onder een met rode pannen belegd zadeldak, met een later in baksteen vernieuwde, met mergel omlijste topgevel aan de straat.

Rechts in de straatgevel een rondbogige poort met sluitsteen, gedateerd: ‘1816’. In de vakwerkgevel aan de hof bevindt zich een later ingebroken toegang met schuurdeuren. De linker gevel van de schuur, waarvan de ankerbalkgebinten op een trapsgewijs oplopende bakstenen plint staan, bestaat uit drie balkvakken met twee schuine tussenstijlen per vak.

- Opmetingstekeningen. Gevels, doorsneden en partiële plattegrond, schaal 1:100, niet gesigneerd, gedateerd 1983, witdruk in archief RDMZ.

Bredeweg nr. 9

Boerderij (afb. 207, rechts), bestaande uit woongedeelte aan de straat, ontstaan door samentrekking van het oorspronkelijke, haaks op de weg staande woonhuis

en de poortvleugel, waarvan de doorrijpoort rechts wordt geflankeerd door een naar rechts verbrede schuur. Datering: XIX B.

De boerderij was oorspronkelijk een gesloten hoeve, waarvan de achtervleugel recent is afgebroken, zodat het grondplan thans de U-vorm vertoont. Het woongedeelte manifesteert zich aan de Bredeweg als een vijf traveeën brede vleugel met verdieping onder een zadeldak, met de nokrichting evenwijdig aan de straat. Kelder rechts van de gang. Vensters waarboven gemetselde lateien met ankers. In de achterbouw links bevinden zich nog resten van het oorspronkelijke woonhuis met vakwerkschuur. Rechts van de in de straatvleugel opgenomen doorrijpoort staat een opmerkelijke brede schuur, deels van vakwerk, met bakstenen puntgevel aan de straat. De verbreding van de schuur naar rechts is aan het verschil in materiaalgebruik af te lezen. Ook

206 Bredeweg nr. 2. Gesloten hoeve, opname 1969.

207 Bredeweg nrs. 7 en 9, opname 1988.

aan de achtergevel met verbrede vakwerk topgevel is de vergroting waar te nemen.

Bredeweg nr. 2

Kapitale hoeve (afb. 59, 206), opgetrokken in baksteen, bestaande uit vier vleugels rondom een binnenhof, gelegen op een markant punt, schuin tegenover de R.K. Kerk.

Datering: XIX a, met jaartalstenen 1807 en 1819.

Woonhuis met verdieping en zolder onder met pannen belegd zadeldak, gesitueerd rechts van de cour. In de naar de Bredestraat gerichte topgevel vensters met hardstenen omlijstingen op begane grond en verdieping, alsmede zoldervensters; topgevel afgedekt met mergelblokken en dekstenen.

Aan de buitenzijde maakt de hoeve een zeer gesloten indruk.

De woonvleugel had in oorsprong alleen een uitgang naar de tuin ter plaatse van een op de kadastrale minuut voorkomende, kleine uitbouw; voorts enige later ingebroken kleine vensters. Het woonhuis is geheel op de binnenplaats georiënteerd.

Links van de woning een hoge poortvleugel met verdieping en een ellipsboogvormige inrijpoort met sluitsteen, waarop het jaartal 1819. Het met pannen belegde zadeldak kapt aan tegen de woonvleugel en de smalle westelijke vleugel, die met een lage puntgevel naar de Bredestraat ligt. Aan de achterzijde wordt de hoeve afgesloten door een grote schuur, die uitwendig wordt belend door open aanbouwen.

Rechts van de woonvleugel ligt een tuin die door een bakstenen muur met mergelstenen dekplaten aan de straatzijde wordt begrensd en langs een gedeelte van de westzijde omloopt.

Aan de westzijde van de tuin staat een bakhuis, opgetrokken in breuksteen met bakstenen hoekverstevigingen en top onder zadeldak; de uitgebouwde oven is van mergel.

- Afbeelding. Foto's uit 1963 en 1988 in coll. RDMZ.
- Opmetingstekening. Voorgevel en linker zijgevel van het complex en een volume-weergave van de plattegrond, schaal 1:100, ongesigneerd, 1983, witdruk in archief RDMZ.

Bredeweg nr. 14

Kleine boerenwoning (afb. 52, 208-209) in vakwerk met baksteenvulling, bestaande uit een woonhuis met poortvleugel op haakvormige plattegrond. Datering: woonhuis ca. 1800, poort met schuur, gedateerd 1843.

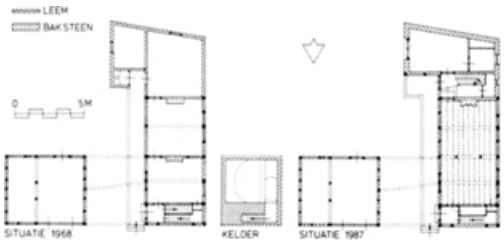
Woonhuis met zolderverdieping onder een met golfpannen belegd zadeldak, haaks op de straat gericht.

Het huis bestaat uit een in twee fases tot stand gekomen vakwerkgedeelte met ankerbalkgebinten ter lengte van vijf balkvakken en een jongere verlenging in baksteen aan de achterzijde, ter plekke van een oudere vakwerkbouw, waarin zich oorspronkelijk de koestal bevond.

In het smalle vak aan de straatkant is de hoofdingang met entree en keldertrap

208 Bredeweg nr. 14. Woonhuis met schuur, linker zijgevel, opname 1987.

209 Bredeweg nr. 14. Vakwerkboerderij, plattegrond voor en na de verbouwing van 1968. Opmetingstekening (schetsmatig), schaal 1:300, door A. Warffemius, 1988.

opgenomen; tot 1968 bevond zich hier ook de trap naar de zolderverdieping. Bij de laatste verbouwing is de trap naar boven komen te vervallen. Een tweede entree met nieuwe trap is geplaatst in de ruimte achter het vijfde vak in de voormalige koestal. Aan de achterzijde sluit een vergroting in baksteen en vakwerk aan. De beide kamers in het oude vakwerkgedeelte zijn bij de laatste restauratie samengetrokken, waarbij een schouw in het derde vak is weggebroken.

Het woongedeelte bestond oorspronkelijk uit een op een bakstenen voet geplaatste tweekamerwoning van elk twee balkvakken met middenstijlvensters. Het voorste vertrek is onderkelderd.

Links van het woonhuis bevindt zich, naast de poortdoorgang naar de half open hof, de schuur die samen met de doorrit onder een met pannen gedekt zadeldak, is gebracht; op de latei boven de schuurdeuren is het jaartal ‘1843’ gehakt. Inwendig is de schuur d.m.v. een lage scheidingsmuur met spant verdeeld in twee ruimtes.

Voorts open hof met gangpad langs de woning.

- Opmetingstekening. Plattegrond voor en na de restauratie, schaal 1:100 (schetsmatig), door A. Warffemius, 1988 (afb. 209), origineel in Coll. RDMZ.

Dalestraat

Dalestraat nr. 7

Woning met verdieping in vakwerk op breukstenen voet, teruggelegen ten opzichte van de aangrenzende buurpanden.

Datering: XVIII B.

De twee traveeën brede vakwerkgevel met tussenstijlen en kleine vensters is nog een restant van een rij kleinere huizen aan het zuidwest-einde van de Dalestraat.

Dalestraat nr. 15

Op achtererf gelegen bakstenen woonhuis en vakwerkschuur. Datering: ca. 1800.

Grote dwarsdeelschuur van vier traveeën onder een met pannen gedekt zadeldak tussen zijtopgevels; het rechter vak is een latere toevoeging. Oorspronkelijk onderdelen van een hoeve op C-vormig grondplan, op het kadastraal minuutplan genummerd 1968 en 1969.

Dalestraat nr. 21

Boerderij op L-vormig grondplan, gebouwd in baksteen. Datering: XIX d (woonhuis); bedrijfsgedeelten op oudere grondslag.

Onderkelderd woonhuis met verdieping en puntgevel aan de straat; aansluitend stallencomplex, waarachter een naar links uitgebouwde schuur. De bedrijfsgebouwen hebben als rechts van en achter aan de cour gelegen vleugels deel uitgemaakt van een bijna gesloten hoeve, die nog met een grote poortvleugel, evenwijdig aan de Dalestraat, was afgesloten. Op het kadastraal minuutplan komt deze hoeve voor als nr. 1430. De oude hoeve lag op tuinafstand van de Dalestraat. Er was voldoende ruimte om de huidige woning haaks op de straat in het verlengde van de rechter vleugel te bouwen. Rechts van nr. 21, slechts gescheiden door een voetpad, heeft eveneens een dergelijke grote hoeve gestaan, nr. 1433 op het kadastraal minuutplan, waarvan niets meer rest.

Dalestraat nr. 37

Boerderij, tot woonhuis en vacantieverblijven verbouwde hoeve op onregelmatige C-vormige plattegrond, gelegen aan de noordzijde van de Sint Gerlachusstraat. Datering: XVIII B.

Merkwaardig geformeerde groep, bestaande uit het woonhuis schuin op de Dalestraat gericht, een stalgebouw aan de straatkant en een schuur op het achterterrein. De boerderij heeft dezelfde omvamg als tijdens de opname van de kadastrale minuut. Omstreeks 1987 ingrijpend verbouwd, waarbij veel van de oorspronkelijke detaillering plaats maakte voor eigentijdse historiserende vormen.

Dalestraat nr. 39

Op enige afstand van de Dalestraat gelegen kleine boerderij. Datering: ca. 1800.
Het huidige bouwbestand heeft hetzelfde volume als op het kadastrale minuutplan.

Dalestraat nr. 41

Boerderij op vrijwel gesloten grondplan, opgetrokken in baksteen en vakwerk. Datering: XVIII B.

Een van de weg af gelegen middelgrote hoeve met het woonhuis links van de cour. Opmerkelijk is de zeer beschutte, met een verdieping verhoogde vakwerkwand met leemvulling aan de buitenzijde van het woongedeelte. De gevel is door de beschutte ligging in de brandgang tussen dit pand en nr. 39 goed geconserveerd.

De vakwerkgevel vertoont dichtgezette vensters.

De standplaats van de boerderij op ruime afstand van de Dalestraat houdt verband met een vroeger voor de nrs. 41 en 43 gelegen drinkpoel.

Dalestraat nr. 57

Boerderij, gebouwd in baksteen, op haakvormig grondplan en bestaande uit een woonhuis haaks op de straat en een daarachter aan de veldzijde aansluitend lager bedrijfsgebouw. Datering XIX c.

De boerderij vormde eertijds een gesloten hoeve met nog een grote schuur aan de westzijde en een kleine poortvleugel aan de straat. Tuinmuur in mergel en baksteen aan de straatzijde achter het huis.

Woonhuis met verdieping en zolder; vensters met hardstenen dorpels en dito lateien in de topgevel aan de straat en in de lange gevel aan de zijde van de voormalige cour.

De plek heeft een heel interessante ontwikkeling doorgemaakt. De hierboven vermelde, thans afgebroken schuur behoorde bij een westelijk daarvan gelegen gesloten hoeve, waarvan de woonvleugel, poortvleugel en de smalle vleugel aan de veldzijde op het kadastraal minuutplan nog voorkomen. Westelijk van deze gesloten hoeve sloot nog een tweede boerderij aan, op C-vormig grondplan. Van dit enorme complex is thans niets meer over. De huidige boerderij blijkt de jongste toevoeging van die voormalige aaneengebouwde groep te zijn.

Dalestraat nr. 6

Boerderij opgetrokken in baksteen gelegen aan de bocht met de Bredeweg nr. 1. Datering: voorbouw XIX B, ter vervanging van ouder gebouw.

In de aan de straat grenzende vleugel bevindt zich links het vier traveeën brede woongedeelte met aanbouw, dat aan de rechterkant wordt geflankeerd door de grote ronde toegangspoort. Beide bouwdelen met verdieping worden gedekt door een pannen zadeldak met de nok evenwijdig aan de straat. Achter het woongedeelte sluit haaks een iets lagere vleugel aan, die de linkerzijde van de binnenplaats begrenst. Deze is ouder dan de voorbouw en een restant van het oorspronkelijk haaks op de weg staande oudere woongedeelte. De woonruimten zijn voor een deel bij de midden 19de-eeuwse verbouwing verlegd naar de straatkant.

Rechts van de grote poort, voorbij de knik in de straatgevel, sluit de bebouwing van Bredeweg nr. 1 aan.

Dalestraat nr. 8

Boerderij op L-vormige plattegrond, bestaande uit een woonhuis met verdieping, grotendeels in vakwerk en met bakstenen kopgevel, links van de poort, aan de straat. Poortvleugel met bedrijfsgebouw langs de straat. Datering: XVIII a en XIX.

Woning met een aan de cour zichtbare vakwerkconstructie bestaande uit vijf balkvakken met tussenstijlen; ankerbalkgebinten op de begane grond en kopbalkgebinten op de verdieping; het middelste vak met de deurpartij is breder en heeft twee tussenstijlen. In 1988 vond een ingrijpend herstel plaats. In de bakstenen

kopgevel van het woonhuis twee vensters. De gevel is samen met de bakstenen poortvleugel opgetrokken.

Dalestraat nr. 12

Boerderij in baksteen met vijf traveeën brede woonvleugel aan de straatzijde en bij de woning getrokken doorrijpoort, thans van een jongere deur- en vensteropening voorzien; dichtgezette poortdoorgang naar het achterterrein. Datering: XIX B, ter plaatse van gedeeltelijk oudere bebouwing. Gemoderniseerde gespiegelde opzet van het links aansluitende, in de zomer van 1988 gesloopte buurpand nr. 14.

Dalestraat nr. 14

Boerderij met voorhuis als nr. 12. Iets van de weg af gelegen boerderij met vijf traveeën brede woonhuisgevel en links aansluitende korfbogige poort.

Datering: XVIII B en XIX B (voorhuis). Gesloopt in de zomer van 1988. Van de oorspronkelijk gesloten achterbouw, bestaande uit drie vleugels rond een cour, was reeds een gedeelte verdwenen en de rest in ruïneuze staat. De achtergevel van het hoofdblok en de doorrit waren opgetrokken in vakwerk. Voor nr. 14 stond vroeger een zwengelput.

Dalestraat nr. 20

Woonhuis van een oorspronkelijk omvangrijker hoevecomplex met een drie traveeën brede topgevel, grotendeels in baksteen, maar op een ondermuur van breuksteen, waarachter zich de kelder bevindt.

Datering: XVIII B, op oudere grondslag.

In de voorgevel zware hardstenen omlijstingen rondom de toegangsdeur en de vensters op de begane grond en de verdieping. De topgevel is aan de linkerzijde wat verbreed, waardoor de verhoudingen zijn verstoord.

Oorspronkelijk heeft op het voorterrein, naar de weg toe, aan de linkerzijde een schuur gestaan en rechts een kleiner bouwsel, waarschijnlijk een bakhuis, waardoor het aanzien van het complex veel evenwichter was. Het woonhuis was ook langer dan thans het geval is en zal aan de achterzijde mogelijk in stallen zijn overgegaan. Het voor- en achterhuis was al in het begin van de vorige eeuw economisch gedeeld.

Dalestraat nr. 24

Gesloten hoeve (afb. 210), opgetrokken in baksteen en mergel op breukstenen grondslag, met het woongedeelte links, de poortvleugel en het aansluitende schuurgedeelte rechts van de poort onder een omgaand met golfpannen belegd schilddak. Grote schuur onder zadeldak als afsluiting aan de achterzijde van de cour. Datering: XVIII a en XIX a.

210 Dalestraat nr. 24. Gesloten hoeve, opname 1988.

Het woongedeelte vertoont door de toepassing van in voor- en linkerzijgevel toegepaste en ten opzichte van elkaar verspringende speklaagbanden een heel opmerkelijk en voor Banholt uniek uiterlijk. In het midden van de 19de eeuw zijn in de gevel aan de straatzijde op de begane grond en de verdieping vensters met hardstenen omlijstingen aangebracht; deze omlijstingen ontbreken bij de nog jongere vensters in de linker zijgevel. Bij de bouw van de poort is ook de zolderverdieping verhoogd in baksteen en is het schilddak waarschijnlijk in de plaats van een afgebroken topgevel boven het woongedeelte aangebracht.

In sterk contrast met het woongedeelte staat het sobere en gesloten aanzien van de in baksteen uitgevoerde toegangspartij met ellipsboogvormige poort en de rechts daaraan grenzende schuur waarin een recente rechthoekige laadopening is gebroken.

De grote schuur aan de achterzijde bezit een ellipsboogvormige poort rechts in de noordelijke topgevel.

Opmerkelijk is bij deze hoeve de ligging op enige afstand van de Dalestraat. Het erf werd nog in de jaren '60 door middel van meidoornhagen langs de weg afgetuind.

Dalestraat nr. 26

Een in origine haakvormige boerderij (afb. 211), thans woonhuis, die tot in de jaren '60 van deze eeuw een van de opmerkelijkste hoeven van Banholt vormde.

Datering: XVIII B en XIX b. Een langgerekte vakwerkschuur liep door tot aan de Dalestraat. Aan de achterzijde sloot het in plattegrond haakvormige,

211 Dalestraat nr. 26. Boerderij, opname 1959.

witgepleisterde bakstenen woongedeelte aan, dat thans in gemoderniseerde vorm nog over is. De in vakwerk opgetrokken stal en de schuur die in twee fases, respectievelijk voor en na 1830, tot stand moeten zijn gekomen, zijn helaas omstreeks 1970 afgebroken. Het woongedeelte is op de plaats van de stal wat verlengd en verder nieuw opgetrokken. Daarmee ging een voor Banholt unieke boerderijvorm verloren.

Dalestraat nrs. 34-36-38

Hoeve rondom een binnenplaats met bijgebouwen en latere annexen, thans verdeeld in drie wooneenheden. Datering 1785. In de oorspronkelijke verschijningsvorm lag het thans in tweeën gedeelde woonhuis (huidige nrs. 36 en 38) met een vijf traveeën brede voorgevel aan de straat. De gevel is tussen de vensters gedateerd met jaarankers ‘1785’. Voor de twee rechter traveeën is in het begin van deze eeuw een kleine uitbouw gezet, zonder verdieping, aanvankelijk met een schilddak, recent veranderd in een lessenaarsdak met twee kapellen. In de voorgevel is de gevelsteen bewaard boven de voormalige huisingang, waarop de inscriptie: ‘M. Box x M. Reyners 1785’.

Rechts van de woning bevindt zich de toegangspoort naar de voormalige cour en een woning (nr. 34), waarvan de ingang en vensters in de rechter zijgevel van het complex zijn opgenomen. De doorrijpoort en de rechter hoekwoning zijn samen met het oude hoofdhuis (nrs. 36-38) onder het omlopende schilddak gebracht; voor nr. 38 is een garage toegevoegd.

De aansluitende rechter zijvleugel, die oorspronkelijk een onderdeel vormde van de gesloten hoeve, is echter later afgesplitst en het woonhuis met aansluitende

bedrijfsruimte geworden van een zelfstandige hoeve. Na de splitsing hoorde de poort bij het tot een C-vormige boerderij gereduceerde linker gedeelte van de oorspronkelijk gesloten hoeve. Deze hoeve is later

opnieuw gedeeld in de huidige nrs. 36 en 38. Achter het linker woonhuis (nr. 38), dat is onderkelderd en voorzien van een verdieping met in XX a ingebroken vensters, bevindt zich een smalle vleugel, de voormalige stallen van het nog ongedeelde complex. De afsluiting van de cour wordt gevormd door een schuur.

Achter woning nr. 34 loopt het huis met dezelfde kaphoogte nog iets door; hierachter volgt een lagere aanbouw. Nadat deze vleugel een zelfstandig bedrijf was geworden, bouwde men op doorrit-afstand een nieuwe schuur aan de straat, XX b.

- Afbeelding. Foto uit 1963, in coll. RDMZ.

Dalestraat nrs. 54-56

Woonhuis met verdieping en bijgebouwen op U-vormig grondplan. Restant van een ouder en omvangrijker complex. Datering: 1842 (huidige bouwvolume van nr. 54).

Woonhuisvleugel met verdieping waarvan de vijf traveeën brede voorgevel aan de Dalestraat grenst. Boven de met hardsteen omlijste toegangsdeur van de woning is een steen gemetseld met de inscriptie: ‘P × D / 1842 / I × H’. De woning is een aan voor- en zijgevels met baksteen beklampte vakwerkbouw; de achtergevel vertoont nog de ankerbalkgebinten en het oorspronkelijk vakwerk.

Links van het woongedeelte sloot een in de bakstenen gevel opgenomen ellipsboogvormige poort aan, die omstreeks 1970 is afgebroken; de geboorte van de poortboog en de hardstenen aanzetsteen is nog aanwezig.

Links van de verdwenen poort sloot tot aan de afbraak nog een oud complex aan met een in breuksteen en baksteen opgetrokken oude woonvleugel, die aan de linkerzijde werd geflankeerd door een doorrijpoort met een vakwerkschuur en een nog latere uitbreiding in vakwerk.

Op basis van kaartmateriaal is de hoogst opmerkelijke en gecompliceerde ontwikkeling van het complex te analyseren.

In zijn oudst bekende vorm van ca. 1830 ligt onder aan de Dalestraat een C-vormig complex met de woonvleugel haaks op de straat gericht, een poortvleugel langs de straat en een schuur aan de veldzijde. De kopse gevel van de woonvleugel is terug te vinden in het breukstenen gedeelte op een in het fotoarchief van RDMZ bewaarde afbeelding. Links daarvan heeft men de boerderij vergroot met een in vakwerk uitgevoerde poort met schuur, die in twee fases tot stand is gekomen.

Wellicht als gevolg van een deling die rond 1842 moet hebben plaats gehad, is aan de rechterzijde de C-vormige plattegrond met een nieuwe vleugel afgesloten, waarbij ook het huidige woonhuis nr. 54 werd gebouwd. De oude kern werd de woning voor de linker boerderij, die hierdoor een haakvormige plattegrond kreeg in de vorm van een gespiegelde L.

Het in 1842 nieuw gebouwde gedeelte met een eigen poort werd de rechter boerderij, die nu een plattegrond kreeg in gespiegelde C-vorm. Zo zijn twee zelfstandige boerderijen ontstaan: Dalestraat nrs. 54 en 56, hetgeen nog is te zien op de uit 1963 daterende afbeelding.

Het linker pand, nr. 56, werd in zijn geheel afgebroken en de poort van nr. 54 die tegen het oude breukstenen woonhuis aansloot werd eveneens gesloopt. Hiermee was nr. 54 aan de linker zijde niet alleen gekortwiekt, maar de boerderij kwam aan die kant opnieuw open te liggen.

Ter plekke van de naar de veldzijde open cour van nr. 56 werd een nieuw, grotendeels vrijstaand woonhuis gebouwd. Waar eerst het poortgebouw stond ligt nu de tuin.

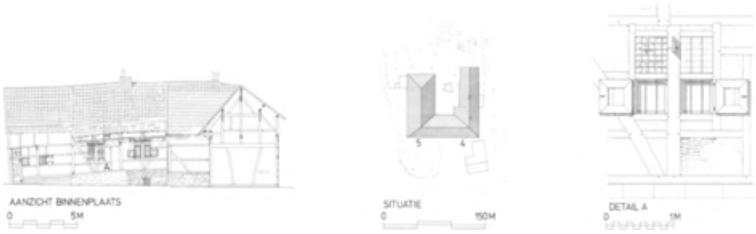
Loverixplein

Loverixplein nrs. 4-5

Boerderijcomplex (afb. 212) op U-vormige grondslag, met verdieping onder een omgaand schilddak en doorrijpoort aan de voorzijde; voor 1900 gesplitst

212 Loverixplein nrs. 4-5. Hoeve, opname 1989.

213 Loverixplein nr. 4. Boerderij, gevelaanzicht van het woongedeelte aan de binnenhofzijde en detail van de vensterpartij. Opmetingstekening door H. van der Wal (1969), bijgewerkt door A. Warffemius 1986.

in twee bedrijven en thans bestaande uit twee woningen met bedrijfsruimtes. Datering: ca. 1700, woonhuis nr. 4; XVIII A en XIX.

Het complex ligt door voortuinen gescheiden op ruime afstand van de westzijde van het Loverixplein nabij een verbindingspad naar Terhorst. - Afbeeldingen. Foto's uit 1963, 1968 en 1987 in coll. RDMZ.

- Opmetingstekening. Aanzicht gevel van woongedeelte van Loverixplein nr. 4 aan de courzijde, schaal 1:50 en detail van venster 1:20, naar opmeting van H. van der Wal (1968) door A. Warffemius, 1986, in Coll. RDMZ (afb. 213).

Loverixplein nr. 4

Boerderij op L-vormige plattegrond, gevormd door de rechter vleugel van de hoeve, waarin de woning is opgenomen en de doorrijpoort. De woonvleugel laat drie fases zien, wat duidelijk is af te lezen aan de courzijde (afb. 213). Het midden-gedeelte bestaat uit een op een breukstenen voet in vakwerk (leemvulling) opgetrokken, gedeeltelijk onderkelderde tweekamerwoning. Het huis bezit ankerbalkgebinten en is vier balkvakken lang. Het heeft, hoewel in slechte staat, nog de oorspronkelijke kruiskozijnen aan weerszijden van de middenstijlen behouden. Het huis is naar de voorzijde uitgebreid eveneens in vakwerk op een breukstenen plint. Het gedeelte aan de straatzijde is in de jaren '30 gemoderniseerd. Aan de achterzijde is het huis met een schuur verlengd.

Tegen de voorbouw die wat breder is dan de vakwerk-kern sluit de doorrijpoort aan, die is aangekapt bij het woongedeelte van het buurhuis nr. 5.

Loverixplein nr. 5

Dit pand (afb. 212) bestaat uit een woongedeelte dat met een breed gepleisterd showfront naar de weg is gericht. De gevel is gepleisterd met Portlandcement

in 1927 en naar de toenmalige smaak voorzien van een rustica plint, geprofileerd lijstwerk, pseudo-pilasters en een blokkenverdeling.

In de brede voorgevel zijn op de begane grond en de verdieping slechts twee vensters aangebracht. De zijgevel is opgetrokken in witgekalkt vakwerk. De oren van de ankerbalkgebinten steken in de zijgevel deels boven en deels onder de bovenvensters naar buiten, waaruit blijkt dat de gebinten evenwijdig aan de voorgevel staan. In de zijmuur zijn vier grote gebintvakken waar te nemen met een of twee tussenstijlen. Het eerste gebintvak omvat de hoekkamer van de woning; in het tweede gebintvak is de ingang tot het woongedeelte opgenomen en een tweede voor bedrijfsdoeleinden; het derde vak heeft grote schuurdeuren. Het was oorspronkelijk een doorrijschuur die aan de binnenplaats is dichtgezet. Tegen het vierde vak is een schop geplaatst en een ‘huuske’.

Uit deze opbouw moet geconcludeerd worden dat het bedrijfspand Loverixplein nr. 5 is voortgekomen uit de verbouwing van de grote schuur van het nog ongedeelde pand 4/5, dat voorkomt op het kadastrale minuutplan.

De uitbouw links van de doorrit is als gevolg van de bepleistering van de voorgevel optisch zo sterk aan de in de oude schuur gemaakte nieuwe woning gekoppeld, dat het lijkt alsof men hier met een homogeen oud woonblok van doen heeft dat met zijn lange zijde naar de straat staat gekeerd. De oudste woonkern ligt evenwel in pand nr. 4.

Loverixplein nrs. 8-9

Aan de zuidzijde van het Loverixplein, vroeger ‘Op gen Besseme’ genaamd, staat een gedeeld hoevecomplex, waarvan nr. 8 in zijn huidige gestalte de laat 18de-eeuwse woonkern vormt. Datering: XVIII c, maar in origine waarschijnlijk veel ouder. Of deze hoeve wellicht is te identificeren met de aan het Akense Munsterstift toebehorende laathof in Banholt, de z.g.O.L. Vrouwehof (E. Vrijdag, Laathoven in Mheer, in: Maasgouw 1948, 59), is de vraag.

Nr. 9 is afgesplitst van de nog ongedeelde hoeve die voorkomt op het kadastraal minuutplan. Het aan de straat gelegen gedeelte is tot zelfstandig woonhuis omgebouwd, waarbij in 1966 de gevel is gewijzigd en de kap verlaagd.

Behalve de afsplitsing van nr. 9 is nr. 8 op haar beurt gedeeld, met de scheiding rechts van de toegangsdeur. Dit rechter gedeelte is uitgebreid naar het westen met stallen en schuren, die op hun beurt, als nr. 7, een voor bewoning geschikt gemaakte nog recentere afsplitsing vormen.

Loverixplein nrs. 8

Woonhuis (afb. 214) met vijf traveeën brede voorgevel met verdieping die doorloopt over de links van het woonhuis aansluitende doorrijpoort. Tot 1966

214 Loverixplein nrs. 7-8, opname 1989.

lag het woonhuis van nr. 8 samen met het links aanpalende pand nr. 9 onder een met pannen belegd zadeldak tussen zijtopgevels. In de straatgevel van het woonhuis is de inwendige verdeling zichtbaar aan de bouwnaad rechts van de deur en het verschil in behandeling van de plint. De gevel bezit een ingang en vensters met hardstenen omlijstingen (segmentboogvormig, met zijdelings naar boven gezwenkte extrados). Op de sluitsteen van de ingang staat de inscriptie:

'17 + 73 / IHS / L = AN = LV / M = C = D'

Op de hardstenen sluitsteen van de poort:

'IAL MCD 1768'

Inwendig een bakstenen kelder met ellipsbogig tongewelf met kappen voor de keldervensters, links van de toegang.

Voorts een eenvoudige afgeschuinde tegelschouw, waarin tegels met bloemen, houten lijst en eenvoudige stucboezem, afgesloten door een in- en uitgezwenkte lijst. Verder eenvoudige gestucte koofzoldering met balk en enkele muurkastjes.

- Archivalia. Laat- en cijnshof van het O.L. Vrouwe-Munster te Aken 1603-1736, Rijksarchief Limburg, Het Land van Daelhem, Spaans-Oostenrijkse partage.

Loverixplein nr. 10

Woonhuis met verdieping en zadeldak met de korte zijde aan de straat en aan de linkerzijde uitgebouwd onder doorlopend dakschild. Rechts een lage poort met stalvleugel onder zadeldak met de nok evenwijdig aan de straat. Datering: 1852, poort en schuur XIXc, en latere wijzigingen XX A.

Het woonhuis staat ter plaatse van een oudere, gesloten hoeve die al voorkomt op het kadastraal minuutplan. Van deze hoeve is een gedeelte bewaard gebleven, met name de kelderpartij met hardstenen vensteromlijstingen in straat- en poortmuur; de overige vensters in de kopgevel zijn van jongere vormgeving uit circa 1910.

Achter het rechter gedeelte van de poortvleugel stond een stalgebouw (westvleugel) en ook aan de achterzijde was de cour afgesloten met een schuur. De westvleugel is in de jaren '50 van deze eeuw vervangen door een stalvleugel, die aansluit tegen het huidige pand nr. 9.

Mheerderweg

Mheerderweg nr. 1

Boerderij (afb. 215), bestaande uit vier vleugels rond een gesloten binnenplaats, opgetrokken in breuksteen en baksteen; een schuur van vakwerk achter op de cour. Datering: midden XIX en ouder.

De hoeve, die thans bestaat uit twee woningen en een achter op de cour gelegen, brede schuur met twee ingangen, dateert voor wat betreft het achterste gedeelte van vòòr 1830. Dat gedeelte, de doorrijschuur in vakwerk, komt op het kadastraal minuutplan al voor. Op de latei van de doorrijpoort is de schuur aan de courzijde

echter van de datering ‘1856’ voorzien, hetgeen wijst op herbouw of partiële vernieuwing van dit bouwlichaam. De in de latei gesneden inscriptie luidt:

‘D(E) 30 IK × AE E a MEERT AN × MDCCCLVI × NO’

De vakwerkschuur op breukstenen voet heeft wanden met leem- en baksteenvulling in de vakken en wordt belend door latere aanbouwen.

De schuur had oorspronkelijk twee doorritten, maar de linker doorrit is aan de veldzijde dichtgemetseld. Inwendig vertoont de schuur een deels uit secundair materiaal vervaardigde ankerbalkgebint-constructie met een gordingenkap, die aan beide zijden van de westelijke doorrit rust op een nokstijlspant met dubbele benen; bij de overige spanten rusten de gordingen op nokstijlspanten met schoren. In het spant rechts van de doorrit is een ladder in de constructie opgenomen (afb. 78c).

215 Mheerderweg nr. 1. Doorrijschuur aan de binnenplaats, opname 1969.

Mogelijk slaat het jaartal 1856 op de in baksteen uitgevoerde uitbreiding van de hoeve met twee woonhuizen en de aan de straat gebouwde poortvleugel. Het rechter woonhuis met verdieping onder een tamelijk vlak, met pannen belegd zadeldak, heeft de gebruikelijke kamer-gang-keuken indeling met een aansluitend lager stalgebouw. De woning bezit aan de lange buitenzijde op de begane grond en de verdieping vensters met hardstenen lateien en onderdorpels.

Van het aansluitende lagere stalgebouw komt het bouwvolume op de kadastrale minuut al voor. Aan de straat staat de poortvleugel, waarin twee rondbogige poorten, waarvan er een de toegang vormt tot de thans tot woonhuis omgebouwde voormalige koestal.

De woning op de linker flank wordt aan de lange zijde belend door een moderne garage.

Mheerderweg nr. 9

Vakwerkschuur met verdieping, bestaande uit vier gebintvakken. Dwarsdeel in het tweede vak en schuin geplaatste tusenschoren. Datering: midden XIX. Op het kadastraal minuutplan: onbebouwd perceel nr. 1444, dat grenst aan een boerenhoeve, waarvan het huidige pand nr. 7 nog een restant is.

Mheerderweg nr. 27

Boerderij om bijna gesloten cour, bestaande uit woonhuis rechts, haaks op de straat gericht, een poortvleugel aan de straat en schuren ter linkerzijde en achter op de cour. Datering: 1857 (jaartalsteen).

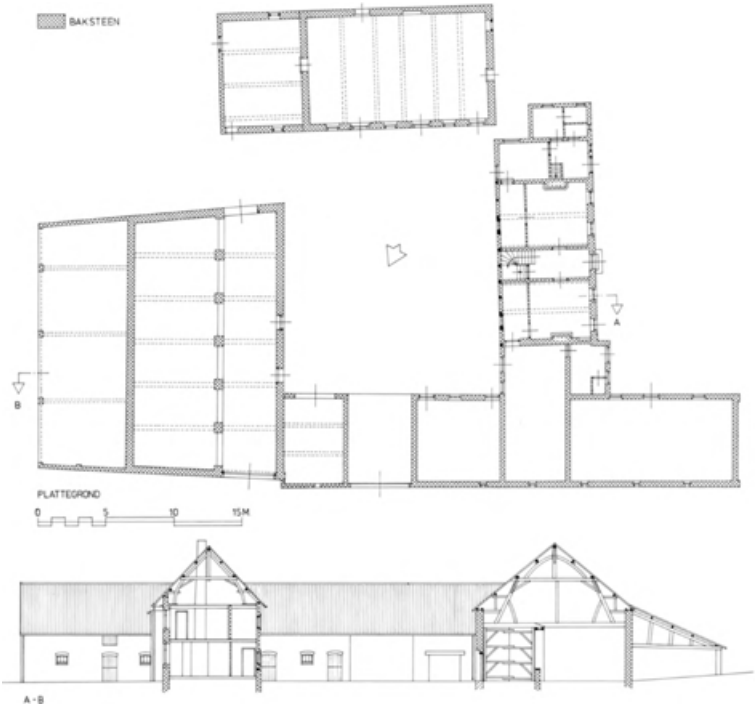
Woonhuis met verdieping; twee vensters met hardstenen boven- en onderdorpels in de kopgevel op de begane grond en de verdieping. Deurpartij aan de cour met hardstenen omlijsting en bovenlicht. De woonvleugel is naar achter verlengd. De poort is van later datum dan het woonhuis.

Mheerderweg nr. 65

Kapitale hoeve (afb. 216-217), gelegen buiten de dorpskom van Banholt, halverwege Banholt en Mheer. Het woonhuis en de bedrijfsgebouwen zijn

216 Mheerderweg nr. 65. Het woonhuis, opname 1971.

217 Mheerderweg nr. 65. Boerderij met schurencomplex. Plattegrond en doorsnede over het woonhuis met aanzicht van de zuidelijke schuur en dwarsdoorsnede over de oostelijke doorrijschuur. Tekening, schaal 1:300, naar eigen waarneming en een gedeeltelijke opmeting van het bureau H. Roelings en M. Luijten, Heer (1984), door A. Warffemius 1987-'88.

gegroepeerd rondom een achter het hoofdhuis geformeerde, bijna gesloten cour.

Het complex bestaat uit een woonhuis met drie bedrijfsgebouwen, waarvan er een langs de Mheerderweg staat, een grote schuur dwars daartegenaan en een vrijstaande stal met tasruimte op het achterterrein. Datering: woonhuis XVII-XVIII A; schuren midden XIX en 1873.

Woonhuis met verdieping, opgetrokken in baksteen; vakwerk met baksteenvulling in de achtergevel en de zijtopgevels, waarin kopbalkgebinten zijn opgenomen. De naar het zuidwesten gerichte ingangsgevel heeft een symmetrische opbouw met een breedte van vijf traveeën, waarbij de deur- en vensteromlijstingen omstreeks 1800 in hardsteen zijn uitgevoerd. De achtergevel van het woonhuis vertoont vijf balkvakken met tussenstijlen. Aan weerszijden is het huis vergroot met lagere aanbouwen, waarvan die aan de linkerzijde het verbindingslid vormt met de stalvleugel langs de straat. De bakstenen vleugel die met de lange, gesloten zijde aan de Mheerderweg staat, omvat de voormalige paarde- en koestal en een doorrit met schuurruimte die de noordelijke begrenzing van de binnenplaats vormt. Haaks hierop, met de korte zijde aan de straat staat een brede doorrijschuur, opgetrokken uit baksteen en met een door golfpannen belegd schilddak; rondbogige poort rechts in de kopse straatgevel. Inwendig is deze 10,5 m brede tweebeukige schuur door een rij van vijf vrijstaande, bakstenen kolommen verdeeld in twee beuken over een totale lengte van zes vakken. Op de 4 m hoge kolommen rusten de in de muur opgenomen balken (afb. 93). De kapconstructie bestaat uit spanten met voetschoren en een middenstijl waarop een geschoorde stijl rust.

Het vrijstaande stalgebouw op het achterterrein is in baksteen opgetrokken. Boven de stalruimte ligt een omvangrijke tasruimte onder een zadeldak. De constructie bestaat uit een nokstijlspant met dubbele benen.

- Afbeelding. Plattegrondtekening, schaal 1:100, opmetingstekening door A. Warffemius, 1988 (afb. 217).

Mheerderweg nr. 6

Verdiepingloze vakwerkschuur (afb. 218), aansluitend tegen de achterbouw van nr. 6. Opmerkelijk vakwerk in de voorgevel en de rechter zijgevel, en onderkelderd in het rechter balkvak. Datering XVIII A.

Een oorspronkelijk uit twee balkvakken bestaand zelfstandig woonhuis, onder een voornamelijk met rode golfpannen bedekt zadeldak. Restant van een op het kadastrale minuutplan voorkomende, kleine haakvormige boerderij. In de gevels zijn nog de dichtgezette vensters waar te nemen bij de hoekstijlen van de

218 Mheerderweg nr. 6. Tot schuur verbouwd vakwerkhuis, opname 1989.

219 Mheerderweg nr. 16. Gesloten hoeve, 1865, opname 1989.

220 Mheerderweg nr. 16. De binnenplaats, gezien naar de poort, opname 1989.

voorgevel. In de rechter kopgevel is een oorspronkelijke vensteropening met diefijzers gespaard.

Mheerderweg nr. 10

Woonhuis met verdieping, gebouwd in baksteen, onder zadeldak met de nok evenwijdig aan de straat. Datering 1855. Drie traveeën brede, asymmetrische gevelindeling; smalle daklijst en kap gedekt met zwarte Muldenpannen. Gevelsteen boven de rechts in de gevel geplaatste voordeur, waarop de inscriptie: ‘J × R / 1855’.

Mheerderweg nr. 16

Boerderij (afb. 219-220) met vrijwel gesloten binnenplaats en het woonhuis evenwijdig aan de straat, links van de toegangspoort. Datering: 1865. Geheel onderkelderd woonhuis met verdieping onder zadeldak, met vijf traveeën brede gevel aan de straat die aan de rechter zijde overgaat in doorrijpoort en bedrijfsruimte. Deur en vensters met hardstenen dorpels en lateien. Boven de deur een steentje met de inscriptie: ‘J.E.F. Mak / 1865’. Op de klinkplaat van de inrijpoort, die de vorm heeft van een bol met kruisje het jaartal ‘1866’.

In de vleugel links van de cour is een steentje met het jaartal ‘ANNO 1699’ secundair ingemetseld.

Rechts van de poortvleugel bevindt zich de paardenstal; daarachter lag de poel. Een grote schuur vormt de afsluiting van de cour aan de achterzijde. Ondanks de vroege jaartalsteen is de hoeve niet ouder, zij is gebouwd op een voordien onbebouwd perceel.

Terhorst

Het gehucht Terhorst is gelegen op een halve kilometer ten zuidoosten van het dorp Banholt, waarmee het vanouds is verbonden via de Hondstraat. Deze weg loopt vanaf het Loverixplein in zuidoostelijke richting, buigt na circa 250 m met een bijna haakse knik om in zuidwestelijke richting en verbreedt zich in de kom van het gehucht, waar de zwengelpunt en de devotiekapel staan. Deze straat mondt in westelijke richting uit op een voetpad en in zuidelijke richting is er een oude, onverharde verbinding naar Terlinden. De belangrijkste hoeve in Terhorst was het grote, bijna gesloten complex ten zuiden van het 'pleintje', de huidige nrs. 15, 15a en 17. Een vergelijking van het kadastraal minuutplan en een recent nette plan geeft ook in het kleine Terhorst zoveel opmerkelijke verschuivingen te zien, dat per object duidelijkheid moet worden verschaft (afb. 198-199). Karakteristiek als voorbeeld van die 'wandelende' architectuur is het hoevecomplex nrs. 21 en 23 aan de weg naar Terlinden.

Het gehucht vertoont zowel op de Oostenrijkse Kabinetskaart als op de kaart van Tranchot en Von Mueffling en op het kadastraal minuutplan een verkavelingspatroon met percelen die vrijwel loodrecht op de doorgaande wegen staan en een padenstructuur (voor een deel kerkpaden naar Mheer en Banholt) die zich daarin voegt. In het midden en de tweede helft van de 19de eeuw is in de omgeving van de putplaats verdichting van de bebouwing opgetreden, waardoor er toch een soort centrum in het gehucht is ontstaan. In een oktober 1963 gedateerd inventarisatie-rapport van de Restauratiestichting Limburg staat nog de aanbeveling om het gehucht Terhorst tot 'reservaat' te verklaren, zodat daar storende toevoegingen voorkomen zouden kunnen worden. Nieuwbouw is hier echter niet volledig geweerd. Er staan een paar, tamelijk verscholen gelegen bungalows aan de westzijde van het gehucht.

Straatmeubilair

Put

Midden in het gehucht Terhorst staat een zwengelput van het type dat te Margraten voorkomt. De put dateert uit XIX A. Het huidige lattenhuis is bij restauratie in de jaren '70 nieuw aangebracht.

Wegkruis

Wegkruis geplaatst onder een lindeboom nabij de aan de H. Cornelius gewijde wegkapel aan het landpad naar Terlinden.

Devotiekapel

Aan de zuidrand van het pleintje bij de put, staat een devotiekapel ter ere van Maria Sterre der Zee. De kapel is in juni 1949 gebouwd uit dankbaarheid voor het feit dat Terhorst in de Tweede Wereldoorlog gespaard bleef voor verwoesting.

De kapel is op voorstel van de heer Math. Hermans en met spontane financiële bijval van de dorpsgenoten gesticht op de plaats van een kleine waterpoel. In het kapelletje bevindt zich een schildering van de hand van Jef Hutschemakers. Kruis en gedenksteen zijn van de hand van Jac. Wanders. - Literatuur. L. van Roijen e.a. 1985, 81.

Wegkapel

Aan de weg naar Terlinden staat een bakstenen wegkapel met het beeld van de H. Cornelius (speciaal vereerd in het bedevaartsoord Kornelimünster bij Aken).

Bakstenen bouwsel bestaande uit voetstuk, waarop beeldnis onder zadeldak. In het voetstuk een hardstenen plaat met dedicatietekst:

'Uit dankbaarheid / Fam. J. Sleuter-Scheepers / 1959'.

Boerderijen

Terhorst nrs. 15-15a-17

Boerderijcomplex, waarvan de vleugels wat onregelmatig zijn gegroepeerd rond een bijna gesloten cour. Complex verdeeld in verschillende wooneenheden. In nr. 15 nog elementen van vakwerkconstructie; nr. 17 met vooruitstekende schuur is vernieuwd.

Het complex is gezien zijn omvang en ligging te identificeren met de laathof van Ter Horst.

- Archivalia. R.A.L., Maastricht (overheids- archieven), het Land van Daelhem, Spaans-Oostenrijkse partage, Mheer, inventaris Laathof van Ter Horst, 1594-'96.

Terhorst nr. 21

Vakwerkhuis (afb. 221), gebouwd ter plaatse van een door brand verwoeste, maar na de wederopbouw voor bewoning geschikt gemaakte vakwerkschuur. Datering ca. 1800. Thans woning met verdieping onder een met rode en zwarte golfpannen gedekt zadeldak, evenwijdig aan de landweg naar Terlinden. Het huis sluit met de rechterzijde aan tegen een bakstenen uitbouw van nr. 23.

De vrijliggende linker zijtopgevel is uitgevoerd in vakwerk; constructie van vier

221 Terhorst nr. 21. Op oude plek herplaatst vakwerkhuis, opname 1989.

222 Terhorst nr. 23. Hoeve, opname 1989.

223 Terhorst nr. 23. Woonhuis vanaf de cour, opname 1989.

balkvakken met ankerbalkgebint en tussenstijlen; schuurdeur in lange, naar de weg gerichte wand.

De oorspronkelijke schuur behoorde bij het huidige woonhuis van nr. 23. Zij komt op het kadastraal minuutplan voor als nr. 1787. Aan de korte zuidzijde sloot in het begin van de 19de eeuw nog een gesloten hoeve aan, op de minuut geregistreerd onder nr. 1790. Hiervan is geen spoor meer over. Zie verder ook nr. 23.

- Bouwkundige tekeningen. Tekening verbouwing van schuur tot woonhuis, schaal 1:100, door L. Pirson, 1974.

Tekening van plattegrond, gevelaanzichten en gebinten, schaal 1:50, niet gesigneerd, Gemeente-archief Margraten.

Terhorst nr. 23

Boerderij (afb. 222-223), bestaande uit een bakstenen woonhuis met haaks aansluitende, voor bewoning ingerichte vakwerkschuur en tegenover het woongedeelte aan de cour gelegen vakwerkschuren op L-vormig grondplan, aan de voorzijde afgesloten door een poort. Datering woonhuis XVIII; doorrijschuur XIX A, rest XIX B.

224 Terhorst nr. 25. Gesloten hoeve, opname 1989.

Woonhuis met verdieping in baksteen, met vrijwel gesloten kopgevel aan de weg. In het woongedeelte beganegronds aan weerszijden van de met hardsteen omlijste toegangsdeur een dito venster met middenstijl en latei met boogjes; kleine vensters op de verdieping. In de linker gevel zijn eveneens vensters aangebracht. Achter het woongedeelte en daarmee onder een kap gelegen sluit de voormalige stal aan, waartegen aan de linkerzijde nr. 21 is aangebouwd.

Achter de woonvleugel staat een in 1986-'87 tot woning verbouwde doorrijschuur. De schuur had een oorspronkelijke breedte van vijf balkvakken en een topgevel in vakwerk aan de rechterzijde; aan de linkerzijde een dakschild dat doorloopt in de dekking boven de woonvleugel.

Rechts van de woning bevindt zich, geheel in baksteen uitgevoerd, de poortmuur met afdak en een aansluitende stalvleugel met naar de courzijde afhellend lessenaarsdak. Haaks aansluitend en evenwjdig aan het woonhuis nog twee schuurtjes waarvan een in vakwerk.

Het boerderijcomplex heeft de volgende ontwikkelingsgang doorgemaakt. Het woonhuis van nr. 23 is het oudste gedeelte, dat oorspronkelijk aan de linkerzijde U-vormig was uitgebouwd met een bedrijfsgebouw, waarvan de schuur ongeveer de omvang had van het tegenwoordige pand nr. 21.

Dit gedeelte is te dateren in de 2de helft van de 18de eeuw. Links daarvan stond volgens het kadastraal minuutplan nog een boerderij, geregistreerd onder nr. 1790, die heeft gestaan ter plaatse van het huidige, onbebouwde perceel naast nr. 21. De hoeve met het kadastraal minuutnummer 1787 is in de 19de eeuw gesplitst, waarbij nr. 23 het woongedeelte werd van een zelfstandige boerderij. Dit gedeelte ontwikkelde zich na 1830 naar rechts tot een bijna gesloten hoeve door de aanbouw van de grote achterschuur, later gevolgd door een vakwerkschuur tegenover het woonhuis en de poortvleugel die van recenter datum zijn.

- Opmetingstekeningen. Schuur achter nr. 23, schaal 1:50, door P. en B. Laugs, Reijmerstok, 1984, bestaande toestand en restauratie-ontwerp; witdruk archief RDMZ.

Opmetingstekening van stallen schuren rechts van de poort, bestaande toestand, schaal 1:100, door R. Bertels Noorbeek; witdruk in archief RDMZ.

Terhorst nr. 25

Boerderij (afb. 224), bestaande uit ingekort woonhuis haaks ten opzichte van de weg en een schuur langs de onverharde weg naar Terlinden. Datering: woonhuis gedeeltelijk XVIII, rest XIX b en later.

Woonhuis met verdieping onder zadeldak, thans met een breedte van vijf traveeën, maar oorspronkelijk met de kopse wand doorlopend tot aan de straat. Het rechter gedeelte van het woonhuis, gezien vanaf de binnencour, is jonger dan het linker gedeelte; dit blijkt niet alleen uit het kadastraal minuutplan, maar het is ook te zien aan het muurwerk van het woonhuis aan de veldzijde.

De groepering van het huis en de bedrijfsgebouwen is haaks ten opzichte van elkaar. De langgerekte schuur onder zadeldak is met twee poorten aan de straat gelegen. Bij de straathoek sluit een iets jongere bedrijfsvleugel aan.

Terhorst nr. 4

Boerderij met woonhuis links van de binnenplaats, lagere poortvleugel met aangrenzende vakwerkschuur, waarin baksteenvulling, en schuurdeur aan de straat. Datering: ca. 1800 en XIX.

Terhorst nr. 6

Boerenhuis met verdieping; het rechter gedeelte van het woonhuis vormt de van voor 1800 stammende kern van het huis, dat in zijn huidige vorm dateert uit XIX d.

Terhorst nrs. 8-10-12

Groep van drie kleine woningen met verdieping in baksteen onder zadeldak. Datering: XIX d.

Deels gewijzigde, maar oorspronkelijk vier of vijf traveeën brede voorgevels, met hardstenen vensteromlijsting in de gevel van nr. 12. Karakteristiek voorbeeld van laat 19de-eeuwse verdichting, gelegen bij de zwengelput en gebouwd op een perceel rechts van het kerkpad naar Banholt.

Terhorst nr. 14.

In baksteen vernieuwd huis, links van het kerkpad naar Banholt, dat waarschijnlijk nog de kern in zich bergt van een veel oudere boerderij.

Mheer

Het dorpsgebied van Mheer bestaat feitelijk uit een noordelijke en een zuidelijke kern met daartussen het grondgebied van Kasteel Mheer en de R.K. kerk (afb. 225-226). De kasteelplaats neemt vanouds de dominante positie in. Ofschoon de kasteelheren ook in het gebied ten noorden van de Rondelenstraat en de Leemweg veel grondgebied bezaten, weidegronden (zoals 'Landerlo' en 'Palmenhof' en percelen bij de 'Gerstlook') en akkergronden (grote percelen als 'Geule Kuijl' en 'Achter de Hoven'), vormde toch het gebied ten oosten en ten westen van het kasteel een brede buffer met daarop nauwelijks bebouwing. Het gebied ten oosten van de kasteeltuin, 'Jonge Hagen', herbergt thans een moderne woonwijk, maar het geeft dankzij het oude geboomte toch nog een beeld van het vroegere groengebied.

In het derde kwart van de 19de eeuw is het terrein ten oosten van de Duivenstraat, aan weerszijden van de weg naar Banholt, betrokken in grootscheepse plannen van baron Otto Napoleon de Loë om hier een omvangrijk landschappelijk park te creëren (zie blz. 276). De rechte weg naar Banholt vormde in dit plan de as. De dorpsbebouwing heeft zich, mede als gevolg van het grootgrondbezit van de heren van Mheer in het noorden geconcentreerd bij de put op de kruising van de Duivenstraat met de Rondelenstraat en de Leemstraat. Zuidelijk van het kasteelterritoir ligt het andere centrum in het dal, waar Stallestraat, Steegstraat en Papenweg uitlopen op de noord-zuid ader, de Dorpsstraat, vroeger Noorbekerstraat genaamd.

Bij de noordelijke kruising staan opmerkelijke hoeves als Duivenstraat nr. 1 en 3 en de nrs. 10-12. De Rondelenstraat wordt beheerst door de opvolgster van de z.g. Bovenste Hof, de huidige nrs. 2-4-6. Aan de Rondelenstraat treft men een aantal kleinere boerderijen aan, die nu voor een deel als woning fungeren. In oorsprong zijn het kleine dwarshuizen van het geijkte type met een middengang en vertrekken aan weerszijden, successievelijk uitgebreid en gedeeld.

De weg van Sint Geertruid naar Noorbeek heeft oorspronkelijk tussen kerk en kasteel gelopen, ter plaatse van de huidige droge gracht. Hiervoor pleit niet alleen de positie van de hoeves Duivenstraat nrs. 1 en 3, maar ook het feit dat de voorgangster van de huidige kerk met de ingang naar het kasteel was gericht. J. Russel wijst in zijn 'Aanteekeningen over de voormalige heerlijkheid Mheer', (1860) op de vroegere situatie. De bocht in de Duivenstraat die om de ommuring van de kasteeltuin en het op een deel daarvan aangelegde kerkhof heenloopt, is waarschijnlijk een wegverlegging die zeker al uit de tweede helft van de 18de eeuw dateert.

Het kerkgebouw naast de toegangsweg tot het kasteel neemt ten opzichte van beide dorpsdelen weer een centrale plaats in.

Het gebied ten zuiden van het tot het kasteel behorende land is al op het kadastraal minuutplan aanzienlijk dichter bebouwd dan het noordelijke dorpsdeel. De Dorpsstraat loopt vanaf het hoogste punt bij de kerk sterk af naar het dal, waarin een droge beek parallel aan de Steegstraat zorgt voor de afwatering. De bebouwing aan de Steegstraat beperkt zich op het kadastraal minuutplan tot een paar kleine woningen aan de noordzijde, ter plaatse van de nrs. 6 en 10. Aan de zuidkant volgt een kleine concentratie, de nrs. 13 tot en

225 Het dorp Mheer, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

226 Het dorp Mheer, kaart volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

met 23, waarvan de vakwerkwoning nr. 21 en de opmerkelijke vakwerkschuur nr. 23 dateren uit het midden van de 19de eeuw.

Voorbij de droge beek takken de Stallestraat en de Papenweg af en klimt de weg omhoog richting Noorbeek (Mherelindje). Aan de Dorpsstraat en de Stallestraat staan de belangrijkste hoeves. Dat zijn met name het complex Dorpsstraat nrs. 40-42-44, met het z.g. Schepenhuis, en nr. 48, dat oorspronkelijk het woongedeelte is geweest van nr. 50 (afb. 277-282). De landelijke bouwkunst aan de Stallestraat valt op door de grote gevarieerdheid en bouwhistorisch opmerkelijke ontwikkelingen.

227 De R.K. kerk gezien door de kasteelpoort, opname 1987.

Van betekenis zijn de nrs. 12-14, 18-20, 32 en 34. Van historische betekenis zijn ook de deels tot woning verbouwde boerderijen aan de Papenweg nr. 3 en de nrs. 7 en 9.

De Rooms Katholieke kerk

De R.K. kerk, toegewijd aan de H. Lambertus, is gelegen ten oosten van het kasteel aan de Dorpsstraat, bij de T-kruising naar Banholt. De kerk werd ter plaatse van een ouder kerkje gebouwd in 1876 naar ontwerp van architect P.J.H. Cuypers. De toren werd in 1879 met klokkeverdieping en spits bekroond (afb. 227-232).

Literatuur

Van der Aa VII (1846), 859-860; J. Russel, Aanteekening over de voormalige Heerlijkheid Mheer en hare bezitters, in: De heerlijkheid Geleen (etc.), Sittard 1860, 121-143, m.n. 136-142; Voorl. Lijst 1926, 303-305; De Crassier, in: PSHAL LXIX (1933), 354; Kalf 1906, 531; Herdenkingsmap Cuypers; Ad Welters, Iets over de kerk en parochie van Mheer, in: Nedermaas 1937-38, 88-93.

Archivalia

Kerkarchief, aanwezig in de pastorie te Mheer: stukken betreffende de bouw van de kerk en de inventaris in de kerkrekeningen.

Cuypersarchief (N.D.B. te Amsterdam): stukken betreffende de bouw van de kerk en de toren in correspondentie-map 648.

1. 'Begrooting van kosten wegens de bouw van de R.C. Paroch. Kerk te Mheer'; niet gedateerd.
2. 'Begrooting van kosten tot het maken van een torenspits op den nieuw gebouwden toren van de R.K. parochiekerk te Mheer (Limburg)', met kladversie; gedateerd 27 januari 1879.
3. 'Bestek en voorwaarden, waarnaar het kerkbestuur van de R.K. parochiekerk te Mheer, Prov. Limburg voornemens is aan te besteden: Het bouwen van de spits op de bestaande metselwerken van de toren der Nieuw gebouwden Parochiekerk aldaar met bijlevering der daartoe benoodigde materialen, transporten, arbeidsloonen enz. volgens ontwerp van den Architekt P.J.H. Cuypers te Amsterdam'; gedateerd april 1879.
4. 'Begrooting van kosten voor het bouwen van een torenspits op den nieuw gebouwden toren van de R.K. Parochiekerk te Mheer Limburg, bisdom Roermond'.
5. Kladnotitie over afbraak van de oude kerk; gedateerd 8 januari 1877.

Zie verder onder bouwtekeningen.

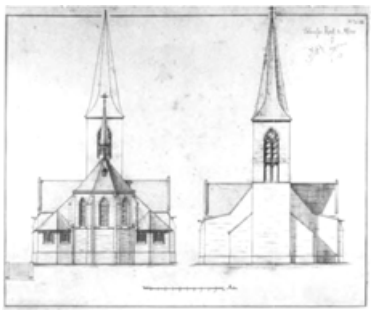
Afbeeldingen

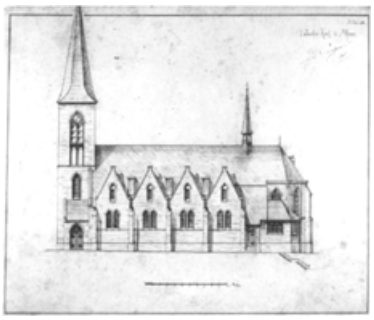
Gewassen pentekening met opschrift 'Mehr' door Joshua de Grave, 1675, in. Coll. L.G.O.G., Gemeentearchief, Maastricht. Pen- en penseeltekening in kleuren door Ph.W.J. van Gulpen in het Album 'Monumens de la Province Limbourg' circa 1850. (afb. 252). Het kerkgebouw is hierop afgebeeld samen met het kasteel. De oude kerk is ook afgebeeld op de achtergrond van een damesportret in de collectie van Kasteel Mheer. Zie blz. 269.

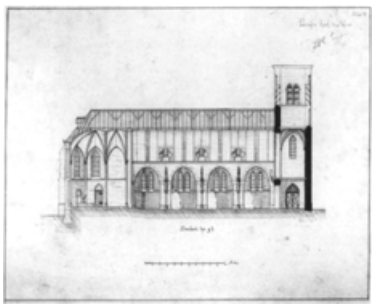
Tekeningen

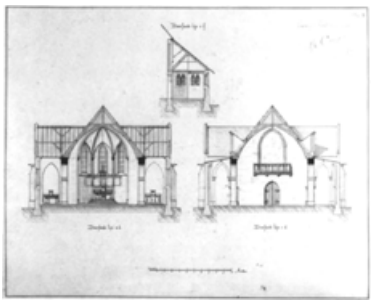
In het Cuypersarchief bevinden zich de ontwerptekeningen voor de bouw van de kerk en de toren, door P.J.H. Cuypers.

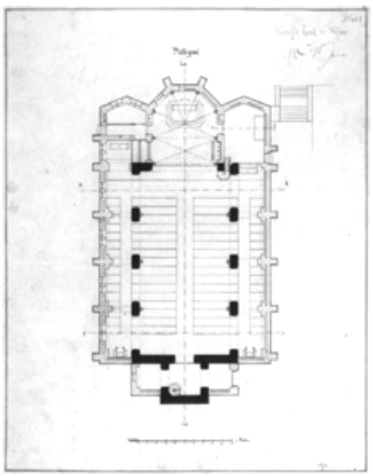
1. Eerste ontwerp. Driebeukige kerk met toren, serie van vijf bladen, schaal 1:100, gesigneerd en gedateerd: P.J.H. Cuypers 1870; niet uitgevoerd (afb.228).
   I. Plattegrond, II. Dwarsdoorsneden over het schip, gezien naar priesterkoor en zangkoor, III. Gevels van priesterkoor en toren, IV. Rechter zijgevel, V. Lengtedoorsnede.
2. Tweede ontwerp. Plattegrond met eenbeukig schip, zijkapellen en toren, 'plan No 2', niet gedateerd, gewassen tekening op lompenpapier, met notitie (afb. 229b).
3. Serie opgeplakte calques 'Parochiekerk te Mheer', gebaseerd op tweede ontwerp, serie van vier tekeningen, schaal 1:100, gesigneerd P.J.H. Cuypers, niet gedateerd (afb. 229a).
   Vier bladen: I. 'Plan', II. 'Zuidgevel' (= rechter zijgevel), III. 'Oostgevel' (= koorgevel), IV. 'Plan der kappen' en 'Gedeelte der Noordgevel' (= linker zijgevel).
4. 'Toren parochiekerk Mheer', tekening op transparant- papier, schaal 1:100, gedateerd 7-2-'79 (1879); bovenbouw van de toren in aanzicht, doorsnede van de bovenste geleding en van de spits, samen met de torenspits van de R.K. kerk in Neerbosch bij Nijmegen.

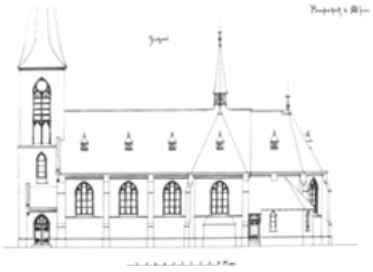

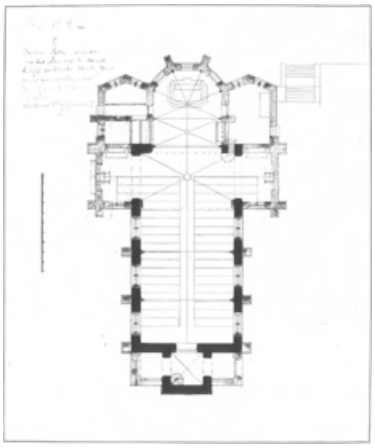

228a-e Serie tekeningen met eerste ontwerp van de R.K. kerk door P.J.H. Cuypers, 1870. Collectie N.D.B, Amsterdam.

a. Aanzicht van de koorpartij naar de toren;
b. Aanzicht rechterzijgevel, zuidzijde;
c. Lengte doorsnede, gezien naar het zuiden;
d. Dwarsdoorsneden over driebeukig schip naar priesterkoor en zangkoor.
e. Plattegrond, eerste ontwerp. Driebeukige kerk met aanduiding van de grondslag van het oude eenbeukige kerkgebouw;

229a-b Tweede ontwerp. Variant op afb. 228, met eenbeukig schip en transept, met aanduiding van het oude muurwerk.

a. Aanzicht van rechter zijgevel;
b. Plattegrond van de kerk met eenbeukig schip.

5. ‘Parochiekerk Mheer’, met weergave van de klokkeverdieping in aanzicht, alsmede verticale en horizontale doorsneden van de torenspits, schaal 1:50, niet gedateerd blad.
6. ‘Flèche de l'Eglise de Mheer près Maestricht, Mr. Cuijpers Architect, Marchienne 8 Fevrier 79’.
   In het archief RDMZ een recente opmetingstekening van de plattegrond, schaal 1:50, door A. Warffemius, 1987 (afb. 230).

Geschiedenis

Mheer was evenals Noorbeek tot in de 17de eeuw als ‘quarta capella’ afhankelijk van de kerk in het Belgische 's-Gravenvoeren. Stellig heeft de toenemende machtspositie van de heren van Mheer ertoe bijgedragen, dat de kerk nabij het kasteel werd gebouwd. De band met Noorbeek is door de bouw van een eigen kerk vanaf 1626 minder hecht. In 1658 kreeg Mheer het dooprecht. Op 16 oktober 1665 werd de parochiekerk van Mheer door de bisschop van Luik ingewijd. In de 17de eeuw was de parochieherder ‘pastoir van Mher ende Norbeek’.

In 1679 is er een fundatie gesticht op het altaar van O.L. Vrouw te Mheer door Adrianus Bassiliers en Christina Bruns tot onderhoud van de kapelaanschoolmeester.

Aan de huidige kerk zijn met zekerheid twee twee gebouwen voorafgegaan. Over de oorspronkelijke kapel, die in 1665 tot parochiekerk is verheven en globaal is getekend door Joshua de Grave in 1675, zijn maar heel weinig gegevens bekend,

behoudens de verklaring van twee deskundigen, de meester-metselaar Guillaume Quinay en de architect Hubert Minten, die een beschrijving geven van de deplorabele toestand, waarin het gebouw verkeerde in 1774. In de akte van 23 februari van dat jaar, waarin hun bevindingen door notaris Heynen zijn vastgelegd, wordt gesproken over een kerk met twee schepen, waartussen een 60 voet lange, loden dakgoot loopt, die op verschillende plaatsen gebroken is, zodat het water de gehele muur heeft verweerd en zelfs pilaren heeft aangetast. Bovendien zijn de twee buitenmuren 5 duim uit het lood getrokken, zodat men de stenen er met de hand uit kon trekken. De toestand is zo slecht, dat er geen herstel mogelijk is, tenzij met grote kosten en dan nog op het gevaar af, dat de muren omvallen. Ook de klokkestoel zou nieuw moeten worden gemaakt, maar de toren, waarvoor de Jezuïeten uit Maastricht als tiendheffers de klok moesten leveren, verkeerde nog in een behoorlijke staat. Inwendig moet de kerk met zijn

vermolmde houten plafond een troosteloze aanblik hebben geboden. Hoe de kerk er nu precies heeft uitgezien, blijft onduidelijk. Men krijgt de indruk dat zij uit een schip met een zijbeuk bestond.

De bouwvallige kerk is na de alarmerende berichten van 1774 waarschijnlijk herbouwd. A. Welters die, tijdens zijn ambtsperiode als pastoor van Mheer, in de Nedermaas een opstel publiceerde over de geschiedenis van de kerk, deelt mee, dat ‘volgens oude menschen’ de in 1876 afgebroken kerk slechts negentig jaar heeft bestaan.

Dankzij het kadastraal minuutplan (afb. 225) en een tekening van Ph. van Gulpen (afb. 252), uit het derde kwart van de 19de eeuw krijgt men nog een beeld van dit kerkje, dat omstreeks 1786 moet zijn gebouwd. Van der Aa omschrijft het bedehuis als ‘een vierkant gebouw met eenen toren en van een orgel voorzien’. Dit tweede kerkje had een eenbeukige plattegrond met een versmald koor en een toren aan de westzijde, d.w.z. naar de kasteelplaats gericht. Oorspronkelijk heeft de weg naar Noorbeek tussen de kerktoren en de kasteelhoeve gelopen. De toren was bekroond met een helmdak. Bij de bouw van de huidige kerk werden volgens pastoor A. Welters de fundamenten gevonden van een oudere kapel. Resten daarvan zijn verwerkt in de kerkhofmuur. Ook uit de ontwerptekeningen voor de derde kerk is de plattegrond te reconstrueren (zie blz. 227).

Al in 1865 waren er plannen om op een andere plaats een nieuwe kerk te bouwen. Op een van de parkontwerpen voor het kasteel is een plaats aangegeven op het terrein van de Jonge Hagen (zie afb. 42).

Het gebouw is uiteindelijk in 1876 vervangen door de huidige derde kerk, die oorspronkelijk bedoeld was voor de dorpelingen van Mheer en het aangrenzende Banholt en Terhorst.

Hieraan is een lange en tevens treurige periode van voorbereiding voorafgegaan. De bouw van deze kerk heeft de nodige spanningen opgeleverd in de dorpen Mheer en Banholt. De parochianen uit Banholt wensten dat de nieuwbouw zou verrijzen halverwege het kasteel en de dorpskern van Banholt. De toenmalige kasteelheer, die in belangrijke mate financieel de bouw steunde, hield vast aan de eis dat de kerk nabij het kasteel zou worden gebouwd. Een en ander leidde tot het z.g. Banholter schisma, een kwestie die in 1874 geweldig escaleerde (zie blz. 51).

In een brief van 15 december 1865 gaf de bisschop van Roermond, mgr. J.A. Paredis, aan pastoor Kerckhoffs zijn tevredenheid te kennen over de plannen een nieuwe kerk te bouwen: ‘De tijding wegens het bouwen eener kerk doet mij plezier; de kerk van Pey kan voorzeker zeer wel tot model dienen, deze is echter niet door de goeden Heer Weber gebouwd’. Architect Charles Weber uit Roermond had in 1865 wel de grafkapel voor baron de Loë op het kerkhof gerealiseerd (zie blz. 240). De keuze van de architect viel op P.J.H. Cuypers uit Amsterdam, wiens kerken in Wijk-Maastricht en Pey bij Echt als goede vertrekpunten werden beschouwd. In 1870 diende Cuypers de eerste plannen in voor een driebeukige kerk met toren en koorpartij, geflankeerd door sacristie en bijsacristie (afb. 228). Bij het ontwerp ging hij uit van de bestaande eenbeukige kerkruimte, waarvan de muren zouden worden doorgebroken naar de nieuw te bouwen zijschepen. De onderbouw van de toren bleef eveneens gespaard. De kerk kreeg in dit ontwerp een houten schipoverwelving. De vier schiptraveeën bezaten elk een topgevel met steekkappen en dubbele lancetvensters in de gevelwanden.

De middenschipsruimte werd verlicht door vensters die tussen de zijbeuksdaken in de schipkap waren opgenomen. De kerk bleef in dit plan georiënteerd, d.w.z. met de overigens gesloten torenvoet gericht naar het kasteel en met de koorpartij naar de straat gekeerd.

Dit plan werd niet gerealiseerd. Het duurde zelfs zes jaren, voordat er een vervolg op kwam in ‘Plan No 2’, een verkleinde variant, waarbij het kerkschip is teruggebracht tot een vier traveeën omvattende, eenbeukige ruimte met ondiepe transeptarmen aan weerszijden van de vierde travee. Op de bouwtekingen ‘No 2’ staat de notitie van de hand van Cuypers: ‘Pastoor Sijben meende dat dit plan wat de ruimte betreft voldoende zoude zijn nu er eene

splitsing der parochie heeft plaats gehad. Wat denkt U hierover? - P.C.' De ontworpen torenpartij bleef vrijwel ongewijzigd; dat geldt ook voor de ruimtes naast het koor (afb. 229). Nog steeds hield men vast aan de kerkoriëntatie volgens de Heilige Linie. Aan de hand van de verschillende ontwerptekeningen die in het Cuypersarchief bewaard zijn gebleven, krijgt men een beeld van de omvang van het 18de-eeuwse kerkje. Het gebouwtje is zelfs op schaal in grote lijnen te reconstrueren.

De in het Cuypersarchief bewaard gebleven 'Begrooting van Kosten wegens de bouw van R.C. Paroch. Kerk te Mheer' geeft als totale bouwkosten aan de som van fl. 26.315,41.

De kerkbouw werd na de aanbesteding aangenomen door Jos Ubachts uit Nieuwstadt voor de som van fl. 21.273,-, waarbij inbegrepen de afbraak van de oude kerk en toren.

Dat men tot een totale afbraak van het oude gebouw moest overgaan, bijkt uit een korte, door Cuypers op 8 januari 1877 gemaakte kladnotitie met doorhalingen (hier geplaatst tussen []), waarvan de inhoud luidt:

'De onderget., belast met het restaureren en vergrooten der R.k kerk te Mheer, Prov. Limburg heeft bevonden bij het afbreeken van den toren dat hij [op verschillende plaatsen was gescheurd] met slechte specie en puin [waarmee hij] van binnen was aangevuld in pl. van.... [tot puin was overgegaan] zoodat hij niet meer bestand was tot den verdere opbouw. Ook de ring/buitenmuren der kerk die ofschoon ze aan den buitenkant gaan weider scheuren en hoog waren, werd bevonden met puin te zijn [op] aangevuld, zodat ze niet konden dienen tot de pilaren waartoe ze volgens het plan der te vergrooten kerk bestemd waren. Deze algemeene bouwvalligheid maakt het gebruik der bestaande deelen onmogelijk en bracht de noodzakelijkheid mede een nieuwe kerk te bouwen'.

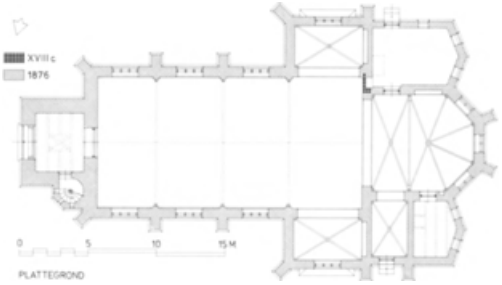
Uit deze verklaring blijkt duidelijk dat men pas in een laat stadium tot volledige nieuwbouw heeft besloten en dat pas in 1876 de oude oriëntatie is opgegeven.

Het kerkgebouw

Plattegrond

De kerk is een eenbeukige kruiskerk, waarvan de lengte-as west-oost loopt, met dien verstande dat de koorpartij naar het westen is gericht (afb. 230). Bij de bouw van de huidige kerk werd de lengte-as ten opzichte van de afgebroken kerk 180° gedraaid. De toren staat thans aan de doorgaande weg van Mheer naar Noorbeek, met de voorgevel in de richting van de weg naar Banholt (de Burgemeester Beckersweg).

Het kerkgebouw bestaat uit een schip van vier traveeën, met ondiepe tanseptarmen aan weerszijden van de vierde travee en een priesterkoor,

230 R.K. kerk. Plattegrond, doorgesneden over de vensters. Schaal 1:300.

Opmetingstekening door A. Warffemius 1987.

bestaande uit een koortavee met een 5/8ste sluiting. Links van het koor staat de sacristie met tweezijdige sluiting en rechts in de hoek met de zuidelijke transeptarm een privé-kapel voor de bewoners van het kasteel en een bijsacristie met dito tweezijdige sluiting.

Materiaal

De kerk is opgetrokken in baksteen met gebruikmaking van natuursteen voor plinten, lijstwerk, basementen en kapitelen, vloeren en treden in de onderste helft van de traptoren. De toegepaste natuursteen is voornamelijk hardsteen.

Exterieur

De kerk is uitwendig een zeer sober gedetailleerd gebouw, waaraan vrijwel alle sierende elementen ontbreken (afb. 227).

De op een vierkante grondslag gebouwde toren bestaat uit drie geledingen: een lage portaalruimte, gevolgd door een verdieping waarin het zangkoor is opgenomen en die aan de ingangszijde door drie vensters wordt verlicht, en tenslotte een nagenoeg even hoge klokkeverdieping met galmgaten en een vierkant, gepleisterd veld voor het uurwerk aan de straatzijde. Een steile spits bekroont het torenlichaam. Aan de noordzijde staat in de hoek met het schip de traptoren, oplopend tot aan de klokkeverdieping, in plattegrond vijf zijden van een achthoek.

Het kerkschip, transept en koor worden omgeven door steunberen die op plinthoogte en onder de cordonlijst van de vensters versnijden.

De vensters in schip en transept zijn verticaal in drieën verdeeld met een eenvoudige tracering in de vensterkop; de smallere koorvensters bezitten een middenmontant en een vier- of zespas in de lunet. Een uitkragend fries vormt de horizontale afsluiting onder de daklijst.

De met leien gedekte schipkap heeft op halve hoogte aan weerszijden twee dakvensters.

Op de viering staat een overhoeks geplaatst angelustorentje.

Interieur

Bij het betreden van de kerk blijkt dat het torenportaal drie treden lager ligt dan de kerkvloer. Het zangkoor boven het portaal is bereikbaar via de kleine traptoren rechts. De treden van de traptoren zijn tot aan het zangkoor van hardsteen en daarboven volgen eikehouten treden, die in de trapspil en de

231 R.K. kerk. Interieur, gezien naar het priesterkoor, opname 1989.

buitenmuur zijn opgenomen. Het portaal wordt gedekt door een houten balkenzoldering met luik.

Het zangkoor op de verdieping wordt gedekt door een gepleisterd bakstenen kruisgewelf. Door middel van een brede boogopening staat de ruimte in verbinding met het schip. Een in de kerk uitgebouwde zangerstribune vergroot het nuttig kooroppervlak.

De kerk vertoont inwendig een eenvoudige en sobere architectuur. De schipruimte wordt geleed door met de steunberen corresponderende muurlisenen die, ofschoon thans wit geverfd, oorspronkelijk zijn uitgevoerd in schoon metselwerk (afb. 231). Tegen de lisenen staat een kolonnet op eenvoudig basement, bekroond door een kapiteel. Zij vormen de dragers van de trekbalken onder het houten tongewelf. De bepleisterde muren worden doorbroken door in schoon metselwerk uitgevoerde gotische vensters met driedeling en koptracering in Savonnière-steen. De horizontale afsluiting wordt gevormd door een bakstenen fries.

Aan weerszijden van de vierde travee zijn twee zijruimtes toegevoegd, die inwendig gezien pseudo-transepten vormen, welke dienst doen als zijkapellen met Maria- en Jozef-altaar (afb. 232).

De transeptruimtes zijn gedekt met een ongepleisterd kruisribgewelf en voorzien van grotere vensters dan in het schip. Onder de vensters zijn in de eindgevels nissen uitgespaard ten behoeve van de biechtstoelen. Aan de westzijde zijn de zijaltaren geplaatst in een veel bredere en hogere nis.

De koorpartij heeft een geringere breedte dan het schip en is in haar geheel overwelfd met in baksteen gemetselde kruisgewelven, waarvan de ribben rusten op kolonnetten die verwantschap vertonen met die van het schip. In de drie sluitwanden van het 5/8ste koor bevinden zich lancetvensters met middenmontants en drie- of vijfpas-tracering in de kop. Zij zijn beglaasd; de noord- en zuidwand van het koor zijn blind i.v.m. de aan weerszijden aansluitende nevenruimtes. Rechts van het koor (noordzijde) zijn dat de ‘Loëkapel’ en de bijsacristie.

De ‘Loë-kapel’ heeft een rechthoekig grondplan en staat met zijn lengte-as loodrecht op de koortravee. Ook deze kapel is overwelfd met een bakstenen kruisgewelf en verlicht door een smal venster van het in de koorpartij toegepaste type. De kapel is met een brede boog geopend naar het koor, heeft de breedte van de koortravee en als lengte de transept-breedte. Tegen de familiekapel sluit de bijsacristie aan.

Aan de linkerzijde van het priesterkoor vult de sacristie de hoek tussen het koor en de zuidelijke transept-arm.

Reconstructie van de 18de-eeuwse kerk

Met behulp van de door P.J.H. Cuypers vervaardigde plannen, waarin het muurwerk van de oude kerk is aangeduid, is het mogelijk de omvang van de in 1876 afgebroken eenbeukige voorgangster van het huidige gebouw te bepalen en te reconstrueren. De omvang van het schip was gelijk aan die van de huidige middenbeuk. Ter plaatse van de toren bevond zich de rechtgesloten koorpartij. De westtoren stond in de huidige koortravee. Zie afb. 228-230).

Inventaris

Hoogaltaar

Witgeschilderde stenen altaartombe met houten vleugelaltaar (afb. 233), vervaardigd naar ontwerp van architect P.J.H. Cuypers, door Atelier Cuypers en Stoltzenberg, Roermond, 1879; neogotisch.

Kosten aanschaf: fl. 1.500, -, waarvan fl. 1000, - uit collectegelden en fl. 450, - als Provinciale subsidie.

Tombe met iets risalerend middengedeelte en zuiltjes op de hoeken, opgesteld op een onderbouw van drie treden.

Op de altaartombe het tabernakel met voorstelling van het Lam Gods op de deurbekleding en boven de expositietroon een gotisch baldakijn.

232 R.K. kerk. Kijkje in linker dwarspand, opname 1989.

233 R.K. kerk. Hoogaltaar, naar ontwerp van P.J.H. Cuypers, 1879, opname 1989.

Op de kaarsenbank de tekst: '+ Ego sum panis vivum / qui de coelo descendi Joan: VI. 5.52.'

De houten retabel met gesneden en gepolychromeerde beeldengroepen wordt afgesloten door polychroom beschilderde luiken, voorstellende: Laatste Avondmaal (links), Aanbidding van de Drie koningen (rechts).

Op de zijluiken, links: Abraham offert Izaak op de berg Moria; rechts: Ontmoeting van Abraham en Melchisedech in de woestijn. Op de buitenzijde van de luiken vier staande profeten met tekstbanderol in de hand, geïnspireerd op 14de-eeuwse voorbeelden. Linker luik: Jeremias (met tekst: 'Ecce nos venimus ad te. Tu enim es dominus Deus noster III 22') en Ezechiël (met de tekst: 'Vidi te conculcari in sanguine tuo XVI 6').

Rechter luik: David (met de tekst: 'Foderunt manus meas et pedes meas dinumeraverunt omnia osta mea Ps XXI, 17'), en Isaias (met de tekst 'Erit sepulchrum ejus gloriosum II 10').

- Literatuur. Welters, in: Nedermaas 15-5-1938, 94.

Maria-altaar

Stenen mensa, eikehouten retabel met beeldnissen (afb. 232), door de beeldhouwer J.W. Ramakers uit Geleen, 1883; neogotiek.

De stenen mensa is identiek aan die van het hoogaltaar en vermoedelijk direkt bij de bouw van de kerk geplaatst.

Op de linkerzijde van de tombe staat geschreven: ‘O. Lemmens, Wylre, 4 sept. 1927’ (opknapbeurt).

De retabel vormt de omraming van een drietal gepolychromeerde beelden, respectievelijk van O.L. Vrouw (gips), Joachim en Anna.

Joachim, gepolychromeerd hout, gesigneerd: ‘J. Thissen Roermond’, XIX d, neogotiek, links op altaar.

Anna, gepolychromeerd hout, gesigneerd op de voetplaat: ‘J. Thissen Roermond’, XIXd, neogotisch. Staande gestalte met blad in de hand, waarop de tekst: ‘Proles / Sancta / Gloria / Matris’.

Bij dit altaar behoort het gepolychromeerde houten beeld van Maria met het Kind Jezus, vervaardigd door J.W. Ramakers uit Geleen, 1883. Het is vervangen door een gipsen beeltenis van O.L. Vrouw van het H. Hart. Staande gestalte met de rechter hand op het hart wijzend, in de linkerhand een (afgebroken) bloemtak houdend.

Jozef-altaar

Stenen mensa met houten retabel, als Maria-altaar, maar afwijkend wat betreft de houten altaaropstand, waarin beelden van Billaux-Grossé en J.W Ramakers, Geleen. Schenking van baron De Loë, 1880.

Jozef met het Kind Jezus, gepolychromeerd hout, door J.W. Ramakers, Geleen, 1880, neogotiek. Staande figuur met het Kind op de arm en leliestaf in de hand.

David, gepolychromeerd hout, gesigneerd op voetstuk: ‘Billaux-Grossé, Bruxelles, ca. 1920, neogotiek. Staande gestalte met kroon en harp. Profeet of Abraham (?), gepolychromeerd hout, XIXd, neogotiek. Staande gestalte met een mes in de hand en een vuurpot aan de voeten.

- Literatuur. Welters, in: Nedermaas 15-5-1938, blz. 94.

Altaarsteen

Fragment van een altaarsteen met wijdingskruisjes, hardsteen; het is opgenomen in de vloer van het torenportaal, rechts van de ingang.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 303.

Doopvont

Vont van zandsteen, wit geverfd, eikehouten deksel, hoogte 59 cm, door Fa. Billaux Grossé, Brussel, circa 1885.

Voetstuk bestaande uit vierkante grondplaat, overgaande in een achthoekig geprofileerd voetstuk; schacht samengesteld uit vier kolommetjes van gepolijst zwart marmer; achtkantig geprofileerd bekken met op de opstaande zijden in reliëf de vier evangelistensymbolen, afgewisseld met bloemen en banderollen. Op het deksel gesneden groep van de Doop van Christus door Johannes in de Jordaan. Soortgelijke doopvonten in: Catalogus Billaux Grossé, Brussel, oktober 1921, cat. 175, 25: nrs. 525, 526.

Wijwatersbak

In de torenmuur is een hardstenen wijwatersbak ingemetseld, waarin het jaartal ‘1694’ is gehakt.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 303.

Preekstoel

Eikehouten preekstoel, door beeldhouwer Schiffelers uit Maastricht, 1888 geplaatst; neogotiek. Kosten zonder klankbord fl. 550,--.

Zeszijdige kuip op ronde korte zuil met gesneden loofwerk tegen de schacht; onder de kuip velden met gesneden bladmotief. gesneden koppen en bloemknoppen. Tegen de kuippanelen plastisch gesneden Evangelisten met hun symbolen. Rechte trap met iets naar links draaiende bovenste treden; leuning met gesneden knop. Het bijbehorende klankbord heeft een vierkante vorm met getraceerde omranding; het is opgeborgen in de bijsacristie.

Biechtstoelen

Twee biechtstoelen, eikehout, Keulen, 1881; neogotisch.

Beide biechtstoelen, geplaatst in de daartoe uitgespaarde nissen in de eindgevels van de transepten, zijn behoudens iconografische details identiek. Driedelig front met halfhoog deurtje in het hogere middenvak, dat wordt bekroond door een overhuiving van gotisch traceerwerk met bekronend driehoekig frontonveld; in de opbouw verder verwerking van steunberen en kantelen; tegen de achterwand panelen met gesneden wingerdmotief.

Iconografische details - Op de biechtstoel in het linker transept: schildje met de lijdensattributen kruis, spons en lans; schildje met hamer en nijptang;

234 R.K. kerk. St. Blasius, hout, 15de eeuw, opname 1989.

235 R.K. kerk. St. Sebastiaan, hout, anoniem werk, 1ste helft 18de eeuw, opname 1989.

deurpaneel met Veronicadoek tegen fond van kruisvormig gevlochten linten. Op de biechtstoel in het rechter transept: schildje met roedebundel en gesel; schildje met drie nagelen en doornenkroon; deurpaneel met boetvaardige Petrus in medaillon tegen een achtergrond van kruisvormig gevlochten linten. Op de achterwand een dedicatietekst ter hoogte van de rugleuning: ‘Dedit R: D: Vinckenbosch / olim hic pastor’.

Orgel

Instrument, gebouwd door W. Koulen uit Heinsberg (Dld.) in 1853; voorzien van een nieuw klavier door A. Clerinx, orgelmaker in Sint Truiden. Het instrument, nog voor een belangrijk deel uit de oude kerk afkomstig, is geplaatst in een eenvoudige eikehouten kast met een vijfdelig front; een lage middentoren, geflankeerd door twee velden, die oplopen naar de hogere zijtorens; het geheel geplaatst op een onderbouw met houten schijnfront; ajour snijwerk in de vorm van rozetten en

acanthusblad aan wangstukken en onder de pijpentorens. De orgeltribune is vervaardigd door Ramakers uit Geleen voor fl 280,--. Revisie uitgevoerd in 1963 door fa. Pereboom, Maastricht. Dispositie:

Manuaal:	
1.	ontbreekt
2.	ontbreekt
3.	Trompette B 8
4.	Trompette B 8
5.	Doublette 2'
6.	Doublette 2'
7.	ontbreekt 4'
8.	Flûte 4'
9.	Montre 8'
10.	Gamba B 8
11.	Gamba D 8
12.	Bourdon B 8
13.	Bourdon D 8
14.	Prestant 4'
Pedaal:	
1.	Flûte 4'
2.	Prestant 4'
3.	Salicional D8
4.	Bourdon D8
5.	Bourdon D8

- Literatuur. Quaedvlieg 1975, 17 en 41; Idem 1982, 65 en 102.

Beelden

Blasius (afb. 234), hoogte 84 cm, gepolychromeerd hout, ca. 1520-'30. Staande figuur, met mijter op het hoofd en gekleed in superplie en koormantel; gekruiste kaarsen voor Blasiuszegen in de hand. Staat: bijgesneden en aan achterzijde afgeplat.

Lambertus. Borstbeeld, hoogte 80 cm, hout, XVII d. Geschonken aan de kerk in 1936. Halffiguur, afgebeeld met mijter, kromstaf en boek; in reliëf nagebootst brokaat. Volgens het Memoriale Eccl. S. Lamberti et Sebastiani ‘voor het eerst meegedragen in de processie van 1936’.

- Literatuur. Welters, in: Nedermaas 15-5-1938, 94.

Sebastiaan (afb. 235), hoogte circa 110 cm, hout, XVIIIA. Staande figuur aan boom vastgebonden, bekleed met draperie. Bevond zich in 1798 in het voormalige linker zijaltaar: ‘Le Petit autel de la droite en son milieu l'image de St. Sebastien en bois tenant de la main un bouquet artificiel’, (1798 An 6).

- Archivalia: R.A.L. Domeinen inv. 539.
- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Barbara (afb. 236a), hoogte circa 200 cm, hout, anoniem werk, XVIIIB en bijgewerkt XIX, barok. Gerestaureerd door J. Weerts in 1941, voordien wit geschilderd. Staande figuur, gekroond, met boek en pen in de handen, als attribuut de toren.

- Archivalia. Register van Deliberatiën (over restauratie).
- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Maria Magdalena (afb. 236b), hoogte circa 200 cm, hout, anoniem werk, XIX b. Staat: deels bijgesneden, zalfbus vernieuwd. Staande gestalte met zalfbus op rechterhand.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Anna en Maria, hoogte 95 cm, hout, overgeschilderd, borstbeeld, waarschijnlijk XVII. Beeld voor processie. In de rug is een opening uitgespaard.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Staakmadonna, hoogte 105 cm, houten schouderbeeld op onderbouw, XIX b. Zie ook blz. 239 onder votiefzilver.

236 R.K. kerk. St. Barbara en Maria Magdalena, hout, aan weerszijden van het zangkoor, eerste helft 19de eeuw, opname 1989.

Schilderijen

St. Sebastiaan (afb. 237), afm. 203 × 126 cm, met uitgezwenkte bovenrand, olieverf op doek, anoniem werk, XIXa. Gerestaureerd door G. Eberhard, Maastricht, ca. 1935.

De heilige is staande afgebeeld, naakt aan een boom vastgebonden; een engeltje verlost hem van een pijl.

237 R.K. kerk. De marteldood van St. Sebastiaan, olieverf op doek, opname 1989.

De door pastoor Welters gedane bewering, dat het doek afkomstig zou zijn van het voormalige hoogaltaar, is niet houdbaar, aangezien volgens een visitatieverslag in het Frans archief (Domeinen) in het jaar 1799 een ander altaar vrij nauwkeurig wordt vermeld en omschreven. Het schilderij hangt thans in het linker transept en is geplaatst op een houten voluut-console.

- Literatuur. Nedermaas 1937-'38, blz. 88.
- Archivalia. R.A.L, Maastricht, Domeinen inv. nr. 539.

St. Sebastiaan, doek, afm. 46,5 × 45 cm, l.o. ges.: 'f. wiart pinx / 1814', voorstudie of verkleinde kopie in spiegelbeeld van een altaarstuk, thans in de St. Remigiuskerk te Klimmen. Bewaard in pastorie.

Kruiswegstaties

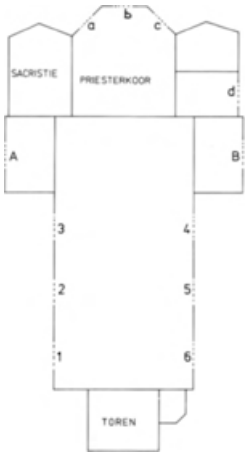
Veertien staties, afm. 73 × 64 cm, olieverf op doek, door R. Franquinet, Maastricht, 1941. Elke scène met drie tot vier personages.

- Literatuur. Artikel in 'De Tijd' van 4 september 1941. Recensie in 'Het Gildeboek', december 1941.

Gebrandschilderd glas.

Het kerkgebouw is in zijn geheel beglaasd met gebrandschilderd glas (zie schema, afb. 238). De oudste beglazing treft men aan in de drie vensters van de koorsluiting (1876)), en in de Loë-kapel. Toegeschreven aan Atelier F. Nicolas, Roermond.

Een tweede cyclus is de door de fa. Nicolas uit Roermond geleverde, uit 1928-'29 daterende reeks van zes vensters in het kerkschip, die het levensverhaal van St. Lambertus in beeld brengt. De serie is geplaatst onder pastoor Stassen; kosten per stuk fl. 500,--.

238 R.K. kerk. Schematische plattegrond met aanduiding van de plaats van de glas-in-lood ramen in koorsluiting (a-c), Loë-kapel (d), schip (1-6) en transept (A-B). Tekening door A. Warffemius.

Tenslotte zijn in 1946 in de transeptgevels nog glas-in-lood ramen aangebracht door de glazenier H.J. Pieters, Maastricht.

Koorvensters

Lancetvensters met meneel en drie- of vierpas in de kop (afb. 238 a-c). Alle figuren zijn staande afgebeeld, met kruis- of X-nimbe, frontaal gezien en gekleed in opmerkelijk fel gekleurd en contrasterend onder- en bovenkleed, meestal afgezet met boorden of aurifrisia.

a. Links: Maria met Jezuskind, waarbij de tekst: ‘SANCTA MATER DEI / ANNO DOMINI MDCCCXXVI’;
   Rechts: Jozef, tekst: SANCTUS JOSEPHUS, staande met boek in linkerhand, waarop de kapitalen: ‘LG / IC / FD’ (Liber Generationis Iesus Christi Filii Dei).

   Driepas: blauwe bloemen met vier kelkbladen (passiebloemen).
b. Links: H. Hart van Jezus, met de tekst: ‘REX REGUM’.
   Rechts: H. Hart van Maria, met de tekst: ‘SANCTA VIRGO VIRGINUM’.
   Vierpas: vijf gele wingerdbladeren rond blauw-rode bloem.
c. Links: Joachim, met bijschrift: ‘SANCTUS JOACHIM’; met baret op het hoofd en een boek in beide handen vasthoudend.
   Rechts: Anna tezamen met Maria als kind; bijschrift: ‘SANCTA ANNA M D G’ (Mater Domini Genetrix).
   Driepas: als bij nr. I. Opschrift: ‘D.D.F. Vinckenbosch olim parochus ecclesiae Anno Domini 1876’

Loë-kapel

Een venster met afbeelding van de patroonheiligen van de beide zoons van baron Otto Napoleon de Loë (afb. 238d en 239).

Links: Franciscus Xaverius, gekleed in toog met mantel; hij scheurt zijn gewaad open en toont zijn vlammende borst. Rechts: Livinus, als bisschop, met pallium, en als attribuut een nijptang met tong. Gotisch baldakijn als achtergrond.

239 Gebrandschilderd glas in de kapel van de familie De Loë met voorstelling van de H. Livinus en H. Franciscus Xaverius, opname 1989.

Vijfpas: alliantiewapen De Loë - Von Wolff Metternich. Het glas bevindt zich in slechte staat.

Schipvensters

De zes vensters in het schip (afb. 238, 1-6 en 240 a-f) vormen een cyclus waarin het leven van St. Lambertus, de patroonheilige van het kerkgebouw, uitvoerig in beeld wordt gebracht. De lancetvensters hebben een breedte van drie verticale banen en een eenvoudige koptracering. De afgebeelde episoden worden met een korte tekst omschreven; de schenkers worden eveneens vermeld. De reeks loopt aan de linkerzijde van toren tot transept en aan de rechterzijde in omgekeerde richting.

1. ‘Lambertus als leerling / van St. Landoardus te Wintershoven’.
   - ‘Geschenk van / M. Frijns - Smeets / 1929’.
   Lambertus knielt voor Landoardus, bisschop van Maastricht, die hem met een tang een gloeiende kool aanreikt (volgens de legende droeg Lambertus als diaken een gloeiende kool in zijn koorhemd om daarmee de wierook te kunnen ontsteken); achter hen een priester, links twee boeren of handwerkslieden en rechts een man met takkebossen bij een vuurplaats; scène gesitueerd op de bouwplaats van een romaanse kerk. In de vensterkop: zonnebloemen.
2. ‘Lambertus / verlaat de wereld en / wordt priester’
   - ‘Geschenk v/d Familie / Hanssen / Ernste / Heer 1929’.
   Lambertus knielt tijdens de priesterwijding voor de bisschop, die is gezeten op zijn troon, geflankeerd door een knielende man met lectieboek en twee priesters, die respectievelijk de hand opleggen en ampullen met de zalvingsolieën dragen. Links een oude man, waarachter een jongeman staat en een gekroonde vrouw; voor hun voeten de door Lambertus afgelegde helm en wapenrusting. Vensterkop: boek met stola, waaronder de Geestesduif.

240a-f Serie vensters in het schip met episodes uit het leven van de H. Lambertus, opname 1989.

3. ‘Lambertus wordt / tot Bisschop van / Maastricht gewijd’.
   - ‘Geschenk van H. Oprey-Costongs / 1929’.
   Centraal op deze voorstelling zit Lambertus op de bisschopstroon; wijding tot bisschop van Maastricht in 672. Ter linkerzijde een knielende kanunnik, een staande bisschop die de staf overhandigt en daarachter twee leken; rechts twee bisschoppen in vol ornaat en twee ordegeestelijken.
   Vensterkop: Geestesduif, waaronder driehoek met Jahweh-teken.
4. ‘Lambertus weigert / den beker te zegenen / van Alpais’.
   - ‘Geschenk van H.A. Smeets - Narinx / oud Burgemeester 1929’.
   Scène gesitueerd in een zaal met kolommen; onder een baldakijn aan de gedekte tafel zit centraal Lambertus en een Frankische graaf, geflankeerd door tafelgenoten. Op de voorgrond links een man die een afwerend gebaar maakt naar een vrouw rechts die met een kelkvormige beker wegloopt.
5. ‘Lambertus wordt / door zijn vijanden / overvallen en gedood’.
   - Geen schenkersinscriptie, maar het wapen van de familie de Loë (Loë - Imstenraedt, met hartschild: Loë).

Lambertus, gekleed in bisschopsgewaad en gezeten voor een houten bouwsel, wordt getroffen door een van rechts afgeschoten pijl en tegelijkertijd door de stralen van een lichtgevend kruis. Links twee knielende priesters en een eremiet; rechts twee paters, waarvan een geknield en de andere staande met een kruisstaf, uit een venster rechts een gehelmde soldaat.
Vensterkop: gekruiste palmtakken met kroon.

6. 'Lambertus wordt in / den hemel en op Aarde / als een heilige vereerd'.
- 'Geschenk van den W. Eerw. Heer J. Huijnen / en Joh. Munnix 1929'.
Lambertus tronend op de wolken, met aan weerszijden groepen gelovigen die naar hem opzien. Onder zijn voeten op het middenpaneel het kerkgebouw van Mheer, gezien vanaf de pastorie aan de Dorpsstraat. Familiegroep, knielende moeder met vier kinderen, en staande vader met baard; achter hen engelen en patroonheiligen, onder wie een ridder en St. Servatius met zijn 'Maastrichtse sleutel'.
Vensterkop: twee gekruiste palmtakken.

241 Grafsteen voor Gerhard van Imstenraedt en diens vrouw Agnes van Amstenraed, opname 1983.

Transeptvensters

De transeptvensters bestaan uit drie lancetten binnen een omvattende spitsboog.

A. Noordelijk venster (rechts), Zangersraam.

St. Caecilia in het middenlancet, staande heilige met harp. Daarboven twee engelen met tekstbanderol, waarop de woorden: 'PATRONES VAN ZANG EN MUZIEK ST. CECILIA'. Aan haar voeten palmtakken en de dedicatietekst: 'GESCHENK VAN FAM. NIC. DOBBELSTEIN'. Links twee zingende engelen met boek in de handen en bladmuziek, trommel, stemvork en triangel aan hun voeten. Rechts musicerende engelen met viool en blaasinstrument; aan hun voeten een luit en twee blaasinstrumenten.

B. Zuidelijk venster (links), Schuttersraam.

St. Sebastiaan, staande en aan een boom vastgebonden, met een pijlkoker en boog aan zijn voeten.

Boven hem drie engelen, waarvan er twee de martelaarskroon dragen en een palmtak. Links enige leden van het Mheerse schuttersgilde in hun blauwe uniform,

de koning/keizer vooraan. Rechts twee Romeinse soldaten met op de achtergrond een afbeelding van Kasteel Mheer.
Schenker: Jos Oprey.

Offerblok

Vierkant houten blok, beslagen met ijzer en geplaatst op hardstenen voet, XVII (?).
- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Gedenkstenen

In de koorpartij zijn twee kleine gedenkstenen ingemetseld ter herinnering aan de eerste steenlegging en aan de kerkconsecratie.
In de rechter koormuur, hardstenen plaat, met de inscriptie:

Posuit hanc petram praenobilis
Baro Otto Napoleon.
Maximilianus Hubertus.
Maria de Loë Imstenrade.

In de linker koorwand, dito steen, met de inscriptie:

Haec Petra benedicta et posita ab Illustrissimo
Petro Maria Vrancken.
Archiepiscopi Atalensi.

Grafmonumenten

In de Loë-kapel en het rechter transept bevinden zich in de muur gemetselde grafstenen en een imponerend grafmonument voor leden van het geslacht

242 R.K. kerk. Grafsteen voor Winand van Imstenraedt-Mheer en Mechteld van den Bongart, opname 1983.

Van Imstenraedt, afkomstig uit de in 1876 afgebroken voorgangster van de huidige parochiekerk.

Grafsteen voor Gerhart van Imstenraedt (afb. 241)

In de kapel van de familie de Loë bevindt zich tegen de oostmuur (links van de privé-entree in de buitenmuur) een hardstenen zerk, formaat 310 × 168 cm, ter nagedachtenis aan Gerhart van Imstenraedt (+ 1572) en zijn echtgenote Agnes van Amstenraed (+ na 1600). Beide doden zijn afgebeeld naast elkaar, Gerhart opgebaard in harnas en Agnes in lang gewaad met Spaanse kraag, geflankeerd door primitieve Ionische balusterzuilen. Boven hun hoofd en eveneens door dito zuilen geflankeerd de wapens Imstenraedt-Amstenraed en de inscriptie:

> ‘HIER LIGT BEGRAVEN DER EDLER UND EHRENFESTER GERHART VAN IMSTENRAEDT ERFVOICHT UND HER TOT MEHR: IS GESTORVEN INT IAER UNS HEREN MDLXXII DEN VI., SEPTE MBRIS UND DIE EDELE ERENDUCHENSAME AGNES VAN AMSTENRAED SIEN ELICHE HAUSFRAU STARF INT IAER MCCCCCC UND... DEN XIIII FEBRUARY’.

Op de zerk komen voorts de volgende kwartierwapens voor: heraldisch rechts: Imstenraedt - Strithaegen - Kisselt - Schloin - (M)ehr - Lyeck - Yss - Weverden. Heraldisch links: Amstenraet - Mascherel - Printhagen - Oye - Gronsfelt - Cosseler - Berckel - Spierinck.

N.B. Het wapen van (M)her (Mheer) is dat van Berbe van Libeek; deze geslachten Libeek en Mheer moeten dus identiek zijn (zie blz. 42 geschiedenis).

- Literatuur. J.v.d. V(enne), Grafsteenen in de kerk te Mheer, Maasgouw 33 (1911), 52; Voorl. Lijst 1926, 304; Bulletin Land van Herle 10 (1960), 11-12; Belonje, in: PSHAL 96-97 (1960-'61), 210-211, nr. 2.

Grafsteen Winand van Imstenraedt

Tegen de westmuur bevindt zich een hardstenen zerk (afb. 242), formaat 236 × 130 cm, die in de vloer van de oude kerk het graf dekte van Winand van Imstenraedt (+ 1622) en zijn echtgenote Mechteld van den Bongart (+ 1643). De steen draagt geen beeltenis, maar aan het boveneind enige versierselen en emblemen met daaronder het dubbelwapen Imstenraedt- Printhagen-Mheer en Bongart [Imstenraedt-Mheer en Bongart-Heyden] met keper, respectievelijk dwarsbalk en hengsels. Aan weerszijden kwartierwapens, heraldisch rechts: Imstenraedt (?) - Strijthagen - Kisselt - Sloin - Amstenraed - Mascherel - Printhagen - Oijen; heraldisch links: Van den Bongard - Pallant - Mascherel - Hompiech - Eynatten - Ruyschenberg - Brandenburch - Grein. Het grafschrift, dat in een door rolwerk omlijst medaillon onder het dubbelwapen is geplaatst, is door slijtage niet meer te ontcijferen. Leesbaar is het jaartal ‘1622’ en verderop ‘fraw....Bongart’

- Literatuur. J.v.d. V(enne), Grafsteenen in de kerk te Mheer, in: Maasgouw 33 (1911), 53; Voorl. Lijst 1926, 304; Bulletin Land van Herle 10 (1960), 13,14,18; Belonje: in PSHAL 96-97 (1960-1961), 210-211, nr. 3.

Grafmonument voor Hans Adolf van Imstenraedt

Tegen de oostmuur van de rechter transeptarm staat het zwart marmeren grafmonument (afb. 243) ter nagedachtenis van Hans Adolf van Imstenraedt (+ 1668) en zijn echtgenote Christina Sophia de Loë (+ 1693).

Bij de dood van Hans Adolf ging Mheer over aan het geslacht de Loë (zie blz. 250).

Het monument bestaat uit een aedicula met dubbele pilasters op een postament en wordt bekroond door een kroonlijst met daarop een gebroken volutenfronton.

243 R.K. kerk. Grafmonument van Hans Adolf van Imstenraedt en Christina de Loë in de noorder transeptarm, opname 1983.

Tussen de consoles van het postement is een uitvoerige inscriptie aangebracht, die luidt:

> D.O.M. PERILLUSTRI DOMINO JOANNI ADOLPHO BARONI D'IMSTENRAEDT DOMINO TEMPORALI IN MERHR. STO MARTINO AD FURAM ET AUBEL ETC. DOMINA CHRESTINA SOPHIA BARONISSA DE LOE ET WISSEN VIDUA MOESTA POSUIT. OBIIT ILLE A^{o} 1668 16 APRILIS HAEC VERO A^{o} 1693 28 JUNII. REQUIEESCANT IN PACE. AMEN

Het veld tussen de pilasters, waarop zich een reliëf zal hebben bevonden (in koper of steen) is leeg. Midden op de verkropte kroonlijst staat in wit marmer het alliantiewapen Imstenraedt-Mheer en De Loë-Haes.

Op de pilasters, waarvan zowel de basementen als de kapitelen ontbreken, staan de twee maal 16 kwartierwapens van de overledenen. Van links naar rechts zijn dat heraldisch rechts (binnen): Imstenraedt - Mheer - Amstenraedt - Strythaegen - Maschereel - Kisselt - Printhaegen - Schlovn - Oye; (buiten:) Bongart - Eynatten - Paland - Rvyschenberg - Maschereel - Brandenbovrg - Hompesche - Gryn.

Heraldisch links (binnen): Loe - Flodrop - Nesselraet - Byland - Wilick - Hoemen-Odekerken - Bolswing - Firmvndt; (buiten:) Haes - Wachtendonc - Bernsau - Loe - Schalvbelt - Schenck - Walpot - Nesselraet.

Het is de vraag of het monument in zijn huidige opbouw wel het oorspronkelijke beeld vertoont; wellicht ontbreekt een tussengeleding.

- Literatuur. A.J.A. Flament, Aanteekeningen omtrent kunstvoorwerpen, oudheden enz. in Limburg, in: Maasgouw 25 (1903), 90-91; Idem 33 (1911), 52-53; Voorl. Lijst 1926, 304; Bulletin Land van Herle 10 (1960), 14-17; Belonje, in: PSHAL 96-97 (1960-1961), 210, nr. 1.
- Afbeelding. Pen- en penseeltekening door Ph.W.J. van Gulpen, in schetsboek Gemeentearchief Maastricht, met de annotatie: ‘Tombeau dans l'église Parr. de Meer’.

Rouwborden in de Loëkapel

In de Loë-kapel rechts van het koor hangen tegen de oost- en westwand respectievelijk vijf en zeven rouwborden ter nagedachtenis aan het overlijden van leden van de familie De Loë. Het zijn ruitvormige wapenborden met de namen en data van overlijden van de gememoreerde personen.

De borden dateren van 1861, 1863, 1897, 1907, 1922 (2x), 1925, 1937, 1942, 1983 (2x).

Oostwand:
Livinus Clemens Hubertus Maria /
Liber Baro de Loë - Imstenraede Natus in Mheer die 4 oct. 1861 /
Obiit in Mheer die 5 junii 1925.

Philippus Edm. Napo. Jean Ghisl./
Maria Hub. Liber Baro de Loë /
Natus in Mheer die 8 sept 1889 /
Obiit in Middelkerke 28 juni 1897.

Margaretha M.E.J.G; Libera Baronessa de Loë /
Nata Baronessa van der Linden d'Hoogvorst /
Nata in Bruxelles die 3 Martii 1867/
Obiit in Mheer die 17 februari 1922.

Carolus Eug. Georg. Am. Hub. /
Maria G. Liber Baro de Loë /
Natus in Born die 11 Junii 1904/
Obiit in Born die 30 Martii 1937.

Henri Fred. Georg Hub. Maxim. /
Mat. Ghisl. Liber Baro de Loë /
Natus in Mheer die 30 sept 1896/
Obiit in Keulen die 13 dec. 1942.

Westwand:
Walter Levinus Maria Hubertus /
Ghislain Liber Baro de Loë /
Natus die 6 januari 1903/
obiit die 8 jan. 1983.

Clemens Aldolphus Maria Josephus /
Hubertus Liber Baro de Loë /
Natus die 26 apr. 1929/
obiit die 10 jan 1983.

Anna Ernestina Reichsfreifrau /
von Loë geb. Gräfin Robiano /
vermählt 20. mai 1856 /
gest. 17. März 1861 R.I.P.

Mathilde Reichsfreifrau von Loë /
geb. Reichsfreiin von Waldbott Bornheim /
vermählt 26 November 1863 /
gest. 6 jan. 1871 R.I.P.

rouwbord 4 maart 1922

rouwbord Loë-Wissen 1907.

Liturgisch vaatwerk en gerei

De kerk bezit nog weinig oud vaatwerk, aangezien alle topstukken bij een diefstal zijn ontvreemd. De buit omvatte o.a. een monstrans, een reliekhouder en een drietal kelken, zie blz. 238. Zij zijn vermeld in de Voorl. Lijst 1926, op blz. 304.

Een inventarislijst, opgemaakt in 1962 door W. Marres (hs. in coll. RDMZ) plus twee foto's gemaakt in 1962. door Jhr. E.O.M. van Nispen tot Sevenaer leveren enige, veelal onvolledige informatie. Hierop zijn afgebeeld de cylindermonstrans met gegoten en gedreven ornamenten (XVII) met op de voet het wapen van Imstenraedt-Loë (afb. 244), een ciborie, votiefzilver en de aquamanile.

Het nog resterende oudere roerende bezit bestaat uit een reliekhouder, een ampullenblad, wierookvat, oliebusjes en een missaal met zilveren beslag.
Reliekhouder, hoogte 34cm, verzilverd en gedeeltelijk verguld, geen merken; XIXc.

244 R.K. kerk. Voormalig kunstbezit: cylindermonstrans, opname ca. 1935. Wierookvat, zilver, door Jean Nicolas Sauveur, midden 19de eeuw, opname 1989.

Reliekhouder in kruisvorm op ovale, bolle voet, die is versierd met palmetten; balkeinden van het kruis in de vorm van cartouches.

Wierookvat (afb. 244). Hoogte 27 cm, zilver; merken: JS in rechthoek (= meesterteken: Jan Sax, Venlo?); Januskopje + 2 in vierkant (= 2de gehalteteken voor België 1831-1868); midden XIX.

Vat versierd met palmetbladeren, meander en ramskoppen. Scheepje met afbeelding van Alziend Oog, niet meer aanwezig.

Oliebusjes, hoogte 5,2 cm, zilver; merken onder de voet: vijfpuntige ster (= stadsteken Maastricht), HS (= meesterteken: Hendrik Stocx, overleden 1657), G (= jaarletter 1656-1658).

Gekoppelde busjes met het wapen De Loë- Haes op een van de busjes.

Schaal voor ampullen, ovaalvormig, lengte 28 cm, zilver; merken: NB onder haltertje in vierkant (niet geïdentificeerd meesterteken), gekruiste bladertakjes + 2 (= 2de gehalteteken Zuidelijke Nederlanden 1814-1831), gekroonde V (= merk voor vreemd werk); ca. 1825. Rand van de schaal versierd met bloemmotief.

Missaalbeslag. Missale Romanum uit Antwerpen, drukkerij Plantijn, 1817, met zilveren beslag; merken: MJ in vierkant (niet geïdentificeerd), gekruiste lauriertakjes + 2 in vierkant (= 2de gehalteteken Zuidelijke Nederlanden 1814-1831), rond merk waarin hand met stokje (= waarborgteken Zuidelijke Nederlanden 1814-1831); 1819. Inscriptie: ‘WIJNANTS PASTOR 1819’.

Op het beslag een parelrand en gegraveerde bladertakjes.

De ontvreemde voorwerpen zijn:

Cylindermonstrans, hoogte 59 cm, zilver, midden XVII.

In- en uitgezwenkte voet met festoen en ovale medaillons, waarvan één met het alliantiewapen Imstenraedt-Mheer / De Loë-Haes; peervormige nodus met cherubijntjes; rond de lunula, die een oorspronkelijke glascylinder vervangt, vier zuiltjes geflankeerd door ranken, en bekroond door een koepeltje met tempeltje, waarin Madonna op maansikkel (afb. 244).

Stralenmonstrans, hoogte 57 cm, gedreven zilver; merken (op lambrequin): meesterteken FD in rechthoek waarboven raadje (= meesterteken: François Drion, Luik), een ‘C’; XIX b, neobarok.

Onder de voet gegraveerd alliantiewapen: De Loë - Marchant et d'Ansembourg (1817-1838) met de wapenspreuk: ‘Fortitudine et labore’.

In- en uitgezwenkte bolle voet, versierd met acanthus en festoenmotief; de lunula omgeven door stralenkrans, druiven, korenaren en acanthusbladeren,

het Oog Gods met de Geestesduif; boven de hostiedoos kroon met lambrequin, waaraan kruisje met edelstenen.

Reliekhouders. Drie kusreliquaires, hoogte resp. 14, 13 en 11 cm, zilver; merken: EG, vierkant waarin sleuteltje; in- en uitgezwenkte hoofdvorm, versierd met acanthus en rocaille-motief.

Ciborie, hoogte 45 cm, zilver; merken: twee gekruiste bladertakjes met 2 in vierkant (= 2de gehalteteken voor Zuidelijke Nederlanden 1814-1831), rond merk, waarin handje met stokje - twee onleesbare merken; XIX A.

Ronde voet, peervormige nodus, op tegencuppa ovale medaillons met in reliëf Christus, Maria en Petrus; decoratieve versiering van o.m. acanthus, pailletten, eierlijst en festoenen.

Kelk, hoogte 27 cm, verguld zilver; merken op cuppa: Maastricht XVII - jaarletter D - nog twee onherkenbare merken, waarvan een rond; merken op voet: Maastricht XVII, nog drie onherkenbare merken, waarvan een vierkant; circa 1700.

Ronde voet, versierd met cherubijntjes, aren en druiven; stam met parelranden en bolvormige nodus; klokvormige cuppa met tegencuppa acanthusbladeren.

Kelk, hoogte 24 cm, zilver; merken: L.E (= meesterteken: Lambert Eymael?), letter H onder vijfpuntig sterretje (= jaarletter Maastricht 1776-1778), gegraveerd wapen op de voet; XVIII.

Achtkante voet, stam met zwellingen en peervormige nodus, ronde, klokvormige cuppa. Op de voet een doorsneden ovaal wapenschild, waarop een arm met zwaard (boven) en drie zespuntige sterren (2+1) tegen blauw fond (onder); boven het wapenschild een kromstaf.

Op de banderol de tekst: ‘VIRTUS IN TENEBRIS LUCET’.

Kelk, hoogte 24 cm. zilver; merken op voet: BS in rechthoek, L in vierkant, wapenschild (Luikse keur?); XVIII. Ronde, bolle voet, peervormige nodus en klokvormige cuppa.

Kelk. Op het kasteel wordt een kelk bewaard, die speciaal gebruikt werd in de kerk en de grafkapel. Zie blz. 269.

Ampullen met schaal. Ampullen, hoogte 14 cm, zilver; merken: letter W in zespuntige ster + 2 (= essaieurteken: B. Wesly, Maastricht 1828-1868); XIX b. Oor in de vorm van een voluutslinger.

Missaalbeslag. Beslag met rocailleversiering, zilver, merken: AI in rechthoek (= meesterteken: A. Jansens, Maastricht 1754-1827), O (jaarletter 1788-1792), stadsteken Maastricht; XVIII B.

Votiefzilver. Bij de op blz. 230 genoemde staakmadonna behoorden twee zilveren kroontjes respectievelijk 6 en 3 cm in doorsnede, voorts een gladde zilveren scepter en zilveren rozenkrans met zilveren plaatje, XIX A.

Koper

Processiekruis, hoogte 61 cm, koper; midden XIX.

Kruis met stralenkrans en balkeinden in de vorm van een cartouche; corpus met zijdelings opgeknoopte lendendoek; barok type.

Bedieningslantaarn. Vierkante bedieningslantaarn, koper; XIX A.

Lavaboketel, hoogte 23 cm, koper; XVI a.

Bolvormige ketel met hengsel en twee schenktuiten. Aanwezig in de pastorie.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Niet meer aanwezig:

Kusreliekhouder, diameter 16 cm, koper; XVIII.

In reliëf afbeelding van St. Lambertus, omringd door festoen.

Altaarschel. Schel met vier bellen, koper, XIX A. In- en uitgezwenkt handvat, versierd met cherubijntjes en rocaille.

Kandelaars. Zestien kandelaars, hoogte respectievelijk 86 cm (2x), 80 cm (6x), 60 cm (4x), 50 cm (4x) en 30 cm (2x), verzilverd koper; XIX B. Driezijdig voetstuk en gecanneleerde schacht.

Paramenten en naaldwerk

Driestel. Rood gebloemde zijde geborduurd.

Koorkap van witte moiré zijde met gebloemde oplegsels, zoom en kap van rood fluweel met gouden franjes, XIX A.

Velum. Witte moirézijde met goudbrokaat, XIX A.

Draperie voor draagbaar. Witte moiré-atlas-zijde en zwaar brokaat, XIX A.

Vaandel. Zijden vaandel met rond medaillon, waarop in olieverf geschilderd: St. Aloysius, gekleed in rochette, met attributen, aan een tafel waarop een kleed met Maria-monogram.

Begraafplaats

De begraafplaats is gelegen rondom het kerkgebouw, met een smalle strook aan de zuidzijde en de eigenlijke begraafplaats aan de noordzijde. Dit gedeelte maakte oorspronkelijk deel uit van de kasteeltuin. Een hoge muur vormt de afscheiding met de Duivenstraat. Op het kerkhof staat de grafkapel voor de kasteelheer en zijn familie. Rondom de begraafplaats zijn diverse oude grafkruisen geplaatst, die wel niet meer hun oorspronkelijke positie innemen (afb. 247).

Toegangshek

Het kerkhof wordt aan de zuid- en westzijde afgescheiden door een traliehek. In de posten van het toegangshek rechts van de toren is afbraakmateriaal afkomstig van de oude kerk verwerkt, m.n. voetstukken van de pilaren waarop het oxaal rustte.

Op het ijzeren hek twee geaccoleerde wapenschilden in een rozet met het

245 Ontwerptekening voor een altaar in de grafkapel van de familie De Loë op de begraafplaats, door C. Weber, 1864. Archief Huis Mheer.

246 Het mausoleum voor de familie De Loë met de oorpronkelijke bekroning, op de begraafplaats naast de kerk, opname 1970.

alliantiewapen De Loë - Van der Linden d'Hoogvorst. Het zijn de wapens van Levinus baron de Loë en Marguérite M.M.J.G. van der Linden d'Hoogvorst.

- Literatuur. Belonje in PSHAL 96-97 (1960-1961), 211.

Kerkhofkruis

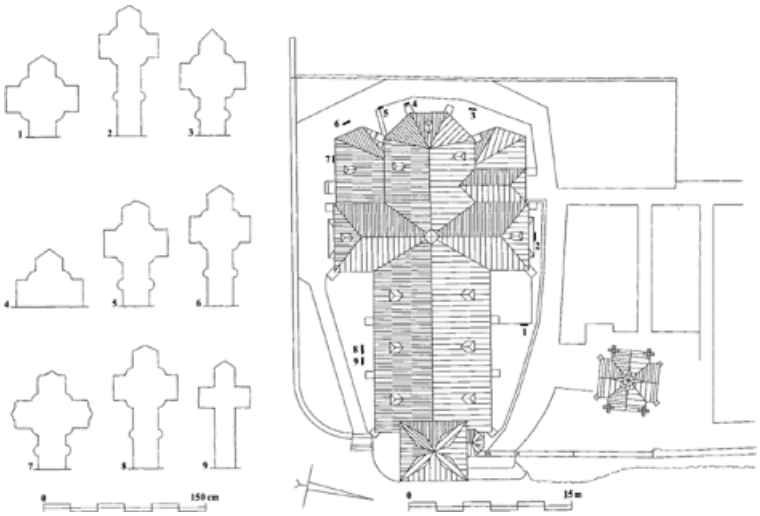
Op de begraafplaats staat onder een afdak een kerkhofkruis met beschilderd houten corpus, XIX; neobarok.

Grafkapel

Aan de noordzijde van de kerk staat de grafkapel van de familie De Loë, een in mergelsteen opgetrokken neogotische kapel, als mausoleum gebouwd in of omstreeks 1864 in opdracht van F.C.A. baron de Loë (afb. 35 en 246). De kapel is waarschijnlijk uitgevoerd naar een ontwerp van architect Charles Weber uit Roermond. Van zijn hand is een in het huisarchief bewaard gebleven plan voor een in de kapel te bouwen altaar bekend (afb. 245), dat overigens niet is uitgevoerd. Bij brief van 15 december 1865 gaf Mgr. Paredis, de bisschop van Roermond, verlof tot inzegening van de grafkelder.

Het mausoleum is gebouwd op een kruisvormig grondplan en in steen overwelfd. De gewelfdruk wordt opgevangen door steunbeertjes die overhoeks tegen de altaarnis en de zijarmen van de grafkapel zijn aangebouwd. Aan de ingangszijde staan hogere steunberen haaks tegen de hoeken; zij waren oorspronkelijk bekroond met pinakels.

Het met koperplaten beklede dak van de grafkapel wordt bekroond door een stenen beer op de kruising. Oorspronkelijk was dit element gedekt met een stenen dakje en een grote kruisbloem. Deze centrale pinakel werd omgeven door acht vanuit de viering ontspringende kleine luchtbogen, waarvan de

247 Schematische plattegrond van de kerk met aanduiding van de verschillende, langs de buitenmuur geplaatste oude grafkruisen. Tekening, schaal 1:400 door T. Brouwer.

aanzetten nog aanwezig zijn. Bij een ingrijpende herstelbeurt is het gebouwtje aanzienlijk versoberd.

In de gevels zijn spitsbogen uitgespaard, waarin de deuren met een roosvenster in de lancet boven de latei. Een dergelijk venster, in wezen bestaande uit in een stenen plaat uitgespaarde cirkels en vierpassen, bevindt zich ook aan de ‘altaarzijde’.

Boven de hoofdingang aan de zuidzijde een wit marmeren medaillon met het alliantiewapen De Loë - Wolff-Metternich (afb. 247). De kapel is gebouwd in opdracht van baron Otto Napoleon H.M de Loë-Imstenraedt als rustplaats voor zijn op 25 februari 1864 overleden tweede echtgenote Johanna gravin Wolff Metternich zu Gracht. In de oostelijke topgevel zit nog een klein medaillon met binnen een lauwerkrans de gekroonde wapens Imstenraedt-Amstenraedt en Loë-Haes.

- Literatuur. Voorl. Lijst, 1926, 305

- Afbeeldingen. In het Huisarchief bevindt zich een tekening met het opschrift ‘Altaar voor het Mausoleum der Hooggebn. familie De Loë te Mheer’, Schaal 5 duim: l El, gesigneerd ‘Weber Archt’, in potlood aangevuld door andere hand ‘de Roermond / plan vers 1864’. Het blad geeft aanzicht en grondplan weer (afb. 246).

Rouwborden. In de kapel hangen twee rouwborden.

1. Rouwbord met de wapens De Loë - Marchant et d'Ansembourg, gedateerd 1838.

2. Rouwbord met de wapens De Loë - Wolff Metternich, gedateerd 1864.

Zie ook de rouwborden in de Loë-kapel, vermeld op blz. 237.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304.

Grafkruisen

Op het kerkhofgedeelte rond de kerk bevindt zich een tiental hardstenen grafkruisen met een Nederlandse tekst, gebeiteld in Latijnse majuskels. Zie voor de standplaats afb. 247 met schematische kerkhofplattegrond.

In chronologische volgorde:

1. 1624 - Gilis van Estigen, 3 november.
2. 1661 - Jan Fryns, 22 maart.
3. 1663 - Barbara Houben, van Bannet, 13 november.
4. 1668 - Jan Bolboom, 22 april.
5. 1671 - Balthasar Fryns en Margareta Royen, 25 september.
6. 1676 - Jehanna Stocks, 26 september.
7. 1676 - Jan Haesen, 23 oktober 1676.
8. 1711 - Johannes Vruls / Den 24 / (okt)ober.
9. 1719 - Wilhelmus Ismtsmetz en Elisabeth (P)elser, 8 februari.
10. 1770 - Peter Jacobs en Maria Wolf.

N.B. Belonje geeft de volledige opschriften met de iconografie.

Grafstenen

1. Fragment van een grafsteen voor Willem van de(r) Hallen (+ 1678.) ‘pastoir van Mheer ende Noorbeek’, hardsteen. Thans op kerkhof, oorspronkelijk afkomstig uit de oude kerk; door pastoor A. Welters ‘van de boord van een vaart’ gered.
- Literatuur. Belonje, in: PSHAL 96-97 (1960-1961), 212, nr. 14.
- Archief Klooster Hoog-Cruts, inv. nr. 46.

2. In de koormuur buiten, grafsteen voor pastoor Wijnants (+ 1850), hardsteen, met Latijnse tekst in majuskels:
‘Hic sepultus est admodum / Dnus HUBERTUS WERNERUS WIJNANTS / qui obiit 10ma Aprilis 1850 / Anno aetatis 85to / sacerdotii 61to / et curae’. - Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 304; J. Belonje, in: PSHAL 96-97 (1960-1961), 211-212.

Rooms-katholieke pastorie

Dorpsstraat nr. 9

De R.K. Pastorie (afb. 248) is markant gelegen aan de oostzijde van de Dorpsstraat in de wegkromming tegen de zuidoostelijk aflopende helling. Datering hoofdhuis 1670, overige XIX A.

Het complex bestaat uit het hoofdhuis en bijgebouw, die zijn gelegen aan een trapeziumvormige binnenplaats, die aan de straatzijde wordt afgesloten door een overdekte frontmuur met luifel, waarin een brede ellipsbogige poortdoorgang. Aan de achterzijde is de cour afgesloten door een terrasmuur met trapje en rondbogige uitgang naar het veld.

Het pastoriehuis, links van de binnenplaats, is opgetrokken in natuursteen (o.m. vuursteen, hardsteen en kwartsiet), maar verlengd in baksteen, waarbij ook de topgevels in dit materiaal zijn vernieuwd.

248 R.K. pastorie. Dorpsstraat nr. 9, gezien vanaf de weg, opname 1987.

249 R.K. pastorie. Dorpsstraat nr. 9. Binnenplaats, opname 1988.

250 R.K. pastorie. Schoorsteenpartij met gestucte boezem, opname 1989.

Het woonhuis is in eerste aanleg opgezet als een dwarshuis met verdieping, ter breedte van vijf traveeën met een middengang. Dit blok is in XIX A in baksteen aan de veldzijde verlengd en met het oudere gedeelte onder een kap gebracht. Er zijn echter sporen van een ouder gebouw op deze plaats, waarvan een fragment met mergel hoekblokken nog een overblijfsel is. Het huis is aan de buitenzijde vrijwel geheel gesloten, ofschoon er wel vensters zijn geweest, zoals de dichtgezette vensters op de verdieping in de kopgevel aan de straat bewijzen. De geveltop aan de straatzijde is in 1884 in baksteen vernieuwd.

In de gevel aan de binnenplaats (afb. 249) een hardstenen rondboog- poortje met regelmatig geblokte penanten en in de boog het jaartal MDCLXX, dat overeenkomt met de jaarankers tussen de vensters, die ‘ANNO / 1670’ aangeven. De voordeur heeft nog een origineel slot. Op de begane grond zijn aan weerszijden van de toegangspoort twee hardstenen segmentboogvensters aangebracht en op de verdieping vijf hardstenen rechthoekvensters. Al deze vensters zijn het resultaat van een vernieuwing, waarschijnlijk XVIII B. Achter, aan de veldzijde, zitten rechthoekvenstertjes met houten kozijnen, XVII B en een segmentboogvenster, XVIII B.

Interieur. Inwendig een kelder met ellipsvormig tongewelf in mergelsteen, een kamer met moerbalkzoldering, houten spiltrap, deuren met geprofileerde bovenlijst en twee schouwen.

Schouwen. In de kamer links een laat 18de-eeuwse schouw (afb. 250) met blauwe tegels (rozetten) en houten mantel met afgeschuinde hoeken met paneelversiering, verkropte horizontale lijst met schelpmotief. De boezem van stucwerk heeft aan de voorzijde een paneel met schelp en struisverenmotief; aan de zijpanelen rocailles; aan de bovenzijde afgesloten door een in- en uitgezwenkte kroonlijst.

Tweede schouw met houten afgeschuinde schoorsteenmantel met rechthoekige, geprofileerde mantelopening; als horizontale afsluiting een lijst, die doorloopt boven de muurkastjes aan weerszijden, XVIII c.

Gietijzeren haardomlijsting met ellipsboog aan bovenrand, versierd met engeltjes, ranken en festoen.

Spiltrap. Rechthoekige, houten spiltrap, waarvan de spil is versierd met een voluut.

Poort en bijgebouw. Tegenover het woonhuis staat rechts van de binnenplaats het bijgebouw. Het is een op rechthoekig grondplan opgetrokken bakstenen gebouw, zonder verdieping onder een zadeldak. In de gevel aan de cour segmentboog-vensters en een deur in rechthoekige, hardstenen omlijsting, XIX A.

De frontmuur met de grote toegangspoort is gelijktijdig met het bijgebouw in baksteen gerealiseerd, XIX A. De luifel is later toegevoegd. De poort heeft een ellipsbogige doorgang met natuurstenen plinten en impostsstenen. De poortvleugels hebben een houten straalmotief op de gebogen delen. Op de deur een gietijzeren klopper met leeuwenkopjes, XIX b.

Doopvontfragment. Op de binnenplaats een doopvontfragment, afkomstig uit de oude kerk.

- Literatuur. Nedermaas 1938-'39, 91.

Huis te mheer

Het huis te Mheer, dat met zijn bouwhoeve een indrukwekkend kasteelcomplex vormt, is markant gelegen tegen de noordelijke berghelling van een zijdal van de Voerbeek. Het ligt centraal temidden van de oude dorpsbebouwing van Mheer, dat door het grondgebied rond het kasteel als het ware in tweeën is gedeeld. Het complex ligt westelijk van de doorgaande weg van Maastricht over Sint Geertruid naar Noorbeek, welk gedeelte ter plaatse Duivenstraat wordt genoemd. Het complex bestaat uit het kasteel en een ten zuiden van het huis gelegen hoeve. De hoeve is samengesteld uit drie grote vleugels rond een uitgestrekte cour, die een groot voorplein vormt voor het kasteel aan de noordzijde.

Het kasteel dateert in eerste aanleg uit de 14de eeuw, maar heeft nadien tal van uitbreidingen en veranderingen ondergaan. De laatste grootscheepse, onvoltooid gebleven verbouwing dateert uit de periode 1918-1923. Het Huis te Mheer is eigendom van en wordt bewoond door D.E.M.J.H Baron de Loë.

Literatuur

Chr. Quix, Die Königliche Kapelle und das ehemalige adelige Nonnenkloster auf dem Salvatorsberge, Aachen 1829; J. Russel, ‘Aanteekeningen over de voormalige heerlijkheid Mheer’, in: De heerlijkheid Geleen, hare voormalige heeren, inwooners, geregt, gebruiken enz., Sittard 1860, 121-143; A. de Ryckel, La cour féodale de l'ancien duché du Limbourg, Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège, 1895, 303; A. de Ryckel, Les fiefs du comté de Dalhem, Luik 1908, 71-384; Stamreeks De Loë, in: Nederlands Adelsboek 1915, 171-176 en 1984, 162-163; Voorl. Lijst 1926, 305-306; E. van Nispen tot Sevenaer, De monumenten van Valkenburg en omgeving, Bulletin N.O.B. 1929, 90; L. de Crassier, Dictionnaire, PSHAL 69 (1933), 354-356; J.J.H.M. Verzijl, Limburgsche kasteelen, het kasteel van Mheer, De Nedermaas, 12 (1934-'35), 98; E. Franquinet, Buiten 1936, 306; W.F.H. de Haan, Het kasteel van Mheer, Heemschut 1938, 17; M.A.F.Ch. Thewissen en F. Lahaye, Ons kastelenrijk Nederland, eerste serie, Kastelen in Limburg, z.pl.

en z.j.; E.C.H.M. Vrijdag, De voogdij van Mere, Maasgouw 69 (1950), 6-8; C. Damen O.S.B., Imstenraadse bijdragen II en III, Bulletin Land van Herle 9 (1959), 115-122 en 10 (1960), 8-19; J. Belonje, in: PSHAL 96-97 (1960-1961), 212; A.P. Roijen, Geschiedenis van Die Borch van Liebeek, 't Huis en Kasteel van Mheer en Reijmerstok, gestencild exemplaar Stadsbibliotheek Maastricht, 14-33; Ch. Thiels, Krulgevels in het Maasland, Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 22 (1971), 95-97; J.Th. de Win en J.G.N. Renaud, Kastelen in Limburg (een inventarisatie), Hoensbroek 1975, 94 en afb. 94; H.J.M. Tromp en P.F.M. van Oosterhout, De beheersplannen van de Stichting tot Behoud

251 Kasteel Mheer. Luchtfoto vanuit het zuidoosten, opname ca. 1940.

van Particuliere Historische Buitenplaatsen, Groen, vakblad voor stad en landschap, 44 (1988), 32-35.

Archivalia

Op het kasteel wordt een Huisarchief bewaard, dat niet is geïnventariseerd, waardoor het slechts ten dele toegankelijk is.

R.M. Delehaye, Inventaris archieven van het klooster Hoog Cruts, passim. R.A.L., Maastricht. Archief Het Land van Daelhem, Spaans-Oostenrijkse partage. Leen- en laathof van het huis Mheer 1561-1582 (3 nrs.) en Laathof Eygenhof, 1482-1699 (5 nrs).

A.P. Roye, Geschiedenis van die borch van Libeek en de heren van Mheer en Reymerstok, handschrift aanwezig in Stadsbibliotheek Maastricht, z.pl. en z.j.

Afbeeldingen

Topografische tekening. Gezicht op het Huis te Mheer en de R.K. kerk vanuit het noorden, getekend ca. 1850 (afb. 252), potloodtekening in kleuren, door Ph.W.J. van Gulpen, in het Album ‘Monumens de la Province de Limbourg’ en in het Album van J. Brabant, ca. 1850, Coll. Stadsarchief Maastricht.

Foto's

Oude opnames in bezit van D. Baron de Loë, Huis te Mheer. Diverse opnames uit eind 19de eeuw, 1968 en 1986-1987 in fotocollectie RDMZ, Zeist.

Bouwkundige tekeningen

Op het Huis Mheer wordt een aantal ontwerptekeningen en blauwdrukken bewaard, die samen een goed beeld geven van de diverse plannen, die vanaf de jaren '60 van de 19de eeuw tot 1924 leefden om het herenhuis en de hoeve te vergroten en te verfraaien. De bouwkundige tekeningen zijn naar onderwerp en tijd te groeperen. Bij de vermelding in de tekst wordt bij verwijzing de onderstaande nummering aangehouden.

Groep A - Plan Eug. Flanneau. Serie ontwerptekeningen voor een verbouwing

c.q. vergroting van het Huis met een toren aan de zuidwestzijde, de toevoeging van een overdekte vestibule en wijziging van het interieur door de Brusselse architect Eug. Flanneau, voorzien van diens stempel: ‘Eug- Flanneau, Bruxelles’, en deels gedateerd: 28-10-1862.

1. - Ontwerp voor een nieuwe zuidfaçade; aquarel in kleuren, schaal 1:100, gestempeld, niet gedateerd (afb. 39a).
2. - ‘Château de Mheer, Plan de Rez-de-Chaussée’, plattegrondtekening in kleuren, schaal 1:100 (afb. 39b).
3. - ‘Château de Mheer - Plan de Plafonnages’, aquarel in kleuren, schaal 1:50, gedateerd: 28-10-1862 (afb. 40c).
4. - ‘Château de Mheer - Plan de Plafonnages’, aquarel in kleuren, schaal 1:50, gestempeld, gedateerd: 28-10-1862. Afgebeeld zijn plafondontwerpen voor de aan de westzijde van de middenas gelegen vertrekken op de bel-étage.
5. - ‘Château de Mheer - Grand Salon’, schaal 1:50, gestempeld, niet gedateerd. Afgebeeld is het ontwerp voor de wanddecoratie van de grote salon in de westvleugel d.m.v. drie uitgeklapte kamerwanden (afb. 40a).
6. - ‘Château de Mheer - Petit Salon’, gestempeld, niet gedateerd. Afgebeeld is het ontwerp voor de decoratie van drie wanden in de noordwestelijke hoekkamer (afb. 40b).
7. - ‘Château de Mheer - Salle à Manger’, aquarel in rose, gestempeld. Afgebeeld zijn het plafond en drie uitgeklapte wanden.

Groep B - Plan Ghyssels. Serie ontwerptekeningen voor de bouw en inwendige decoratie van het Huis. Pen en aquarel in kleur op lompenpapier, schaal 1:20. Blijkens een toegevoegde annotatie in potlood op de keerzijde van de plattegrondtekening (B 1) zou de serie bestaan uit vijf bladen: ‘Plan Ghyssels 5 feuilles’. Er zijn slechts 4 bladen aangetroffen, maar het is niet gewaagd te veronderstellen dat er meer tekeningen zijn ingediend.

1. - ‘Plan Bel-étage’, plattegrond met aanduiding van de functies van de verschillende vertrekken.
2. - Westgevel van het Huis, gesigneerd: ‘Ghyssels Architect’ en voorzien van de schaalaanduiding: ‘échelle 0,005 pr mètre’ = schaal 1:20, (afb. 41a).
3. - Lengtedoorsnede genomen over toegangspoort, binnenplaats en vestibule, gezien naar de courgevel van de westvleugel (afb. 41b).
4. - Aanzicht van de zuidelijke ingangsvleugel, gezien vanaf de cour.

Groep C - Interieurdecoraties.

1. - Ontwerp kamerbetimmering, plattegrond met neergeklapte wanden en plafondindeling, tekening in kleuren, schaal 1:33; gesigneerd (in duits handschrift, onleesbaar); niet gedateerd, XIXd. N.B. De in tekening gebrachte ruimte is waarschijnlijk de huidige bibliotheek.
2. - ‘Zitkamer Freules’, plattegrond met neergeklapte wanden en plafondindeling, tekening in kleurpotlood, schaal 1:25; niet gesigneerd, gedateerd ca. 1920.
3. - ‘Boudoir Mevrouw’, plattegrond met neergeklapte wanden, tekening in kleurpotlood; niet gesigneerd, niet gedateerd (ca. 1920).

Groep D - Schetsen en ontwerptekeningen voor de vergroting van kasteel Mheer naar plannen van de architect Prof. Joseph Buchkremer uit Aken en A. Martens uit Venray, maar van de hand van laatstgenoemde. Gedeeltelijk onvoltooide schetsontwerpen met een duidelijk voorlopig karakter.

Het betreft een serie tekeningen van plattegronden, gevels en een doorsnede. Alle tekeningen zijn uitgevoerd op transparantpapier in potlood en sommige zijn gedeeltelijk afgewerkt met de pen in O.I.-inkt, ofwel opgewerkt met kleurpotlood. N.B. Alleen de zuid- en westgevel zijn ten dele volgens deze plannen uitgevoerd (nrs. 9 en 14).

Gevels:

1. - Voorgevel hoofdgebouw (= zuidgevel); schaal 1:100.
   N.B. Bestaande toestand (in rood) over de nieuw te bouwen façade (in zwart). Vergelijk afb. 261.
2. - 'Die Gewünschte Zeichnung - Vorderseite (B)', schaal 1:100, schets voor nieuwe zuidgevel.

3. - ‘Süden’ (= voorgevel); schaal 1:100, potlood en O.I.- inkt. Vergelijk blauwdruk Blad IV (links), afb. 263a.
4. - Zuidgevel (= voorgevel), schaal 1:100, potlood en O.I.-inkt. Vergelijk blauwdruk Blad IV (links).
5. - Achtergevel (= noordgevel).
6. - ‘Nord’ (= achtergevel); schaal 1:100.
7. - ‘Osten’ (= rechterzijgevel), schaal 1:100.
8. - ‘Westen’ (= linkerzijgevel), schaal 1:100.
9. - Doorsnede over hoofdgebouw naar oosten, schaal 1:100.

252 Het Kasteel te Mheer met de oude kerk omstreeks 1850, waterverftekening door Ph. van Gulpen. Gemeentearchief Maastricht.

Plattegronden:

10. - Pan voor trappartij op de binnenplaats, schaal 1:100.
11. - Plan van de begane grond voorste gedeelte hoofdgebouw (zuidvleugel en toren), schaal 1:50.
12. - Plan tweede verdieping (in twee delen), schaal 1:50.

Groep E - ‘Plan verbouwing van het kasteel te Mheer (L)’; Serie blauwdrukken, schaal 1:100; gesigneerd: ‘Alb. Martens, Venraai 1918’ (afb. 263a).

1. - Blad I: Souterrain en le verdieping.
2. - Blad II: 2de en 3de verdieping (dit blad ontbreekt).
3. - Blad III: Kappenplan (4de verdieping, balklaag tussen 3de en 4de verdieping, kap).
4. - Blad IV: Zuidgevel en oostgevel (twee versies; een exemplaar getekend: burg(emeester) Wolf 30-4-1918.
5. - Blad V: Noordgevel en westgevel.
6. - Blad VI: Doorsnede A-B (= naar oosten), C-D (= naar zuiden), E-F (naar noorden), X-Y horizontale doorsnede toren.
7. - ‘Plan Martens für Umbau von grossem Turm’, tekening in potlood, ingekleurd met kleurpotlood, schaal 1:20. afgebeeld: aanzicht (links) en doorsnede (rechts) van de hartlijn.

Groep F - Reeks detailtekeningen.

1. - Ontwerp van de poort in de zuidgevel, potlood op transparant.
2. - Ontwerp voor de vulling van de boogzwikken van de toegangspoort tot het Huis, potlood op transparant, schaal 1:10.
3. - Ontwerp voor bandarols in de boogzwikken van de toegangspoort tot het Huis met de familiewapens van De Loë (links) en Van der Linden d'Hoogvorst (rechts). Op de banderols in gotische letters:

Sit Pax - inviolata tibi
rest. (wapen) / (wapen) 1920.

4. - Ontwerp voor de neogotische schouwbekroning in de bibliotheekkamer, tekening in rode en O.I.-inkt op transparant, schaal 1:1. N.B. Maaswerk

van kruisbloemen en rozetten als kambekroning op de schoorsteenfries uit Vlengendaal.

Groep G - Serie tekeningen van de brug voor het Huis. Schetsontwerpen en werktekeningen, potlood en O.I.-inkt op transparantpapier, door prof. J. Buchkremer, Aken.

1. - Schets A:a. brug, gezien naar de ingang; b. idem, gezien naar het talud.
2. - Schets B:a. brug, gezien naar de voorgevel; b. idem, gezien naar het talud; annotatie 'Die gewünschte Zeichnung - Seite rechts vom Schloss aus'.
3. - Zijaanzicht aan de westzijde en deel van brugplattegrond, schaal 1:20.
4. 'Schloss Mheer. Brücke zum Schloss Brüstungs-Pfeiler', details voor - en zijaanzichten van de hoekpost met schilddragende leeuwen, schaal 1:10.
5. 'Schloss Mheer - Brücke vor dem Schloss - Blatt I', gesigneerd: Prof. B., gedateerd: 16-I-1924. Afgebeeld: delen van de brugleuning, steenmaten en constructie. N.B. Hierbij behoort de toelichting: 'Quader Verzeichnis Brücke zum Schloss' (begroting van het steenhouwerswerk), gesigneerd: Prof. Buchkremer, gedateerd: 16 jaunuari 1924.
6. 'Brückentreppe Schloss Mheer, potlood in kleur op transparant, gesigneerd: Prof. J.B., gedateerd: 15-IX-24.

Groep H - Serie ontwerpen voor de gevels van de bouwhoeve. Tekeningen in potlood en/of O.I.-inkt op transparantpapier, schaal 1:50, sommige bladen gesigneerd door prof. J. Buchkremer uit Aken, maar alle tekeningen zijn van zijn hand. De bladen zijn per vleugel gegroepeerd.

Oostvleugel:

1. - Gevel hofzijde.
2. - Gevel hofzijde
3. - Idem, oostelijk gedeelte.

Zuidvleugel:

4. - Gevel aan de binnenplaats
5. - Gevel hofzijde.

Westvleugel:

6. - Vier ontwerpen voor een nieuw te bouwen noordgevel (krulgevels in Maaslandse Renaissance-stijl), zwart potlood op transparantpapier, gesigneerd en gedateerd: 'B. 23' (Buchkremer, 1923).
7. - Gevel tuinzijde (bestaande toestand, zuidelijk gedeelte).
8. - Gevel tuinzijde ('Gartenseite', 'Wohnung des Schweizers').
9. - Gevel hofzijde ('Wohnung des Schweizers'), gesigneerd en gedateerd: '10-IX-23 / Prof J B'.
10. - Gevel hofzijde (noordelijk gedeelte).
11. - Gevel hofzijde (topgevel van de middelste poort).

In het Cuypersarchief, berustend in het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam, bevinden zich twee bladen met ontwerpen voor een nieuwe toegangspoort voor het hoofdgebouw en wijziging van enkele vensters, door P.J.H. Cuypers, 1876.

Voorts een ontwerp voor een nieuw te bouwen vleugel voor paardenstalling, plattegrond, aanzichten en doorsneden.

Groep I - Opmetingstekeningen van het kasteelcomplex, geperiodiseerd, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1987-88.

Plattegronden van kelder/bel-étage en bel-étage/1ste verdieping van het hoofdgebouw, lengtedoorsnede over het Huis; plattegrond van en dwarsdoorsneden over de bouwhuizen. (afb. 261, 263).

Kaartmateriaal
Huis en naaste omgeving

1. Kaart van Ferraris 1771-1778.
2. Kaart van Tranchot en Von Mueffling 1803-1820 (afb. 1).
3. Kadastraal minuutplan van Mheer, 1828 (afb. 225).
4. Kaart van de landerijen behorende aan het Huis Mheer, door de landmeter Henri Delvaux, 's-Gravenvoeren, 1823-1824. 'Plan des Biens appartenant à Monsieur Francois Charles Baron de Loë-Imstenraedt, domicilié à Mheer, Province de Limbourg et situés sous les Communes de Mheer et Fouron le

Comte, Section de Hombosch Terminé le 9 Juin 1823, Section Geulekuyl, Mars 1824'. Coll. Huisarchief Mheer.
5. Kaart van Huis, hoeve en tuinen, met opschrift: 'Alter Plan zum Umbau u. vergrösserung der Hütergebäude'. Anonieme, gekleurde plattegrondtekening, met aanduiding van de functies van de verschillende gebouwen en percelen. Niet gedateerd, waarschijnlijk 3de kwart 19de eeuw Coll. Huisarchief Mheer (afb. 257).
6. Kadastrale kaart van Mheer (afb. 226).

Tuin- en parkontwerpen

In de op het Huis bewaarde tekeningencollectie bevinden zich de navolgende, niet uitgevoerde ontwerptekeningen voor het parkgebied rond het Huis.

1. Ontwerp voor het park van kasteel Mheer door J. Gindra, ca. 1840-1850.
2. 'Gartenplan für Herrn Baron von Loë zu Mheer'.
   Ontwerp voor het park van Mheer, door P. Custodis, 1852.
3. Variant op het onder nr. 2 genoemde plan, door Custodis, 1852.
4. Ontwerp voor parkaanleg van kasteel Mheer, door L. Fuchs, 1862 (afb. 42).
5. Ontwerp voor het park van kasteel Mheer met uitbreiding in oostelijke en westelijke richting, door J. Creten, ca. 1860-1870.
6. 'Situatie terrein van Kasteel Mheer in Limburg', schaal 1:400, door L. Springer, gedateerd: Haarlem, 4 oktober 1919.

Geschiedenis

Het Huis te Mheer wordt het eerst vermeld in 1314 als een in het Land van Daelhem gelegen Limburgs leen, dat in handen was van Wilhelmus de Meere. In dat jaar wordt melding gemaakt van het z.g. 'Stenen Huis'.

Wilhelmus was ook in het bezit van de (laat)- heerlijkheid ter plaatse, een Daelhems leen. Een eeuw later is er ook sprake van de z.g. eigenhof, een laathof die in het bezit was van de kasteelheer. Naast het huis te Mheer, dat voor het leenhof van Limburg werd verheven, was er ook een aanzienlijk grondbezit in handen van het kapittel van de Dom in Aken en van de O.L. Vrouwe Abdij in de stad Luxemburg, waarvoor de bewoner van het Huis optrad als 'voogd', d.w.z. als wereldlijk beschermer van het geestelijk grondbezit. Hoewel met name de stichter van de Abdij in Luxemburg had bepaald, dat over de door hem geschonken goederen in het Land van Daelhem geen voogd mocht worden aangesteld, is dit er toch van gekomen. Alle belangrijke ambten geraakten in handen van de bewoners van het Stenen Huis, waarbij de voogdijschapen over de kerkelijke goederen van Aken en Luxemburg wel het voornaamste waren.

De eigenhof, waarvan de ligging volgens Vrijdag (Maasgouw 69 (1950), blz. 6) moet worden gelocaliseerd ter plaatse van de westvleugel van de bouwhoeve, wordt voor het eerst vermeld in 1410. De hof was toen in bezit van Reynson van Libeek.

Diens zoon, eveneens Reynson genaamd, liet bij zijn overlijden in 1487 de bezittingen in Mheer en in het nabijgelegen Libeek na aan zijn dochter Barbara. Deze Berbe van Libeek was gehuwd met Johan (I) van Imstenraedt, wiens invloed door het nieuwe bezit sterk toenam.

Hun zoon Johan (II), die gehuwd was met Guda van Kesselt, volgde zijn vader in of kort vòòr 1498 op. De omstreeks 1492 geboren oudste zoon, Johan (III) volgde in 1528 op.

In 1564 werd Mheer door de Spaanse koning Philips II tot heerlijkheid verheven. De toenmalige voogd, Gerard van Imstenraedt, kreeg de goederen voor de som van 390 gulden in pand. Het Huis te Mheer (naar men aanneemt de westelijke vleugel van het 14de-eeuwse kasteel) wordt het centrale punt van waaruit de jonge heerlijkheid wordt bestuurd.

In 1572 overleed Gerard. Zijn grafsteen is bewaard in de R.K. kerk te Mheer. Gerard was gehuwd met Agnes Huyn van Amstenraedt, die vele jaren later in 1600 overleed (zie blz. 235 en afb. 241).

Onder hun zoon Winand van Imstenraedt worden grote bouwaktiviteiten ontplooid tijdens de eerste jaren van het Twaalfjarig Bestand. Het Huis wordt

253 Kasteel Mheer. De zuidgevel aan het voorplein, opname 1989.

versterkt en vergroot. Hiervan zijn in het gebouw nog diverse sporen te zien, waaronder de verschillende jaartalstenen (1612) en de wapensteen met het alliantiewapen van Winand en zijn echtgenote Mechteld van den Bongart-Terheiden die vroeger de toeganspoort van het huis bekroonde en nu in een bijgebouw is ingemetseld (zie blz. 268 en afb. 262a). Ook hun grafsteen vindt men nog opgesteld in de huidige parochiekerk (afb. 242). Winand overleed in 1622 en werd opgevolgd door zijn zoon Hans Adolf.

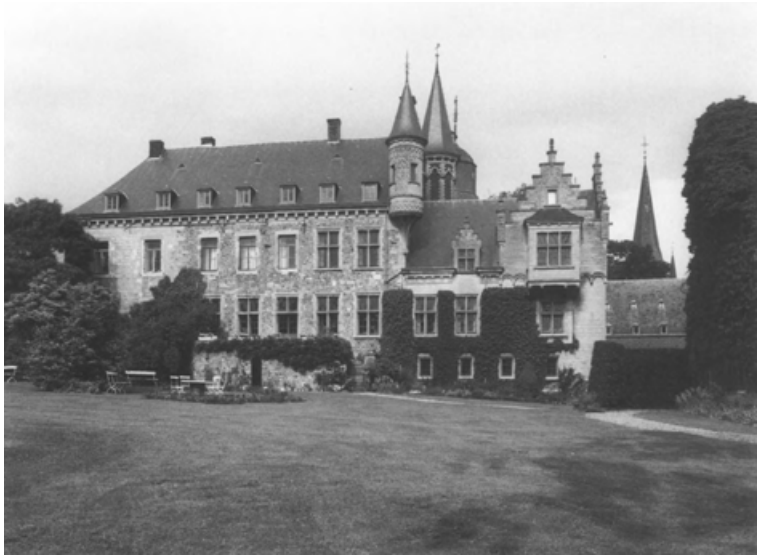
Met Hans Adolf van Imstenraedt, die zich als eerste ‘baron’ of ‘vrijheer’ van Imstenraedt noemt, treedt de laatste telg uit dit geslacht naar voren. Hij is ongetwijfeld een machtig heer geweest, die er alles aan deed om zijn bezittingen en invloed te vergroten. Hij wist o.m. de heerlijkheden Sint Maartensvoeren, Aubel en Slenaken in bezit te krijgen. Hans Adolf was gehuwd met Christina Sophia de Loë en Wissen, afkomstig van het Huis Wissen bij Goch/Kevelaer in Duitsland. Omdat hun huwelijk kinderloos bleef, liet Hans Adolf in 1663 officieel zijn testament opmaken, waarin een regeling werd opgenomen in zake de erfopvolging. Als universeel erfgenaam werd benoemd Philip Christoffel de Loë, een oomzegger van zijn echtgenote Christina de Loë. Philip was de zoon van Christina's broer Degenhard Bertram, baron de Loë zu Wissen.

Aan de erflating was de voorwaarde verbonden, dat Philip Christoffel het wapen van Imstenraedt aan zijn eigen familiewapen zou toevoegen en het publiekelijk zou voeren. Na het overlijden van Hans Adolf in 1668 liet zijn weduwe Christina voor hen beiden in de kerk van Mheer een groot grafmonument oprichten (blz. 236 afb. 243). Tot haar dood in 1693 bleef zij op kasteel Mheer wonen en hield zich bezig met het beheer van de goederen en met een jaren slepend geschil met de Jezuïeten in Maastricht over de tienden, dat uiteindelijk een voor haar gunstige uitslag kreeg.

Philip Christoffel de Loë nam het bestuur van de heerlijkheden Wissen, Conradsheim, Mheer en Imstenraedt in handen, doch vertoefde slechts incidenteel op Mheer. Dat geldt ook voor Philips zoon en opvolger Johan Adolf en de hem volgende vier generaties.

Vanaf 1668 tot heden is het kasteel in het bezit van het geslacht de Loë van Wissen. Aan het eind van de 18de eeuw is het huis weer regelmatig bewoond. Het werd tenslote een traditie, dat de vermoedelijke erfopvolger zich in Mheer vestigde, zodra hij in het huwelijk trad.

Op 22 juni 1789 werd op het kasteel François Charles Antoine baron de Loë geboren, later gouverneur van Belgisch Limburg, lid van de senaat in België en gevolmachtigd minister van de Belgische koning bij de keizer van Oostenrijk. Hij huwde met Eugénie de Marchant et d'Ansembourg, welke familierelatie ongetwijfeld van invloed is geweest op de latere plannen tot modernisering van kasteel en tuinen.

254 Kasteel Mheer. De westgevel, opname 1989.

Hun zoon Otto Napoleon baron de Loë, gehuwd met Johanna Gräfin von Wolff-Metternich, heeft grootscheepse plannen ontwikkeld, die niet zijn gerealiseerd, maar waarvan de tekeningen in het huisarchief zijn bewaard gebleven. Na het overlijden van Otto Napoleon in 1897 heeft diens tweede zoon Levinus Clemens, die was gehuwd met Marguérite van der Linden d'Hoogvorst, vanaf 1914 opnieuw plannen gemaakt voor een grootscheepse verbouwing die tussen 1918 en 1923 gedeeltelijk hun beslag kregen. Na diens dood werd kasteel Mheer tot 1942 bewoond door baron Henri de Loë in onverdeeldheid.

Voorts heeft het huis in de naoorlogse jaren nog gediend als hotel onder direktie van E.J. Mellart. In 1959 nam baron Degenhard de Loë zijn intrek in

255 Kasteel Mheer. De noordgevel, opname 1989.

het kasteel, een kleinzoon van de bouwlustige baron Levinus. Hij richtte zich vooral op consolidatie van het omvangrijke gebouwencomplex.

Beschrijving

Ligging en samenstelling van het kasteelcomplex

Het kasteelcomplex wordt gevormd door het herenhuis en een omvangrijke bouwhoeve, die bestaat uit drie bedrijfsvleugels rondom een grote cour. De hof is aan de noordzijde open en ziet uit op de ingangsgevel (zuidgevel) van het hoofdgebouw. Het complex is toegankelijk via een stenen brug voor de toegangspoort in het midden van het langgerekte oostelijke bouwhuis. Het herenhuis en de hoeve zijn gelegen op een afgevlakt gedeelte van een sterk naar het noorden omhoog lopende helling. De hoge ligging ervaart men het beste vanaf de Dorpsstraat nabij de Steegstraat, waar de bedding van een droogdal de hoofdweg naar Noorbeek kruist. Vanaf de hoger gelegen punten in het dorp, aan de Papenweg en op het hoogste punt van de Stallestraat, is uitstekend zichtbaar, dat het kasteelcomplex de bindende factor, maar evenzeer de scheidende factor is tussen de beide dorpsdelen van Mheer. Vanuit het noorden gezien, vanaf de Duivenstraat en de Rondelenstraat ervaart men de aanwezigheid van het kasteel nauwelijks als gebouw, wel als de groene, door hoog hout belommerde oude cultuurplaats, die door de tuinmuur langs de Duivenstraat wordt afgeschermd en door de opmerkelijke plaats van de R.K. kerk en het omringende kerkhof een heel apart accent krijgt.

Het opmerkelijke niveauverschil is in de omgeving van het huis het duidelijkste te zien aan de veldzijde van het oostelijke bouwhuis, waar het door de aanwezigheid van een uitgediepte droge gracht kunstmatig nog wat is

geaccentueerd. Dit aspect houdt waarschijnlijk verband met de bouw van de brug die de verbinding vormt tussen het binnenterrein van de kasteelhoeve en de openbare weg. De zuidvleugel van de kasteelhoeve staat aan de veldzijde evenwel op het kleine plateau, dat zich daarvoor als weide uitstrekt. Ook aan de westzijde is er geen opmerkelijk niveauverschil en evenmin is hier een gracht aanwezig.

Het grootste en meest ingrijpende verschil in hoogte treft men in het herenhuis aan, waar voor- en achterbouw een volledige verdieping verschillen. Het vloerniveau van de kelders in het voorste gedeelte van het Huis (zuidzijde) ligt ca. 2.50 m lager dan dat in de achterbouw (noordzijde). Op de doorsnede van het hoofdgebouw is dat een oogopslag te zien. Dat beeld geeft meteen aan hoe boeiend, maar tegelijkertijd ook hoe gecompliceerd het groeiproces is dat het Huis heeft doorgemaakt. Het is beslist minder simpel dan de vier vleugels rond de kleine open binnenplaats doen vermoeden.

256 Kasteel Mheer. De oostgevel, opname 1987.

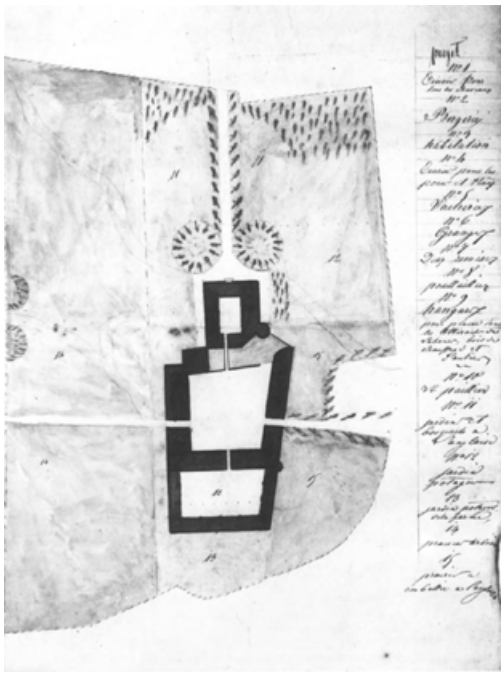
Verkenning van herenhuis, hoeve en omgeving

De vroegere en huidige toestand is goed af te lezen en te vergelijken aan de hand van enige kaarten en luchtopnamen (afb. 37, 251-257).

Oude situatie

In het Huisarchief berust een niet gedateerde plattegrond, die de toestand van het kasteelbedrijf weergeeft. Op de plattegrond met het opschrift ‘Alter Plan zum Umbau und Vergrösserung der Hütergebäude’ (afb. 257) zijn de verschillende onderdelen van het agrarische kasteelbedrijf en het perceelgebruik van de omliggende gronden aangegeven, zoals die in het midden van de 19de eeuw golden.

Volgens de legende op de ‘Alter Plan’, komen de volgende functieaanduidingen voor:

257 Plattegrond van het kasteel en omgeving ca. 1850 met legende. Huisarchief Mheer.

1. Ecurier pour tous les cheveaux (paardestal)
2. Bergerie (schaapstal)
3. Habitation (woning)
4. Ecurier pour les porcs et veaux (varkens- en jongvee-stal
5. Vacheries (koestallen)
6. Granges (schuren)
7. Deux remises (twee wagenschuren)
8. poulaillier (kippen- en hoenderhok)
9. hangars pour placer tous les artilleries de labeur, bois de chauffage et d'autre (bergplaatsen voor werktuigen en gereedschap, houtopslag e.a.)
10. Le paillier (strobergplaats)
11. Jardin et bosquet à l'anglaise (tuin en ‘Engels’ bosje)
12. Jardin potager (moestuin)
13. Jardin potager de la ferme (moestuin van de boerderij)
14. prairie arborisée (weide met bosschages)
15. prairie à embellir à l'anglaise (in Engelse stijl te verfraaien weide).

Huidige situatie

Ten einde bij de analyserende beschrijving van het gebouw niet in begripsverwarring te geraken dienen de verschillende onderdelen nader te

worden benoemd. Van belang is een goede begrenzing van het begrip ‘vleugel’, die is gebaseerd op groeistructuur van het huis.

De benamingen die voor de beschrijving aan de verschillende onderdelen zijn gegeven, zijn als volgt:

Westvleugel - oudste kern van het kasteelcomplex.

Noordvleugel - haaks tegen de westvleugel aansluitend met gedeelte van de lange zijde.

Oostvleugel - eveneens haaks tegen de korte zijde van de oostmuur van de noordvleugel aansluitend en doorlopend tot aan de grote toren.

Ronde verdedigingstoren, tegen de zuidoosthoek van de oostvleugel.

Zuidvleugel (U-vormig) met de uiteinden aansluitend tegen de korte gevels van de west- en oostvleugel.

Opmetingstekeningen en ontwerpen

Bij het in tekening brengen van de huidige toestand van het hoofdgebouw is gekozen voor de weergave van de plattegrond van de kelders en van de belétage (afb. 258) alsmede voor een doorsnede over het hoofdgebouw (afb. 259). Samen geven zij een voldoende indruk van de ruimtelijke gecompliceerdheid.

Van de verdieping en zolderétage zijn geen plattegronden opgenomen. De ruimtelijke indeling op de verdieping correspondeert deels met de ruimtes op de hoofdverdieping, evenwel met dit verschil dat boven de grotere zalen meer kamers zijn gelegen en aan de zijde van de binnenplaats rondom een gang is opgenomen, vanwaaruit de (slaap)vertrekken bereikbaar zijn. Hiervan bestaan helaas geen recente opmetingstekeningen.

In de serie blauwdrukken van het slechts ten dele uitgevoerde plan Martens (afb. 263a-f) ontbreekt het blad met de weergave van de eerste/annex tweede verdieping.

Het overige, oudere opmetingsmateriaal geeft voornamelijk een weergave van verbouwingsplannen, waarvan het grootste gedeelte niet is gerealiseerd. Dit archivalisch materiaal is bijzonder interessant en zelfs van groot belang voor de bouwgeschiedenis van het huis binnen een breder cultuurhistorisch verband. Het is voor de analyse van het huidige bouwbestand echter veel minder bruikbaar.

Materiaal

Natuursteensoorten. De materialen waaruit het kasteel en de bijgebouwen zijn opgetrokken zijn in te delen in drie groepen, die voor een deel door en naast elkaar zijn toegepast. De gebruikte materiaalsoorten geven doorgaans geen vanzelfsprekend evolutioneel beeld van, of gegevens over de ouderdom van de toepassing.

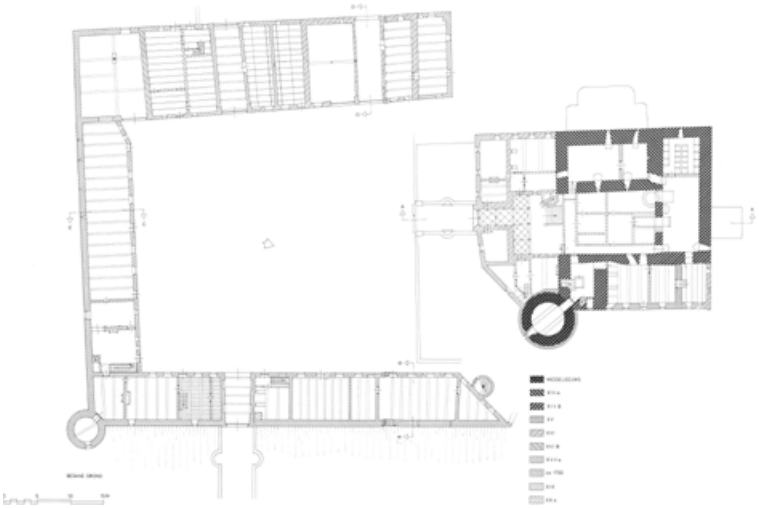
Veldkeien en breuksteen. Men treft aan hoofd- en bijgebouwen veldkeien en breuksteen aan, waaronder veel uit de onmiddellijke omgeving afkomstige vuursteen, en uit de Ardennen aangevoerde kolenzandsteen. Dit materiaal is met name verwerkt aan de onderbouw van het hoofdgebouw en aan de westelijke buitengevel; voorts in de ondermuren en delen van het opgaand muurwerk van de bouwhuizen.

Mergel. Een andere veelvuldig toegepaste materiaalsoort is mergelsteen. Er zijn hele muurvlakken mee opgetrokken c.q. bekleed, in- en uitwendig aan het

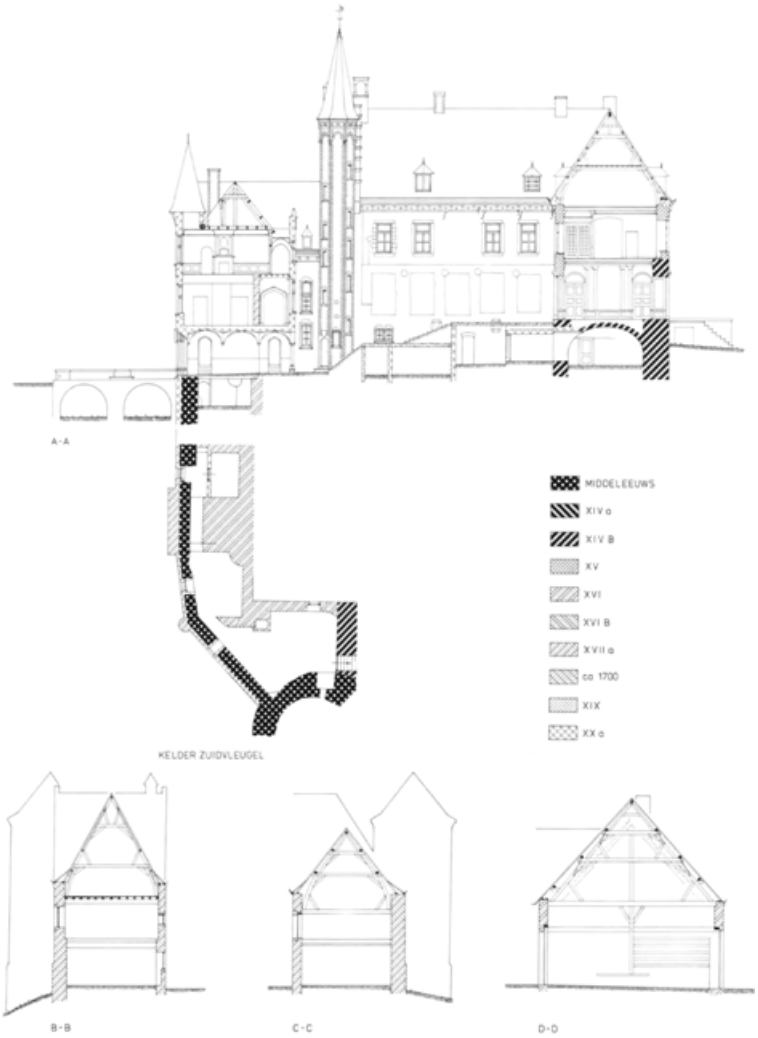
hoofdgebouw. De toepassing in de vorm van speklagen komt ook op ruime schaal voor in de krulgevels van de verschillende poortdoorgangen. Mergel is voorts toegepast voor decoratieve onderdelen, zoals consoles, lijstwerk, en sculpturale onderdelen, ook tijdens de vroeg 20ste-eeuwse verbouwingen en herstelbeurten.

Hardsteen. Voor bouwkundige onderdelen als vensterkozijnen, lateien, deuren poortomlijstingen, hoekblokken, trappen en bruggen is bij voorkeur hardsteen gebruikt.

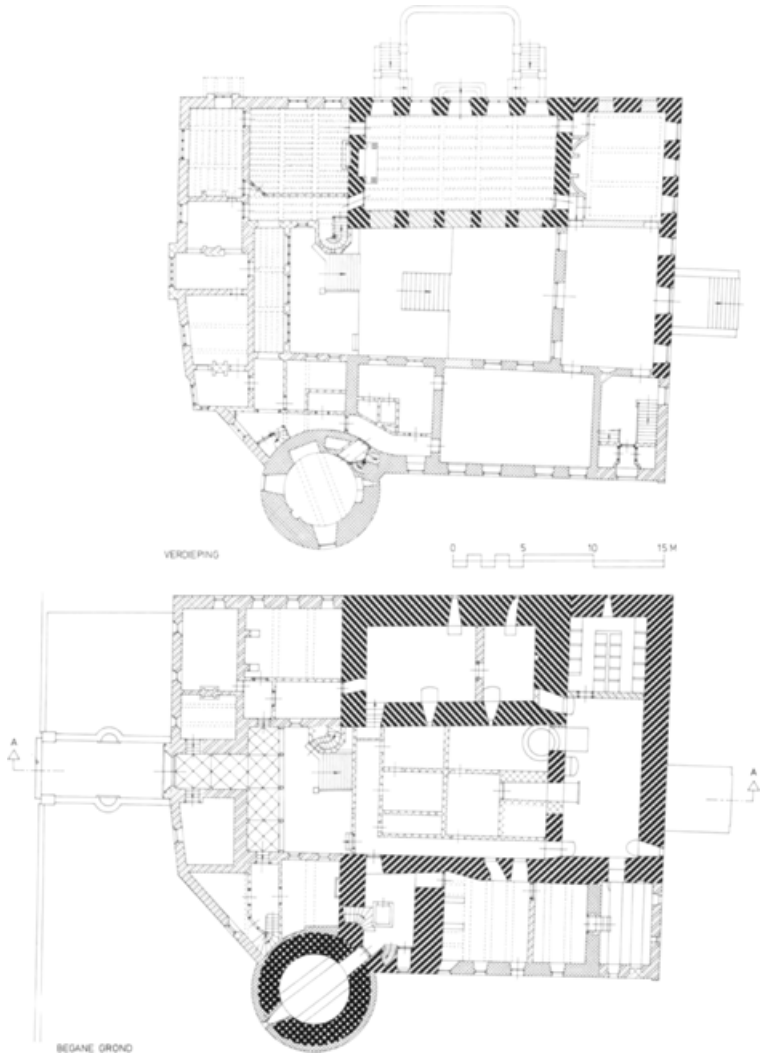
Baksteen. Het materiaal, dat verreweg het meest is toegepast, is evenwel de baksteen. De in veldovens gebrande ‘brikken’, vertonen over het algemeen een tamelijk constante maat van 23/25 × 11/12 × 5/6 cm, 10 lagen 75/80 cm. Het

258 Kasteel Mheer. Plattegrond van het Huis (souterrain/begane grond) en van de bijgebouwen aan de cour. Schaal 1:300. Tekening naar een opmeting van H. van der Wal en eigen opmetingen door A. Warffemius, 1987.

259 Kasteel Mheer. Doorsnede over het Huis, noord-zuid, gezien in westelijke richting en plattegronden van de kelder, begane grond en verdieping. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

VERDIEPING
0 5 10 15 M
A
A
BEGANE GROND

metselverband is, afgezien van een enkel ondergeschikt sierpatroon, steeds het staand verband.

Het hoofdgebouw

Plattegrond

De plattegrond van het hoofdgebouw bestaat uit vier vleugels, gegroepeerd rondom een binnenplaats van circa 9,50 × 18,50 m. Tegen de zuidoosthoek sluit een grote ronde toren aan, die waarschijnlijk met enig aansluitend muurwerk heeft behoord tot een kasteel op een onregelmatig grondplan. Het oudste gedeelte van het eigenlijke woonhuis, dat van middeleeuwse oorsprong is, beslaat een U-vormige plattegrond, die wordt gevormd door de west-, noord- en oostvleugel. Zij liggen gegroepeerd om een cour, die tussen de oost- en westvleugel 9,50 m breed is en een diepte heeft van 13,50 m. Dit gedeelte ís in de plattegrond op kelderniveau direct herkenbaar aan de opmerkelijke muurdikte van 1.60 tot ruim 2 m (afb. 258). Tegen de zuidoosthoek van de oostvleugel staat een ronde hoektoren, waarvan de doorsnede 9 m bedraagt bij een op kelderhoogte gemeten muurdikte van 2 m.

Aan de zuidzijde wordt dit complex afgesloten door een later toegevoegde vleugel, die feitelijk ook een U-vormige opzet heeft en met zijn open zijde aansluit tegen het middeleeuwse gedeelte. Deze in oorsprong waarschijnlijk 17de-eeuwse toevoeging, die later diverse wijzigingen heeft ondergaan, is op de plattegrond duidelijk herkenbaar aan het veel dunnere muurwerk.

Ondanks het feit dat de zuidvleugel de oorspronkelijk half-open cour afsluit, is de binnenplaats toch met 5 m verlengd, omdat de beide U-vormige bouwdelen zich nu samenvoegen tot een gesloten (O-vormig) geheel.

De grote toren heeft na de toevoeging van de zuidvleugel iets van zijn markante positie moeten prijsgeven, doordat hij voor bijna de helft door de aanpalende oost- en zuidvleugel werd belend.

Westvleugel

Blijkens de plattegrond van de kelders manifesteren de vleugels rond het noordelijk gedeelte van de binnenplaats zich door hun opmerkelijke muurdikte als oudste gedeelte. Hogerop is hiervan niet veel meer te bespeuren, omdat die muurdikte aanzienlijk afneemt tot ongeveer 60 cm. Een uitzondering hierop vormt de tot de westvleugel behorende courgevel, die een dikte behoudt van 125 cm. Ook de kopse gevels bezitten ongeveer die dikte, de zuidelijke meet 1.80 m. De noordelijke kopse keldermuur bereikt een dikte van 2.20 m, wat waarschijnlijk het gevolg is van het feit, dat hij een gemeenschappelijke muur vormt met de zuidmuur van de haaks tegen de westkelder aansluitende kelder in de noordvleugel.

De westvleugel, die een uitwendige maat heeft van 16.30 × 9.20 m en een inwendige maat op kelderniveau van 12 × 5.30 m verjongt op de bel-étage, waar zich de ‘grote zaal’ bevindt, die een vloeroppervlak heeft van ca. 13.50 × 6.60 m.

Op de eerste verdieping wordt de ruimte ingenomen door twee vertrekken en een gang aan de zijde van de binnenplaats.

De zolder van dit bouwlid wordt gevormd door een zadeldak, oorspronkelijk tussen topgevels, waarvan die aan de zuidzijde als trapgevel in herstelde vorm nog min of

meer het originele karakter vertoont. De trapgevel is bij de verbouwing van 1918-'22 hersteld en van het ronde hangtorentje op de zuidwesthoek voorzien.

Aan de noordzijde moet zich een dergelijke trapgevel hebben bevonden. De 17de-eeuwse kap met gehaalde telmerken is aan deze zijde doorgetrokken en verbonden met de kap boven de noordvleugel.

Uitwendig manifesteert de westvleugel zich aan de tuinzijde als het rechter gedeelte van het hogere huis, dat in breuksteen is opgetrokken en waarin een serie van vijf vensteropeningen op begane grond en verdieping vrij dicht bijeen staan (afb. 254).

De gevel aan de binnenplaats is tot en met de begane grond opgetrokken in mergel en daarboven in baksteen. In de mergel zijn nog duidelijk de sporen te zien van vijf, met mergelsteen dichtgezette vensters op de bel-étage. De achterliggende grote zaal wordt alleen verlicht vanaf de westzijde. De verdieping heeft aan de binnenplaats wel vensters.

De kleine westvleugel is ongetwijfeld het oudste gedeelte van het huiscomplex, te identificeren met het 'Stenen Huis' uit de stichtingsperiode. Het is vergelijkbaar met het 'Stenen Huis' in Sint Geertruid en het riddermatige huis 'Hoeve Libeek' aldaar (Marres/Van Agt 1962, 153 en 156-157).

Uiteraard heeft het ingrijpende veranderingen ondergaan, niet in het minst door de verbouwing van 1918 e.v.j., waarbij met name de vensters in hun hardstenen omlijsting wijzigingen ondergingen, passend bij de stijl van de zuidvleugel die een ware metamorphose heeft ondergaan.

Inwendig bezit de westvleugel een tongewelfde kelder, die door een veel later geplaatste tussenmuur is onderverdeeld.

De bel-étage is één ongedeelde ruimte, de grote zaal met een stookplaats tegen de zuidmuur (trapgevel). Hier staat een 17de-eeuwse schouw met de kwartierwapens van de geslachten Van Imstenraedt - De Loë (zie blz. 267). De zaal of Grand Salon bezit een plafond van moer- en kinderbalken (vernieuwd 1918-'22).

De zaal is in haar huidige vorm helemaal gericht op het in 1918 toegevoegde terras met uitzicht op de tuin en vues op het landschap daarachter.

Noordvleugel

De noordvleugel staat haaks op de westvleugel. Hij voegt zich met de korte westzijde in het verlengde van de breukstenen gevel van de westvleugel. Hij wijkt qua gebruikte steensoort af. De gevel is opgetrokken in of bekleed met mergel. Dit materiaal treft men ook aan in de naar de tuin gerichte noordgevel. Uit de kelderplattegrond is af te lezen, dat de noordmuur over een lengte van 20.50 m een dikte bezit van ca. 2 m. Diezelfde zwaarte heeft ook de kopse oostelijke muur, die merkwaardigerwijs op een vrijwel gelijke breedte in zuidelijke richting doorloopt.

De zuidgevel aan de binnenplaats is met een muurdikte van 1.20 m aanzienlijk dunner. Uit de kelderplattegrond is een afzonderlijk toegevoegd bouwblok te herkennen met een kelderruimte van 17 × 5.50 m, overdekt met een mergelstenen tongewelf. Ook deze oorspronkelijk ongedeelde ruimte is later onderverdeeld, namelijk in wijn- en verwarmingskelder. In de binnenhoek tussen de west- en noordvleugel bevindt zich een ruim 49 m diepe waterput van mergel, die behoort bij het huis in een van zijn vroegste fases.

Op de bel-étage is de noordvleugel eveneens onderverdeeld in twee ruimtes, een vierkante salon op de noordwesthoek en een brede vestibule in het gedeelte dat uitziet op de binnenplaats. De verdieping is ingevuld met kamers en de daarlangs lopende gang. De inwendige indeling laat zich in de noordmuur aan de tuinzijde (afb. 255) al aflezen uit de plaats van de vensters, maar zij komt veel duidelijker tot haar recht in de plattegrond van de bel-étage (afb. 258). Van rechts naar links zijn dat drie tamelijk dicht bijeen gegroepeerde vensters met hardstenen omlijsting voor de salon op de noordwesthoek en vervolgens drie traveeën met veel bredere muurpenanten voor de vestibule. De middelste travee van de vestibule heeft openslaande deuren met daarvoor een hardstenen bordestrap. De twee venstertraveeën die links hiervan volgen, kan men niet onder het begrip noordvleugel

vatten, omdat zij in feite behoren tot de oostvleugel. Met de vensterreeks op de belétage corresponderen dito vensteropeningen op de verdieping, zij het dat de raamindeling verschilt, zesruits op de bel-étage en achtruits op de verdieping. Dat men hier van doen heeft met de symbiose van twee bouwvolumes met een gemeenschappelijke gevelwand, laat zich ook aflezen uit een verschil in materiaalgebruik en uit een verschil in nokhoogte van de kap. In het rechter gedeelte van de gevel is overwegend mergel toegepast tot aan de zesde travee van rechts; het linker gedeelte is opgetrokken in baksteen met hardstenen en mergelstenen hoekblokken.

Ook in de constructie van de kap is een periodeverschil aanwijsbaar in de telmerken. De op het eerste gezicht symmetrische gevel bergt dus tal van verrassingen in zich.

Inwendig zijn op de verdieping weer vertrekken met een langslopende gang aanwezig.

De zolder heeft een 17de-eeuwse kapconstructie, een gordingenkap met gehaalde merken (afb. 77t).

Oostvleugel

Onder het begrip oostvleugel (afb. 256) wordt hier verstaan het gehele bouwvolume van de noordoosthoek van het complex tot aan de grote toren. Dit bouwvolume vormt echter niet een in één periode toegevoegd bouwblok. De vleugel is samengesteld uit drie verschillende onderdelen, wat duidelijk uitkomt in de kelderplattegrond (afb. 259). Hier is muurwerk van een respectabele dikte aanwezig aan de zijde van de binnenhof en haaks daarop staande, nabij de grote toren.

De oostelijke gevel aan de veldzijde en ook de noordoosthoek zijn met respectievelijk 95 en 70 cm aanzienlijk dunner. Verschil is ook uitwendig te zien in de materiaaltoepassing: de meest noordelijke travee is voornamelijk in mergel opgetrokken, de overige vijf traveeën in baksteen. De vensterassen van bel-étage en verdieping liggen in elkaars verlengde, maar de deur- en vensteropeningen van de kelder stroken hiermee niet, omdat het latere doorbraken zijn.

Inwendig heeft de oostvleugel een driedeling in de kelder en op de begane grond. Van noord naar zuid zijn dat de volgende kelders: een kleine kelder, inwendig 3.50 × 5.80 m, met drie gemetselde brede bogen, waartussen gemetselde troggewelven. Het is een betrekkelijk jonge constructie die de basis vormt voor het erboven gelegen trappehuis.

De middelste kelder, inwendig 10 × 5.80 m, en in tweeën verdeeld, is overkluisd door overhoeks ingelegde moerbalken met troggewelfjes in de velden. De kelderruimten, feitelijk goed verlichte souterrains, fungeren als keukens. De ruime zaal erboven is de eetzaal.

De derde kelder tussen de keuken en de grote toren meet 4.50 × 5 m en heeft feitelijk een corridor-funktie voor horizontaal en vertikaal verkeer. Dat geldt ook voor de ruimtes erboven. Een gedeelte wordt ingenomen door de personenlift. Verder is er vanuit deze ruimte toegang tot de toren, de oost- en zuidvleugel en tot de ruimtes die zijn gecreëerd onder het verhoogde bordes van de binnenplaats.

In de vensterverdeling van de oostgevel is een bepaalde ritmiek in te bespeuren voor wat betreft de hoofdverdiepingen: 1-2-2-1. De vier middelste vensters beganegronds verlichten de eetzaal. In de tegenover liggende wand aan de binnenhof zitten slechts twee vensters die anders van vorm zijn (blokvormige omlijsting) en niet corresponderen met die in de oostmuur.

Restant van vierkante toren

Een heel opmerkelijk verschijnsel is de ca. 2 m dikke muur van de kleine zuidelijke kelder, waartegen de grote ronde toren is gebouwd, met name omdat deze in verband kan worden gebracht met de al even dikke keldermuur van de oostvleugel aan de kant van de binnenhof. Het laat zich aanzien, dat deze uitwendig 7.50 × 8.50 metende

bouwmassa het restant is van een torenachtige uitbouw op rechthoekige, bijna vierkante plattegrond. Dit onderdeel is in elk geval ouder dan de rest van de oostvleugel (keuken/eetzaal en de nog jongere hoekvulling waarin het trappehuis is ondergebracht).

Uit het bovenstaande volgt, dat het huis aanvankelijk heeft bestaan uit de haaks tegen elkaar staande west- en noordvleugel, die tezamen een half open hof begrensden, met een waterput in de binnenhoek. De kleine plaats was aan de oostzijde waarschijnlijk begrensd door een weerbare muur, waarvan de onderbouw als keldermuur nog aanwezig is. Tegen deze courtine-muur sloot de rechthoekige toren aan als eerste kasteeltoren, van waaruit huis en omgeving goed onder controle konden worden gehouden.

Hoe de afsluiting aan de zuidzijde er zal hebben uitgezien is onbekend. Het ligt voor de hand, dat ook hier een muur (wellicht met ingang) de vierkante toren en de westvleugel verbond. In een later stadium werd het kasteel vergroot door invulling van de hoek tussen de vierkante toren en de oostmuur van de huiscour en de noordvleugel. De vierkante toren verloor zijn funktie en werd opgenomen in de oostvleugel. Mogelijk heeft men ook in de nog altijd iets inspringende 'dode' noordoosthoek een versterkend element willen aanbrengen.

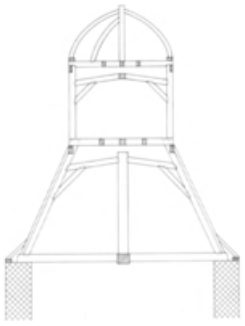
Merkwaardig zijn in dit opzicht de geruchten als zou op de noordoosthoek ook een toren hebben gestaan. Waarschijnlijk komt dit idee voort uit de verschillende 19de-eeuwse verbouwingsplannen, waarop een risalerend torenachtig uitbouwsel op deze plaats - maar ook op de noordwesthoek - is geprojecteerd.

De vierkante toren kreeg een opvolger in de grote ronde toren, waarvan de onderbouw een overblijfsel kan zijn van het kasteel Mheer in zijn oudste, op een onregelmatig grondplan gebouwde vorm. Het is mogelijk dat dit nog aanwezige oudere bouwlichaam opnieuw een functie heeft gekregen toen de oostelijke vleugel zijn volle omvang had bereikt.

Grote Toren

Tegen de zuidoosthoek van de oostvleugel staat de forse, in de onderbouw wellicht nog vroeg middeleeuwse, ronde verdedigingstoren, die door de aanpalende gedeelten van de zuidvleugel voor circa een-derde van zijn omtrek wordt belend. De toren heeft een doorsnede van 9 m en een muurdikte van 2 m, zodat de inwendige ruimte een diameter heeft van 5 m. De torenvoet is grotendeels in kolenzandsteen opgetrokken, maar tot aan de bovendorpel van de vensters op de belétage met mergelsteen bekleed. Daarboven is de toren opgemetseld uit baksteen, die op onregelmatige afstand wordt afgewisseld met mergelbanden. Het metselwerk eindigt in een 17de-eeuwse gootlijst met uitstekende mergelblokken. Een in baksteen gemetselde schoorsteen met hoekblokken en een versiering van gekoppelde rondboogmotieven, volgens foto's van voor 1918 versierd met Ionische pilasters, steekt aan de zuidoostzijde uit de met leien gedekte houten torenbekroning. Het is een torenhelm, waarvan de spits is vervangen door een soort uitzichtkoepel.

De toren heeft een kelder met daarboven drie etages, waarvan de eerste en tweede corresponderen met de bel-étage en de verdieping van de oostvleugel,

259a De bekroning van de kasteeltoren. Schematische tekening door A. Warffemius.

c.q. de zolder boven de zuidvleugel. De torenkelder, die feitelijk nauwelijks verdiept ligt, is overkluisd door twee evenwijdig aan elkaar lopende gordelbogen, waartussen troggewelfjes zijn gemetseld van mergel. Een klein schietgat zorgt voor de schaarse lichttoevoer.

Op de bovengelegen étages zijn in de vorige eeuw torenkamers gecreëerd met stucplafonds en stookplaatsen met eenvoudige schoorsteenmantels. De torenkamers worden alle verlicht door grote rechthoekige vensters met hardstenen omlijstingen en draairamen met vast bovenlicht. De vensters, vanuit de torenkamers gezien, aan weerszijden van de schoorsteen geven uitzicht op het grote voorplein en de R.K. kerk. De bovenste verdieping en de zolder zijn te bereiken via een in de muurdikte uitgespaarde trap.

Constructie torenspits. De torenbekroning bestaat feitelijk uit de onderbouw van een achthoekige torenspits, die boven het eerste tafelment is vervangen door een octogonale uitzichtkoepel (afb. 259a). Dit bouwsel bezit aan vier zijden, om en om, door luiken vervangen vensters, die in geopende staat een wijds uitzicht bieden over het heuvellandschap rondom Mheer. Het ojief-vormige koepeldak wordt bekroond door een sierlijke windvaan, waarin het familiewapen De Loë is uitgespaard. Zowel de schuine dakvlakken als de verticale wanden zijn bekleed met leien, die ook over de luiken heen zijn aangebracht.

De spits bestaat uit acht halve spanten met korbeel die tegen de koningstijl rusten. Op de doorlopende spantbenen bevindt zich een tafelment. De spantbenen zijn aan de onderzijde van dit tafelment ingepend. Tussen de spantbenen zijn schoren aangebracht.

Oorspronkelijk was de toren bekroond met een spits. Aan de bovenzijde van de flieringen en het tafelment zijn de schuine gaten voor de kepers en de verdwenen spantbenen nog aanwezig, alsook de schuine gaten, waarin zich thans de pennen aan de onderzijde van de stijlen van de trommel bevinden. Op het tweede tafelment staat een achtzijdige trommel, samengesteld uit vier elkaar kruisende spanten. Ook hierop bevindt zich een tafelment, waarop de geschoorde koningstijl staat, waarin de gebogen ribben van het koepeldak samen komen.

De zuidvleugel

Onder de benaming ‘zuidvleugel’ wordt het gedeelte van het kasteelcomplex begrepen, dat ten zuiden van de zwaar gefundeerde ‘middeleeuwse’ delen is gelegen (afb. 253). Een ‘vleugel’ in strikte zin is het niet, daarvoor is de ruimtelijke indeling te gecompliceerd.

In plattegrond bestaat de zuidvleugel, als eerder betoogd, uit een U-vorm, waarvan de korte uiteinden aansluiten op de kopse zuidmuren van de west- en de oostvleugel. De vertrekken reien zich aaneen langs de buitenfaçades en de gangen zijn vooral gegroepeerd rond de binnenplaats. De hele compositie is ruimtelijk en in de vlakwerking asymmetrisch. Dat is ook goed te verklaren, want in wezen vormden niet alleen het middeleeuwse deel, maar in nog sterkere mate de bouwsels die in de 16de en 17de eeuw het kasteel aan de zuidzijde van de grote cour op de voorburcht afsloten, een samengroeisel van diverse elementen.

De verbouwingsaktiviteiten van 1918-1923, die maar voor een klein gedeelte zijn gerealiseerd, hebben een krachtig stempel gedrukt, vooral op de zuidvleugel. Met name de toegangspoort en het gedeelte links daarvan hebben een ware metamorfose ondergaan. Het natuurstenen gedeelte rechts van de poort met de naar de grote toren afknikkende gevel, die nog een overblijfsel kan zijn van de oudste polygonale kasteelvorm, maakt zelfs een tamelijk weerbarstige indruk. De kleine vensters voor de beganegrondse ruimten aan weerszijden versterken dat aanzien. Het zijn overigens geen kelderruimtes, maar souterrain-vertrekken, nu als woning, kantoortje, jachtkamer e.d. in

260 Kasteel Mheer omstreeks 1890, oude ansicht.

261 Kasteel Mheer. Geveltekeningen van de entreegevel van het kasteel vòòr de grootscheepse verbouwingsplannen van 1920. Links: reconstructie van de façade omstreeks 1890; midden: de huidige toestand, resultaat van de slechts ten dele gerealiseerde verbouwingsplannen; rechts de façade volgens de plannen van ca. 1914. Tekening door A. Warffemius, 1987.

gebruik. Zij liggen met hun vloerniveau ongeveer op gelijke hoogte als de kelders in de middeleeuwse achterbouw. De toegang tot die verschillende vertrekken heeft men vanuit de toegangspoort en de dwars daarop aansluitende, met netgewelven overkluisde loggia, een neogotische gang aan de zuidzijde van de binnenplaats, die zich naar het binnenplein opent.

Boven het souterrain volgt de bel-étage over de hele vleugel, vertrekken die de indeling op de begane grond herhalen. Bij de knik rechts van de poort is een erker uitgebouwd, die de ruimtelijk wat ongelukkige vorm van het daar gelegen kamertje corrigeert. Het belangrijkste vertrek is de bibliotheek aan de westzijde. Om de verdieping in de voorbouw te bereiken is een slanke, uitwendig achthoekige traptoren gebouwd, met inwendig ronde spiltrap. De kleine traptoren, waarin secundair een steen met het alliantiewapen Imstenraedt-Strijthagen is aangebracht, staat tegen het gedeelte van de zuidvleugel, dat aansluit tegen de oudste huiskern, het ‘stenen huis’.

Het gedeelte boven de bibliotheek en de aangrenzende kamer op de zuidwesthoek bezit nog een verdieping in tegenstelling tot het gedeelte aan de voorzijde. De hoekkamer daarvan is voorzien van een uitgebouwde stenen erker, op het daarin aangebrachte netgewelf gedateerd ‘1922’. Dankzij de extra verdieping kreeg het westelijke gedeelte van de zuidvleugel een trapgevel gericht naar het voorplein.

Ten einde de hoofdingang van het Huis meer te accentueren is ook de toegangspoort met een verdieping verhoogd. De kleine trapgeveltjes boven de dakkapellen in de zuidfaçade verlevendigen het gehele aspect. Dit soort vormelementen, maar ook de diversiteit aan venstertypes, de toepassing van natuurstenen banden, hoekblokken, boogjes, consoles e.d. zijn bewust bedoeld tot verlevendiging en verhoging van het pittoreske aspect.

Dit wordt zonder meer duidelijk bij vergelijking van de zuidpartij van kasteel Mheer vòòr en na de verbouwings- aktiviteiten in de jaren na de Eerste Wereldoorlog. Er zijn maar weinig opnamen bewaard die dat toelaten. Op afb. 260 is de oude poort te zien met de annexen. De oude poort vormde een smal risaliet met een hoog tympaan als afsluiting. Zij was in hardsteen uitgevoerd en de ellipsbogige doorgang was opgenomen in een rechthoekige spaarnis ten behoeve van de vroegere ophaalbrug. In het tympaan boven de toegang nog de 17de-eeuwse wapensteen Van Imstenraedt - De Loë (zie blz. 268 en afb. 262a). Deze steen is thans ingemetseld in een binnenmuur van het westelijke bouwhuis.

Het westelijk gedeelte van de zuidvleugel is ingrijpend veranderd bij de vroeg 20ste-eeuwse verbouwing o.l.v. architect Buchkremer, waarin de anglofiele voorkeur van de toenmalige bouwheer duidelijk tot uitdrukking komt.

Heel treffend is het gezicht op de westzijde van de zuidfaçade en de aan de zuidwesthoek van het kasteel rakende rentmeesterswoning, die is afgebroken bij de vergroting van het westelijk gedeelte van de zuidvleugel. Die verhoging van de zuidwesthoek met een verdieping en verfraaiing in ‘Engelse’ trant tonen de afb. 253 en 254.

De kelders onder de zuidvleugel

Achter het geknikte muurgedeelte ten zuidwesten van de toren bevinden zich op ca. 2.50 m onder de begane grond van de zuidvleugel enige kelderruimtes, vanaf de torenvoet tot ca. 3 m westelijk van de poortdoorgang afb. 257). De inwendig uit breuksteen opgetrokken buitenmuur is aan de kelderzijde ongeveer 50 cm afgehakt. Onder de poortdoorgang bevindt zich een uit baksteen opgetrokken bruggehoofd, dat waarschijnlijk nooit heeft gefunctioneerd. De kelderruimtes tegen de geknikte zuidmuur zijn waarschijnlijk nog overblijfsels die behoren bij het kasteel in zijn oudste polygonale gedaante, waarvan slechts geringe resten over zijn (zie afb. 259).

Binnenplaats

Door de aanzienlijke verschillen in vloerniveau tussen de 17de-eeuwse zuidpartij en het middeleeuwse gedeelte is een tamelijk 'kokerachtige' binnenplaats ontstaan, omringd door naar verhouding tot het cour-oppervlak tamelijk hoge bouwmassa's.

Het is op zichzelf een vondst geweest om de nadelige effecten hiervan te reduceren door het inbrengen van verhoogde bordessen en een trappenvlucht (afb. 264), waaronder een gedeelte van de kolenopslag kon worden ondergebracht. De creatie had het bijkomstig voordeel van representativiteit, maar het nadeel van een nauwelijks te beheersen vochthuishouding. Dat er ook aan andere oplossingen is gedacht blijkt uit het bouwplan van Flanneau (afb. 39b), waarbij de binnenplaats in haar geheel is overkapt, zoals dat in werkelijkheid is gerealiseerd bij het kasteel Neubourg in Gulpen.

Vòòr de verbouwingen van 1918 e.v.j. was er een bordestrap met dubbele opgang. De huidige vertoont een asymmetrische vorm. In beide gevallen is c.q. was het beoogde effect zeer verrassend voor de niets vermoedende bezoeker.

Brug

Voor de zuidfaçade ligt een brede droge gracht die aan de pleinzijde door een keermuur wordt begrensd. Voor de toegangspoort ligt een gemetselde brug op twee ronde bogen. De borstwering is het resultaat van een in 1914 uitgevoerd wijzigings- en herstelplan naar ontwerp van prof. J. Buchkremer, waarvan de tekeningen bewaard worden in het huisarchief. De situatie van vòòr de wijziging is te zien op afb. 260; de huidige toestand met halfronde uitbouwtjes in de borstwering op afb. 253.

Het is niet waarschijnlijk dat het kasteel rondom omgracht is geweest. Aan de zuidzijde heeft echter wel degelijk water gestaan, dat tevens gefungeerd zal hebben als paardewed.

Belangrijkste interieuronderdelen

Van de talrijke vertrekken die het kasteel Mheer herbergt, zijn een beperkt aantal ruimtes van betekenis om hun interieurs. Ondanks het feit dat er in de loop van de 19de eeuw de meest fraaie plannen voor verbetering van het interieur zijn gemaakt,

is het uiteindelijke resultaat toch beperkt gebleven. *Vestibule*. In de vestibule in de noordvleugel zijn de wanden onderverdeeld door deels gekoppelde pilasters, die zijn voorzien van merkwaardige, pseudocorinthische kapitelen, XIX d.

Salon. Links van de hal, en vandaaruit toegankelijk via twee vleugeldeuren ligt de salon, een hoekkamer met een brede nis tussen vleugeldeuren en met een kroonlijst op consoles. In de nis staat een schoorsteenmantel met voluutvormige, wit-marmeren wangen. De salon wordt gedekt door een stucplafond met cassette-indeling, waarin medaillons van palmetten en acanthusbladeren, XIX d.

Trappehuis. Rechts van de vestibule bevindt zich het trappehuis met brede, enkelvoudige bordestrap, XIX A.

Vroeger zou hier een halfronde neo-classicistische trap zijn geweest.

Eetzaal. Aansluitend tegen het trappehuis bevindt zich in de noordvleugel de eetzaal met betimmering en balkenplafond, XIX A.

Grote zaal. In de tegenover de eetzaal liggende westvleugel naast de witte salon

of ante-chambre bevindt zich de grote zaal. Dit hoofdvertrek heeft een balkenzoldering en een indrukwekkende 17de-eeuwse schouw.

Het interieur is in zijn huidige vorm het resultaat van de verbouwing uit 1918-1922.

Bibliotheek. De ruimtes aan de west- en zuidzijde zijn voornamelijk ingericht naar plannen van de Akense architect prof. Joseph Buchkremer. Hij heeft de bibliotheek voorzien van een eiken betimmering, plafonds en boekenkasten, en hier een neogotische schouw met middeleeuwse latei geplaatst. Op een van de wangen van de boekenkast heeft Buchkremer zich in een gesneden beeldje laten vereeuwigen en zijn signatuur laten aanbrengen.

Spiltrappen. Bij de grote toren bevinden zich twee houten spiltrappen: een ten dele in het metselwerk van de hoektoren uitgespaard; de andere ten zuiden naast de hoektoren, waarvan het onderste deel een balusterleuning bezit, XVIII d.

Op de verdieping van de noordvleugel leidt een rechte trap met vlakke balusters naar de zolder-etage, datering XVIII B.

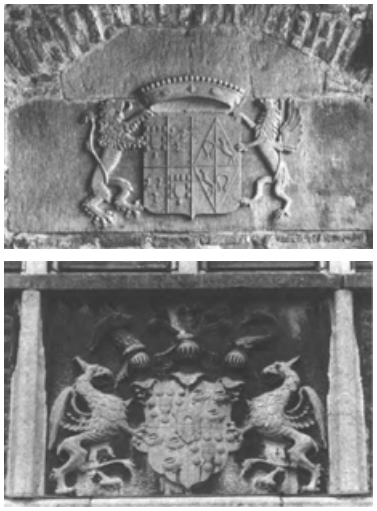
Schouwen. In het huis bevindt zich een aantal belangrijke schouwen, schoorsteenmantels en schoorsteenboezems.

1. In de bibliotheek, een schouw in gotische vormen, waarvan de zandstenen latei met het jaartal 1514 en vier vlakke wapenschildjes, afgewisseld met rozetten, afkomstig is van een hoeve in Vlengendaal bij Bocholtz (gem. Simpelveld). De wangstukken en de bekroning zijn neogotisch en vervaardigd naar een werktekening van architect Buchkremer.
   Van de vier wapenschilden worden de buitenste gehouden door engelen. De heraldische stukken zijn er pas later opgeschilderd. Afgebeeld zijn respectievelijk de wapens Imstenraedt, Judenkopf van Strijthagen, Kisselt en Schaloen. - Literatuur. Verzijl, in: De Nedermaas 12 (1934-'35), 99.
2. In de zuidwestelijke hoekkamer naast de bibliotheek staat een secundair geplaatste schouw met een mannelijke en vrouwelijke herme, waarboven schilddragende leeuwtjes met Ionische kapiteeltjes en de jaaraanduiding ‘ANNO 1667’.
3. In de grote zaal staat tegen de zuidmuur een grote schouw waarvan de houten boezem rust op getorste witmarmeren zuilen met Ionische kapitelen en een roodmarmeren fries, waarop in reliëf de wapens Imstenraedt-de Loë, aan weerszijden gevolgd door de acht kwartierwapens uit de rechte linie. De kwartierwapens zijn nieuw, evenals de achterste zuilen.
   In de houten boezem is een anoniem schilderij op doek opgenomen met een mythologische voorstelling, XVII.
4. Op de tweede etage bevindt zich in de westvleugel een roodmarmeren schoorsteenmantel met overhoekse consoles, Luiks werk; hierbij een houten boezem met Régence ornament en uitgezwenkte lijst, waarin geschilderd medaillon met een pausportret, XVIII.
5. In de zuidvleugel op de tweede verdieping marmeren consoleschoorsteenmantel waarboven stucboezem met spiegel tussen twee korintische pilasters en palmettenlijst.
6. In de zuidvleugel op de tweede verdieping een neo-classicistische consoleschoorsteenmantel met spiegel in de gestucte boezem, die is versierd met een mythologische voorstelling tussen twee pilasters met laurierbladeren. Op het ovale stucpaneel: Europa op de stier naar zee gedragen, Neptunus en een putto op dolfijn.

Haardplaten. In de verschillende schouwen zijn gietijzeren haardplaten geplaatst, waarvan sommige zijn gedateerd en/of van een naam voorzien. Een aantal platen zal afkomstig zijn van een voormalige Kachelofen.

1. Haardplaat met voorstelling in reliëf van de parabel van de Rijke Vrek, renaissance ornament, met opschrift: Hans Funck 1522.
2. Haardplaat met in reliëf de parabel van de Verloren Zoon en rolwerkversiering, ca. 1600.
   De overige platen hebben voorstellingen die door een tekstfragment of omschrijving worden verduidelijkt:
3. ‘IVDITH XIII.

4. ‘SAMSON’.
5. ‘DANIELIS AM 3 CAPIT...’, boognissen en pilasters met arabesken.
6. ‘OLENBERICH MAT: 2 (Olijfberg, Mattheus 2...) en medaillon met festoenen.
7. ‘BERSABE SITZT IM BADE ALLEIN’, met renaissance fontein op binnenplaats van kasteel, voorts een rolwerk-cartouche.
8. ‘TOBIAE AM XI’, met cartouche en festoen.
9. Voorstelling van de Jacobsladder en tracering en panelen waarin een Madonna, St. Catharina en een pelgrim met boek.
10. Laat-gotische leeuw en getand St. Andrieskruis, waarop schuinbalk met vijf ruiten.

262a-b Kasteel Mheer. a. Gevelsteen met het wapen van Imstenraedt-Amstenraed gedeeld met De Loë-Haes, uit het tympaan boven de oude hoofdingang van het Huis, thans ingemetseld in een binnenmuur van het bouwhuis van de westvleugel, opname 1989. b. Gevelsteen boven de toegangspoort met het wapen De Loë als hartschild op de kwartieren Imstenraedt en Amstenraed opname 1987.

Wapenstenen

In het kasteel en de kasteelhoeve zijn verschillende wapenstenen, al dan niet op de oorspronkelijke plaats ingemetseld. Het zijn de navolgende exemplaren.

1. Wapensteen Van Imstenraedt-Mheer (afb. 262a), XVII; gekroond wapen met klimmende leeuw en griffioen als tenanten, heraldisch rechts gevierendeeld: Van Imstenraedt- Mheer en links in ruitvorm gevierendeeld: De Loë-Haes. De steen prijkte oorspronkelijk in het fronton boven de poort van het Huis. Hij is thans gemetseld in een binnenmuur van de garage in de westvleugel van de kasteelhoeve (afb. 270).
2. Wapensteen Van Imstenraedt-Mheer / Van den Bongart, XVIIa; boven de toegangspoort in de oostvleugel van de kasteelhoeve (afb. 265).
3. Wapensteen De Loë-Imstenraedt (afb. 262b), XXa; boven de poort van het hoofdgebouw. Wapenschild gevierendeeld van Imstenraedt (1-4-) en Amstenraed (2-3) en hartschild De Loë, bekroond door helmtekens (ramskop, vederbos en zwaan); staande griffioenen als tenanten.
   [NB. Op grafmonument staat het wapen als Amstenraedt aangegeven].

4. Wapensteen met alliantiewapen Van Imstenraedt-Strijthagen (1528-1564), XVI; secundair geplaatst boven de toegangsdeur in de traptoren aan de binnenhof van het hoofdgebouw.
5. Los fragment met wapen van Mheer.
6. Fragment van hardsteen met het wapen Kesselt en opschrift XVI a.

Inventaris

Portretten

Tot de inventaris behoort een serie van elf familieportretten, olieverf op doek, waarvan er zes leden voorstellen van het geslacht Van Imstenraedt en de overige afkomstig zijn van de familie De Loë.

Portret van heer met Spaanse kraag en het kruis van de Duitse Orde, XVI.
Portret van heer, gedateerd 1647.
Portret van heer, gedateerd 1690.
Portret van heer, XVII.

Portret van Frans Carel Anton baron de Loë, XIX b, afgebeeld als gouverneur van de Provincie Limburg en senator.

Portret van Eugénie gravin van Marchant et d'Ansembourg op Heks, XIX b, afgebeeld samen met haar dochter en op de achtergrond kasteel Mheer.

Dubbelportret van Otto Napoleon de Loë en zijn zus Emma, XIX b.

Portret van een dame, ca. 1850.

Portret van een heer, ca. 1850.

Calendaria

Drie kerkkalenders in koperdiepdruk, een van het bisdom Trier uit 1692; twee van het bisdom Hildesheim, respektievelijk uit 1741 en 1781.

Gobelin

Verdure, afm. 246 × 480 cm, XVIII.

Kelk

In het kasteel wordt een miskelk bewaard, die werd gebruikt in de parochiekerk en de op het kerkhof staande grafkapel van de familie De Loë. Kelk, hoogte 29,5 cm, diameter voet 17,2 cm en van de cuppa 11 cm, verguld zilver, merken: gekroonde O en gekroond wapen; onder de voet de inscriptie: ‘St a.u.g.’ en ‘BLA’, waarboven een kroon met negen parels. De afkorting BLA staat waarschijnlijk voor Baron de Loë - d'Ansembourg.

Voet versierd met in reliëf kruis, cherubskopjes, putti en festoenen, peervormige nodus met cherubskopjes, dito versiering op de tegencuppa.

De kasteelhoeve

Ligging van de bouwhuizen

De kasteelhoeve wordt gevormd door drie vleugels rond een zeer ruime binnenplaats met een breedte (oost-west) van 37-40 m en een lengte (noordzuid) van 42-45 m. De langgerekte vleugels liggen in U-vorm gegroepeerd rond de cour tegenover de ingangsfacade van het kasteel (afb. 258).

Het hoevecomplex bestaat uit een brede westvleugel, waarin vanouds een woning en schuren waren ondergebracht.

De zuidvleugel en de oostvleugel zijn veel smaller en hebben oorspronkelijk, afgezien van de woning bij de poort, voornamelijk dienst gedaan als stallen. Hiern zijn later gedeelten tot woningen verbouwd.

De toegang tot de kasteelhoeve wordt gevormd door de in de oostvleugel opgenomen hoofdpoort. Zij wordt voorafgegaan door een gemetselde brug, die qua vormgeving verwant is aan die voor het herenhuis. De brug voert over een ‘droge

gracht' die samen met de ronde toren op de zuidoostelijke buitenhoek het geheel een weerbaar aanzien verleent.

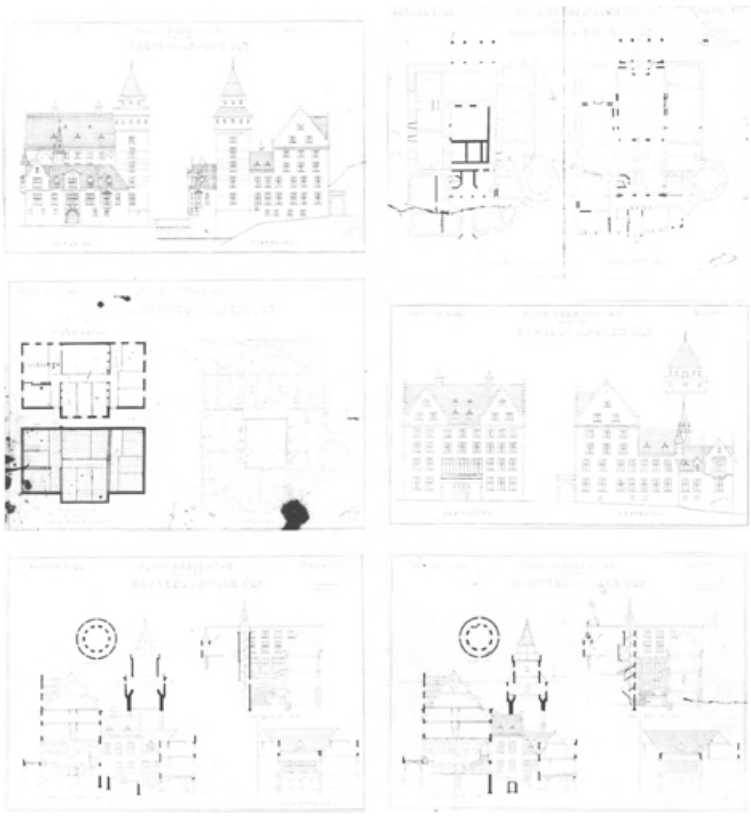
De voorburcht is evenwel niet door een gracht omringd, omdat de terreinsituatie dat ook nauwelijks toelaat.

Op de in het huisarchief bewaarde 19de-eeuwse schematische kaart van het huis en de directe omgeving (afb. 257) is de toenmalige bestemming van de verschillende gebouwen te zien. Ook de functie van de verschillende onderdelen tot in het midden van de 20ste eeuw is bekend. Het huidige gebruik wijkt van beide oude situaties weer sterk af, met name door het uitbreiden van de wooncapaciteit.

Van cruciaal belang zijn in dit verband de plannen die architect Buchkremer heeft gemaakt in 1923. Hoewel hiervan maar een klein gedeelte is gerealiseerd, krijgt men dankzij de opmetingen van de vòòr 1923 bestaande toestand en de plannen ten behoeve van de verbouwing een beeld van het verschuivingsproces in het gebruik van de diverse schuren en stallen.

Oostvleugel

De kasteelhoeve is toegankelijk via de hoofdpoort in de oostelijke vleugel. Zij wordt gemarkeerd door topgevels aan de straat- en courzijde. Die topgevels

263 Kasteel Mheer. Serie tekeningen van verbouwingsplannen, vervaardigd door Alb. Martens uit Venray, ca. 1914. Blauwdrukken in Huisarchief Mheer: a. zuidgevel en oostgevel - b. souterrain en eerste verdieping - c. balklaag derde verdieping en kapplan - d. noordgevel en westgevel - e, f. doorsnede A-B (noord-zuid), C-D naar zuidvleugel, E-F naar noordvleugel (twee varianten).

onderbreken de grote dakvlakken van deze zeer langgerekte vleugel, die evenwijdig aan de Dorpsstraat loopt en via een oprijlaan voor de gemetselde boogbrug toegankelijk is.

De plattegrond van deze vleugel is opmerkelijk door de schuin geplaatste noordelijke kopgevel. Inclusief die driehoekige beëindiging heeft de oostvleugel een lengte van 63 m aan de veldzijde; aan de cour bedraagt die lengte 57 m bij een over de gehele lengte gelijk blijvende breedte van 8 m. De vleugel bestaat uit een voor veestalling bedoelde begane grond en een daarboven gelegen verdieping met tas- en opslagruimte.

Tegen de schuingeplaatste noordmuur staat een ronde traptoren, in de voet waarvan een steen met een niet bevredigend te ontcijferen inscriptie is gemetseld. Het is vermoedelijk een grafsteenfragment. De noordgevel is een

op een plint van breuksteen, voornamelijk in baksteen opgetrokken krulgevel met natuurstenen speklagen en kleine vensters voor de verdiepingen (afb. 268). Tegen de krulgevel, die een opmerkelijke verwantschap vertoont met de gevel boven de hoofdingang van de kasteelhoeve, is een ronde traptoren gebouwd. In de topgevel dichtgezette duivegaten met op consoles rustend aanvliegplateau. De traptoren vertoont veel overeenkomst met de toren op de zuidoosthoek van de kasteelhoeve.

Een veel hogere breukstenen plint vormt ook de basis voor de lange gevel aan

264 Kasteel Mheer. De binnenplaats van het Huis met de tweede trapopgang boven de brandstofkelders, opname 1987.

de straatkant en van de ronde toren op de zuidoosthoek. Ook aan de binnenplaats treft men een dergelijk breukstenen plint aan. De gevels zijn verder opgetrokken in baksteen.

Aan de veldzijde is de breukstenen ondermuur nog eens extra geaccentueerd door verdieping/afgraving van het terrein aan weerszijden van de brug.

De gevel met S-vormige muurankers heeft van oorsprong een zeer gesloten karakter met schietgaten op de verdieping en luchtspleten in het noordelijk gedeelte van de begane grond. In de 19de eeuw zijn enige grotere vensters aangebracht rechts van de poort op de verdieping (afb. 268). Aan de courzijde is het beeld van de gevel veel levendiger door de hardstenen rondboogpoortjes en -vensters voor de stallen en een reeks van acht grote rechthoekige vensters, die de voor bewoning ingerichte vertrekken op de verdieping verlichten.

Oorspronkelijk zullen hier kleinere luikopeningen zijn geweest. Hiervan zijn nog twee exemplaren links in de gevel aanwezig.

De oostvleugel bezit ten noorden van de poort een zeer steile gordingenkap, waarvan het noordelijk gedeelte gehakte en het zuidelijk gedeelte gehaalde merken bezit met een vloer op de eerste jukspanten. Het gedeelte van de kap ten noorden van de poort heeft aan de courzijde twee reeksen dakkapellen (afb. 267). Zij zijn al van vòòr de door architect Buchkremer uitgevoerde verbouwingen. Achter het grote dakvenster noordelijk van de poort bevindt zich nog een houten hijsinstallatie.

Gevels toegangspoort

De beide gevels van de in de oostvleugel opgenomen toegangspoort zijn bekroond door een met natuursteen doorspekte en afgedekte krulgevel.

De gevel aan de brugkant is het rijkst geornamenteerd door de in hardsteen uitgevoerde rechthoekige omlijsting van de rondbogige doorgang met vooruitspringende blokken en facet-sluitsteen (afb. 265-266).

Direkt boven de poortdoorgang bevindt zich een hardstenen gevelsteen met het alliantiewapen: Van Imstenraedt-Mheer en Van den Bongart. Hierboven bevindt zich een klein rechthoekig venster. De vrijkomende geveltop heeft

265 Kasteelhoeve. De toegang tot de grote cour in de oostelijke vleugel. Toegangspoort met krulgevel en toren op de zuidoosthoek, opname 1987.

266 Kasteelhoeve. Het noordelijk gedeelte van de oostvleugel gezien vanaf de cour, opname ca. 1890.

267 Kasteelhoeve. Gedeelte van de oostvleugel rechts van de toegangspoort en de zuidvleugel met de stallen, opname 1989.

268 Kasteelhoeve. Het noordelijk gedeelte van de oostelijke vleugel van de bouwhoeve met gerende krulgevel en traptoren, opname 1987.

horizontale banden en hoekblokken in de attiek, waartegen een hardstenen ‘mezenkooi’ op consoles is aangebracht, die is afgedekt met een geprofileerde deklijst en een gebroken fronton. Op de voorzijde in hoogreliëf de spreuk: ‘SIT PAX INVIOLATA TIBI’ en het jaartal: ‘1612’ (Ongerepte vrede zij Uw deel).

Boven de attiek een steile krulgevel, bestaande uit twee geledingen met Scurven, gescheiden door drie geprofileerde lijsten, waaronder een cartouche met niet geïdentificeerd wapen. Topbekroning met een halfrond fronton, waarop leeuw met wapenschild van het geslacht De Loë (latere toevoeging). Aan de binnenplaats heeft de ingangspoort onregelmatig geblokte hardstenen penanten en een rondboog van baksteen, afgewisseld met mergelblokken. Boven de sluitsteen een hardstenen schildje met het jaartal ‘1612’. Boven de poortdoorgang verder een tussendorpelvenster en mergelstenen duivegaten. In de top met segmentbogig fronton een wijzerplaat. Op het dak een vierkant dakruitertje met luidklokje.

Toren op de zuidoost hoek

De kasteelhoeve wordt op de zuidoosthoek versterkt door een ronde hoektoren. In de volksmond werd hij wel ‘foeteltoren’ genoemd, omdat hij dienst deed als cachot. De breukstenen plint en de geprofileerde bakstenen daklijst van de oostvleugel lopen door over het torenlichaam. De toren bezit enige geblokte hardstenen rechthoekvenstertjes en uilegaten in mergelstenen cartouches. De in mergel uitgevoerde daklijst heeft kwartronde kraagstenen en een architraaf, waarop een onvolledig leesbare tekst met jaartal 1619.

Zuidvleugel

De zuidvleugel, die tussen de oost- en westvleugel is ingebouwd, heeft een lengte van 37 m aan de courzijde gemeten. Aan de veldzijde maakt deze vleugel een nog veel machtiger indruk omdat het muurwerk met zijn gering aantal openingen een zeer gesloten karakter vertoont en hier overloopt in de kopse gevels van de belendende vleugels.

De zuidvleugel (afb. 269) heeft met 8 m dezelfde breedte als de oostvleugel en is eveneens van een verdieping voorzien, maar de hoogte daarvan is ruim 1 m minder en de kapconstructie beduidend minder steil. In het oostelijk gedeelte is een deel van de woning opgenomen, die doorloopt in het zuidelijk gedeelte van de oostvleugel. De ruimte heeft voor de rest haar oorspronkelijke funktie van paardestal en hooizolder behouden.

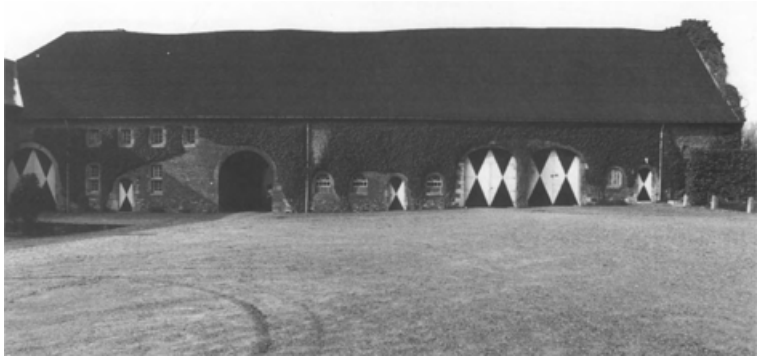
269 Kasteelhoeve. De zuidvleugel, opname 1989.

De gevel aan de binnenplaats heeft in het stalgedeelte rondboogpoortjes met hardstenen omlijsting, afgewisseld met telkens twee (rondboog)vensters en op de verdieping enige rondbogige tasluiken en deuren met een dito omlijsting. Het tot woonhuis verbouwde gedeelte heeft naar ontwerp van architect Buchkremer smalle vierkante vensters in hardstenen omlijsting, waarvan die op de begane grond zijn voorzien van een tussendorpel.

De kap is aan de courzijde voorzien van een rij kleine dakkapellen. De constructie bestaat uit twee boven elkaar geplaatste jukspanten met een schaarspant.

Westvleugel

Het belangrijkste onderdeel van de kasteelhoeve is de westvleugel, die ook de oudste delen van het hoevecomplex in zich bergt (afb. 270). De maatvoering is bijzonder imposant, zeker als men bedenkt dat er aan de noordoosthoek nog een verbindingslid heeft gestaan. Het was de rentmeesterswoning, die tot aan de zuidoosthoek van het kasteel reikte, maar omstreeks 1918 is afgebroken. Zie hiervoor de 19de-eeuwse plattegrond (afb. 257). De westvleugel heeft in de huidige vorm buitenwerks een lengte van 57 m en een breedte van 13-14 m. Haaks hiertegenaan staat de door baron D. de Loë gebouwde manège als laat 20ste-eeuwse toevoeging.

270 Kasteel Mheer. De westvleugel van de bouwhoeve, opname 1987.

De opbouw van de westvleugel vertoont een wat hogere beganegrondse ruimte en een zolderverdieping, deels in open verbinding met de kapruimte en deels onderverdeeld door een later ingebrachte verdiepingsvloer. In de hoge borstwering van de verdieping zitten van oorsprong ook geen vensters of luikopeningen. Het gaat hier om grote opslagruimtes, wat nog goed tot zijn recht komt in de brede wagenpoorten, die voor een deel als doorrijpoorten zijn opgezet. Eén doorrijpoort is als zodanig in functie gebleven. Deze doorgang correspondeert met de hoofdpoort in de oostvleugel. Van de dubbele poort aan de cour is de rechter poort met de jaartalsteen ‘1729’ ook zo'n doorrijpoort geweest, want in de manège is de ermee corresponderende hardstenen rondboog met voussures, consoles en hoekblokken van de dichtgezette doorgang vrijwel puntgaaf bewaard gebleven.

Het gedeelte aan de noordzijde van de nog fungerende doorrijpoort, waarin schuren en stallen zijn opgenomen, vertoont veel overeenkomst met de overige vleugels door de rondbogige poortjes met hardstenen omlijsting en brede rondbogige stalramen.

De noordgevel is een door Buchkremer ontworpen krulgevel, waarvan verschillende ontwerpen bewaard zijn gebleven in het huisarchief. De detaillering gaat schuil onder een dichte klimop. Het meest rechter poortje aan de cour draagt een steen met het jaartal '1586'. Het is echter zeer de vraag of het hier op zijn oorspronkelijke plaats zit dan wel is herbruikt. De plaats van deze kleine ingang strak tegen een wand maakt deze laatste veronderstelling waarschijnlijk. Daar komt nog bij dat deze binnenmuur oorspronkelijk de noordelijke buitenmuur van een zelfstandig bouwlid moet zijn geweest. De ermee corresponderende zuidmuur is als binnenwand nog aanwezig tussen de schuur en de voormalige koeienstal. Op de plattegrond (afb. 258) springt dit bouwlid er door zijn arcering duidelijk uit. Deze tussenwand levert verder het bewijs ooit buitenmuur te zijn geweest door de aanwezigheid van een duidelijk herkenbare dakmoet en de onmiskenbare sporen van de treden van een trapgevel, die bij een latere verhoging van de schuur niet volledig zijn weggewist.

Dit gegeven is van groot belang bij de fasering van de westvleugel. De verhoogde trapgevel duidt erop dat het zuidelijk aansluitende gedeelte nog ouder moet zijn en wel de oudste kern van de bouwhoeve, waarvan de omvang nader kan worden bepaald door de bouwnaad in de gevel aan de veldzijde die door Buchkremer op zijn geveltekening ook duidelijk is weergegeven.

De oudste kern heeft een lengte van 24 m en twee poorten; een doorrijpoort die precies tegenover de hoofdpoort in de oostvleugel ligt en een tweede poort met een sluitsteen gedateerd 1623, links daarvan.

In het gedeelte noordelijk van de doorrijpoort zijn de koeien- en varkensstallen gelegen. Het gedeelte zuidelijk van de poortdoorgang is in 1925 door Buchkremer verbouwd tot 'Wohnung für den Schweizer'.

De oorspronkelijke toestand is nog door Buchkremer opgemeten en de verbouwing is tenslotte naar zijn ingediende ontwerptekeningen uitgevoerd. Alle vierkante vensters, de enkelvoudige, de dubbele en die met tussendorpel zijn aan Buchkremers plan ontleend.

Blijft tenslotte de schuur op de zuidwesthoek van het complex. Deze is blijkens een bouwnaad in de westgevel, die ook door Buchkremer is gesignaleerd, een laatste invulling. Dit bijna volledig gesloten blok - er zitten vrijwel geen vensters in - kreeg een ruime toegang in de vorm van een schuurpoort, die in de sluitsteen het jaartal 1623 draagt. Om de toegang voldoende breed te maken om er ook met wagens in te kunnen rijden, is de muur van de paardestal in de zuidvleugel in die richting bijgesteld. Dit hoeft overigens niet in 1623 te zijn gebeurd; het lijkt eerder op een latere aanpassing.

Aan de noordzijde is daarvan alleen een smalle ruimte over, die oorspronkelijk werd belend door de omstreeks 1918 afgebroken rentmeesterswoning, die het voorplein aan de noorzijde afsloot. Hiervan is alleen nog de ondermuur over als bekading van de droge gracht.

Aan de zuidzijde is de oude kern ca. 24 m verlengd tot aan de schuurpoort met het jaartal 1623. In dit laatste gedeelte zijn de koe- en varkensstallen ondergebracht en is een doorrijpoort opgenomen.

Voormalige rentmeesterswoning.

Het hoofdgebouw en de bouwhoeve liggen thans vrij ten opzichte van elkaar. Dit was echter tot in de tweede helft van de 19de eeuw niet het geval, aangezien er

tussen de westvleugel en het Huis een laag bouwlid stond, de z.g. rentmeesterswoning.

Afgebroken sluitmuur

Tussen de grote toren en de oostvleugel van de bouwhoeve stond een hoge muur, waarvan de afgebrokkelde aanzet nog is te zien over de hele hoogte op de linker hoek van de krulgevel en ook sporen waarneembaar zijn op de grote toren. Op de tekening van Van Gulpen (afb. 252) is die muur nog intact, waaruit blijkt dat de hoeve een volledig gesloten complex vormde.

Er is overigens een opmerkelijk verschil in dikte tussen de buitenmuur, die het gehele hoevecomplex omvat en de dikte van de gevels aan de cour.

Mestvaalt op de cour

Bij de inrichting van de cour hoort oorspronkelijk ook de mestvaalt, waarvan de keermuren nog op het plein aanwezig zijn, zuidelijk van de doorvaart. Op de 19de-eeuwse plattegrond is het hoevecomplex nog fors uitgebreid met wat is aangeduid als ‘Palliers’, waarschijnlijk in hout gebouwde bergplaatsen.

Jaartalstenen

In de de gevels van de bijgebouwen zijn diverse jaartalstenen opgenomen.
Oostvleugel:

1612 - boven de toegangspoort, straatzijde.
1619 - op steen in ronde toren op de zuidoosthoek.

Westvleugel:

1623 - boven zuidelijke schuurpoort, courzijde.
1729 - noordelijke schuurpoort, courzijde.
1586 - in omlijsting van meest noordelijke doorgang.

Tuin- en parkaanleg

De grote indruk, die het kasteelcomplex van Mheer ook in onze tijd maakt, is voor een belangrijk deel mede te danken aan het landschap rond het huis. Dorpsuitbreidingen noch wijzigingen in de infrastructuur hebben de directe omgeving van Mheer aangetast en vooral vanuit het zuiden, waar het Limburgse heuvellandschap bijna ongemerkt overgaat in de parkaanleg bij het kasteel, bleef het beeld, zoals dat in de vorige eeuw werd gecomponeerd, grotendeels intact.

De parkaanleg bij Mheer is overigens betrekkelijk laat tot stand gekomen en hangt nauw samen met de bouwactiviteiten van de De Loës in de 19de eeuw. De oudste gegevens over de aanleg bij het kasteel dateren uit het begin van de vorige eeuw. Uit de Tranchotkaart blijkt dat de aanleg zich in die tijd (ca. 1805) beperkte tot een rechthoekig gebied ten noorden en ten zuiden van het huis. De noordwestelijke helft werd ingenomen door een grote boomgaard, terwijl de noordoostelijke helft bestond uit een twaalftal rechthoekige vakken aan weerszijden van een midden-as. Nog in 1847 tekent de arts Ph. van Gulpen deze geometrische aanleg met centraal in de midden-as een rond perk met fontein en vaas (afb. 252). Rond die tijd moet op Mheer de eerste aanleg in landschapsstijl gerealiseerd zijn. Het vroegste ontwerp in die stijl dat voor de omgeving van het huis bekend is, werd gemaakt door J. Gindra, afkomstig uit Tilleur (prov. Luik) en de ontwerper van de Engelse tuin van kasteel Waleffe op Luik (1852). In zijn plan van omstreeks 1850 viel de nadruk op de wandeling langs de met verschillende, rijk gevarieerde boomsoorten beplante randen van de aanleg. Het padenpatroon verdeelde het terrein ten noorden van het huis globaal in twee delen; binnen deze padenstructuur lagen open weiden of gazons met solitaire bomen of boomgroepen.

Dit plan kan beschouwd worden als de basis, waarop latere tuinarchitecten voortborduurden, als is niet met zekerheid bekend of het ontwerp ook zo is uitgevoerd. Afgezien van enige beplanting ten noorden van het huis, is het vooral

de noord-west oriëntatie van de zicht-as die nog in de huidige aanleg is terug te vinden.

Uit de tweede helft van de 19de eeuw, een periode waarin Otto Napoleon baron de Loë verschillende plannen voor het huis liet maken, stamt eveneens een aantal ontwerpen voor het park van Mheer.

In tegenstelling tot de projecten voor het huis, die waarschijnlijk door de vroege dood van De Loë's echtgenote in 1864 geen doorgang zouden vinden, zijn deze ontwerpen voor een deel wel uitgevoerd. Dat is in ieder geval gebeurd met het plan van Peter Custodis uit 1852, waarin de huidige opzet van het naar het westen toe uitgebreide parklandschap met zijn glooiende velden en boomgroepen al naar voren komt. Niet lang daarna, in 1861, maakte L. Fuchs een ontwerp voor het park van Mheer (afb. 42). Dit plan, dat de sobere, sterk landschappeljke aanleg van Mheer nog eens benadrukt, geeft ook een beeld van de aanleg ten zuidwesten van het kasteel. Van de belangrijke

paden en wegen is met name het pad in westelijke richting nog in onze tijd duidelijk herkenbaar.

Niet lang daarna kreeg opnieuw een tuin- en parkarchitect de opdracht om een ontwerp voor de wijde omgeving van kasteel Mheer te maken. Nu leverde de tuinarchitect J. Creten uit Hasselt een plan. Zijn ontwerp strekte zich echter aanzienlijk verder uit in westelijke en in oostelijke richting en zou bij uitvoering een zeer groot gebied omvat hebben. Hij ontwierp tevens een aantal rustieke paviljoens en een brug in dezelfde stijl.

Tenslotte maakte Leonard Springer in 1919 een plan voor een geometrische aanleg direct ten noorden van het huis, geprojecteerd op het met enkele solitairen beplante gazon binnen het rondgaande pad uit de landschapsstijl zoals o.a. Fuchs dat weergeeft.

Over de vraag welke plannen wel en niet werden uitgevoerd, geven de huidige situatie en een luchtfoto uit 1935 enige aanwijzigingen. Allereerst werd Springers ontwerp waarschijnlijk niet uitgevoerd. Van het plan van Creten is in de huidige situatie evenmin iets terug te vinden of het zouden enige boomgroepen ten westen van het kasteel moeten zijn. Deze boomgroepen kunnen echter met meer zekerheid worden gekoppeld aan het ontwerp van Fuchs. Samen met de as in noordwestelijke riching, die ook al bij Custodis en - in mindere mate bij Gindra - voorkwam, zijn dit de belangrijkste historische elementen van de parkaanleg uit de vorige eeuw.

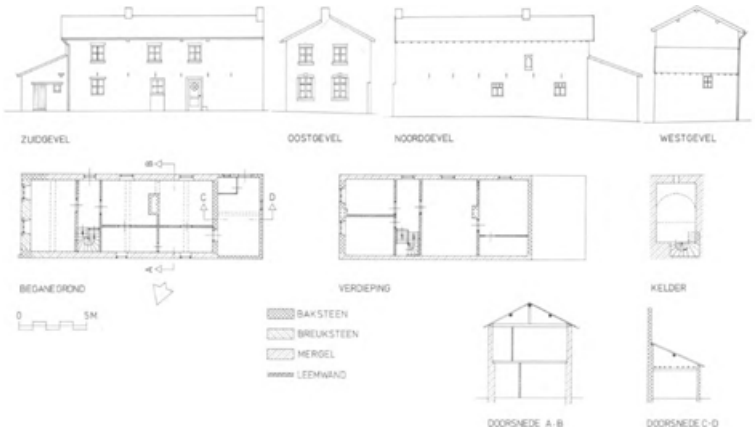
Boerderijen en woonhuizen

Dorpsstraat

Dorpsstraat nr. 11

Woonhuis (afb. 271), oorspronkelijk in gebruik als kapelanie, gelegen in de bocht van de Dorpsstraat ten zuidwesten van de R.K. pastorie.

Eenbeukig pand, opgetrokken in breuksteen (vuursteen), mergel en baksteen. In de oostgevel beganegronds twee vensters met hardstenen omlijsting,

271 Dorpsstraat nr. 11. Gevelaanzichten, plattegronden van begane grond en verdieping, en twee dwarsdoorsneden. Schaal 1:300. Tekening naar opmeting van R. Bertels (1970) door A. Warffemius, 1987.

XVIII B., waarin zesruits stolpramen. Deze vensters zitten in het breukstenen muurwerk, dat oploopt tot aan de hardstenen onderdorpels van de vensters met vierruits stolpramen op de verdieping. Daarboven zijn verdieping en topgevel opgetrokken in baksteen met hoekblokken van mergel. Aan de kopse gevel is nog duidelijk waarneembaar, dat het huis oorspronkelijk geen volledige verdieping had, maar was voorzien van een hoge topgevel. De hoekblokken accentueren die verhoging, die mogelijk in of rond 1855 werd gerealiseerd. Ook de westelijke topgevel is van baksteen.

In de gevels aan de straat- en tuinzijde is overwegend mergel en baksteen toegepast, die met een witte sauslaag zijn overdekt.

De toegang aan de zuidwestzijde heeft een hardstenen deuromlijsting. De vensters in deze gevel hebben op de verdieping hardstenen dorpels en een bakstenen hanekam.

Beganegronds zijn de oorspronkelijke vensters vervangen door twee schuifpuien. In de veel meer gesloten lange gevel aan de straat zijn latere vensters van een afwijkend type aangebracht. Hier bevindt zich in de gevel een beeldnis, waarin een staande Madonna met Kind, met op de sokkel de tekst met jaartal 1855: ‘ONBEVLEKTE MAAGD B.V.O. / M D CCCLV’. Tegen de zuidwestgevel stond vroeger nog een aanbouw, die bij wegverbreding t.b.v. de Mergellandroute eerst is ingekort en vervolgens afgebroken.

Het huis heeft inwendig een indeling in zeven balkvakken (2-1-2-2), die een verdeling van de ruimte opleveren van een kamer aan de noordzijde, waarnaast gang en trappehuis en vervolgens twee kamers. Onder de gang en een deel van de noordelijke kamer (onder balkvak 2 en 3) ligt de kelder met stenen tongewelf, toegankelijk via een stenen wenteltrap.

- Afbeeldingen. Foto's uit 1963, 1969 en 1987, Coll. RDMZ, Zeist.
- Opmetingstekening. Plattegronden en gevelaanzichten, schaal 1:100, opmetingstekening door R. Bertels, Noorbeek, 1970, Archief RDMZ, Zeist. Bewerking van bovenstaand blad (afb. 271), door A. Warffemius, 1987, Archief RDMZ, Zeist.

Dorpsstraat nrs. 12-14

Ten zuiden van de kasteelhoeve gelegen complex, bestaande uit hoeve (nr. 12) en woonhuis (nr. 14), maar in oorsprong een ongedeelde 18de-eeuwse hoeve, waarvan na splitsing de afzonderlijke delen een zelfstandige ontwikkeling hebben doorgemaakt.

Dorpsstraat nr. 12

Hoeve op U-vormige plattegrond met gecementeerde gevel aan de straat en vakwerk aan de binnenplaats; datering XVIII B, wijzigingen XIX d.

Het woongedeelte links van de poort staat haaks op de Dorpsstraat. Het is aan de straatzijde onderkelderd en wordt in de kopse wand verlicht door twee vensters op de begane grond en op de verdieping.

De gehele straatgevel gaat schuil onder een raaplaag van Portland-cement met blokverdeling, die daarop waarschijnlijk in XX a is aangebracht. Doordat de kap boven de poortvleugel als een zadeldak met de nok evenwijdig aan de straat over het voorste gedeelte van het woongedeelte is doorgetrokken, ervaart men de haakse

plaatsing van het woonhuis ten opzichte van de straat niet meer. Evenmin wordt door de bepleistering meteen duidelijk, dat de poortvleugel naar rechts is verlengd met een moderne garage-aanbouw.

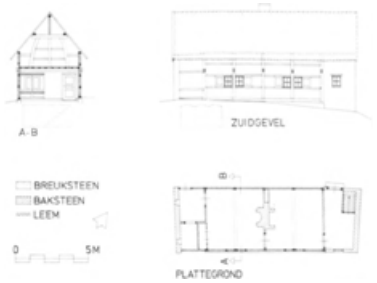
De hoeve is thans aan de achterzijde open, maar werd vroeger afgesloten met een schuur, die één geheel vormde met die van het buurpand nr. 14. Een en ander wordt duidelijk bij vergelijking van de huidige plattegrond van het complex met de weergave op het kadastraal minuutplan. Achter het woonhuis sluit een bedrijfsgedeelte aan onder een gemeenschappelijk zadeldak.

Dorpsstraat nr. 14

Woonhuis met kelder en verdieping, dat samen met de haaks aansluitende achterbouw wordt gedekt door een met pannen belegd schilddak. Het huis heeft een C-vormige plattegrond die aansluit tegen het buurpand nr. 12,

272 Dorpsstraat nr. 16, Woonhuis, opname 1989.

273 Dorpsstraat nr. 16. Weergave van plattegrond, zuidgevel en dwarsdoorsnede, toestand voor 1970. Schaal 1:300. Tekening naar opmetingsgegevens van H. van der Wal (1968), verwerkt door A. Warffemius, 1986.

waardoor een kleine binnencour ontstaat. Het huis is met gebruikmaking van oudere onderdelen uit XVIII B gebouwd c.q. verbouwd in XIX d.

In plattegrond dekt het huidige bouwvolume exact het kaartbeeld van de kadastrale minuut. Het huis heeft echter een typisch laat-19de-eeuwse verschijningsvorm en is waarschijnlijk nieuw opgetrokken boven op de bestaande fundering en kelderruimte. In wezen gaat het ook hier om een haaks op de Dorpsstraat staande woning met hal en trappehuis ter plaatse van de voormalige poortdoorgang.

De achterbouw die nu in het verlengde van het woongedeelte staat en daarmee onder een kap is gebracht, vervangt de oorspronkelijk haaks tegen het woonhuis aansluitende schuur, die de kleine cour aan de achterzijde afsloot.

Dorpsstraat nr. 16

Vakwerkhuis (afb. 272) op onregelmatig rechthoekig grondplan, bestaande uit een begane grond, waaronder een kleine kelder en een zolderverdieping onder zadeldak. Het huis heeft in eerste aanleg een omvang van vijf balkvakken, waartegen later zowel aan de oost- als aan de westzijde in baksteen vertrekken zijn toegevoegd. De westelijke aanbouw is onderkelderd (afb. 273). Oorspronkelijk stond het huis wat dichter langs de Dorpsstraat, maar het is na de wegverbreding ten behoeve van de Mergellandroute in zijn geheel wat verplaatst, waarbij de belendingen gewijzigd zijn herbouwd. Op het kadastraal minuutplan komt het huis voor als nr. 689 op de noordoosthoek van het perceel.

De ruimtelijke indeling wordt bepaald door de vrij regelmatige vakkenmaat met stijlen die op een afstand van 1.50-2.00 m van elkaar staan. Een brandmuur met twee ruggelings tegen elkaar staande schoorstenen deelt het vakwerkhuis in twee hoofdruimten van elk twee balkvakken.

Bij vergroting van het huis is aan de westzijde een kelder gemaakt die onder het oorspronkelijke buitenmuur-gebint doorliep en was gedekt met troggewelfjes tussen ijzeren I-balken.

De latere toevoeging aan de straatzijde, waarin de entree was ondergebracht, is bij de verplaatsing van het huis afgebroken en niet meer herbouwd. Zodoende werd het oostelijk gebint opnieuw buitenwand. Het vakwerkhuis werd hierdoor in zijn oorspronkelijke omvang hersteld, maar aan de westzijde verlengd met een bredere aanbouw ten behoeve van een gang met trappehuis en keuken, waarboven een slaapkamer op de verdieping. Haaks hiertegen sluit nog een moderne lage aanbouw aan.

De gebintconstructie van het vakwerkgedeelte bestaat in haar verticale opbouw uit een H-vormig ankerbalkgebint, waarop een spant met middenstijl en een nokstijl. In de herstelde oostelijke kopgevel is het ankerbalkgebint nog verstijfd door schuingeplaatste schoren. De spantbenen van het etage- gebint waren verbonden met spantpoten van het ankerbalk- gebint.

De noordgevel van het vakwerkgedeelte had een zeer gesloten karakter, ook al

274 Overzicht van de Dorpsstraat, opname 1966.

275 Dorpsstraat nr. 24, hofzijde, met stal aan de Steegstraat, opname 1966.

omdat de ingang in het meest oostelijk balkvak kwam te vervallen na de toevoeging van de inmiddels niet meer bestaande oostelijke aanbouw.

De vensters in de zuidgevel zijn aangebracht aan weerszijden van het tweede en vierde gebint; een dergelijk venster is ook gereconstrueerd op de verdieping in de oostelijk topgevel.

- Afbeeldingen. Foto's 1963, 1968, 1987 in Coll. RDMZ.
- Opmetingstekeningen. Globale opmeting door R. Bertels, Noorbeek, november 1970, afdruk in Coll. RDMZ.

Opmetingsschetsen en tekeningen door H. van der Wal, 1968 en A. Warffemius 1987 (afb. 273), in Coll. RDMZ.

Dorpsstraat 22

Woonhuis (afb. 274) onder zadeldak met zijtopgevels, opgetrokken in baksteen, staande op de noordwesthoek van de Dorpsstraat en de Steegstraat, in oorsprong XVIII B, maar verbouwd en vergroot in XIX-XX.

Het woonhuis, dat aan de zuidzijde is onderkelderd, bestaat uit begane grond en verdieping onder een met pannen belegd zadeldak. De voorgevel aan de Dorpsstraat was oorspronkelijk korter, hetgeen nog zichtbaar is aan het plint. Bovendien was het huis aanzienlijk smaller en lager, wat nog is af te lezen uit de zijtopgevel aan de Steegstraat. Op het kadastraal minuutplan is nog een achterbouw aanwezig achter het rechter gedeelte van het huis, zodat het grondplan de vorm van een winkelhaak vertoonde. De genoemde achterbouw is afgebroken, waarschijnlijk toen het huis in zijn geheel is verbreed en aan de noorzijde is verlengd.

Achter het huis staat aan de Steegstraat een grote, driebeukige bakstenen schuur onder zadeldak, XIX B. In eerste aanleg is deze schuur tweebeukig van opzet met bakstenen kolommen en ingang rechts in de hoofdbeuk; tegen de rechterzijde is later een tweede zijbeuk met afzonderlijke ingang toegevoegd. De schuur heeft oorspronkelijk behoord bij nr. 22, maar is daarvan afgesplitst en maakt nu deel uit van het aan de overzijde van de Steegstraat gelegen bedrijf, gevestigd aan de Dorpsstraat nr. 24.

Dorpsstraat nr. 24

Hoeve (afb. 274-275) op U-vormig grondplan, gelegen op de hoek van de Dorpsstraat en de Steegstraat, XIX B.

Het geheel in baksteen opgetrokken complex bestaat uit een woonhuis met verdieping tussen zijtopgevels en geflankeerd door lagere zijvleugels, die de verbinding vormen met twee haaks aansluitende bedrijfsvleugels. Woonhuis en stallen zijn gedekt door met pannen belegde zadeldaken.

Het woonhuis is geheel onderkelderd. Achter de drie traveeën brede gevel bestaat de indeling uit een door kamers geflankeerde middengang. In de voorgevel hardstenen venteromlijstingen en een dito deuromlijsting in de voor- en achtergevel. Aan de achterzijde van het huis afwijkende latere vensters met hardstenen onderdorpel en hanekam met zeeg.

Links van het woonhuis een brede rondbogige overkapte poort met doorrit langs het langgerekte stalgebouw aan de zuidzijde naar het veld. In de gevel daarvan aan de courzijde beganegronds stalpoorten en op de verdieping laadopeningen, die eveneens forse hardstenen omlijstingen bezitten. Ook in de wat kortere noordvleugel komen deze deur- en vensteromlijstingen aan de kant van de binnenhof voor.

Dorpsstraat nr. 32

Vakwerkhuis (afb. 276) op haakvormig grondplan, XVIII B. Restant van een vrij omvangrijke hoeve en daardoor wat terugliggend ten opzichte van de straat.

Het woongedeelte heeft de toegang in het evenwijdig aan de straat gelegen bouwvolume, dat bestaat uit kamers, van elk twee balkvakken breedte, gelegen aan weerszijden van een doorlopende middengang. Deze indeling is aan de spantbenen van het resterende vakwerk nog af te lezen. De rechter zijtopgevel is in baksteen opgetrokken.

Uit de vakwerkgevels is verder af te leiden, dat het huis is verhoogd. Dat is ook waarneembaar in de gevels van de haaks op de linker kamer staande uitbouw, zowel in de drie vakken brede lange gevel als in de naar de straat gerichte vakwerkgevel.

Hoewel het huis sporen van diverse ingrepen vertoont, is de oorspronkelijke opzet van de constructie nog goed afleesbaar. Het kadastraal minuutplan laat zien, dat de huidige woning deel heeft uitgemaakt van een veel omvangrijker hoeve. Verdwenen zijn namelijk een vleugel, even breed als de huidige garage, die haaks tegen de rechterzijde van het tegenwoordige woonhuis was aangebouwd en een tweede, evenwijdig aan de weg gelegen vleugel. Ook achter het woonhuis bevond zich nog een aanbouw, die aansloot bij het ongepleisterde, in baksteen opgetrokken gedeelte in de achtergevel.

Of het huidige woongedeelte altijd als zodanig is gebruikt, dan wel naar deze plek is verschoven, blijft vooralsnog onduidelijk.

Dorpsstraat nrs. 40-42-44

Het boerderijcomplex (afb. 277-280) is markant gelegen in de hoek die wordt gevormd door de Dorpsstraat en de afslag naar de Stallestraat.

Het complex bestaat in hoofdopzet uit twee boerderijen, waarvan alleen nr. 42 nog als zodanig functioneert.

Hoeve nr. 40, die wordt geïdentificeerd met het ‘Schepenhuis’ van Mheer, is een grote gesloten hoeve, waarvan het gedeelte aan de straat, links van de poort, is afgesplitst als zelfstandig woonhuis nr. 42.

- Literatuur. Alexandra Keleman, De vakwerkboerderij in Zuid-Limburg, in: Neerlands Volksleven 33 (1983), 199-220; Eggen 1989, 16, 79, 111.

Dorpsstraat nrs. 40-42

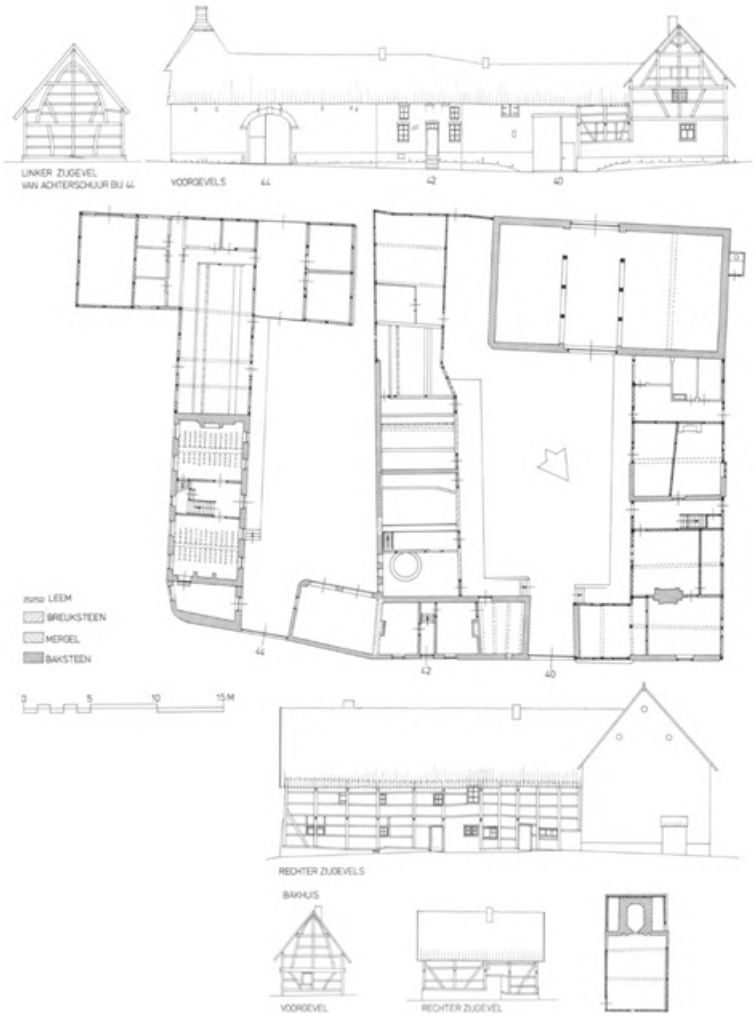
Gesloten hoeve (afb. 278-279), waarvan het woongedeelte van nr. 40, rechts van de toegangspoort, haaks staat op de Dorpsstraat. De woning is grotendeels

276 Dorpsstraat nr. 32. Tot vakwerkhuis gereduceerde hoeve, opname 1987.

277 Dorpsstraat nrs. 40-44, opname 1989.

278 Dorpsstraat nrs. 40-42-44. Boerderijcomplex met vrijstaande schuren en bakhuis. Plattegrond met aanduiding van de bouwmaterialen; gevelaanzicht straatzijde, de rechterzijgevel van nr. 40, de linkerzijgevel van de achterschuur van nr. 44 en de voor- en rechterzijgevel van het bakhuis. Schaal 1:300. Tekening door A. Warffemius, gebaseerd op opmetingsgegevens van H. van der Wal (1968) en eigen waarneming. 1986.

opgetrokken uit vakwerk met een stenen ondermuur bij de kopse straatgevel. Het vakwerkhuis met kelder en verdieping is een dwarshuis met een kamer aan weerszijden van de gang. Het is naar de straat toe met een twee balkvakken omvattende kamer vergroot. Het woongedeelte is bij het later toegevoegde vertrek aan de straatzijde onderkelderd.

Deze kelder staat in verbinding met een nog oudere gewelfde kelderruimte onder het aangrenzende vertrek aan de straat, rechts van de poortdoorgang. Uit een en ander volgt, dat het thans bestaande woongedeelte al moet zijn voorafgegaan door een ander huis, dat mogelijk evenwijdig aan de straat heeft gestaan.

Het stijl- en regelwerk van het vakwerkhuis is van gehakte telmerken voorzien, waaruit de omvang van de ‘secundair’ gebouwde woonkern is vast te stellen. Uit de aanwezige telmerken blijkt niet alleen de latere vergroting naar de straatzijde, maar ook de latere verlenging in vakwerk aan de achterzijde, die doorloopt tot aan de bakstenen doorrijschuur, die aan de achterzijde het complex afsluit (afb. 80b).

279 Dorpsstraat nrs. 40-42. De cour, gezien naar de toegangspoort en de woonvleugel van nr. 40, opname 1989.

De tot woning omgebouwde, vier traveeën brede bakstenen doorrijschuur met zijtopgevels en zadeldak bergt oudere delen in zich, kenbaar aan het afwijkende materiaal.

De stallen links van de binnenhof zijn aan de courzijde opgetrokken uit kolenzandsteen, hetgeen een zeer archaïserende indruk maakt. Over de ouderdom van deze voormalige koe- en schapestal valt weinig met zekerheid te zeggen, maar het is wel opvallend, dat de scheidingsmuur met de aangrenzende hoeve nr. 44 van baksteen is opgetrokken.

In het verlengde van de stalvleugel staat een vakwerkschuur, die in elk geval jonger is dan de grote bakstenen doorrijschuur, waarvoor het muurwerk van de stal wijkt.

Aan de straatzijde is de hoeve afgesloten door een poortvleugel die in de sluitsteen van de boog is gedateerd ‘1775’.

Ten noordwesten van de hoeve staat een bakhuis (afb. 278), met op de bovendorpel: ‘A × P × ANO × 1781 M × L × X’.

280 Dorpsstraat nr. 44. Binnenplaats gezien naar de poort, opname 1989.

Dorpsstraat nr. 42

In het gedeelte links van de poort is nr. 42 ondergebracht. Het kleine woonhuis met de gebruikelijke indeling van een kamer aan weerszijden van de middengang heeft een bijruimte naast de poort en een aansluitend gedeelte in de zuidelijke stalvleugel. Het is een afsplitsing van nr. 40 (afb. 278).

Dorpsstraat nr. 44

Hoeve (afb. 280) op in hoofdopzet C-vormig grondplan, aan de rechterzijde belend door nr. 40-42.

Datering XVIII en XIXa.

Het in speklagen van baksteen en mergel opgetrokken woongedeelte, links van de toegangspoort, staat haaks op de straat. Het aansluitende bedrijfsgedeelte in vakwerk, dat aan de achterzijde naar rechts met een doorrijschuur is vergroot vormt de afsluiting van de cour. Een tweede uitbreiding van de achterbouw, eveneens in vakwerk, staat in het verlengde van de doorrijschuur. Hierdoor heeft het bedrijfsgedeelte een T-vormig grondplan gekregen. Door een poortvleugel is de boerderij aan de straatzijde afgesloten.

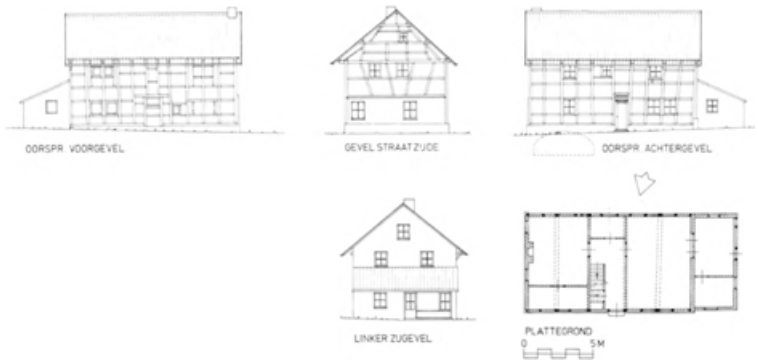
Het onderkelderde en van een verdieping voorziene woonhuis- gedeelte is geheel opgetrokken van baksteen met een indeling van kamers aan weerszijden van de middengang. De gevel aan de courzijde heeft hardstenen deur- en vensteromlijstingen; de vensters aan de veldzijde (Wieneckerstraat) zijn later ingebroken. De stookplaatsen staan tegen de eindgevels van het oorspronkelijke woonblok.

Opmerkelijk is dat het muurwerk van de woonhuisverdieping aan de veldzijde overgaat in vakwerk (vergelijk (Duivenstraat nr. 3 en Stallestraat nr. 32). De uitbouw van het bedrijfsgedeelte met de naar de Wieneckerstraat gerichte vakwerkbouw is een latere toevoeging (vergelijk voor een verwante oplossing Stallestraat nr. 34). De afsluitende poortvleugel aan de Dorpsstraat is een 19de-eeuwse toevoeging, die op de kadastrale minuut nog niet voorkomt.

Dorpsstraat nr. 48

Woonhuis in vakwerk (afb. 281), dwars op de straat, en voorzien van de fantasienaam ‘Eeuwen Oud’, XVIII A. Het huis was oorspronkelijk de woning behorende bij een oude boerderij, waarvan het bedrijfsgedeelte plaats heeft gemaakt voor het huidige buurpand Dorpsstraat nr. 50 (afb. 282).

Het woonhuis staat haaks ten opzichte van de straat. Het huis bestaat uit elf gebintstijlen en schoren, die alternerend als sterke en zwakke stijl in het gevelverband staan. De zes aldus ontstane sterke gebinten en de vijf

281 Dorpsstraat nr. 48. Plattegrond, vier gevelaanzichten en doorsnede. Schaal 1:300. Tekening naar opmeting van de Gebr. van Gerven te Mheer (1967) en eigen waarneming door A. Warffemius, 1987.

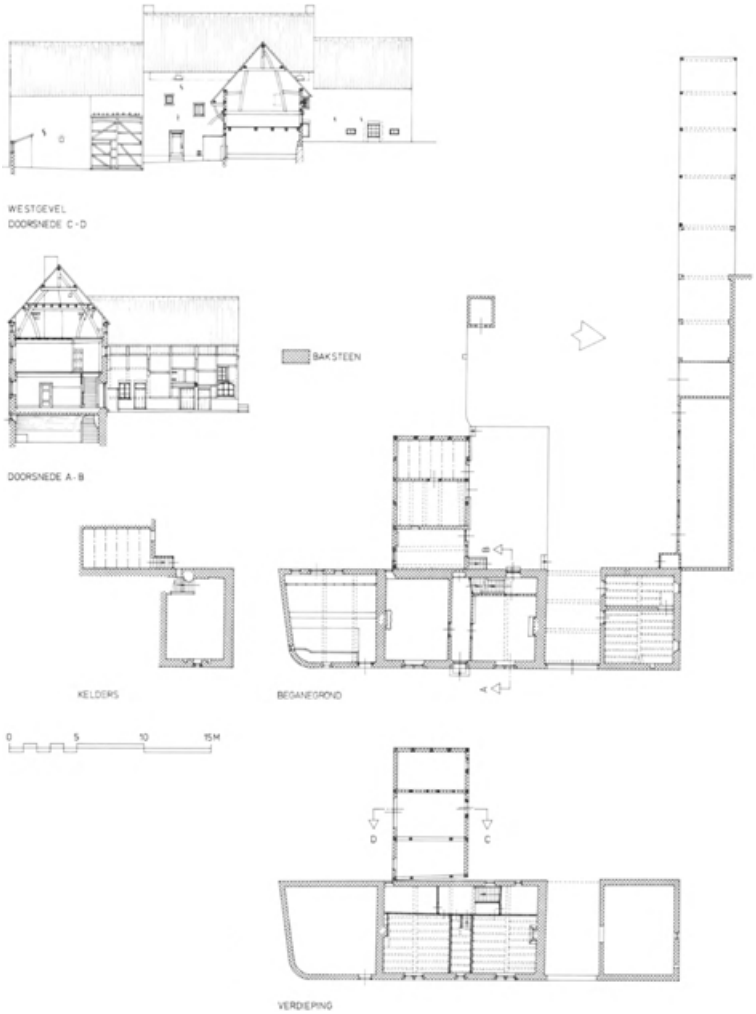

282 Dorpsstraat nrs. 48 en 50, opname 1989.

tussengebinten bepalen constructief het aspect van de gevelindeling en van de daarachter liggende vertrekken. Het huis heeft een middengang met aan weerszijden daarvan vertrekken van twee gebintvakken.

De kopse gevel aan de straat bezit een op een bakstenen plint staande, vakwerkconstructie, waarvan de ondermuur tot aan de eerste verdieping tussen de stijlen van het kopbalkgebint is versteend en aldaar van twee vensters is voorzien (XIX B). Boven de op halve hoogte van de stijlen ingebrachte ankerbalk wordt het muurvlak bepaald door schuingeplaatste schoren. De topgevel wordt gevormd door twee etagegebinten -en een nokstijl.

De huidige ingang in de noordgevel vervangt de dichtgezette oorspronkelijke deuropening aan de zuidzijde, die nog goed waarneembaar is. De huidige voorgevel is, naar uit het kadastraal minuutplan blijkt, de voormalige achtergevel. De thans aan de brandgang met nr. 50 gelegen vroegere voorgevel, die ooit uitzag op de smalle cour, vertoont nog de sporen van de oorspronkelijke vensters.

283 Duivestraat nr. 1. Plattegrond van de hoeve en dwarsdoorsneden over het woongedeelte en de schuur. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1988.

284 Duivenstraat nrs. 1 en 3, opname 1987.

285 Duivenstraat nr. 1, achterzijde vanaf de open hof, opname 1989.

Uit het kadastraal minuutplan blijkt verder, dat zowel het woonhuis (huidige nr. 48) als het daarbij behorende bedrijfsgebouw ter plekke van het huidige pand nr. 50 aanzienlijk langer waren. Bij de oude hoeve behoorde ook nog een bakhuis, dat op ca. 50 m ten noordwesten van de huidige woning heeft gestaan.

- Opmetingstekening. Plattegrond met vier gevelaanzichten en doorsnede, schaal 1:300, door Gebr. van Gerven, 1967, Archief RDMZ.

Dito opmetingstekening door A. Warffemius, naar eigen waarneming, 1987 (afb. 281).

Duivenstraat

Duivenstraat nr. 1

Hoeve (afb. 60, 283-285), in hoofdopzet op L-vormige plattegrond, met annexen aan weerszijden van het woongedeelte, XVII B. De hoeve is een indrukwekkend overblijfsel van een vroeger gesloten complex. Tezamen met beide lagere aanbouwsels neemt de huidige plattegrond a.h.w. een T-vorm

aan. Het woonhuis, de poortvleugel (rechts) en het lagere stalgebouw (links) staan met hun lange voorgevel evenwijdig aan de straat. De hoeve is grotendeels opgetrokken in baksteen, met gebruikmaking van vakwerk in de achterbouw.

De boerderij die tot de fraaiste overblijfselen van landelijke bouwkunst in Mheer moet worden gerekend, is gelegen aan een driehoekig plantsoen direct ten noorden van de tuinmuur van het kasteel. Oorspronkelijk heeft de huidige Duivenstraat, die op een kaart uit 1823 'Chemin dit Duvelsgrebbe' is genaamd, pal langs de voorgevel van de hoeve gelopen. De weg is al vòòr 1823 verlegd om de ommuurde moestuin van het kasteel.

Het woonhuis met kelder, verdieping en zolder heeft een rechthoekig grondplan met middengang en vertrekken aan weerszijden. In de gevel aan de straat zijn de deur- en vensteropeningen omlijst in hardsteen.

De meer brede dan hoge vensters met dubbele ontlastings- boogjes zijn door een middenstijl in tweeën verdeeld en voorzien van diefijzers. Op de zolderverdieping drie kleine halfronde vensters, mogelijk later ingebroken.

Zijtopgevels met vlechtingen en schoorsteen. Het zadeldak is belegd met zwarte, rechtsdekkende golfpannen.

De achtergevel vertoont een onregelmatige indeling. Opmerkelijk is de grote ontlastingsboog ter plaatse van de middengang. Op het houten kozijn van het rechthoekige venster in de witgesausde achtergevel is het jaartal '1788' geverfd.

Inwendig ligt de kelder rechts van de middengang. De kelderruimte heeft een segmentbogige overspanning in mergelsteen uitgevoerd en bijgewerkt in baksteen.

In de gang bevindt zich een trappehuis met spijlentrap.

De tegen het woonhuis aangekapte achterbouw, die grotendeels in vakwerk is uitgevoerd, staat los van de achtergevel, waaruit blijkt dat dit bouwlichaam zelfstandig is toegevoegd. Woonhuis en achterbouw vormen samen het L-vormige hoofdvolume. Deze ten tijde van het onderzoek overigens in slechte staat verkerende achterbouw van het complex bezit een interessante houtconstructie, met als bijzonderheid nokstijlspanten met dubbele benen en een grote overstek naar de zijde van de cour.

De poortvleugel bestaat uit een overkapte doorrit waarnaast een stal met verdieping onder zadeldak met zijtopgevel.

Aan de binnenzijde staat op de poort gesneden: 'MW 1767'.

Het stalgedeelte met verdieping links van het woonhuis heeft aan de voorzijde een oud venster op de verdieping en beganegronds een later ingebroken deur en luik.

Volgens het kadastraal minuutplan was de hoeve aan de achterzijde gesloten met een grote schuur. Verder sloot de hoeve aan tegen een bij het naastgelegen pand Duivenstraat nr. 3 behorende schuur, zodat men hier te doen had met een gesloten hoeve. Deze bouwonderdelen zijn bij een brand verloren gegaan. Sedertdien staan de nrs. 1 en 3 los van elkaar (zie afb. 100c).

Duivenstraat nr. 3

Boerderij op haakvormige plattegrond (afb. 283), opgetrokken in baksteen, met fragment van vakwerk op de verdieping in de rechter zijgevel. Datering: in eerste aanleg XVIII B, maar XIXc verbouwd, zoals het jaartal 1861 in de voorgevel aangeeft.

De woonvleugel met verdieping en kelder aan de straatzijde staat haaks op de Duivenstraat en is met de poortvleugel onder een doorlopend dakschild gebracht. In de straatgevel zijn tweemaal twee vensters aangebracht met hardstenen dorpels

en dito lateien. Muurankers geven het jaar ‘18/61’ aan, het jaar van een ingrijpende verbouwing, waarbij de gehele voorgevel inclusief de poortvleugel met de korfbogige toegangspoort (waarin sluitsteentje) is vernieuwd.

Het woongedeelte bezit de normale indeling van het dwarshuis met de huisingang aan de cour, maar die opzet is bij een recente verbouwing zodanig gewijzigd, dat ten behoeve van eigentijdse woonbehoeften in de oorspronkelijk

286 Duivenstraat nr. 13 (links) en nr. 2 (rechts), opname 1988.

gesloten rechterzijmuur nu ook een ‘voordeur’ en verschillende vensters zijn aangebracht met uitzicht op de hier gecreëerde tuin.

Opmerkelijk is het vakwerkfragment op de verdieping in de rechter langsgevel, een verschijnsel dat ook voorkomt bij de boerderij aan de Stallestraat nr. 32.

Oorspronkelijk een bijna gesloten hoeve met een onregelmatig rechthoekige binnenplaats, waarvan alleen het woongedeelte (rechts) en de daartegen aan de straatzijde aansluitende poortvleugel (links) over zijn. Als gevolg van een brand is de linkervleugel en de haaks aansluitende schuur aan de achterzijde verloren gegaan. De schuur heeft gestaan op de nu open plek tussen deze boerderij en Duivenstraat nr. 1. De boerderij sloot in haar oorspronkelijke omvang aan tegen Duivenstraat nr. 1, zoals op het kadastraal minuutplan blijkt.

Duivenstraat nr. 13

Woonhuisgroep ‘an gen Put’ (afb. 286), bestaande uit een klein vakwerkhuis met aansluitende lage aanbouw en een daarachter staande, vrijstaande schuur. Karakteristieke woonhuisgroep, op de dorpspleinachtige overgang van de Duivenstraat naar de Rondelenstraat.

Het woonhuis met verdieping en zolder onder een met pannen gedekt zadeldak heeft een omvang van vier gebintvakken.

Opbouw geheel in vakwerk zonder windverband in de lange gevels. De inwendige indeling bestaat uit entree/gang links en een kamer rechts, plus een bovenverdieping. Tegen de linker kopgevel staat een lage, eveneens in vakwerk (baksteenvulling) uitgevoerde aanbouw, die is onderkelderd en van een zolderverdieping voorzien.

Achter de woning een vakwerkschuur, bestaande uit drie zeer brede gebintvakken (baksteenvulling) onder een zadeldak met oude rechtsdekkende golfpannen. In de gevels een windverband door middel van hoge, schuin geplaatste schoren.

De oorspronkelijke schuurdeuren zijn vervangen door kleinere garagedeuren, maar de oude bovendorpel is nog aanwezig met gesneden inscriptie:
‘P.V. 1873 I + I HH’
PLI

De schuur is in tweeën gesplitst; het rechter gedeelte is voor bewoning c.q. recreatie ingericht, en het linker gedeelte, behorend bij Duivenstraat nr. 11 heeft een bedrijfsbestemming.

Op het kadastraal minuutplan komen de vakwerkwoning en de lage aanbouw niet voor. Zij dateren op hun vroegst uit het midden van de 19de eeuw. Ter

plaatse van de schuur stond wel bebouwing in de vorm van kleine panden die aansloten bij een inmiddels verdwenen, kapitale hoeve (kadastraal minuutplan nr. 430). Het lijkt erop alsof de linker zijgevel van de schuur nog sporen vertoont van het eertijds aansluitende pand, dat op het kadastraal minuutplan vorkomt onder nr. 431.

- Opmetingstekeningen. Bestaande toestand en nieuwe toestand, schaal 1:100, door ir. P. Laugs en B. Laugs, schetsmatige tekeningen, gedateerd 15-12-1982, afdruk in Archief RDMZ.

Duivenstraat nr. 19

Woning met verdieping, opgetrokken in vakwerk, verbouwd en verlengd in baksteen; datering: midden XIX of XIX B. Goed voorbeeld van een daglonerswoning, die conjunctuurgevoelig een groeiproces heeft doorgemaakt. Oorspronkelijk vakwerkhuis onder zadeldak, op lage stenen plint, met de lange gevel evenwijdig aan de Duivenstraat. Gevelbreedte van negen vakken, gevormd door vrij dicht opeen staande verticale stijlen.

Regelmatige verdeling van de deur en vensters in het derde, vijfde en zevende vak. Het huis is aan de rechter zijde in baksteen met een kameromvang verlengd, waarschijnlijk in XIXd. Toen is ook de linker zijgevel in baksteen vernieuwd en is het vakwerkgedeelte met een vak verhoogd ter verruiming van de verdieping. Na 1963 zijn in de voorgevel op de begane grond in de vakken naast de bestaande vensters ramen bijgeplaatst en is de vensterindeling gewijzigd.

Duivenstraat nr. 2

Woonhuis (afb. 64, 286-287), grotendeels in vakwerk en deels in baksteen, met de lange gevel gericht naar de Duivenstraat en gebouwd op een naar de Leemstraat aflopend terrein. Datering XVIII B - XIX A. Het huis is in 1987-1988 gerestaureerd.

Een in drie fases tot stand gekomen vakwerkhuis onder een met pannen gedekt zadeldak, op L-vormig uitgebouwde plattegrond, met aan de straatkant een kleine aanbouw onder een lessenaarsdak.

Het gedeelte op de hoek van de Leemstraat heeft een van buitenaf toegankelijk souterrain, dat vroeger als stal en schuur heeft gediend. Dit souterrain met de erboven gelegen ruimte vormt een eerste uitbreiding van het oorspronkelijk uit vier balkvakken bestaande, noordelijk gedeelte van het huis, dat de omvang had van een twee-kamerwoning met stookplaatsen tegen de gemeenschappelijke scheidingswand.

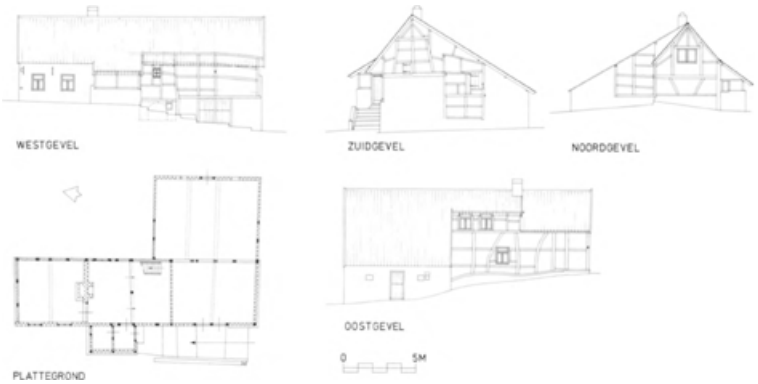
De oude kern heeft een rechthoekige plattegrond van ca. 11 × 4,5 m en ligt met de lange zijde hoog aan de Duivenstraat. De noordelijke topgevel is nog in vakwerk, evenals de lange, gedeeltelijk verhoogde achtergevel, waarop de gehakte telmerken nog aanwezig zijn. Van de gevel aan de straatkant zijn de twee noordelijke vakken in baksteen vernieuwd. Tegen de zuidelijke kamer is in vakwerk op een bakstenen plint een eenvoudige ingangspartij gebouwd; deze staat tegen de derde travee als een latere toevoeging. Het vierde vak is van vakwerk met een baksteenvulling. Hieronder bevindt zich de kelder met gordelbogen en troggewelfjes.

De eerste belangrijke vergroting vond plaats aan de zuidkant in het verlengde van het bestaande huis. Hierbij is geprofiteerd van het niveauverschil, dat het naar de Leemstraat aflopende terrein oplevert. De onderbouw voor de souterrainruimte, de voormalige schuur en stal, is uitgevoerd in baksteen op een grotendeels breukstenen plint; de bovenbouw geheel in vakwerk. De verstijvingsconstructie komt duidelijk uit in de top van de zuidgevel; in de noordgevel is hetzelfde constructieprincipe toegepast.

De spantconstructie met z.g. ‘staande stoel’ komt ook binnen in huis nog goed tot zijn recht in het eerste gebint gerekend vanaf de zuidmuur.

Na het tot stand komen van de verlenging is de woning ook nog eens in twee fases verbreed aan de achterzijde bij de Leemstraat, eerst in vakwerk en vervolgens in baksteen.

Die verschillende, wat primitief aandoende verbouwingen hebben aan deze

287 Duivenstraat nr. 2. Plattegrond en gevelaanzichten. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius.

eenvoudige dorpswoning een schilderachtig cachet verleend, waaraan ook de karakteristieke ligging nabij het driehoekige pleintje met de waterput geen geringe bijdrage levert.

Het huis komt behoudens de uitbreiding aan de Leemstraat voor op de kadastrale minuut.

Tegen de gevel aan de Leemstraat hangt een wegkruis, XIX B.

- Opmetingstekening. Twee tekeningen, schaal ca. 1:50, door B. Verstegen, Reymerstok, d.d. 11-11-1983.

Serie opmetings- en reconstructietekeningen van de zuidelijke uitbreiding, schaal 1:50, door ir. J.A.M. Beijer, Mheer, 1985.

Plattegrond en gevelaanzichten, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1987 (afb. 287).

Duivenstraat nr. 4

Woonhuis met bijgebouwen op U-vormige plattegrond met de open zijde naar de Duivenstraat gericht. Datering: XIX B en later.

Het oudste gedeelte is de linkervleugel met kelder en verdieping onder zadeldak, in vakwerk met dunne stijlen en baksteenvulling. Het is een dwars aan de straat staand, voormalig winkel-woonhuis.

De opbouw en venstervorm vertoonde in de nog niet gemoderniseerde staat veel verwantschap met het tegenoverliggende huis Duivenstraat nr. 19.

Duivenstraat nrs. 10-12

Een aaneengeschakelde groep boerderijen (afb. 288), aan de Duivenstraat nrs. 10, 12 en 14, gelegen aan de noordelijke toegang van het dorp. Datering: XVIIIa-XIX.

Duivenstraat nr. 12 mag beschouwd worden als het oudste woonhuis. Daarop volgde nr. 10, dat mogelijk eerst als bedrijfsruimte heeft dienst gedaan, dan wel meteen als woonhuis fungeerde, maar met een ander stal- en schuurgebouw. Na splitsing in de huidige nrs. 10 en 12 moet de achter de beide panden gelegen schuur zijn gebouwd, een in gebruik gedeelde bedrijfsruimte. Tegelijkertijd of in een iets later stadium is nr. 14 gebouwd. Wellicht heeft dit bouwvolume eerst bij nr. 12 behoord en is het later daarvan afgesplitst.

Duivenstraat nr. 10

De boerderij (afb. 288, rechts), opgetrokken in baksteen, bestaat uit een woongedeelte met achterbouw en schuur op haakvormige plattegrond. Zij heeft een binnenhof, die aan de straatzijde wordt afgesloten door een

288 Duivenstraat nrs. 10-12, opname 1987.

poortmuur met afdak. De binnenhof sluit aan tegen de blinde rechter langsgevel van de hoeve Duivenstraat nr. 12.

In het woongedeelte met de topgevel aan de straat is mergelsteen verwerkt in de plint, de afdekking van de geveltop, de schoorsteen en de omlijsting van de zoldervensters. De vensters op begane grond en verdieping hebben hardstenen omlijstingen met daarboven een ontlastingsboog. Ook de kleine poort heeft een hardstenen omlijsting; de grote poort heeft een hardstenen sluitsteentje met het jaartal ‘1726’ en een smeedijzeren klopper. Langs de gevel aan de hof loopt een gangpad. In de lange buitengevel komt maar één hardstenen 18de-eeuws venster voor met diefijzers en wel op de verdieping; de andere vensters zijn daarin later aangebracht. Deze gevel vertoont duidelijk twee bouwperioden. Het muurgedeelte voorbij de in het gevelvlak zichtbare bouwnaad is de kopgevel van de haaks tegen de woonvleugel gebouwde schuur, die samen met de woning onder een doorlopend dakschild is gebracht. De schuur is verbouwd tot vacantieappartementen.

Inwendig heeft het woonhuis kelders, overkluisd door ellipsvormige gordelbogen, waartussen segmentkappen in mergelsteen. De plattegrondindeling van het woonhuis bestaat uit een kamer aan weerszijden van de middengang en een tot kamer verbouwde voormalige (paarde)stal. Van de schuur met doorrijpoort naar het veld is een gedeelte afgenomen voor appartementen en een garage. In de kamer aan de straatzijde een schouw met afgeschuinde, gecanneleerde hoeken en een houten lijst; de bijbehorende tegels zijn verdwenen. In de gang een eenvoudige trap met balusters.

De tuinmuur rechts van de woning is bij een wegverbreding afgebroken.

Op het kadastraal minuutplan vormt de hoeve één geheel met Duivenstraat nr. 12, als de zuidelijke vleugel van een groter complex; hoeve nr. 14 komt hierop niet voor.

- Opmetingstekeningen. Twee tekeningen met resp. de bestaande toestand in maart 1973, en een ontwerp voor verbouwing van het stalgedeelte tot vakantieappartementen uit 1980, schaal 1:100, niet gesigneerd blad, afdruk in Archief RDMZ.

Duivenstraat nr. 12

Gesloten hoeve (afb. 288, links), aan weerszijden belend door de panden Duivenstraat nr. 10 (rechts) en nr. 14 (links). Datering: XVIIB.

De boerderij bestaat uit een rechts van de binnenhof gelegen woonvleugel, een overzolderde poortvleugel aan de straat, een haaks daartegen aansluitende doorrijschuur en een schuur aan de achterzijde als afsluiting van de cour.

Woonhuis met kelder en zolderverdieping onder zadeldak, dwars op de straat

gericht. Topgevel met baksteen en mergel. Ondermuur in baksteen tot aan de onderdorpels van de vensters; daarboven baksteen met mergelstenen speklagen en dito afdekplaten op de puntgevel. Staafankers en ankers in de vorm van een gespiegelde S. Rechthoekige vensters met omlijsting in hardsteen op de begane grond en in mergel op de verdieping. De woonhuisgevel aan de binnenplaats is een beklampte breuksteenmuur, waarin een deur met hardstenen omlijsting en segmentbogige latei, XVIII B.

Inwendig bezit de woning een kelder met halfrond tongewelf van mergel. In de kamer een schouw met hardstenen pilasters waarboven kraagstenen en Ionische kapiteeltjes, een en ander versierd met druivenranken, circa 1700; vernieuwde houten latei en eenvoudige stucboezem met paneelindeling.

Voorts stucboezem met uitgezwenkte lijst en ronde afschuining, versierd met rocaille, XVIII B.

Het oudste gedeelte is de woonvleugel, die volgens het kadastraal minuutplan samen met Duivenstraat nr. 10 deel uitmaakte van één complex (op de kadastrale minuut nr. 405), waarvan het onderhavige woonhuis ook de oorspronkelijke woning moet zijn geweest. Na een splitsing zijn de poortvleugel en de schuur met toegang aan de straat bijgebouwd, mogelijk gelijktijdig met Duivenstraat nr. 14.

Jonge Hagen

Jonge Hagen nr. 7

Villa, waarvan de vormgeving is geïnspireerd op voorbeelden uir de Engelse landhuisstijl. Gebouwd als woning voor Carel baron de Loë. Datering: ca. 1920.

Het huis is, hoewel grotendeels door geboomte aan het oog onttrokken, markant gelegen, schuin tegenover het kasteel, hoog aan de oostzijde van de Duivenstraat. Het rond het huis gelegen grondgebied is in de jaren '70 verkaveld, waardoor de villa nu ligt ingekapseld tussen bungalows.

De woning is gebouwd op onregelmatige plattegrond en opgetrokken in baksteen op een breukstenenen plint met gebruikmaking van mergel op de hoeken en voor blokken en banden in de gevelvlakken. Hardstenen vensters in de vorm van enkelvoudig ongedeelde, en gekoppelde twee-, drie en vierlichtsvensters met vaste tussendorpel. Het vierkante hoofdblok onder schilddak is aan de ingangszijde en aan de linkerzijde uitgebouwd en respectievelijk onder een zadeldak en schilddak gebracht die tegen de hoofdkap aansluiten. Overstekende en op korbelen steunende, met leien beklede kapconstructie.

Portiek met overkapping rustend op een hardstenen kolom met voetstuk, geringde schacht en Maaslands kapiteel. In de binnenhoek van de voorgevel een heiligenbeeldje op console en onder baldakijn.

Papenweg

Papenweg nr. 3

Woonhuis in vakwerk (afb. 81-83), bestaande uit drie aaneengeschakelde onderdelen. Het complex bestaat respectievelijk uit een woning met de kopgevel aan de Papenweg, een in het verlengde liggende en daarmee verbonden, tot garage

verbouwde schuur, alsmede een haaks daartegen aansluitende tweede vakwerkvleugel. Datering: XVIII A (woonhuis) en XVIII d.

Het gedeelte aan de Papenweg is een uit vijf gebintvakken bestaand vakwerkhuis, met kleine kelder en zolderverdieping onder een met golfpannen gedekt zadeldak.

De zes gebinten bestaan in de grondvorm uit H-vormige ankerbalkgebinten, met op de trekbalk een spant met kreupele (kromme) stijlen en een geschoorde nokstijl. Op de ankerbalk ligt de verdiepingsvloer. De lange gevels

bestaan uit vakwerk met verticale stijlen en schuin geplaatste korte hoekschoren voor het windverband.

Het huis is inwendig door een stenen scheidingsmuur met stookplaats verdeeld in twee vertrekken, de voormalige kamer en de woonkeuken, die respectievelijk twee en drie balkvakken tellen. De kelder is gelegen onder het grootste vertrek. In het vijfde vak is de toegangsdeur opgenomen. De vensters bevinden zich aan weerszijden van de tweede en vierde stijl. Het huis is in zijn huidige verschijningsvorm het resultaat van een in 1983 gereed gekomen restauratie. Deze werd uitgevoerd door de eigenaar-bewoner ir. J.A.M. Beijer, die het huis bouwkundig nauwkeurig analyseerde en in tekening bracht. Zeer belangrijk zijn de door hem opgetekende gegevens over de toestand vòòr en na de restauratie en reconstructie-werkzaamheden, hieronder vermeld onder de documentaire opmetingstekeningen. Dankzij deze notities is er ook een volledig beeld verkregen van het hier toegepaste telmerken-systeem (zie ook blz. 93 en afb. 80a).

Een vergelijking van de toestand voor en na de restauratie maakt duidelijk, hoe ingrijpend de wijzigingen zijn. Het huis is door het terugbrengen van de oorspronkelijke dakhelling en de verlaging van de langsgevels sterk van gedaante veranderd (afb. 81-82).

Een klein tussenlid verbindt het woonhuis met de verbrede eenbeukige vakwerkschuur, die wat versprongen in het verlengde staat van het voorhuis met de inrit aan de korte zijde naast de woning. De schuur is eveneens verlaagd.

Tegen de linker zijkant van de schuur sluit de tweede vakwerkbouw aan. Het is een zelfstandig woonhuis geweest met twee vertrekken, waarvan er een de trap naar boven bevatte.

Het geheel is vier vakken lang en met een tongewelfde ruimte onderkelderd in het tweede vak gerekend vanaf de schuur.

Op het minuutplan komt het huidige pand al voor, maar het perceel en de bebouwing staan te boek onder vier kadastrale nummers (nrs. 525 t.e.m. 528).

Het gedeelde complex is pas later in één hand gekomen, zonder dat aan de oorspronkelijke omvang iets werd gewijzigd.

- Opmetingstekeningen. Plattegronden, gevelaanzichten en doorsneden van de bestaande toestand in 1972 en van een restauratieplan uit 1973 (als ‘Bergstraat 57’), serie van 8 bladen (genummerd: la, 1b, 2a, 2b, 3, 4a, 4b en 5), schaal 1:50, door ir. J.A.M. Beijer. Afdrukken in Archief RDMZ (zie afb. 83).

Serie bladen met weergave van gevels en gebinten in de bestaande toestand (1980), reconstructies en toestand na de restauratie (1983) en bladen met de timmermansmerken, schaal 1:100, door Ir. J.A.M. Beijer, Mheer. Afdrukken in Archief RDMZ (afb. 83).

Papenweg nrs. 7-9-11

Aaneensluitend complex, bestaande uit drie afzonderlijke woningen, waarvan nr. 7 met bedrijfsruimten. De huidige toestand is het resultaat van splitsing en verbouwing.

Papenweg nr. 7

Hoeve (afb. 289) op C-vormig grondplan, aan de rechterzijde aansluitend tegen Papenweg nr. 9/11, waarmee het ooit volgens het kadastraal minuutplan één gesloten complex heeft gevormd. Datering: XVIIa en later.

Hoeve gebouwd van baksteen met oudere onderdelen in breuksteen en vakwerk. De hoeve bestaat uit een hoog gelegen vleugel met twee grote poorten aan de zijde van de Papenweg en een links aansluitende woonvleugel onder gemeenschappelijk dak; in de zijgevel vanaf de hoek breuksteen muurwerk.

Papenweg nrs. 7-9-11

Van de huidige panden Papenweg nrs. 9 en 11 is het in vakwerk opgetrokken middengedeelte nr. 11 (afb. 290) de oude kern, die aan weerszijden in baksteen is uitgebreid.

289 Papenweg nr. 7, opname 1989.

290 Papenweg nr. 11, opname 1989.

Het dwars aan de Papenweg staande woongedeelte bestaat uit een 18de-eeuws vakwerkhuis met kelder en verdieping onder een met pannen belegd zadeldak met een opmerkelijke overstek aan de ingangszijde. Dit moet oorspronkelijk een uit twee vertrekken bestaande woning zijn geweest, een dwarshuis, waarvan de lengte nog wordt verraden door de plaats van de schoorstenen.

Het huis had een lage zolderverdieping, die in een latere fase is uitgebouwd tot een volwaardige verdieping met vensters in de lange wanden. Een en ander verklaart ook de tamelijk vlakke dakhelling en de overstek van het huidige huis.

De oude kern is aan beide kopse zijden verlengd.

De uitbreiding naar de veldzijde (rechts) is uitgevoerd in vakwerk en met een ver uitstekende dakpartij. De vergroting aan de zijde van de Papenweg is opgetrokken in baksteen en onder een schilddak gebracht.

Na de splitsing van de hoeve, waarbij nr. 7 een zelfstandig bedrijf werd, is in het aan de straat gelegen bakstenen gedeelte de woonfunctie versterkt. Omdat het huis tegen de helling aanligt, heeft men van de natuurlijke situatie aan de straatzijde gebruik gemaakt voor de bouw van de kelder.

Aan de straatzijde is het huidige nr. 9 in het eerste kwart van deze eeuw opnieuw uitgelegd in baksteen, waarbij zoveel mogelijk partij is getrokken van het niveauverschil. De begane grond van het nieuwe gedeelte kwam op dezelfde hoogte te liggen als het niveau van de kelder in het oude huis, en de verdieping sloot aan op het vloerpeil van het vakwerkgedeelte. Rechts naast deze uitbreiding realiseerde men nog een nieuw vertrek, dat als een platte doos aan de voet van het oude huis kwam te staan.

Papenweg nr. 4

Boerderij met woonhuis en bedrijfsgedeelte in elkaars verlengde op rechthoekig grondplan, onder een scherpe hoek dwars aan de westzijde van de Papenweg. Datering XIX B en later.

Woonhuis met verdieping, onder zadeldak met overstek aan de zuidzijde, in twee fases opgetrokken in vakwerk en naar de straatzijde verlengd in baksteen. Het

oudste gedeelte van het huis omvat vijf gebintvakken met tussenstijlen, die lopen vanaf de westelijke kopmuur tot aan de middelste schoorsteen.

Waarschijnlijk was dit in oorsprong een huis van het gangbare type met kamers aan weerszijden van een middengang en met een lage zolderverdieping, De woning is eerst aan de oostzijde verlengd met twee gebintvakken, waarin ook tussenstijlen zijn opgenomen. In een latere fase is in baksteen nog een gedeelte toegevoegd en is ook de lange noordgevel wat aangepast.

Papenweg nr. 16

Klein arbeidershuisje in vakwerk, met een lage verdieping onder een met golfpannen gedekt zadeldak, met de nok evenwijdig aan de straat.

Datering: XIX B.

In de voorgevel verticale stijlen, drie gebintvakken met tussenstijlen en schuine schoren voor het windverband. In de versteende zijtopgevels restanten van vakwerk

Papenweg nr. 18

Klein vakwerkhuis met zolderverdieping en een met golfpannen belegd zadeldak, met de nok evenwijdig aan de straat. Datering: XIX B.

Gevelbreedte van vijf gebintvakken met hoekschoren. Indeling bestaande uit twee vertrekken en middengang. Vensteropeningen aan weerszijden van de tweede en vijfde stijl. In de linker zijtopgevel rest van vakwerkconstructie.

Eigentijdse aanbouw.

Rondelenstraat

Rondelenstraat nrs. 2-4-6

Grote bakstenen hoeve (afb. 291), gebouwd ter vervanging van de afgebroken z.g. ‘Bovenste Hof’, een bij de Put gelegen opvolgster van een middeleeuwse laathof van Hardeberg.

Het huidige complex bestaat uit een woonvleugel evenwijdig aan de straat (inwendig gedeeld in de nrs. 4 en 6), met rechts daarvan een muur met inrijpoort en een grote bakstenen schuur (bij nr. 2), Via de met een afdakje overdekte poortmuur komt men op de binnenhof, die aan de achterzijde wordt afgesloten door een parallel aan het woonhuis lopend, haakvormig stalgebouw.

De gebouwen hebben over het algemeen een laat 19de-eeuws karakter. Het woongedeelte heeft een verdieping en een met pannen belegd zadeldak.

Opmerkelijk is het hardstenen venster met tussenstijl in de straatgevel, een hergebruikt element. De tweebeukige schuur met korfbogige ingang aan de straat steunt inwendig op kolommen en wordt gedekt door een met pannen belegd, flauw hellend schilddak.

Verder heeft het stalgebouw op het achterterrein hardstenen deur- en vensteromlijstingen.

291 Rondelenstraat. Overzicht v.r.n.l. de nrs. 2-14, opname 1989.

Het is opmerkelijk, dat de op het kadastraal minuutplan voorkomende bebouwing van deze plek een totaal verschillend bebouwingsbeeld vertoont in vergelijkung met de huidige situatie. Zo gezien is er voor de eertijds machtige hoeve althans aan de straatkant een veel meer afgeslankte versie in de plaats gekomen. De oude hoeve stond tot aan de straat, besloeg ook de tegenwoordige stoep en voortuin.

- Literatuur. E. Vrijdag, Laathoven in Mheer, in: Maasgouw 67 (1948), 60, nr. 3.

Rondelenstraat nr. 8

Woonhuis met oude vakwerkschuur op L-vormige plattegrond. Datering: schuur XVIII; woonhuis vernieuwd circa 1950.

Schuur op korte rechthoekige plattegrond, op gecementeerde (bak)stenen voet met vakwerkwanden, deels met leem en grotendeels met baksteen, onder met golfpannen belegd schilddak. Dubbele inrijdeuren met kleine dagdeurtjers in de westgevel van de schuur haaks op de straat. De schuur die ook al door haar lichte scheefstand een heel schilderachtig aspect oplevert, vertoont uitwendig aan de gevelwanden betrekkelijk kort van elkaar geplaatste muurstijlen en aan de korte zijden enige in patroon gemetselde vakken.

Het aansluitende woonhuis met lage verdieping staat ter plaatse van een ouder bouwsel waarvan de voorgevel bij vernieuwing ongeveer 1,50 m naar voren is geplaatst. Op het kadastraal minuutplan staat de hoeve aangegeven als een boerderij op U-vormige plattegrond. Links van het woonhuis bevond zich nog een tweede vooruitspringende vleugel. Op die plek staat nu een bedrijfsgebouw van het buurpand Rondelenstraat nr. 10, dat overigens op de kadastrale minuut niet voorkomt.

Rondelenstraat nr. 10

Woonhuis met verdieping in vakwerk onder zadeldak met golfpannen, als dwarshuis aan de straat gebouwd. Datering XIX b.

Oorspronkelijk een uit vijf traveeën bestaand woonhuis dat aan de westzijde over de volle lengte is uitgebouwd omstreeks 1900 en inwendig ingrijpend gewijzigd ten behoeve van een eigentijdse indeling. Uitwendig is de vroegere indeling nog af te lezen aan de vijf balkvakken met hoekschoren en lange tussenschoren. De korte gevel aan de straat vertoont een constructie met anker- en kop(-anker)-balkgebint. De aanbouw is eveneens in vakwerk uitgevoerd. De woning wordt aan de rechterzijde belend door een schuur die deels staat ter plekke van een verdwenen, omvangrijker bouwsel dat volgens het kadastraal minuutplan deel heeft uitgemaakt van Rondelenstraat nr. 8.

- Opmetingstekening. Bestaande toestand, plan voor splitsing en verbetering, schaal 1:100, door H. Gulpers arch. h.b.o., 1978.

Rondelenstraat nrs. 12 en 14

Klein woonhuiscomplex, bestaande uit drie woningen en een schuur, tezamen op een U-vormig, naar de straat toe gericht grondplan. Datering: XIX a (oudste kern) en later.

Het geheel is gegroeid uit een kleine enkelvoudige woning, die bij een opsplitsing van haakse op de straat staande uitbreidingen is voorzien, waarvan die bij nr. 12 weer een zelfstandige wooneenheid is geworden. Op het kadastraal minuutplan staat ter plaatse van nr. 12-14 een kleine woning met de lange zijde evenwijdig aan de straat. Het is het gedeelte van terugliggende vakwerkbouw dat twee vakken links van de nokschoorsteen omvat en drie wat smallere balkvakken rechts daarvan. Waarschijnlijk bestond het huis in aanvang uit een twee-kamerwoning. Dit huisje is eerst naar links uitgebreid met drie balkvakken. Waarschijnlijk is het huis toen ook gesplitst en vergroot met de haaks op de weg staande bijgebouwen, waarmee de beide huisdelen door middel van een verbindingslid zijn verbonden.

De schuur bij nr. 12 is een voor een groot deel versteende werkplaats, die circa 1977 werd verbouwd tot zelfstandig woonhuis, waarbij de gevel aan de straat een historiserende metamorfose onderging.

292 Stallestraat nrs. 12-14, opname 1989.

De bij nr. 14 behorende schuur is aan de linkerzijde over de gehele lengte verbreed.

- Bouwtekeningen. Drie bladen met bestaande toestand en verbouwingsplan van de schuur bij nr. 12, schaal 1:100, 1977, in archief RDMZ.

Stallestraat

Stallestraat nr. 2

Vakwerkhuis, dat oorspronkelijk een geheel vormde met het links aansluitende, verhoogde pand Stallestraat nr. 4, dat geheel in baksteen is vernieuwd. Datering boven de deur: 1799.

Het uit twee balkvakken bestaande, in vakwerk uitgevoerde gedeelte, is het restant van een oorspronkelijk vijf vakken omvattend huis van het type tweekamer woning, al dan niet met middengang. Onder het huis ligt een kleine gereconstrueerde kelder.

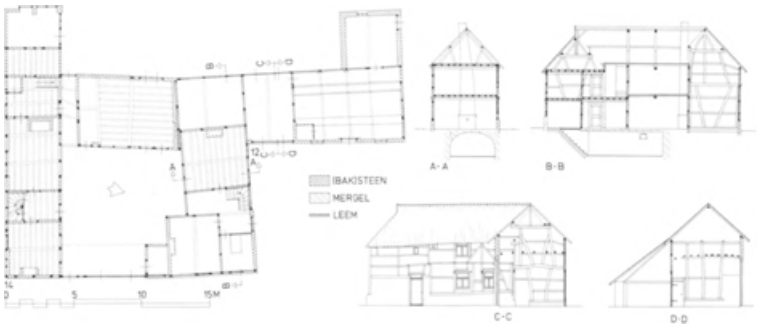
Stallestraat nrs. 12-14

Tot twee woonhuizen verbouwde hoeve (afb. 292, 293), ontstaan door splitsing en vergroting. Het pand nr. 12 is een dwarshuis met een naar rechts uitgebouwde, later toegevoegde schuur; nr. 14 is het linkergedeelte van het complex, bestaande uit twee vleugels en een poortmuur rond de binnenplaats. - Opmetingstekening van de bestaande toestand en restauratieplan, schaal 1:50, door Laugs en Laugs, Reymerstok/Mechelen, 1978, afdruk in archief RDMZ.

Stallestraat nr. 12

Het woongedeelte van nr. 12, met kelder, verdieping en zolder, is uitgevoerd in vakwerk op een uit veldkeien opgetrokken voet. Het oorspronkelijk uit vier balkvakken bestaande, onderkelderde woongedeelte heeft aan de straatzijde een uitbreiding ondergaan naar links, waardoor een haakvormige plattegrond ontstond, wat ook

uitkomt in de vorm van de dakpartij (afb. 292, 293). Bij die vergroting kreeg het huis ook inwendig een nieuwe indeling: twee kamers, een

293 Stallestraat nrs. 12-14. Boerderijcomplex bestaande uit twee woningen: nr. 12 (rechts) in haakvorm en nr. '14 (links) daartegen aansluitend. Plattegrond van het gehele complex, lengte- en dwarsdoorsnede over het woongedeelte van nr. 14 en twee dwarsdoorsneden over de schuur vòòr de verbouwing van 1987. Schaal 1:300. Tekening, deels schetsmatig, waarbij de weergave van nr. 12 mede is gebaseerd op gegevens van de Gebr. Laugs (1978) en van nr. 14 op eigen waarneming, door A. Warffemius 1987.

keuken en een portaal. De toegang tot de kelder kwam bij die verbouwing in het aan de straat grenzende vertrek te liggen; de keldertrap werd afgesloten met een luik in de vloer. De ingang met trap naar de verdieping bevindt zich in het portaal, van waaruit men ook in de verkleinde oude kamer kan komen en toegang heeft tot de door de uitleg verkregen nieuwe kamer. De indeling van de begane grond wordt op de verdieping herhaald.

Het bedrijfsgedeelte dat haaks tegen het woonhuis aansluit, bestaat uit een in fasen tot stand gekomen schuur. Deze is grotendeels in vakwerk uitgevoerd, maar heeft een voorgevel van baksteen. Bij een restauratie en verbouwing in 1987-1988 is dit gedeelte voor permanente bewoning geschikt gemaakt. De achtergevel liet voor de restauratie in het vakwerk drie fases zien.

Tegen de hoekstijl van de woning hangt een wegkruis, dat op het kruishout is gedateerd: 1811.

Stallestraat nr. 14

Boerderij met schuur (afb. 293), geheel voor bewoning ingericht, bestaande uit een woongedeelte en een haaks daarop aansluitende vleugel achter op de binnenplaats. De cour wordt aan de straatzijde afgesloten door een muur waarin een overkapte lateipoort en een kleine dagdeur. Het complex wordt aan de rechterzijde begrensd door Stallestraat nr. 12, waarmee het oorspronkelijk één geheel moet hebben gevormd.

Het woonhuis links van de binnenplaats is opgetrokken in vakwerk. Het heeft een verdieping. De gebintconstructie bestaat uit een dubbel ankerbalkgebint met doorstekende pen- en gat-verbinding.

Het oorspronkelijk uit vijf gebintvakken bestaande woongedeelte met middengang en vertrekken aan weerszijden is aan de achterzijde met twee traveeën verlengd, waarbij de binnenmuur met stookplaats een half balkvak is verplaatst.

Die verlenging is jonger dan de schuur die haaks ten opzichte van het woonhuis achter op de binnenplaats staat. schuur. De schuur is een vrijstaand bouwdeel, dat blijkens het kadastraal minuutplan ouder is dan de verlenging van het woongedeelte, waarmee het onder één kap is gebracht. De schuur is een deels versteende

vakwerkconstructie. Zij bestaat uit vier gebintvakken en sluit aan tegen de voormalige schuur van nr. 12.

Stallestraat nrs. 18-20

Hoeve om gesloten binnenplaats, opgedeeld in nr. 20, de oorspronkelijke woonvleugel uit 1759 aan de zuidzijde, en aan de noordkant daartegenaan sluitend nr. 18 op haakvormige plattegrond met woonhuis in baksteen uit 1789 en grote vakwerkschuur.

294 Stallestraat nrs. 18-20. Links nr. 20, witgekalkte vakwerkbouw; rechts daarvan nr. 18, om binnenplaats, opname 1987.

295 Stallestraat nrs. 18-20. Binnenhof van nr. 18, met links de oorspronkelijke ingangsgevel van de nog ongedeelde hoeve, thans nr. 20, opname 1987.

Stallestraat nr. 18

Hoeve (afb. 43, 294, 295) op haakvormige plattegrond, aansluitend tegen nr. 20, waarmee het oorspronkelijk een geheel heeft gevormd.

De cour is aan de straatzijde afgesloten door een poortmuur onder afdak, met de grote deuren onder een rechte lateibalk en een kleine dagdeur links daarvan, direct naast de zuidvleugel van het complex Stallestraat nr. 20.

In het op de cour uitziende gedeelte van de westvleugel, die in baksteen is opgetrokken, een verdieping heeft en schuilgaat onder een hoog met pannen belegd zadeldak, is het woongedeelte opgenomen. Beganegronds heeft het woongedeelte, waaronder een kelder, twee in hardsteen omlijste vensters en daarboven op de verdieping later ingebroken vensters. De gevel is gedateerd met smeedijzers: ‘Ano 1789’. De toegangsdeur is in verband met de splitsing van het complex ingebroken. Rechts daarvan, waar het ‘leufpad’ ophoudt, bevindt zich de thans bij het voorhuis getrokken voormalige doorrit naar het veld. De houten lateibalk is nog aanwezig en het wandgedeelte daarboven bestaat tot aan de kap uit een houten beschot. Deze voormalige doorrit ligt schuin tegenover de grote poort aan de straat.

Haaks tegen de westvleugel staat de grotendeels in vakwerk gebouwde, in fasen tot stand gekomen grote schuur met ankerbalkgebint onder een massaal met golfpannen gedekt schilddak. Oorspronkelijk heeft de aan de Stallestraat grenzende vakwerkgevel van deze schuur een topgevel gehad (vergelijk de voormalige en huidige toestand van Stallestraat nr. 32).

Ten noorden van de grote schuur staat nog een uit twee balkvakken bestaand gebouwtje van vakwerk op breukstenen voet en met ankerbalkgebint. Het is een restant van een hoeve die op het kadastrale minuutplan in kaart is gebracht onder nr. 621.

Dat het hoevecomplex is gesplitst, is ook duidelijk aantoonbaar. De in de gevel van het witgekalkte vakwerkpand Stallestraat nr. 20 aanwezige deur- en vensteropeningen zijn aan de zijde van de binnenplaats allemaal dichtgezet.

Zie beschrijving van nr. 20.

Stallestraat nr. 20

Vakwerkhuis en schuur (afb. 295) met verdieping, opgetrokken op breukstenen voet, met witgekalkte vakvulling in leem en baksteen, onder een met pannen belegd schilddak. Vakwerkgedeelte met de korte gevel aan de Stallestraat en aansluitend tegen een wat hogere, bakstenen westvleugel, die grotendeels behoort bij Stallestraat nr. 18.

Het vakwerkgedeelte heeft een oorspronkelijke lengte van vijf balkvakken. Door de onregelmatige plattegrond verschillen de gebintafstanden. Aan de zijde van de binnenplaats bevinden zich overstekende kopbalken. Tussen het vijfde vak en de bakstenen westvleugel zit een verbindingslid in baksteen, wat heel goed is te zien op de binnenplaats van Stallestraat nr. 18.

Oorspronkelijk is deze vakwerkbouw de woning van de hoeve in de nog ongedeelde vorm, die was georiënteerd op de binnenplaats. Hiervoor zijn verschillende aanwijzingen. Niet alleen loopt het ‘leufpad’ aan de courzijde

langs de vakwerkgevel en bevindt zich hierboven de dakoverstek, maar ook de gevel zelf vertoont aan de cour-zijde sporen van de voormalige deur- en vensteropeningen, die alle zijn dichtgezet toen de hoeve werd gesplitst. In de balk boven de plaats van de oorspronkelijke toegangsdeur is, zij het vrijwel weggewit door opeenvolgende kalklagen, een inscriptie met jaartal te zien:

P.S.
AN IHS M.DCCLVIIII DEN VII MEY

Na de deling werd de toegang verzet naar de zuidgevel en is het woongedeelte verkleind, doordat men het gedeelte van de woning aan de straat over drie vakken als bedrijfsruimte is gaan benutten.

Dit vakwerkhuis moet aan de straatzijde een topgevel hebben gehad. In de loop van de 19de eeuw is de topgevel aan de straat afgebroken en vervangen door een dakschild, evenals bij de grote schuur van nr. 18. Het is kennelijk wel de bedoeling geweest om ook de vakwerkvleugel te verstenen. Hierop wijst de vertanding in de zuidgevel bij de overgang van baksteen naar vakwerk.

Het hoeve-complex Stallestraat nrs. 18-20 heeft de volgende fases doorgemaakt. Het vakwerkhuis Stallestraat nr. 20, zuidvleugel van het complex, is het oudste gedeelte (nog gedateerd 1759). Evenwijdig daaraan is de vakwerkschuur van nr. 18 gebouwd, de huidige noordvleugel. In een volgende fase is haaks op de vakwerk-woning de bakstenen westvleugel gebouwd (gedateerd 1789) met thans verdwenen doorrijschuur in de flank. De grote vakwerkschuur van nr. 20 is naar achter verlengd, zodat ook de noordwesthoek van het complex werd gevormd. De open hof voor het inmiddels U-vormige complex is vervolgens met een poortmuur afgesloten van de straat, met de kleine dagpoort naast het oude vanaf de binnenplaats toegankelijke woonhuis.

Bij een splitsing, die na 1830 plaatsvond, is het midden 18de-eeuwse vakwerkhuis met het zuidelijk gedeelte van de westvleugel tot een zelfstandige eenheid geworden, het huidige pand Stallestraat nr. 20.

Hoeve nr. 18 bezit sedertdien een haakvormige plattegrond.

Stallestraat nr. 32

Hoevecomplex (afb. 296-298) met op U-vorm gegroepeerde bouwvolumes en een poortgevel aan de straat. Het complex bestaat in zijn huidige vorm uit een links van de binnenplaats staand woonhuis met kelder en verdieping, opgetrokken in verschillende materialen, een haaks aansluitende tot woning omgebouwde bakstenen schuur en een grote vakwerkschuur evenwijdig aan het huis rechts van de cour. Het woonhuis is als vacantiewoning in gebruik.

Het in oorsprong 18de-eeuwse woonhuis heeft een omvang van vier balkvakken, waarvan twee vakken aan de straatzijde in breuksteen en baksteen zijn opgetrokken tot halverwege de verdieping. Daarboven is over een lengte van drie vakken de verdieping verhoogd met vier lagen mergel aan de veldzijde en met baksteen aan de courzijde.

De verhoging met vakwerk heeft plaats gevonden gelijktijdig met de uitbreiding van twee balkvakken naar achteren.

Aan de buitenzijde zijn de vier achterste balkvakken, inclusief de uitbreiding, versteend. Rond 1850-1860 vond de verstening plaats van de voorste gedeelten van de veldgevel, de straatgevel en de gehele gevel aan de binnenplaats.

De kelder bezit breukstenen wanden en een bakstenen tongewelf uit het midden van de 19de eeuw.

In de kopgevel aan de straat vensters met hardstenen onderdorpels en brede hardstenen lateien, twee boogvenstertjes in de top. Tussen de vensters op de verdieping een mergelstenen beeldnisje, waarin beeldje van Maria met het Kind Jezus en de letters ‘AVM’ (Ave Maria). Inwendig heeft het woonhuis een kelder met segmentbogig tongewelf evenwijdig aan de straat. De huisindeling bestaat uit kamers aan weerszijden van een middengang en een verlenging naar achter.

Bij een verbouwing omstreeks 1972 is in de woonkamer boven de kelder een steentje gevonden met het jaartal ‘1640’ boven een kruisje. Aan de courzijde

296 Stallestraat nr. 32. Woonhuis en vakwerkschuur met afgewolfde geveltop, opname 1966.

297 Stallestraat nr. 32. Woonhuis en schuur met gereconstrueerde vakwerk-topgevel aan de straat, opname 1987.

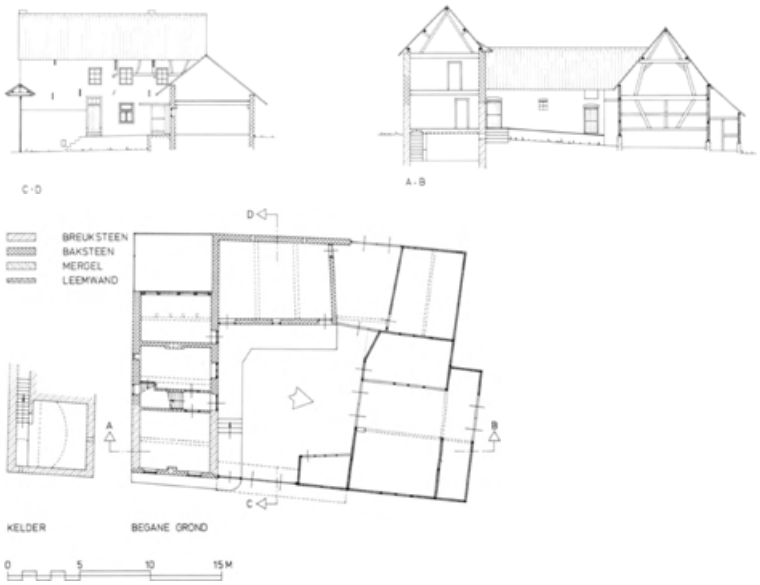
langs het woonhuis en de haaks daaraan grenzende 19de-eeuwse achterbouw een hoge stoep.

De schuur aan de noordkant van de binnenhof is een uit drie gebintvakken bestaande, op bakstenen voet staande vakwerkschuur, waarvan de topgevel aan de straat bij een herstelling ca. 1972 is herbouwd.

De poortmuur met afdak, rechthoekige poortvleugels en links daarvan de kleine dagpoort is opgetrokken in vakwerk.

De hoeve is aan de linkerzijde belend geweest.

De sporen in het muurwerk van de linker zijgevel van het woonhuis kunnen verband houden met een vroegere belending. Op het kadastrale minuutplan sluit de poortvleugel van een belendende, op een C-vormige plattegrond

298 Stallestraat nr. 32. Boerderij, thans woning met schuur. Plattegrond van begane grond en kelder, alsmede twee doorsneden. Schaal 1:300. Opmetingstekening naar gegevens van R. Bertels te Noorbeek (1971-1973) en eigen waarneming door A. Warffemius, 1987.

gebouwde hoeve, (nr. 604) aan, juist tegen het breukstenen gedeelte van de voorbouw van nr. 32. Rond de binnenplaats lag links de woonvleugel, daarachter sloot een doorrijschuur aan en tussen de verdwenen woonvleugel en het huidige woonhuis van Stallestraat nr. 32 lag de poortvleugel. Links van achterschuur lag nog een uitbreiding, waarschijnlijk ook een doorrijschuur naar een perceel dat op de kadastrale minuut wordt aangegeven als nr. 605. De hoeve is in haar geheel van de kaart verwenen, behoudens schuur D, die thans nog een onderdeel vormt van de noordvleugel van het bedrijfspand Stallestraat nr. 34.

- Opmetingstekeningen. Reconstructietekening, schaal 1:100, door J.H. van Gerven, Mheer, afdruk in archief RDMZ.

Plattegrond, gevels en doorsneden, bestaande toestand in (1971) en restauratie (1972), schaal 1:100, door R. Bertels Noorbeek, afdruk in archief RDMZ.

Plattegrondtekening, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, origineel in Coll. RDMZ (afb. 298).

Stallestraat nr. 34

Gesloten hoeve (afb. 58, 299-300), bestaande uit vier vleugels rond een binnenplaats, voornamelijk opgetrokken in baksteen en vakwerk met baksteenvulling. Datering: XVIII A of ouder, voor wat betreft woonvleugel en achterschuur; overige vleugels van na 1830.

De woonvleugel, links van de grote poort, ligt aan de zuidzijde van het complex. Aan de courzijde en aan de veldzijde bezitten de gevels vensters met kleine hardstenen omlijstingen op de begane grond en de verdieping, regelmatig verdeeld in het muurvlak. De vensters zonder die omlijsting zijn

299 Stallestraat nr. 34. Straatgevel vanuit het noorden, opname 1987.

later ingezet. In de topgevel aan de straat zitten vensters van een afwijkende vorm en ook een grotere maat op begane grond en verdieping, terwijl de zoldervensters in de puntgevel een gebogen bovendorpel hebben. De kamer aan de straat zal overigens een jongere uitbreiding zijn van de woning, waarvan aan te nemen is, dat de oudste kern moet worden gelocaliseerd in het midden van het huis, d.w.z. een middengang geflankeerd door een kamer aan weerszijden, mogelijk aan de noordzijde nog verlengd met een stalruimte. Aan de zuidzijde is pas later een kamer aangebouwd. Hierop wijst niet alleen de plaats van de kelder, maar ook die van de schoorsteen tegen de buitenmuur in plaats van tegen de gemeenschappelijke scheidingsmuur. Het kan zijn, dat de woonhuiskern pas in een betrekkelijk late bouwfase is versteend. Dat kan een verklaring kan zijn van het feit, dat er uitwendig in het muurwerk niets van een periodeverschil is te bespeuren.

Dit eenbeukige, langgerekte bouwvolume bestond na de vergroting uit vier vertrekken met een middengang: de woonkamer aan de straat, de voormalige woonkeuken met daaronder de kelder, vervolgens de gang en dan de bijkeuken en de koestal. Al déze ruimtes kregen successievelijk een andere bestemming, namelijk zondagse kamer, gewone kamer, gang, keuken en bijkeuken; de beide kamers zijn inmiddels samengetrokken tot één grote kamer. De kamerindeling wordt op de verdieping herhaald.

Tegen de kopgevel hangt een gietijzeren crucifix met een engel aan de voet van de kruisboom; het is een voormalig grafkruis.

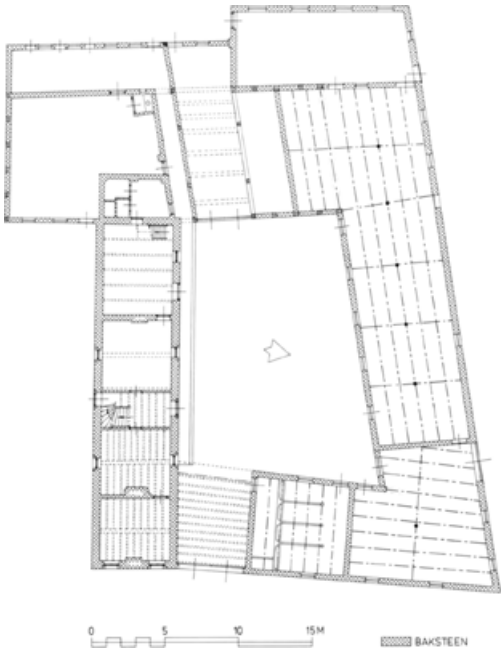
Aan de oostzijde langs de Stallestraat de overzolderde poortvleugel onder een korfboog en met een klinketdeurtje in de poortdeuren. In de poortvleugel is de paardestal met gietijzeren afscheidingen tussen de paardeboxen.

De cour wordt aan de achterzijde, d.w.z. de westzijde, afgesloten door een vakwerkschuur ter breedte van acht balkvakken, met een doorrit naar het veld tegenover de grote poort aan de straat.

Deze vleugel is naar het zuiden toe verlengd met een bouwlichaam in vakwerk onder een schilddak, dat haaks achter de woonvleugel doorsteekt.

Aan de noordzijde tegenover het woonhuis bevindt zich de grote schuur die is aangekapt tegen de poortvleugel en de achtervleugel. Van deze schuur, waarvan overigens veel vernieuwd is, kan het middelste gedeelte als oudste onderdeel worden aangemerkt.

Volgens het kadastraal minuutplan bestond de hoeve voor 1830 uit de woonvleugel in zijn huidige omvang en de doorrijschuur aan de achterzijde ter breedte van de huidige binnenplaats. Daar lag de noordelijke begrenzing van het huisperceel. De verlenging van de schuur in vakwerk naar het zuiden toe, d.w.z. achter de oude koestal in de woonvleugel, is van na 1830. Dat geldt ook

300 Stallestraat nr. 34. Gesloten hoeve. Plattegrond van het gehele boerderijcomplex. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

voor de poortvleugel en vrijwel de gehele noordvleugel, uitgezonderd het middengedeelte dat nog deel kan hebben uitgemaakt van een niet meer bestaande hoeve, die heeft gestaan tussen de huidige panden Stallestraat nrs. 32 en 34.

- Opmetingstekeningen. Plattegronden, gevels en doorsneden, gedeeltelijke, globale weergave, schaal 1:100, door R. Bertels, Noorbeek, 1974, afdruk in archief RDMZ.

Plattegrondtekening, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, origineel in archief RDMZ (afb. 300).

Steegstraat

Steegstraat nrs. 11-13

Woonhuis met verdieping onder zadeldak. Vakwerkgevels aan de straat, vier vakken met hoge schoren en puntgevel in vakwerk aan de rechterzijde Datering: ca. 1800. Oorspronkelijk een geheel vormend, maar gesplitst voor dubbele bewoning en aan de achterzijde vergroot.

Steegstraat nr. 11, gewelfde kelder.

Steegstraat nr. 13, vakwerk puntgevel aan de rechterzijde.

Steegstraat nr. 15

Ter plaatse van nr. 15 heeft een hoeve gestaan met een grote schuur en een woonhuis aan de straat. Het vakwerkhuis is nog een restant daarvan. Van de

301 Steegstraat, overzicht vanaf nr. 23, opname 1987.

linkerzijvleugel is de tuinmuur van baksteen en mergel in speklagen op de grens met nr. 13 nog een overblijfsel. Volgens het kadastraal minuutplan werd de binnenplaats aan de achterzijde afgesloten door een vrij omvangrijke schuur, die weer half achter het woongedeelte van het ernaast liggende pand nr. 17 aansloot. De genoemde schuur is evenwel niet identiek aan de grote vakwerkschuur, die door blikseminslag in 1984 verloren ging en vervangen is door een moderne loopstal. De 19de-eeuwse stal is nog te zien op diverse opnamen uit de jaren '60 en '70 (afb. 44).

Steegstraat nr. 17

Boerderij om gesloten binnenplaats, met het woonhuis aan de linkerzijde van de korfbogige toegangspoort en bedrijfsgedeelten in de rechtervleugel en aan de achterzijde van de cour. Voorgevel vrij recent vernieuwd in baksteen. In de achtervleugel aan de veldzijde nog vakwerk; het aansluitend gedeelte op de zuidoosthoek is een invulling van na 1830.

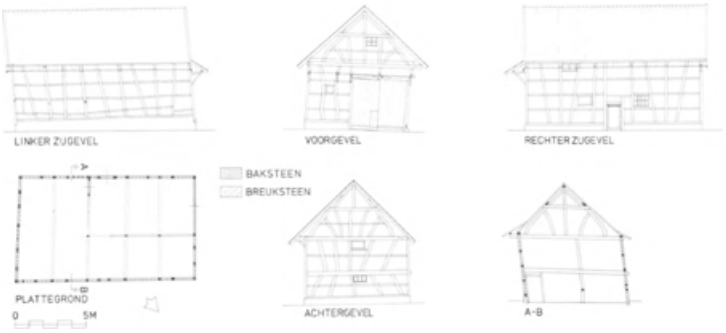
Steegstraat nr. 19

Vakwerkhuis met korte gevel aan de straat en bijbehorende schuur aan de overzijde van de oprit, met de lange zijde aan de straat gelegen.

Oorspronkelijk een kleine boerderij, thans verbouwd tot woningen. Datering: woongedeelte omstreeks 1800; schuur midden XIX.

Woonhuis met verdieping onder een tamelijk vlak hellend zadeldak, dat een gevolg is van een latere verhoging van de verdieping. Bij deze gelegenheid is ook de kopse muur aan de staat in mergelsteen opgetrokken.

De woning staat rechts van de inrit, haaks op de straat en met de lange rechter zijde tegen Steegstraat nr. 21. Het gedeelte aan de straat heeft gefungeerd als schuur. In de korte gevel aan de tuinzijde en de gevel aan de doorrit vakwerk met ankerbalkconstructie, waaraan een groeiproces in fases plus een verhoging is af te leiden.

302 Steegstraat nr. 23. Vakwerkschuur, vier gevelaanzichten en dwarsdoorsnede. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

Steegstraat nr. 21

Woonhuis (afb. 301) met verdieping onder met golfpannen gedekt zadeldak, evenwijdig aan de straat. Datering: midden XIX. Schakel in de groep boerderijen en woonhuizen aan de zuidzijde van de Steegstraat.

Het huis is opgetrokken in vakwerk, bestaande uit twee maal drie vakken, waartegen aan de linkerzijde een bakstenen uitbreiding aansluit. Het huis heeft de gebruikelijke indeling met middengang geflankeerd doorde kamer (links) en de keuken, waaronder de kelder (rechts). De in baksteen bijgebouwde stal is thans bij de woonkamer getrokken. Haaks achter de stal staat een lagere aanbouw.

Steegstraat nr. 23

Vakwerkschuur (afb. 301-302), op bakstenen voet onder met pannen gedekt zadeldak, met rechts in de naar de straat gerichte kopgevel grote schuurdeuren. Datering: 1855.

De twee achterste traveeën van de vakwerkschuur hebben oorspronkelijk als woning gediend, met de toegang in het midden van de rechter langsgevel. De indeling is op enkele sporen na geheel verdwenen. De oorspronkelijke omvang van het schuurgedeelte besloeg drie balkvakken. Uitwendig vertoont het uit vijf balkvakken bestaande bouwvolume in de lange vakwerkwanden tussenstijlen en in de kopgevels kromme stijlen. Het stijl- en regelwerk van de linker, d.w.z. de oostelijke vakwerkwand is voorzien van gehakte telmerken, waarvan de nummering van onder naar boven loopt (I, II, III). Aan de linkerzijde een geschoorde dakoverstek. Aan de naar de straat gekeerde puntgevel is een extra luifel aangebracht. De gebintconstructie bestaat uit kopbalkgebinten met een aan één zijde verankerde tussenbalk. Bij de drie eerste balkvakken staan tussenstijlen op een lage scheidingsmuur, waardoor er een tweebeukige schuurruimte met dorsvloer is ontstaan. De beide achterste vakken hebben als woning dienst gedaan. Op de lateibalk boven de schuurdeur is een insriptie gesneden:

AAN 11. 1855 A.M.K.B.T

De initialen ‘BT’ zouden die van Bartholomeus Tessings zijn.

Opmetingstekening. Plattegrond, gevelaanzichten en doorsnede, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1987, origineel in archief RDMZ (afb. 302).

Wieneckerstraat

Wieneckerstraat nrs. 2-4

Boerderijcomplex (afb. 303), bestaande uit twee woningen, die door deling en uitleg van een kleine kern tot stand zijn gekomen. Op de kadastrale minuut

303 Panorama op Mheer. Kasteel en kerk, gezien vanaf de Stallestraat achter de Wieneckerstraat nr. 2. Rechts Dorpsstraat nr. 44 en de Papenweg, opname 1988.

komt een klein rechthoekig bouwsel voor, dat waarschijnlijk identiek is aan het huidige onderkelderde gedeelte van pand nr. 4 en het aansluitende gepleisterde stuk van nr. 2 die, gebouwd in twee periodes, samen één woning vormden met de lange zijde aan de Wieneckerstraat. Dit huis is in een latere fase in de richting van de Stallestraat vergroot. Aan de achterzijde werd een schuurgedeelte gebouwd, dat bij de splitsing deel ging uitmaken van nr. 2. Het linker pand, nr. 4, is ook uitgebreid met een haakvormige aanbouw, die ineens of in twee fases tot stand is gekomen. Rechts van de toegang van nr. 4 loopt de bouwnaad die de linker hoek van de oorspronkelijke kern van het complex aanduidt.

Schutterszilver

De schutterrij van Mheer, het St. Sebastianusgilde, bezit als sieraad een gegraveerde, zilveren vogel met opstaande vleugels en kroon, staande op een boomtakje. De poten, de snavel en het fleuronkroontje zijn verguld. De volgel is onder de staart gemerkt met het stadsteken van Maastricht en een schildje met de letter Q.

Aan de vogel hangt een verguld wapenschildje met het alliantiewapen Van Imstenraedt-Mheer / Van den Bongart (1600-1622). Uit dezelfde periode is ook de sluiting aan de ketting in de vorm van een rolwerk cartouche met masker.

Aan het hoofdsieraad hangen o.m. de volgende vermeldenswaardige koningsplaatjes, alle van zilver, deels gemerkt en, op een na, alle gedateerd. Een oud keizerschildje uit 1811 (ovaal met sterpunten en parelrand);

ongedateerd hartvormig schildje; voorts schildjes gedateerd 1726 (in- en uitgezwenkt); 1781 (cartouche); 1784 (schildvorm); 1785 (cartouche); 1791 (hartvorm); 1797; 1803 (ovaal met gegraveerde rand); 1804 (ovaal); ongedateerd (hartvormig schild met jaarletter: 1814); 1825 (groot schild met gegraveerde festoenrand; 1845 (ovaal met rankenwerk); 1850 (ovaal met geornamenteerde rand, gemerkt en met jaarletter 1847); 1851 (hartvorm); 1852? (ovaal met gedreven rand, jaarletter 1851); hartvormig gemerkt schild met letters C en O, alsmede jaarletter 1864.

Tot de uitrusting van het gilde behoorde ook een vaandel met in olieverf geschilderd medaillon, waarop een afbeelding van St. Sebastiaan en aan de keerzijde het wapen De Loë met het jaartal 1857, thans bewaard in de pastorie (zie blz. 239).

Voorts twee degens. Een degen met zilveren gevest en op het lemmet de inscriptie: ‘Jean Neef Hoffschwertreger a Düsseldorff 1747’; degen met koperen gevest, waarop in zilver gegoten gekruiste degens met festoen en wapenschildje waarop een kop, XIX A.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 308; Jolles, in: PSHAL 73 (1937), 1-4.

Aantekeningen van W. Marres, in archief RDMZ.

Noorbeek

Het dorp Noorbeek, dat zijn naam ontleent aan de gelijknamige beek die bij het aangrenzende gehucht Wesch ontspringt, is gelegen op een heuvelterras, dat de zuidelijke helling vormt van het beekdal (afb. 304). Het dorp is in de 11de eeuw ontstaan door ontginning van het beboste beekdal. De eerste schriftelijke vermelding, die is opgenomen in de Annales Rodenses, dateert uit 1144. De oudste bebouwing is ontstaan in de nabijheid van de hoog gelegen kerk. De nederzetting maakte deel uit van het graafschap Daelhem, waarvan de hoofdzetel aanvankelijk stond in het naburige 's-Gravenvoeren. In 1244 werd het gebied onderdeel van het hertogdom Brabant.

Het kapittel van St. Lambert bezat een laathof in Noorbeek, die bestuurlijk gezien een belangrijke rol speelde en uitgroeide tot schepenbank. In 1626 werd Noorbeek door de Spaanse koning als graaf van Daelhem tot heerlijkheid verheven. Daarnaast bleef 's-Gravenvoeren juridisch een rol spelen. Na de Tachtigjarige Oorlog werd Noorbeek bij het Partage Tractaat

304 Dorpsgezicht op Noorbeek vanuit het noorden, opname 1988.

305 Het dorp Noorbeek, kaart gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

306 Het dorp Noorbeek volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

samen met het aangrenzende Mheer toegewezen aan Spanje. De bebouwing van het dorp bestond uit 36 huizen, iets meer dan de helft van de bebouwing in de overige tot de heerlijkheid behorende gehuchten Bergenhuizen, Vroelen, Schey, Cruts, Schilberg, Ulvend en Terlinden. Noorbeek kende mede door het regelmatig terugkerend oorlogsgeweld tot aan het derde kwart van de 18de eeuw weinig of geen groei. Pas na de Spaanse Successie-oorlog, als er geruime tijd rust heerst in dit deel van de dan Oostenrijkse Nederlanden, verdubbelt het aantal huizen tot liefst 67 stuks. Dat aantal blijft vrijwel ongewijzigd tot ver na de Franse Tijd. In 1835 bestond het dorp uit 69 huizen. Daarna is er opnieuw een duidelijk bespeurbare bevolkingsafname. Als gevolg van de landbouwcrisis aan het einde van de 19de eeuw veranderde ook het aspect van het dorpsbeeld door de overschakeling van

akkerbouw naar veeteelt. Het areaal aan grasland werd veel omvangrijker. Bovendien vond er een verdichting van de bebouwing plaats. Van een bescheiden groei is pas weer sprake na de Tweede Wereldoorlog, vooral langs de Bovenstraat, en mede als gevolg van het toenemende toerisme. Noorbeek bezit een bebouwing van enkele grote, maar vooral middelgrote hoeves, die voornamelijk zijn te vinden rond de kerk en ten oosten van de Pley. Het dorp heeft een duidelijke kern dankzij de Pley, een oostelijk van het koor van de R.K. kerk gelegen marktplein. Dit plein is feitelijk een verbreding van de oost-west lopende hoofdas, die wordt gevormd door de in elkaar overlopende Onderstraat, Pley, Dorpstraat en Bovenstraat (afb. 305-306).

De verbindingsweg met Mheer, de Klompestraat, loopt vanaf de Brigidakapel aan de Pley naar het in het beekdal van de Noor gelegen gehucht Wesch.

Aan de noordzijde van de Onderstraat vormt de Kempestraat de westelijke begrenzing van het gebied rond de kerk, dat met de Burgemeester Nahonstraat en het Martele Höfke een opmerkelijk rechthoekig patroon vertoont.

In dit gebied bevindt zich nog enige boerderijbebouwing aan de Kempestraat nrs. 2, 4 en 6, alsmede aan het Martele Höfke. Op de oost-west as komen verschillende verbindingswegen en paden uit. Oostelijk van de Pley is het straatbeeld tussen de vanouds bestaande agrarische bedrijven aan de Dorpstraat en de Bovenstraat verdicht met woningen en anderssoortige bedrijfsbestemmingen.

Van de wegen die aan de zuidzijde op de oost-west as uitkomen, is vooral de Vroelenstraat als oude verbindingsstraat van belang. Langs deze weg is enige historische bebouwing te vinden, zoals de kleine dorpswoningen Vroelenstraat nrs. 4-6 en de kleine hoeves nrs. 5, 11 en 14. Ofschoon de boerderijen nog een sterk stempel op het dorpsbeeld drukken, nemen de woonhuizen een opvallende plaats in. Naast de 18de- en 19de-eeuwse bakstenen panden als Klompestraat nrs. 2 en 9 (pastorie), Dorpstraat nr. 11, Pley nr. 5 en kleine woningen in vakwerk aan de Vroelenstraat is er met name in het eerste kwart van de 20ste eeuw aan de Dorpstraat en de Bovenstraat nieuwbouw gezet, waarbij het streekeigene is verdwenen of onderschikt geworden. Hoe tegelijkertijd traditioneel en modern bouwen samen gestalte krijgen, blijkt bij Dorpstraat nr. 22 en nr. 37.

De kern van het dorp Noorbeek bezit zoveel historisch waardevolle en karakteristieke elementen, dat het is aangewezen als beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet. De omgrenzing omvat de gehele oude kern met uitzondering van het gebied aan weerszijden van de Bovenstraat en noordelijk van de Burgemeester Nahonstraat.

Rooms Katholieke kerk

De R.K. kerk, die is toegewijd aan de H. Brigida, staat op het ommuurde kerkhof aan de westzijde van de Pley. Zij is een van de weinige Zuid-Limburgse

307 R.K. kerk, gezien vanaf de Pley, opname 1903.

308 R.K. kerk van St. Brigida. De kerk met Brigida-kapel en Brigida-den, gezien vanaf de Pley, opname 1989.

dorpskerken, die haar gotische gedaante heeft behouden. De kerk vormt het hart van Noorbeek, samen met de ten zuidoosten van het koor gelegen Brigidakapel en het door een mergelstenen muur omgeven kerkhof in de schaduw van een eeuwenoude plataan en een jaarlijks verjongde Meiboom (afb. 307-320).

Literatuur

G.C. Ubaghs, Geschiedkundig overzicht van Gulpen en deszelfs onderhoorige plaatsen, PSHAL II (1865), 281-282, 322, 347; J. Kalf, De katholieke kerken in Nederland, Amsterdan 1906, 531 en pl. U; J.v.d.V. (= J.M. van de Venne), Noorbeek in 1662, Maasgouw 49 (1929), 10; De Crassier, in: PSHAL XIX (1933), 353, 381; Voorl. Lijst 1926, 346-347; F.A.J. Vermeulen, Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst II, Amsterdam, 1941, 389-390, 404 en afb. 118; M.D. Ozinga en R. Meischke, Gotische kerkelijke bouwkunst, Amsterdam 1953, 50 en afb. 45; Kunstreisboek voor Nederland, Amsterdam (7de druk), 1977, 710; H. Meens, Het proces van Adrianus van Duyn, pastoor van 1729 tot 1774. Bijdrage tot de geschiedenis van Noorbeek, 1971.

Archivalia

R.A.L., Maastricht, Archief van pastoors en kerkbesturen 1590-1860 (4 nummers en plaatsingslijst).

A.R.A. Den Haag, Archief Binnenlandse Zaken afd. K & W 1875-1918, inv. nr. 1178, (kerkrestauratie 1903-1913).

Afbeeldingen

Foto's. In Coll. RDMZ opnamen uit 1903 (collectie A. Mulder, vier exterieuren een interieur-opname), 1953 (G.Th. Delemarre), 1968 (H. van der Wal), 1976 en 1988 (L.M. Tangel) en 1988-1989 (P. van Galen).

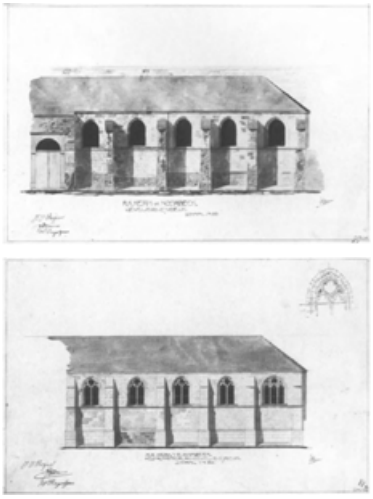
Bouwkundige tekeningen

Ten behoeve van de restauratie, die is uitgevoerd tussen 1910-1913, is vanaf 1902 een groot aantal opmetingstekeningen, schetsen en plannen gemaakt, vooral door de uitvoerend architect W. Sprenger; thans in bezit van architect Palmen te Maastricht. Het gedeelte dat ter beroordeling werd toegezonden aan de afdeling K en W. is via Binnenlandse Zaken in de collectie RDMZ beland.

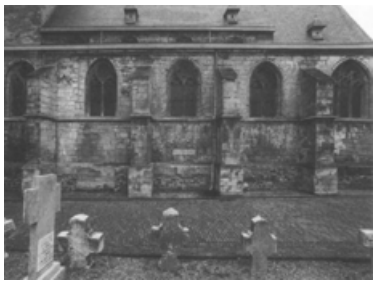
Voorts worden in laatstgenoemde collectie jongere opmetingen en documentatietekeningen bewaard van de hand van H. van der Wal (1968) en A. Warffemius (1986).

De belangrijkste bladen:

1. 'Roomsch Katholieke kerk te Noorbeek - Noord Limburg' (sic!), blauwdruk, schaal 1:100 en details 1:10, door W. Sprenger 1902. Plattegrond, lengte- en dwarsdoorsnede, drie details (afb. 313).
2. als voorgaand blad met aantekeningen over herstelplan.

309a-b R.K. kerk. Tekening van de zuiderzijbeuk in 1904: a. opname vòòr de restauratie, b. voorgestelde traceringen. Coll. Sprenger, Maastricht.

310 R.K. kerk. De zuiderzijbeuk met neogotische traceringen, opname 1988.

311 De R.K kerk. Overzicht vanuit het noordoosten, opname 1903.

3. Schets bestaande toestand van oost- en westgevel, potlood op lompenpapier, gesigneerd en gedateerd: W. Sprenger, 1902.
4. Bestaande toestand der contreforten, geaquarelleerde potloodtekening, schaal 1:50, details 1:10, r.o. gesigneerd: C. M(ellaert?), niet gedateerd, waarschijnlijk 1904 (afb. 309a)
5. Gevel zuiderzijbeuk, geaquarelleerde potloodtekening, schaal 1:50, gesigneerd en gedateerd: C.M. 1904 en naam van W. Sprenger (afb. 309b).
6. Restauratieplan zuider zijbeuk, schaal 1:50, voorts als nr. 4.
7. Schetsmatige opmeting, gesigneerd: CM (monogram), geen schaalaanduiding. Aanzichten en doorsnede over de toren.
8. Noorbeek zuiderzijbeuk, potlood op lompenpapier, r.o. gesigneerd: Lepage, en l.o.: W. Sprenger. Constructie-tekening van drie venstertraceringen.
9. Details ramen zuiderzijbeuk, potloodtekening met aquarel, niet gesigneerd, maar voorzien van de aantekening: ‘goed P C’, niet gedateerd. Traceringen van vensterkoppen.
10. R.K. kerk te Noorbeek, behorende bij bestek.
    Herstelling zuiderzijbeuk, calque, schaal 1:100, opgemaakt te Maastricht 23-4-1904, gesigneerd: W. Sprenger arch. Gevels, plattegronden en doorsneden.
11. R.K. kerk te Noorbeek - Limburg. Blad I, lichtdruk, schaal 1:100, met in rood aangebrachte wijzigingen en verbeteringen in het natuursteenwerk.

N.B. 1 en 7: R.K. kerk te Noorbeek vòòr de restauratie, calque, ongedateerd (waarschijnlijk vanaf een foto gecalqueerd en gecomplementeerd).

Onderdelen van het kerkgebouw:

- R.K. Kerk te Noorbeek, ingang en doopkapel, schaal 1:100, gesigneerd en gedateerd: W. Sprenger, 1914. Plattegrond en aanzicht zuidgevels van kerk en toren, in archief RDMZ 20317.

Voorts de volgende bladen:

1. Herbouw sacristie, doopkapel en portaal, calque met O.I. inkt, schaal 1:100, niet gesigneerd.

2 Details van ingang en doopkapel, calque met O.I.-inkt, schaal 1:20, gesigneerd en gedateerd: W. Sprenger, 1914.
3 Details zuid-ingang, calque met O.I.-inkt, gesigneerd en gedateerd: W. Sprenger, 1914 (hiervan ook een afdruk, genummerd 5.
4 Buitenaanzicht der koorramen, met plattegrond en aanzicht, voorzien van annotaties, schaal 1:20.
5 Detailtekening van een deur voor de doopkapel, transparant met O.I.-inkt, schaal 1:10.
6 Plattegrond van de kerk met jongere aanbouwen, schaal 1:100 en details 1:50. Plattegrond voor de bouw van een sacristie aan de zuidzijde van het koor (niet uitgevoerd).

312 R.K. kerk. De kerk gezien vanuit de pastorie aan de Klompestraat, opname 1989.

7. Portaal naast de toren, bestaande toestand en ontwerp, potlood op transparant, gesigneerd en gedateerd: W. Sprenger, april 1935.
8. Werktekening voor deurbeslag van portaal en doopkapel, ware grootte, niet gesigneerd en gedateerd (ca. 1935).

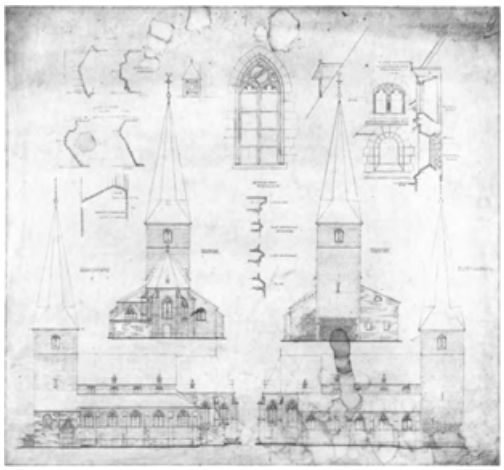
Geschiedenis

Over de oudste geschiedenis van het kerkgebouw in Noorbeek is weinig bekend, maar afgaande op het gebouw zelf gaat het zeker terug tot de 11de eeuw. De R.K. kerk van de H. Brigida was volgens het parochiearchief tot 1614 filiaalkerk van de parochiekerk te 's-Gravenvoeren (België). De parochie van 's-Gravenvoeren, die weer een afscheiding was van de kerk in St. Maartensvoeren, is in 1083 door Conrad I van Luxemburg, heer van het Land van Daelhem, geschonken aan het O.L. Vrouwe-Munster van de stad Luxemburg. Oorspronkelijk omvatte de parochie ook Mheer, dat in 1626 is afgescheiden. Vanaf 1616 tot aan de opheffing van de orde in 1773 bezaten de Jezuïeten uit Maastricht het collatierecht van de kerk en het tiendrecht te Noorbeek, dat zij hadden overgenomen van het Luxemburgse O.L. Vrouwe-Munster. In 1651 werd aan Quirinus Franchien, prior van het klooster Hoog Cruts de zorg voor de kerk opgedragen. Hij liet de diensten uitvoeren door Symon Aussems.

Over de wederwaardigheden van de kerk is weinig bekend. In 1568 werd zij door soldaten van Willem van Oranje geplunderd.

Het gebouw werd van 1910-1913 tijdens het pastoraat van C.J. Eygelshoven gerestaureerd onder leiding van architect W. Sprenger uit Maastricht. De restauratie van de kerk wordt doorgaans gedateerd in de periode 1903-1913. Hierbij dienen enige jaren van plan-voorbereiding gerekend te worden, die al begon in 1902, het jaar waarin architect W. Sprenger zijn restauratieplannen maakte; een korte periode, die werd afgesloten met een niet gehonoreerde subsidie-aanvrage uit 1903. Na een periode van

fondsenwerving kreeg de daadwerkelijke restauratie pas haar beslag in 1910-1913. De grote initiator en stuwkracht van dit herstel was pastoor C.J. Eygelshoven. Feitelijke aanleiding tot restauratie was de schenking van een glas-in-lood raam, dat in het koor geplaatst moest worden. Het kerkbestuur wendde zich tot de minister van Binnenlandse Zaken met een verzoek om subsidie, waarop per brief van 30 juni 1903 werd geantwoord, dat na een ter plaatse ingesteld onderzoek, dat werd uitgevoerd door A. Mulder, bleek 'dat dit bouwwerk zonder eenigen twijfel is te rangschikken onder de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, waarvan het behoud behoort te worden verzekerd, maar dat er voorlopig geen uitzicht op het toekennen van een subsidie bestaat'.

313 R.K. kerk. Opmetingstekening van de gevels en details van vensters en profielen, door W. Sprenger 1902. Coll. Sprenger, Maastricht.

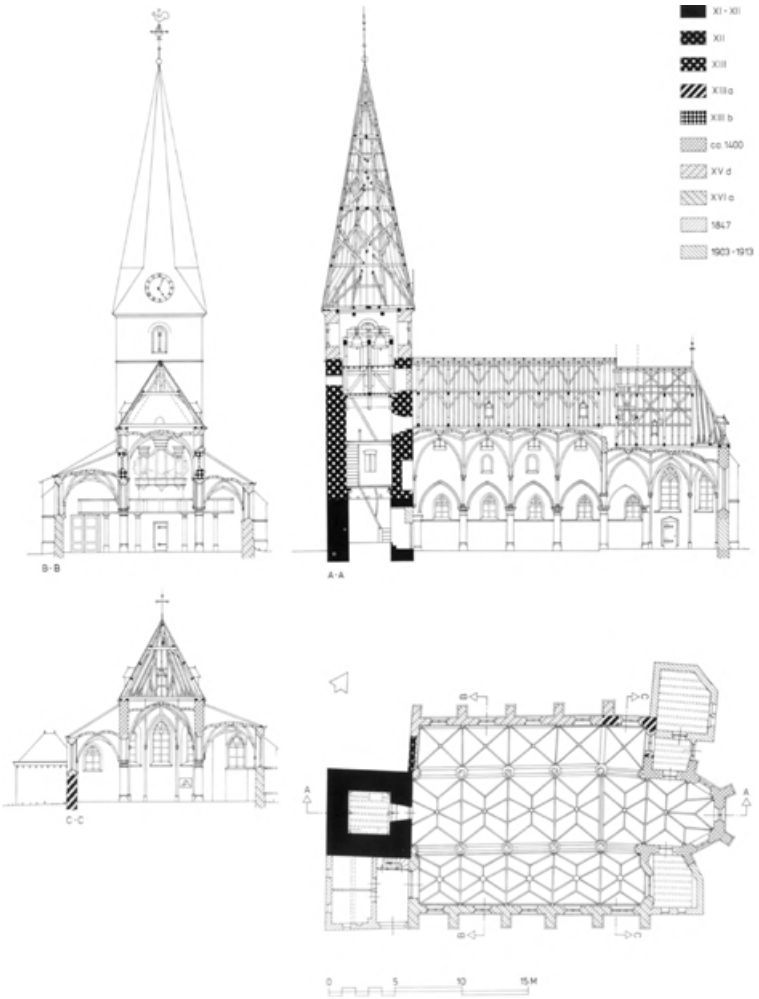
De subsidietoekenning kwam af bij Koninklijk Besluit van 18 februari 1911. Zij bedroeg fl 9000,--, op een totale begroting van 22.000,-. In november 1911 werd het kerkgebouw uitwendig hersteld. Van 1911-1913 werd gewerkt aan het inwendig herstel. Mulder heeft uitvoerig gerapporteerd over de toestand in een nota uit juni 1903, en over de voortgang van het werk. In 1986 is een nieuw plan tot restauratie gemaakt door architect Palmen in Maastricht.

Het kerkgebouw

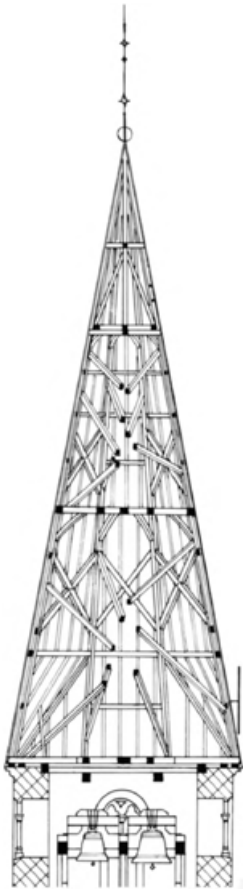
Plattegrond

De kerk bestaat uit een driebeukig schip ter lengte van vier traveeën en een driezijdig gesloten priesterkoor van twee traveeën (afb. 314). In het verlengde van de zijbeuken staan kapellen aan weerszijden van het priesterkoor en daarmee in open verbinding. Aan de westzijde van het schip sluit een oudere toren aan, die is opgetrokken op een vierkante grondslag. De hoek tussen de toren en de zuiderzijbeuk wordt ingenomen door een jonger toegangsportaal met bijruimten. Ten noorden van het koor bevindt zich een laag portaal en aansluitende sacristie. Aan de zuidzijde van het koor staat de bijsacristie.

De kerk heeft samen met de toren uitwendig een lengte van 30 m. De lengte van het kerkschip bedraagt inwendig 23 m; de schipbreedte is 5,75 m hart op

314 R.K. kerk. Plattegrond en lengtedoorsnede, gezien naar het noorden en dwarsdoorsneden, resp. over het schip naar de toren en over het koor naar het oosten. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius naar gegevens van W. Sprenger, Maastricht (1902), H. van der Wal (1962) en eigen waarneming, 1987.

315 R.K. kerk. Doorsnede van de toren met torenspitsconstructie. Schaal 1:150. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

316 R.K. kerk. De noorderzijbeuk en de voet van de toren, opname 1989.

hart; de noordbeuk meet inwendig 3.40 m en de zuidbeuk 4,30 m. De toren is inwendig 3.20 m, en uitwendig 6.50 m in het vierkant.

De assen van toren, schip en koor lopen in een zigzag lijn; de oriëntatie van de hoofd-as wijkt ongeveer 27° af in noordelijke richting.

Materiaal

De kerk is met inbegrip van de gewelven voornamelijk opgetrokken in mergel. De onderbouw van de toren en een gedeelte van de westmuur van de noordbeuk bestaan uit breuksteen, hoofdzakelijk zandsteen, gres en spaarzaam toegepaste

veldkeien. Voorts is gebruik gemaakt van hardsteen voor de schipzuilen met basementen, kapitelen en dekplaten en voor de deuren vensteromlijstingen in de portaal- en sacristieruimten. Het toegangsportaal naast de toren is opgetrokken in baksteen.

Toren uitwendig

De toren bestaat uitwendig uit twee geledingen, een tot de nokhoogte van het schip oplopende ongelede romp, gevolgd door een klokkeverdieping, van elkaar gescheiden door een uitspringende waterlijst. De voet van de toren bestaat tot op ca. 4 m boven het maaiveld uit allerlei kleine blokken natuursteen en grote hardstenen hoekblokken (afb. 316). De torenromp en spits meten respectievelijk 18 m en 18,50 m. De toren helt ongeveer 30 cm naar het westen over. De toren heeft geen westingang, maar is alleen toegankelijk vanuit het schip van de kerk via de kleine toegang in de oostmuur. In de noord- en zuidmuur zijn lichtspleten opgenomen. Onder de waterlijst bevinden zich kleine rondbogige galmgaten, die bij een latere verhoging buiten gebruik zijn geraakt. In de geleding boven de waterlijst zijn rondom grote rondbogige galmgaten aangebracht, die in tweeën zijn verdeeld door een hardstenen middenzuiltje waarboven een gotische tracering.

Toren inwendig

De torenvoet is ook inwendig tot 3.30 m opgetrokken uit breuksteen. De muurdikte bedraagt gemiddeld 1,65 m. Een kleine toegangsdeur vormt op de begane grond de verbinding met het kerkschip. Het muurwerk vertoont twee lichte versnijdingen en een wat forsere versnijding bij de klokkeverdieping. Vier houten zolderingen delen de toren in begane grond, twee tussenverdiepingen en een klokkeverdieping. Op de eerste verdieping bevindt zich aan de noord- en zuidzijde een spleetvenster.

De bij de lagere toren behorende galmgaten zijn nog aanwezig.

De bovenste galmgaten hebben haakse dagkanten, die slechts aan de buitenzijde zijn geprofileerd en gevuld met een in het gevelvlak staand, slank deelzuiltje en een tracering. Het exemplaar aan de oostkant is uit de bouwtijd.

De klokkestoel is met het verhogen van de toren ongeveer 1 m omhoog gebracht.

In de toren hangen twee klokken, respectievelijk uit 1528 en uit 1957; de laatste is hergoten naar een klok uit 1449 (zie blz. 336).

Torenspits

De eikehouten torenspits, die uit ca. 1500 dateert, kraagt iets uit boven de profiellijst van de klokkegeleding. De spits is overhoeks ingesnoerd; de schilden boven de muurvlakken lopen ongesnoerd door vanaf de basis tot aan de top.

De constructie (afb. 315) bestaat in doorsnee uit twee op elkaar geplaatste spanten, die samenkomen in door korbelen geschoorde tafelementen met daarop een korte koningstijl. De acht spantbenen die de hoekkepers vormen van de spits zijn onderling verbonden door gordingen en andreaskruisen waar de sporen overheen lopen. Vanuit de hoekkepers gaan schoren naar de tegenoverliggende kepers met halfhouts verbindingen.

De spits die al op de nog onverhoogde toren, waarvan de oude galmgaten nog aanwezig zijn, moet hebben gestaan, is in haar geheel in het midden van de 16de eeuw omhoog gebracht. Hij wordt bekroond door een smeedijzeren kruis met bol en torenhaan.

Portaal

De hoofdtoegang tot de kerk bevindt zich in de uit 1847 daterende, bakstenen aanbouw die de hoek vult tussen toren en zuiderzijbeuk. De aanbouw ligt onder een vlak hellend lessenaarsdak, dat aansloot op de tot 1911 aanwezige dakhelling boven de zuiderzijbeuk. De toegangsdeur met rondbogig bovenlicht wordt omvat door een rechthoekige, hardstenen omlijsting met ojiefvormig geprofileerde afdeklijst. Links van de toegangspartij in de bakstenen gevel twee rechthoekvensters met hardstenen onder- en bovendorpel, die in 1934 zijn aangebracht ter vervanging van een rondboogvenster.

Inwendig bestaat de ruimte uit een portaal met houten betimmering en een trap naar de verdieping, alsmede een buiten gebruik zijnde doopkapel met een nevenruimte.

Schip uitwendig

Het driebeukige schip heeft een lengte van vier traveeën. De ondermuren zijn rondom onder het plint in breuksteen opgetrokken. Het middenschip bezit een gedrongen lichtbeuk en een met schubleien in Maasdekking beklede kap die een helling van 60° bezit. De zijbeuken worden geschoord door steunberen, die bij het plint en op halve hoogte versnijden. In de gevelvelden zijn korte lancetvormige vensters aangebracht met middenstijl en visblaastracering, produkten van de restauratie van 1910-1913 (afb. 310). De schuine onderdorpels van de vensters gaan over in de waterlijst, die om de zich ter plaatse iets versnijdende steunberen heenloopt De zijbeuken worden gedekt door een zeer vlak hellend lessenaarsdak, dat doorloopt

boven de oostelijk van de zijbeuken aangebouwde zijkapellen. In de westmuur van de noordbeuk zit aansluitend aan de toren een fragment metselwerk van breuksteen. Het metselwerk vertoont hetzelfde karakter als dat van de onderbouw van de toren, maar staat daarmee niet in verband. In de tweede travee van de zuidbeuk zijn sporen van een in mergel gedichte ingang. De schipkap bezit een viertal dakkapellen uit de periode 1910-1913.

Schip inwendig

Het schip van de kerk is een met mergelstenen netgewelven overkluisde ruimte, waartegen een wat oudere, dito overwelfde koorpartij met zijkapellen aansluit (afb. 317-320).

Het gewelftype maakt koor en schip visueel tot één ruimte, hoewel de oude begrenzing van het schip in de vorm van een gereduceerde triomfboog nog duidelijk aanwezig is.

317 R.K. kerk. Het interieur gezien naar het priesterkoor, opname 1989.

318 R.K. kerk. Het interieur gezien naar noorderzijbeuk en orgel rond de eeuwwisseling, opname 1903.

Het middenschip en de zijbeuken worden worden gescheiden door op ronde en halfronde zuilen rustende spitsbogige arcaden. De ronde zuilen met basementen en Maaskapitelen zijn uitgevoerd in hardsteen (afb. 321a-c). De zuilen zijn opgebouwd uit hele en halfronde trommels met hier en daar een steenhouwersmerk (K Y +). De overgang van schacht naar bladkapiteel wordt gevormd door een halsring. Op de achtzijdige, hol geprofileerde dekplaten rusten de arcadebogen. Enige kolomschachten zijn jonger, hetgeen verband houdt met een latere doorbraak van het koor naar de noordelijke zijkapel. De dekplaten vormen tevens de basis voor muurkolonnetten en

319 R.K. kerk. Het driebeukige schip gezien naar het westen, opname 1989.

320 R.K. kerk. Interieur naar het orgel, opname 1989.

consoles, waarop de ribben van de middenbeuks- en zijbeuksgewelven samenkomen. Boven de boog van de tweede en derde travee aan weerszijden, alsmede in de vierde travee aan de zuidzijde bevinden zich kleine rondbogige vensters, die hebben behoord bij een oudere en lagere basilicale schippartij. Deze vensters zijn buiten gebruik geraakt toen de zijbeuken werden overwelfd en men daartoe het middenschip verhoogde en een nieuwe reeks kleine lichtbeukvensters aanbracht, die direkt onder de gewelfkappen zichtbaar zijn. De profileringen van de arcades aan de noordkant zijn onderling verschillend en ook gedetailleerder dan die aan de zuidzijde, waar slechts eenvoudige afschuiningen te zien zijn.

De gewelfribben en gordelbogen hebben in het middenschip een flauw peerkraal-profiel, verlengd met een holle afschuining. Het mergelstenen gewelf in de zuiderzijbeuk is van hetzelfde type als dat in het middenschip. De wat smallere noordbeuk is overwelfd met een kruisribgewelf in klein formaat mergelsteen, nog kleiner dan de in de streek gebruikte baksteen. De kerkvloer is belegd met hardstenen plavuizen (29 × 29 cm), afwisselend licht en donker, in ruitverband gelegd.

Kapconstructie van het schip

De kap bestaat uit zeven spantjukken, voorzien van telmerken.
Met uitzondering van het eerste en het laatste spant, zijn de overige spanten van west naar oost aan beide zijden dus dubbel, in het midden gemerkt met twee korte reeksen (zie afb. 322, 323):

SCHIP					**:**	**KOOR**			
spant	I	II	III	IV	:	V	*	VI	VII
telmerk	1	2/3	4/5	6/7	:	1/2	*	3/4	5

* = tussenspant

321a-c R.K. kerk. Maaslandse kapitelen, opname 1989.

De spanten bestaan uit op de gebintbalk rustende, met korbelen versterkte dekbalkgebinten, waarop een geschoorde nokstijl staat. Het windverband bestaat uit schoren die vanuit de spantbenen naar de fliering lopen.

De nokstijlen zijn eveneens van windverband voorzien door schoren die de nokstijlen met de nokgording verbinden.

De schipkap is in oostelijke richting verlengd na de afbraak tot op zolderhoogte van de gevel, die waarschijnlijk boven de triomfboog heeft gestaan.

Hiermee is de overgang gecreëerd naar de kap boven het koor. Tegen de oostmuur van de toren tekent zich een dakmoet af die ongeveer 1.50 m onder de huidige kaphoogte ligt, maar qua dakhelling daarmee correspondeert. De schipkap blijkt bij de toren en bij de triomfboog afgezaagd. De nog 14de-eeuwse kap moet in zijn geheel omhoog zijn gebracht, toen het schip met de tweede lichtbeukzone werd verhoogd.

Koor uitwendig

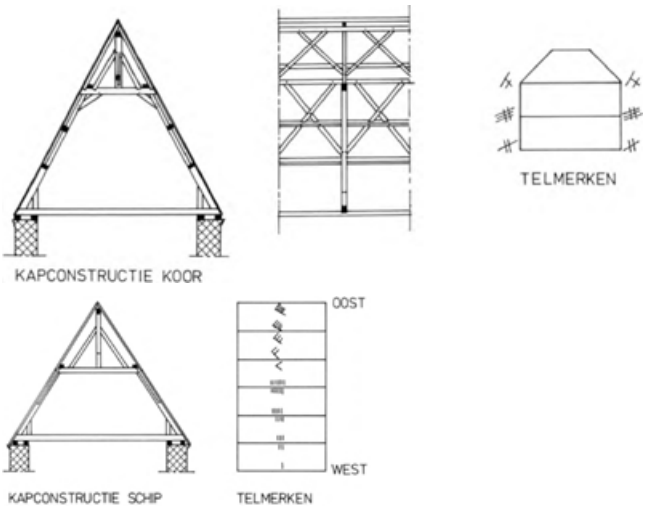
Het priesterkoor bestaat uitwendig uit twee traveeën met een onregelmatig driezijdige sluiting, waarin spitsboogvensters met hardstenen dagkanten (afb. 311, 312). Het koor is rondom door steunberen geschoord.

Aan weerszijden van de eerste koortravee sluiten zijkoren aan. De kap boven het koor is iets stijler dan die boven het middenschip. De verspringing wordt opgevangen door een met leien bekleed overgangsschot.

Op het dak van de koorsluiting staat een smeedijzeren kruis, een navolging van het originele 15de-eeuwse kruis, dat thans als wegkruis staat opgesteld in Onderschey (zie blz. 365). Op het koordak zijn bij de restauratie in 1910-1913 een drietal dakkapellen aangebracht.

Koor inwendig

De koorpartij is geheel in mergelsteen overkluisd met een netgewelf, dat verwant is aan de gewelven in het schip en in de zuiderzijbeuk (afb. 317). Het koor staat in open verbinding met de zijkoren door middel van arcades die rusten op de zuilen die ook de triomfboog opvangen en op halfzuilen bij het begin van de koorsluiting. In de koorsluiting zijn schalken met voetstuk en lijstkapiteeltjes de dragers van de gewelfribben. In de noord- en zuidmuur bevinden zich toegangen naar de beide sacristieruimten; de vormgeving van de deuromlijsting dateert uit de periode van de restauratie van 1910-1913. Toen kregen de vijf vensters in de koorsluiting de neogotische tracering en is een eertijds in de sluiting van het koor aangebrachte toegangsdeur gedicht. In de zuidoostmuur van de koorsluiting bevindt zich een nis met drielobbige, hardstenen latei; in de zuidwand een nis, afgesloten door een houten deurtje waarop een smeedijzeren beslag, formaat 71,5 × 50 cm (XX a). In het koor

322 R.K. kerk. Kapconstructie van kerkschip en koorpartij. Schaal 1:150. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

323 R.K. kerk. De kap boven het middenschip, opname 1989.

324 R.K. kerk. De kap boven het priesterkoor, opname 1989.

liggen marmeren plavuizen, formaat 46,5 × 46,5 cm uit XVIII c, en achter het altaar oorspronkelijke plavuizen uit XIVd.

Kapconstructie

De laat 14de-eeuwse, eikehouten kap boven het priesterkoor vertoont een vrij unieke constructie (afb. 322, 324). Zij bestaat uit op de gebintbalk geplaatste spantjukken met standzonen en korbelen, waarop een geschoorde nokstijl is aangebracht. Opmerkelijk is het toegepaste windverband, dat bij de spantjukken wordt gevormd door andreaskruisen, die in het dakvlak liggen doordat zij op de spantbenen, flieringen en gordingen halfhouts zijn

ingekeept en gepend. Het windverband tussen de nokstijlen wordt eveneens gevormd door andreaskruisen, die vanuit de voet van de nokstijlen naar de nokgording lopen. De nokstijlschoren zijn gelipt in de jukdekbalk en gepend in de nokstijl. De nokstijlen zijn bovendien onderling verbonden door een horizontale regel. De drie oostelijke jukspanten zijn voorzien van telmerken (zie afb. 322) en verdelen het koorgedeelte van triomfboog tot sluiting in drie gelijke gedeelten. Er is nog een vierde spant in de serie, dat niet is gemerkt, op korte afstand van de ‘afgebroken’ triomfboogmuur. Het vormt samen met het westelijke van de drie gemerkte spanten de onderbouw van een dakruiter.

Oorspronkelijk liepen de gordingen tot in de scheidingsmuur tussen schip en koor. Na afbraak van de triomfboog en het omhoog brengen van de schipkap is er een overgangsconstructie gemaakt waarbij de kap van het schip naar het koor toe is verlengd. Het verschil in dakhoogte, dakhelling en asrichting tussen schip en koor noodzaakten tot het maken van een houten met leien bekleed dakbeschot.

Sacristie en bijsacristie

De huidige bijsacristie aan de zuidzijde van het koor staat op de plaats van een 18de-eeuwse sacristie, die in 1913 is vervangen door het huidige, met een plat dak gedekte bijgebouw, dat nadien ging fungeren als bijsacristie. In de westmuur van deze ruimte is een eikehouten kastje opgenomen met paneeldeurtjes en gepaneelde, afgeschuinde hoeken. Ofschoon er plannen bekend zijn van de hand van W. Sprenger om deze sacristie te vervangen door een grotere ruimte, is uiteindelijk gekozen voor nieuwbouw aan de noordzijde van het koor. Daar is in 1913 de huidige sacristie met een klein toegangsportaal gebouwd door architect W. Sprenger. Het portaal en de bijsacristie zijn bewust lager gemaakt om voldoende lichttoevoer voor de vensters in het koor en in de oostmuur van de noordkapel te laten toetreden. In de sacristie is een gedenksteentje geplaatst met een tijdvers dat het gereed komen van de restauratie in 1913 memoreert: CAROLO.JOSEPHO. / EIJGELSHOVEN. / PAROCHO. / SVM. AEDIFICATA.

Bouwgeschiedenis

Fase I - Romaanse kerk van breuksteen, XI-XII

Het oudste gedeelte van de kerk is de onderbouw van de toren die in ongehouwen natuursteen is uitgevoerd. De torenvoet dateert mogelijk nog uit de 11de of het begin van de 12de eeuw. Het betrekkelijk kleine steenformaat kan weliswaar op een hoge ouderdom wijzen, maar het voegwerk en de specie zijn dat niet. De noorder zijbeuk heeft in de westmuur nog een fragment van hetzelfde breukstenen metselwerk. Ofschoon dit werk niet in verband is gemetseld met de toren, is het toch goed mogelijk, dat toren en zijbeuksmuur hebben behoord bij een breukstenen kerk met zijbeuken, waarvan verder geen gegevens voorhanden zijn. De toren kan in eerste aanleg uit het begin van de 12de eeuw dateren. W. Marres suggereerde, dat het bouwmateriaal afkomstig zou zijn van de Karolingische palts Vouren (‘op de Sale’) dat op betrekkelijk korte afstand bij het Belgische 's-Gravenvoeren heeft gestaan. Deze palts verloor bij de bouw van de burcht in Daelhem (ca. 1080) zijn functie. Hiervoor is evenwel geen feitelijk bewijs aan te leveren.

Fase II - 'Romaanse' kerk van mergel, XIII

Op het breukstenen gebouw volgt de voornamelijk in mergel opgetrokken kerk, waarvan met name de torenromp tot aan de tweede geleding en de schipmuren boven de arcaden tot aan de lichtbeukvensters nog over zijn. De rondboogvensters die men in het middenschip boven de middelste arcades aantreft, zijn samen met de lichtspleten in de voet van de toren en de galmgaten onder de waterlijst nog overblijfsels van de kerk uit deze fase, die in haar oudste mergel-gedaante sobere romaanse vormen vertoont en is te dateren omstreeks XIII b. Dit bouwwerk moet in elk geval een driebeukige

basilicale aanleg hebben gehad. De toren moet in deze fase een hoogte tot aan de cordonlijst hebben gehad. Hierbij hoorden de kleine rondbogige galmgaten. Het schip zal een vlakkere dakhelling hebben gehad, waarvan overigens geen dakmoet tegen de oostmuur van de toren is terug te vinden. Het schip werd geflankeerd door zijbeuken die smaller waren dan de huidige. Het is mogelijk dat de oudste kerk tijdens de strijd tussen Brabant en Daelhem is verwoest en dat zij na de inname van de burcht van Daelhem is herbouwd. Hoe deze kerk er heeft uitgezien, blijft de vraag.

Fase III - Verbouwing tot gotische kerk, ca. 1400

De romaanse kerk is omstreeks 1400 in fases verbouwd tot een gotisch bedehuis. Alleerst zal het romaanse koor zijn vervangen door een diepere, driezijdig gesloten koorpartij. Het nieuwe koor heeft wellicht aanvankelijk nog geen overwelving gekregen. Hierop wijst de behandeling van het muurwerk boven de gewelven in de koorsluiting, waar nog resten van een binnenafwerking aanwezig zijn die in het zicht hebben gezeten. De hardstenen kolonnetten in het koor hebben gelijksoortige basementen met holle afschuiningen als de zuilen in het schip, ofwel ronde basementen van een nog ouder type.

De dagkanten van de koorvensters zoals die door Sprenger nog zijn aangetroffen waren qua vorm niet erg geavanceerd, maar gewoon afgeschuind, zoals in de koorpartij van de Sankt Pauluskirche in Aken en in de koorvensters van de abdijkerk van Kornelimünster het geval is. Ook het kolommetje in het middenvenster, dat bij de restauratie in 1903 verdween, wijst op die vroege venstervorm. Het koor bezat over twee traveeën gesloten zijwanden. Aan de noordzijde sloot een sacristie aan ter plekke van de huidige noordelijke koorkapel.

De laat-romaanse scheibogen werden vervangen door vier arcaden op hardstenen zuilen met Maaskapitelen. Overeenkomstige schematische Maaskapitelen zijn toegepast in de St. Petruskerk in Sittard (na 1380) en in de kerken van Eijsden en Breust (ca. 1393).

De overeenkomst met de zuilen in de kerk van Breust is ook voor wat betreft de basementen en dekplaten frappant.

Het gotiseringsproces van het schip moet aan de noordzijde zijn begonnen, waar de uitvoering wat slordiger is gedaan. De romaanse noordbeuk is vervangen door een wat bredere zijbeuk, die aan de oostzijde aansloot tegen de sacristie naast de eerste koortravee.

Na de voltooiing van de noordbeuk is men aan de zuidzijde verder gegaan. Waarschijnlijk ligt daar enige tijd tussen, want het is opmerkelijk, dat de arcades anders zijn geprofileerd en dat de zuidbeuk breder is aangelegd dan de noordbeuk. Bovendien komen de kapitelen in de zuidbeuk onderling meer overeen dan aan de noordzijde.

De zuidbeuk is in één campagne voltooid in de vorm van vier zijbeukstraveeën en een direct aansluitende zijkapel met een flauw-driezijdige sluiting, die rekening houdt met de bestaande steunbeer van het priesterkoor.

Het eerste gotische middenschip behield waarschijnlijk de hoogte van de romaanse lichtbeuk met vlakke zoldering. De romaanse zijbeuken zijn vervolgens door bredere gotische beuken met steunberen vervangen. Het kerkschip kreeg een pseudo-basilicale opbouw, doordat de functie van de lichtbeuk-vensters verviel. Op het kerkschip kwam een geheel nieuwe kap, waarvan de hoogte nog is af te lezen

aan de dakmoet, die zich tegen de oostmuur van de toren aftekent. De nokhoogte van de schipkap ligt ruim 1 m lager dan die van het koor. De kap is dezelfde als het huidige kerkdak, die tijdens een volgende bouwfase hoger is herplaatst (zie fase IV).

Fase IV - Laatgotische overwelving en wijziging van de zijbeuk, XV d - XVI a

In de eerste helft van de 16de eeuw is de kerk opnieuw vrij ingrijpend verbouwd, waarbij gewelven zijn aangebracht en de zuidbeuk in één bouwcampagne zal zijn vervangen door de huidige, bredere zijbeuk. Daartoe moesten de schipmuren ongeveer 1,5 m worden verhoogd boven de romaanse

rondboog-vensters, waaraan de functie al eerder (in fase III) werd ontnomen door de dakkappen boven de zijbeuken. Om het schip van bovenaf toch voldoende licht te verschaffen, zijn boven de romaanse lichtbeukramen nieuwe vensters gemaakt, die door de muraalbogen van de gewelven werden oversneden.

In deze fase is men de kerk gaan overwelven met een netgewelf. Die overwelving is begonnen in het koor en voortgezet in de middenbeuk. De triomfboog tussen schip en koor is duidelijk verbreed en verhoogd, toen men de kerk van een netgewelf voorzag in het middenschip. De triomfboog loopt vrijwel teniet in de noord- en zuidmuur, waar hij wordt opgevangen op een brede impost.

Op de overgang van de noorder zijbeuk naar de noorder zijkapel is ook een brede gordelboog die bij de noordmuur wordt opgevangen door drie korte kolonnetten.

Waarschijnlijk is de zijkapel oorspronkelijk een afgesloten sacristie geweest, die pas later bij de kerk is getrokken en dankzij de vakkundige doorbraak met arcadebogen naar koor en noordbeuk is geopend.

De zuidbeuk vertoont zich, in tegenstelling tot de noordbeuk, meer als een eenheid en mist een brede gordelboog tussen de vierde travee en het zijkoor, dat ook weer in open verbinding staat met de koorpartij. Bovendien vertoont de oostelijke sluitmuur nog de aanzet van een polygonale beëindiging.

Fase V - 18de-eeuwse en latere toevoegingen

De oudste sacristie heeft zich waarschijnlijk aan de noordzijde van het koor bevonden op de plaats, waar thans het Maria-altaar staat. In de 18de eeuw is er een nieuwe sacristie gebouwd aan de zuidkant van het koor, die ook op het kadastraal minuutplan voorkomt.

De huidige sacristie met het toegangsportaal aan de noordkant van het koor is een toevoeging uit 1913 als sluitstuk van de restauratie o.l.v. architect W. Sprenger. In 1847 is in de hoek tussen toren en zuiderzijbeuk een portaal met bijruimtes gebouwd, waarvan de hoofdruimte heeft dienst gedaan als doopkapel. Het portaal is ‘1847’ gedateerd in het glas-in-lood raam boven de toegangsdeur.

Inventaris

De kerk is in het bezit van vooral uit de 18de en 19de eeuw stammend meubilair, voorts van enige oude beelden en een gave, vroeg 20ste-eeuwse beglazing. Sommige oudere interieur- onderdelen zijn uit de kerk verwijderd, zoals de 17de-eeuwse preekstoel, of vertimmerd, zoals de tot dagaltaar verbouwde communiebank.

Hoogaltaar

Geschilderd, houten altaar (mogelijk afkomstig uit een Luiks schrijnwerkersatelier), neobarok, ca. 1845, met gebruikmaking van oudere onderdelen uit XVIII B (afb. 325). Tombe geplaatst op drie eikehouten treden. Aan de voorzijde in reliëf een medaillon met voorstelling van de graflegging van Christus, omkranst met eikeloof en geflankeerd door dito festoenen, een latere wijziging uit XIX b (zie ook zijaltaren).

Het draaitabernakel, met Lam Gods op de gebogen deur en bekroond met gesneden pelikaan die haar jongen voedt, bevindt zich thans op een nieuwe tabernakelkluis die in 1926 werd geplaatst.

Retabel in de vorm van een door composiet zuilen geflankeerde en overhuifde boogomlijsting met cherubskopje voor het altaarschilderij. Volutenbekroning met vazen en Jahweh-teken op een door wolken en stralen omgeven driehoek. *Altaarschilderij*, doek, formaat ca. 280 × 125 cm, gesigneerd ‘O. PIROTTE. F: / 1752’ (= Olivier Pirottte, Luik 1699-1764). Christus aan het kruis, waaronder staande Maria en Johannes en in het midden Maria Magdalena, die de kruisboom omvat. Het schilderij past qua formaat niet goed binnen de boogopening van het retabel en is naar alle waarschijnlijkheid eerst bij de

325 R.K. kerk. Hoogaltaar, opname 1953.

ombouw van het altaar in het tweede kwart van de 19de eeuw geplaatst. Een visitatieverslag uit het bisdom Luik meldt voor Noorbeek in 1763: 'Tabernaculum novum est'. Volgens een verslag van 'jaerlijxse uijtgaeve voor de kercke' in het kerkarchief is af te leiden, dat een altaar na 1760 zou zijn 'gemaeckt'. In het Frans Domeinarchief is echter in 1798 sprake van een altaar met het 'Oog Gods en twee engelen' (mogelijk de beide houten engeltjes, die in de sacristie worden bewaard, zie blz. 330). Het altaarstuk van Pirotte wordt hierin niet genoemd, terwijl wel een thans ontbrekend schilderij met de Drieëenheid van het zijaltaar wordt vermeld.

- Archivalia. G.A.M., Maastricht, Kerkarchief parochie Noorbeek, Register der Deliberatiën 1891-1964.

R.A.L., Maastricht, Domeinen 539, 607 Noorbeek.

Zijaltaren

Twee altaren, hout, geschilderd en ten dele verguld, circa 1846, neobarok. Gebogen tombe, verwant aan die van het hoogaltaar. Retabel bestaande uit Korinthische zuilen op stylobaat en met kroonlijst boven een halfronde beeldnis met schelpwelving. Als versiering parelsnoeren, festoenen en cherubijntjes. Tabernakeldeur met rondboogdeurtje, waarop in reliëf een

monstrans op wolken. Voluten met kroon. Monogrammen ‘MR’ en ‘SJ’ in stralenkrans, respectievelijk voor het Maria- en St. Jozefaltaar. Beelden van Maria en Jozef, beiden met het Kind, door Atelier Houtermans uit Roermond, 1901 (zie blz. 330).

Register no 7 van het Personeel en correspondentie van de Fabriekraad Noorbeek vermeldt een legaat van zeven en veertig gulden ‘(...) dienend tot de herbouwing van het Onze Lieve Vrouwe Altaar’

- Archivalia. G.A. Maastricht, Kerkarchief parochie Noorbeek.

Dagaltaar

Het dagaltaar, eikehout, is samengesteld uit fragmenten van de vroegere communiebank, die het schip afsloot. Vaasvormige balusters, afgewisseld met postementen waarin panelen, XIX (afb. 317). Zie voor de oorspronkelijke opzet afb. 325). In de lezenaar zijn vijf van dergelijke balusters verwerkt. De oorspronkelijke hoogte van de communiebank, 76 cm, is in schabloon nog af te lezen aan de pijler bij het Mariakoor.

Communiebank

Houten communiebank, geschilderd en gemarmerd, hoogte 77 cm, lengte 4,27 m. XIX. Balustrademodel met dubbele deur in het midden en postementen aan weerszijden. Geplaatst voor het St. Jozefaltaar.

Biechtstoelen

Twee eikehouten biechtstoelen met driedelig front, 1787. Open model met gecurfd front en een dito kooflijst, versierd met snijwerk van palm- en lauriertakken en bekroond door een ajour kuif, waarin lauriertakken en rozen zijn uitgebeeld; onderdeur voor de middencel.

- Archivalia. G.A.M., Maastricht, Kerkarchief Noorbeek, inv. nr. 28: Map aantekeningen 18de eeuw, jaar 1787.

Doopvont

Vont van hardsteen, hoogte 135 cm, diameter 50,5 cm, op vierkant postement, XVIIa; deksel, koper, vernieuwd, gezien de sporen van een ouder deksel; in en uitgezwenkt model, XIX? Staat opgesteld in de Brigidakapel.

Preekstoel

Zeskante houten kuip op kelkvormige voet met dito klankbord, geverfd hout, 1641 (afb. 318).

Het meubel is uit de kerk verwijderd. Op een uit 1903 daterende foto is duidelijk te zien dat de preekstoel met de achterzijde tegen een vlakke wand heeft gestaan. De kuip heeft op de hoeken voluutpilasters en regels ornamentaal snijwerk, voorts rondboogpanelen met later toegevoegde evangelistenbeelden (gipsafgietsels); in een rolwerkcartouche gedateerd 1641; gepolychromeerd door H. Scheen in 1901. Thans worden drie zijden bewaard in een berghok; klankbord en ruggeschot zijn opgeborgen in de toren.

Orgel

Instrument gebouwd in 1851 door Wilhelm Koulen (Coelen) uit Heinsberg (afb. 318-320). Orgelkas, bestaande uit drie pijpentorens en tussenvelden, met snijwerk in de vorm van consoles onder de torens en aan weerszijden gesneden wangen in de vorm van muziekinstrumenten. Op de zijtorens een staande engel met een muziekinstrument. De kas sluit qua vormgeving aan bij de z.g. Weidtmann-traditie. Het oorspronkelijk pijpwerk en de blaasbalg-installatie zijn nog aanwezig.
Dispositie:

Hoofdwerk:	Positief:	Rugwerk:
Bourdon 16' gedeeld	Holpijp 8' gedeeld	Tuba 16'
Prestant 8'	Fernflaut 8' diskant	
Gamba 8' gedeeld	Salisional 4'	
Holpijp 8' gedeeld	Fluit 4'	

Octav 4'	Nasard 2⅔
Gemshoorn 4'	Waldflaut 2'
Superoctav 2'	Oboe 8'
Cornet 3 st. diskant	Eufone 8' gedeeld
Mixtuur 3-4 st.	
Trompet 8' gedeeld	

Het orgel is geplaatst op een galerij, gesteund door vier houten zuiltjes en een borstwering met in balustervorm gezaagde, platte spijlen, volgens het kerkarchief te dateren ca. 1830.

- Literatuur. A. Bouman, Nederland orgelland, 1964, 156; H. van der Harst, Langs Nederlandse orgels, Zeeland, Noordbrabant, Limburg, Baarn 1979, 55, 139; Quaedvlieg 1975, 18, 42; idem 1982, 66-67, 103.

Kerkbanken

De kerkbanken zijn geïnspireerd op een oud model kerkbank met gedraaide poten. De voorste bank aan de zuidzijde bezit nog een leunbord met de inscriptie: ‘N.J. DE WARRIMONT . ANNO. 1729’.

Grafzerk

Voor de trap van de zangerstribune bevindt zich een hardstenen grafzerk, formaat 132 × 67 cm, afgesleten en deels door banken aan het zicht onttrokken.

Onvolledige tekst: ‘HIER ZYN BEGRAVEN.../ EERSAMEN BARN.../ THEUNISSEN...’.

Volgens Belonje luidt het volledige grafschrift: ‘Hic sepultus est Rdus adm. Dnus Joannes Theunissen / Annis 32 pastor in Noorbeeck / Obiit 15 Nov. 1711 R.I.P.’

- Literatuur. PSHAL XVI (1879), 294; PSHAL 96-97 (1960-1961), 221.

Beelden

Corpus van kruisbeeld (afb. 326a), hout, 74 cm, beschadigd; XVII d. Boven de credenstafel in de sacristie.

Kruisbeeld, zie kerkhofkruis.

Maria, (afb. 326b), hoogte 74 cm, gepolychromeerd hout, 1520-'30.

Staande figuur, met gevouwen handen, gekleed in gewaad met zigzag plooien, sluier, keurs en kindoek. Oorspronkelijk behorend tot een Calvariegroep.

Johannes Evangelist (afb. 326c), hoogte 74 cm, gepolychromeerd hout, 1520-'30.

Staande figuur met boek in de hand, korte fladderende haardos; om de hals

326a-c R.K kerk. Beelden van Maria en Johannes, opgesteld in het kerkschip en corpus Christi in de sacristie, hout. 3de kwart 16de eeuw, opname 1989.

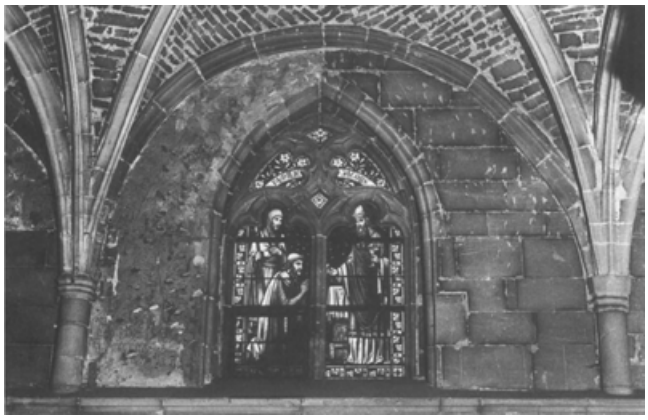
een gespleten boordje, rechterhand op de borst. Het beeld maakte samen met Maria (afb. 326b) deel uit van een Calvariegroep.

Brigida (afb 339), hoogte 114 cm, gepolychromeerd gips, 1879, Atelier Billaux-Grossé, Brussel, afgietsel van ouder beeld. Staande heilige met staf en boek; aan haar voeten een liggend rund. Oorspronkelijk stond het beeld in de Brigida-kapel aan de Pley.

- Literatuur. Catalogus Billaux-Grossé, Brussel, oktober 1921, 9 nr. 95. *Maria met Kind*, hoogte 164 cm, atelier Houtermans, Roermond, 1901. Geplaatst op het Maria-altaar.

Jozef met Kind, hoogte 156 cm, als boven. Geplaatst op het St. Jozefaltaar. *Engeltjes*, hoogte resp. 55 en 43 cm, geloogd lindehout, XVIII B.

Mogelijk afkomstig van het 18de-eeuwse hoogaltaar (zie hoogaltaar blz. 327). Thans geplaatst in de sacristie.

327 R.K. kerk. Tweede travee noorderzijbeuk met restant van muurschilderingen links van het venster en onder de cordonlijst, opname 1987.

Muur- en gewelfschilderingen

Voor de restauratie onder leiding van architect W. Sprenger was de kerk inwendig gewit en van eenvoudige motieven voorzien. Bij de restauratie zijn de wanden zoveel mogelijk schoon geschuurd met uitzondering van plekken waar men sporen van oudere schilderingen aantrof (afb. 327). In het koor bevinden zich fragmenten van schilderingen tegen de gewelfvelden, op de triomfboog en in de dagkanten van het noordoost- en zuidvenster. Het zijn vooral ornamentaal- plantaardige versieringsmotieven, XVI A.

In de noordbeuk zijn nog fragmenten tegen de westmuur en tegen de noordmuur aanwezig. In de tweede travee van de noorder zijbeuk, een fragment van 84,5 × 62,5 cm, met een figurale afbeelding, vermoedelijk een voorstelling uit de kruisweg. Het mergelstenen muurvlak rond de schildering is ca. 12 mm afgeschuurd.

Gebrandschilderd glas

De kerk is in haar geheel beglaasd met gebrandschilderde ramen. Deze zijn geschonken door de plaatselijke bevolking tijdens en kort na de restauratie van

1903-1913. In feite was de schenking van een van de koorvensters de aanleiding tot die restauratie. Zie blz. 316.

Het glas is vervaardigd in het atelier van de firma F. Nicolas en Zonen, Roermond. Datering: plaatsing koorvensters 1903, zuidbeuk 1905, noordbeuk 1906.

Het ensemble is iconografisch vooral ingegeven door de schenkers en beantwoordt verder aan de ideeën van de toenmaals heersende plaatselijke vroomheid. Voorts is er aandacht voor het heraldisch aspect. Wie een familiewapen heeft, laat niet na het hier te tonen. Zie voor de plaats van de hieronder te noemen ramen de nummering op afb. 328.

328 R.K. kerk. Schematische plattegrond met aanduiding van de plaats van de glas-inlood vensters. Tekening door A. Warffemius.

- Archivalia. G.A. Maastricht, Kerkarchief H. Brigida Noorbeek, 'Carl Eijgelshoven', blz. 2-3.

Koorvensters

In het koor bevinden zich vijf vensters (1-5), waarvan vier met een figurale voorstelling; het venster in de as van het koor is ornamentaal gevuld.

De koorvensters bezitten een tracering bestaande uit een middenmontant en een qua vorm variërende visblaastracering in de vensterkop. De onderste vakken zijn gevuld met familiewapens van de schenkers. De verschillende taferelen zijn omkaderd door een aan neogotische architectuur ontleende decoratieve omlijsting. In de vensterkop zijn symbolen opgenomen.

1. Annunciatie. Maria en de engel Gabriël met banderol, waarop de tekst: 'Ave gratia plena Dominus tecum'; op de onderste glaspanelen een banderol, waarop de naam van de schenkers: 'ERVEN MATTHIEU MELEN'.
2. Aanbidding door de herders. Maria en Jozef met het Kind in de kribbe (links) en de herders (rechts); op de onderste glaspanelen het alliantiewapen van de schenkers: DE BEHAULT en DE SCHIERVELD (= Arthur de Behault, heer van Altembrouck).
3. Ornamentaal glas met blad- en bloemmotieven; geschenk van pastoor C. Eijgelshoven. Dit venster was lange tijd gesloten en is pas bij de restauratie in 1910 heropend; het valt echter geheel weg achter het hoogaltaar.
   A. Mulder drong in zijn rapport uit 1903 erop aan, het venster in ere te herstellen, met het oogmerk, dat het barokke altaar ooit zou plaats maken voor een lager neo-gotisch exemplaar.
4. Calvarie. Onder het kruis staan Maria en Maria Magdalena (links) en de apostel Johannes (rechts); een tapijtachtig fond vormt de achtergrond; aan de voet van het kruis de schedel en beenderen van Adam. In de onderste glaspanelen het door een hazewind en eenhoorn als tenanten gehouden alliantiewapen van DE GELOES en DE LANNOY (= René Marie Anne Joseph Maur Comte de Geloes en Blanche Ernestine Ch. Marie Joseph Comtesse de Lannoy).

Heraldisch rechts: gouden kruis op veld, heraldisch links: drie leeuwen (2-1) op wit veld.

5. H. Hart van Jezus. Verschijning aan de H. Margaretha Maria Alacoque (afb. 329). Christus staande op de trede van een altaar (links); voor Hem knielend (rechts) Margaretha in kloostergewaad. Op de onderste panelen twee wapenschilden van de schenkers: COENEGRACHT en VAN SINNICH. Heraldisch rechts: 3 ruiten (2-1) op veld; heraldisch links: gedeeld schild met gekroonde aal of paling (h.r.) en klimmend bokje (h.l.)

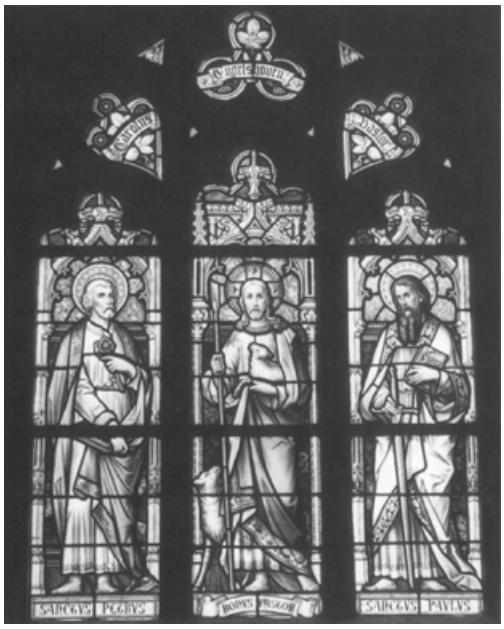

329 R.K. kerk. Glas-in-lood venster in het priesterkoor, opname 1989.

Noorderzijbeuk

Zie afb. 328, nr. 6-10).

6. Verschijning van de engel aan Zacharias in de Tempel. Zacharias met wierookvat voor het altaar met de zevenarmige kandelaar.
   Naam van de schenkster: SOPHIA HORBACH. Zij was een nicht van pastoor Eygelshoven, woonachtig op de pastorie.
7. Presentatie van Maria in de Tempel. Maria wordt door Anna binnengeleid in de tempel, waar een priester voor het altaar staat (links) met voor hem een mandje met duiven.
   Naam van de schenker: TYCHON DE WARRIMONT.
8. Mozes en de koperen slang. Mozes met de staf omringd door vijf personen, van wie er drie naar de koperen slang opzien en twee zijn gebeten.
   Naam van de schenkers: Js DE LA CROIX WARRIMONT, uit Vroelen.
9. Abraham en Melchisedech. Abraham knielt voor de hogepriester Melchisedech, die hem het brood aanreikt. Achter Abraham (links) een staande soldaat; Melchisedech met kelk en kroon staat voor een altaar.

330 R.K. kerk. Glas-in-lood venster in zuiderzijbeuk. Raam van pastoor Eygelshoven, opname 1989.

Naam van de schenkers: FAMILIE JACOBS van Terlinden.

10. Drieëenheid. God de Zoon links van God de Vader, de Geest daarboven in de driepas van de tracering.
    Geen naam van de schenkers, maar in de vensterkop aan weerszijden van de Geestesduif de kapitalen: K en LH (= Kinderen Lemlijn Henssen).
    Aan de voet van de afbeelding drie ringen tegen een gevleugeld fond.
    Schenkers: Kinderen van Cornelis Lemlijn Henssen van Hof.

Zuiderzijbeuk

Zie afb. 328, nr. 11-15.

11. Petrus, met boek en sleutels; Christus als Goede Herder met staf en twee schapen; Paulus, met boek en zwaard. Onderschriften: ‘Sanctus Petrus’, ‘Bonus Pastor’ en ‘Sanctus Paulus’ (afb. 330).
    Naam van de schenker: CAROLUS EYGELSHOVEN PASTOR.
12. Maria met het Kind overhandigt aan de voor haar geknielde St. Dominicus de rozenkrans; boven Dominicus twee cherubijntjes. Onderschrift: REGINA SACRATISSIMI ROSARII (Koningin van de allerheiligste Rozenkrans).
    In de vensterkop het gedeelde wapen van de schenkers [A. 3 rozetten (2-1), B. eenhoorn] met wildeman als helmteken en op banderol de initialen: ‘I N’ en ‘I.d.W’ (= I. Nicolas en I. de Warrimont).
13. Sanctus Isidorus (links) met zaaigoed in doek, ploeg, engelen; Sancta Brigida (rechts), in kloostergewaad met gebedenboek in handen en liggend rund aan haar voeten.

Naam schenkster: BRIGIDA HEUSSCHEN, van Schey.

14. Sancta Barbara (links) met toren; Sancta Catharina (rechts) met zwaard en gebroken rad.
    Naam van de schenker, in de lancetpunt: FAMILIE LEONARD VAN WYLLER.
15. Sancta Agnes (links), met palmtak en lam op linker arm; Sancta Caecilia (rechts), klein orgel dragend en lauwerkrans in het haar.
    Naam schenkers, in vensterkop: JOANNES EN AGNES BOURS.

Schilderijen

Zie altaarschilderij met Calvariegroep (blz. 326).

Kruiswegstaties

Veertien staties, afm. 68 × 80,5 cm, olieverf op doek, niet gesigneerd XIX b.

Liturgisch vaatwerk en gerei

Stralenmonstrans (afb. 331), hoogte 73 cm, gedeeltelijk verguld zilver, geen merken, tussen 1740 en 1747, barok.

Cartouche op de voet met het alliantiewapen van Jacques-Erard de Foullon, heer van Altembroeck, Noorbeek (sedert 1740), Kessel, Terlinden en Veldwezel, raad en kamerheer van de Prins-Bisschop van Luik (overleden 1747) en Claire Josèphe Dominique de Bibaus (overleden 1747).

Rechthoekige, hol afgeschuinde voet met in drijfwerk acanthuscartouches,

331 R.K. kerk. Stralenmonstrans, verguld zilver, 2de kwart 18de eeuw, opname 1989.

332 R.K. kerk. Ciborie, zilver, 1727, opname 1989.

333a-b R.K. kerk. a. Kelk, zilver, 1764; b. Kelk, zilver, XVIId, opname 1989.

cherubijntjes en festoen; peervormige nodus met acanthus; hostiedoos omgeven door stralenkrans met cherubijnen en God de Vader met wereldbol in de wolken.

- Literatuur. De Ryckel, blz. 356; Belonje, in: PSHAL 96-97 (1960-1961), 221.

Reliekhouder Kruisreliekhoudertje, hoogte 32 cm, zilver, geen merken, voet XVI a, kruisje ca. XVI d / XVII a. Ovale, gelobde en van boven zeskantig, uitgezwenkte voet; ronde gekartelde stam met plat ovale nodus; hierboven een reliekdoosje met driepassen en kruisje.

Reliekhouder, hoogte 30 cm, zilver, merken: JS, waarboven fleur de lis in

334 R.K. kerk. Ciborie, zilver, door Johannes Wery, Maastricht, 2de kwart 18de eeuw, opname 1989.

rechthoek (= vermoedelijk J. Sax, Venlo?); Janushoofd (+ 2de gehalteteken voor België 1831-1868); Minervakop (= waarborgteken voor België, 1831-1868), in rechthoek; XIX b.

Gladde, ronde voet; peervormige nodus; rond reliekdoosje, omgeven door vergulde wolken en stralen, waarboven een kroon.

Ciborie (afb. 334), hoogte 38 cm, zilver, merk op voet: I boven W (= Johannes Wery, Maastricht 1696-1750), XVIII b. Inscriptie onder de voet: 'MARIA AGNES DE WINCKEL D(ONUM) (D)EDIT ECL IN NOORBECK'. De schenkster is waarschijnlijk de weduwe van P.I.J. de Winckel.

Ronde, iets gebombeerde voet, versierd met bandfries (Bandelwerk), acanthus en schelpmotief, schachtringen met lambrequins en rozetten; peervormige nodus met bandwerk; cuppa met tegencuppa met ajour bandwerk en bladfestoen; deksel met bandfries, bol en kruisje.

- Literatuur. De Ryckel, 355, 356.; J. Verzijl, in: Maasgouw 1960, kol. 91. *Ciborie* (afb. 332), hoogte 35 cm, verguld zilver (cuppa), verguld koper (voet en stam), geen merken, XVIII B (beschadigd). Inscriptie onder de voet: '- DE - CHE - WINCKEL - ME - FECIT - 1727'.

Achtkante, gebombeerde voet, versierd met gegraveerde acanthusranken en bladfries, en twee ronde schachtringen; achtkante peervomige nodus; gladde, klokvormige cuppa; rond deksel bekroond met bol en kruis.

Kelk (afb. 333b), hoogte 25 cm, zilver; merken: wapen van de Prins-Bisschop van Luik, Carel Nicolas Alexandre d'Oultremont 1764-1771) en dubbele adelaar (half afgeslagen jaartal '1764' weggevallen), (= stadstekens Luik); GH waarboven kroon (= meesterteken: Georges Louis Sebastian Henrotay, A (= jaarletter 1764).

Op pateen drie merken; op lepeltje: GH met kroontje.

Kelk met in- en uitgezwenkte gebombeerde voet; achtkante peervormige nodus en twee schachtringen; gladde klokvormige cuppa.

335 R.K. kerk. Ostensorium, Christuskopje met stralenkrans, opname 1989.

336 R.K. kerk. Wierookvat, zilver, 1ste kwart 19de eeuw, opname 1989.

Kelk (afb. 333a), hoogte 27 cm, verguld zilver, geen merken, XVII d.

Ronde voet, peervomige nodus en klokvormige cuppa, versierd met acanthus en twee schachtringen met parellijst.

Ostensorium (afb. 335). Christus-kopje, zilver, XVIII a. Inscriptie op de stralenkrans: VRSVLA WOOT DE TINLOT 1711 MENSIS AVGVST.'

Altaarkruis, houten kruisje, hoogte 26 cm met corpus, zilver, XVIII d-XIX a. Houten kruisje met halfronde vergulde voet.

Wierookvat met scheepje (afb. 336), hoogte vat 31 cm, zilver, merken: meesterteken JS waarboven fleur de lis (= vermoedelijk J. Sax, Venlo?), Janushoofd + 2 (= 2de gehalteteken voor België 1831-1868); XIX b.

Vat versierd met meander, hekmotief, eierlijst, rozet van palmetbladeren en ramskoppen.

Scheepje, lengte 8 cm, zilver, XIX a.

Ronde meander als randversiering; scheepje uitlopend in een voluut en versierd met Oog Gods.

Koperwerk

Wierookvat, hoogte 21 cm, gegoten koper, XIX d, neogotisch. Vat op ingezwenkte, geprofileerde voet; deksel met wimbergen en spits in primitief maaswerk.

Lavabo. Wandbassin en waterkom, koper, XIX b.

Reservoir tegen in- en uitgezwenkt wandbord met rankwerk en IHS-monogram.

Wijwatersvat. Klein wandbekken, koper, XIX A.

Tegen zuil van oxaal.

Kandelaars. Zes drievoets kandelaars, hoogte 51 cm, koper, XIX b. Voet met zwelling, cannelures op de schacht en medaillons waarin de hoofden van Jezus, Maria en Petrus.

Vier kandelaars, hoogte 96 cm, dito.

Vier kandelaars, hoogte 41 cm, als bovengenoemd.

Tin

Schaal, ovaal 55 × 41,5 cm, tin, gemerkt: gekroonde roos (2x) en staande engel; XIX. Schotelmodel.

Paramenten

Driestel, groene zijde geborduurd met rode, blauwe en gele bloemen en aren, XIX b.

Driestel met koorkap, gele zijde (moiré) met rood fluwelen, in- en uitgezwenkte oplegsels met goudbrokaat en pailletten; XIX b. Op het kazuifel voorstelling van het Apocalyptisch Lam; op de bijbehorende koorkap de Pelikaan.

Kazuifel met Christus aan het kruis en tekst 'Ecce qui tollit peccata mundi'. *Driestel,* zwarte zijde. Koorkap met geborduurd schild, waarop Christus als

tronende Salvator Mundi en de tekst: ‘Venite benedicti patris mei possidite paratû vobis regnû’; 1898.

Kazuifel, witte zijde (nieuw), waarop oude ripszijden oplegsels met rode en blauwe bloemen en aren, XIX b.

Vaandels

Processievaan. Vaandel met in olieverf op doek geschilderde voorstellingen op voor- en achterzijde; gesigneerd: ‘J.J. van Assche pinx Aubel 1841’. Voorzijde: Kind Jezus, achterzijde: monstrans.

Vaan (Missie-vaan). Als boven, met ovaal medaillon, niet gesigneerd, XIX A. Voorzijde: Franciscus Xaverius met non en Chinese kinderen van de verdrinkingsdood gered tegen een achtergrond met pagode en palmen, XIX A; keerzijde: Madonna schenkt Rozenkrans aan een ordegeestelijke (Dominicus?)

Klokken

In de toren hangen twee klokken, waarvan de Mariaklok na de Tweede Wereldoorlog weer terugkeerde.

Mariaklok, hoogte 87 cm, diameter 106 cm; gegoten door Joannes Boerken uit Veghel, 1449. Sierrand met rondbogig driepasfries aan de onderzijde, eindigend in rozetten. Het randschrift, minusculs in fractuurschrift, luidt:

‘defunctos.plango + vivos.voco.
fulgura.frango + maria.vocor. +
anno.domini. m.cccc.xlix +
ioannes.boerken.de.Vechel.me.fecit’.

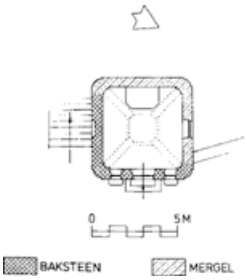
Brigidaklok uit 1528, hoogte 102 cm, diameter 130 cm, gegoten door Jan van Trier. De klok is door de Duitse bezetter in beslag genomen en niet meer teruggekeerd. De klok is in 1957 nagegoten door de firma Eysbouts uit Asten.

Het randschrift met gecombineerde oude en nieuwe tekst luidt:

‘Scâ Brigida heischen ich.
Tzô deme dienst Gotz luijen ich.
Den Tonre verdryven ich.
Ian van Trier gous mich
Anno Dni M Vc XXVIII’.
St. Brigidaklok van de Parochie Noorbeek
Hergoten a.d. MCMLVII

- Literatuur. Maasgouw 33 (1913), 14; Voorl. Lijst 1926, 347.

Brigidakapel

337 Brigidakapel. Opmetingstekening van de plattegrond, schaal 1:300, door A. Warffemius, 1989.

De geschiedenis van de Brigidakapel aan de Pley in Noorbeek gaat terug tot de eerste helft van de 17de eeuw. In 1634 werd Noorbeek geteisterd door de veepest, waaraan op voorspraak van St. Brigida een einde zou zijn gekomen. Uit dankbaarheid werd haar een kapel toegewijd, die in 1772 zal zijn herbouwd.

In het parochie-archief is een aantekening van 26 april 1787 van de hand van de toenmalige pastoor M. Stoutermans te vinden, waarin het volgende wordt bericht: ‘De capelle van Ste Brigida, over 15 jaer nieuw gebouwen aan de voet der kercke trap, is ter oorsaecke van haere situatie reeds onderworpen aan veel onderhoud, hetwelcke kan voorgekomen worden met dezelve te herbouwen, (in) een veel klijndere form, ende dezelve te verhoogen in gelijkheid met den grondt van het kerkhof’.

Kapel uitwendig

Aan de Pley ten zuidoosten van de kerk staat de aan St. Brigida toegewijde kapel. Het is een op vierkante grondslag van 6 × 6 m, opgetrokken gebouwtje met iets inspringende afgeronde hoeken (afb. 307-308, 337-339). De kapel is aan de oost- en zuidzijde opgetrokken in baksteen en aan de noord- en westzijde in mergel. De ingang met hardstenen segmentboog-omlijsting met

338 Brigidakapel. Interieur met altaarretabel, opname 1975.

339 Brigidakapel. Interieur na verwijdering van het altaarretabel, opname 1977.

aan de bovenzijde hol afgeschuinde sluitsteen, wordt aan weerszijden geflankeerd door een dito venster. De kapel heeft een hardstenen, op de hoeken verkropte daklijst met holprofiel en wordt gedekt door een met leien bekleed, flauw hellend laag tentdak, op de hoeken afgeschuind met schoot en bekroond met een uitgezwenkte piron waarop een smeedijzeren kruis.

Interieur

Inwendig heeft de kapel inspringende ronde hoeken en een wandgeleding met vlakke, van panelen voorziene pilasters. In de wand tegenover de ingang is een nis opgenomen, waarin een beeltenis van de H. Brigida staat opgesteld. Op de vloer liggen diagonaal in schaakbordpatroon lichte en donkere tegels. De ruimte wordt boven de kroonlijst gedekt door een gestuct spiegelgewelf met een versiering van

voluten en rocailles op de ribben. Boven de ingang is het jaartal ‘ANNO 1772’ aangebracht.

Brigidabeeld. In de kapel heeft tot circa 1970 een houten altaar met een eenvoudig neobarok retabel (afb. 338) gestaan, waarin een beeltenis van de patroonheilige (thans in de kerk opgesteld, zie blz. 330). Het altaar is afgebroken en de beeltenis vervangen door een in 1978 door de beeldhouwer Sjef Eymael gesneden eikehouten beeld van St. Brigida. Staande heilige in kloostergewaad, met staf en liggend rund aan haar voeten.

Brigida-den

Tot de traditie van de volksdevotie voor de H. Brigida behoort ook de jaarlijks nieuw op te richten Brigida-den, die door de Jonkheid uit een der naburige bossen wordt gehaald en met feestelijk vertoon naast de kapel wordt geplaatst (afb. 307-308).

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 347; E. Franquinet, De Brigitta-boom te

Noorbeek, in: Nedermaas, 1927, 112-116; P.T. van Bueren o.f.m., De Sint Brigida-den te Noorbeek, 1960; Gids voor Monumentaal Noorbeek, 1975, 14; H. Meens, 1971, passim.

- Archivalia. G.A.M., Maastricht, kerkarchief Noorbeek, inv. nr. 28.
- Afbeeldingen. Bouwkundige tekeningen, zie onder R.K. kerk, in Archief Sprenger. In collectie RDMZ, tekening door H. van der Wal, 1974 en bijbehorende schetsbladen.

Kerkhof

Het kerkhof (afb. 340) is gelegen rondom de Brigidakerk op een plateau dat toegankelijk is via de kerktrappen naast de Brigidakapel en aan de zuidwestzijde vanaf de Onderstraat.

Een karakteristiek gegeven in het dorpsbeeld is de oude kerkhofmuur, die de keermuur vormt voor het hooggelegen kerkhof.

- Opmetingstekening. Situatie van kerkhof en kerkhofmuur, blauwdruk, schaal 1:100, gesigneerd en gedateerd: W. Sprenger, Maastricht 1934.

Gedeelte van de te herstellen ringmuur noordoostelijk van het koor in plattegrond, aanzicht en doorsnede.

Christus Koning-beeld

Op de zuidoosthoek van het kerkhof staat een bronzen H. Hartbeeld, gesigneerd: AUG. FALISE 1925 (afb. 27).

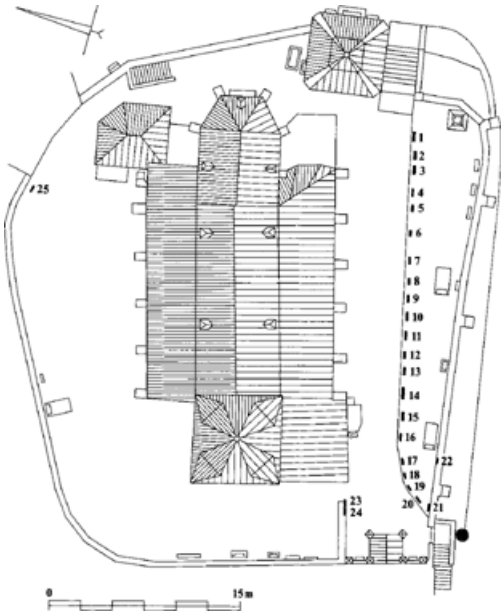
Op het voetstuk staat de tekst:
Ter herinnering aan het
gouden Priesterfeest
van den zeereerw. heer
C.J. Eygelshoven
Pastoor van Noorbeek
sedert 20 october 1891.
De dankbare parochianen.

Grafkruisen

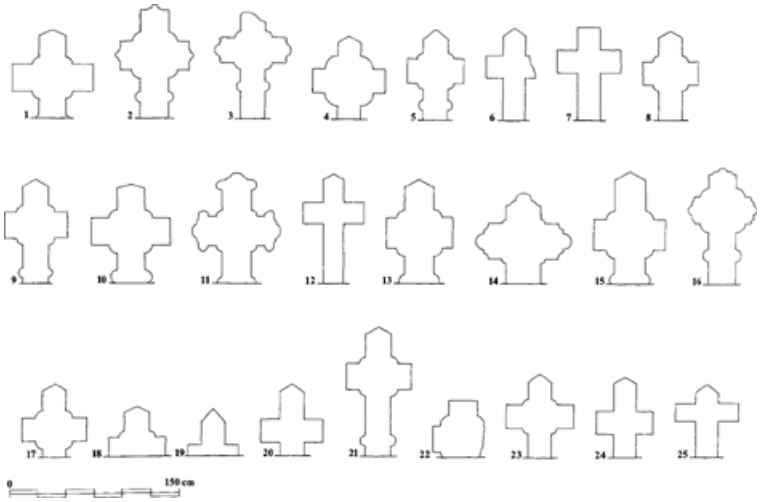
Langs het toegangspad naar het kerkportaal staan in een lange rij, en niet meer op hun oorspronkelijke plaats een groot aantal 17de- en 18de-eeuwse hardstenen grafkruisen opgesteld (afb. 340-343). Het gaat in totaal om zo'n 25 kruisen van verschillende types. Op afb. 341 zijn de standplaatsen aangeduid.

340 Begraafplaats. Overzicht van grafkruisen aan de zuidzijde van de kerk, opname 1989.

341 Begraafplaats. Opmetingstekening van het kerkhof rondom de R.K. kerk met aanduiding van de verschillende grafkruisen en de belangrijkste monumenten.
Opmetingstekening, schaal 1:400. door T. Brouwer, 1987.

342 Begraafplaats. Verschillende types grafkruisen. Tekening door T. Brouwer.

343a-c Begraafplaats. Enige 17de- en 18de-eeuwse grafkruisen, opname 1989.

Van het gehele bestand zijn de teksten door Belonje gepubliceerd in PSHAL 96-97 (1960-1961), blz. 221-223.

Grafkruisen in chronologische volgorde (nummering Belonje):

1608-26	Peter Aussems, scholtis toe Norbeck (afb. 343c)
1614-5	Katrina Schelen, huisfrauw van Gerard Nys (afb. 343a)
1617-21	Hein Wilke van Schey

1624-8	Peeter Pitens, burgmeester van Noorbeck en Maria Creimers
1626-23	Peter Helders van der Linden
1626-25	...R Adam von...
1627-7	Anne Aussems, huysvrouwe van Wilhelm Kevers
1631-16	Cornelis Kevers, secretaris van de Hoefbanck van sGravenvoere, Mheer, Slenaken ende schepen tot Norbeck
1633-24	Willem Smeis
1652-19	Elisabehet Kerchofs, weduwe van Jan Schoonbroet
1661-13	Eedt Hensen, huysvrouwe van Merten Lambiers
1661-9	Catharijn Lambiers, jongedochter
1674-10	Peter Timmermans
1676-20	Catharina van Willer, dochter van Mathiis van Willer en Elisabet Aussems
1702-15	Jean Noel du Moulin, Aili Pechier, Catharina du Moulin
1702-6	Jan Lardinois, zoon van Jan Lardinois en Catharina Aussems
1703-11	Simen Tenei en zijn huysvrouw Catharina Mespelboom (overl. 1711)
1709-14	Joannes Muncken, notaris en schepen te Noorbeek
1716-17	Thomas Ruebet, jonchman
1737-18	Jan Heussen en Marie van Gangelt
1738-4	Antoonis Teneer huisfrauwe van Gerard Nys
1765-12	Andries Kranshof en Margarita Lauwarts (afb. 343b)
17..-3	Peter Jacobs en sin husfroch Lida Vrancken
?-22	20 Augustus a^{o}-Meeken, dochter van Kuelen Peneers

- Opmeting. Kerkhof, schaal 1:400, met weergave van de grafkruisen (afb. 341) en belangrijkste monumenten, schaal 1:20, door T. Brouwer, Coll. RDMZ, 1988 (afb. 342).

R.K. Pastorie

Statig woonhuis (afb. 344) met de gesloten kopgevel aan de Klompestraat nr. 9 en de ingangsgevel aan de zuidzijde, uitkijkend op de kerk. Datering XVIII B. Woonhuis met kelder en verdieping onder een afgewolfd, met leien in Maasdekking bekleed zadeldak. In de vijf traveeën brede, symmetrische ingangsgevel rechthoekvensters met hardstenen omlijsting en dito deuromlijsting; deur met opgeklampt paneel. Inwendig aan de straatkant een kelder met bakstenen ellipsbogig tongewelf en zijmuren in breuksteen. Inwendig gang met zwart marmeren plavuizen, trap met vlakke in- en uitgezwenkte balusters en een trappaal versierd met voluutvormige curven. Twee schouwen, XVIII B: eikehouten schoorsteenmantel met afdeklijst, in- en uitgezwenkte latei, en tegels tegen de wand; voorts eenvoudige houten schouw met cannelures en afdeklijst.

344 Klompestraat nr. 9. De R.K. pastorie, opname 1989.

Boerderijen en woonhuizen

Bovenstraat

Bovenstraat nr. 19

Gesloten hoeve (afb. 345) met binnenplaats, geheel als schuur en stallen in gebruik, behorend bij de in 1926 gebouwde woning Bovenstraat nr. 21. Zeer authentiek complex in vakwerk met leem- en baksteenvulling. Datering: 1828, met mogelijk oudere delen.

De boerderij bestaat in de grondvorm uit een vleugel haaks op de straat gericht, waarvan echter het voorste gedeelte aan de weg door een latere verbouwing en uitbreiding naar rechts een zadeldak evenwijdig aan de straat heeft gekregen. Langs de straat staat een poortvleugel met stal, in vakwerk met

345 Bovenstraat nr. 19, opname 1987.

dicht bijeen geplaatste stijlen. Op de poortlatei staat het jaartal 1828 aangegeven blijkens de inscriptie: ‘ANNO MDCCCXXVIII S:I’.

De achtervleugel die evenwijdig aan de stal- en poortvleugel loopt, is de uit twee vertrekken bestaande, oorspronkelijke woonvleugel. Deze is als stal in gebruik, maar nog als woning herkenbaar door de moer- en kinderbinten en de stookplaatsen ruggelings tegen de scheidingswand. De plaats van de woning aan de veldzijde is vergelijkbaar met Kempestraat nr. 2.

Dorpstraat

Dorpstraat nr. 11

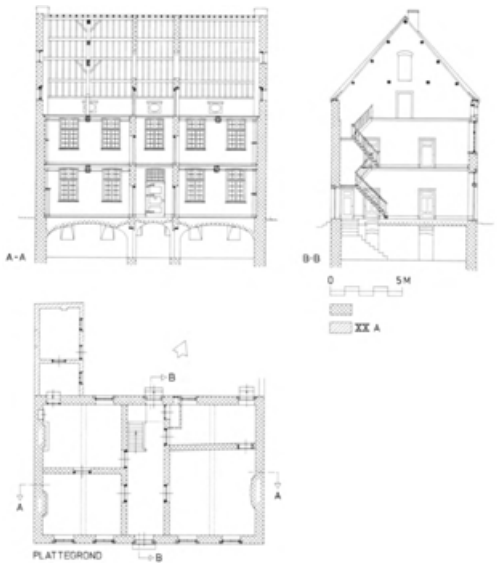
Herenhuis (afb. 346-348), volgens het kerkarchief gebouwd als ‘Curenhuis’ in 1770 door architect Gilles Culp. Geheel in baksteen gebouwd, onderkelderd herenhuis met verdieping en zolders onder zadeldak met zijtopgevels. Vijf traveeën brede voor- en achtergevel met hardstenen segmentbogige deur- en vensteromlijstingen. In de deuromlijsting is een tussendorpel opgenomen; op de voordeur een klamp met aan de bovenzijde een afdekprofiel en voluten. Op

346 Dorpstraat nr. 11. Voorgevel, opname 1987.

347 Dorpstraat nr. 11. Trappartij in de gang op de begane grond, opname 1989.

348 Dorpstraat nr. 11. Woonhuisplattegrond en doorsneden over de breedte en diepte van het pand. Opmetingstekening, schaal 1:300, door A. Warffemius, 1987.

de zolderverdieping een drietal ovale oculi en dito vensters in de achtergevel voor het trappehuis.

Het huis heeft inwendig een met hardstenen tegels gedekte middengang over de gehele diepte. Aan weerszijden van de gang twee vertrekken op de begane grond en in hoofdindeling ook op de verdieping. Deze indeling wordt ook aangetroffen in de kelders die in baksteen zijn overwelfd met ellipsboogvormige tongewelven; links achter een hardstenen keldertrap.

349 Dorpstraat nr. 29, opname 1989.

De gangmuren die de halve dikte bezitten van de buitenmuren lopen evenwijdig aan de zijtopgevels vanaf de fundering tot in de nok, maar zijn niet in verband gemetseld met de voor- en achtergevel. Voorts een uit de bouwtijd daterende eikehouten bordestrap naar de verdieping en de zolder met gesneden trappaal en ronde vaasvormige balusters. Eiken paneeldeuren uit de bouwtijd. In de rechter voorkamer een eenvoudige schouw met afgeschuinde hoeken en een houten bovenlijst.

De woning is oorspronkelijk gebouwd als pastorie voor de paters Jezuïeten uit Maastricht, die het patronaatsrecht van de parochiekerk in Noorbeek bezaten; later is het huis als kapelanie in gebruik geweest en thans als zusterhuis van de Franciscanessen van Valkenburg.

- Literatuur. Voorl. Lijst VIII (1926), 347 (e 3).
- Archivalia. R.A.L., Maastricht Landen van Overmaas nr. 3502 (leggerboek 1770) fol. 103, nr. 37; 104, nr. 498; 180 nr. 64; 183, nr. 852.

- Opmetingstekening. Plattegrond en doorsneden, schaal 1:50, door A. Warffemius, 1988, Coll. RDMZ (afb. 348).

Dorpstraat nr. 29

Kleine boerderij (afb. 349) op winkelhaakvormige plattegrond, in baksteen opgetrokkken woonhuis met puntgevel aan de straat en een poortvleugel in vakwerk. Datering: XVIII A (woonhuis) en XIX a (poortvleugel).

350 Kempestraat nr. 2, opname 1988.

351 Kempestraat nr. 2. Binnenplaats, opname 1988.

Woonhuis met in de bakstenen straatgevel beganegronds, op de verdieping en in de geveltop vensters met een uit korte blokken samengestelde hardstenen omlijsting en een dito beeldnisje. In de woonhuisgevel aan de cour een bespijkerde deur met smaller bovenlicht en houten kozijnen waarin lateipoort. Rechts naast de woning een poortvleugel met doorrit en bedrijfsruimte in vakwerk tezamen onder een met pannen belegd zadeldak; deze ruimte omvat twee verankerde balkvakken met tussenstijl en bakstenen vulling in de vakwerkwanden; de timmermansmerken zijn op de stijlen en regels compleet en goed afleesbaar aanwezig (afb. 80c).

Kempestraat

Kempestraat nr. 5

Vakwerkhuis met verdieping onder zadeldak met de nok evenwijdig aan de straat. Datering ca. 1800. Oorspronkelijk heeft het huis een onderdeel gevormd van een omvangrijker complex, waartoe ook het rechts aansluitende bakstenen woonhuis Kempestraat nr. 3 behoorde en een grote, haaks daartegen aansluitende vakwerkschuur, die met de topgevel aan de straat stond.

Bij de omstreeks 1975 uitgevoerde renovatie zijn de bestaande vensters vergroot en nieuwe toegevoegd en alle van luiken voorzien. Volgens de overlevering werd het houtwerk van het vakwerkskelet gesausd met rode oker vermengd met ondermelk.

Kempestraat nr. 2

Boerderij ‘Agene Bendl’ (afb. 55, 350-351), gebouwd in vakwerk om een bijna gesloten binnenplaats, verbouwd tot vacantie-appartementen. Datering: XVIII B.

In hoofdstructuur ondanks aanpassingen behouden.

Het woonhuis van vijf balkvakken onder een zadeldak met zijtopgevels sluit de cour aan de achterzijde af. Het rechter gedeelte is onderkelderd.

Beganegronds is de ruimte verdeeld in vertrekken aan weerszijden van de middengang.

De indeling op de verdieping sluit hierbij aan. In de ruimte links van de gang is een onderverdeling gemaakt, bestaande uit een kamer met een naar achter uitgebouwde keuken.

Het woonhuis heeft aan de veldzijde bakstenen muurwerk tot aan de verdieping; aan de hofzijde tot halverwege de eerste verdieping. Geheel in vakwerk en op een ruim een meter hoge stenen voet sluit rechts van het woongedeelte de voormalige schuur aan, die in twee fases is gebouwd. Zij staat haaks op de woonvleugel. Daartegen sluit aan de kopse zijde een stalgebouw aan dat met de schuur onder een doorlopend zadeldak is gebracht. In de buitenwand aan de kant van het Martele Höfke is in de gevelopbouw die caesuur duidelijk te zien. De haaks hierop aansluitende poortvleugel aan de Kempestraat kapt op haar beurt ook weer aan, zodat er een op onregelmatige

plattegrond gebaseerd, bijna gesloten complex is ontstaan, dat aan de zuidzijde wordt begrensd door het buurpand Kempestraat nr. 4.

Achter het woonhuis staat het eveneens tot vacantiewoning omgebouwde bakhuis, waarbij de oven is uitgebroken. Het washok op de binnenplaats en de bakoven in de tuin zijn jongere toevoegingen.

- Opmetingstekeningen. Plattegronden, opstanden en doorsneden van de bestaande toestand en restauratieplan, schaal 1:100, door R. Bertels (Noorbeek), 1971 en 1972; idem van bakhuis, 1972, witdruk in collectie RDMZ.

Kempestraat nr. 4

Gesloten hoevecomplex met in helrode baksteen gebouwde, vroeg 20ste-eeuwse woonvleugel aan de straat en een vakwerkschuur op lage stenen plint, links van de binnenplaats en met de kopgevel aan de Kempestraat. De linker zijgevel heeft een vakwerk structuur met vrij dicht opeen geplaatste stijlen en over de volle hoogte lopende schoren. Vanuit de Kempestraat lijkt de schuur een geheel te vormen met nr. 6, dat aan de linker zijde hier haaks tegen aansluit.

Kempestraat nr. 6

Vakwerkwoning met verdieping (afb. 352), evenwijdig aan de Kempestraat, haaks aansluitend tegen het achterste gedeelte van de bij Kempestraat nr. 4 behorende vakwerkschuur.

Datering: midden XIX.

352 Kempestraat nr. 6 (links) en haaks op de straat de schuur van nr. 4, opname 1985.

Het huis lijkt met de schuur van nr. 4 een geheel te vormen, maar dat is optisch bedrog, doordat de beide vakwerken zo harmonisch aaneensluiten en het woongedeelte van nr. 4 zo'n afwijkende vormgeving bezit. Het oorspronkelijk woonhuis bestaat uit een geraamte van vijf balkvakken met tussenstijlen, die in de frontgevel een regelmatige verdeling te zien geven, waarbij alleen de deurtravee in verband met de erachter gelegen gang wat in breedte afwijkt. De woning is naar de achterzijde uitgelegd onder het doorlopend dakschild. Aan de linker zijde is er een aanbouw in vakwerk onder een afhang toegevoegd.

353 Klompestraat nrs. 1-3, opname 1989.

354 Klompestraat nrs. 5-7. Boerderij ‘Dobbelstein’ met rechts het torenhuis, opname 1988.

Klompestraat

Klompestraat nrs. 1-3

Het complex Klompestraat nrs. 1-3 (afb. 353) is een thans in appartementen onderverdeelde, in oorsprong gesloten hoeve. Datering: ca. 1700.

Hoofdhuis met verdieping met de korte zijde aan de straat, rechts van de cour. De statige, iets van de straat terugliggende, onderkelderde woonvleugel heeft vensters met een hardstenen omlijsting op de beletage en de verdieping aan de straatkant en raampartijen met een laat 19de-eeuws karakter aan de cour.

Voor de hoofdingang in de witgesausde lange gevel aan de cour een ruime bordestrap. Een met een zadeldakje overkapte poortmuur met de grote lateipoort en een afzonderlijke dagdeur met buitentrap sluiten het complex aan de straatzijde af. Achter op de door grote niveauverschillen oplopende binnenhof een doorrijschuur. Parallel aan het woongedeelte staat een tweede bakstenen schuur, waartegen aan de lange zijde een uitbouw in vakwerk en aan de kop een voor bewoning omgebouwd, voormalig bakhuis aansluit.

Gezien vanaf de kant van de Wesch geeft het qua bouwvolumes zo gevarieerde complex aan de Klompestraat een boeiende entree.

Klompestraat nrs. 5-7

Hoeve met opmerkelijk torenachtig woongedeelte (nr. 7) en een parallel daaraan lopend, kort bedrijfsgebouw (nr. 5), dat tot vacantiewoning is verbouwd (afb. 354-356). De naar achter open binnenplaats wordt aan de straatzijde afgesloten door een ellipsboogvormige poort met zadeldak. De hof wordt aan de linkerzijde begrensd door Klompestraat nr. 3.

Datering: midden XVII.

Het hoofdhuis nr. 7 ligt met de stallen, berging en schop rechts van de cour. Het eigenlijke woongedeelte aan de straat heeft een vierkante plattegrond, bestaande uit een kelder, hoofdverdieping, eerste verdieping en zolder onder een opgewipt zadeldak. Het huis is opgetrokken in baksteen en wit gesausd. Aan de straatzijde zijn een- en tweelichts vensters met oorspronkelijke hardstenen omlijsting; aan de courzijde nog een dichtgemetseld houten kozijn. Het onderkelderde woonhuis heeft een vrij uitzonderlijke vorm die doet denken aan een woontoren. De indeling van de plattegrond bestaat op de begane grond en de verdieping uit een kleine vierkante kamer met stookplaats, een even brede hal met bordestrap, die doorloopt naar de zolder, en een smal vertrek daarachter. Opmerkelijk is dat de vloerhoogte in de vierkante kamers niet correspondeert met die in de smalle vertrekken, waarvan de vloer bij de restauratie op twee hoogtes is gebracht.

Inwendig bezit het huis een tongewelfde kelder toegankelijk via een hardstenen wenteltrap, die is overkluisd door ellipsbogige bakstenen tongewelfjes. De woning is ingedeeld door middel van vakwerkwanden.

355 Klompstraat nr. 7. Boerderij ‘Dobbelstein’. Plattegronden van de kelder en de diverse verdiepingen van het woonhuis en een dwarsdoorsnede. Schaal 1:300. Tekening naar opmeting van architectengroep Mertens, Hoensbroek (1979) en eigen waarneming, door A. Warffemius, 1988.

356 Klompestraat nr. 7. Het torenhuis ‘Dobbelstein’ met de toegangspoort, opname 1988.

In de vertrekken plafonds van moer- en kinderbinten en in de vierkante kamer op de verdieping een plafond met gestucte trogjes. Hier bevindt zich een schouwboezem met gestucte lijst. De bordestrap met houten balusters, dateert uit de bouwtijd.

Volgens plaatselijke overlevering zou in deze hoeve de tiendschuur gevestigd zijn geweest, waarschijnlijk van de Jezuïeten uit Maastricht, die in Noorbeek het tiendrecht bezaten. Het huisje links van de poort is een ondiepe woning met verdieping onder een zadeldak, evenwijdig aan de straat.

- Opmetingstekeningen. Plattegrond en doorsnede, schaal 1:50, door Bureau Mertens (Hoensbroek), 1979.

Plattegronden en doorsnede, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, Coll. RDMZ (afb. 354).

357 Klompestraat nr. 2. Voorgevel, opname 1989.

Klompestraat nr. 2

Herenhuis in baksteen (afb. 357) met kelder en verdieping onder zadeldak met zijtopgevels, aan de rechterzijde geflankeerd door een lage aanbouw in het verlengde van de vijf traveeën brede, symmetrische voorgevel. Boven de ingang een driehoekige gevelsteen, waarop een vijfpuntige ster en het jaartal 1834. Datering: XIX b en c.

De deur- en vensteromlijstingen zijn van hardsteen; glas-in-lood raam in het bovenlicht van de voordeur. De ramen van de voorgevel hebben een kalf met tandlijst en een middenstijl met een Ionisch pilastertje.

De achtergevel is eenvoudiger van uitvoering wat verband houdt met een latere vergroting van het pand. De daklijst is versierd met tandlijst en consoles. Voorts zijn er halfronde vensteropeningen met rollagen in baksteen o.a. ter verlichting van het trappehuis en in de zijgevels. Inwendig een kelder met bakstenen, ellipsvormige gordelbogen waartussen segmentbogen; in de kelder een put.

Trap met leuning op zuiltjes. Drie eenvoudige, houten schoorsteenmantels en twee kachelnissen met zijdelings cannelures.

Aan de Klompestraat een tuinmuur met gietijzeren hekwerk; naast de schuur aan de Burgemeester Nahonstraat een gietijzeren toegangshek tot de achtertuin.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 347 (als nr. 162).

Martele Höfke

Martele Höfke nr. 1

Kleine vakwerk boerderij (afb. 51, 358-359), bestaande uit een woonhuis en een parallel daaraan staande schuur, beide onder een met pannen belegd zadeldak dwars ten opzichte van de straat. Datering: XVIII B.

358 Martele Höfke. Woonhuis en schuur, tegenover elkaar en haaks ten opzichte van de weg, gezien naar Kempestraat nr. 2, opname. 1975.
359 Martele Höfke. Schuur en woonhuis met links woning van Kempestraat nr. 2, opname 1987.

Na een ingrijpende restauratie in 1978 voor bewoning bestemd, waarna een verbindingsvleugel tussen woonhuis en schuur is gebouwd.

Het oorspronkelijke woonhuis ligt rechts van de hof en bestaat uit vier brede gebintvakken en een vijfde voor de gang. Het van een lage zolderverdieping voorziene huis is naar achter verlengd met zeven smalle vakken die over twee grote gebintvakken zijn verdeeld. Tegen dit gedeelte, waarin vroeger de stal was ondergebracht, staan lagere aanbouwsels. De kelder is gelegen onder het derde gebintvak, rechts van de voordeur aan de hof. Het woongedeelte van de oorspronkelijke boerderij omvatte een kamer aan de weg, een onderkelderde woonkeuken en de gang; stookplaatsen tegen de scheidingswand tussen de woonvertrekken en een eenvoudig schouwtje in de kamer.

Deze opzet is ook af te lezen aan de vakwerkindeling aan de hofzijde. De vensters zijn gedeeltelijk kleine gebintstijlvensters met een of twee, in de vakken uitgespaarde lichtopeningen; de andere vensters zijn vergroot. Bij het derde gebint zijn twee stookplaatsten ruggelings tegen de scheidingsmuur gebouwd. Het gebint in de kopgevel vertoont in hoofdconstructie een op de ankerbalk geplaatste jukspant met een geschoorde nokstijl. De stal die, gezien aan de hofzijde, links tegen de woning aansluit en daarmee onder een doorlopende kap is gebracht, is mogelijk iets jonger dan de woning.

Van de schuur aan de overzijde van de hof is het middengedeelte in vakwerk het oudste onderdeel, bestaande uit een dwarsdeel met opslagruimten aan weerszijden. De schuur is vernieuwd of vergroot in baksteen. Na de restauratie is een lage verbindingsvleugel gebouwd tussen woonhuis en schuur.

Onderstraat

Onderstraat nrs. 2 en 4

Kapitale gesloten hoeve (afb. 360), gebouwd in baksteen, met het oorspronkelijke woongedeelte aan de linker zijde als Onderstraat nr. 4 / hoek Boyeweg en een tot woonhuis verbouwde, in het complex opgenomen, voormalige schuur aan de rechterzijde als Onderstraat nr. 2. Datering: XVIIIB met latere wijzigingen. Het oude woongedeelte nr. 4 is van het complex afgescheiden en herkenbaar aan het gewitte bouwblok op de hoek van de Boyeweg. Achter het woonhuis sluit een bedrijfsruimte aan met een grote poort in de lange oostgevel van het complex aan de Boyeweg.

De rechts van de kopgevel aan de Onderstraat gelegen poortvleugel is de oorspronkelijke hoofdingang van het nog ongedeelde complex, wat blijkt uit de positie van de poort direct naast het woonhuis.

In het muurwerk van de schuur achter op de cour zijn de sporen van dichtgezette poorten te zien. De woning Onderstraat nr. 2 is voortgekomen uit een verbouwing van de schuur aan de westzijde.

360 Onderstraat nrs. 2-4. Nr. 4 op de hoek van de Boyeweg, opname 1989.

361 Onderstraat, gezien vanaf de Pley, opname 1989.

Het boerderijcomplex, het grootste van het dorp, geldt ondanks de wijzigingen als een van de markante hoeves van Noorbeek.

Onderstraat nr. 10

Hoeve om een gesloten binnenplaats (afb. 362), met de woning rechts van de overkapte poortmuur en een schuur met inrijpoort aan de straat links van de cour. Datering XVIII d (1788) en XIX b (1839).

Het woonhuis met kelder en verdieping is opgetrokken uit baksteen.

In de korte gevel aan de straat en in het voor de poortmuur uitspringende gedeelte segmentboogvensters met hardstenen omlijstingen, waarin naar binnen draaiende ramen met kleine ruitverdeling; in de gevel aan de binnenplaats rechthoekvensters. Het gedeelte aan de straat is door een bouwnaad van het gedeelte aan de hof gescheiden, waaruit blijkt dat dit opnieuw is gebouwd boven de toen al bestaande kelder, waarvan de muren blijkens het plint aan de straat zijn opgetrokken uit breuksteen. De kelder bezit bakstenen ellipsboogvormige gordelbogen met segmentgewelfjes daartussen. Inwendig bezit de woonvleugel de volgende achter elkaar liggende vertrekken: voorkamer met stookplaats tegen de kopse gevel aan de straat, de hal met trappehuis en de woonkamer met keuken, welke beide laatste vertrekken rond 1970 zijn samengetrokken. Het woonhuis is aan de rechterzijde voorzien van een smalle aanbouw, die geheel is onderkelderd.

362 Onderstraat nr. 10, opname 1989.

Deze ruimte, die vroeger als bijkeuken in gebruik was, is van een lage verdieping voorzien en is aangekapt onder het dakschild van het hoofdhuis.

Achter het woonhuis volgen twee stallen die samen onder een doorgaande kap liggen.

Het geheel haakt in de plattegrond om naar links. Tegenover het woonhuis staat de bakstenen schuur met rondbogige poort aan de straat, waarin een secundair toegepaste sluitsteen het jaartal 1788 aangeeft, dat betrekking kan hebben op de verbouwing van het voorhuis. Het achterste gedeelte van de schuur diende als stal.

De cour wordt afgesloten door een bakstenen poortmuur met ellipsbogige poort, waarin hardstenen plinten, imposten en een sluitsteen met het jaartal 1837 zijn verwerkt. Het jaartal is ook af te lezen uit de ankers in de rollaag boven de poort. Links boven de poortdoorgang is een kleine nis uitgespaard voor een devotiebeeldje.

Bij de verbouwing van 1973 hebben de stallen een woonbestemming gekregen. Op de verdieping van het woonhuis zijn de slaapvertrekken opnieuw ingedeeld en boven de woonkeuken is de voormalige hooizolder ook voorzien van slaapvertrekken.

- Opmetingstekening. Bestaande toestand in 1969 en 1970, schaal 1:100, door R. Bertels (Noorbeek); idem met plan tot wijziging, 1971 en 1973, witdruk in Coll. RDMZ.

Onderstraat nr. 12

Boerderij, genaamd ‘Mariahoeve’ (afb. 361, 363), gebouwd om een gesloten binnenplaats, hoofdzakelijk in baksteen met een opmerkelijke breukstenen gevel aan de straat.

Datering: XVIII c (1772 en 1775) en XIX d (1879).

De hoeve wordt geïdentificeerd met de ‘Onser Lyever Vrouwen hoeff’, een laathof van het Munster in Aken.

De woning met kelder en verdieping, ter linker zijde van de binnenhof heeft een in breuksteen tussen bakstenen vlechtingen opgetrokken kopgevel, waarvan de zolderverdieping met afgewolfde top in baksteen is uitgevoerd. In de gevel beganegronds twee vensters met hardstenen boven- en onderdorpel

363 Onderstraat nr. 12, opname 1989.

364 Pley nrs. 1-1a. Winkel- en woonhuis met poort, opname 1989.

365 Pley nr. 2, opname 1989.

en op de verdieping twee rechthoekvensters met hardstenen omlijsting en twee halfronde zoldervensters. In de straatgevel zijn op de hoogte van de verdiepingsvloer ankers aangebracht, die het jaartal 1879 vermelden. Aan de binnenplaats zijn deuren en tweelichts- vensters met rechtoekige gladde omlijstingen en kleine keldervensters rechts van de toegang tot het woonhuis; op de verdieping venster met hardstenen onderdorpel.

Het woonhuis bezit naast 18de-eeuwse details een opbouw die grotendeels vorm heeft gekregen in 1879. Rechts van de woning bevindt zich de bakstenen poortvleugel, die aankapt tegen het woonhuis (links) en de schuur (rechts). In de poortmuur is een kleine segmentbogige toegang met hardstenen omlijsting opgenomen. De grote korfbogige toegangspoort heeft hardstenen plinten, stijlen en een sluitsteen, waarop de inscriptie: ‘A.T./1772’. Rechts de bakstenen schuur onder wolfdak met aan de straat een ellipsboogpoort met geblokte hardstenen plint en een sluitsteen met het jaartal 1775; voorts een oudere plint in breuksteen.

- Literatuur. Maasgouw 1948, 61, noot 7.

Pley

Pley nrs. 1 en 1a

Het aan de noordzijde van de Pley gelegen winkel-woonhuis (afb. 364), genummerd 1 (winkel) en la (woning) gaat in oorsprong terug op een hoeve, die de gehele hoek van de Pley en de Klompestraat omvatte, waarbij ook het vooruitstekende gedeelte met de inrijpoort rechts van nr. la behoorde.

Pley nr. 1a is het drie traveeën brede woonhuis met kelder en verdieping. In de ten opzichte van de rooilijn wat terugliggende straatgevel hardstenen deuren vensteromlijstingen. De kap uit de jaren '20 geeft aan het pand een veel jeugdiger uiterlijk.

Datering: XVIII d, poort met bovenkamer, XX a.

Pley nr. 1 is een winkel-woonhuis van omstreeks 1910, dat ter plaatste staat van een ouder gebouw. Het winkelfront met de iets terugliggende deur in een portiek heeft etalages met op Jugendstil geïnspireerde raamindeling en bovenlichten. Op de verdieping zijn in de voorgevel drie brede vensters, opgenomen in staalconstructie; plat dak met ver naar voren uitstekende goot.

Pley nr. 2

Hoeve om gesloten binnenplaats (afb. 365), met het woonhuis aan de straat waartegen aan de rechterzijde een overkapte poortmuur aansluit; schuur achter op de binnenplaats evenwijdig aan het woongedeelte. Datering: woning 1785; achterbouw XIX.

Woonhuis van baksteen met kelder en verdieping tussen zijtopgevels. In de vijf traveeën brede, symmetrische voorgevel rechthoekvensters en -deur met

366 Pley nrs. 3-3a, hoek Dorpstraat, opname 1987.

367 Pley nr. 3-3a. De grote cour, gezien naar de tot woonhuis verbouwde stalvleugel met rechts het oudste woongedeelte van het complex, opname 1987.

hardstenen omlijstingen onder ontlastingsboogjes; gootlijst boven huis en poort van omstreeks 1930. In de voorgevel boven de verdiepingsvensters jaarankers: 1785.

Samen met nr. 1-1a vormt de hoeve een gesloten front dat de noordzijde van de Pley afsluit, wat het pleinachtige karakter in belangrijke mate versterkt. Inwendig een houten schoorsteenmantel met afgeschuinde hoeken, versierd met cannelures, bladfestoenen en rozetten, XVIII d.

Pley nrs. 3-3a

Hoeve om twee gesloten binnenplaatsen (afb. 100a, 366-367), gelegen aan de oostzijde van de Pley op de hoek met de Dorpstraat. Aan de straatzijde bakstenen gevels met in hardsteen omlijste rechthoekvensters in het woongedeelte, dat wordt geflankeerd door twee ingangspoorten; aan de binnenplaatsen vakwerk en baksteen. Datering: XVIII A of ouder en XIX a. Het opmerkelijke van de plattegrond van de hoeve is, dat de woonvleugel tussen twee geheel omsloten binnenplaatsen ligt. Het oudste gedeelte van de hoeve is het woonhuis met schuur dat tussen de beide binnenplaatsen staat haaks ten opzichte van de Pley. Deze onderkelderde woning en de in het verlengde aansluitende schuur zijn oorspronkelijk opgetrokken in vakwerk. Het huis is naar de straat toe in baksteen verlengd en aan de zijde van de rechts gelegen, kleine binnenplaats, in fasen grotendeels versteend. Aan de zijde van de grote cour, links, is het vakwerk nog aanwezig. Het geraamte van de schuur bestaat nog als onderdeel van een in 1818 gebouwde aangrenzende doorrijschuur.

Naast de noordelijke poort, links van de woonvleugel, staat een uitwendig geheel in baksteen opgetrokken melkhuis, dat samen met de poort is aangekapt tegen het woonhuis.

De westmuur en de noordmuur zijn inwendig van breuksteen en mergel; in de aan de straatzijde grenzende noordmuur bevinden zich dichtgezette dubbele vensters. Voorts zijn er inwendig resten van een vakwerkwand met buitenbepleistering halverwege de noordmuur, waaruit blijkt dat het melkhuis in

twee fasen tot stand is gekomen. Bovendien heeft het gebouwtje een kelder en zolderverdieping. Het behoort tot de oudste delen van het boerderijcomplex en is mogelijk ooit een zelfstandige woning geweest. Links van de schuur achter het woonhuis sluit een 18de-eeuwse vakwerkvleugel de cour aan de achterzijde af. Dit was oorspronkelijk een varkensstal, die in 1976 instortte en in 1981-1983 is gerestaureerd en tot woonhuis omgebouwd.

Rechts van de achter het woonhuis aansluitende oudste schuur is een doorrijschuur in vakwerk gebouwd, waarvan de kap over het reeds bestaande schuurgedeelte is doorgetrokken. Volgens een inscriptie op de houten lateibalk is dat in 1818 gebeurd. De incriptie luidt: ‘IHS CW 1818 EVW’; de initialen komen overeen met die op de ankers in de voorgevel.

Door deze toevoeging werd de oude schuur tot onderdeel van de nieuwe doorrijschuur, die in een latere fase aan de rechterzijde en aan de achterkant is ingebouwd door de panden Dorpstraat nrs. 1 en 3. Tussen 1823 en 1827 is de hoeve aan de Pley-zijde geheel in baksteen verbeterd met toevoeging van twee paardestallen op de hoek van de Pley en de Dorpstraat, waardoor de kleine zuidelijke cour ontstond. Deze werd aan de straatzijde in 1823 afgesloten door een poort met een knechtenkamer boven de doorrit, die aansloot op het naar de straat toe verlengde gedeelte van de oudste woonkern. Gelijktijdig moet ook het melkhuis zijn verbouwd tot graanpakhuis en is de poort aan de noordzijde versteend, waarvan de ankers het jaar 1827 aangeven.

De laatste grote toevoeging is de omstreeks 1930 gebouwde koestal aan de noordkant van de grote cour, gedeeltelijk op de resten van een ouder bouwsel. In de hoek tussen koestal en melkhuis heeft op de cour de pomp gestaan. De inspringende hoek aan de veldzijde diende als drinkplaats voor het vee.

Pley nr. 4

Woonhuis (afb. 25), dat samen met Pley nr. 4 heeft dienst gedaan als raadhuis van Noorbeek tot aan de bouw van een nieuw gemeentehuis aan de Dorpstraat nr. 19. Haaks aan de straat gelegen, onderkelderd bakstenen woonhuis met verdieping onder zadeldak met open klokketorentje. Datering: ca. 1800. In de links van de open cour gelegen gevelwand op de begane grond en de verdieping hardstenen deur- en vensteromlijstingen met platte bovendorpel, waarin zesruits draaivensters. Deurpartij met hardstenen stoepje in de derde travee; rechts daarvan een breder venster en een tweede toegang. De indeling bestaat uit een grote kamer aan de straat, de gang en een smaller vertrek, gevolgd door de voormalige bijruimte.

Pley nr. 5 met schuur bij nrs. 3 en 5

Herenhuis (afb. 369), met kelder en verdieping onder zadeldak tussen zijtopgevels. Vijf traveeën brede voorgevel, gedecoreerd met laat 19de-eeuws pleisterwerk. Achter het huis een vakwerkschuur. Datering: huis 1830, op deur aan achterzijde, bepleistering XXa; schuur XVIII.

Woonhuis van het type met twee achter elkaar liggende vertrekken aan weerszijden van de middengang. Het huis is opgetrokken in baksteen met hardstenen deur- en vensteromlijstingen in de voorgevel, die is beraapt met Portland cement in de vorm van een blokverdeling, gestucte vensteromlijstingen, cordonlijsten en hoekblokken.

Achter het huis staat een vakwerkschuur evenwijdig aan de woning, qua eigendom en gebruik inwendig gedeeld tussen Pley nr. 3 en nr. 5. De schuur die op een plint van bak- en breuksteen staat, is verdeeld in vijf vakken, waarvan het middelste als deel dienst doet. In de lange wanden op regelmatige

368 Vroelenstraat nr. 5, opname 1987.

369 Pley nr. 5, opname 1987.

afstand een of twee tussenstijlen; in de vakken voornamelijk leemvulling; de rechter hoek in baksteen. De linker kopwand is opgetrokkken in vakwerk. Zie voor de gevels en spantconstructie (afb. 90).

- Opmetingstekening. Plattegrond, aanzichten en dwarsdoorsnede, schaal 1:50, door J. Jehee, 1969, coll. RDMZ.

Vroelenstraat

Vroelenstraat nr. 5

Boerderij in vakwerk (afb. 368) verbouwd tot woning, waarbij het oorspronkelijke karakter zo goed mogelijk is behouden.

Datering: ca. 1800.

Woning met zolderverdieping en dwarsdeelschuur onder met pannen belegd zaldeldak, evenwijdig aan de straat; geschoorde dakoverstek aan voor- en achterzijde. Het vakwerkgeraamte bestaat uit drie vakken met recht en schuin geplaatste tussenstijlen, alsmede een smalle ingangstravee. Kleine dubbele middenstijlvensters met luiken op de begane grond en op de zolderverdieping De schuurpartij heeft hoge rechthoekige deeldeuren en een kleine ingang links daarvan. Het pand is inwendig geheel voor bewoning geschikt gemaakt. Links voor het huis een in 1988 herstelde, gemetselde waterput.

Vroelenstraat nr. 11

Boerderij op L-vormige plattegrond grotendeels in vakwerk op plint van gepleisterde baksteen. Datering: ca. 1800.

Woonhuis met een lengte van zeven vakken dwars aan de straat, met kopgevel in baksteen en breuksteen. De vensters zijn gemoderniseerd.

De haaks tegen het woonhuis aansluitende vakwerkschuur met dicht bijeen staande stijlen is omgebouwd tot woonkamer ter plaatse van de deel en tot garage/berging in de ernaast gelegen ruimte.

Vroelenstraat nrs. 4-6

Twee aaneen gebouwde, wit gesausde vakwerkhuisjes (afb. 371) met lage verdieping onder aan de Vroelenstraat (westzijde). Datering: ca. 1800.

370 Vroelenstraat nr. 14, opname 1987.

371 Vroelenstraat nrs. 4-6. Twee vakwerkhuisjes, opname 1987.

Pand nr. 4 vormt thans samen met nr. 6 een dubbele woning, maar heeft oorspronkelijk een geheel gevormd, een keuterij waarvan het rechter gedeelte (nr. 4) het woonhuis vormde.

Nr. 4 bestaat uit een op bakstenen plint geplaatste vakwerkconstructie van vijf vakken, waarvan het middelste de breedte van de buitendeur aanhoudt en de twee flankerende vakken schuine tussenschoren bezitten. De vensters zijn tweelichts vensters gekoppeld aan de tweede en zesde stijl. De linker kamer is onderkelderd met een tongewelfde ruimte. Het vakwerk van nr. 6 vertoont alleen stijlen. De twee vensters en de deur zijn opgenomen tussen de stijlen in het tweede, vierde en zesde vak. Oorspronkelijk waren het woonhuis en de aanbouw lager, wat nog is waar te nemen in de rechter zijgevel. De verdieping is een 19de-eeuwse toevoeging, die door het opwippen van de kap tot stand kwam.

- Opmetingstekening. Bestaande toestand van plattegronden, gevels en doorsneden, schaal 1:50, door A.J.M. Moerdijk, Ulestraten, 1978, witdruk in Coll. RDMZ.

Vroelenstraat nr. 14

Boerderij in vakwerk (afb. 370, 372), gebouwd op C-vormige plattegrond tegen het buurpand, waardoor een gesloten binnenhof is ontstaan.

Datering: XVIII B.

De middelgrote hoeve is bij de in 1985 gereed gekomen restauratie verbouwd tot drie wooneenheden.

Woonhuis met lage verdieping links van de binnenplaats; oorspronkelijk twee vertrekken en een middengang, later met een kamer aan de straatkant uitgebreid. In de kopgevel aan de straat een tweelichtsvenster met hardstenen omlijsting.

Achter het woongedeelte sluit een uit drie vakken bestaande dwarsdeelschuur aan. De gebintconstructie bestaat uit een op de gebintbalk geplaatst, hoog jukspant en een geschoorde nokstijl. Het zadeldak boven de woonvleugel kapt aan tegen de schuur, die een vrijwel gelijke hoogte heeft.

Aan de straat wordt de hof afgesloten door een iets lagere poortvleugel met overkapte doorrit met rechthoekige poortdeuren. Deze vleugel kapt op haar beurt aan tegen het woonhuis.

- Opmetingstekeningen. Bestaande toestand en schetsontwerp verbouwing/restauratie, schaal 1:100, door Mans Hofhuis (Cadier en Keer), 1981.

Plattegrond, opstand en doorsneden, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, Coll. RDMZ (afb. 372).

Schutterszilver

De Schutterij van Noorbeek is toegewijd aan de kerkpatrones St. Brigida. Zij gaat terug op een waarschijnlijk reeds in 1622 bestaande, gelijknamige

372 Vroelenstraat nr. 14. Boerderij, voor de restauratie en de verbouwing tot woonhuizen. Plattegrond, vier gevelaanzichten en doorsnede. Schaal 1:300. Tekening, gebaseerd op opmeting van Mans Hofhuis, Cadier en Keer (1981) en eigen waarneming door A. Warffemius, 1988.

Broederschap. De schutterij is in 1953 voor de tweede maal nieuw leven ingeblazen, nadat zij sedert de Eerste Wereldoorlog was ingeslapen en volgens de overlevering al eerder in 1680 was heropgericht.

De schutterij is in het bezit van een in zilver gedreven en gegraveerde vogel met opgeheven vleugels en gekroond. De vogel staat op een takje, waaraan een zilveren legpenning hangt van koningin Christina van Zweden uit 1641 en een koningsplaatje in de vorm van een legpenning uit 1771; aan de snavel van de vogel is een derde, uit 1842 daterende legpenning bevestigd, die oorspronkelijk ook aan het takje heeft gehangen.

Bij het sieraad behoort verder een zilveren borstplaat in de vorm van een sikkel, daterend uit 1831, met het wapen van de familie Schierveld; gemerkt met meesterteken LG in ruitje en tweede gehaltemerk.

De schouderplaat uit 1772 dient als keizerschild.

De oude koningsplaatjes zijn doorgaans in hartvorm uitgevoerd met parelrand. Zij dateren uit 1778, 1818, 1819, 1821, 1826, 1827, 1828 (meesterteken: LT); 1837 (meesterteken: BS met vijfpuntige ster); 1838, 1839, 1845 (gemerkt); 1850; 1853.

- Literatuur. Voorl. Lijst 1926, 347; Jolles, in PSHAL 72-73 (1932-1933), niet vermeld; Gids Mon. Noorbeek 1975, 31.

Bergenhuizen

Straatgehucht, schilderachtig gelegen aan de verbindingsweg van Wesch naar Terlinden, noordelijk van het dorp Noorbeek op de noordelijke berghelling van het Noordal (afb. 373).

Het gehucht omvat een aantal boerderijen, die voor een deel al voorkomen op het kadastraal minuutplan. De hoofdader van Bergenhuizen loopt van het zuidwesten naar het noordoosten, waarbij de bebouwing zich uitstrekt over een lengte van ongeveer een halve kilometer. Aan beide uiteinden splitst de weg zich. Aan het westelijk uiteinde is een driehoekig groen pleintje ontstaan door de aflopende weg naar Wesch. Het uit twee boerderijen bestaande hoevecomplex Bergenhuizen nrs. 13-15 en 17 vormt daarbij een dominante afsluiting van het straatbeeld. Het aantal beschermde monumenten is tot twee beperkt, namelijk Bergenhuizen nrs. 12-14. Als gevolg van het continue veranderingsproces in het gebruik van de opstallen geldt ook voor Bergenhuizen, dat oude bouwsubstanties of in omvangrijker geworden

373 Gezicht op Bergenhuizen vanaf Noorbeek, opname 1988.

complexen zijn opgenomen, of door woningen en/of bedrijfsgebouwen van recenter datum zijn vervangen. Om enigszins een inzicht te krijgen in het verschuivings- en veranderingsproces zijn vergelijkbare kaartbeelden van vroegere en huidige situaties onmisbaar (afb. 305-306) Vermeldenswaard zijn een tweetal kleine vakwerkwoningen aan de straat naar Wesch, Bergenhuizen nr. 2 en nr. 4.

Straatmeubilair

Wegkruisen

1. Op de splitsing van de wegen naar Terlinden en Hoogcruts staat een klein houten wegkruis met afdakje tegen een lindeboom; houten corpus, neobarok model, XVIII B of XIX A.

2. Bij de splitsing van de wegen naar Wesch en naar Noorbeek staat een gesmeed ijzeren wegkruis met gietijzeren corpus; op het hardstenen voetstuk de initialen van de stichters: ‘J H - S P’.

Boerderijen

Bergenhuizen

Bergenhuizen nrs. 11-13 en 15

Van de kapitale blikvangers Bergenhuizen nrs. 11-13 en nr. 15 is de eerstgenoemde hoeve gesplitst in twee woonhuizen, waarbij het boerderijkarakter sterk is aangetast; nr. 15 is vrijwel geheel door nieuwbouw vervangen. Tussen beide boerderijen heeft nog een derde hoeve gestaan, die is verdwenen.

Bergenhuizen nr. 17

Grotendeels vernieuwde hoeve met kleine restanten van de vakwerkbouw nog in het zicht. Bij de vernieuwing werd de vakwerkschuur vervangen door een lage stal.

Bergenhuizen nr. 19

Kapitale, gesloten, tot vacantieboerderij omgebouwde hoeve (afb. 374), grotendeels opgetrokken in baksteen en met een witgekalkt front aan de straat, waarbij ook het oorspronkelijke schuurgedeelte aan de straatzijde op begane grond en verdieping van vensters is voorzien. Datering: XVIII B. Links van de rondbogige toegangspoort ligt aan de cour de oorspronkelijke woning met kelder en verdieping dwars op de straat gericht. De woning is met

374 Bergenhuizen nr. 19, opname 1989.

375 Bergenhuizen nr. 21, opname 1989.

de poortvleugel en de voormalige schuur, waarvan de nok iets hoger ligt, onder een omlopend met pannen gedekt schilddak gebracht. In het gedeelte rechts van de poort is een zelfstandige woning ondergebracht. Links van de hoeve heeft nog een afzonderlijk bijgebouw gestaan en tegen de achterbouw van de woonvleugel heeft een thans geamoveerde schuur gestaan.

Bergenhuizen nr. 21

Gesloten hoeve (afb. 375), opgetrokken in vakwerk en baksteen en vergroot aan de straatzijde in baksteen. Datering XVIIIB en vergroting uit 1872.

Woonhuis met kelder en verdieping links van de hof; blijkens de jaarankers in de kopgevel naar de straat met een kamer verlengd. Gelijktijdig is ook de poortvleugel met rondboogpoort en stalvleugel gebouwd voor de oorspronkelijke straatgevel, waardoor de hoeve in haar volledige breedte over de oorspronkelijke rooilijn heen kwam, wat nog in het straatgevelbeeld is waar te nemen.

Bergenhuizen nr. 23

Gesloten hoeve (afb. 376), opgetrokken in vakwerk en baksteen met woonhuis en achterliggende schuur op T-vormige plattegrond. Aan de rechterzijde van het woonhuis een overkapte poortmuur aan de straat en een smalle stal, evenwijdig aan het woongedeelte. Datering: XIX c, gebouwd ter plaatse van een oudere hoeve.

376 Bergenhuizen nr. 23, opname 1989.

Het woongedeelte staat op dezelfde plaats bij de oude hoeve die een C-vormige plattegrond bezat en rechts aansloot tegen een thans niet meer bestaande hoeve, die de ruimte innam tussen de huidige nummers 23 en 25.

Bergenhuizen nr. 25

Gesloten hoeve met woonvleugel en poort, evenwijdig aan de straat. Een grote schuur sluit de cour aan de achterzijde af. Aan de linkerzijde wordt de poort geflankeerd door een lange stalvleugel, waarvan de muur aan de veldzijde diverse

bouwperioden en materialen vertoont. Datering: in eerste aanleg XVIII B en woonhuis ca. 1860.

De stalvleugel verraadt door de staalkaart aan bouwmaterialen nog iets van de vroegere situatie en de thans verdwenen belending, een hoeve die tussen de nrs. 23 en 25 heeft gestaan.

377 Bergenhuizen nr. 4, opname 1989.

Bergenhuizen nr. 4

Kleine vakwerkwoning (afb. 377), staande boven aan de helling van de straat naar Wesch, tot vakantiewoning omgebouwde keuterij. Datering: midden XIX. De oude kern is het rechter gedeelte, dat naar links is verlengd en vervolgens verhoogd en van een bakstenen kopgevel is voorzien.

Bergenhuizen nr. 8

Boerderij (afb. 378-379), bestaande uit een woning en schuur in vakwerk en baksteen op L-vormige plattegrond. Datering: XVIII B.

Op een ruime afstand van de straat gelegen, onderkelderde, kleine wit gekalkte woning met zolderverdieping van het twee-kamer-type; ingang naast de bakstenen kopgevel.

Schuur van vakwerk met baksteenvullingen, drie balkvakken en centrale deel onder schilddak.

Bergenhuizen nr. 12

Hoeve (afb. 380), opgetrokken in baksteen met in elkaars verlengde liggende kappen evenwijdig aan de straat. Samen met nr. 14 een opmerkelijk langgerekt boerderijfront, waartoe de naast elkaar liggende inrij poorten in sterke mate bijdragen. Datering: volgens sluitstenen uit 1802 en het rechter gedeelte uit 1856.

De hoeve heeft een naar achter toe open U-vormige plattegrond en is toegankelijk via een hoge ronde toegangspoort met op de sluitsteen de inscriptie: ‘I:V: / M:L / 1802’. Links van de inrijpoort een in hardsteen omlijste dagpoort. Dit wijst op een oorspronkelijk woongedeelte links van de cour. Kennelijk is later de woning verplaatst naar de overzijde van de cour, mogelijk tegelijkertijd met de aanbouw van de lagere

poortvleugel die blijkens de imposststenen met de letters ‘H’ en ‘O’ en de bijpassende ringklopper, waarop staat ‘18 HO 55’, een halve eeuw jonger is. Op het kadastraal minuutplan komt

378 Bergenhuizen nr. 8. Woning met schuur, waarin verkleinde schuurdeur, opname 1965.

379 Bergenhuizen nr. 8. Woning, opname 1989

op de plaats van de hoeve alleen het langs de straat gelegen gebouw uit 1802 voor. Een restant in speklagen en een fragment van vakwerk behoort tot een oudere voorganger.

Bergenhuizen nr. 14

Hoeve op haakvormige plattegrond aan de straat, een in baksteen opgetrokken poortvleugel in het verlengde van de straatvleugel van nr. 12 en een woonvleugel aan de rechterzijde van de open hof, ruggelings tegen nr. 12. Datering: ‘S.T. 1837’ op de sluitsteen van de dichtgezette hoofdpoort. In de korte zijde van de haaks op de straat staande woonvleugel, rechts van de dichtgezette poort, is een lagere poort gemaakt bij de herindeling van de hoeve ten behoeve van nieuw wooncomfort. De poortmuur met smalle en brede doorgang die het perceel aan de linkerzijde afsluit, is een moderne herhaling van het oude motief in historiserende vormgeving.

Bergenhuizen nr. 18

Gesloten hoeve op C-vormige plattegrond, gebouwd links tegen nr. 16. Datering: 1866.

380 Bergenhuizen nr. 12, opname 1982.

Woning met verdieping evenwijdig aan de straat, met in de gevel rechthoekvensters met hardstenen boven- en onderdorpel. Rechts van het woongedeelte een segmentbogige poort, die op de hardstenen sluitsteen vermeldt: ‘ATMCS / 1866’.

Bergenhuizen nr. 20

Hoeve in baksteen. Ellipsbogige poort met hardstenen imposten en een sluitsteen met de inscriptie: ‘A.T / 1792’; onregelmatig geblokte hardstenen imposten.

Schey

Het gehucht Schey (afb. 381-382) ligt oostelijk van Noorbeek en is bereikbaar vanaf de Bovenstraat, waar een hoeve ligt bekend onder de naam Onder-Schey, dit ter onderscheiding van het eigenlijke gehucht dat op de heuvelrug is gelegen, Opschey of Bovenschey. Qua ligging boven op een heuvel vormt het sterke verwantschap met Bergenhuizen.

Het gehucht Schey dankt zijn ontstaan aan een middeleeuwse laathof ter plaatse. Het is een nog bij uitstek agrarisch gehucht, dat bestaat uit een aantal hoeves, waartussen kleinere huizen aan weerszijden van de weg. Er zijn wel oudere onderdelen en muurfragmenten in de huidige bebouwing opgenomen, maar deze zijn over het algemeen van ondergeschikt belang.

381 Gezicht op Schey vanaf weg van Noorbeek naar Hoog Cruts bij de afslag naar Terlinden, opname 1988.

382 Schey volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

383 Kruis van de koorsluiting van de St. Brigidakerk in Noorbeek als wegkruis opgesteld in Onderschey, opname 1989.

384 Wegkruis te Schey, opname 1989.

Wegkruisen

1. Aan de weg naar Noorbeek bij de afslag naar Schey staat een wegkruis, XX A.
2. Aan de weg naar Schey bij Onderschey staat het middeleeuwse koorkruis van de St. Brigidakerk uit Noorbeek als wegkruis opgesteld (afb. 383).

Schey

Schey nr. 176 (oud)

Boerderij met fragmenten van breuksteen en vakwerk met visgraatvormige baksteenvulling.

385 Put in weiland, overblijfsel van de laathof te Schey, opname 1989.

Schilberg

Het gehucht Schilberg is gelegen ten zuiden van Hoogcruts met als oostgrens het gebied dat behoort tot Slenaken (afb. 387). De bebouwing ligt aan de verbindingsweg van De Hut (aan de Rijksweg Maastricht-Aken) naar de grens met België bij De Plank. Aan de weg naar De Plank staan enige boerderijen, die zijn verbouwd tot woningen, zoals de nrs. 13-15, en de bij de grens gelegen boerderij nr. 36.

Grenspaal

Gietijzeren grenspaal uit 1847, met nummer 20 aan de grens met België bij De Plank.

Wegkruis

Bij Hoogcruts, aan de wegkruising naar De Plank, tegenover de ruïne van het voormalig Sepulchrijnenklooster, staat een groot houten crucifix, XXc; zeer toepasselijk voor de naam van de plaats, evenwel zonder enige kunstwaarde.

Boerderijen

Schilberg

Schilberg nr. 11

Bakstenen huis bij de voormalige Tol (afb. 386).
Woonhuis met verdieping, dat aan de linkerzijde is afgesloten met een

386 Schilberg nr. 11. Woning bij Hoog Cruts, opname 1989.

387 Kaart van Schilberg, gebaseerd op het kadastraal minuutplan van ca. 1830. Tekening door T. Brouwer.

topgevel en aan de rechterzijde is vergroot met een travee, die aansluit op de achterbouw. Datering: XVIII B.

Kelder links van de ingang. Hardstenen deur- en vensteromlijsting; tweelichtsvensters met tussenstijl. Deuromlijsting met gebogen latei, met sluitsteen, waarop een kroon en fleurons.

Schilberg nrs. 13-15

Hoeve in U-vorm (afb. 388), thans voor bewoning geschikt gemaakt. De hoeve, die is opgetrokken in breuksteen, baksteen en vakwerk, bestaat uit twee

woonvleugels, haaks ten opzichte van de weg, en een verbindingsvleugel waarin de poort is opgenomen. Datering: XVII A en XVIII.

Het woonhuis aan de linkerzijde heeft een vakwerkconstructie aan de zijde van de binnenplaats. Het huis bestaat uit drie gebintvakken, per vak voorzien van twee tussenstijlen.

Achter het woonhuis staat de voormalige koestal met een afwijkend en onregelmatig vakwerkpatroon.

388 Schilberg nrs. 13-15. Vakwerkboerderij, opname 1989.

Inwendig eenvoudige houten, gepaneelde schoorsteenmantel.

De poortvleugel is aan de straatzijde opgetrokken uit witgekalkt muurwerk van speklagen en aan de binnenplaats uit vakwerk zonder windverband. De toegangspoort in het midden van de poortvleugel wordt aan beide zijden geflankeerd door vertrekken die respectievelijk bij de woningen (nrs. 13 en 15) behoren.

Rechts van de cour een tweede woning met een omvang van vijf balkvakken en een in het verlengde gebouwde, bakstenen schuur met vakwerk eindgevel. Op oude foto's is rechts van de poort een steunbeer aanwezig; deze is bij de restauratie ca. 1970 niet gehandhaafd. De oorspronkeljk vrijwel blinde kopgevel is toen beganegronds en op de verdieping van vensters voorzien. - Bouwtekening. Bestaande toestand van boerderij aan de Schilberg nr. 158 (thans nrs. 13-15) Gem. Noorbeek, schaal 1:100; niet gedateerd blad (ca. 1967), witdruk in archief RDMZ.

Schilberg nrs. 36-38

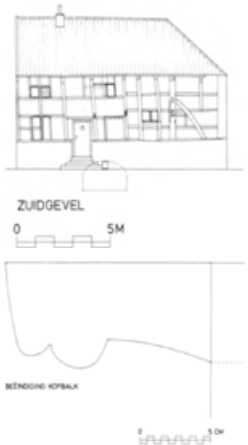
Boerderijcomplex met stallen en schuur (afb. 389), gelegen bij de grensovergang bij De Plank, op de hoek met de afslag naar Ulvend. Datering: XVIIIA en XIX.

Schilberg nr. 36.

In U-vorm rond een cour gegroepeerd woonhuis met stalvleugels (afb. 390), waarvan het witgepleisterde gedeelte met kelder en verdieping, rechts van de hof, is opgetrokken uit breuksteen, baksteen en een zeer opmerkelijke

389 Schilberg nr. 36. Vakwerkhuis en dito schuur, die eerder als zelfstandige woning heeft dienst gedaan, opname 1989.

390 Schilberg nr. 36. Aanzicht van de vakwerkgevel aan de cour.
Opmetingstekening, schaal 1:300, door A. Warffemius, 1988.

vakwerkgevel. Het geheel wordt gedekt door een schilddak. Tegen de achterzijde van deze woning sluit een vakwerkschuur aan onder zadeldak (behorend bij Schilberg nr. 38). Aan de overzijde van de cour, grenzend aan de weg naar Ulvend, staat een bakstenen stalvleugel.

Schilberg nr. 38.

De cour van Schilberg nr. 36 wordt aan de achterzijde afgesloten door een vleugel in breuksteen, die bij Schilberg nr. 38 behoort. Het is overigens het oude woonhuis van het complex, dat uitgebreid met een bedrijfsgebouw, een zelfstandige eenheid vormt.

Hoogcruts

Westelijk van de Provincialeweg.

Provincialeweg nr. 10

Aan de Provincialeweg nr. 10 staat een kapitale bakstenen hoeve met twee poorten waartussen een vijf traveeën breed woongedeelte met verdieping. De toegang heeft een hardstenen omlijsting en de vensters van begane grond en verdieping bezitten hardstenen boven- en onderdorpels. Boven de deurpartij een steen met het jaartal ‘1835’ in een chronogram, dat luidt: PLACEAT DEO UT A ME EXSTRUCTA AVERTAT FVLGVRA.

Terlinden

De monumentale bebouwing van het gehucht Terlinden is gelegen aan de oude verbindingsweg van Gulpen naar De Plank. Deze weg ligt westelijk van de huidige Provincialeweg.

De belangrijkste kruising is die met de Gulpenstraat en de Voerenstraat, de respectievelijke verbindingen met Reijmerstok en Bergenhuizen, en de Kutersteenweg die via Onderschey naar Noorbeek leidt. De Karsvelderweg vormt de verbinding tussen Terlinden en de Provincialeweg, maar is niet veel meer dan een landweg.

Terlinden heeft in de jaren '70 opmerkelijke veranderingen ondergaan, waarbij met name de boerderijen op het kruispunt van Terlinden en Kutersteenweg werden gesloopt (afb. 391-394).

Verder hebben diverse huizen die op foto's van omstreeks 1962 nog voorkomen als vakwerkbouw, nogal wat wijzigingen ondergaan door gehele of gedeeltelijke beklamping. Voorbeelden hiervan zijn Gulpenstraat nr. 1, waarachter een grote schuur met vakwerk zijgevels en Gulpenerstraat nr. 3, waarvan de achtergevel van het woonhuis nog van vakwerk is.

Vanuit monumentaal oogpunt vermeldenswaard zijn de bakstenen hoeve aan de Gulpenstraat nr. 5 en de rij boerderijen en woningen noordelijk van de Voerenstraat, nrs. 4 tot en met 12. Zij vormen een gedifferentieerde gesloten

391 Gezicht in Terlinden vanaf de Kutersteenweg in oostelijke richting, opname ca. 1965.

392 Gezicht vanuit de Karsvelderweg bij nr. 4 (links) naar de voormalige hoeve Terlinden oud nr. 134, rechts van de schuur op de hoek van de Kutersteenweg, opname ca. 1965.

393 Boerderijen op de hoek van de Kutersteenweg. De schuur links op de foto bestaat nog, maar in versteende vorm. De boerderij rechts is afgebroken, opname ca. 1965.

394 Blik op de achterbouw van de boerderijgroep op de hoek van de Kutersteenweg en Terlinden, grotendeels afgebroken, behoudens het bakhuis links en de doorrijschuur rechts, opname 1965.

groep, waarvan nr. 8 en 10 met vernieuwde voorgevel nog grotendeels van vakwerk zijn.

De gedeeltelijk in breuksteen opgetrokken boerderij Terlinden nr. 16, hoek Voerenstraat is een prachtig voorbeeld van bedrijfssplitsing en vergroting. Voorts zijn van betekenis de vakwerkboerderijen Terlinden nrs. 22-24 en aan het zuideinde van de weg het boerderijcomplex Terlinden nrs. 26-28/30.

Boerderijen

Gulpenstraat

Gulpenstraat nr. 5

Kapitale, gesloten hoeve (afb. 395), gebouwd in baksteen met het woonhuis links van de door een grote rondboogpoort toegankelijke cour. Datering: midden en eind XIX.

In het muurwerk boven de poort de inscriptie: 'B.F.M.F. / 1852', voorts twee platte siervazen en de inscriptie: J + F / 1896. In de gevel van de grote schuur een steen met de naam: B. FRYNS.

Het oudste gedeelte van de hoeve is het woonhuis met kelder en verdieping, dat overigens naar achteren met een jonger gedeelte is verlengd. De schuren, respectievelijk een doorrijschuur achter op de hof en een langsdeelschuur als rechter afsluiting, zijn uit één periode. De hoeve wordt aan de straatzijde afgesloten door een aanbouw tegen de langsdeelschuur en een overkapte poortmuur.

Karsvelderweg

Karsvelderweg nr. 4.

Vakwerkhuis (afb. 392) op L-vormige plattegrond, bestaande uit een vier vakken breed voorhuis met tussenstijlen, waarvan de voorgevel is versteend en voorzien van een opmerkelijk steile dakpartij. Links achter sluit een eveneens gedeeltelijk versteende vakwerkbouw aan met een latere verhoging. Het huis heeft dienst gedaan als schoenmakerij en café, waarop nog het grote venster in de voorgevel duidt.

Provincialeweg

Provincialeweg nr. 5.

Boerderij in baksteen met woongedeelte en rechts aansluitend bedrijfsgedeelte onder zadeldak, evenwijdig aan de straat en gedateerd met jaarankers: '1874'. Voorbeeld van een woning, die pas na de aanleg van de Provincialeweg is gebouwd ter hoogte van de Karsvelderweg.

Provincialeweg nr. 30.

Vakwerkhuis (afb. 396) met links aansluitende schuur op L- vormig grondplan. Datering: XIX b-c.

395 Gulpenstraat nr. 5, opname 1989.

396 Provincialeweg nr. 30, opname 1989.

397 Terlinden nr. 8, oude toestand, opname 1962.

In vakwerk opgetrokken, zeven balkvakken omvattend, deels onderkelderd woonhuis met verdieping van het type dwarshuis met middengang, dat naar de weg toe is vergroot met een in baksteen opgetrokken kamer, die een oudere, aangebouwde stal vervangt. De haaks tegen de woning aansluitende schuur is op de poortlatei gedateerd: ‘D × 18-59 × G’.

Terlinden

Terlinden nr. 8

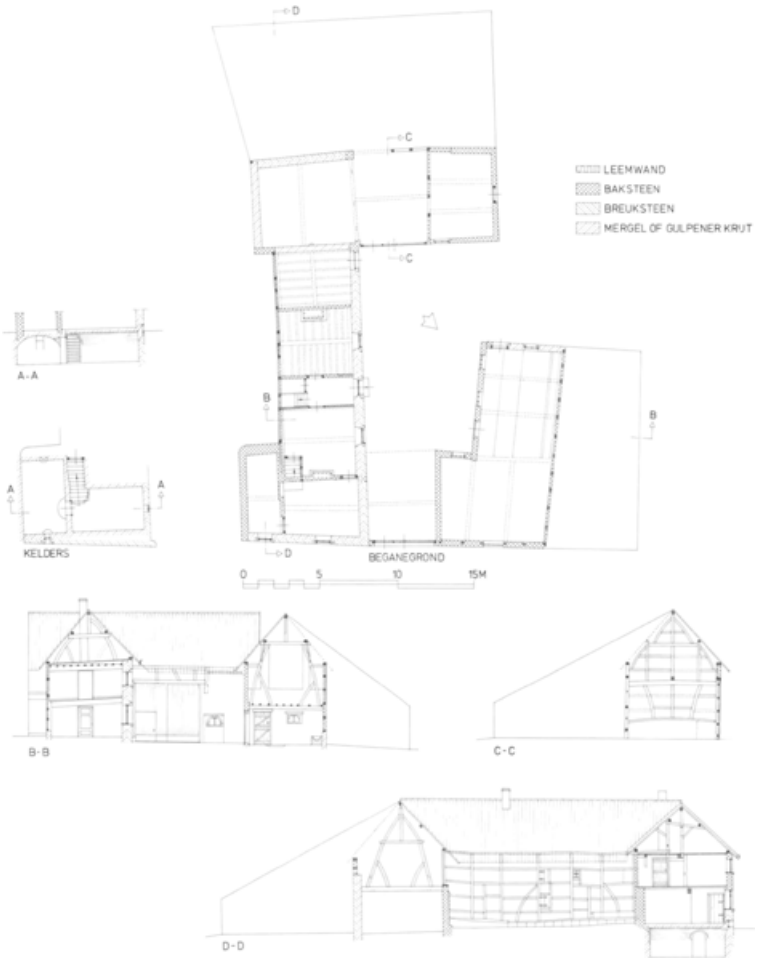
Boerderij (afb. 397) om gesloten binnenplaats, aangebouwd tegen nr. 10, opgetrokken in vakwerk met luifel; woonvleugel, poort en bedrijfsgebouw naast elkaar, evenwijdig aan de straat. Datering: 1754 en wijzigingen XIXc. De gevel van het bedrijfsgedeelte aan de straat is gecementeerd en vertoont een blokverdeling op een hoog plint; bij de woning, links van de toegangspoort, is die bepleistering vervangen door een bakstenen klamplaag. Poort met gepende gevel, daarachter vakwerk. Woongedeelte met kelder en verdieping, tweelichts-vensters aan weerszijden van gebintstijlen. Op de poortlatei van de vakwerkschuur met baksteenvulling de inscriptie: ‘ANNO . MDCCLIIII . F.L. (?). P. DEN. 11 . JULIUS’

Terlinden nr. 16

Hoeve (afb. 398-401), bestaande uit een woonhuis links van een bijna gesloten cour, een schuur aan de achterzijde en een winkelhaakvormige schuur met poort rechts van de woning. Datering: XVIII B en XIX.

Het woonhuis bestaat uit een naar de straat toe verlengde vakwerkbouw, waarvan de gevel aan de cour is opgetrokken in breuksteen en waarvan de buitenmuur rechts van de perceelsscheiding met nr. 18 nog zeven vakken van de oorspronkelijke vakwerkwand bezit (afb. 398). Het vakwerkgedeelte bestaat thans uit twee vertrekken met een middengang en een aansluitend schuurgedeelte. Aan de straatzijde is later in breuksteen en baksteen een kamer met een smal zijvertrek toegevoegd, die samen iets breder zijn dan de spantlengte van het oudere woongedeelte. Onder de kamers aan de straat bevinden zich twee kelders met tongewelven. In de jongere verlenging van het woongedeelte is op de verdieping en de zolder nog het achtste vak met de eindgevel van de oude woonhuiskern bewaard gebleven. De woning heeft oorspronkelijk deel uitgemaakt van een gesloten hoeve, waarvan de

binnenplaats links van de woning ter plaatse van het huidige buurpand nr. 18 lag.
De vakwerkgevel, waarin nog een dichtgezette venster- en deuropening

398 Terlinden nr. 16. Boerderij, waarvan de oorspronkelijke omvang is getekend zonder de latere uitleg, die het complex tot een bijna gesloten hoeve maakte. Plattegrond met kelder en doorsneden over het woonhuis en over de schuren. Schaal 1:300. Opmetingstekening door A. Warffemius, 1987.

valt waar te nemen, is de oorspronkelijke ingangsgevel geweest (afb. 400). De perceelsgrens ligt op ca. 1 m voor deze gevel. Pas na afsplitsing van nr. 18 zullen de breukstenen gevels van het woongedeelte aan de buitenzijde hun huidige vorm hebben gekregen met smalle, in baksteen gemetselde vensteromlijstingen (afb. 401). Dit type vensteromlijsting treft men met name aan in het gebied waar in Kunradersteen wordt gebouwd.

De smalle deur- en vensteruitsparingen wijzen op een datering in het laatste kwart van de 19de eeuw.

De grote schuur die aan de achterzijde de cour afsluit, is opgetrokken in breuksteen en baksteen. Het vak, dat achter de woonvleugel aansluit, vertoont

399 Terlinden nr. 16, hoek Voerenstraat, opname 1987.

inwendig in het gebint de constructie van een eindgevel. Hieruit blijkt dat dit vak oorspronkelijk het rechter vak van een schuur is geweest, die achter het buurpand nr. 16 heeft gestaan en thans als linker vak dienst doet van een in twee fasen naar rechts uitgebouwde schuur.

Rechts van de cour staat een schuur die samen met de poort een winkelhaakvormige plattegrond heeft. De schuur was oorspronkelijk opgetrokken in vakwerk, maar is aanzienlijk verbreed in baksteen. Inwendig is het vakwerkgeraamte vrijwel geheel gespaard gebleven.

- Opmetingstekening. Plattegrond en doorsnede van de schuur, schaal 1:50, door A. Warffemius, 1988. Coll. RDMZ (afb. 398).

400 Terlinden nr. 16. Vakwerkgevel van het woonhuis aan de cour van nr. 18, opname 1989.

401 Terlinden nr. 16. Breuksteengevel van het woonhuis aan de cour, opname 1988.

402 Terlinden nr. 22, opname 1987.

403 Terlinden nr. 28, van ter zijde, opname 1989.

Terlinden nr. 22

Boerderij in vakwerk (afb. 402), thans woonhuis, waarvan het woongedeelte op L-vormig grondplan en de poort, links van het woonhuis, samen met een grote vakwerkschuur achter aan de hof zijn gegroepeerd rondom een bijna gesloten cour. De linker afsluiting wordt gevormd door het buurpand nr. 24. Datering: XVIII B met wijziging voorgevel XIX c.

De voorgevel van het aan de straat gelegen vakwerk woonhuis en de poort zijn witgepleisterd; de vrij liggende rechterzijgevel vertoont een vakwerkconstructie met baksteenvulling. Een vakwerk achterbouw sluit haaks tegen het woongedeelte aan. Van de doorrijschuur die met het linker vak achter het buurpand nr. 24 staat, is het rechter vak afgebroken en vervangen door een lagere aanbouw.

Terlinden nr. 26

Schuur met verdieping en aansluitende wagenschuur op L-vormige plattegrond. Datering: ca. 1800.

404 Terlinden nr. 30. Huisgevel aan de binnenplaats, opname 1989.

Mergelstenen onderbouw met vakwerkconstructie op de verdieping. Onderdeel van een verder verdwenen hoeve, waarvan het woongedeelte ongeveer ter plekke van het toegangspad naast nr. 24 heeft gestaan.

Terlinden nrs. 28 en 30

Boerderijcomplex bestaande uit Terlinden nr. 28 op L-vormige plattegrond, waartegen aan de linkerzijde de op C-vormige plattegrond gebouwde hoeve nr. 30 is gebouwd.

Datering: midden XVII (oude woongedeelte), voorts XVII-XIX.

Terlinden nr. 28

Vakwerkhoeve (afb. 403) met naar rechts open binnenplaats. Het woongedeelte staat links van de poort aan de straat en een diepe doorrijschuur van vakwerk met schilddak achter op de hof. Waaiervormig gestelde tussengebinten in de zijgevel van de schuur. In het veld rechts van de boerderij stond een tot woning verbouwde veldschuur in vakwerk met dwarsdeel en kleine zijdeuren die in de constructie waren opgenomen.

Terlinden nr. 30

Gesloten hoeve, gebouwd tegen de linkerflank van nr. 28. Oorspronkelijk woongedeelte, links van de binnenplaats, met vakwerkconstructie uit twee periodes (afb. 404); 17de-eeuwse onderdelen, nog aanwezig in de gevel aan de binnenplaats. Achter de woonvleugel een doorrijschuur. Rechts van de poort aan de straat een tot woning omgebouwd bedrijfsgebouw.

Ulvend

Het gehucht Ulvend wordt door de Rijksgrens met België in tweeën gedeeld, waarbij het gebied ten zuiden en ten westen van de weg van Ulvend naar Schilberg behoort tot het Koninkrijk België. Het grootste gedeelte van de overigens spaarzame bebouwing, waaronder een aantal heel interessante objecten, staat aan de Belgische zijde van de grens. Van historische waarde zijn aan Nederlandse zijde Ulvend nrs. 1 en 3.

Boerderijen

Ulvend

Ulvend nr. 1

Gesloten hoeve (afb. 405-406), gelegen in de binnenbocht van de weg die vanaf Noorbeek-Vroelen langs de rijksgrens met België naar Schilberg loopt. De hoeve is opgetrokken in baksteen, met resten van vakwerk (baksteenvulling) in de bijgebouwen aan de hof. Datering XVIII A.

405 Ulvend nr. 1. Gesloten hoeve, gezien vanaf de grensweg, opname 1988.

406 Ulvend nr. 1. De woonvleugel en poort, gezien vanaf de binnenplaats, opname 1988.

Het woonhuis, rechts van de cour, is onderkelderd en heeft een volledige verdieping onder een met pannen gedekt zadeldak.

In de lange woonhuisgevel aan de cour beganegronds vier rechthoekvensters met hardstenen omlijsting, gekenmerkt door een smalle onderdorpel en brede latei, waarboven een onlastingsboogje; dito deuromlijsting. Op de verdieping, gecentreerd in de lange gevels drie vensters aan cour- en straatzijde. In de kopgevel rechts boven een klein zoldervenster. Tandlijst onder de dakgoot en de schoorstenen tegen de eindmuren van het woonblok. Het woonhuis is naar achter verlengd in het midden van de 20ste eeuw.

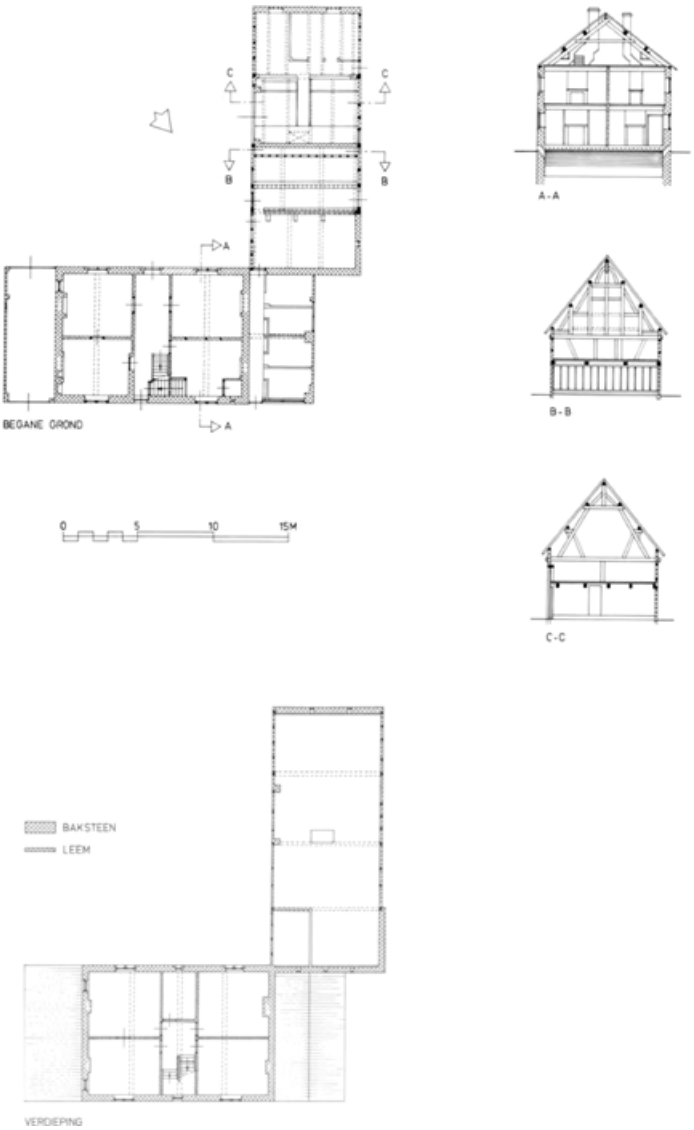
Links van de topgevel aan de straat een poortmuur met een uitwendig rondbogig personenpoortje met drie natuurstenen blokken in de boog en een latei aan de courzijde. Grote, verhoogde inrijpoort met betonnen lateibalk en afdak met rode pannen.

Links van de grote poort een stalgebouw met lage verdieping onder een zadeldak met de nokriching evenwijdig aan de straat; buitengevels in baksteen en aan de binnenplaats in vakwerk met metselwerkvulling. Haaks aansluitende bedrijfsvleugel, eveneens met vakwerkfragmenten. De boerderij bezit vrijwel de gelijke omvang als op de kaart van Ferraris en op het kadastrale minuutplan; alleen het woongedeelte is nadien naar achter vergroot. Verder is een wagenschop toegevoegd tegen de linkerzijgevel.

Ulvend nr. 3

Bakstenen woonhuis met verdieping onder een met pannen belegd zadeldak, dwars ten opzichte van de straat gelegen. Hierbij sluit een tot woning verbouwde vakwerkschuur aan (afb. 407-408. Samen vormen zij een haakvormig complex, gelegen aan een tot tuin omgevormde voormalige hof. Datering: XVIIIA.

Het woonhuis heeft de gebruikelijke indeling van een middengang met twee achter elkaar liggende vertrekken aan weerszijden. Aan de tuinzijde de hoofdingang met hardstenen deur- en vensteromlijstingen: tweelichtsvensters op de begane grond (met diefijzers) en op de verdieping; enkelvoudige vensters boven de toegangsdeuren in de voor- en achtergevel.

407 Ulvend nr. 3. Woonhuis met vakwerkschuur. Plattegrond en dwarsdoorsnede over de schuur. Schaal 1:300. Tekening gebaseerd op een opmeting van architectenbureau W.P.N. Amory (1976), door A. Warffemius, 1988.

408 Ulvend nr. 3. Het stenen woonhuis en de voor bewoning verbouwde vakwerkschuur, opname 1987.

Inwendig bevindt zich een in baksteen uitgevoerde, tongewelfde kelder. De tussenwanden in het woonhuis zijn lemen wanden. De schouwen staan tegen de eindgevels. Het woonhuis vertoont verwantschap met Duivenstraat nr. 1 in Mheer en Schilberg nr. 11, aan de weg naar De Plank.

Tegen de linker hoek van het bakstenen hoofdhuis sluit de tot woning verbouwde vakwerkschuur aan op een breukstenen ondermuur. Het schuurgedeelte bestaat uit vier gebintvakken, die in het gevelvlak zijn onderverdeeld door drie of vier tussenstijlen. De drie linkervakken met de schuurdeur in het midden vormen de oorspronkelijke doorrijschuur; op de poortlatei is het jaartal 1867 aangegeven, wat op een herstel wijst. De schuur heeft een gebintconstructie, bestaande uit een spantjuk met geschoorde nokstijl. Het rechtervak is later toegevoegd om een verbinding tot stand te brengen met de woning.

Aan de straat heeft een bakhuis gestaan.

- Opmetingstekeningen. Plattegrond schaal 1:100, details 1:20, verbouwingsplan door W.P.N. Amory, 1976.

Plattegrond, eindgevel en dwarsdoorsnede van de schuur, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, in archief RDMZ (afb. 407).

Vroelen

Ten zuiden van Noorbeek ligt het gehucht Vroelen, dat bereikbaar is via de St. Maartensweg (naar St. Maartensvoeren) en de Vroelenstraat (afb. 411).

Vroelen wordt beheerst door de bebouwing op de Savelberg nr. 26 en de nog iets hoger gelegen hoeve 'De Peul' (nrs. 29 en 30) in het verlengde van de Vroelenstraat. Hoeve 'De Savelberg' vormt met het rechts aansluitende buurpand een markant complex. Door successievelijke verlenging is een opmerkelijk lange en smalle woonvleugel ontstaan langs de straat. Heel bijzonder door het waaiervormig patroon van de kopgevels was de vakwerkschuur met dwarsdeel, die aan de achterzijde de half open hof afsluit. Een lager gelegen, kleine bouwconcentratie ligt aan het eind van de St. Maartensweg, waar de panden nrs. 35 en 38 voorbeelden zijn van kleinere bedrijven. Voorts staan aan het verbindingsstuk tussen de St. Maartensweg en de Vroelenstraat de nrs. 31-31a en nr. 32, de hoeve 'Weilust', een omstreeks 1880 deels verjongd complex. Aan de Vroelenstraat nr. 24 staat hoeve 'De Eendepoel', met bakstenen woonhuis, vakwerkschuur en bakhuis.

Put

Bij de driesprong, westelijk van hoeve 'Weilust', staat op een natuurlijke verhoging langs de weg een put met een in breuksteen opgetrokken manshoge putwand. Aan de voorzijde tussen bakstenen muurdammen een hekwerk, XVII.

409 St. Maartensweg nr. 35, opname 1962.

Wegkruisen

1. Bij de put staat een eenvoudig smeedijzeren wegkruis, XIX d.
2. Tegen de gevel van de Kleine Peul (Vroelen nr. 30) hangt een kruis met gesneden houten corpus, XX a.

Boerderijen

St. Maartensweg

St. Maartensweg nr. 35

Boerderij (afb. 409) met het woongedeelte in baksteen, evenwijdig aan, maar teruggelegen ten opzichte van de weg. Vrijwel haaks daarop aansluitend een stalgebouw in vakwerk met een voornamelijk breukstenen gevel aan de St. Maartensweg. Datering: XVIII B en XIX.

Woonhuis met verdieping ter breedte van vijf traveeën met in de voorgevel rechthoekvensters met hardstenen omlijsting. Aan de rechterzijde verlengd achter de vakwerkschuur. Links van het woonhuis sluit een kleine zelfstandige woning aan die omstreeks 1920 is gebouwd.

De vakwerkschuur heeft aan de straatkant een breukstenen kopgevel tussen bakstenen vlechtingen. De gevel is aan de hofzijde op dezelfde wijze nog eens verbreed. Het vakwerk heeft baksteenvullingen met variaties in het metselwerk (afb. 68).

Vroelen

Vroelen nr. 27

Hoeve ‘Savelsberg’ (afb. 411), gebouwd op een markant punt bij de verbindingsweg tussen Vroelenstraat en St. Maartensweg.

De hoeve bestaat uit een met de lange zijde aan de straat grenzende bakstenen vleugel waarin woonhuis, poort en stal zijn ondergebracht. Daarachter aan de cour en evenwijdig aan de straatvleugel een grote vakwerkschuur, XIX a.

Het woongedeelte met verdieping is van het type van de door kamers geflankeerde middengang. Het staat links van de poort en, vrij uitzonderlijk, met de achterzijde naar de straat. De toegang bevindt zich aan de courzijde. In de as van het trappehuis zijn kleine vensters. De woning is onderkelderd. Dit is eveneens het geval bij de aanbouw tegen de linker kopgevel van het huis.

Voorts zijn hier lagere aanbouwen tegenaan gezet, waaronder een mergelstenen bakhuis. Rechts van de poort staat de stalvleugel met verdieping en zolder, die het buurhuis nr. 26 als belending heeft.

De vier balkvakken brede doorrijschuur, die achter op de hof evenwijdig aan

410 Vroelen volgens recent nette plan. Tekening door T. Brouwer.

411 Vroelen nr. 27. Woongedeelte van de hoeve ‘Savelsberg’, opname 1989.

412 Vroelen nrs. 29-30. ‘De Grote en Kleine Peul’, opname 1987. Zie voor geveltekening afb. 416.

het woonhuis staat, bezit schuurdeuren in de tweede travee. De grotendeels versteende vakwerkschuur vertoont een karakteristiek patroon van uitwaaierende tussenstijlen in de kopgevels.

- Literatuur. Vroelen 184, in: Nieuwsbulletin K.N.O.B., 1954, 3*.
- Opmetingstekening. Plattegrond en gevels, bestaande toestand en plan tot restauratie, schaal 1:100, door W. van Amstel, 1954, witdruk in collectie RDMZ.

Vroelen nrs. 29-30

Hoeve ‘De Peul’ of ‘De Pöl’, bestaande uit ‘de Grote Peul’ (Vroelen nr. 29) en de ‘Kleine Peul’ (Vroelen nr. 30). De hoeve is mogelijk de laathof van Jopil, die wordt genoemd in 1538 (Maasgouw 1948, blz. 61, noot 7).

Het complex (afb. 412-419) bestaat uit een oorspronkelijk gesloten hoeve, in bezit van het geslacht De Warrimont. De hoeve is ca. 1835 gesplitst. Het oudste gedeelte is het woonhuis, links van de cour (nr. 29). De cour wordt van de straat afgescheiden door een poortvleugel en aan de achterzijde afgesloten door een grote schuur. De tegenover het woonhuis gelegen stalvleugel is later afgesplitst en daarvan is het voorste gedeelte verbouwd tot woning van de ‘Kleine Peul’, (nr. 30), die aan de achterzijde met een schuur/stal is vergroot, zodat de afgesplitste hoeve in hoofdlijnen een L-vormig grondplan kreeg. Het gedeelte rechts van de poort werd eveneens bij de ‘Kleine Peul’ getrokken en aan de voorzijde is het woongedeelte nog eens verlengd met een schuur. Op de binnenplaats staat een jongere vleugel tegen de gesloten lange gevel van nr. 30. Achter de schuurpartij van de ‘Grote Peul’ staat een jongere brede veestal.

De ‘Grote Peul’ (afb. 412-418). Het brede onderkelderde woonhuis met verdieping en zolder is samen met de aansluitende paardestal opgetrokken in baksteen en breuksteen. De breuksteen loopt tot de onderkant van de

413 Vroelen nr. 29. ‘De Grote Peul’. Woonvleugel en poortvleugel aan de straatzijde, opname 1972.

414 Vroelen nr. 29. ‘De Grote Peul’. Woonvleugel en poortvleugel aan de cour, opname 1987.

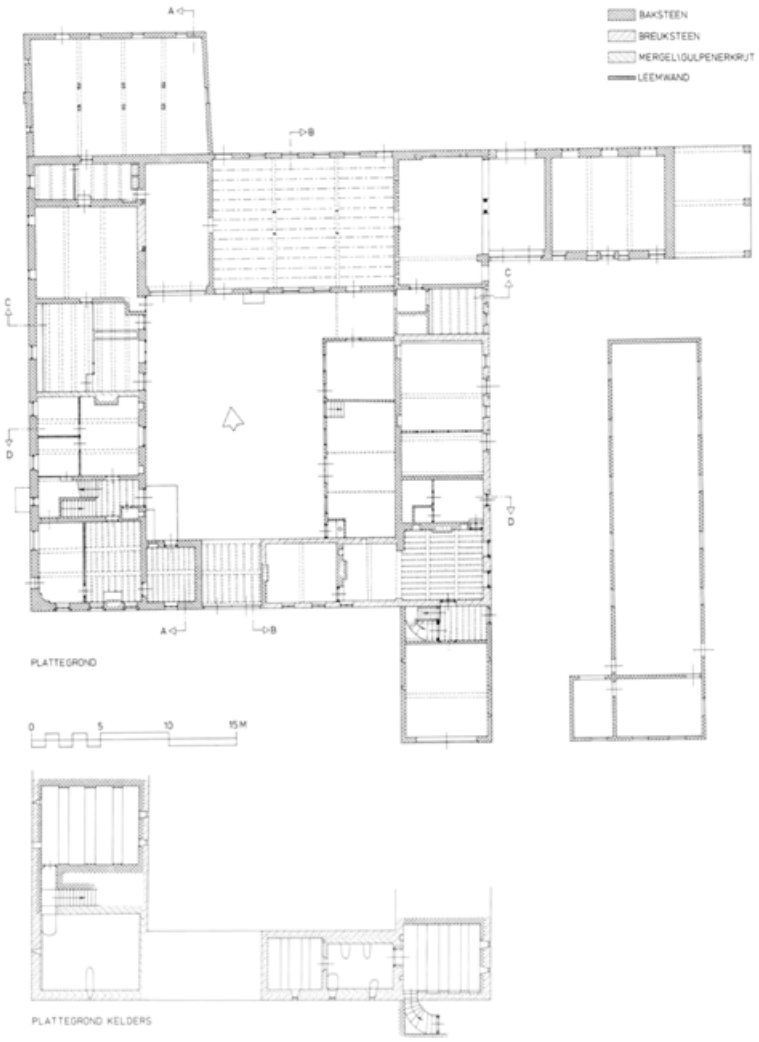
415 Vroelen nr. 29. ‘De Grote Peul’. Hardstenen rondboogpoort en houten kruisvenster in de paardestal, opname 1987.

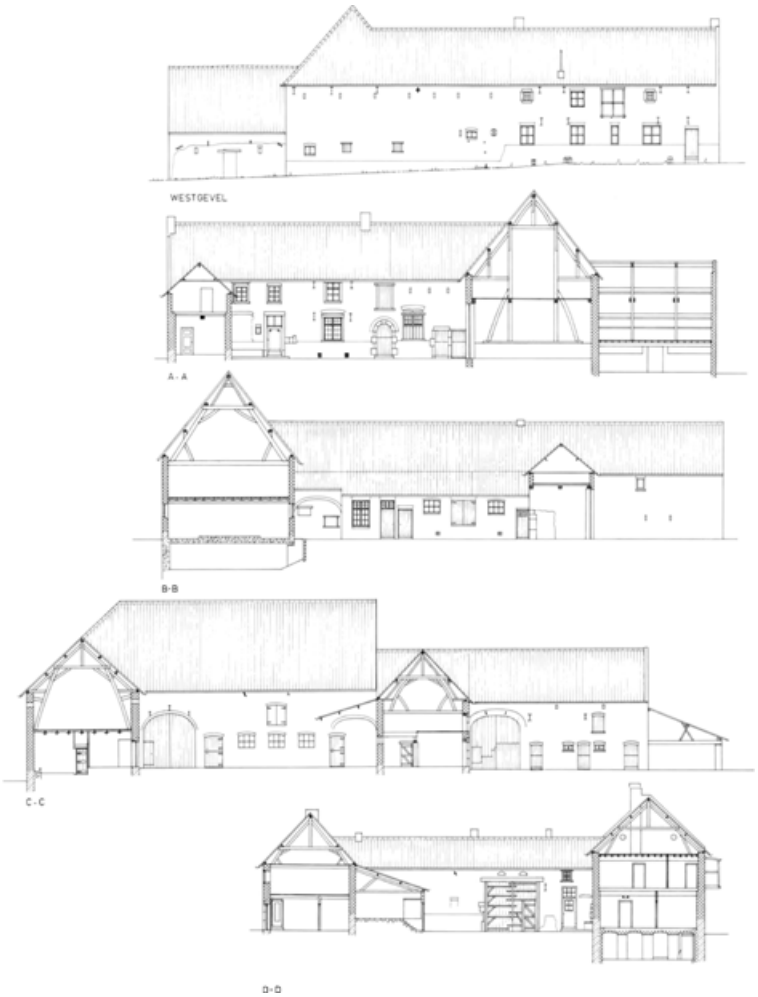
natuurstenen vensteromlijsting. In de kopgevel aan de Vroelenstraat drie grote vensters op de begane grond en kleine getraliede vensters op de verdieping; in de topgevel zijn ronde oculi opgenomen (afb. 413).

De gevel aan de binnenplaats vertoont sporen van wijzigingen in de vensters. Ook hier diverse hardstenen omlijstingen en een houten kruiskozijn onder ontlastingsboogjes bij de paardestal (afb. 414). De hoofdtoegang heeft een rechthoekige omlijsting. De paardestal achter het woongedeelte is toegankelijk via een rondboogpoortje; hij is inwendig nog voorzien van de oorspronkelijk inrichting met voederbak. Het woonhuis is van het type met middengang, maar de brede ruimten aan weerszijden van de gang zijn onderverdeeld in twee vertrekken achter elkaar.

Het woonhuis is geheel onderkelderd. De kelder aan de straatzijde, waarvan de wanden zijn opgetrokken in breuksteen, is overkluisd door een hoog ellipsvormig tongewelf in baksteen, XVII. De tweede kelder heeft ellipsgordelbogen, waartussen segmentkappen, geheel in baksteen uitgevoerd. Hardstenen keldertrap en dito plavuizen in de gang beganegronds. Voorts trap met vlakke, iets geprofileerde

balusters, XVIII B. In de vertrekken op de begane grond moerbalkzolderingen. Deuren met vierkante versiering in de hoeken van de omlijsting en met koperen klinken en slotplaten; rozetten in de bovenhoeken van de deuren naar de kelder en in het trappenhuis. Van de kamers aan de straatzijde heeft de hoekkamer een in de buitenhoek geplaatste

BAKSTEEN
BREUKSTEEN
MERGEL\GULPENERKRIJT
LEEMWAND
A
B
C
D
PLATTEGROND
0
5
10
15 M
PLATTEGROND KELDERS

416 Vroelen nrs. 29-30. Hoeve ‘De Peul’. Boerderijcomplex, bestaande uit ‘De Grote Peul’ (nr. 29) en ‘De Kleine Peul’ (nr. 30). Plattegrond en kelder, doorsneden over de woongedeelten en schuur, gezien naar de poort; doorsnede over de schuren, gezien naar de achterzijde. Schaal 1:300. Opmetingstekening, weergave van nr. 29 gedeeltelijk gebaseerd op gegevens van R.M.J. Bertels en F.J. Mooren (1969), en naar eigen waarneming door A. Warffemius, 1987.

417 Vroelen nr. 29. ‘De Grote Peul’. Schoorsteenbetimmering en kast in kamer op de verdieping, opname 1987.

418 Vroelen nr. 29. ‘De Grote Peul’. Hoekschoorsteen in de kleine voorkamer, opname 1987.

gestucte kachelnis met een geschilderde voorstelling van een herderin in landschap, XIX B (afb. 418).

Op de verdieping een grote, door latere wanden onderverdeelde kamer, waarvan de moer- en kinderbalken zijn geprofileerd en voorzien van een paneelindeling. In de kamer een houten schoorsteenmantel met blauwe tegels en haardstenen; op de gestucte schoorsteenboezem met houten afdeklijst een op doek geschilderd medaillon met landschap, laat 19de-eeuws werk. Rechts naast de schoorsteen een houten muurkast met geprofileerde paneelomlijstingen en hol afgeschuinde paneelspiegels, XVIII A (afb. 417). Op de verdieping bevond zich vroeger tegen de buitengevel een in vakwerk uitgebouwde privaat.

De hoeve wordt aan de straatzijde afgesloten door een poortvleugel, waarvan het linkergedeelte als keuken bij de ‘Grote Peul’ hoort. Het rechtergedeelte behoort bij de tot woning met verdieping omgebouwde kleine stallen, die deel uitmaken van de ‘Kleine Peul’.

De grote schuur heeft een opmerkelijke gebintconstructie, die de ruimte in twee grote vakken indeelt (afb. 416, A-A). De twee bijna 9 m hoge spantbenen verdelen de schuur over de breedte in drie even brede delen. Op het spant, dat aan de voet wordt geschoord en op halve hoogte door blokkeelbalken horizontaal is verbonden met de buitenmuren, staat een geschoorde nokstijl. Op de beide horizontale balken staat een stijl die de gording draagt. De buitenste stijlen zijn geschoord vanuit de

blokkeelbalk naar het hoofdspant. *De 'Kleine Peul'* (afb. 419). De woning van nr. 30 staat in hoofdmassa dwars ten opzichte van de straat, in welke richting het huis ook is verlengd door de vooruitspringende appendix, waarin zich behalve de garage ook de hoofdtoegang bevindt.

De binnen een voormalige stalvleugel gecreëerde woning toont in hoofdopzet nog wel de oorspronkelijk twee even grote stalruimtes, maar is verder niet in een type te vatten. Zo zijn er in de lange ingangsgevel drie verschillende soorten deur- en vensteromlijstingen te onderscheiden. Verder is het rechtergedeelte van de poortvleugel van de 'Grote Peul' eveneens bij de woning getrokken, waardoor nog twee kamers aan de voorzijde liggen.

419 Vroelen nr. 30. ‘De Kleine Peul’. Woonvleugel, ontstaan uit een verbouwing van de voormalige stallen van het nog ongedeelde complex, opname 1987.

Opmerkelijk is dat juist de gedeelten aan de straat en op de hoek zijn onderkelderd; samen drie kleine kelders: de middelste met een mergelstenen tongewelf en de twee buitenste met een gewelf van gordelbogen en trogjes (afb. 86). De toegang tot de kelder bevindt zich in het gangportaal. Achter de woonvleugel liggen de stallen. Haaks ten opzichte van de stal sluit daartegen een bakstenen doorrijschuur aan, die aan de kopse zijde wordt geflankeerd door een wagenschop.

Parallel aan de historische hoeve staat een moderne koestal, die van de ‘Kleine Peul’ op haar beurt weer een bijna gesloten hoeve maakt.

- Opmetingstekeningen. Serie opmetingstekeningen van de bestaande toestand en plannen voor een verbouwing van de stallen en het schuurgedeelte van de ‘Grote Peul’ tot vijf vacantiewoningen. Plattegronden, gevels en doorsneden in 13 bladen, schaal 1:100, door R.M.J. Bertels en F.J. Mooren, 1969, witdruk in coll. RDMZ.

Plattegronden, doorsneden en aanzichten van Grote en Kleine Peul, schaal 1:100, door A. Warffemius, 1988, Coll. RDMZ.

- Foto's. Serie opnamen uit 1972 en 1987, Coll. RDMZ (afb. 416).

Vroelen nr. 32

Bij hoeve ‘Weilust’ staat een tot vacantiewoning omgebouwde vakwerkschuur, ca. 1800.

Wesch

Het gehucht Wesch of De Wesch dankt zijn naam aan de wasplaats, die zich bevindt bij de bron van het beekje de Noor, dat hier ontspringt en in westelijke richting stroomt langs het Belgische kasteel Altembroek naar de bij Eysden in de Maas uitmondende Molenbeek (afb. 305-306).

De Wesch wordt gevormd door een aantal kleine woningen die nabij de wasplaats rond een groen, laag gelegen veld zijn gegroepeerd (afb. 305-306). De belangrijkste groep wordt gevormd door de huizen aan de noordzijde van de Noor, Wesch nrs. 1, 3-3a en 2. De nrs. 7 en 9 zijn 19de-eeuwse vakwerkhuizen. Rond 1800 stond ter plaatse van nr. 5 al een oudere bebouwing; tegenover het toen nog niet bestaande pand nr. 7 stond een thans verdwenen huis en een kleine optrek in het voorterrein van pand nr. 13. De Wesch is per 27-11-1987 aangewezen als beschermd dorpsgezicht.

Bronoverkluizing en wasplaats

Aan de oostzijde van de weg van Mheer naar Noorbeek, tussen de beide afslagen naar Bergenhuizen, bevindt zich in de berghelling een overkluisd en in mergelsteen ommanteld brongebouwtje met een in hardsteen uitgevoerde rondbogige poort (afb. 421-422). In het poortje een vertikale ijzeren stang als restant van een hek. Op de stang de tekst: SANTA. BRIGIDA BI(D) VOOR ONS K N 1858. Voor het bronpoortje een bekading en een was-steiger.

420 De Wesch, wegkruis aan de wegsplitsing naar Mheer en Bergenhuizen, opname 1989.

Straatmeubilair

Wegkruisen

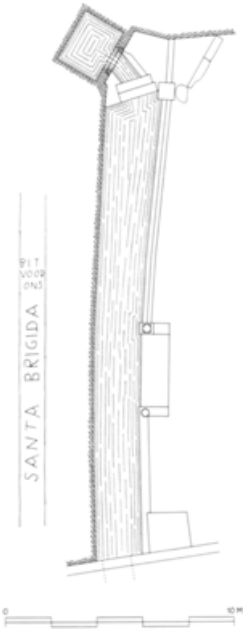
1. Wegkruis aan de weg naar Bergenhuizen, eenvoudig smeedijzeren kruis met klein corpus, XIX B.
2. Wegkruis aan de wegsplitsing naar Mheer en Bergenhuizen, houten kruis onder afdak met dito corpus, midden XX (afb. 420).

Boerderijen en woonhuizen

Wesch

Wesch nr. 1

Kleine vakwerkwoning (afb. 423) onder met pannen belegd zadeldak; aan de linkerzijde en aan de achterkant uitgebouwd in baksteen. Rechtergedeelte van

421 De Brigidabron met wasplaats. Plattegrond en inscriptie op stang. Opmetingstekening door T. Brouwer, 1987.

422 De Brigidabron, opname 1989.

423 Wesch nr. 1, opname. 1989.

424 Wesch nrs. 3-3a. Boerderij voor de verbouwing tot woonhuis, opname 1959.

425 Wesch nr. 7, opname 1989.

het huis nog met oorspronkelijk vakwerk. Datering: ca. 1800 en latere wijzigingen.

- Opmetingstekening. Globale opmeting van voor- en zijgevel, bestaande toestand 14-4-1970, witdruk in coll. RDMZ.

Wesch nr. 3-3a

Tot woning verbouwde boerderij (afb. 424), op T-vormige plattegrond, opgetrokken in vakwerk op een voet van veldbrand brikken en gebouwd op een naar achter oplopend terrein.

Datering: XVIII B en XIX A.

Het oudste stuk van het complex is het westelijk gedeelte van de achterbouw, die is onderkelderd en blijkens de opbouw van de achtergevel duidelijk in twee periodes tot stand is gekomen. Hier bevindt zich de vier balkvakken omvattende oudste woonhuiskern, die in oostelijke richting is vergroot. De uitleg met een bedrijfsgedeelte naar de weg toe in zuidelijke richting is waarschijnlijk ook gefaseerd tot stand gekomen.

Het huidige aspect van de woonboerderij wordt beheerst door vergrote en nieuw aangebrachte vensters.

De portaalruimte onder lessenaarsdak, rechts, was oorspronkelijk half open. De naar de straat gerichte topgevel met stenen ondermuur toont een opmerkelijke oplossing met een laag en een hoog geplaatste hoekstijl.

Bij de verbouwing tot woonhuis is van de oorspronkelijke indeling weinig bewaard gebleven.

426 Wesch nr. 4. Keuterij met kaasdroogzolder, opname 1959.

427 Wesch nr. 4. Vakwerkwoning, opname 1989.

Wesch nr. 7

Vakwerkhuis (afb. 424) met lage zolderverdieping onder een met pannen belegd zadeldak, met middengang en de lange zijde aan de straat. Goed voorbeeld van een kleine woning in vakwerk.

Datering midden XIX.

Wesch nr. 4

Vakwerkhuis (afb. 426-427) met verdieping en droogzolder voor kaasfabricage. Woongedeelte onder zadeldak en een smaller bedrijfsdeel met een overstek aan de naar de straat gerichte zuidoostzijde.

Datering: XVIII d.

Bibliografie

Lijst van afkortingen

Afkortingen van de geciteerde en te raadplegen literatuur.

Van der Aa — A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, 13 delen in 14 banden*, Gorinchem 1839-1851.

Van Agt 1983 — J.F. van Agt, *Zuid-Limburg. Vaals, Wittem en Slenaken. De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst (= Geïllustreerde Beschrijving uitgegeven vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving)*, 's-Gravenhage 1983.

Van Agt 1986 — J.F. van Agt, 'Landelijke bouwkunst in Zuid Limburg', *De Woonstede / Maisons d'hier et d'aujourd'hui*, no. 71, 1986, 134-145.

Atlas van Nederland — *Stichting Wetenschappelijke Atlas van Nederland, deel 17, Milieu,* 's-Gravenhage 1989.

Bachiene — W.A. Bachiene, *Vaderlandsche Geografie of nieuwe Tegenwoordige Staat en Hedendaagse Historie der Nederlanden, V, Amsterdam 1791*, (eerste druk Utrecht 1779).

Batta — E.C.M.A. Batta e.a., *Limburg's verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815,* Maastricht 1960-1967.

Belonje — J. Belonje, 'Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg', *PSHAL,* 96-97, (1960-1961).

Beschermd gezicht — *Beschermde stads-en dorpsgezichten ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet. Noorbeek en de Wesch, gemeente Margraten*. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Noorbeek en de Wesch (gemeente Margraten) als beschermde dorpsgezichten. Publikatie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, augustus 1987.

Blok — D.P. Blok, *De Franken in Nederland*, 3de druk, Haarlem 1979.

Borger — G.J. Borger, Boekbespreking van: J.L.H. Hartmann, De reconstructie van een middeleeuws landschap (etc.), *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 103 (1988), 145-247.

Bull. Herle — *Bulletin van de Historische Kring 'Het Land van Herle'*, I (1951)-...

Bull. (K)NOB — *Bulletin van de (Koninklijke) Nederlandse Oudheidkundige Bond,* I (1899)-...

Corten — G.J.P.M. Corten, *Alignements droits - De ontwikkeling van het wegennet in het departement van de Nedermaas 1794-1814. Studies over de sociaaal-economische geschiedenis van Limburg* XXXII (1987), 1-27.

De Crassier — Louis baron de Crassier, 'Dictionnaire historique du Limbourg néerlandais de la période féodale à nos jours', *PSHAL* 66-73 (1930-1937).

Doppler — P. Doppler, 'Verpanding der heerlijkheid in Noorbeek 1658', *Maasgouw*, 29 (1907), 57-59.

Egelie — G.C.M. Egelie, Gietijzeren wegkruisen in Limburg, Zutphen 1983.

Eggen — Coen Eggen, *Vakwerkbouw in Limburg,* Weert 1989.

Engelen 1972 — F.H.G. Engelen, 'Mergel' als bouwsteen, *Grondboor en Hamer*, 26 (1972), 191-196.

Engelen 1975 — F.H.G. Engelen, 2500 jaar Winning van Kalksteen in Zuid-Limburg, *Grondboor en Hamer*, 29 (1975), 38-64.

Ernst — S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg suivie de celle des comtés de Daelhem et Fauquemont*, *des annales de l'abbaye de Rolduc*, 7 delen, Luik 1837-1852.

Felder — P.J. Felder, De geschiedenis van Margraten geologisch bekeken, in: Heidendal 1983, 9-13.

Ferraris — (A. de Smet), *Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden, opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778)*, Brussel 1965.

Franquinet — E. Franquinet, De Brigittaboom te Noorbeek, *De Nedermaas* 5 (1928), nr. 10, 112-116.

Geschiedenis Mergelwinning — *Geschiedenis van de mergelwinning in Limburg*, (uig. Provinciale Waterstaat in Limburg), z.pl., 1976.

Gids Mon. Noorbeek — G. Pleijers en W. Marres, *Gids voor Monumentaal Noorbeek,* Noorbeek 1975.

Gysseling — M. Gysseling, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord Frankrijk en West-Duitsland,* Tongeren 1966.

Habets 1875 — J. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, Roermond 1875.

Harmsen — Th.W. Harmsen, 'De landmeetkunde in het gebied van de tegenwoordige Nederlandse provincie Limburg voor 1795', in: *PSHAL* 94-95 (1958-1959), 353-467.

Hartmann 1986 — J.L.H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap; Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Breust en Eysden bij Maastricht (10de-19de eeuw)*, Assen/Maastricht, 1986.

Hartmann 1987 — J.L.H. Hartmann, W. van de Westeringh e.a., 'De waardering van de grond in Limburg, vroeger en nu', *Historisch-geografisch Tijdschrift,* 1987, nr. 1/2, 12-25.

Heidendal 1983 — H.M.R. Heidendal, *Een bijdrage tot de historie van Margraten,* uitgave onder auspiciën van de Restauratiecommisie der R.K. Kerk St. Margaretha te Margraten, 1983.

Hekker 1946 — R.C. Hekker, 'De ontwikkeling van het boerenhuis in Limburg', *PSHAL* 78-82 (1942-1946), 25-83.

Hekker 1957 — R.C. Hekker, 'De ontwikkeling van de boerderijvormen in Nederland', *Duizend jaar bouwen in Nederland*, Amsterdam 1957.

Hekker 1981 — R.C. Hekker, 'De dorpen', *Stad en dorp in Limburg; ontstaan, ontwikkeling, bescherming en herstel van historische nederzettingen*, met bijdragen van R.C. Hekker, F.W. van Voorden J.F. van Agt e.a., Zutphen 1981, 11-35.

Huijgen C.A. Huijgen, *Van graafschap Limburg tot provincie Limburg,* Maastricht/Vroenhoven 1949.

Janssen de Limpens 1974 — K.J. Janssen de Limpens, *Leen- en laathoven in Maastrichtse territoria voor 1795,* Maastricht 1974.

Janssen de Limpens 1977 — K.J.Th. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de landen van Overmaze, (werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht no. 1*, Bussum 1977

Jolles — J.A. Jolles, 'De Schuttersgilden en Schutterijen van Limburg, overzicht van hetgeen nog bestaat', *PSHAL* 72-73 (1936-1937).

Kalf — J. Kalf, *De Katholieke kerken in Nederland, dat is de tegenwoordige staat dier kerken met hunne meubileering en versiering beschreven en afgebeeld*, Amsterdam 1906.

Keuning — H.J. Keuning, *Kaleidoscoop der Nederlandse landschappen,* 's-Gravenhage 1979.

Leclerq — W.L. Leclercq, *Limburgs Reisboek*, Amsterdam, 1949.

Lemmens — G. Lemmens, 'Rond de koel van Banholt Mheer', *De Nedermaas* 13 (1935-1936), 150-154.

Van Koetsveld — C.E. van Koetsveld, *Een voetreis 100 jaar geleden,* uitgave A.N.W.B. 1928.

Kuyper - Gemeente-atlas — J. Kuyper, *Gemeente-atlas van Nederland, 11, Limburg,* Leeuwarden (circa 1868).

Maasgouw — *De Maasgouw. Orgaan voor Limburgse Geschiedenis, Taal- en Letterkunde;*

Maandblad van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 1879-....

Margraten Gemeentegids — *Margraten in kort bestek. Gemeentegids,* 1984.

Marres/van Agt — W. Marres en J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, deel V, 3de stuk, Zuid-Limburg, afl. 1, 's-Gravenhage 1962

Munsters — A.J. Munsters M.S.C., 'Verkenning van de middeleeuwse kerk in Limburg', in: E.C.M. Batta e.a., *Limburgs verleden*, dl. 2, Maastricht 1967, 417-530.

Nedermaas — *De Nedermaas, Limburgs geïllustreerd maandblad*, I (1922)-18 (1941).

Nolden — R. Nolden, 'Besitzungen und Einkünfte des Aachener Marienstifts von seiner Anfängen bis zum Ende des Ancien Régime', *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins,* 86-87 (1979-1980), 5-451.

Nuyen — E.M.Th.W. Nuyen, *De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839*, met atlas (Werken L.G.O.G. nr. 2), Maastricht 1956.

Ort — J.A. Ort, *Oude wegen en landwegen in Limburg en aangrenzende gewesten,* Leiden 1884.

Philips 1965 — J.R.F. Philips, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1940,* Assen 1965.

Philips 1967 — J.R.F. Philips, 'De landbouwontwikkeling van Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19de eeuw, mede in vergelijking met de aangrenzende Duitse en Belgische

Lössgebieden', *Studies over de Sociaal-economische geschiedenis van Limburg,* 12 (1967), 1-23.

Philips 1975 — J.R.F. Philips, ‘Enige aanduidingen omtrent de bevolkingsontwikkeling van de 17de tot het einde van de 18de eeuw in het gebied van de huidige provincie Nederlands Limburg’ *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg,* 20, (1975), 1-47.

PSHAL — *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg,* 1 (1865)-...

Quaedvlieg 1975 — G.M.I. Quaedvlieg, *Kerkorgels in Limburg,* Provinciaal Comité Limburg Monumentjaar 1975.

Quaedvlieg 1982 — G.M.I. Quaedvlieg, *Orgels in Limburg,* Zutphen 1982.

Rapport Ruilverkaveling — Centrale Cultuurtechnische Commissie, *Rapport voor de Ruilverkaveling Mergelland,* z.pl. 1979.

Renes — J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse Cultuurlandschap*, Assen/Maastricht 1988.

Steegh — A.W.A.Th. Steegh, ‘Erosion pastorale. Vormontwikkelingen in de Zuid-Limburgse Nederzettingen’, *Historisch Geografisch Tijdschrift,* 5 (1987), nr. 1/2, 27-36.

Teg. Staat. — *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van alle volken, XII, vervolgende de Beschryving der Vereenigde Nederlanden*, Amsterdam 1740.

Thurlings e.a — Th.L.M. Thurlings en A.A.P. van Drunen, ‘Overzicht van de economische structuur van Limburg’, in: E.C.M. Batta e.a. (red), *Limburgs verleden*, I, Maastricht 1960.

Tranchot — *De Tranchotkaart van het gebied tussen Maas en Rijn, Nederlands gedeelte (1803-1813)*, Keulen-Maastricht 1967-1971.

Tummers 1962 — P.L.M. Tummers, *Romaans in Limburgse Aardrijkskundige namen*, Assen 1962.

Tummers 1967 — P.L.M. Tummers, 'De rode-namen in Nederlands Limburg', *Mededelingen Naamkunde*, 43 (1967), 46-74.

Van de Venne — J. van de Venne, 'Noorbeek in 1662, *Maasgouw*, 1929, 10.

Voorl. lijst — *Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, *VIII, de provincie Limburg,* 's-Gravenhage 1926.

Willems — W.J.M. Willems, 'Romeinse wegen in Limburg', *Historischgeografisch Tijdschrift,* 1987, nr. 1/2, 6-11.

De Win — J.Th. de Win, *'Kastelen' in Limburg,* Hoensbroek 1975.

Registers

Register van persoonsnamen

Aa, A.J. van der 224
Agt, J.J.F.W. van 9, 162, 261, 394
Alpais 233
Amstenraed, Agnes van 235, 249
Amstenraed (Amstenraet), wapen 235, 236, 268
Aussems, Anne 340
Aussems, Catharina 340
Aussems, Elisabet 340
Aussems, Peter 340
Aussems, Symon 315
Aussems-Meertens, Maria 129
Basseliers, Adrianus 223
Bastings, Aegid. 196
Bastings, Hendricus 192, 195, 196
Bastings, Jacobus 196
Bastings, Maria (I) 195
Bastings, Maria (II) 196
Behault, de, wapen 331
Behault, Arthur de 331
Belonje, J. 133, 235, 237, 242, 244, 334
Bemelmans, M.A. 131
Bemelmans, N. 124
Berghe van Trips, Adam Christophe 44
Berghe van Trips, Jan 44
Berckel, wapen 235
Bernsau, wapen 236
Beijer, ir. J.A.M. 13, 96, 291, 294
Bibaus, Claire J.D. de 333
Boere, E. 165
Bolboom, Jan 242
Bolswing, wapen 236
Bongart (van den), wapen 235, 236
Bongart-Terheiden, Mechteld van den 235, 250
Bonhomme (Bonnam), Johan Maximiliaan de 42
Borger, G.J. 23
Bouman, A. 329
Bours, Agnes 333
Bours, Joannes 333
Brandenburch, ook Brandenbourg, wapen 235, 236
Brandt, Jos., pastoor 130
Brouwers, J., pastoor 191
Brouwers, J.J.M., pastoor 197
Brouwers-Caenen, Maria Anna 130
Brouwers-Lacroix, P. 194
Bruns, Christina 223
Bueren O.F.M., P.T. van 338

Byland (wapen) 236
Caenen, C. 124
Caenen, Christian 133
Caenen-Meertens, Maria Catharina 130, 147
Christina van Zweden 357
Cittert-Eymers, J.G. van 120
Clermont, Johan Adam van 42
Coenegracht 331
Colen, pastoor 160
Collen-Steins, M. 196
Conrad I, graaf van Luxemburg 43, 315
Corten, G.J.P.M. 35
Cosseler, wapen 235
Crassier, L. baron de 235
Creimers, Maria 340
Cremers, Lambert 133
Cremers, Marria 196
Croix Warrimont, Js de la 331
Damen O.S.B., C. 244
Delehaye, R.M. 245
Dobbelstein, Nic., familie 234
Duyn, Adrianus van, pastoor 313
Egelie, G.C.M. 113, 165, 191, 394
Eggen, C. 13, 41, 281
Eijk, Jacques, rector 192
Emonts, H. 130
Engelen, F.H.G. 40
Engelen, Joannes A.C.W. 133
Engelen-Roosen, echtpaar 120, 133
Ernon, W., familie 196
Estigen, Gillis van 242
Eygelshoven, C.J., pastoor 53, 57, 315, 316, 331, 332, 338
Eynatten, wapen 235, 236
Eynatten, van, geslacht 112, 147
Eynatten, Frans van 115, 118
Eynatten, Frans Winand van 42, 50
Eynatten, Gilles van, jonker 42
Eynatten, Jean Philippe (Johan Philip) 42, 147
Eynatten, Johan Frederich 147
Fassin, Eli(sabe)th de 131
Felder, P.J. 21, 395
Firmvndt, wapen 236
Flament, A.J.A. 237
Flodrop, wapen 236
Foulon, Jacques Erard de 333
Foulon, Jacques François baron de 44
Franquinet, E. 33, 337, 395
Franchien, Quirinus, prior 315
Frijns-Smeets, M. 232
Frijns, B. 372
Fruns (Fryns), Jan 242
Fryns, Balthasar 242
Gangelt, Marie van 340
Geloes, René M.A.J.M. comte de 331

Geloes, de, wapen 331
Genders, Ch. 114
Gerven, Gebr. van 287
Gerven, J.H. van 303
Gilissen, Catharina 133
Goltsmet, Claes 165
Goossens, dr. J.W.H. 9, 114
Grein (Gryn), wapen 235, 236
Gronsfelt, wapen 235
Gysseling, M. 395
Haan, W.F.H. de 244
Habets, J. 165, 395
Haes, wapen 236
Haesen, Jan 242
Haesen, S. 124
Hagen, M.J. 120
Hallen, Willem van der, pastoor 54, 242
Hangx, J.H., pastoor 117
Hanssen-Ernste, familie 232
Harmsen, Th.W. 34, 395
Harst, H. van der 125
Hartmann, J.L.H. 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 37
Hartmans, A. 124
Hayme de Houffalize, Leonard baron de 42
Heidendal, H.M.R. 26, 27, 124, 127, 130, 131, 132, 145, 147
Heijers, K.J.J. 114, 116, 127, 130, 132
Hekker, R.C. 29
Helders van der Linden, Peter 340
Hendricks, H. 124
Hendrik II, Duits keizer 42
Henrotay, Georges L.S. 334
Hensen, Eedt 340
Hermans, Math. 214
Heusschen, Brigida 333
Heussen, Jan 340
Heynen, notaris 223
Heyssen, Anna 133
Hoemen, wapen 236
Hompesche (Hompiech), wapen 235, 236
Horbach, Sophia 331
Houben, Barbara 242
Houtermans, A. 125
Houtermans, Johannes Christinus 168
Hutschemakers, Jef 214
Huinen, Franciscus 133
Huijnen, J. 234
Huyn van Amstenraedt, Agnes 235, 249
Imstenraedt, van, geslacht 43, 50, 63, 235, 236
Imstenraedt, Gerard (Gerhart) van 63, 235, 235
Imstenraedt, Johan I van 249
Imstenraedt, Johan II van 249
Imstenraedt, Johan III van 249
Imstenraedt, Hans Adolf (Joannes Adolphus) van 63, 235, 236, 250

Imstenraedt, Winand van 63, 235, 249
Imstenraedt-Amstenraed, van, wapen 235
Imstenraedt-de Loë, wapen 237, 250, 261, 265, 267, 268
Imstenraedt-de Loë, Christina Sophia van 43
Imstenraedt-Mheer, wapen 236
Imstenraedt-Mheer, wapensteen 268
Imstenraedt-Mheer-Van den Bongart, wapen 268, 271, 308
Imstenraedt-Mheer-de Loë-Haes, wapen 238, 241
Imstenraedt-Strijthagen, wapen 268
Ismtsmets, Wilhelmus 242
Jacobs, Brigitta 168
Jacobs, Peter I 242
Jacobs, Peter II 340
Jacobs van Terlinden, familie 331
Jacobsen, Stephanus 131
Jansen Belboom 194
Jeurissen, C.M.C. 147
Jolles, J.A. 309, 357
Judenkopf, wapen 267
Kalf, J. 114, 191, 221, 313, 396
Keesmeker, Joh. Peter, rector 168
Keleman, Alexandra 281
Kengen, August, rector 195, 196
Kerckhoffs, pastoor 224
Kerchofs, Elisabehet 340
Kesselt, ook Kisselt, wapen 235, 236
Keuller, ir. L.A.J. 9
Kevers, Cornelis 340
Kevers, Wilhelm 340
Kleynen, Jan 196
Kleynen, Peter 196
Koetsveld, C.E. van, predikant 67
Kranshof, Andries 340
Kusters, W.A., pastoor 167
Lahaye, F. 244
Lambiers, Merten 340
Lambiers, Catharijn 340
Lannoy, Blanche E.Ch.M., comtesse de 331
Lardinois, Jan I 340
Lardinois, Jan II 340
Lardinois, Willem 196
Lauwarts, Margarita 340
Leclerq, W.L. 38, 396
Lemlijn Henssen, Cornelis 332
Lemmens, Da 133
Lemmens, firma 168
Lemmens, O. 228
Lemmens, G. 41, 396
Libeek, van, geslacht 43, 63, 235
Libeek, Berbe (Barbara) van 63, 225, 249
Libeek, Reynson I van 249

Libeek, Reynson II van 249
Linden d'Hoogvorst, Marguérite van der 251
Loë, de, geslacht 50, 59, 235, 237, 240, 241, 269, 273, 276
Loë, de, wapen 233, 309
Loë-Imstenraedt, de, wapen 233
Loë-Imstenraedt, de, wapensteen 250
Loë-Imstenraedt, Emma de 269
Loë-Imstenraedt, François Charles Antoine de 240, 248, 251, 269
Loë van Wissen, de, geslacht 63
Loë van Wissen, Christine Sophia de 235, 236
Loë van Wissen, Degenhard Bertram de 13, 244, 245
Loë van Wissen, Philip Christoffel de 250, 251
Loë van Wissen, Johan Adolf de 251
Loë, Carolus E.G.A.H.M. de 237
Loë, Clemens A.M.J.H. de 237
Loë, Degenhard E.M.J.H. baron de 13, 244, 245
Loë, Henri F.G.H.M.M.G. de 237, 251
Loë, Levinus (Levinus Clemens) de 66, 67, 237, 240, 251, 252
Loë, Otto Napoleon baron de 50, 63, 65, 66, 191, 218, 224, 232, 251, 269, 276
Loë, Philippus E.N.J.G.M.H. de 237
Loë, Walter L.M.H.G. de 237
Loë-van der Linden d'Hoogvorst, Margaretha M.E.J.G. de 237, 240
Loë-Haes, de, wapen 238
Loë-van der Linden d'Hoogvorst, de, wapen 240, 247
Loë-Marchant et d'Ansembourg, de, wapen 238, 241, 269
Loë-Robiano, Anna E. de 237
Loë-von Waldbott Bornheim, Mathilde de 237
Loë-Wolff-Metternich, de, wapen 232, 241
Loë-gravin Wolff-Metternich zu Gracht, Johanna de 251
Loo, Peter van 196
Lyeck, wapen 235
Mak, J.E.F. 212
Marres, ir. W. 9, 162, 237, 261, 309, 324, 394
Marchant et d'Ansembourg, Eugénie de 251, 269
Mascherel, wapen 235, 236
Massin, Ian 133
Meens, H. 313, 338
Meere, de, geslacht 63
Meere, Wilhelmus de 62, 249
Meijs, Jan 165
Meischke, R. 313
Melen, Matthieu 331
Mellaert, C. 314
Mellart, E.J. 251
Merey van Argenteau, de, familie 168
Mespelboom, Catharina 340
Mewwen Cherin, Steven 133
Meyns, N.E., pastoor 124
Mehr (Mheer), wapen 235, 236, 268
Mialaret, J.H.A. 9, 132
Michotier, Guillaume 131
Moulin, Catharina du 340
Moulin, Jean Noel du 340
Muncken, Joannes 340

Munnix, Joh. 234
Munsters M.S.C., A.J. 23
Napoleon 184
Neef, Jean 309
Nesselraet, wapen 236
Nesselrode, Anna 168
Nicolas, I. 332
Nispen tot Sevenaer, jhr. dr. E.O.M. van 9, 237, 244
Noorbeek, Herman van 43
Nijs, Gerard 340
Odekerken, wapen 236
Oldenburgh Ermke, van 130
Oosterhout, P.F.M. van 244
Oprey, Jos 234
Oprey-Costongs, H. 233
Ort, J.A. 34
Oultremont, Carel N.A. d', prins-bisschop van Luik 334
Oye (Oijen), wapen 235, 236
Ozinga, M.D. 313
Pallant, wapen 235, 236
Paredis, mgr. J.A., bisschop van Roermond 168, 224, 240
Pechier, Aili 340
Pelser, Elisabeth 242
Pelt, Petrus Johannes van, pastoor 196
Peneers, Kuelen 340
Peneers, Meeken 340
Philips II, koning van Spanje 112, 249
Philips IV, koning van Spanje 44
Philips, J.R.F. 29
Pichegru, generaal 44
Pitens, Peeter 340
Plettenburg, Ferdinand Adolf graaf van 42
Plettenburg, Franz Jozef graaf van 42
Ploumen, Theodoor 168
Ploumen-Jacobs, echtpaar 168
Poel, P.J. te 11
Prins, L. 11
Printhagen (Printhaegen), wapen 235, 236
Quaedvlieg, G.M.I. 230, 329
Quix, Chr. 244
Renaud, J.G.N. 244
Renes, J. 24, 25, 26, 27, 38, 397
Rohs, August J. 192, 196
Rooijen, A.P. 191, 194, 224, 245
Roijen, L. 190, 191, 214
Roijen, Maria 196
Roosen, Isabella Arnolda 133
Rouwette, Josef 196
Royen, Margareta 242
Ruebet, Thomas 340
Russel, J. 43, 218, 221, 240
Ruyschenberg, wapen 235, 236
Ryckel, A. de 244, 331
Sarolea, Jean de 44

Schalybelt, wapen 236
Schelen, Katrina 340
Schenck, wapen 236
Schey, Hein Wilke van 340
Schierveld, de, wapen 331
Scoltis, deken van Gulpen 192
Schoonbroet, Jan 340
Schulte, A.G. 7, 13
Schulte-van Wersch, C.J.M. 13
Sieben (Sijben), pastoor 191, 224
Simonis, J.G.C. 13, 191
Sinnich, van 331
Sleuter-Scheepers, J. 214
Sluijsmans, J.M.G. 113
Sloin, wapen 235, 236
Smeets, J.R., architect 113
Smeets-Narinx, H.A. 233
Smeis, Willem 340
Spierinck, wapen 235
Stassen, pastoor 231
Stocks, Jehanna 242
Stoutermans, M., pastoor 336
Strithaegen, ook Strijtha(e)gen, wapen 235, 236, 267
Teheux, Nicolaas 195
Teneer, Antoonis 340
Tenei, Simen 340
Tessings, Bartholomeus 307
Theunissen, Joannes, pastoor 329
Thewissen, M.A.F.Ch. 244
Thiels, Ch. 244
Thomassen, C. 196

Tienhoven, mr. Pieter Gerbrand van 165
Timmermans, Peter 340
Troisfontaine, Mathieu 196
Tromp, H.J.M. 12, 244
Tummers, P.L.A. 24, 225
Tychon de Warrimont 331
Ubaghs, G.C. 313
Veeken, Florimond van der 168
Venne, J. van der 29, 235, 313
Vermeulen, F.A.J. 313
Verzijl, J.J.H.M. 244, 267, 334
Vianney, Jean 130
Vilvoy, Godefridus 161
Vinckenbosch, F., pastoor 230, 232
Voskuil, J. 147
Vrancken, Lida 340
Vrancken, Petrus Maria, aartsbisschop 234
Vrijdag, E.C.M.H. 42, 207, 244, 249, 297
Vruls, Johannes 242
Wachtendonck, wapen 236
Walpot, wapen 236
Wanders, Jac. 214
Warrimont, N.J. de 329
Warrimont, I. de 332
Weide, Pierre Ch.E. de 44
Welters, Ad, pastoor 54, 221, 224, 228, 231, 242
Werixhas, Elisabeth de 131
Weyden, Catharina Barbara van der 42
Weverden, wapen 235
Wilhelmina, koningin 47
Wijnants, Hubertus Werners, pastoor 238, 242
Wilick, wapen 236
Willem I, koning 44
Willem III, koning 168
Willem van Oranje 315
Willems, W.J.M. 34
Willems, Godefridus 128
Willer, Catharina van 340
Willer, Matiis van 340
Win, J.Th. de 244
Winckel, de, familie 44
Winckel, Maria Agnes de 334
Winckel, Johan de 44
Winckel, P.I.J. de 334
Wolf, Maria 242
Wolff-Meternich zu Gracht, Johanna Gräfin 66, 241, 251
Wolfs, pastoor 160
Woot de Tinlot, Ursula 335
Wyller, Leonard 333
Yss, wapen 235

Register van kunstenaars en ambachtslieden

Aannemers

Prevoo 192
Ubachs, Jos 225
Quinau, Guillaume 223

Architecten

Abbot 60
Amory, W.P.N. 380, 381
Amstel, W. van 384
Bertels, R.M.J. 216, 278, 280, 303, 305, 351, 387, 389
Beurskens 194
Boosten, A.J.N. 53, 57, 58, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 124
Buchkremer, J. 67, 246, 248, 265, 266, 267, 269, 274, 275
Bulfnich 60
Culp, Gilles 342
Cuypers, P.J.H. 45, 54, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 248
Dumoulin 55
Fiddelers, L. 190
Flanneau, Eugène 64, 66, 245, 246
Ghyssels 64, 66, 246
Huysmans, J.H.A. 50
Korringa, H. 187
Laugs, P. 198, 199, 216
Luijten, M. 210
Martens, Albert 65, 67, 246, 247, 270
Minten, Hubert 223
Moerdijk, A.J.M. 355
Mooren, F.J. 339, 387
Mulder, Adolf 53, 316, 331
Palmen, ir. H.M.J. 13, 156, 158, 316
Ramakers, N. 192
Richardson 60
Ritzen 57, 114
Roelings, H. 210
Roijen, Frans 193
Schepley 60
Schols, P.A. 86
Smeets, J.R. 113
Soiron, M. 65
Sprenger, W. 53, 57, 313, 314, 315, 316, 317, 330, 338
Theunissen, ir. J.H.L. 175
Weber, Charles 59, 224, 230, 240

Beeldhouwers, beeldsnijders

Cuypers en Stoltzenberg, atelier, zie onder: Stoltzenberg
Eyck, Charles 48, 190
Eymael, Sjef 48, 126, 190, 337
Falise, Aug. 53, 338
Houtermans, A. 125, 338
Houtermans, J.C. 168
Houtermans, W.H. 125
Houtermans, atelier 328, 330
Nijs, L. 172
Ramakers, J.W. 228, 229, 230
Schiffelers 229
Steffensweert, Jan van 58, 172
Stoltzenberg, atelier 58, 128, 131, 227
Thissen, J. 228
Thissen, Jos., kunstwerkplaats 58
Weerts, J. 149, 195

Bouwkundigen

Aanstoot, A.J. 74, 151
Brouwer, T. 12, 16, 17, 21, 26, 28, 36, 49, 110, 112, 154, 164, 180, 181, 188, 219, 241, 311, 339, 341, 365, 367, 391
Gerven, Gebrs. van 285
Gerven, J.H. van 303
Jehee, J.J. 12, 103, 355
Jeurissen, A.J. 158
Jong, L. de 74, 151
Jonkergouw 192
Kooij, B.H.J.N. 12
Laugs, B. 216
Pirson, L. 215
Post, G. 74, 151
Wal, H. van der 12, 62, 206, 282, 313, 338
Warffemius, A.A.M. 12, 76, 87, 89, 91, 96, 113, 114, 117, 118, 121, 126, 134, 135, 139, 143, 149, 156, 158, 169, 176, 187, 193, 196, 200, 206, 210, 223, 225, 232, 248, 257, 258, 263, 265, 277, 280, 282, 285, 286, 287, 290, 291, 299, 303, 305, 307, 317, 318, 323, 331, 336, 343, 356, 357, 374, 375, 375, 380, 381, 387, 389

Drukker

Plantijn 131, 238

Edelsmeden

Billaux Grossé, kunstwerkplaats 229, 230

Bogaert, Thomas 130
Drion, Francois 238
Drion, G. 173
Eymael, Lambert 238
Ghijssen, Thomas 66, 131
Graf, Johannes Cornelis 130
Gilissen, Johannes Nicolaas 130
Gyssen, Theodoor 130, 331
Jansens, A. 239
Mottet, Lambert 131
Sauveur, Jean Nicolas 238
Sax, J. 334, 335
Stocx, Hendrik 298
Wery, Fredericus 131
Wery, Johannes 130, 334
Wesley, B. 239

Fotografen

Antonietti, J.P.A. 58
Delemarre, G.Th. 313
Galen, P. van 12, 313
Mulder, A. 313
Tangel, L.M. 12, 313
Zie onder bronvermelding van de afbeeldingen

Glazeniers

Mesterom en Zn., G. van 128, 129, 196
Nicolas, atelier 58, 231
Nicolas men Zn., firma F. 231, 330
Pieters, H.J. 58, 232
Rooijen, Gebrs. Den 195, 196
Schoonbrood, Harry 58, 128, 129, 130

Kartografen

Delvaux Henri 248
Ferraris 248, 379
Mueffling, von 20, 140, 213
Tranchot 20, 36, 140, 212, 276

Klokkengieters

Bergen Jongerius, Van 132
Boerken, Joannes 336
Eysbouts, fa. 132, 336
Eysbouts Lips N.V. 197

Perrin Druot, J. 132
Petit en Fritsen 197
Trier, Jan van 336

Koperslager

Brand, R. 131

Meubelmaker

Hacking, J.E. 124

Naaldwerker

Grossé, A.E. 131

Orgelmakers

Clerinx, A. 230
Dinter, Petrus Adam van 125
Dinter, Petrus Franciscus 125
Koulen (Coelen), Wilhelm 230, 328
Leyser, Jan 124
Nöhren, fa. 178
Pereboom, W.Th.P.H. 124

Restauratoren

Eberhard, G. 231
Jansen, Gerhard 126
Kurvers, H. 126, 127

Schilders en tekenaars

Assche, J.J. van 336
Eberhard, G. 231
Franquinet, R. 231
Grave, Joshua de 221, 223
Gulpen, Ph.W.J. van 54, 221, 237, 245, 247, 275, 276
Pirotte, Olivier 337
Scheen, H. 328
Schoonbrood, H. 123, 127, 128, 129

Tuin- en landschapsarchitecten

Clarke 60
Creten, J. 65, 249, 277
Custodis, P. 65, 249, 276, 277
Fuchs, L. 51, 65, 66, 249, 277
Gindra, J. 65, 249, 276, 277
Halleran 60
Rupuano 60
Springer, Leonard 67, 249, 277

Register van plaatsnamen, straatnamen, toponiemen en adressen

Aarle Rixtel 197
Achterhoek 87
Aken 35, 42, 43, 67, 112, 166, 180, 246, 248
- Dom, Munster 42, 43, 208, 249, 351
- Domkapittel 43
- Mariastift 24
- St. Pauluskirche 325
- weg Aken-Luik 34
- weg Aken-Maastricht 34, 112
- zilver 130
Altembrouck (B) 331
Amby 9
Amerika (Amerikaans) 60
Amstenraede, kasteel 65
Amsterdam 165, 221, 224
- N.D.B. 221, 222
- zilver 130
Antwerpen 238
Ardennen 14, 60, 67, 255
Arnhem 12, 20
- Nederlands Openluchtmuseum 59, 74, 86, 113, 149, 151, 181, 185
- Stichting Historisch Boerderij Onderzoek 13
Asten 123, 197, 336
Aubel (B) 250, 336
Banholt 11, 17, 20, 23, 24, 25, 30, 31, 32, 33, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 54, 55, 60, 83, 110, 118-212, 213, 218, 220, 224; afb. 30
- boerderijen 197-212

- H. Hartbeeld 48
- kadastrale kaart 28, 288, 189; afb. 12d, 198, 199
- kerkgebouw 45, 55, 191-197; afb. 200-204
- kerkhof 59, 60, 190
- kerktoren 55
- luchtfoto 38, 39; afb. 19, 20
- Mariabeeld 48
- oorlogsmonument R.A.F. 190
- raadhuis, vrm. 190
- putten en koelen 191
- wegkruisen 190

Adressen:

- Bergstraat 188, 191
  - nr. 7: 197
  - nr. 10: 197
  - nr. 16: 98, 197-198; afb. 205

- Bredeweg 48, 191, 198-200
  - nr. 1: 189
  - nr. 5-7: 198
  - nr. 9: 198-199; afb. 206
  - nr. 2: 105, 189, 199; afb. 206
  - nr. 14: 79, 93, 98, 199-200; afb. 50, 52, 208, 209

- Dalestraat 54, 99, 188, 189, 190, 191, 201-205
  - nr. 7: 201
  - nr. 15: 201
  - nr. 21: 201
  - nr. 37: 201
  - nr. 39:201
  - nr. 41: 201-202
  - nr. 57: 202
  - nr. 6: 202
  - nr. 8: 202
  - nr. 12: 202
  - nr. 14: 202-203
  - nr. 20: 203
  - nr. 24: 203-204; afb. 210
  - nr. 26: 204; afb. 211
  - nr. 34-36-38: 204-205
  - nr. 54-56: 205

- Fortweg 190
- Franse Hagen 190
- Gerlachusstraat, Sint 189
- Hondsrugweg 190
- Lotstraat-198
- Loverixplein 189, 190, 205-208, 213; afb. 15
  - nr. 4-5: 189, 205-206; afb. 212
  - nr. 4: 206; afb. 213
  - nr. 5: 206-207
  - nr. 8-9: 74, 207-208; afb. 51, 61, 214
  - nr. 10:208

- Mheerderweg 60, 99, 188, 190, 208
nr. 1: 90, 94, 208-209; afb. 78c, 215
nr. 9: 209
nr. 27: 189, 209
nr. 65: 94, 95, 105, 106, 108, 189, 209-211; afb. 50, 63, 93, 216, 217
nr. 6: 211-212; afb. 218
nr. 10: 212
nr. 16: 180, 212; afb. 219, 220

- Molenweg 188
- Mosweg 190
- Telehaagweg 190
Toponiemen:
- Banholter Grub 111, 191
- Banneth, te Bannet 188
- Banneter heide 192
- Grubbe 188
- Krikelberg 23
- Op gen Besseme, Bessemstraat 189
- Pley 191
- Pleykoel 190, 191
- Schapendries 191
België 21, 22, 24, 27, 43, 44, 47, 65, 82, 131, 238
- koninkrijk 17
- rijksgrens 17
Belgisch Limburg 72, 251
Bemelen 11, 17, 34, 35, 44, 51, 112, 162, 166
- kerk 50
- Scheyffartshof 60
Toponiemen:
- Krikelberg 23
Bergenhuizen 17, 23, 24, 30, 31, 35, 50, 110, 358-363, 364
- boerderijen 359-361
- wegkruisen 359
Adressen:
Bergenhuizen 359, 361; afb. 373
nr. 11-13: 358, 359
nr. 15: 35, 359
nr. 17: 358, 359
nr. 19: 359, 360; afb. 374
nr. 21: 360; afb. 375
nr. 23: 360; afb. 376
nr. 25: 360
nr. 2: 359
nr. 4: 359, 361; afb. 377
nr. 8: 361; afb. 361, 362; afb. 378, 379
nr. 12: 358, 361-363; afb. 12
nr. 14: 358, 362
nr. 18: 362, 363
nr. 20: 363

Toponiem:
- Wolfsberg 23

Berg en Terblijt 17, 35, 162, 196
Berneau 55, 192
Bokrijk 59
Born 237
Boston (Massachusetts) 60
Bovenschey 50, 364
Brabant (Brabants) 245, 325
Brabant, hertogdom 310
Breust 23, 30, 325
Breust op den Berg 23
Brugge 131, 132
Bruisterbosch 17, 23, 26, 29, 30, 113, 188
Toponiem:
- De Maar 26
Brunssum 175, 176
Brussel (Bruxelles) 64, 65, 229, 237, 330
- Raad van Brabant 43
Bunde 128, 129, 196
Cadier 17
Cadier en Keer 10, 17, 24, 25, 34, 44, 46, 60, 114, 154, 159, 356
- Antoniusbank, Sint 60, 159
- Blankenberg 60
- kerktoren 50
- kerkgebouw 50
Cheratte 44
Conradsheim (Dld.) 251
Daelhem (B) 42, 44, 45, 325
- burcht 41, 324, 325
- graafschap 43, 310
Daelhem, Land van 41, 42, 45, 208, 214, 245, 249, 315
Dordrecht 67
Duitsland (Duits) 27, 48, 60, 132, 196, 336
Düsseldorf 309
Echt 224
Eckelrade 17, 23, 30
- kerkgebouw 50
Eifelgebergte 14, 20
Engeland (Engels) 67
Etzweiler 118
Euville (F.) 173
Eygelshoven 57
Eysden 17, 23, 44, 113, 195, 197, 325
Eyserbeek 60
Fouron le Comte (zie ook 's-Gravenvoeren) 248
Frankrijk (Frans) 42, 44
Gasthuis 17, 34, 35, 148, 159, 162, 165, 166
Geertruid, Sint 11, 17, 23, 29, 44, 61, 112, 218, 244
- Huis Libeek 60, 61, 261
- kerk 50
- Stenen Huis 60, 261
Geleen 221, 228, 229, 230

Geul 21, 38, 60
Goch (Dld.) 250
's-Gravenvoeren 23, 34, 41, 43, 47, 53, 194, 223, 248, 310, 315, 324
- kerk 45
Gronsveld 11, 17, 23, 36, 44, 63
Groot Welsden 17, 24, 25, 31, 69, 107, 112, 113, 150-153
- kadastrale kaart 28, 148; afb. 12j, 150, 151
- put 106
- wegkruis 48
Adressen:
- Eijkerweg 148, 149-150
nr. 120-122: 149-150

- Groot Welsden 150-153
nr. 5-7: 149, 150
nr. 9-11, De Dreeshof: 69, 105, 148, 149, 150; afb. 45, 152, 153
nr. 13: 148
nr. 35: 148, 150-151
nr. 41: 148, 151; afb. 154
nr. 43: 148
nr. 12-14: 74, 75, 149, 151; afb. 49
nr. 38-40: 69-71, 149, 150, 151; afb. 46-48
nr. 46: 148
nr. 48: 148, 151
nr. 52: 148, 152
nr. 70-72, Welsderhof: 148, 149, 151, 152; afb. 155
nr. 92: 149
nr. 94: 148, 152
nr. 98: 148
nr. 116-118: 106, 149-152, 153; afb. 24, 95, 156
nr. 116: 149, 152-153
nr. 118: 50, 153

Toponiemen:
- Kuulke, 't 50, 69, 149
- Viekoel 149
- Wippelsdaal 148
Gulik 196
- hertog van 42
Gulp 21, 60
Gulpen 17, 23, 35, 36, 40, 42, 44, 50, 112, 113, 115, 147, 166, 188, 192, 224
- dekenaat 45
- Gulpense kalksteen 40, 82
- kasteel Neubourg, Neuburg 42, 66, 67, 112, 115, 266
- pandheerschap 42
Gulpen op den Berg 23, 112
Haag, Den, A.R.A. 313
Hasselt (B.) 65
Heer (gem. Maastricht) 13, 17, 210, 232
Heerstraat 166
Heinsberg 42, 230, 328
- heren van 42
Herkenrade 17, 23, 29, 188
's-Hertogenrade 41, 112

Herve, dekenaat 45
Herve, Land van 27
Hespengouw, aartsdekenaat 45
Holland (Hollands) 67
Honthem 17
Hoogcruts 17, 57, 128, 131, 245, 311, 315, 359, 369
- klooster 242
Adres:
- Provincialeweg 369
nr. 10: 369

Houthem 195, 196
Imstenraedt 251
Ijzeren 113, 166
Ingber 166
Keer 17
Kempen, De 333
Keulen 229, 237
Kevelaer (Dld.) 250
Klein Welsden 17, 24, 26, 30, 31, 106, 112, 148, 154-158, 159, 162
- boerderijen 155-158
- kadastrale kaart 28, 154; afb. 12, 157, 158
Adressen:
- Klein Welsden 154-158
nr. 5-7-9: 154
nr. 21-21a-23: 103, 155; afb. 91, 159-161
nr. 21-21a: 100, 154, 155
nr. 23: 94, 98, 155-158
nr. 31: 108, 154, 158; afb. 162, 163
nr. 37: 154
nr. 6: 154

Toponiemen:
- Musscheput 148, 154
- Op de Lange Rein 154
- Schiepersberg 23, 154
Klimmen 9
Kloosterrade (Rolduc) 43
Kornelmünster (Dld.) 325
Kunrade 57, 84, 123
Libeek 17, 29
- Huis Libeek 62, 245
- heer van 42
Limbricht, St. Salviuskerk 119
Limburg a.d. Vesdre 41
Limburg, hertogdom 43
Limburg, provincie 20, 33, 45, 245
Londen
- Londens tractaat 44
Luik 35, 42, 43, 45, 172, 223, 326
- bisdom 45, 327
- kapittel van Saint-Lambert 43, 310
- kathedraal van Saint-Lambert 43
- weg Aken-Luiken 35

- zilver 38, 131, 173, 238, 239, 334
Luikergouw 41
Luxemburg
- Munster 43
- O.L. Vrouwe-abdij 43, 249, 315
- stad 43
Maartensvoeren, Sint 236, 250, 315
Maas 9, 20, 35
Maasdal 21, 24
Maasgouw 41
Maastricht 9, 17, 23, 27, 32, 35, 36, 40, 43, 112, 113, 115, 117, 124, 149, 180, 193, 195, 214, 223, 229, 231, 232, 233, 237, 238, 245, 313, 316, 327, 328, 338
- Bisschoppelijk Museum 58
- Bonnefantenmuseum 57, 58, 124, 131
- G.A.M. 221, 247
- kalksteen 40
- Jezuïeten 43, 223, 315
- R.A.L. 313
- weg Aken-Maastricht 34, 35, 112, 154, 166
- zilver 58, 130, 131, 238, 308, 334
Marchienne (B.) 223
Margraten 11, 14, 17, 20, 21, 23, 26, 27, 31, 32, 33, 35, 41, 42, 44, 46, 48, 50, 51, 55, 69, 83, 110, 112-147, 148, 162, 166
- boerderijen 135-147
- gedenkteken 47, 48; afb. 22 -gemeentehuis, vrm. 46, 47; afb. 22
- H. Hartbeeld 48
- kapelanie, vrm. 114; afb. 106
- kerkgebouw 50, 53, 55, 57, 58, 113-132; afb. 31, 33, 105-131
- kerkhof 59, 132-133
- koel 33
- militaire erebegraafplaats 60
- pastorie 114, 133-135; afb. 104, 105, 110, 113, 114, 132
- plateau van Margraten 22, 24, 25, 27, 29, 32, 34, 37, 40, 60, 111, 159, 165; afb. 7
- putten 106-107, 113; afb. 97
- schoolgebouw 46, 47; afb. 22
- schutterszilver 111

- wegkapel 59, 113; afb. 104
- wegkruisen 48-50, 113; afb. 25, 26
Adressen:
- Burgemeester Ronckerplein 31, 180
- Dobbelsteinstraat 135, 140, 141, 144, 145
nr. 2: 135, 141

- Eijkerstraat 132, 135-136
nr. 11: 135-136; afb. 133
nr. 6: 136; afb. 134
nr. 12: 136
nr. 14: 136

- Eykerweg 113
- Eynattenstraat, van 132
- Hoenderstraat 81, 99, 113, 135, 136-137, 139; afb. 66
nr. 9: 136
nr. 11-13: 136; afb. 66, 135
nr. 15: 136-137; afb. 66, 135
nr. 17: 137; afb. 66, 135

- Kerkpad 140
nr. 1: 140

- Maastrichterstraatweg, zie ook Rijksweg 31, 34, 37
- Pastoor Brouwersstraat 31, 85, 113, 114, 123, 137-140; afb. 14
nr. 5: 76, 79, 85, 98, 135, 137-139; afb. 50, 56, 84, 137-140
nr. 7: 135, 139
nr. 19: pastorie
nr. 21: zie kerkgebouw
nr. 10-12: 135, 139
nr. 14-18: 135, 139-140; afb. 140
nr. 20-22: 135, 140; afb. 140

- President Kennedyweg 132
- Rijksweg 106, 112, 113, 140-145, 180
nr. 6-8, Dobbelstein: 81, 90, 94, 104, 105, 106, 135, 140-145; afb. 78a, 92, 94, 142, 143, 144-146

- Sprinkstraat 31, 106, 113, 135, 145-147, 180
nr. 7-9: 145; afb. 147
nr. 15-17: 145
nr. 21: 146
nr. 8: 136, 146
nr. 10: 146
nr. 12-14: 82, 84, 110, 146-147; afb. 67, 148, 149

Toponiemen:
- Oude Baan 113
- Sante Marien Rot 24
Mergelland-Oost 40

Merkelbeek 113
Mesch 17
Mheer 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 24, 26, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 55, 57, 58, 60, 53, 83, 108, 109, 110, 112, 160, 188, 190, 192, 218-309, 311
- boerderijen en woonhuizen 277-308
- grafkapel De Loë 59, 227, 240-241; afb. 35, 245, 247
- heerlijkheid 221
- kadastrale kaart 28, 108, 219; afb. 12h, 99, 225, 226
- kasteel Mheer 11, 51, 55, 60-67, 82, 85, 106, 190, 218, 221, 234, 244-277; afb. 36-42, 251-270
- kerkhof, begraafplaats 59, 239-242
- kerkgebouw 53-54, 58, 85, 218, 220-239, 245, 249; afb. 28, 227-244
- Loë-kapel in parochiekerk 234, 237
- luchtfoto 38, 39; afb. 19, 20
- parochie 191
- pastorie 85, 100, 242-244; afb. 248-250
- schutterszilver 11, 308, 309
Adressen:
- Burgemeester Beckersweg 225
- Dorpsstraat 59, 80, 110, 218, 219, 220, 252, 270; afb. 16, 17
    nr. 9: zie pastorie
    nr. 11: 95, 277-278; afb. 271
    nr. 12: 278
    nr. 14: 278-279
    nr. 16: 279-280; afb. 272, 273
    nr. 22: 280
    nr. 24: 105, 280, 281; afb. 274, 275
    nr. 32: 281; afb. 276
    nr. 40-42-44: 219, 281-284; afb. 88, 277, 278
    nr. 40: 92, 93, 105, 281-283; afb. 80b, 279
    nr. 42: 284
    nr. 44: 85, 91, 284; afb. 79b, 280
    nr. 48: 94, 219, 284-285, 287; afb. 281, 282
    nr. 50: 285; afb. 282

- Duivenstraat 48, 50, 99, 218, 252; afb. 28, 64
    nr. 1-3: 109; afb. 100
    nr. 1: 76, 79, 98, 109, 218, 287-288, 381; afb. 50, 60, 283, 284, 285
    nr. 3: 109, 218, 288-289; afb. 284
    nr. 13: 289-290; afb. 286
    nr. 19: 290
    nr. 2: 50, 289, 290-291; afb. 286, 287
    nr. 4: 291
    nr. 10-12: 218, 291, 292; afb. 288
    nr. 10: 291-292
    nr. 12: 292-293

- Jonge Hagen 51, 218, 224, 293
    nr. 7: 293

- Leemstraat, Leemweg 218
- Noorbekerstraat 218

- Papenweg 99, 218, 219, 252, 293, 296
nr. 3: 76, 79, 93-97, 220, 293-294; afb. 50, 53, 80a, 81, 82, 83
nr. 7-9-11: 294-295
nr. 7: 220, 294, 295; afb. 289
nr. 9-11: 220, 294-295; afb. 290
nr. 4: 295
nr. 16: 295-296
nr. 18: 296

- Rondelenstraat 80, 99, 218, 252, 296-298
nr. 2-4-6, Bovenste Hof: 102, 218, 296-297; afb. 89, 291
nr. 8: 104, 297
nr. 10: 297
nr. 12-14: 297-298

- Stallestraat 59, 103, 218, 219, 252, 298-305
nr. 2: 298
nr. 12-14: 110, 298; afb. 292, 293
nr. 12: 50, 298-299
nr. 14: 110, 299
nr. 18-20: 68, 110, 299, 300; afb. 43, 294, 295
nr. 18: 100, 300
nr. 20: 300-301
nr. 32: 110, 301-303; afb. 296, 297, 298
nr. 34: 76, 79, 85, 98, 102, 103, 110, 303-305; afb. 50, 58, 299, 300

- Steegstraat 69, 218, 252, 305-307; afb. 44, 301
nr. 11-13: 305
nr. 15: 305-306
nr. 17: 306
nr. 19: 306
nr. 21: 307
nr. 23: 91, 307; afb. 79d, 302

- Wieneckerstraat 307-308
nr. 2-4: 307-308; afb. 303

Toponiemen:
- Achter de Hoven 218
- Gerstlook 218
- Geule Kuijl 218, 249
- Hackenroth 24
- Hombosch 249
- Landerlo 218
- Mherelindje 219
- Palmenhof 218
Middelkerke 237
Moerslag 17, 26, 29
Mook 9
Munster, Vrede van 42
Namen 84
Nederlands Indië 149
Nedermaas, Departement van 44

Neerbosch 221
Neubourg (Neuburg, Newerburg), zie Gulpen
New York 60
Noorbeek 11, 14, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 57, 61, 83, 110, 112, 217, 218, 223, 224, 225, 242, 244, 252, 310-357, 364, 365; afb. 7
- bank van 43
- boerderij en woonhuizen 341-356
- Brigidakapel 312, 313, 336-338; afb. 307, 308, 337-339
- gemeentehuis, vrm. 46, 354; afb. 21
- grafkruisen 338-341
- H. Hartbeeld 48, 53, 338; afb. 27
- kadastrale kaarten 28, 311; afb. 12g, 306, 306
- kerkgebouw 50, 51-53, 54, 57, 58, 85, 312-336; afb. 32, 307-336
- kerkhof 48, 59, 338-341; afb. 34
- oorlogsgedenkteken 47, 48
- pastorie 341; afb. 344
- schutterszilver 11, 356-357
- St. Lammerichshof, Lambertshof 43
- wegkruisen 48-50; afb. 25
- Wilhelminamonument 47, 48; afb. 23
Adressen:
- Bovenstraat 311, 312, 341-342, 364
  nr. 19: 341-342; 345

- Boyeweg 349
- Burgemeester Nahonstraat 312
- Dorpstraat 311, 312
  nr. 11:85, 100, 312, 342-343; afb. 346-348
  nr. 19: 354
  nr. 29: 92, 343, 344; afb. 80c, 349
  nr. 37: 312
  nr. 22: 312

- Kempestraat 312, 344-345
  nr. 5: 344
  nr. 2-4: 109; afb. 100d
  nr. 2: 71, 76, 79, 100, 105, 344-345; afb. 350, 351
  nr. 4: 345; afb. 352
  nr. 6: 345; afb. 352

- Klompestraat 80, 311, 346-348
  nr. 1-3: 346; afb. 65, 353
  nr. 5-7: 346, 348; afb. 355, 356
  nr. 9: zie pastorie

nr. 2: 312, 348, 357

- Martele Höfke 71, 312, 344, 348-349; afb. 100d
nr. 1: 76, 79, 348, 349; afb. 50, 51, 358, 359

- Onderstraat 311, 312, 338, 349-352; afb. 361
nr. 2-4: 349-350; afb. 360
nr. 10: 350-351, 362
nr. 12, Mariahoeve: 351-352; afb. 363

- Pley 48, 58, 311, 312, 313, 330, 336, 352, 355
nr. 1-1a: 352; afb. 364
nr. 2: 352-353; afb. 365
nr. 3-3a: 106, 109, 353; afb. 100a, 366, 367
nr. 4: 46, 354; afb. 21
nr. 5: 312, 354-355; afb. 90, 369

- Vroelenstraat 50, 312, 355-356
nr. 5: 312, 354-355; afb. 368
nr. 11: 312, 355
nr. 4-6: 312, 355-356, 370
nr. 14: 76, 79, 91, 106, 312, 356, 357; afb. 50, 54, 79a, 371, 372

Toponiemen:
- Kaltenrot, Kattenrot 24
Noor 22, 33, 36, 358
Noord-Limburg 9, 25
Onderschey 50, 322, 365, 370
Oostenrijk 50
Ostenrijkse Nederlanden 311
Oosterhout, St. Paulusabdij 195
Opschey, zie ook Bovenschey 364
Pey 224
Pietersberg, Sint 163
Plank, De 181, 182, 370, 381
Reijmerstok 35, 188, 198, 216, 245
Rode, Land van 42
Roermond 59, 172, 187, 195, 196, 224, 228, 231, 240, 328
- bisdom 45, 115
- bisschop van 45, 191, 192, 224, 240
- Bisschoppelijk Bouwbureau 12
- kunstwerkplaatsen 58, 125, 128, 132, 227, 328, 330
- vicariaat 115
Romain-sur-Meuse (Hte Marne) 196
Rolduc, zie Kloosterrade
Rooth, 't 17, 24, 26, 30, 31, 33, 112, 148, 159-161
- boerderijen 161-162
- devotiekapel 160
- groeve 41
- Herengoed, Het 33, 159, 160; afb. 166
- kadastrale kaarten 28, 159; afb. 12b, 164, 165

- wegkruisen 160
Adressen:
Rooth, 't 161-162
nr. 9: 159
nr. 11: 159
nr. 6: 159, 161; afb. 167
nr. 24: 159, 161; afb. 168

Toponiemen:
- Koeyberg
- Roother Veldt 154, 159
Ryckholt 42
Savonnière 227
Schey 17, 29, 43, 311, 333, 364-365
Scheulder 11, 17, 23, 30, 34, 35, 55, 83, 112, 148, 159, 166-179
- boerderijen 173-179
- gasthuis 173
- gasthuiskapel 45, 54, 168, 172
- H. Hartbeeld 173
- kadastrale kaarten 28, 166; afb. 12c, 173, 174
- kerkgebouw 45, 54-55, 57, 58, 167-173; afb. 29, 176-181
- kerkhof 60, 173
- pastorie, vrm. 173
- rectoraatskapel 45
Adressen:
Dorpsstraat, Scheulderdorpsstraat 48, 55, 167, 168
nr. 61: 174
nr. 67: 174
nr. 77: 174
nr. 95: 174, 182
nr. 99: 76, 79, 80, 108, 174-175, 50, 62, 69, 183
nr. 101: 174
nr. 54: 174, 176-177
nr. 56: 174, 177; afb. 185
nr. 58: 177; afb. 186
nr. 60: 174, 177
nr. 62: 83, 174, 177-178; afb. 71, 187
nr. 64: 83, 178; afb. 71, 187
nr. 68: zie kerkgebouw
nr. 70: zie pastorie
nr. 72: 178-179; afb. 188
nr. 74: 179

Toponiemen:
- Gerendal 166
- Scheulderhoogte 23, 166
- Scheuldersteeg 166
Schilberg 17, 24, 311, 366-369
- boerderijen 366-369
- kadastrale kaart 367; afb. 387
Adressen:
- Schilberg 366-369
nr. 11: 366-367, 381; afb. 386
nr. 13-15: 367-368; afb. 388

nr. 36-38; 368
nr. 36: 98, 368-369; afb. 389, 390
nr. 38: 369

Sibbe 34, 82, 148, 166, 196
- Sibberhuuske 60
- Sibbersteen 169
Simpelveld 267
Sittard 13, 192, 221
- St. Petruskerk 325
Slenaken 9, 17, 45, 85, 250
Spanje (Spaans) 44, 115, 311
- koning van 44, 310
Tegelen 125
Terhorst 17, 30, 33, 55, 59, 106, 191, 196, 213-217, 224
- boerderijen 214-217
- devotiekapel 213-214
- laathof 214
- put 213
- wegkapel 214
- wegkruis 191, 213
Adressen:
Terhorst
nr. 15-15a-17: 213, 214
nr. 21: 213, 214-215; afb. 221
nr. 23: 86, 91, 214, 215-216; afb. 73, 79c, 222, 223
nr. 25: 215, 216, 217; afb. 224
nr. 4: 217
nr. 6: 217
nr. 8-10-12: 217
nr. 14: 217

Toponiemen:
- Hondstraat 213
Terlinden 17, 34, 35, 59, 213, 214, 311, 331, 333, 358, 359, 370-377
- boerderijen 372-377
Adressen:
- Gulpenstraat 370, 372; afb. 395
nr. 5: 372

- Karsvelderweg 370, 371, 372; afb. 392
nr. 4: 372

- Kutersteenweg 59, 370, 371; afb. 391, 393, 394
- Provincialeweg 272-373
nr. 5: 370, 372
nr. 30: 372-373; afb. 396

- Terlinden 373-377
nr. 8: 373; afb. 397
nr. 16: 84, 91-93, 100, 371, 373-375; afb. 79e, 80d, 398-401
nr. 22: 371, 376; afb. 402
nr. 26: 371, 376-377
nr. 28-30: 371, 377

nr. 28: 377; afb. 403
nr. 30: 377; afb. 404

- Voerenstraat 370
nr. 4-12: 370
nr. 8-10: 371

Termaar 17, 26, 27, 29, 33, 106, 112, 113, 180-187
- boerderijen 182-187
- kadastrale kaarten 28, 180, 181; afb. 12f, 189, 190
- put 107; afb. 96
- wegkruisen 182
Adressen:
- Drekstraat 182
- Genhöf 181, 182-183
nr. 8-9: 181
nr. 10: 183
nr. 12: 182, 183; afb. 191
nr. 14: 182, 183; afb. 191

- In gen Bauerkoel 26, 106, 180, 181, 182, 185; afb. 11, 193
nr. 3: 26, 180, 183-184; afb. 11
nr. 5: 99, 180, 184; afb. 85, 192

- Rijksweg (Termaar) 5, 184
nr. 87: 181
nr. 91: 181
nr. 2-4: 182

- Sterre der Zeestraat 50, 181, 182
- Termaar 181, 182
nr. 41-43: 181, 184-185
nr. 31-33: 181
nr. 37: 181
nr. 41-43: 181
nr. 45/47-49: 181
nr. 51: 185
nr. 65/67-71, Termhaarhof: 83, 180, 181, 182, 186-187; afb. 70, 194, 195-197
nr. 115: 181
nr. 108: 181
nr. 110: 181

Ter Worm, kasteel 66
Twenthe 87
Ulvend 17, 22, 34, 90, 311, 378-381; afb. 78b
- boerderijen 378-381
Adressen:
- Ulvend 378-381
nr. 1: 378-379; afb. 405, 406
nr. 3: 378-379-381; afb. 407, 408

Utrecht 12
- pandhof Domkerk 122

- Vrede van 44
Vaals 9, 36, 85, 140
Valkenburg 17, 27, 36, 41, 82, 113, 148, 166
Veghel 336
Veldwezel 333
Venlo 190, 334
Venray 67, 246, 247
Vlengendaal 248
Voer 21, 23
Voerstreek (B.) 27
Vroelen 17, 31, 331, 382
- boerderijen 383
- kadastrale kaart 383; afb. 410
- put 382
- wegkruisen 383
Adressen:
- Sint Maartensweg 382, 383
nr. 35: 80, 382-383; afb. 68, 409

- Vroelen 382-389
nr. 27, Savelsberg: 105, 383-384; afb. 411
nr. 29-30, De Peul: 384; afb. 412
nr. 29, De Grote Peul: 90, 98, 102, 108, 383-388; afb. 78d, 413-418
nr. 30, De Kleine Peul: 99, 100, 388-389; afb. 86, 87, 419
nr. 24, De Eendepoel: 382
nr. 32, Weilust: 382, 389

Wallonië 102
Waleffe (B.) 276
Wassenberg 23, 25, 26
Welsden, zie Groot en Klein Welsden 23, 148
Wenen (Wener Congres) 44
Wesch 17, 27, 310, 358, 359, 390-393
- boerderijen 423, 427
- bron 390, 391; afb. 421, 422
- kadastrale kaarten 311; afb. 305, 306
- wegkruisen 390, 391; afb. 420
Adressen:
- Wesch 391-393
nr. 1: 391-392; afb. 423
nr. 3-3a: 392; afb. 424
nr. 7: 392, 393; afb. 425
nr. 4: 393; afb. 426, 427

Wintershoven 232
Wissen (Dld.) 63, 236, 251
Wittem 9, 10, 17, 42
- kanton 44
- klooster 171
Woeringen 112
Wolfshuis 11, 17, 30, 112, 159, 162-165, 166

- boerderijen 163
- korenmolen 111, 162, 165; afb. 101, 172
- moordkruis 165
Adressen:
- Wolfshuis 163
nr. 5: 162, 163; afb. 169
nr. 6-7: 163; afb. 170, 171

Toponiemen:
- In den Wolfsdell 23
Wijk (Maastricht) 224
Wylre 11, 17, 20, 44, 45, 112, 159, 162, 166, 168, 228
Zeist, RDMZ 245
Zeeland (Zeeuws) 67
Zuid-Limburg 11, 14, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 27, 29, 32, 33, 36, 37, 39, 50, 53, 55, 60, 72, 73, 82, 86, 87, 101

Iconografisch register

God

- Drieëenheid 238
- H. Geest, Geestesduif 124, 130, 167, 232, 238, 332, 333
- Genadestoel 127
- God de Vader 149, 334

Symbolen:

- Alziend Oog, Oog Gods 238, 327, 335
- Jahweh-teken 233, 326

Jezus Christus

Christus 130, 132, 238, 335 zie ook onder Nieuw-Testamentische voorstellingen
- Bon Dieu 125
- Christus Koning 128
- Goede Herder 131, 170, 332; afb. 330
- H. Hart 125, 173, 193, 195, 232, 331, 338
- Pantokrator 128
- Salvator Mundi 336

Symbolen:

- Adelaar 124
- Apocalyptisch Lam 335

- Doornenkroon 230
- Gesel 230
- Lam Gods 124
- Lijdenswerktuigen 172
- Nagelen 230
- Pelikaan 130, 131, 172, 326, 335
- Roedenbundel 230
- Slang 124
- Veronicadoek 229

Heiligen

Agnes 332
Aloysius 239
Andreas 125, 129, 131; afb. 130
Anna 228, 230, 232
Ars (Jean Vianney), pastoor van 130
Augustinus 196
Barbara 54, 58, 126, 167, 168, 170, 230, 231; afb. 181, 236a
Bernadette Soubirous 128
Blasius 128, 230; afb. 234
Brigida 51, 53, 54, 57, 85, 311, 312, 332, 336, 337, 338, 390, 391
Caecilia 128, 234, 332
Catharina 128
Cornelius 213, 214
Dominicus 332, 336
Elisabeth 131
Engelen 127, 130, 234, 327, 330
Evangelisten 131, 229, 327, 328
- Symbolen 172
Franciscus van Assisi 172
Franciscus Xaverius 336
Gabriël 127, 331
Gerardus Majella 172
Gerlachus 55, 191, 197, 200; afb. 202
Gertrudis 128
Hubertus 182, 160
Isidorus 128, 332
Joachim 228, 232
Johannes de Doper 165, 229
Johannes de Evanglist 124, 126, 131, 329, 331; afb. 326b
Jozef 132, 327, 328
- met Kind 125, 128, 195, 229, 232
- sterfbed 130
Julia 47
Lambertus 48, 52, 58, 60, 85, 230-234, 239; afb. 240a-f
Landoardus 232
Laurentius 50
Livinus 230, 232; afb. 239
Lucas 124
Marcus 124

Margaretha 53, 55, 58, 125, 129, 130; afb. 119a, 126
Margaretha Maria Alacoque 329, 331; afb. 329
Maria, O.L. Vrouw 48, 121, 126, 130, 132, 223, 225, 227, 228, 238, 326, 327, 328, 329, 331, 335, 336
- met Kind 12, 129, 170, 172, 195, 229, 328, 330, 232, 332; afb. 125
- Annunciatie 127
- H. Hart van Maria 195, 229, 232
- Immaculata 149
- onder het kruis 329; afb. 326a
- van Lourdes 128
- op maansikkel 238
- Presentatie in de tempel 331
- Rozenkrans, koningin van de 332, 336
- in stralenkrans 172
- Zeven Smarten 127
Maria Magdalena 126, 128, 132, 230, 231, 326; afb. 236b
Mattheus 124
Odilia 172
Paulus 330, 332; afb. 330
Petrus 131, 172, 238, 332, 335
- boetvaardige 230; afb. 330
- kruisdood 132; afb. 131
- sleutelovergave 132; afb. 131
Sebastiaan 111, 125, 147, 230, 231, 234, 308, 309; afb. 119b, 237
Servatius, Servaas 195, 234; afb. 240f
Zacharias 331

Nieuwe Testament

Aanbidding van de herders 331
Annunciatie 331
Calvarie 126, 331
Doop in de Jordaan 229
Drie koningen 228
Ecce Homo 127
Evangelisten 131, 229, 327
H. Familie 195
Geboorte 130
Gekruisigde Christus 128, 130, 132, 196, 326, 335; afb. 335
Graflegging 326
Kruisafname 126, 121
Kruisdraging 126
Laat de kleinen tot mij komen 127
Laatste avondmaal 228
Laatste Oordeel 127, 128
Piëta 126
Verloren Zoon 128
Verrijzenis 130

Oude Testament

Abraham 228, 330, 331; afb. 327
Adam 227
David 131, 228, 229
Ezechiël 228
Isaias 131, 228
Izaak 118
Jeremias 228
Melchisedech 228, 330, 331; afb. 327
Mozes 331

Zaakregister

Altaar 57, 124, 170, 194-195
Altaarkruis 335
Altaarsteen 229
Ampullenschaal, zie onder zilver 238
Ankerbalkgebint 87, 89
Aquamanile 237
Bakhuis 81, 105-106, 145, 163
Baksteenformaten 84, 85
Banholter Schisma 45, 51, 192
Banken 172, 329
Beelden
- in kerken 125-126, 172, 195, 230, 329, 330
- op straat 48, 146, 173, 183, 190
Bedieningslantaarn 173
Bedrijfssplitsing 29
Begraafplaats 50, 59-60, 132-133, 173, 238-240
Beltmolen 165
Bibliotheek 267
Biechtstoel 171, 229, 328
Boerderijen 67-110
- zie topografisch register op straatnaam en adres
Bolkozijn 156
Boomgaard 38
Bouwhuis 66, 67, 269
Bordesstoep 65, 152
Borduurwerk 131-132
- zie ook Paramenten
Bouwmaterialen 81-86
Brigida-den 58, 337
Bronoverkluizing 390-391
Brug, kasteel Mheer 67, 248, 266, 275
Calendarium 269
Calvariegroep 329
Capucijnen, paters 168
Chronogram 137, 193, 196, 324, 369
Collatierecht 43
Communiebank 171, 328
Credenstafel 125
Dagaltaar 328
Dekenaatsindeling 45
Delfstoffen 40-41
Delftse School 46
Devotiekapel 159, 213
Doopvont 124, 171, 229, 328
Doopvontfragment 244
Dorpscafé 140
Dorpsstructuur 30
Draperie 239
Drieslagstelsel 37

Driestel 239, 335
Drinkbak 84
Drinkkoel 149
Droogdal 23, 40
Duitse Bond 44
Dwarsdeelschuur 79, 102-104
ENCI 41
Erosie 20
Frans soldaat, beeld 146
Frontonbekroning 150
Gasthuis 35
Gebrandschilderd glas 128-130, 194, 195-196, 231-234, 330-333
Gedenkteken 47-48
Gedenksteen 115, 152, 193, 234
Geestarmen, H. 167
Gemeentehuis 46, 47, 354
Gemeentelijke herindeling 10, 17, 46, 112
Gevelafwerking (vakwerk) 93
Gevelsteen 137, 139
Gewelfschildering 127
Gobelin 267
Godslamp 131, 173
Grafkapel 59, 240-241
Grafkerk 50
Grafkruis 59-60, 133, 165, 173, 241-242, 338-339
Grafmonument 234, 235-236
Grafsteen, grafzerk 120, 133, 235, 242, 329
Graft 39, 40
Grens van gebied 17-18, 44
Grenspaal 17, 366
Groeve 40
Haardplaat 267-268
Hardsteen 82
Hekpost 150
Hellingbos 20, 21, 25, 39
Hellingtrede 39
Hoogaltaar 170, 227-228, 326-327
- vrm. barok 57
Houtskelet 85
Houtsoorten 85-86
Huistype 95, 98-99
Hoekkast 135
Huisweide 37
IJstijd 20, 22
Infrastructuur 33
Inventaris, zie onder kerkinventaris
Inscriptie 130, 145, 161, 195
Jaartalsteen 145, 152, 153, 158, 159, 174, 175, 209, 212, 243, 274, 275, 276, 288, 301, 351, 353, 369
Kadastraal minuutplan 16, 20, 29
- zie verder onder plaatsnaam
Kalksteen 40
Kapconstructie 94, 321-322, 323
Kapelanie 117

Kapel 58-59, 160, 336-337
Karton voor glas-in-lood 129
Kasteel 60-67, 244-277
Kazuifel 131
Keermuur 150
Kerken 50-58
- zie verder onder plaatsnaam
Kerkhof 50, 59-60, 132-133, 173, 338-340
Kerkhofkruis 240
Kerkelijke indeling 44-46
Kerkinventaris 58, 124-132, 170-173, 227-239, 326-336
Klok 132, 196-197, 336
Klokkestoel 132
Kolenzandsteen 82
Koningsschilden 147
Koorkap 132, 239, 335
Koorkruis 365
Kopbalkgebint 87, 89
Koperwerk
- Altaarschel 239
- Bedieningslantaarn 239
- Godslamp 131, 173
- Kandelaar 131, 173, 239, 335
- Kroonluchter 173
- Kusreliek 239
- Lavaboketel 239, 335
- Processiekruis 239
- Wierookvat 335
- Wijwatervat 335
Korenmolen - 111, 165
Kroonluchter 173
Krijt 40
Kruisbeeld 126, 231, 329
Kruisweg 333
Kruiswegstaties 128, 172, 231, 333
Landelijke bouwkunst 72-108
Landschapsplan 40
Langsdeelschuur 79, 104-105
Latei 121
Lavabo 335
Lezenaar 124
Liturgisch vaatwerk 130-131, 172, 173, 237-239, 335-337
Löss 20, 21, 39
Maaskapiteel 56, 320, 322
Mausoleum 241
Meidoornheg 40
Mergel 40, 82, 83
Mergellandroute 36
Mestvoorziening 24
Missaal 131, 237, 238
Missievaan 336
Moestuin, ommuurd 140
Molen 111, 165
Molenromp 111

Moordkruis 165
Muur- en gewelfschildering 126, 128, 390
Mijnschacht 41
Naamse steen 84
Napoleontische soldaat 136
Nederzettingstype 27-33
NEKAMI 159
Offerblok 234
Oliebusje 237
Ongelukskruis 133
Ontginning 38
Oorlogsmonument 190
Oppervlaktewater 23, 26
Orgel 124-125, 171-172, 230, 328-329
Orgelgalerij 125
Paramenten 131, 132, 239, 335-336
Park 51, 249, 276-277
Partage Tractaat 42, 44, 112, 115
Pastorie 133-135, 173, 242-244, 341
Pater Noster 126, 127; afb. 123
Plateau 20, 22, 23-24, 25, 28, 40, 41
Poel, koel 27, 191
Poortgebouw 63
Poortvleugel 105
Poort van boerderij 80, 105
Portaal 319
Portret 268-269
Preekstoel 124, 171, 229, 328
Processiekruis 239
Processievaan 336
Put 26, 81, 106-107, 113, 155, 180, 191, 213, 355, 382
Puthuis 145
Putto 127
Reformatie 45
Registrum Absentiarum 45
Rentmeesterswoning 275
Restauratiestichting Limburg 12
Rijksarchief in Limburg 208, 214, 231, 245, 327, 343
Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving 9, 11
Rijksdienst voor de Monumentenzorg 7, 9, 12, 114, 126, 127, 139, 167, 175, 187, 198, 199, 205, 206, 216, 223, 245, 278, 280, 290, 292, 294, 298, 303, 305, 307, 338, 343, 345, 348, 351, 355, 356, 375, 381, 389, 392
Rijksdienst voor het Oudheidkundig

Bodemonderzoek 11
Rivierdal, beekdal 20, 23, 24, 25, 40
Rivierterras 21
Rouwbord 237, 241
Schaal 335
Schepenbank 43
Schilderij 53, 231, 333
Schoolgebouw 47
Schoorsteenbekroning 160
Schoorsteenmantel 134, 160
Schoolmeestershuis 46
Schop 81, 107-108
Schouw 142, 144
Sacristie 324
Schuur 79-80, 102-105
Schutttersgilde 234
Schutterszilver 111, 234, 356-357
Schuttersraam 234
Sleutel van St. Servaas 234
Sluitwerk 134
Spoorwegen 36, 37
Staakmadonna 230
Staatsmijnen 40
Stadhouder 140
Stal 79, 101-102
Steen met initialen en/of jaartal 141, 150, 159, 175, 179, 205, 208, 283, 352, 361, 362, 363
Steenkoolwinning 41
Stichting Het Limburgs Landschap 165
Stichting Historisch Boerderij Onderzoek 13, 187
Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland 11
Stokregister 115, 133
Straatmeubilair 47-50, 113, 160, 163, 149, 152-153, 160, 163, 180, 190, 213, 359, 366, 382-383, 391
Strokenverkaveling 24, 25, 26
Succursale kapel 44
Tachtigjarige Oorlog 42
Tauwsteen 84
Tiendschuur 43
Timmermansmerk 93
Tin 335
Toegangshek 239
Toegangspoort, kasteel 271-273
Topografische kaart 20, 37
Toren, zie onder kerkgebouw
Torenspitsconstructie 116, 119-120, 121, 263, 319
Torenuurwerk 132
Tramlijn 36
Tranchotkaart 23, 24, 29, 34, 36
Trappartij 135
Triomfkruis 126

Tuinaanleg 276-277
Tuinhek 152
Tuinmuur 61, 67, 145, 146
Tympaan 163
Vaalt 81, 276
Vaandel 329, 336
Vaas 152
Vakwerkgevels 90-91
Veehouderij 37
Veldkeien 84
Veldoven 82
Veldschuur 81
Velum 329
Vensteromlijsting 84
Vereniging De Hollandsche Molen 165
Verkavelingspatroon 24
Voerbak 84
Vogel 147
Voogdijschap 41
Vrede van Munster 42
Vroeg-Pleistoceen 20
Vuursteen 82
Wagenstalling 107-108
Wapen, zie familienaam in personenregister
Wapensteen 247, 250, 268
Wasplaats 390-391
Waterleidingnet 26, 27
Wegen 33-35
Wegkruis 48-50, 113, 149, 153, 154, 160-161, 163, 180, 190-191, 213, 299, 359, 365, 383
Wegkapel, zie ook Devotiekapel 113
Wilhelminamonument 48; afb. 22
Wijwaterbak 124, 173, 229
Wildeman 332
Windvaan 141
Zilver
- Ampul 173
- Ampullen met schaal 131, 239
- Blad 173
- Canonbord 131
- Ciborie 130, 172, 238-239, 269, 334
- Kelk 130, 131, 172, 238, 239, 334
- Monstrans 130, 172, 238, 237, 238, 333, 238
- Missaalbeslag 131, 238, 239
- Ostensorium 335
- Reliekhouder 237, 238, 334
- Votiefzilver 131, 239
- Wierookvat 131, 238, 335
Zonnewijzer 120

Afkortingen

ARA	Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage
GAM	Gemeentearchief Maastricht
NDB	Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam
RAL	Rijksarchief voor Limburg, Maastricht
RDMZ	Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
SHBO	Stichting Historisch Boederij Onderzoek, Arnhem

Bronvermelding van de afbeeldingen

Foto's

Luchtfoto Soesterberg: 251
Restauratiestichting Limburg: 43, 392, 393, 394
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist:
- J.P.A. Antonietti: 33, 106-110
- H. Boschma: 424, 426
- T.Th. Delemarre: 11, 44, 47, 48, 59, 114, 116, 166, 196, 274, 275, 296, 339
- J. Ensing: 88
- Jos Weijnen: 110
- P. van Galen: omslag, 7, 8, 13-15, 17, 21, 23, 27-29, 31, 32, 34-36, 38, 45, 48, 51-58, 60, 64-68, 70, 73, 78, 82, 84, 85-87, 92-94, 105, 113, 117-119a-b, 125-131, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 144-148, 152-156, 159, 161, 162, 167-172, 180, 191, 192, 194, 195, 203, 208, 210, 212, 214, 218-224, 231-237, 239, 240a-f, 244, 246, 248, 249, 250, 253, 254-256, 262a, 267, 269, 272, 277, 279, 280, 282, 285, 289-291, 294, 295, 297, 299, 300, 303, 304, 308, 312, 316, 317, 319-321a-c, 323-326a-c, 329-336, 340, 343, 344, 347, 349, 353, 354, 356, 357, 360-365, 369, 370, 371, 373-377, 379, 380, 381, 383-386, 388, 389, 391, 395, 396, 399, 400-406, 408, 411, 412, 415, 417-420, 422, 423, 425, 427
- A. Mulder: 266, 307, 311, 318
- E.O.M. van Nispen tot Sevenaer: 81, 244
- L.M. Tangel: 30, 44, 61, 62, 63, 69, 71, 91, 163, 166, 175, 176, 182, 183, 185, 186, 187, 200, 206, 207, 216, 227, 241, 242, 243, 262b, 264, 265, 268, 270, 276, 284, 286, 288, 301, 310, 327, 339, 345, 346, 350, 351, 352, 358, 359, 366, 367, 368
- H. van de Wal: 37, 213, 338
Repro's uit collectie Monumentenzorg: 39a-b, 40a-c, 41, 42, 228, 229, 245, 252, 257, 260, 263, 309a-b, 313
Repro's: 16, 121, 122, 123, 178, 211
Topografische Dienst, Emmen: 4, 5, 9, 19, 20

Tekeningen

Stichting Historisch Boerderij Onderzoek/Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem: 49, 72, 193
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist:
- T. Brouwer: 1, 2, 3, 6, 10, 12, 18, 25, 26, 29, 100, 102, 103, 150, 151, 157, 158, 165, 165, 173, 174, 189, 190, 198, 199, 225, 226, 247, 305, 306, 341, 342, 387, 410, 421
- J.J. Jehee: 90
- H. van der Wal: 37, 213, 338
- A.A.M. Warffemius: 46, 50, 74, 75, 83, 104, 111, 112, 115, 120, 124, 132, 139, 143, 149, 160, 177, 184, 197, 201, 209, 213, 217, 230, 238, 258, 259, 259a, 260, 271, 273, 278, 281, 283, 287, 293, 298, 300, 302, 314, 315, 322, 328, 337, 348, 355, 372, 390, 398, 407, 416